

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**ORTA DOĞU'DAKİ SİLAHLANMA GİRİŞİMLERİNİN
KÜRESEL VE BÖLGESEL GÜVENLİĞE ETKİSİ:
SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ**

(DOKTORA TEZİ)

Ferhat PİRİNÇÇİ

BURSA 2010

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

**ORTA DOĞU'DAKİ SİLAHLANMA GİRİŞİMLERİNİN
KÜRESEL VE BÖLGESEL GÜVENLİĞE ETKİSİ:
SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ**

(DOKTORA TEZİ)

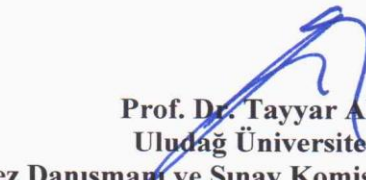
Ferhat PİRİNÇÇİ

Danışman: Prof. Dr. Tayyar ARI

BURSA 2010

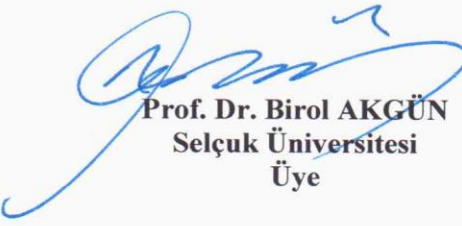
T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Uluslararası ilişkiler Anabilim Dalı'nda Ferhat PİRİNÇÇİ'nin hazırladığı "Orta Doğu'daki Silahlanma Girişimlerinin Küresel ve Bölgesel Güvenliğe Etkisi: Soğuk Savaş Dönemi" konulu Doktora Çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 12 Nisan 2010 tarihinde 15:00-16:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Tayyar ARI
Uludağ Üniversitesi
Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. Yusuf OGUZOGLU
Uludağ Üniversitesi
Üye

Prof. Dr. Kamuran REÇBER
Uludağ Üniversitesi
Üye

Prof. Dr. Birol AKGÜN
Selçuk Üniversitesi
Üye

Doç. Dr. Göksel İŞYAR
Uludağ Üniversitesi
Üye

ÖZET

Yazar : Ferhat PİRİNÇÇİ
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı : xiii+ 334
Mezuniyet Tarihi :
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Tayyar ARI

Orta Doğu'daki Silahlanma Girişimlerinin Küresel ve Bölgesel Güvenliğe Etkisi: Soğuk Savaş Dönemi

Modern Orta Doğu politikalarını şekillendiren başlıca unsurlardan birisi silahlanma olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından sahip olunan güvenlik endişeleri nedeniyle silahlanmaya başlayan bölge ülkeleri, Soğuk Savaş boyunca beş büyük savaş ve çok sayıda düşük yoğunluklu çatışma yaşamıştır. Yaşanan her savaşın ve çatışmanın sonunda bölge ülkelerinin silahlanma düzeyleri ve tehdit algılamaları azalmak yerine artmıştır. Orta Doğu'da silahlanmanın güvenlik politikalarına etkisinin anlaşılabilmesi için Soğuk Savaş dönemindeki silahlanma girişimlerinin analiz edilmesi oldukça önemlidir. Nitekim bölge ülkelerinin Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşadığı güvenlik problemlerinde Soğuk Savaş döneminde başlayan ve giderek etkisini arttıran silahlanma faaliyetlerinin payı büyüktür. Bununla beraber, silahlanma kavramı karmaşık bir yapıya sahiptir. Her ülke istediği silahı üretmediği gibi her silahı dış piyasalardan da satın alamamaktadır. Orta Doğu örneğinde Soğuk Savaş dönemindeki yerli silah üretimi ise oldukça sınırlıdır. Bu nedenle bölge ülkeleri, silahlanmak için sürekli bir şekilde dış desteğe ihtiyaç duymuşlardır. Silahların sıradan bir ticari meta olmadığı, bölgenin içsel sorunları ve uluslararası sistemin iki kutuplu yapısı bir arada düşünüldüğünde Orta Doğu'daki silahlanma girişimlerinin bölgesel ve küresel etkiler doğurması kaçınılmazdır. Günümüz güvenlik ve silahlanma politikalarının anlaşılabilmesi için yararlı bir çerçeve sunmayı amaçlayan bu çalışma, silahlanmanın kendine özgü doğasını dikkate alarak, Soğuk Savaş döneminde Orta Doğu'daki silahlanma girişimlerini, nedenleri ve sonuçlarıyla birlikte analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Orta Doğu	Silahlanma	Güvenlik	Soğuk Savaş
Savaş	Tehdit Algılaması	Silah Ticareti	Ofansif Realizm

ABSTRACT

Author : Ferhat PİRİNÇÇİ
University : Uludag University
Department : International Relations
Degree of Thesis : Ph.D.
Total Page : xiii + 334
Graduation Date :
Thesis Supervisor : Prof. Dr. Tayyar ARI

Effects of the Middle East Armaments on Regional and Global Security: The Cold War Era

Armament is one of the most prominent factors that determine the modern Middle East politics. Due to the security concerns, the region started to armament just after the Second World War and experienced five total wars and several low-intensity conflicts in the Cold War era. At the end of the wars and conflicts, the threat perceptions did not decrease; instead incrementally increased with the re-armament efforts. It's very crucial to analyze the Middle Eastern armaments in the Cold War era in order to understand the effects of these armaments on security policies. Since, post-Cold War era inherited several security problems arose from Cold War armaments. Nevertheless, the concept of armament has a very complex nature. Nor the countries can produce all types of weapons; neither can buy all types of weapons from foreign markets. In the case of the Middle East, indigenous arms production capacity is very limited and arms are not an ordinary commodity to trade. Hence, the region always needed foreign support to procure sufficient arms in quality and quantity. These facts including the domestic problems of the region and the structure of the bipolar system concomitantly complicate the effects of the armaments of the region. This thesis aims to present a useful perspective to comprehend the security and armament policies of the contemporary Middle East. It especially focuses on the enduring conflicts and analyzes the causes and consequences of the Cold War armaments by regarding the sui generis nature of armaments.

Key Words

Middle East	Armament	Security	Cold War
War	Threat Perception	Arms Trade	Offensive Realism

ÖNSÖZ

Silahlanmanın Orta Doğu politikalarında belirleyici bir rol oynadığı, akademisyenler, gazeteciler ve politikacılar tarafından ön kabul gören ve sıklıkla dile getirilen olgulardan birisi olmuştur. Bununla beraber, bölgesel politikalarda silahlanmanın nasıl bir rol oynadığı, bölge ülkelerinin neden ve nasıl silahlandığı gibi konular, popüler bazı istisnalar haricinde bilinmemekte veya bu konulara değinilmemektedir. Bu çalışmada silahlanmanın güvenlik politikalarına etkisi, Orta Doğu'nun farklı bir boyutuyla anlaşılması için seçilmiştir. Konunun Soğuk Savaş dönemiyle sınırlandırılması ise bilinçli bir tercihtir. Zira Orta Doğu'daki silahlanmanın geri planı, buzdağının suyun altında kalan kısmına benzetilirse, buzdağının altı bilinmeden buzdağının bütünü hakkında yorum yapmak yanlış analizlerin ortaya çıkması riskini taşımaktadır. Uluslararası politika alanında “Orta Doğu”, “güvenlik” ve “silahlanma” gibi üç karmaşık kavramın ortak bir potada eritilmesi, yoğun bir çalışma dönemini gerektirmiştir. Fonksiyonel anlamda silahlanma ve güvenlik kavramları, ele alınan bakış açısıyla oldukça farklı anlamlara gelebileceğinden, bu kavramların Orta Doğu'ya uygulanmasında kaçınılmaz olarak bazı sınırlandırmalara gidilmiştir. Buradan hareketle, gelişmeler gerek silahlanma gerekse güvenlik açısından devlet merkezli bir bakış açısıyla analiz edilmiştir.

Sekiz yılı aşkın bir zamandır beraber çalıştığım Hocam Prof. Dr. Tayyar ARI, tez konusunun belirlenmesinden çalışmanın bir bütünlük içinde sonlandırılmasına kadar süreçte hiçbir desteğini esirgemedi. Vermiş olduğu destek ve sağlamış olduğu vizyon için Hocama ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca tecrübelerinden ve birikimlerinden yararlandığım Uluslararası İlişkiler Bölümü Hocalarıma, verdikleri destek için teşekkür ederim.

Çalışmanın kaynak taraması, veri toplaması ve analiz kısımlarında Orta Doğu ülkelerinde ve ABD'de TÜBİTAK desteğiyle yaptığım saha araştırmalarının büyük katkısı oldu. Bu sayede değerli kaynaklara ulaşmam, analiz ettiğim dönemde askeri ve sivil bürokrasi içinde yer alıp gelişmeleri birebir yaşayan kişilerle görüşebilmem mümkün oldu. Bu nedenle sağlamış olduğu destek için TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Doktora tezinin tamamlanması, arka planda oldukça uzun ve maliyetli bir eğitim dönemini gerektirmektedir. Bütün eğitim süreçlerimde benden maddi-manevi hiçbir desteğini esirgemeyen ve sürekli yanımda olan Annem, Babam ve kardeşlerime şükranlarımı sunuyorum. Doktora tezinin uzun araştırma ve yazım sürecinde yanımda olup benden manevi desteğini esirgemeyen ve bana her türlü çalışma imkânını sağlayan eşim Emel PİRİNÇÇİ, bu nedenle teşekkürden fazlasını hak etmektedir.

Ferhat PİRİNÇÇİ
Nisan 2010
BURSA

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	x
TABLolar.....	xii
ŞEKİLLER VE GRAFİKLER	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE: GÜVENLİK VE SİLAHLANMA

I. GÜVENLİĞİN ONTOLOJİSİ	4
II. GÜVENLİĞE FARKLI YAKLAŞIMLAR: TEORİK ZEMİNDE ÜÇ GELENEKSEL EKOL	10
A. Güvenliğe Liberal Yaklaşımlar	11
1. Karşılıklı Bağımlılık Yaklaşımı ve Güvenlik	15
2. Kurumsal Liberalizmde Güvenlik.....	17
3. Demokratik Barış Teorisi	20
B. Globalizm: Güvenliğin Ekonomik Unsurlar Üzerinden Açıklanması.....	24
1. Klasik Marksizm 'de Savaş ve Çatışma Olgusu	24
2. Bağımlılık ve Merkez-Çevre İlişkileri Bağlamında Askeri Güç ve Sömürü İlişkisi.....	27
C. Realizm: Devlet Merkezli Güvenlik.....	28
1. Klasik Realizm ve Neorealizm Bağlamında Güvenlik.....	30
2. Defansif (Savunmacı) Realizm	35
a. "Tehdit Dengesi" ve Defansif İttifaklar	37
b. Güvenlik İkilemine Alternatif Bir Çözüm: Savunma-Saldırı Dengesi	39
3. Ofansif Realizm	42
a. Agresif Politikaların Kaynağı: Nispi Güç Üzerinden Güvenlik Arayışı	44
b. Güç Elde Etme ve Rakibi Kontrol Stratejileri.....	48
III. GÜVENLİK-SİLAHLANMA İLİŞKİSİ: PARADOKSAL YAKLAŞIMLAR	51
A. Pasifizm ve Güvenliği Bozan Bir Unsur Olarak Silahlanma	52
B. Güvenliği Sağlayan Bir Unsur Olarak Silahlanma.....	56

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: EMPRİK DÜZEYDE SİLAHLANMA

I. ASKERİ TEKNOLOJİNİN GELİŞİMİ BAĞLAMINDA SİLAH ÇEŞİTLERİ	64
A. Alternatif Silah Tasnifleri	66
B. Kitle İmha Silahları	68
1. Nükleer Silahlar	68
2. Kimyasal ve Biyolojik Silahlar.....	72
3. Balistik Füzeler	73

II. SİLAHLANMA – SİLAHLANDIRMA: MADALYONUN İKİ YÜZÜ	75
A. Üretim Yoluyla Silah Tedariki.....	77
B. Silah Ticareti: Bir Dış Politika ve Güvenlik Aracı.....	80
1. Tedarikçi (Satıcı) Ülkelerin Beklenti ve Hedefleri.....	82
2. Alıcı Ülkelerin Beklenti ve Hedefleri	85
III. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE ORTA DOĞU’NUN DÜNYA SİLAH TİCARETİNDEKİ KONUMU	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA DOĞU’DA SİLAHLANMA GİRİŞİMLERİNİN BAŞLAMASI

I. SİLAHLANMANIN BAŞLAMASINDA ETKİLİ OLAN DİNAMİKLER.....	94
II. FİLİSTİN SORUNUNUN GÖLGESİNDE İLK GİRİŞİMLER.....	98
A. Bölge Dışı Güçlerin Çatışan Çıkarları Doğrultusunda Silah Politikaları.....	98
B. İsrail’in Ofansif Realist Stratejisi ve Önlenemeyen Birinci Arap İsrail Savaşı	101
III. SİLAHLANDIRMADA BAŞARISIZ KONTROL GİRİŞİMLERİ	106
A. Silahlanmada Batı Tekeli Oluşturma Çabası: Üçlü Deklarasyon	107
B. Güç Elde Etme Arayışlarının Gölgesinde Üçlü Deklarasyonun İşlevselliği.....	111
C. Silahlandırma Yarışında Yeni Aktör: SSCB	115
1. Mısır’ın Batı Bloğundan Başarısız Silah Arayışları	116
2. Kahire’nin Doğu Bloğundan Silah Transferi.....	120

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTA DOĞU’DA SİLAHLANMA-GÜVENLİK İLİŞKİSİ VE BÖLGESEL ÇATIŞMALARIN ANALİZİ

I. SÜVEYŞ SAVAŞI.....	126
A. Süveyş Krizi: Alfa Operasyonundan Omega Operasyonuna Geçiş.....	127
B. Savaş Öncesinde Mısır ve İsrail’in Silahlanma Düzeyleri.....	129
1. Erken Gelen Kriz Karşısında Mısır’ın Hazırlık Derecesi.....	130
2. İsrail’in Silahlanması ve Önleyici Savaş Stratejisi	132
C. Kazanan ve Kaybedenleriyle Süveyş Savaşı.....	137
D. Süveyş Savaşı’nın Bölgesel Güvenlik Yapılanmasına Etkisi	142
1. Orta Doğu Güvenlik Sisteminde İngiltere’nin Düşüşü ve Amerika’nın Yükselişi.....	143
2. Bölgesel Denklemde Değişen Güvenlik Parametreleri	146
a. Bölgesel Güç Mücadeleleri ve Eisenhower Doktrinin İlk Uygulamaları.....	147
b. Irak’ta Rejim Değişikliği ve Oluşan Yeni Dengeler	151
c. Arap Orta Doğusunda Mikro Soğuk Savaş ve Kamplaşmalar	155
II. SİLAHLANMA VE 1967 ARAP-İSRAİL SAVAŞI.....	160
A. Yeni Silahlanma Girişimleri ve Kaynak Arayışları	160
1. Mısır’ın Silahlanma Girişimleri.....	162
a. Mısır’ın Sovyetlerle Doğrudan Teması: Silah ve Teknik Yardım Anlaşmaları.....	163
b. Mısır’ın Balistik Füze Üretme Girişimleri ve Kimyasal Silah Stoku	165
2. Suriye ile Sovyetler Arasında Kurulan Silah İlişkisi	170
3. İsrail’in Silahlanma Faaliyetleri: Caydırıcılık ve Saldırı Stratejisinin Eşgüdümlü Planlanması.....	171

a. ABD'den Silah ve Güvenlik Garantisi Arayışlarının Gölgesinde Silahlanma.....	172
b. ABD'nin İsrail'e Doğrudan Silah Satışları	176
c. İsrail'in Nükleer Silah ve Balistik Füze Üretme Faaliyetleri: Caydırıcılık Stratejisi.....	184
B. Silahlanmanın Savaşa Dönüşmesi.....	192
1. Tarafların Güvenlik Stratejileri ve İttifaklar.....	192
2. Tarafların Silahlanma Düzeyleri ve Askeri Üstünlüğü Kaybetme Endişeleri.....	196
3. Askeri Kapasitelerdeki Değişikliğin Yarattığı Kuşku, Güvensizlik ve Korku: Savaşın Gerçek Nedenleri.....	200
C. Savaşın Güvenlik Politikalarına Etkisi.....	207
1. Savaşın Kısa Vadeli Askeri ve Siyasal Sonuçları: İsrail'in Üstünlüğü Tekrar Ele Geçirmesi.....	207
2. Bölgesel ve Küresel Konjonktürün Güç Dağılımına Etkisi	211
a. Yeni Dönemde Artan Savunma Harcamaları.....	211
b. Farklı Stratejiler ve Yeni İttifak Arayışları	214
III. BÖLGESEL VE KÜRESEL REKABETİN GÖLGESİNDE ARTAN SİLAHLANMA VE 1973 SAVAŞI.....	219
A. Taraflar Silahlanma Girişimlerini Arttırıyor.....	219
1. İsrail'in ABD Merkezli Silahlanma Faaliyetleri.....	219
a. Eski Silah Kaynaklarında Yaşanan Sıkıntılar	220
b. Amerikan Silah Politikasında Köklü Değişim: İsrail'in Üstünlüğü Politikası.....	222
c. İsrail'in Nükleer Politikasında Dönüşüm: "Belirsizlik" Temelli Caydırıcılık	230
2. Mısır'ın Silahlanma Faaliyetleri.....	235
a. Nâsır Dönemi Silahlanma ve Yıpranmayan Silah Envanterleri	235
b. Silahlanmada Yaşanan Sıkıntılar ve Nâsır Sonrasında Silahlanma	240
3. Suriye'de Sovyet Merkezli Silahlanma.....	245
B. Rövanş Psikolojisine Dayalı 1973 Savaşı	249
1. Tarafların Karşılaştırmalı Güvenlik Stratejileri	249
2. 1973 Savaşı Öncesinde Tarafların Silahlanma Düzeyleri ve Askeri Hazırlık Dereceleri	251
3. Silah Köprüsünün Desteğiyle Sürdürülen Savaş.....	253
C. Savaşın Bölgesel ve Uluslararası Siyasal Sonuçları.....	258
1. Kahire'nin Ofansif Realizm'den Defansif Realizm Mantığına Geçişİ	258
2. İsrail'in Agresif Politikasındaki Süreklilik ve Bölge Ülkeleriyle İlişkiler.....	262
3. Savaşın Küresel Etkilerinin Tetiklediği Bölgesel Silahlanma.....	265
IV. BÖLGESEL GÜÇ BOŞLUĞUNU DOLDURMA MÜCADELESİ: İRAN-IRAK SAVAŞI.....	268
A. Tarafların Bölgesel Liderlik İçin Silahlanma Girişimleri	268
1. Küresel Dengelerin İran'a Sağladığı Avantaj: Tahran'ın Silahlanma Faaliyetleri	270
a. İran'ın Konvansiyonel Silahlanmasında Amerikan Etkisi	270
b. Şah Döneminde Nükleer Silah Geliştirme Faaliyetleri.....	273
2. Irak'ın Silahlanma Faaliyetleri.....	275
a. Irak'ın Konvansiyonel Silahlanmasında Sovyet Etkisi	276
b. Irak'ın Nükleer Silahlanma Programı	278
c. Bağdat'ın Balistik Füze Geliştirme Projesi.....	281
d. Bağdat'ın Kimyasal Silahlanma Programı.....	283
B. Dış Desteklerle Sürdürülen Sekiz Yıllık Savaş.....	285
1. Bölgesel Tehdit Algılamalarında İran Kaynaklı Artış: Şah Rejiminin Devrilmesi	285
2. Irak'ın Fayda-Maliyet Analizi ve Bölgesel Liderlik Hamlesi	286

3. Silahlanmanın Savaşın Gidişatında Oynadığı Rol.....	289
C. İran-İrak Savaşı'nın Askeri ve Siyasal Sonuçları.....	291
V. GÜÇ ARAYIŞINDAKİ İRAK'TAN SON HAMLE: KUVEYT'İN İŞGALİ	295
A. İran Savaşı Sonrasında Irak'ın Güvenlik Politikası	296
1. Bağdat'ın Stratejik ve Ekonomik Açmazları	296
2. Irak'ın Devam Eden Silahlanma Faaliyetleri	297
B. Şantaj Stratejisinde Başarısızlık ve İşgal Stratejisine Geçiş.....	300
1. Irak'ın Şantaj Stratejisi	301
2. Asimetrik Kapasitedeki Kuveyt'in Tehdit Algılaması.....	303
C. Kuveyt'in İşgalinin Askeri ve Siyasal Sonuçları	305
1. İşgalin Yeniden Şekillendirdiği Küresel ve Bölgesel Tehdit Algılamaları	307
2. İşgale Müdahale ve Yeni Bir Dönemin Başlangıcı	309
SONUÇ.....	312
KAYNAKLAR.....	316
ÖZGEÇMİŞ.....	334

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ACDA	Silahların Kontrolü ve Silahsızlanma Ajansı (Arms Control and Disarmament Agency)
AMIO	Arap Askeri Sanayi Örgütü (Arab Military Industry organisation)
AR-GE	Araştırma-Geliştirme
BAC	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BM	Birleşmiş Milletler
CERVA	Fransız Jet Motoru Firması (Compagnie des Engins à Réaction pour Vol Accéléré)
CIA	Merkezi Haberalma Teşkilatı (Central Intelligence Agency)
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
FAC	Federal Almanya Cumhuriyeti
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
FLN	Ulusal Özgürlük Cephesi (Cezayir) (Front de Libération Nationale)
GATT	Ticaret ve Tarifeler Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade)
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IAI	İsrail Uçak Endüstrisi (Israel Aircraft Industries)
ICBM	Kıtalararası Balistik Füze (Intercontinental Ballistic Missile)
IMI	İsrail Savunma Sanayi (Şirketi) (Israel Military Industries)
KİK	Körfez İşbirliği Konseyi
km	Kilometre
MC	Milletler Cemiyeti

MEC	Orta Doğu Komutanlığı (Middle East Command)
MEDO	Orta Doğu Savunma Örgütü (Middle East Defense Organisation)
mm	Milimetre
MRL	Çok Namlulu Roket Atar (Multiple Rocket Launcher)
MW	Megawatt
NEACC	Yakın Doğu Silah Koordinasyon Komitesi (Near East Arms Co-ordinating Committee)
NPT	Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması (Non-Proliferation Treaty)
NUMEC	Nükleer Materyal ve Malzeme Şirketi (Nuclear Material and Equipment Corporation)
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organisation of Oil Exporting Countries)
OAPEC	Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü (Organisation of Arab Oil Exporting Countries)
SALT	Stratejik Silahların Sınırlandırılması Antlaşması Strategic Arms Limitation Talks
SAM	Karadan Havaya Füze (Surface to Air Missile)
SDECE	Fransız İstihbarat Örgütü (Service de Documentation Extérieure et de Contre-Espionnage)
SLBM	Denizaltılardan Fırlatılan Balistik Füze (Submarine Launched Ballistic Missile)
SRAAM	Kısa Menzilli Havadan Havaya Füze (Short Range Air to Air Missile)
SSM	Karadan Karaya Füze (Surface-to-Surface Missile)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TNT	Trinitro toluen
UAEK	Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
UNEF	BM Acil Durum Gücü (UN Emergency Force)
UNSCOP	BM Filistin Özel Komisyonu (UN Special Commission on Palestine)

TABLÖLAR

Tablo-1: Farklı Düzeylerde ve Farklı Birimler Açısından Tehditler.....	7
Tablo-2: Mahkûmun İkilemi Modeli Matrisi.....	18
Tablo-3: Ofansif Realizm.....	47
Tablo-4: Silahların Farklı Kriterlere Göre Tasnifi.....	66
Tablo-5: Farklı Savaş Başlıklarıyla Yapılan Bir Füze Saldırısının Yol Açacağı Tahmini Kayıplar.....	71
Tablo-6: “Silah Üretimi” Aşamaları.....	79
Tablo 7 : Gelişmekte Olan Ükelere Sevk Edilen Temel Silah Sistemleri.....	89
Tablo-8: Bazı Orta Doğu Ülkelerinin Savunma Harcamaları.....	90
Tablo-9: Birinci Arap-İsrail Savaşı’nda Tarafların Askeri Kapasiteleri.....	105
Tablo-10: 1950-1954 Döneminde Orta Doğu’ya Yapılan Silah Satışları.....	114
Tablo-11: 1955-1964 Döneminde Orta Doğu’ya Yapılan Silah Satışları.....	160
Tablo-12: Arap Ülkeleri Arasındaki Değişken İttifaklar (1962-1966).....	193
Tablo-13: 1967 Savaşı’na Katılan Toplam Savaş Gücü.....	197
Tablo-14: Bölge Ülkelerinin 1966-1972 Dönemindeki Askeri Harcamaları.....	213
Tablo-15: Yıpratma Savaşına Katılan Mısır ve İsrail Güçlerinin Karşılaştırılması.....	216
Tablo-16: Mısır’ın 1967-1970 Döneminde Değişen Silah Envanteri.....	237
Tablo-17: 1970’te Mısır’da Bulunan Sovyet Askeri Birimleri ve Hava Savunma Bataryaları.....	239
Tablo-18: Mısır’ın 1970-1973 Döneminde Değişen Envanterleri.....	241
Tablo-19: Suriye’nin 1967-1973 Döneminde Değişen Silah Envanteri	246
Tablo-20: 1973 Savaşı’nda Tarafların Temel Silah Düzeyleri.....	251
Tablo-21: İsrail’in Silahlanma Düzeyindeki Farklılıklar (1973-1982).....	262
Tablo-22: İran ve Irak’ın Savunma Harcamaları (1962-1980)	269
Tablo-23: ABD’den İran’a Doğrudan Silah Satışları (1970-1979)	271
Tablo-24: Orta Doğu’da 1958 Eylülündeki Temel Askeri Göstergeler	277
Tablo-25: Irak’ın Savunma Harcamaları ve Silah Alımları (1987-1991)	298

ŞEKİLLER VE GRAFİKLER

Şekil-1: Tırmanma.....	69
Şekil-2: Silah Üretimine İlişkin Askeri Teknolojinin Aşamaları.....	76
Grafik-1: Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Orta Doğu'da Silah Alımları (1967-1995).....	89
Grafik-2: Orta Doğu'da Savunma Harcamaları ve Silah Alımları (1967-1995).....	91
Grafik-3: Orta Doğu'da Artan Petrol Gelirleri ve Askeri Harcamalar (1963-1988).....	266

GİRİŞ

Orta Doğu, siyasal, dinsel, tarihsel, ekonomik ve stratejik anlamda sadece bölge ülkeleri açısından değil; uluslararası politika açısından da oldukça hayati bir öneme sahiptir.¹ Krizlerin ve çatışmaların eksik olmadığı modern Orta Doğu politikalarını şekillendiren başlıca unsurların arasında yer alan silahlanma, bölgesel ve küresel güvenlik politikaları üzerinde etkili olmaktadır. Bu bağlamda 2000'li yıllarda Dünyada en fazla savunma harcaması yapan ve dolayısıyla en fazla silah alımında bulunan 10 ülkeden yedisinin Orta Doğu coğrafyasında bulunması şaşırtıcı değildir. Günümüzde Orta Doğu'daki silahlanmanın güvenlik politikalarına etkisinin anlaşılabilmesi için Soğuk Savaş dönemindeki silahlanma girişimlerinin analiz edilmesi oldukça önemlidir. Nitekim bölge ülkelerinin Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşadığı güvenlik problemlerinde Soğuk Savaş döneminde başlayan ve giderek etkisini arttıran silahlanma faaliyetlerinin payı büyüktür. Bu çalışma, Orta Doğu'daki günümüz güvenlik sorunlarının anlaşılması ve gelecekte yaşanacak muhtemel sorunlara ışık tutması amacıyla retrospektif bir şekilde, Soğuk Savaş dönemindeki silahlanma faaliyetlerinin bölgesel ve küresel güvenlik politikalarına etkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Güvenlik, siyasal bir olgu olarak mutlak sınırının çizilmesi zor ve subjektif bir kavramdır. Kapsamı, küresel düzeyden başlanıp birey düzeyine kadar indirgenebilecek olan güvenlik olgusu, birçok bilim dalının ilgi alanına girmektedir. Bu bağlamda Uluslararası İlişkiler bilim dalının temel ilgi alanı, uluslararası siyasal sistemi oluşturan devletler ve devlet dışı unsurların barış içinde bir arada yaşamaları ve varlıklarını güvenlik içinde sürdürmeleridir. Bu nedenle, alandaki tüm teori ve yaklaşımların temel hedefi, öncelikle bu sorunu ele almak ve çözmeye çalışmak olmuştur. Uluslararası İlişkiler alanında güvenlik üzerine yapılan çalışmaların kökeni, antik dönemlere kadar götürülebilir. Bununla birlikte güvenlik kavramı, neredeyse İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar savaş, barış veya gücün bir fonksiyonu olarak ele alınmaktaydı. Güvenlik çalışmaları, zaman içinde giderek daha özerk bir alan haline gelmeye başlamış ve güvenlik üzerine spesifik çalışmalar yapılmıştır. Uluslararası ilişkiler literatüründe 1980'lerde yapılan bazı çalışmalar, güvenliğin sadece devletle ilgili olmadığını; bütün insan topluluklarıyla ilişkili olduğunu ileri sürmesi açısından güvenlik çalışmalarında yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Bu aşamadan sonra plüralist, eleştirel ve konstrüktivist güvenlik çalışmaları alanda dikkat çekmeye başlasa da silahlanma alanında hâlâ devlet merkezli güvenlik anlayışının ağırlıklı bir yeri olduğu söylenebilir. Oldukça geniş kapsamı olmasına karşın çalışmada kabul edilen güvenlik olgusu, devlet düzeyinde dışarıdan gelecek tehditlere karşı düzenlenen ulusal güvenlik ve bununla ilişkili olarak bölgesel ve küresel güvenlik düzeyiyle sınırlı tutulacaktır. Bu nedenle çalışmada yapılacak olan teorik tartışma,

---

¹ Orta Doğu'ya yönelik kapsamlı bir analiz için bkz. Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 4. Baskı, Bursa: MKM Yayınları, 2008, passim.

güvenlik çalışmalarında hâkim konumda bulunan üç temel paradigmanın güvenliğe bakışı çerçevesinde gerçekleştirilecektir.

Çalışmanın temel ilgi alanı olan silahlanma faaliyetlerinin güvenlikle ilişkisi ilginç teorik tartışmaları beraberinde getirmektedir. Literatür incelendiğinde silahlanmanın güvenliği sağlayıcı ve güvenliği bozucu yönlerinin geniş tartışmalara konu olduğu görülmektedir. Aynı durum, güvenlikle ilişkili olan savaş için de geçerlidir. Bu bağlamda silahlanmanın savaflara yol açtığını savunan bir kesim bulunmakla beraber, caydırıcı etkisi nedeniyle silahlanmanın savafları önlediğini savunanlar da bulunmaktadır. Ancak bütün taraflar silahlanmanın her halükarda güvenlikle ve savaşla ilişkili olduğunu kabul etmektedir. Çalışma, bu tartışmalardan yararlanarak silahlanmanın gerek güvenlik gerekse savaflardaki rolünü irdelemektedir. Bu noktada konu olarak Orta Doğu'nun, dönem olarak da Soğuk Savaş döneminin seçilmiş olması önemlidir. Zira Orta Doğu gibi siyasal, dinsel ve etnik açıdan karmaşık bir coğrafyada güvenlik sorunları hiç bitmemekte ve bölge ülkelerinin güvenliklerini sağlamak için başvurduğu başlıca yöntem, silahlanma olmaktadır. Silahlanma kavramını biraz daha açmak gerekirse, kavram hem ülke içinde silah üretimiyle hem de silah ticareti yöntemiyle tedarik edilen silahları kapsamaktadır. Bu bağlamda her ülke istediği her silah sistemini üretmemekte ve dolayısıyla silahların önemli bir kısmı dışarıdan silah ticareti yöntemiyle tedarik edilmektedir. Ancak silah ticareti, normal ticari işlemlerden oldukça farklı ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Silah ticareti ister piyasa fiyatları üzerinden, ister sembolik rakamlarla, isterse de hibe olarak gerçekleştirilsin, bunun siyasi ve stratejik yönü, ekonomik yönüne ağır basan bir etkileşimdir. Bu etkileşim, silah ticaretinin kendine özgü doğası gereği sadece bir kereliğine değil, birçok kez gerçekleşmekte ve istisnalar hariç olmak üzere aynı taraflar arasında uzun dönemler sürebilmektedir. Tedarikçi ve alıcı ülkeler açısından farklı hedeflerin ve beklentilerin söz konusu olduğu silah ticaretinde transferler, her iki tarafın çıkarı keskin bir şekilde çatışmadığı sürece gerçekleşmektedir.

Çalışmanın temel hipotezleri üzerinde durmak gerekirse, öncelikle Soğuk Savaş dönemindeki silahlanma girişimlerinin, modern Orta Doğu politikalarının anlaşılmasında kilit bir öneme sahip olduğu bir kez daha vurgulanmalıdır. Çalışmada analizler, teorik anlamda ofansif realizmin temel argümanlarından hareket edilerek yapılacaktır. Bu bağlamda çalışmada özellikle savafların tarafları olan ülkelerin güç maksimizasyonunu hedeflediği ve nihai amaçlarının güvenliklerini garanti altına almak için geride sıfır tehdit potansiyeli bırakmak olduğu varsayılmaktadır. Bunun yanı sıra çalışmada devletlerin tehdit algılamalarının, silahlanmanın en önemli nedeni olduğu savunulmaktadır. Bölge ülkelerinin ihtiyaç duydukları silah kapasitesine ulaşma hedefini tek başına gerçekleştirmeleri oldukça zordur. Bu nedenle silahlanmanın, özellikle bölge dışı güçlerle ittifaklara girilmesinin en önemli nedenlerinden biri olduğu savunulmaktadır. Ayrıca silahlanma ve savaş arasındaki ilişki, retrospektif bir analizle test edilmektedir. Bu bağlamda ele aldığımız dönem itibariyle seçilen savaflar derinlemesine analiz edilerek, silahlanmanın savafların herhangi bir sürecindeki rolü ortaya konmaktadır. Bununla ilişkili olarak bir diğer hipotez, bölgede gerçekleşen silahlanma faaliyetlerinin her zaman savafla neden olmadığı ancak potansiyel bir teşvik edici unsur olduğu şeklindedir.

Yukarıdaki hipotezlerden hareketle tez planına değinmek gerekirse, dört bölümden oluşan çalışmanın Birinci Bölümde öncelikle güvenlik ve silahlanmanın teorik çatısı oluşturulmaktadır. Bu bağlamda güvenliğe yönelik ontolojik bir tartışma yapıldıktan sonra

geleneksel güvenlik çalışmalarında hâkim olan üç ana uluslararası ilişkiler teorisinin güvenliğe yaklaşımı irdelenmektedir. Sırasıyla liberal, globalist ve realist paradigmanın güncel tartışmaları da dikkate alınarak oluşturulacak çerçevede, bölge ülkelerinin güvenlik sorunlarına yaklaşımına yönelik ofansif realizm öne çıkartılmaktadır. Ardından güvenlik ve silahlanma arasındaki ilişki teorik bir tartışmaya tabi tutulmakta ve silahlanmanın güvenliğin sağlanmasında veya güvenliğin bozulmasında oynadığı rol teorik çerçevede irdelenmektedir.

Çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturmayı amaçlayan İkinci Bölümde silahlanmadan önce, “silah” kavramına açıklık getirmek için askeri teknolojinin gelişimi çerçevesinde silahların niteliğindeki değişim ortaya konmaktadır. Bu bağlamda silahların farklı kriterlere göre sınıflandırması yapıldıktan sonra konvansiyonel silahlar ile kitle imha silahları arasındaki farklılıklar vurgulanmakta ve kitle imha silahları kendi içinde karşılaştırılmaktadır. Silahların ardından silahlanma olgusu kavramsal olarak tartışılmakta ve silahlanmanın kendine özgü dinamiği çerçevesinde silah üretimi ve silah ticaretinde muhatapların hedef ve beklentileri irdelenmektedir.

Çalışmanın analiz kısmı için altyapı sağlaması amacıyla Üçüncü Bölümde Orta Doğu’da modern anlamda silahlanma girişimlerinin başlaması süreci ele alınmaktadır. Bu bağlamda bölgesel silahlanmanın başlamasında etkili olan dinamikler ortaya konduktan sonra gerek bölge ülkelerinin gerekse silah tedarikçilerinin ilk dönem silahlanma ve silahlandırma politikaları incelenmektedir. Bu bölümde son olarak bölgede modern anlamda silahlanmanın başlangıcı sayılan Mısır’ın Doğu Bloğundan silah transferi süreci incelenmektedir.

Teorik ve kavramsal çerçeve ile silahlanmanın başlaması sürecinin ardından analizlerin yapıldığı Dördüncü Bölümde Orta Doğu’da silahlanma-güvenlik ilişkisi, başlıca bölgesel çatışmalar analiz edilerek ortaya konmaktadır. Büyük ölçüde birbiriyle ilişkili olarak analiz edilecek olan çatışmalar, Süveyş Savaşı, 1967 Savaşı, 1973 Savaşı, İran-İrak Savaşı ve Irak’ın Kuveyt’i işgali olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda tarafların silahlanma gerekçeleri, silahlanma yöntemleri, silahlanmalarının çatışmaların çıkmasında, sürdürülmesinde ve sonlandırılmasında oynadığı rol ile çatışmaların ardından oluşan yeni konjonktürdeki silahlanma girişimleri her bir savaş için ayrı ayrı analiz edilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE: GÜVENLİK VE SİLAHLANMA

I. GÜVENLİĞİN ONTOLOJİSİ

Güvenlik, insanlığın doğuşundan beri temel önceliklerinden birisi olmuştur. Abraham Maslow'un insan ihtiyaçları hiyerarşisinde, yeme-içme gibi fiziksel ihtiyaçların ardından güvenlik ihtiyacı gelmektedir. Ancak güvenlik kavramına ilişkin ortak bir tanım yapmak o kadar kolay değildir. Güvenliğin sınırları, insanlığın ilk dönemlerinde çok daha kolay belirlenebilmekteydi; ancak insanlık tarihi geliştikçe kavramın kapsamı ve kavrama yüklenen anlamlar oldukça genişlemiştir. Tanımlamadaki zorluk, sadece üzerinde hemfikir olunan spesifik bir güvenlik alanının belirlenmesinde değil; aynı zamanda kavramın soyut olarak tanımlanması için de geçerlidir.¹ En genel anlamıyla bireylerin, toplumsal grupların, devletlerin veya bütünüyle dünyanın “*korku, tehdit ve tehlikelerden uzak olma durumu*” şeklinde tanımlanabilecek olan güvenlik, şüphesiz sadece uluslararası ilişkiler disiplinine özgü bir konu değildir. Konu, psikolojiden sosyolojiye, ekonomiden kriminolojiye, biyolojiden kimyaya kadar doğal ve sosyal bilimlerin birçok dalının ilgi alanına girmekte ve temel gündem maddelerinden birisini oluşturmaktadır. Doğal olarak güvenliğe yüklenen anlam, konunun ele alındığı her bir bilim dalında farklılaşmaktadır.

Uluslararası İlişkiler bilim dalının temel ilgi alanı, uluslararası siyasal sistemi oluşturan devletler ve devlet dışı unsurların barış içinde bir arada yaşamaları ve varlıklarını güvenlik içinde sürdürmeleridir. Bu nedenle, bu alandaki tüm teori ve yaklaşımların temel hedefi, öncelikle bu sorunu ele almak ve çözmeye çalışmak olmuştur. Buradan hareketle Uluslararası İlişkiler alanında güvenlik üzerine yapılan çalışmaların kökeni, antik dönemlere kadar götürülebilir. Ancak, yapılan ilk dönem çalışmalar güvenliği merkeze oturtmamakta; savaşla ilişkili olarak ele almaktaydı. Ayrıca uluslararası ilişkilerin bir disiplin olarak ortaya çıkmasından sonra da güvenliğe yönelik yaklaşımların özerk bir şekilde gelişmediğini belirtmek gerekir. Bir diğer ifadeyle, savaş ve barışın nedenleri üzerine önermelerde bulunan hemen hemen bütün uluslararası ilişkiler teorilerinin yer verdiği güvenlik kavramı, önceleri savaş, barış

---

¹ Edward A. Kolodziej, *Security and International Relations*, New York: Cambridge University Press, 2005, ss. 1-3.

veya gücün bir fonksiyonu olarak ele alınmaktaydı.² Ancak güvenlik çalışmaları, zaman içinde giderek daha özerk bir alan haline gelmeye başlamış ve güvenlik üzerine spesifik çalışmalar yapılmıştır. Büyük ölçüde Anglo-Amerikan kökenli olan güvenlik çalışmalarının uluslararası ilişkiler disiplini içinde nispeten özerk bir alan olarak belirmesi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra söz konusu olmuştur. Öyle ki 1950'li ve 1960'lı yıllar, güvenlik çalışmalarının altın çağı olarak nitelendirilmiştir. Güvenliği merkeze oturtan Soğuk Savaş dönemindeki çalışmalarda devlet, strateji, bilim ve statüko gibi kavramlar üzerinde yoğunlaşmıştır.³ 1980'lerde uluslararası ilişkiler literatüründe yapılan bazı çalışmalar, güvenliğin sadece devletle ilgili olmadığını; bütün insan topluluklarıyla ilişkili olduğunu ileri sürmesi açısından güvenlik çalışmalarında yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur.⁴ Bu aşamadan sonra realizmin temel varsayımlarının hakim olduğu güvenlik çalışmalarının yanı sıra plüralist, eleştirel ve konstrüktivist güvenlik çalışmaları da alanda dikkat çekmeye başlamıştır.⁵

Güvenlik her ne kadar çok sayıda bilim dalının ilgi alanına girse de uluslararası güvenlik veya küresel güvenliği merkeze oturtarak yapılan çalışmalar, uluslararası ilişkiler disiplini içinde gelişim göstermiştir. Güvenliğe ilişkin yapılan çalışmalarda, devletler arası ilişkilerde askeri güvenliğe vurgu yapan realist paradigmanın baskın konumda olduğu belirtilmelidir. Bununla beraber Soğuk Savaş sonrası dönemde realizmin güvenlik konusundaki katı sınırlarının, hem realist paradigma içinde hem de realizm karşıtı teori ve yaklaşımlar tarafından tartışıldığı ve alternatif çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu noktada Peter Hough, güvenlik konusunda son dönemde yapılan çalışmaları “*genişletici*” ve “*derinleştirici*” yaklaşımlar olmak üzere iki ana eksenle ele almaktadır.⁶ Hough'a göre bazı neorealistleri de içeren *genişletici yaklaşım* yine devlet güvenliğini baz almakta; ancak, askeri konular dışındaki konuları da araştırmalarına dahil ederek çalışmalarının kapsamını genişletmektedirler. Liberaller, plüralistler ve sosyal konstrüktivistler tarafından desteklenen *derinleştirici yaklaşım* ise sadece çalışmalarının kapsamını genişletmemekte; aynı zamanda güvenliğin odak noktasını da değiştirerek devlet yerine insan güvenliği üzerinde durmaktadır.

---

² Barry Buzan, “Peace, Power and Security: Contending Concepts in the Study of International Relations”, *Journal of Peace Research*, Volume 21, Issue 2, June 1984, s. 110.

³ Paul D. Williams, bunu güvenlik çalışmalarında dört “S”nin hakim olması şeklinde nitelendirmektedir: State, Strategy, Science, Status quo. Bkz. Paul D. Williams (ed.), *Security Studies: An Introduction*, Oxon: Routledge, 2008, ss. 2-3.

⁴ Bu çalışmalara örnek olarak bkz. Barry Buzan, *People, States and Fear : The National Security Problem in International Relations*, Brighton : Wheatsheaf Books, 1983, passim.

⁵ Williams, op.cit., ss. 3-4.

⁶ Peter Hough, *Understanding Global Security*, 2. Ed. New York: Routledge, 2008, ss. 11-20.

Örneğin Bary Buzan ve arkadaşları, güvenliğin askeri alanın dışında dört farklı alanda daha ele alınabileceğini belirtmektedirler⁷: *Siyasal, sosyal, ekonomik ve çevresel*. Yazarlar, geleneksel güvenlik çalışmalarının, askeri ilişkilerin tümünü güvenlikle ilişkilendirmesine karşı çıkmaktadır. Zira, günümüzde ülke savunmasının ordunun fonksiyonlarından sadece birisi olduğuna dikkat çekilmekte ve ülke dışına barış gücü gönderilmesi veya insani müdahaleler gibi konuların askeri boyutu ilgilendirse de devletin varoluşuna yönelik bir tehdit oluşturmadığı vurgulanmaktadır. Yazarlar, siyasal alanda egemenliğin ve hatta ideolojinin tehdit edilmesinin; sosyal alanda “biz”i oluşturan başta kimlik gibi değerlerin öteki karşısında tehlikeye girmesinin; ekonomik alanda nüfusun tümünü etkileyecek krizlerin yaşanmasının ve çevresel alanda insanlık da dahil olmak üzere türlerin neslinin veya yaşam alanlarının tehlikeye girmesinin en az askeri alanda yaşanan tehlikeler kadar hayatta kalabilme ile ilişkilendirilebileceğini savunmaktadırlar. Bu noktada Uluslararası İlişkilerin asıl konusu, uluslararası güvenlik olmakla beraber, günümüzde sosyal, ekonomik ve çevreye ilişkin konularda ortaya çıkan güvenlik sorunlarının, doğrudan uluslararası güvenliği etkilediği söylenebilir.

Güvenlik olgusu objektif olarak, mevcut durumda sahip olunan değerlere yönelik bir tehdidin olmadığı anlamına gelmekteyken; subjektif anlamda güvenlik, gelecekte de bu değerlere yönelik bir saldırının gerçekleşeceği korkusunun olmadığını ifade etmektedir. Bu bağlamda objektif açıdan güvenlikte mevcut tehdit daha kolay tanımlanabilirken; sahip olunan değerlere yönelik gelecekte bir saldırının olabilme ihtimali, objektif olarak ölçülemeyen bir olgu olduğu için subjektif değerlendirmelere ve spekülasyonlara bağlı bir tehdit tanımlamasıdır.⁸

Güvenlik, kabul edilen genel tanımında da belirtildiği gibi, tehdit ve tehlikelere dayalı olarak atfedilen anlamlarla soyuttan somuta dönüşmekte ve sınırı da hangi perspektiften ele alındığına göre değişiklik gösterebilmektedir. Bir diğer ifadeyle kavram, hem analiz düzeyi hem analiz birimi değişikçe oldukça farklı boyutlar alabilmektedir. Hatta aynı analiz birimleri tarafından, aynı analiz düzeyinde bile farklı güvenlik tanımlamaları yapılabilmektedir. Örneğin, herhangi bir durum bir aktör tarafından tehdit olarak değerlendirilip güvenlikle ilişkilendirilebilirken; aynı durum aynı düzeydeki başka bir aktör tarafından bir tehlike veya tehdit olarak görülmeyebilir. Bu durum, güvenliğin sadece zamanlama olarak değil; kişilere ve algılamalara göre değişiklik göstermesi bakımından subjektif bir niteliğe sahip olduğunu

---

⁷ Ibid., ss. 21-22.

⁸ Wolfers, op.cit., s. 485.

göstermektedir. Bu subjektif yapı çerçevesinde algılanan tehditler, güvenliğin sınırını oluşturmaktadır.⁹

Tablo-1: Farklı Düzeylerde ve Farklı Birimler Açısından Tehditler

Tehdidin Kaynakları	Tehdit Edilenler			
	Bireyler	Toplumsal Gruplar	Devletler	Dünya
Bireyler	Çeşitli Adi Suçlar			
Toplumsal Gruplar	'Nefret Suçları'	Soykırım	İç Savaş	
Devletler	İnsan hakları ihlalleri	Soykırım, Yok Etme	Savaş, Ekonomik Yaptırımlar	Nükleer Savaş
Dünya	Yoksulluk, Kirlilik, Sanayi Kazaları	Küresel Isınma	Küresel Isınma	
İnsan Kaynaklı Olmayanlar	Hastalıklar, Doğal Afetler			Meteor/Kuyruklu Yıldız Çarpması

Kaynak: Hough, op.cit. s. 18

Yukarıdaki tablo, bireyler, toplumsal gruplar, devletler ve genel anlamda dünyaya ilişkin tehditlerin kaynağı ve yöneltilen tehditler için örnek bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu bağlamda, birey kaynaklı tehditler, aynı düzeyde doğrudan bireyler için tehdit ve tehlike oluşturmaktayken; herhangi bir toplumsal gruptan kaynaklanan bir tehdit hem bireyler, hem diğer toplumsal gruplar hem de devletler için tehdit kaynağı oluşturabilmektedir. Dünya geneli düşünüldüğünde küresel sorunlar olarak adlandırılabilir olan yoksulluk, çevre kirliliği ve nükleer kazalar gibi olaylar, doğrudan bireyler için tehditler oluşturmaktayken; küresel ısınma gibi konular hem devlet hem de toplumsal gruplar nezdinde tehdit oluşturabilmektedir. Bunun haricinde, tehditlerin ve dolayısıyla güvenliğin sadece insan kaynaklı olmadığı unutulmamalıdır. Bir diğer ifadeyle, her ne kadar tehdidin yöneldiği aktör, birey ve birey kaynaklı oluşumlar (toplumsal gruplar, devlet...vb.) olsa da algılanan tehdidin kaynağı bunların dışındaki faktörler olabilmektedir. Bu doğrultuda sel ve deprem gibi doğal afetlerin yanı sıra uzayda meydana gelebilecek insan kontrolü dışındaki gelişmelerin de birey, devlet veya herhangi bir toplumsal grup gözetmeksizin bütün dünya için tehdit oluşturabileceği düşünülmektedir. Yukarıdaki tablodan çıkarılabilecek en önemli sonuç, diğer tehdit kaynakları kendi düzeyinin yanı sıra bir

⁹ Hough, op.cit., ss. 17-18.

ya da iki düzeyde tehditler oluşturabilirken; devlet kaynaklı tehditlerin bütün düzeylerde tehdit oluşturma kapasitesine sahip olduğudur.

Güvende olmama durumunu ifade eden *güvensizlik* ise birey, devlet ve sistem düzeyinde farklı alanları kapsayan bir içeriğe sahiptir. Barry Buzan'a göre güvensizlik kavramı, bireysel düzeyde komşulardan şiddet görmekten, sosyal, siyasal ve ekonomik nedenlerle devletten şiddet görmeye ve hatta uluslararası sistem düzeyinde bir nükleer felakete kadar geniş bir çerçevede değerlendirilebilir. Bununla birlikte kavram, uluslararası ilişkilerde kendini en fazla devletler düzeyinde göstermektedir.¹⁰

Güvenliği devlet merkezli bir bakış açısıyla biraz daha irdelemek gerekirse, öncelikle güvenliğin anlaşılması zor bir kavram olduğunu belirtmek gerekir. Maddi olarak ölçülemeyen ve subjektif bir içeriğe sahip olan güvenlik, aynı zamanda ilişkiye dayalı ve göreceli bir kavramdır. Güvenlik, duygularla ortaya çıkmaktadır ve bu duygunun ortaya çıkması, kendi kendine olmamaktadır.¹¹ Bir diğer ifadeyle, bir güvenlik sorununun ortaya çıkması için mutlaka bu duyguyu tetikleyen bir gelişme olması gerekir. Devlet düzeyinde düşünüldüğünde, bir devlet için tehdit olarak tanımlanabilen ve güvensizlik hissinin oluşmasına neden olan algılama, büyük ölçüde bir başka devletten (veya belirli bir politikasından) kaynaklanmaktadır. Bu noktada güvenlik veya güvensizliğin oluşmasında tehdit algılaması oldukça önemli bir rol oynamaktadır. David J. Singer, tehdit algılamasını, en genel şekliyle karşı tarafın kapasitesi ve bu kapasiteyi potansiyel olarak düşmanca kullanıp kullanmamasının bileşkesiyle formüle etmektedir.¹²

Tehdit Algılaması = Kapasite x Niyet

Yukarıdaki formülasyon tehdit algılamaları için yarı-matematiksel bir açıklama getirmeye çalışmaktadır. Singer, tehdit algılamasının tanımlamasında niyetin önemini, makalesini kaleme aldığı 1958'de Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Sovyetler Birliği ve İngiltere arasındaki ilişkiyi örnekendirerek açıklamaktadır. Buna göre İngiltere o dönemde ABD açısından tehdit oluşturabilecek bir kapasiteye sahip olmasına rağmen; niyet faktörü dikkate alındığında İngiltere'nin Washington için tehdit algılaması oluşturmadığı görülmektedir. Oysa aynı dönemde Sovyetler Birliği'nin kapasitesi ve niyeti birlikte dikkate alındığında

¹⁰ Buzan, "Peace...", op.cit., s. 111-112.

¹¹ Roger Kery, "The Contemporary Nature of Security", Issues in International Relations, Trevor C.Salmon (ed.), New York: Routledge, 2000, s. 51.

¹² J. David Singer, "Threat-Perception and the Armament-Tension Dilemma", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 2, No. 1, Studies on Attitudes and Communication, March 1958, ss. 93-94.

ABD'nin tehdit algılamasında önemli bir tehdit olarak görüldüğü söylenebilir.¹³ Bu denklem, devletlerin tehdit algılamalarına yönelik önemli bir açıklama çerçevesi getirmekle beraber bazı zorluklar da içermektedir. Zira, potansiyel bir rakibin silah sistemleri ile askeri hazırlık derecesi gibi ölçülebilir kriterleri ifade eden kapasiteyi gözlemlemek ve somutlaştırmak kolaydır. Ancak rakibin bu kapasiteyi kullanmaya yönelik niyetini ölçmek oldukça zordur.

Uluslararası veya küresel güvenliği irdelemek gerekirse, bu kavramın geleneksel olarak güvenliğin askeri-politik bağlamda değerlendirilmesiyle ortaya çıktığı söylenebilir. Bu bağlamda güvenlik, doğrudan *hayatta kalabilme* (bekâ) ile ilişkilendirilmektedir. Güvenlik sorunu, devletin, hükümetin, ülke toprağının veya toplumun varlığına yönelik bir tehdit algılandığında ortaya çıkmaktadır. Güvenlik tehditlerinin kendine özgü doğası, bunlarla mücadele edebilmek için sıra dışı önlemlerin alınmasını meşrulaştırmaktadır. Bir diğer ifadeyle devlet, söz konusu tehditlere karşı güvenliğini sağlamak için başta güç kullanma olmak üzere özel önlemler almaktadır. Dolayısıyla bir devlet adamı geleneksel olarak “güvenlik” durumunu ifade ettiğinde, acil bir durumun varlığına işaret etmekte ve tehdit edici gelişmenin bertaraf edilmesi için “*gerekli*” bütün önlemleri alma hakkına sahip olduğuna vurgu yapmaktadır.¹⁴

Walter Lippmann'ın ifadesiyle güvenlik, “*bir devletin savaştan kaçınmak istemesi durumunda hayati değerlerinden ödün vermeyecek durumda bulunması veya bu hayati değerlere yönelik bir tehdit olduğu zaman, bu değerleri koruması*” anlamına gelmektedir.¹⁵ Devletlerin sahip olduğu ve koruması gereken değerler, ülkesel bütünlük olabileceği gibi, etnik, ekonomik veya ideolojik değerler de olabilmektedir. Lenore G. Martin ise, devletin *rejim, toplum ve toprak* olmak üzere birbiriyle bağlantılı üç unsuru olduğunu belirterek, güvenliği devletin bu üç öğeye yönelik “*tehditleri göğüsleyebilme ya da bunları caydırabilme gücü*” olarak tanımlamaktadır.¹⁶

Son olarak ulusal güvenlik ve uluslararası güvenlik stratejileri arasındaki ayrıma dikkat çekmek gerekirse, devletlerin tehdit hissine kapıldıklarında kendi başına harekete geçerek söz konusu tehdidi bertaraf etmeye çalışmaları, ulusal güvenlik stratejisi olarak değerlendirilmektedir. Devletlerin genellikle diğer devletlerle ilişkilerine dayalı olarak harekete geçip tehdidin kaynağına inerek asıl nedenleri bütünüyle ortadan kaldırmaya çalışması ise

---

¹³ Ibid., s. 94.

¹⁴ Barry Buzan, et al. *Security: A New Framework for Analysis*, Colorado: Lynne Rienner Publications, 1998, s. 21.

¹⁵ Arnold Wolfers, “National Security as an Ambiguous Symbol”, *Political Science Quarterly*, Volume 67, Issue 4, December 1952, ss. 484.

¹⁶ Lenore G. Martin, “Ortadoğu’da Ulusal Güvenlik: Bütünsel Bir Yaklaşım Doğru” *Ortadoğu Politikaları ve Güvenlik*, August Richard Norton (der.), Çev: Ceylan Tokluoğlu, İstanbul: Büke Yayınları, 2000, ss. 11-12.

uluslararası güvenlik stratejisi olarak ifade edilmektedir.¹⁷ Aslında bu ayrım, aşağıda tartışılacak olan uluslararası ilişkilerdeki ana akımların güvenlik sorunlarıyla nasıl mücadele edileceğine yönelik öngörülerıyla ilişkilidir. Nitekim bunlardan ulusal güvenlik stratejisi daha ziyade realist yaklaşımda; uluslararası güvenlik stratejisi ise liberal yaklaşımda daha iyi bir açıklama çerçevesi bulmaktadır.

Toparlamak gerekirse, uluslararası ilişkilerde güvenlik kavramının tanımının iki ana ekseninde yapıldığı söylenebilir. Bunlardan geleneksel ve devlet merkezli olarak tanımlanabilecek olan ilk yaklaşım, güvenliği “*güç yoğunlaşması*” (power accumulation) ile eşdeğer görmektedir. Buna göre aktörler, güvende olmak için mülk, para, silah, ordu...vb. şeylere sahip olmalıdır. Bu durum ise güvenliğin satın alınabilen bir “mal” (commodity) olarak görülmesine yol açmaktadır. Bu yaklaşımda *güç, güvenliği sağlamanın en önemli yoludur*. Aktörler özellikle askeri açıdan ne kadar güç elde ederse, o kadar güvende olmaktadır. Genel anlamda geleneksel olmayan güvenlik yaklaşımı olarak değerlendirilebilecek olan ikinci yaklaşım ise güvenliğe çok daha geniş bir açıdan yaklaşmaktadır. Buna göre artık, devletlerin hayatta kalmasını dolaylı olarak etkileyebilecek olan risk ve tehditler de önem kazanmıştır. Bunun yanı sıra devlet dışındaki unsurların güvenliği üzerinde de yoğunlaşan bu yaklaşıma göre, küresel ısınma, HIV virüsü ve yoksulluk gibi faktörler de devletlerin, toplumların ve bireylerin güvenliğini askeri-güvenlik konuları kadar ilgilendirmektedir. Çalışmada Orta Doğu’daki silahlanma girişimlerinin güvenliğe etkisi, yukarıdaki yaklaşımlardan birincisi esas alınarak analiz edilmektedir. Devlet-merkezli bir anlayışla silahlanma girişimlerinin güvenlik algılamalarına etkisi ve ilişkisi ortaya konmaktadır. Ancak analiz kısmına geçmeden önce, uluslararası ilişkiler teorilerinde güvenliğin sağlanmasına yönelik farklı yaklaşımları ve kavramsal çerçeveyi biraz daha tartışmak yerinde olacaktır.

II. GÜVENLİĞE FARKLI YAKLAŞIMLAR: TEORİK ZEMİNDE ÜÇ GELENEKSEL EKOL

Uluslararası ilişkiler teorilerinde güvenlik, ele alınan teoriye veya yaklaşıma göre oldukça farklı anlamlar kazanabilmektedir. Bu bağlamda güvenlik, realizmde devlet-merkezli bir bakışla doğrudan hayatta kalma, güç, kapasite ve çıkar kavramlarıyla ilişkilendirilirken; liberalizmde bireyin özgürlüğünün korunması ve bu özgürlüklerinden güven içinde faydalanmasıyla ilişkilendirilmekte ve uluslararası kurumsallaşmanın sağlanması veya liberal

¹⁷ Kavramların karşılaştırmalı analizi için bkz. Göksel İşyar, “Günümüzde Uluslararası Güvenlik Stratejileri: Kavramsal Çerçeve ve Uygulama”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 2, Sayı 3, Kış 2008, ss. 2-9.

demokrasinin geliştirilmesi, uluslararası güvenliği sağlamanın yolları olarak karşımıza çıkmaktadır. Globalizm ise güvenliğe ekonomik unsurlar üzerinden açıklamalar getirmekte ve güvenliğin tehlikeye girdiği durumlar olan savaş ve çatışmaları ekonomik yapıyla ilişkilendirerek açıklamaktadır. Bu kısımda uluslararası ilişkiler teorilerindeki temel paradigma ve yaklaşımların güvenliğe ve güvenlik sorunlarının çözümüne bakışı tartışılmaktadır. Şüphesiz, tartışmanın kendisi ayrı bir çalışma olacak kadar geniştir. Ancak burada tartışmanın çerçevesi realizm, liberalizm, globalizm sınırlı tutulmaktadır. Bu sınırlandırma, aynı zamanda devlet merkezli, birey merkezli ve sistem merkezli olmak üzere üç farklı yaklaşıma karşılık gelmektedir.

A. Güvenliğe Liberal Yaklaşımlar

Uluslararası ilişkiler disiplininin temel paradigmalarından birisi olarak değerlendirilen liberalizm, oldukça kapsamlı bir felsefi, siyasi ve ekonomik geri plana sahiptir. Şüphesiz bu kısımda liberalizmi bütün yönleriyle tartışmak olanaksızdır. Bunun yerine çalışmayla ilişkili olarak liberalizmin güvenliğe bakışı ve güvenliği sağlamaya yönelik temel yaklaşımları irdelenecektir. Devletin rolünün sınırlandırılmasını savunan ve eşitlik, özgürlük, rasyonalite ve mülkiyet hakkı gibi kavramlar üzerine inşa edilen klasik liberal düşüncede bireyin özgürleştirilmesi, liberalizmin temel varsayımlarından birini oluşturmaktadır.¹⁸ İnsanın doğuştan özgür olduğunu ve bir takım dokunulmaz haklara sahip olduğunu savunan liberalizm, insan doğasına olumlu bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Buradan hareketle, insanın temelde iyi, işbirliğine yatkın bir doğası olduğu savunulmaktadır. Bireyler arasında çıkar uyumu olduğunu savunan liberalizm, devletler arası ilişkilerde de bu çıkar uyumunun mümkün olduğunu ve buna bağlı olarak devletler arasında işbirliğine gidilebileceğini öne sürmektedir.¹⁹

Liberal bireycilik, özel mülkiyete, piyasalara ve hem ülke içinde hem de uluslararası arenada hukuk düzeninin oluşturulmasına önem vermektedir. Bireylerin oluşturduğu sivil toplumun rolünün artırılmasını ve devletin toplumsal hayattaki rolünün azaltılmasını savunmaktadır. Uluslararası ilişkilere yönelik olarak güç dengesi, savaşlar ve militarizm gibi kavramlara karşı çıkan liberalizm, bunun yerine daha rasyonel, kurumsal ve hukuksal yaklaşımları tercih etmektedir.²⁰ Uluslararası liberal teori, uluslararası ilişkilerde barış ve

¹⁸ Klasik liberal düşüncenin öncülerine ilişkin bilgi için bkz. Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri...*, op.cit., ss. 342-352.

¹⁹ Viotti ve Kauppi, op.cit., s. 231; Grieco, op.cit., s. 492.

²⁰ Scott Burchill, "Liberalism", *Theories of International Relations*, 3rd Ed., Scott Burchill et.al. (der.), New York: Palgrave Macmillan, 2005, s. 55; Barry Buzan – Ole Wæver, *Liberalism and Security: The Contradictions of the*

işbirliği konuları üzerinde yoğunlaşarak; liberal felsefenin bireysel özgürlük, liberal demokratik ilkeler, liberal ekonomik ilkeler...vb. ilkelerinin yaygınlaştırılması ile uluslararası ilişkilerde çatışmanın yerine barışın ve işbirliğinin egemen olacağını savunmaktadır. Bireylerin, çıkar gruplarının ve diğer sosyal grupların tercih ve önceliklerinin, uluslararası ilişkiler alanında devletler tarafından temsil edildiğini savunan uluslararası liberal teoride, ülkesel bütünlüğün, ulusal bağımsızlığın ve ulusal güvenliğin devletler tarafından sağlanmasının ve savunulmasının nedeni, ülke içindeki birey ve sosyal grupların talep ve tercihlerinin hayata geçirilmesi ve uygulanmasıdır.²¹

Liberalizmin güvenlik anlayışı, realizmden daha farklı bir perspektifte ele alınmaktadır. Bu noktada bazı realistler, liberalizmin güvenlikle ilgili konuları göz ardı ettiğini ve bunun yerine ekonomik konular üzerinde yoğunlaştığını iddia etmektedir.²² Ancak bu eleştiriler, büyük ölçüde realizmin devlet ve güvenlik anlayışı ile liberalizmin devlet ve güvenlik anlayışı arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Nitekim, Barry Buzan ve Ole Wæver, ***liberalizmin aslında tamamen uluslararası ilişkilerdeki güvensizlik durumunu gidermeye yönelik bir araştırma programı olduğunu*** iddia etmektedir. İkiliye göre liberalizm, güvenliğin anlamını daraltarak daha güvenli bir dünya oluşturma arayışındadır.²³

Liberalizm, bireylerin güvenlik içinde yaşadığı bir sivil toplum oluşturmak için, güvenlikle yakından ilişkili olan tehdit ve hayatta kalma gibi söylemleri sadece askeri alana ve devlet düzeyine indirgemeye çalışmaktadır. Ancak burada da devletin müdahaleciliği, sadece ülkeye dışarıdan bir saldırı olduğunda veya bir iç isyanın varlığı durumunda bireylerin özgürlüklerinin güvence altına alınması için meşru görülmektedir. Bununla ilişkili olarak liberalizm, istisnai bir durum olarak değerlendirdiği savaşları engellemek için aşağıda yer verilecek olan bazı öngörülerde bulunmaktadır. Aslında bu liberal duruşun kökeni Immanuel Kant'a kadar dayandırılabilir. Nitekim Kant, *Sonsuz Barış* (Perpetual Peace) adlı eserinde kalıcı bir barış için ileri sürdüğü koşulların gerçekleştirilmesi durumunda, savaşların önlenebileceğini ve devletlerin güven içinde yaşayabileceğini belirtmekteydi.²⁴

Liberalizmde bireysel güvenlik kavramı ile ekonomik gelişme ve genel anlamda özgürlüklerin sağlanması, bazı aşamalardan geçerek günümüzdeki halini almıştır. Bu bağlamda

---

Liberal Leviathan, Working Paper, Copenhagen Peace Research Institute, April 1998, <http://www.ciaonet.org/wps/bub02/index.html>, (e.t. 10/02/2008);

²¹ Moravcsik, op.cit., s. 4.

²² Örnek olarak bkz. Mearsheimer, "False Promise...", op.cit., s. 15.

²³ Buzan – Wæver, *Liberalism...*, op.cit., s. 3.

²⁴ Bu koşullar için bkz. Howard Williams et.al., *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, (Çev. Faruk Yalvaç et.al.), Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996, ss. 166-178; Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri...*, op.cit., ss. 347-348.

bireysel özgürlüklerin garanti altına alınmasındaki süreç, ilk olarak 17. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında John Locke, Montesquieu, John S. Mill, Immanuel Kant, Jeremy Bentham ve Adam Smith gibi isimlerle ön plana çıkmaktadır.²⁵ Bu dönemde **özgürlüklerin, hukuk düzeni vasıtasıyla devlete karşı korunması** amaçlanmıştır. Bir diğer ifadeyle devletler, bireysel özgürlüklerin önündeki en önemli engel olarak değerlendirilmekte; bireysel özgürlüklerden güven içinde faydalanılması için bir hukuk düzeninin oluşturulması ve devletin özgürlükler üzerindeki etkisinin bu hukuk düzeni içinde sınırlandırılması öngörülmektedir.

Locke'un toplumsal sözleşme yaklaşımı, Montesquieu'nun güçler ayrılığı ve yönetim biçimleriyle savaş arasında kurduğu ilişki, Mill'in bireysel özgürlükleri sınırlayan koşulları minimize etme çabası, Kant'ın sonsuz barışa yönelik koşulları ve Bentham'ın devletin rolüne yönelik sınırlayıcı yaklaşımı, bireysel özgürlüklerin devlet karşısında güven altına alınmasına yönelik girişimler olarak anılabilir. Aynı şekilde Adam Smith'in devletin/toplumun çıkarı ile bireyin çıkarı arasında kurduğu ilişkiyi de bu bağlamda düşünmek gerekir. Dolayısıyla liberalizmde devlet, bireylerin güvenliğini sağlamak ve ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturulmuş ve özgürlükleri daraltan değil, genişleten bir fonksiyona sahip olan bir yapıdadır. Bu nedenle devlet müdahalesinin minimize edilmesi gerekmektedir.²⁶

Güvenliğin geçirdiği bir diğer aşama, devletin liberalizmle ilişkilendirilmesi şeklinde gelişmiştir. Bu bağlamda devletin her istediğinde sivil özgürlüklerin yaşandığı normal düzenin dışına çıkması engellenmeye çalışılmış ve **devlet eliyle liberal değerler uygulanmaya çalışılmıştır**. 19. yüzyılın ortalarından itibaren gelişen bu süreçte, devletin sadece belirli durumlarda normal düzenin dışına çıkması öngörülmüştür. Modern anlamda güvenliğin sınırının çizilmesi açısından da önemli olan bu girişim, devletin sadece varlığına yönelik tehditler söz konusu olduğunda bireysel özgürlüklerin tam olarak yaşandığı normal düzenin dışına çıkmasına izin verilmesini ifade etmektedir. Bu dönem aynı zamanda, ekonomiye ilişkin liberal görüşlerin politikayla ilişkilendirilmesi açısından önemli olmuştur. Zira ekonomik liberalizmin özünü oluşturan *laissez faire* (bırakınız yapsınlar) anlayışı, kendiliğinden ortaya çıkan doğal bir yapıya sahip değildir. Bu anlayış, devlet eliyle toplumsal hayatta uygulanmaktadır ve böylece liberalizm, devletle yakından ilişkili hale gelmiştir. Dolayısıyla, önce bireysel özgürlüklerin korunması için sınırlandırılan devlet, sonraki aşamada liberal değerlerin uygulanması için kullanılmış/görevlendirilmiştir. Devletin liberal ekonomiyle ilişkisi, kaçınılmaz olarak güvenlikle devlet arasında bir ilişki kurulmasına da neden olmuştur. Bu

²⁵ Buzan – Wæver, *Liberalism...*, op.cit., s. 4;

²⁶ John M. Hobson, *The State and International Relations*, New York: Cambridge University Press, 2000, s. 64.

bağlamda Jeremy Bentham, “*güvenlikle özgürlüğü eşdeğer görüp, iki kavramın birbirinden ayırlamayacağını*” belirtmektedir.²⁷

Liberalizmin bireyi merkeze alan ve öncelikle iç politikada gelişen yapısı, zamanla liberal ilkelerin uluslararası politikada da gelişmesine ve uygulanmasına yol açmıştır. Bu noktada liberal ekonomik uygulamalar, liberalizmin uluslararası politikayla ilişkilenmesinde öncülük yapmıştır. Bireysel özgürlükleri korumaya ve güven altına almaya yönelik diğer liberal değerler de kısa sürede ekonomik liberalizme eşlik etmeye başlamıştır. Sonuçta ister herhangi bir ülke içinde yaşayan bireylerin özgürlüklerinin korunması; ister uluslararası politikada liberalizmin evrensel değerlerinin yaygınlaştırılması şeklinde olsun, liberalizmin uluslararası ilişkiler alanındaki etkisi genişlemeye başlamıştır. Bu etkileşimde bireysel özgürlüklerin savaşa, militarizme, otoriter yönetimlere ve mikro anlamda şiddete karşı güven altına alınması amacı ön plana çıkmaktadır. Zira liberalizme göre bireyler ve devletlerin güven içinde olduğu “barış” normal bir ilişki biçimidir. İlk dönem liberallerinden beri dile getirilen bu düşünceye göre, insanlar arasında uyum ve işbirliğinin olması gerektiği doğa kanununun kendisinde vardır. Doğal bir durum olarak nitelendirilmeyen savaşlar, insan doğasına aykırı ve irrasyonel olarak değerlendirilmektedir.²⁸

Siyasal bir düşünce geleneğini yansıtan liberalizm, uluslararası ilişkiler disiplininde çeşitli varyasyonlarla ortaya çıkmaktadır. Örnek vermek gerekirse, Robert Keohane, *cumhuriyetçi, ticari ve düzenleyici liberalizm* şeklinde üçlü bir sınıflandırmaya giderken; Mark W. Zacher ve Richard A. Mathew ikilisi buna *askeri, bilişsel ve toplumsal liberalizmi* ekleyerek altılı bir sınıflandırmaya gitmiştir. Andrew Moravcsik ise *fikirsel, ticari ve cumhuriyetçi* liberalizm şeklinde bir gruplama yapmaktayken; Michael Doyle, *uluslararası, ticari ve ideolojik liberalizm* şeklinde bir sınıflama yapmıştır.²⁹ Bu sınıflandırmalardan hangisi ele alınırsa alınsın, hepsinin temelinde birey ve bireyin özgürlüğünün korunması ve genişletilmesi düşüncesinin yattığını belirtmek gerekir. Bir diğer ifadeyle, bilimsel bir araştırma programı olarak ele alındığında, bireyin temel alınması liberalizmin çetin özünü oluşturmaktadır.

²⁷ Buzan – Wæver, *Liberalism...*, op.cit., ss. 4-5.

²⁸ Burchill, op.cit., s. 58.

²⁹ Bu sınıflandırmalar için bkz. James L. Richardson, *Contending Liberalisms in World Politics: Ideology and Power*, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2001, s. 71.; Andrew Moravcsik, *Liberal International Relations Theory: A Social Scientific Assessment*, Working Paper, Weatherhead Center For International Affairs, No. 01-02, April 2001, <http://www.ciaonet.org/wps/moa04/index.html>; (e.t. 10/02/2008); Michael W. Doyle, “Liberalism and the End of the Cold War”, *International Relations Theory and the End of Cold War*, Richard Ned Lebow ve Thomas Risse Kappen (edt.), New York: Columbia University Press, 1996, passim; Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri...*, op.cit., ss. 364-373.

Yukarıdaki sınıflandırmalar bağlamında liberalizmin güvenliğe bakışı düşünüldüğünde, güvenlik çalışmalarında özellikle üç liberal yaklaşımın öne çıktığı söylenebilir. Bunlar, uluslararası ekonominin ve serbest ticaretin etkisiyle artan etkileşim sonucunda ortaya çıkan *karşılıklı bağımlılık* yaklaşımı, güvenlikle uluslararası kurumsallaşma arasında doğru orantı kuran *liberal kurumsalcılık* ve demokratik ilkelerin dünya genelinde yaygınlaştırılmasıyla güvenliğin sağlanabileceğini öne süren *demokratik barış* yaklaşımıdır.

1. Karşılıklı Bağımlılık Yaklaşımı ve Güvenlik

Serbest ticareti önemseyen karşılıklı bağımlılık yaklaşımının gelişmesinde ticari liberalizmin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Adam Smith'in serbest ticaretin yararlarını ele alan mutlak üstünlükler teorisinin ardından, David Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisinde, uzmanlaşmaya dayalı üretimle gelişecek olan serbest ticaretin bütün devletler açısından faydalı olduğu öne sürülmüştür. Bu bağlamda liberaller, 18. yüzyıldan itibaren ulusal refahın savaş yoluyla toprak kazanmaya dayalı yöntemler yerine, uluslararası ticaret yoluyla yükseltilebileceğini ve serbest ticaretin ulusal refah için daha barışçıl bir yöntem olduğunu vurgulamaya başlamışlardır. Serbest ticaret, bunun yanı sıra devletler arasındaki bölünmeleri gideren ve bütün toplumlardaki bireyleri birleştiren bir unsur olarak görülmüştür. İnsanlar arasındaki iletişim ve etkileşim, serbest ticaret yoluyla artacak ve toplumlar arasındaki ortak çıkarlar ön plana çıkarak farklılıklara dayalı çatışmalar azalacaktır. Bu bağlamda Kant'a göre *"ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, dünya genelinde insanları zenginleştirmekte ve güçlü kılmakta; böylece insanların ortak barış için bir araya gelmesine"* yol açmaktaydı. John S. Mill, 1848'de *"ticaret sayesinde bireylerin çıkarlarının çeşitlendiğini ve bunun da savaşı artık kullanılmaz bir yöntem haline getirmekte olduğunu"* belirtmişti.³⁰

Liberaller, bireyler arası ve toplumlararası ilişkilerde yaratacağı karşılıklı etkileşim sayesinde serbest ticaretin bireylerin birbirini daha fazla tanımalarına yol açacağını ve çatışmaları azaltacağını iddia etmektedir. Andrew Moravcsik, *"ticaretin savaşa göre daha az maliyetli olan bir zenginleşme yöntemi olduğunu belirterek, en kötü ihtimalle çok taraflı zarar oluşturmaması için güce dayalı baskıcı yöntemlerin tercih edilmeyeceğini"* belirtmektedir.³¹ Bu noktada, bireylerin ekonomik çıkarlarının bir süre sonra savaş üzerinde caydırıcı bir etkiye sahip olacağı düşünülmektedir. Toplum, savaşların ticaretlerini aksattığını ve ekonomik refahlarını olumsuz

---

³⁰ Burchill, op.cit., s. 63.

³¹ Moravcsik, op.cit., s. 5.

etkilediğini gördükçe yönetimleri üzerindeki baskıları arttıracak ve karar vericiler de savaşa karar verirken bu baskıları göz önünde bulundurmamak zorunda kalacaklardır.³²

Önceleri serbest ticaretin geliştirilmesi için öne sürülen bu görüşler, ticaret sonucunda yaşanan karşılıklı etkileşim ve teknolojik ilerlemelerle birlikte farklı bir boyuta gelmiş ve günümüzde karşılıklı bağımlılık yaklaşımının temelini oluşturmuştur. 1977’de Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye tarafından yayınlanan “*Güç ve Karşılıklı Bağımlılık*” (Power and Interdependence) adlı çalışmayla gündeme gelen karşılıklı bağımlılık yaklaşımına göre, özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra toplumsal, parasal ve ticari alanda sınırlar arasında yaşanan etkileşimler, devletler ve ülke içindeki farklı aktörler arasında karşılıklı bir bağımlılığın oluşmasına neden olmuştur.³³

Keohane ve Nye, bu etkileşimler sonucunda oluşan ve *karmaşık karşılıklı bağımlılık* olarak adlandırdıkları yapının üç temel özelliği bulunduğunu öne sürmektedir³⁴: *İletişim kanalları çoğalmıştır; dış politikanın gündemi açısından herhangi bir hiyerarşi bulunmamaktadır; uluslararası ilişkilerde askeri gücün önemi azalmıştır*. İletişim kanallarının artması sadece devletler arasında veya hükümetler arasındaki ilişkilerin gelişmesine yol açmamış; aynı zamanda farklı yerel aktörler ve bireyler arasındaki ilişkilerin de gelişmesine neden olmuştur. Farklı iletişim imkanlarının gelişmesi, bütün aktörlerin birbirine daha fazla yakınlaşmasına yol açmıştır. Dış politikanın gündeminde eskiden var olan ve özellikle realistler tarafından önem verilen askeri ve güvenlik konularının dışında ekonomik, sosyal ve ekolojik konular da devletlerin gündeminde hayati alanlar olarak belirlemeye başlamıştır.³⁵ Dolayısıyla bu gündemleri bir hiyerarşi içine sokmak artık mümkün değildir. Askeri gücün öneminin azalması ile bu gücün kullanılma ihtimali de azalmıştır. Keohane ve Nye’a göre aralarında karşılıklı bağımlılık bulunan ülkeler arasında askeri gücün kullanılma ihtimali oldukça düşmüş ve devletler arasında, diğer çıkar alanlarının ve farklı güç fonksiyonlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Devletler, aralarındaki etkileşimin bir sonucu olarak askeri güce başvurmak yerine, karşılıklı bağımlı yapıyı veya farklı araçları kullanarak sorunlarını çözme eğilimine girmişlerdir.³⁶

---

³² Burchill, loc.cit.

³³ Robert O. Keohane – Joseph S. Nye, “Realism and Complex Interdependence”, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, 2. Ed., Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi (Edt.), New York: Macmillan Publishing Company, 1993, s. 403.

³⁴ Bu özelliklerin açıklaması için bkz. Ibid., ss. 407-411; Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri...*, op.cit., ss. 409-415.

³⁵ Richardson, op.cit., s. 77.

³⁶ Keohane – Nye, op.cit., ss. 409-411.

2. Kurumsal Liberalizmde Güvenlik

Güvenlikle ilgili öne çıkan diğer liberal yaklaşım olan liberal kurumsalcılık, devletlerin uluslararası ilişkilerde merkezi rolü olduğunu kabul etmektedir. Başvurulduğu durumlarda askeri güç, devletlerarası ilişkilerde sonuçlar ortaya koyması açısından nihai belirleyici olarak görülmektedir.* Uluslararası alanda özgürlükleri koruyan devlet gibi bir üst otoritenin olmadığını; yani anarşinin varlığını kabul eden liberal kurumsalcıların anarşiden yola çıkarak ulaştığı sonuç ise realizmden oldukça farklıdır.³⁷ Bu bağlamda devletin dışındaki diğer aktörleri de dikkate alan liberal kurumsalcılar, uluslararası kurumların anarşinin kendisini ortadan kaldırmaya da olumsuz etkilerini değiştirebileceğini savunmaktadır. Kurumsallaşma yoluyla devletlerin tercihlerinin ve davranışlarının etki altına alınabileceğini ve uluslararası çevrenin özelliklerinin değiştirilebileceğini düşünmektedirler. Kurumsalcılara göre, uluslararası kurumlar devletler üzerinde bu etkiyi, özendirici veya caydırıcı ticari yöntemler üzerinden gerçekleştirebilmektedir.³⁸

Liberal kurumsalcılar, devletlerin tıpkı realizmde olduğu gibi mahkûmun ikilemi³⁹ durumunda olduklarını kabul etmektedir. Ancak liberal kurumsalcılar, mahkûmun ikilemini realist bir bakış açısıyla işbirliğine gitmeme gerekçesi olarak göstermek yerine, mahkûmun ikilemi durumunda bile tarafların işbirliğine gidebileceğini savunmaktadır.⁴⁰ Aşağıdaki matris, anarşik bir ortamda bulunan iki devletin mahkûmun ikilemi durumundaki ilişkilerini ifade etmektedir. Buna göre her devletin iki alternatif stratejisi bulunmaktadır. Ham modelde itiraf etme veya suskun kalma şeklinde olan stratejiler; devletlerarası ilişkilere uyarlandığında

---

* Kurumsal liberalizm, liberal yaklaşımlar içinde idealizme çok yakın durması nedeniyle neoidealizmle özdeşleşebilmektedir. Ayrıca liberal kurumsalcılık, liberal paradigma çatısı altında geliştirilen ve kurumsallaşmaya ve işbirliğine önem veren rejim teorisi, çoktarafılık ve fonksiyonalizm gibi yaklaşımları da vurgu yapan bir içeriğe sahiptir.

³⁷ Burchill, op.cit., s. 64; Kolodziej, op.cit., s. 151.

³⁸ Cornelia Navari, "Liberalism", *Security Studies: An Introduction*, Paul D. Williams (ed.), Oxon: Routledge, 2008, s. 39; Robert Powell, "Absolute and Relative Gains in International Relations Theory", *The American Political Science Review*, Volume 85, Issue 4, December 1991, s. 1305.

³⁹ Oyun teorisi modellerinden biri olan mahkûmun ikilemi, karşılıklı istenmeyen bir durumdan kaçınmak için tarafların işbirliğine gitmesi gerektiğini; ancak aralarında iletişim ve güven olmadığından tarafların işbirliğinden kaçınmayı tercih ettiğini öngörmektedir. Oyuna göre, hapisanede birlikte suç işledikleri iddiasıyla yargılanan iki mahkûmun hüküm giymesi, en azından birinin konuşarak suçu işlediklerini itiraf etmesine bağlı olduğundan; ayrı hücrelerde bulunan mahkûmların sorgulamaları esnasında diğerinden bir gün önce itiraf eden kişinin bir miktar para ile ödüllendirileceği ayrıca serbest bırakılacağı vaadinde bulunulurken böylece arkadaşının idam edilebilmesi için gerekli suç tutanağının oluşturulmasının sağlanmış olacağı da belirtiliyor. Ancak arkadaşı erken konuşursa aynı şey bunun için söz konusu olacak ve arkadaşı ödüllendirilerek serbest kalırken kendisi idama mahkûm olacak. İkisi de aynı gün itiraf ederlerse idama mahkûm olmayacaklar fakat onar yıl hapis yatacaklar; ikisi de konuşmamayı tercih ederse para ödülü alamayacaklar ama ikisi de serbest kalacaklar. Oyunun uluslararası ilişkilere uyarlanmasına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri...*, op.cit., ss. 251-256; Kolodziej, op.cit., ss. 152-153.

⁴⁰ Burchill, op.cit., s. 65.

işbirliğine gitme veya işbirliğinden kaçınma şeklinde olmaktadır. Taraflar seçtikleri stratejilere göre durumdan kazançlı veya zararlı çıkmaktadır.

Aşağıdaki matristen hareketle mahkûmun ikilemi durumu realizm bağlamında düşünüldüğünde, taraflar için en rasyonel strateji, karşı tarafın işbirliğinden kaçınma ihtimalini düşünerek, kendisinin de işbirliğinden kaçınmasıdır. Buna göre iki taraf da işbirliğinden kaçınacağından (AII, BII) II nolu stratejiyi tercih edecekler ve alacakları sonuç (-10,-10) olacaktır. Bu model, realist mantıkla tarafların neden işbirliğine gitmediğini açıklamaktadır. Çünkü taraflar arasında iletişim eksikliği, kuşku ve güvensizlik vardır. Ancak liberal kurumsalcılar, buna karşı çıkarak mahkûmun ikilemi durumunda bile tarafların işbirliğine gidebileceğini savunmaktadır.

Tablo-2: Mahkûmun İkilemi Modeli Matrisi

A Devletinin Stratejisi	B Devletinin Stratejisi	
	I	II
I	+1, +1	-20, +20
II	+20, -20	-10, -10

I nolu strateji : İşbirliği yapmak (susmak)

II nolu strateji: İşbirliğinden kaçınmak (itiraf etmek)

Kurumların geliştirilmesiyle bir üst otorite yaratılmasa da ortak normlar ve değerler yaratılabileceğini savunan kurumsalcılar, böylece ilişkileri gelişen devletlerin uzun vadede işbirliğine gitmemesi için herhangi bir engel bulunmadığını savunmaktadır. Böylece önceden (AII, BII) veya (-10, -10) olarak ifade edilen optimal strateji, tarafların işbirliğine gitmesi sonucunda (AI, BI) her ikisinin de kazandığı (+1, +1) durumuna dönüşecektir.⁴¹

Liberal kurumsalcılığın güvenlikle ilişkisini irdelemek gerekirse, liberal kurumsalcılar güvenliği sadece askeri boyuta indirgememekte ve daha kapsamlı bir bakış açısıyla ele almaktadırlar. Dolayısıyla kavrama, sadece güce ve tehdide dayalı bir sınırlandırma yapmamaktadırlar. Zira, fiziki güç arayışı içinde olan rekabet halindeki iki devlet, güç kullanmak veya tehdide dayalı politikalar izlemek yerine vatandaşlarının refahı için ödünler

⁴¹ Powell, op.cit., ss. 1307-1310; Hobson, op.cit., ss. 98-99.

vermek zorunda kalabilmektedir. Dolayısıyla artan ekonomik ilişkiler ve karşılıklı bağımlılık, güç ve tehdidin daha az kullanılmasına yol açmaktadır.⁴²

Liberal kurumsalcılar, devletlerin ortak çıkarlarını gerçekleştirmeleri için kurumsallaşma yoluna gittiklerini savunmaktadır. Çıkarlar, öncelikle kurumsal yapının dışında oluşmakta; sonradan oluşturulan kurumlar ise ortak çıkarların gerçekleştirilmesini kolaylaştırmaktadır.⁴³ Kurumsallaşma ve genel anlamda işbirliğinin gerçekleştirilmesi konusunda değinilmesi gereken önemli bir nokta da kazanç konusudur. Liberal kurumsalcılar devletlerin işbirliğine gitmesi için mutlak kazançlarına bakmaları gerektiğini savunmakta ve olası bir işbirliği durumunda, işbirliğine giden tüm devletlerin kazanacak olmasını ifade eden mutlak kazancın, devletleri işbirliğine teşvik edeceğini öngörmektedir.⁴⁴ Oysa realizmde güç odaklı bir bakış açısıyla yaklaşılacak işbirliğinde, bakılması gereken mutlak değil; nispi kazançtır. Zira realizme göre devletler kendi gücünü arttırmayı istemekle beraber; asıl amaçlanan, göreceli olarak diğer devletlerden daha fazla kazanmak veya çıkar sağlamaktır.⁴⁵

Güvenlik alanında kurumsallaşma ele alındığında, Robert Jervis, güvenliğin kendine özgü karakteri nedeniyle devletlerin bu konuda kurumsallaşma yoluna gitmekte pek istekli olmadıklarını belirtmektedir. Zira güvenlik alanında oluşan bir kurumsallaşma, yani bir güvenlik rejimi, tarafları karşılıklı olarak sınırlandıracağından ve devletlerin tek taraflı eylemlere girmesine engel olacağından; devletler tarafından çekici bulunmamaktadır.⁴⁶ Kurumsal liberalizmin, ortak çıkarların gerçekleştirilmesi için kurumsallaşmaya vurgu yaptığı düşünüldüğünde, ortak olmayan veya çatışan güvenlik çıkarlarının nasıl ele alınacağı önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada kurumsal liberalizm, askeri-güvenlik alanındaki işbirliğinden ziyade ekonomik, sosyal ve çevresel gibi devletleri hayati derecede ilgilendirmeyen alanlarda gelişen kurumsallaşma ve işbirliği üzerinde durduğu eleştirileriyle karşılaşmaktadır.⁴⁷

Bu eleştirilere karşılık liberal kurumsalcılar, hangi alanda olursa olsun devletler arasında gerçekleşecek olan kurumsallaşmanın taraflar arasındaki iletişimi ve güveni arttıracığı, dolayısıyla birbirlerine karşı duydukları kuşku ve güvensizliğin de zamanla azaltacağını belirtmektedirler. Bir diğer ifadeyle, kurumların devletler arasındaki güven sorununu ortadan kaldıracığı iddia edilmektedir. Liberal kurumsalcılara göre üyeler arasında iletişimin ve

---

⁴² Kolodziej, op.cit., ss. 156-157.

⁴³ Navari, op.cit., s. 40.

⁴⁴ Burchill, loc.cit.

⁴⁵ Powell, op.cit., s. 1303.

⁴⁶ Navari, op.cit., s. 41.

⁴⁷ Bkz. Mearsheimer, "False Promise...", op.cit., s. 15.

enformasyon akışının artması devletlerin birbirleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmasını sağlamakta ve kurumlar sayesinde devletlerin birbirlerine karşı duyduğu korku azalmaktadır. Ayrıca kurumlar, devletler arasındaki güvenlik sorunlarının müzakere edilebileceği iyi bir platform oluşturmaktadır.⁴⁸ Kurumsallaşmanın, devletlerin birbirlerini kısmen denetim altında tutmalarını sağlaması da uluslararası ilişkilerdeki belirsizliğin giderilmesi açısından önemlidir.

Bunun yanı sıra güvenlik alanında gerçekleşen bir ittifakın sadece ortak tehdit söz konusu olduğu sürece geçerli olacağı; ortak tehdidin sona ermesiyle dağılacağına ilişkin varsayımların, empirik gelişmelerle yanlışlanması, liberal kurumsalcıların elini güçlendiren bir unsur olmuştur. Bu noktada Sovyetler Birliği'nin dağılmasına rağmen NATO'nun fonksiyonunu geliştirerek devam ettirmesi, liberal kurumsalcılar tarafından NATO'nun bir ittifak değil; güvenlik kurumu olarak lanse edilmesine yol açmış ve güvenlik alanında da kurumsallaşmalara gidilebileceğinin ispatı olarak değerlendirilmiştir.⁴⁹

Sonuç olarak liberal kurumsalcılık, uluslararası kurumların devletler arasında işbirliğinin gelişmesini sağladığını ve aralarındaki güvensizliği azalttığını savunmaktadır. Uluslararası ilişkilerde anarşinin yol açtığı sorunlar, kurumsallaşma yoluyla azalmakta ve devletlerin birbirlerine karşı duydukları korku azalmaktadır. Zira, devletler kurumsallaşma sayesinde birbirlerini daha iyi tanımakta, niyetlerini yakından takip edebilmektedir. Ayrıca herhangi bir devletin diğerlerini tehdit edici bir davranış içine girme olasılığı, kurumsallaşma sayesinde azalmaktadır.⁵⁰ Devletler arasında nispi kazançtan ziyade mutlak kazanç unsuru göz önünde bulundurularak oluşan işbirliği, yeni işbirliği alanlarının önünü açmakta ve böylesi bir ortam, devletlerin birbirlerine karşı güç politikaları izlemesini zorlaştırarak güvenliğin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.

3. Demokratik Barış Teorisi

Liberalizmin güvenliğe bakışında öne çıkan son yaklaşım demokratik barış yaklaşımıdır. Demokratik liberalizmin özünde uluslararası ilişkilerde barışçıl politikaların oluşturulması için bireylerin özgürlükleri üzerine inşa edilen demokratik devletler topluluğunun önemli bir rol oynayacağı varsayımı bulunmaktadır. Demokratik barış teorisi, en genel anlamda liberal devletlerin birbiriyle savaşmayacağı iddiasına dayanmaktadır. İlk olarak Michael Doyle

---

⁴⁸ Robert Jackson – Georg Sorensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 110.

⁴⁹ Navari, op.cit, s. 42.

⁵⁰ Jackson-Sorensen, op.cit., ss. 110-111.

tarafından 1983'te yayınlanan makaleyle gündeme gelen demokratik barış yaklaşımı, Doyle'a göre "liberal ilkelerin ve kurumların, liberal devletlerin dış politikası üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır".⁵¹ Çalışmasında serbest piyasa ekonomisi, egemen dış politika uygulamaları, bireylerin sahip olduğu yasal haklar ve ister cumhuriyetçi ister monarşik olsun devletlerin "cumhuriyetçi"⁵² yapıları gibi kriterleri kullanarak liberal rejimleri gruplayan Doyle, yaptığı inceleme sonucunda liberal rejimlerin kendi aralarındaki ilişkilerle liberal yapıya sahip olmayan rejimler arasındaki ilişkilerin farklı olduğu sonucuna ulaşmaktadır.⁵³ Buna göre liberal devletler arasında savaşlar yaşanmamaktayken; savaşların, liberal bir devlet ile liberal olmayan bir devlet arasında veya liberal olmayan devletlerin kendi aralarında gerçekleştiği görülmektedir.

Günümüzdeki liberal demokrasi anlayışıyla bire bir aynı olmasa da demokratik barış yaklaşımının, geçmişini Kant'a kadar götürmek mümkündür. Nitekim, otoriter yönetimlere karşı çıkan Kant'ın, sonsuz barışı sağlamak için temel dayanaklarından birisi "cumhuriyetçi anayasalara" sahip olan yönetimlerdi. Bir anlamda 18. yüzyılın koşullarına göre demokrasiyi çağrıştıran Kant'ın bu cumhuriyetçi anayasası, herkese tanınan özgürlük, temsili yönetim ve kuvvetler ayrılığı gibi temel unsurları içermekteydi. Kant, cumhuriyetçi anayasaların haricinde serbest uluslararası ticareti kapsayan kozmopolitan hukuku ve cumhuriyetler tarafından kurulan pasifist birliği de sonsuz barışın önemli unsurları olarak belirtmekteydi.⁵⁴ Kant'ın ardından Woodrow Wilson'un 1918'de öne sürdüğü *Ondört Nokta* da günümüzdeki demokratik barış yaklaşımının ilk nüveleri arasında sayılabilir. Zira, Wilson'un spesifik olarak belirttiği bazı ülkelere ilişkin uygulamalar dışında, serbest ticaret önündeki bütün engellerin kaldırılması, serbest ulaşımın sağlanması, silahlanmanın sınırlandırılması ve devletlerin bağımsızlıklarının korunması için önerilen kurumsallaşma çağrısı, esasında Kant'ın sonsuz barışa ilişkin öngörleriyle benzerlik göstermekteydi.⁵⁵

Kant ve Wilson'ın bu fikirleri ileri sürdüğü dönemde demokrasilerin oldukça az olması, demokratik barış yaklaşımının tutarlılığı konusunda yeterli sınamayı mümkün kılmamaktaydı. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem ve özellikle de Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya genelinde demokrasilerin oldukça yaygınlaşması, demokratik barış teorisinin daha somut bir

⁵¹ Michael Doyle, "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs", *Debating the Democratic Peace International Security Readers*, Michael E. Brown et.al. (der.), Massachusetts: MIT Press, 1996, s. 3.

⁵² Doyle burada şeklen monarşiyle yönetilen ancak demokrasinin geliştiği ülkeleri de "cumhuriyet" sınıfında değerlendirmektedir.

⁵³ Doyle'un uyguladığı liberal devlet kriterlerinin tümü için bkz. *Ibid.*, s. 9.

⁵⁴ Bruce M. Russett, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*, New Jersey: Princeton University Press, 1993, s. 3.

⁵⁵ Wilson'un 14 Noktalı Programı için bkz. *President Woodrow Wilson's Fourteen Points*, 8 January 1918, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp, (e.t. 13.02.2008)

şekilde sınımanmasını ve argümanlarını destekleyen örneklerin çoğalmasını beraberinde getirmiştir.

Bruce Russet, demokratik siyasal sistemlerin, diğer demokratik ülkelerle ilişkiye geçtiklerinde ilişkilerin barışçıl olmasını sağlayan bazı sınırlamalara tabi olduğunu belirtmektedir. Bununla beraber diğer siyasal sistemlerle ilişkilerde aynı barışçıl tutumların geçerli olmayabileceğini iddia etmektedir. Günümüz uluslararası sisteminde demokrasilerin birbirlerine ölümcül şiddet uygulayamayacağını ancak despot yönetimlerin kendi aralarındaki ilişkilerde bu şiddeti uygulamaktan çekinmeyeceklerini belirten Russet, demokratik sistemlerin kendine özgü niteliklerinin bir sonucu olarak demokrasiler arasında nispi barışın geçerli olduğunu iddia etmektedir. Demokrasinin tanımını bütün yetişkinlerin katıldığı düzenli ve adil seçimlerle seçilen ve yasamaya karşı sorumlu olan bir yönetimin varlığıyla özdeşleştiren Russet, temel hak ve hürriyetler ile ekonomik özgürlük kriterlerinin de demokrasiler için oldukça önemli olduğunu belirtmektedir.⁵⁶

Demokratik barışa güvenlik perspektifinden bakıldığında, yaklaşımın güvenliğe ilişkin öngörülerini oldukça nettir. Buna göre demokratik barış yaklaşımı, güvenliğin sağlanmasını liberal kurumların desteklenmesiyle doğru orantılı bir şekilde ele almaktadır. Bir diğer ifadeyle, dünyada ne kadar fazla demokrasi olursa, o kadar az rekabet ve çatışma olacak ve dünya o denli güvenli olacaktır. Bu nedenle demokratik barış yaklaşımında güvenlik politikaları, kısa vadede liberalizmin korunmasını; uzun vadede ise liberalizmin yaygınlaştırılmasını içermektedir. Kısa vadedeki güvenlik politikaları sadece liberal demokrasiye sahip olan ülkeleri değil; liberal olmayan, ancak liberalleşme eğiliminde olan ülkelerdeki girişimlerin de korunmasını ifade etmektedir. Barışın ve dolayısıyla güvenliğin sağlanması, ancak demokratik sistemlerin artışı, insan haklarının evrensel düzeyde geliştirilmesi ve sivil toplum hareketlerinin desteklenmesiyle söz konusu olmaktadır.⁵⁷ Dolayısıyla bireysel olarak ülkelerin güvenliğini ve genel anlamda uluslararası güvenliği sağlamanın yolu, demokratik liberal yönetimlerin arttırılmasından, demokratik ilkelerin desteklenmesinden ve liberal değerlerin yaygınlaştırılmasından geçmektedir.⁵⁸

Scott Burchill, demokratik barış teorisinin yapısal ve normatif yönlerinin olduğunu belirtmektedir. Buna göre yapısal açıdan bakıldığında liberal demokratik devletlerde başta kamuoyu, hukukun üstünlüğü ve temsili yönetim olmak üzere bazı kurumsal sınırlayıcılar

---

⁵⁶ Russet, op.cit., ss. 9-15.

⁵⁷ Navari, op.cit., s. 37.

⁵⁸ Russet, op.cit., ss. 131-133.

bulunmaktadır. Normatif açıdan bakıldığında liberal demokrasilerde uzlaşma ve uyumsuzlukların barışçıl yollardan çözümü gibi tercihlerin daha önemli olduğu görülmektedir.⁵⁹ Bu bağlamda Cornelia Navari de benzer şekilde, demokratik barış yaklaşımının günümüzde iki farklı görüş çerçevesinde geliştiğini belirtmektedir. Bunlardan liberal kurumlara vurgu yapan ilk görüşe göre, kamuoyunun desteğinin sağlanması, gücün demokratik devletler arasındaki paylaşımı ve seçim dönemleri gibi faktörler, ulusal veya uluslararası alandaki liberal kurumlarda dikkate alınması gereken önemli özelliklerdir. Nitekim kamuoyunun desteğinin sağlanması, yönetimlerin politikalarına meşruiyet sağlamasının yanı sıra aynı zamanda yönetimlerin görev değişimi kaygısına düşmeden hareket etmesini sağlamaktadır. Demokratik devletler arasındaki güç dağılımı, bu devletler arasında otomatik bir kontrol-denge mekanizmasının oluşmasını sağlamakta; seçimlerin belirli periyotlarla gerçekleştirilmesi ise liberal liderlerin daha ihtiyatlı davranmalarına ve risk almaktan kaçınmalarına neden olmaktadır. Liberal kurumlara vurgu yapan demokratik barış yaklaşımı, sadece liberal devletler arasında değil; liberal bir devletle liberal olmayan bir devlet arasında yaşanacak olan bütün savaşların önlenmesi üzerinde durmaktadır.⁶⁰

Demokratik barış yaklaşımında etkili olan ikinci görüş ise daha ziyade liberal ideolojiye veya liberal kültüre vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda liberal devletlerin diğer liberal devletlere güvenme eğiliminde olduğunu ileri süren bu görüş, bu devletler arasındaki sorunların müzakere ve uzlaşma yoluyla çözümlenebileceğini iddia etmektedir. Bununla beraber, liberal kültüre vurgu yapan görüş liberal olmayan devletlere karşı güvensizlik içindedir. John M. Owen'a göre *“ideolojik olarak liberaller liberal demokrasiye sahip olan devletlere güvenmektedirler ve kendi aralarında çatışma yaşanması için herhangi bir neden görmemektedirler; (ancak) liberal olmayan devletlere yönelik kuşku duymaktadırlar ve bazen ulusal çıkarlarının liberal olmayan devletlerle savaşmalarını gerektirdiğine inanmaktadırlar.”*⁶¹

Bu noktada her iki yaklaşımın birlikte ele alınması, demokratik barışın temel varsayımı olan *“liberal demokrasilerin kendi aralarındaki sorunlarını uzlaşmayla çözmekte oldukları ve savaştan kaçındıkları”* şeklindeki iddiayı güçlendirmektedir. Bununla beraber, günümüzde demokratik devletlerin dahil olduğu savaşların hâlâ yaşanıyor olması, demokratik barış yaklaşımını zorlayan konulardan birisidir. Demokratik barış, her ne kadar demokratik devletlerle demokratik olmayan devletler arasında savaşlar yaşanabileceğini öne sürse de bu savaşlarda temel amacın *meşru müdafaa veya insani nedenler* olması gerektiğini öne

---

⁵⁹ Burchill, op.cit., s. 60.

⁶⁰ Navari, op.cit., s. 37.

⁶¹ Ibid.

sürmektedir.⁶² Ancak son 10 yılda yaşanan bazı örnekler (örneğin Afganistan ve Irak'ta yaşanan savaşlar) göz önünde bulundurulduğunda, demokratik barışın bu kriterlerinin yeterince karşılanmadığı şeklinde eleştirilerin olduğu belirtilmelidir.

B. Globalizm: Güvenliğin Ekonomik Unsurlar Üzerinden Açıklanması

Globalizm, yukarıda tanımlanan realist ve liberal yaklaşımlara göre güvenliğe farklı bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Büyük ölçüde Marksizm'den etkilenen ve güvenliği ekonomik unsurlar üzerinden açıklayan globalizm, aynı zamanda radikalizm, neo-Marksizm, emperyalizm, bağımlılık yaklaşımı, üçüncü dünya yaklaşımı ve merkez-çevre teorileri gibi isimlerle de anılmaktadır. Ancak hangi adla anılırsa anılsın Karl Marx ve Friedrich Engels'ten başlayarak günümüze kadar devam eden globalizmde, güvenliğe ilişkin kavramlar ekonomik perspektiften açıklanmaktadır.

1. Klasik Marksizm'de Savaş ve Çatışma Olgusu

Devletleri ve uluslararası sistemi sınıflar arası mücadele olarak tanımlayan Marksizm'de savaş ve yayılma olgusu kapitalist sistemin özünden kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede Marksizm'de toplumlar arasındaki ilişkilere ve bir bütün olarak tarihe bir savaş ve çatışmalar tarihi olarak bakılmaktadır.⁶³ Hegel'in tarihsel gelişmelerin birbirine zıt fikirlerle ortaya çıktığı şeklindeki *diyalektik idealizmi* yerine *diyalektik materyalizmi* yerleştiren Marx ve Engels, fikirler yerine maddi gerçekliği yerleştirerek tarihsel gelişimin, üretici ve üretici olmayan sınıflar arasındaki ilişkiyle ortaya çıktığını ileri sürmüştür.⁶⁴ Bir diğer ifadeyle Marx ve Engels'e göre, toplumun maddi temelinin üretimi ve yeniden üretimi, tarihsel gelişimde belirleyicidir. Tarihi diyalektik bir şekilde ele alan Marx'a göre fikirler, maddi üretimin yanında ikincil kalmaktadır. Bu bağlamda tarih içinde her bir üretim şeklinde *tez* (üretici olmayan sınıf) ve bunun karşısında *antitez* (üretici sınıf) bulunmaktadır. Tez ile antitezin etkileşimi sonucunda (*sentez*) ortaya yeni bir üretim şekli çıkmaktadır.

Marx ve Engels'e göre tarih, herkesin eşit olduğu ve herhangi bir sınıf mücadelesinin olmadığı ilkel (primitif) komünializmle başlamış ve bir süre sonra küçük bir azınlık, çoğunluğu köle haline getirmiştir. Üretici olan köleler ile üretici olmayan köle sahiplerinden oluşan ilk üretim şeklinde, üretici olmayan sınıf, üretici sınıfı sömürmekteydi. Sömürünün

⁶² Burchill, op.cit., ss. 60-61.

⁶³ Andrew Linklater, "Marxism", *Theories of International Relations*, 3rd Ed., Scott Burchill et.al. (der.), New York: Palgrave Macmillan, 2005, s. 112.

⁶⁴ Hobson, op.cit., s. 112.

giderek artması, beraberinde sınıflar arası mücadelenin artmasını getirmiş ve nihayetinde süreç, eski üretim şeklinin son bularak yeni bir üretim şeklinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. İkiliye göre yeni oluşan üretim yapısında tez ve antitez asiller ve köylüler olup, feodaliteye dayanan üretim şeklinde asiller köylü sınıfını sömürmekteydi. Bu sınıf mücadelesi sonucunda ise ortaya yeni bir üretim şekli olan kapitalizm çıkmıştır. Kapitalizmde süreç, üretici sınıf olan işçiler ile üretici olmayan sınıf olan burjuvazi arasındaki mücadeleyle şekillenmektedir.⁶⁵ Bu mücadelenin sonucunda oluşacak proletarya diktatörlüğü ile burjuva sınıfının ortadan kaldırılacağını öngören ikili, “tarihin sonu” olarak değerlendirdiği yeni üretim şeklinin komünizm olacağını savunmaktaydı.⁶⁶

Bu son öngörü gerçekleşmemekle beraber, Marksizm’in savunduğu bazı argümanların günümüzde hâlâ ileri sürüldüğünü belirtmek gerekir. Marx’ın diyalektik materyalizm anlayışında üretim ilişkileri (alt yapı) toplumsal ve siyasal yapıyı (üst yapı) belirlemektedir. Bu bağlamda kapitalist üretim biçimi de toplumsal ve siyasal yapının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Marx’a göre kapitalizmde işçilerin, emeklerinden başka herhangi bir gücü bulunmamaktadır. Bir önceki üretim şekli olan feodalizmde üretim araçlarına sahip olan ve nispeten baskın konumda olan sınıf köylülerken; kapitalizmde fabrika, makineler ve sermaye gibi üretim araçları işçinin değil; burjuvazinin kontrolündedir. İşverenler, işçi sınıfını sömürerek daha fazla kâr elde etme peşindedir. Ancak zamanla kapitalistlerin kâr oranları düşmektedir ve burjuvazi bunu engellemek için işçi sınıfını daha fazla sömürme yoluna başvurmaktadır. Sömürü arttıkça işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki mücadele de artmaktadır.⁶⁷

Buradan hareketle klasik Marksizm’de çatışma ve güvenlik, devletlerarası bağlamda değil; sınıflar arası mücadele şeklinde ele alınmaktadır. Devleti uluslararası ilişkilerde bağımsız bir varlık olarak görmeyen ve kapitalist birikim sürecinde, burjuvazinin kontrolünde ve burjuvaziye hizmet eden bir yapı olarak değerlendiren Marksizm’de çatışmalar, burjuvazi sınıfının işçi sınıfını sömürmesinden kaynaklanmaktadır. Bu noktada güvenlik, işçi sınıfının bu mücadeleden zaferle çıkmasıyla ortaya çıkacak olan sentezle sağlanacaktı.⁶⁸ Bir diğer ifadeyle işçi sınıfının burjuvaziyi ortadan kaldırması ve proletarya diktatörlüğü oluşturmasıyla beraber şekillenecek olan yeni üretim ilişkisi (komünizm,) tüm dünyada güvenliği sağlamış olacaktı.

Marx’ın ardından Vladimir Ilyich Lenin’in Marksizm’i esas alarak geliştirdiği emperyalizm teorisi, uluslararası ilişkilerde güvenliğe farklı bir bakış açısı oluşturmuştur.

---

⁶⁵ Ibid., s. 113.

⁶⁶ Linklater, “Marxism”..., op.cit., s. 117.

⁶⁷ Ibid, s. 113; Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*..., op.cit., ss. 272-273.

⁶⁸ Viotti ve Kauppi, op.cit., ss. 451-452.

1916'da kaleme aldığı “*Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, Emperyalizm*”⁶⁹ adlı eseriyle kapitalizmin savaşla ilişkisini ortaya koyan Lenin, Rudolf Hilferding'ten de etkilenecek emperyalizmin nedenini genel anlamda tekelci kapitalizme özelde ise finans kapitale (mâli sermaye) bağlamıştır. 20. yüzyılı kapalden finans kapitale geçişte bir dönüm noktası olarak değerlendiren Lenin, finans kapitalin baskın konumunu *yeni kapitalizm* şeklinde adlandırmaktadır.⁷⁰ Lenin, kapitalist üretim ilişkisinin tekelci kapitalizmi kaçınılmaz kıldığını ileri sürmektedir. Buna göre, ilk olarak üretimde ve sermayede görülen yoğunlaşma, önce ülke içinde tekellerin oluşmasına; bu durum ise finans kapitalin oluşmasına yol açmaktadır. Mal ihracının yanı sıra sermaye ihracının önem kazanmasıyla dünya genelinde kapitalist tekeller kurulmaya başlamış ve nihayetinde dünya, toprak bakımında büyük kapitalist ülkeler tarafından paylaşılmıştır.⁷¹ Bu noktada Lenin emperyalizmi, tekellerin ve finans kapitalin oluştuğu, sermaye ihracının önem kazandığı, dünyanın uluslararası tröstlerce bölündüğü ve bütün toprakların büyük kapitalist güçlerce bölüştürüldüğü bir kapitalizm aşaması olarak değerlendirmektedir.⁷²

Güvenlik perspektifinden ele alındığında Lenin'e göre savaş, kapitalizmin en yüksek aşaması olan emperyalizmden ayrı düşünülemez bir olgudur. Savaşları, emperyalizmin kaçınılmaz bir sonucu olarak gören Lenin, devletlerin mâli sermayenin çıkarlarını korumak için savaşa giriştiklerini öne sürmektedir.⁷³ Bu noktada I. Dünya Savaşı'na kadar yaşanan bütün savaşların, emperyalist güçlerin sömürge mücadelesine bağlayan Lenin, savaşların yaşanmadığı dönemleri “geçici dönemler” olarak değerlendirmektedir. Emperyalist devletler arasındaki barışçıl ittifakların savaşlardan doğduğunu ve yeni savaşları hazırladığını belirten Lenin, kapitalist devletlerin var olduğu bir dünyada savaş ve çatışmaların eksik olmayacağını öne sürmektedir. Bu nedenle savaşların önüne geçilmesinin ve güvenliğin sağlanmasının ön koşulu, Lenin'e göre kapitalizmin ortadan kaldırılmasıdır.⁷⁴

Toparlayacak olursak klasik Marksistler uluslararası sistem içerisinde uluslararası örgütleri, uluslararası aktörler ve koalisyonları önemli aktörler olarak kabul etse de daha ziyade bazı sınıfların diğerleri aleyhine kapitalist sistemden daha fazla çıkar sağlamalarına ilişkin mekanizmanın nasıl işlediği üzerinde durmaktadırlar. Ekonomi ile güvenlik ve savaş olgusu

⁶⁹ Vladimir Ilyich Lenin, *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism: A Popular Outline*, <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/imp-hsc/#f1>, (e.t. 15.03.2008); Lenin'in ardından Nikolai Bukhanin 1918'de kaleme aldığı “*Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*” adlı çalışmasıyla emperyalizm teorisine katkıda bulunmuştur. Bkz. Linklater, “Marxism”..., op.cit., s120.

⁷⁰ Lenin, op.cit., ss. 210-225.

⁷¹ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*..., op.cit., s. 278.

⁷² Lenin, op.cit., ss. 265-270.

⁷³ Hobson, op.cit., s. 119.

⁷⁴ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri*..., op.cit., ss. 279-280.

arasında indirgemeci bir ilişki olduğunu öne süren klasik yazarlara göre güvenlik ve savaş olgusu ekonomik sistemde yaşanan krizler veya sınıfların emperyal politikalarından bağımsız değildir. Bunlara göre yüzyıllar boyunca bütün hegemonik güçler, ekonomik koşulları kendi hegemonik amaç ve çıkarlarına uygun bir şekilde biçimlendirmeye çalışmışlar ve bunun için ya uluslararası sistemde bazı kurumsal düzenlemelere gitmişler ya da doğrudan savaşlarla bunu gerçekleştirmişleridir. Son olarak klasik yazarların önemli bir kısmı güç ve zenginliğin kapitalist sistem içerisinde yeniden ve barışçıl bir şekilde dağıtımını mümkün görmemekte ve kapitalist sistem sona ermedikçe savaşı olağan bir durum olarak görmektedir.

2. Bağımlılık ve Merkez-Çevre İlişkileri Bağlamında Askeri Güç ve Sömürü İlişkisi

Klasik Marksist yazarların temel varsayımlarından hareket eden Sweezy, Magdoff, Wallerstein ve Galtung gibi yazarlara göre, uluslararası sistem burjuvazi sınıfının denetimi altına giren büyük devletlerin diğer devletler üzerinde ilk önce askeri ardından da kurumsal düzeyde sömürü mekanizması kurarak yönetmesi sonucu yeni bir hal almıştır. Bağımlılık teorisyenleri ya da merkez çevre gibi kavramları ortaya atan yazarlara göre ABD, Kanada ve bazı Avrupa ülkeleri gibi gelişmiş ve sanayileşmiş ülkeler, Çevre ülkeleri olarak adlandırılan geri kalmış ülkeleri doğrudan sömürmek için gerekli olan hukuki ve politik mekanizmaları güç kullanarak veya farklı yöntemlere başvurarak kurmuşlar ve uluslararası sistemi bu şekilde denetlemektedirler. Bu yaklaşıma göre, Merkez-Çevre arasındaki ticaret her zaman eşit güçte olmayanlar arasında cereyan eden bir ilişkidir. Askeri olarak güçlü olan ülke, bu ilişkiden sürekli olarak orantısız bir şekilde kazançlı çıkmaktadır. Buna göre IMF, GATT veya Dünya Bankası gibi kurumlar II. Dünya Savaşı sonrası ABD gibi güçlü ülkelerin dünya üzerindeki hegemonyasını sürdürmek için kurulmuş yapılardır.⁷⁵

Birinci Dünya Savaşı öncesinde büyük ülkelerin çok uluslu şirketleri aracılığıyla hammadde kaynakları üzerinde denetim kurmak için kendi ülkelerinin sınırlarının ötesinde yayılma gösterdiklerini ifade eden Paul Sweezy ve Harry Magdoff'a göre ileri sürüldüğünün aksine çokuluslu şirketler esasında aidiyet itibariyle onu kontrol eden ulusundur. Bu çerçevede sömürü ilişkisinin kurulmasında çokuluslu şirketlerin önemli bir rol oynadıklarını ileri süren ikiliye göre sermayenin milliyeti, bulunduğu ülkenin değil, onu kontrol eden devletin elindedir.⁷⁶ Sweezy ve Magdoff tarafından genel çerçevesi ortaya konan ve daha sonraları Merkez-Çevre teorisyenlerince de genel kabul gören yaklaşıma göre, çok uluslu şirketler

⁷⁵ Tansey-Hyman, "Dependency Theory ...", loc. cit.

⁷⁶ Paul Sweezy et.al., *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, Ankara: Bilgi Yay., 1975, ss. 292-299.

Merkez ile Çevre arasında, daha da ötesinde sınıflar arasında var olan sömürü ilişkisinin kurumsallaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Doğal olarak bu ilişkinin sürmesinde güçlü olan devletlerin silah sanayisinin ve teknolojisinin rolü yadsınamayacak derecede önem kazanmaktadır.

Kapitalist dünya ekonomisinin belli aşamalardan geçerek bugünkü modern dünya sistemi haline geldiğini ifade eden Wallerstein'a göre, kapitalist sistem sürekli bir şekilde genişlemektedir. Wallerstein 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra henüz kapitalist dünya ekonomisine dahil olmayan bölgelerin askeri, ekonomik veya siyasi olarak sisteme eklemlenmesiyle kapitalist sistemin küresel bir hal aldığını belirtmektedir.⁷⁷ Wallerstein'a göre merkez ülkelerin ortaya çıkışında burjuvazi sınıfı, kendi yöneticilerine merkantilist bir politika izlemeleri yönünde baskı yapmıştır. Dış ticarete kapatılmış sınırlar içinde sermaye birikimini sağlayan burjuvazi sınıfının daha sonra küresel ticarete yöneldiğini savunan Wallerstein, bu aşamada diğer ülkelerin sınırlarının güç kullanılarak kaldırılmaya çalışıldığını ileri sürmektedir. Wallerstein'e göre devlet mekanizması, küresel ticaretin önündeki engelleri kaldırmak isteyen merkez ülkelerde burjuvazi sınıfının desteğiyle askeri ve ekonomik olarak güçlendirilmiş; ancak çevre ülkelerde dışarıdan gelen baskılar karşısında zayıflatılmıştır. Böylece çevre ülkeleri, merkez ülkelerinin baskısına açık hale getirilmiştir.⁷⁸

Sonuç olarak merkez-çevre veya kapitalist dünya sistemi gibi kavramları kullanan yazarlar, ülke içinde sermaye birikimini sağlamış olan burjuvazinin kontrol ettiği devletlerin, askeri ve ekonomik olarak diğer devletleri hegemonyası altına alması süreci üzerinde durmaktadırlar. Bu bağlamda merkez ülkelerin çevre ülkeleri hegemonya altına alma sürecinde söz konusu ülkenin sahip olduğu askeri kapasitenin birincil derecede rol oynadığının altı çizilmektedir.

C. Realizm: Devlet Merkezli Güvenlik

Güvenlik ve bununla ilişkili olarak hayatta kalma (survival) ve varlığını sürdürme, realizmin üzerinde durduğu temel konular arasında yer almaktadır. Realizmin bu bağlamda güvenliğe yaklaşımının kökenlerini M.Ö. 400'lü yıllarda yaşanan Plepenezya Savaşı'nı ayrıntılı bir şekilde irdeleyen Thucydides'e kadar götürmek mümkündür. Thucydides savaşın nedenini,

⁷⁷ Immanuel Wallerstein, "Semi-Peripheral Countries and the Contemporary World Crisis", *Theory and Society*, Vol:3 (1976), ss. 461-463; Immanuel Wallerstein, "The Rise of East Asia, or The World-System in the Twenty-First Century", <http://fb.binghamton.edu/iwri.htm>

⁷⁸ Immanuel Wallerstein, "Kapitalist Dünya Sistemini Yükselişi ve Çöküşü", Der. Howard Williams et.al., *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, Çev: Ebru Eralp, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, ss. 340-341.

Atina'nın güçlenmesinin Sparta'da oluşturduğu *korku ve güvenlik kaygısı* olarak tespit ederken, realizm esas alınarak geliştirilen güvenlik teorilerine de öncülük etmiştir.⁷⁹ Realist okulun ilk mensuplarından sayılan Niccolo Machiavelli ise *Prens* adlı eserinde en iyi Prens, devletin bekâsını sağlayan Prens olduğunu ifade etmekte, hayatta kalma ve varlığını sürdürmenin bir devlet için öncelikli amaç olduğunu ortaya koymakta ve dolayısıyla güvenliği, varlığını sürdürmeyle ilişkilendirmektedir.⁸⁰ Siyasal realizmin bir diğer öncüsü Thomas Hobbes, herkesin birbiriyle mücadele içinde olduğu bir ortamda savaşların yaşanmasının nedenleri arasında “*güvensizlik*” olgusuna atıfta bulunmaktadır. Hobbes'a göre (merkezi otoritenin bulunmadığı) bir doğa durumunda temel sorun, güvenlik sorunudur ve güç, güvenliği sağlamanın en önemli unsurudur. İnsanlar, rekabet ve prestijin yanı sıra kendilerini güvensiz hissettiklerinde, kendilerini korumak ve güvenliklerini sağlamak için savaşmakta ve böylesine bir savaşta insanlar kendi güçlerine güvenmelidir.⁸¹ Dolayısıyla ilk öncülerden başlayarak realizmde güvenlik, büyük ölçüde güçle ilişkilendirilerek açıklanmaktaydı.

Bununla beraber, aşağıda değinilecek olan klasik realizm, davranışsalcılar ve diğer teori ve yaklaşımlar tarafından yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Bu durum, Lakatos'çu bakış açısıyla realizmin çetin özü korunarak yeni yaklaşımların ortaya konulmasına neden olmuştur.⁸² Bu bağlamda ilerlemeci bir araştırma programı olarak realizmde revize edilen teorilerin hepsine yer vermek yerine, klasik realizm ve neorealizmin yanı sıra, defansif ve ofansif realizm⁸³ gibi yaklaşımların güvenliğe bakışı irdelenecektir. Zira realizmin kendi içinde güvenliğe bakış açısından farklılıklar bulunmaktadır.

Realizm ve türevlerinin güvenliğe bakışlarını ele almadan önce neredeyse bütün realistler tarafından savunulan bazı ortak varsayımlara yer vermek doğru olacaktır. Bu varsayımlar, aslında realizmin çetin özünü oluşturmaktadır. Bu noktada öncelikle belirtilmesi gereken unsur, genel anlamda realistler için güvenliğin merkezi bir öneme sahip olmasıdır. Güvenlik ve güvenlikle ilgili konular realizmin ana konusunu oluşturmaktadır. Robert Gilpin, hangi tür realizmi savunurlarsa savunsunlar, hemen hemen bütün realist yazarlar tarafından

⁷⁹ Paul R. Viotti,- Mark V. Kauppi, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, 2. Ed., New York: Macmillan, 1993, ss. 37-38.

⁸⁰ Niccolo Machiavelli, “On Princes and the Security of Their States”, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, 2. Ed., Paul R. Viotti,- Mark V. Kauppi (ed.), New York: Macmillan, 1993, ss. 92-93. Niccolo Machiavelli, *Hükümdar*, Selahattin Bağdatlı (çev.), İstanbul: Der Yayınları, 1999, ss. 96-97.

⁸¹ Thomas Hobbes, “Of the Natural Condition of Mankind”, *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, 2. Ed., Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi (Edt.), New York: Macmillan Publishing Company, 1993, ss. 95-96; Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri...*, op.cit., s. 179.

⁸² Bkz. Stephen M. Walt, “The Progressive Power of Realism”, *The American Political Science Review*, Vol. 91, No. 4, December 1997, ss. 931-935

⁸³ Realizmin bu varyasyonu literatürde daha ziyade “offensive realizm” olarak adlandırılrsa da çalışmada offensive ifadesi için “saldırgan” terimi yerine “ofansif” terimi kullanılmaktadır.

savunulan üç temel argüman olduğunu belirtmektedir.⁸⁴ Bunlardan birincisi, uluslararası sistemin yapısının *anarşik* olduğudur. Uluslararası ilişkilerde anarşi bir kural; düzen, adalet ve moral ilkelere yer verilen durumlar ise birer istisna olarak görülmektedir. İkinci ortak özellik, *devlet-merkezli* olunmasıdır. İster yapısalcı ister klasik olsun bütün realist yaklaşımlarda devletler uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak kabul edilmektedir. Üçüncü ortak özellik ise bütün realist yaklaşımlarda *güce ve güvenliğe* verilen önemdir. Nitekim, güvenliğe dayalı güç ilişkileri kimi zaman amaç kimi zaman araç olarak ele alınsa da gücün ve güvenliğin politikalar üzerinde belirleyici olduğu ve doğrudan güvenlikle ilgili olduğu kabul edilmektedir. John A. Vasquez, realizmin temel varsayımlarını devlet-merkezlilik, iç-politika ile dış politika arasında ayırım yapılması ve uluslararası ilişkilerin güç mücadelesi olarak görülmesi şeklinde olmak üzere üç başlıkta ele almaktadır. Robert Keohane ise devlet-merkezlilik ve gücün yanı sıra devletlerin rasyonel olduğu varsayımını realist araştırma programının çetin özleri olarak kabul etmektedir.⁸⁵

1. Klasik Realizm ve Neorealizm Bağlamında Güvenlik

İnsan doğasından hareketle uluslararası ilişkileri açıklamaya yönelik analizler geliştiren klasik realizme göre insan davranışlarını ve dolayısıyla devletlerin davranışlarını temel olarak şekillendiren güdü güçtür.⁸⁶ Bu çerçevede devlete indirgenen güvenlik anlayışı da en genel anlamıyla önceden kazanılmış olan değerlerin korunmasını ifade etmektedir. Klasik realizmde güvenlik sorunları *devletin doğası* (çıkarıcı, bencil, yayılcı ve çatışmacı) üzerinden açıklanmaktadır. Güç ve çıkar peşinde koşulan ve herkesin birbiriyle savaş içinde olduğu bir ortamda devletlerin temel amacı güç elde etmek yoluyla güvenliklerini sağlamak ve varlıklarını devam ettirmektir.⁸⁷ Güvenliği sağlamanın temel yolu güçlü olmaktan geçmektedir. Güç elde etme yarışındaki devletlerin birbirleriyle rekabet içinde olması, sıfır toplamlı bir ilişki düşünüldüğünde güvenlik sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda realizme göre uluslararası ilişkilerin ana gündemini yüksek politika olarak ulusal güvenlik sorunları oluşturmaktayken, diğer sosyoekonomik konular alçak politika olarak ikincil derecede öneme sahiptirler.⁸⁸ Zira kazanılmış değerlerini koruyamayarak ve dolayısıyla güvenliğini

---

⁸⁴ Gilpin, op.cit., s. 290.

⁸⁵ Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri...*, op.cit., ss. 164-165.

⁸⁶ Gilpin, op.cit., ss. 290-291.

⁸⁷ Anarşi ve güvenlik kavramları arasındaki ilişki için bkz.. Nicholas J. Wheeler - Ken Booth, "The Security Dilemma", *Dilemmas of World Politics: International Issues in a Changing World*, John Baylis ve N.J. Rengger (edt.), New York: Oxford University Press, 1992, ss. 32-34; Buzan, "Peace...", op.cit., ss. 120-122.

⁸⁸ Viotti ve Kauppi, op.cit., s. 36.

sağlayamayarak varlığını tehlikeye sokan devletlerin, gündemlerini sosyoekonomik konularla meşgul etmesi çok da anlamlı görünmemektedir.

Realizmin güvenlikle ilgili olarak üzerinde durduğu önemli kavramlardan biri de *güvenlik ikilemidir*. Devletler anarşik bir yapı ve bu yapıya bağlı olarak güven unsurunun olmadığı bir ortamda kendilerini güvenlik ikilemiyle karşı karşıya bulmaktadırlar.⁸⁹ En genel anlamda güvenlik ikilemi bir devletin, güvenliğini ilgilendiren konularda eşit ve arzu edilmeyen iki alternatiften birini seçme durumunda olması şeklinde ifade edilebilir. Uluslararası ilişkiler alanında güvenlik ikilemi, bir devletin (X) kendi güvenliğine yönelik bir tehdit veya güvensizlik algılaması durumunda güvenliğini arttırmaya yönelik eylemler içine girmesinin, diğer devletin (Y) zihninde karışıklığa yol açması durumudur.⁹⁰ Burada ikilem Y devletinin, X devletinin yapmış olduğu eylemlerin, savunma amaçlı mı, saldırı amaçlı mı yapılmış olduğuna karar verememesi ile ortaya çıkmaktadır. Güvenlik ikilemini literatürde çarpıcı bir şekilde 1950’de gündeme getiren John Herz, devletlerin bir saldırıya uğrama ihtimaline karşı sürekli olarak güvenliklerini düşündüğünü ve güvenliklerini sağlama isteklerinin daha fazla güç elde etmelerine neden olduğunu belirtmektedir. Herz’e göre bu durum diğer devletlerinin güvensizliğe düşmesine neden olmakta ve güvenlik ile güç elde etme arasındaki kısır döngü sürekli olarak devam etmektedir.⁹¹ Bir diğer ifadeyle, herkesin birbiriyle rekabet içinde olduğu bir ortamda, bir devletin kendi güvenliğini sağlamaya yönelik davranışlarda bulunması, diğerlerinin bu davranışı kendilerine yönelik yapılmış gibi algılayarak kendilerini güvensiz bir ortamda hissetmelerine ve karşı güvenlik önlemleri almalarına yol açmaktadır.

Klasik realizmde güç elde etme arzusu, insan doğasında var olan öznel bir durum olup, devletler arasındaki güç mücadelesinin de kaynağıdır. Klasik realizmin güce verdiği önem, gücün başlı başına bir amaç olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.⁹² Ancak devletlerin sürekli ve daha fazla güç arayışında olmaları, güvenlik sorunlarını ortaya çıkarmaktadır. Nitekim, çıkarlarına göre hareket eden devletlerin, ulusal çıkarları birbiriyle çatışabilmektedir. Devletlerin birbirlerine karşı sürekli bir kuşku ve güvensizlik halinde bulunmaları, ortak çıkarların söz konusu olduğu zamanlarda bile, devletleri işbirliğine gitmekten alıkoymaktadır.⁹³ Zira klasik realizm, nispi kazanç gözetilmeden işbirliğine gidilmesinin, sürekli var olan kuşku

⁸⁹ Buzan, “Peace, Power...”, op.cit., s. 110; Viotti ve Kauppi, op.cit., s. 48.

⁹⁰ Helga Haftendorn, “The Security Puzzle: Theory-Building and Discipline-Building in International Security”, *International Studies Quarterly*, Volume 35, Issue 1, March 1991, s. 8.

⁹¹ T.V. Paul, “The Enduring Axioms of Balance of Power Theory and Their Contemporary Relevance”, *Balance of Power : Theory and Practice in the 21st Century*, T.V. Paul et.al. (ed.), California: Stanford University Press, 2004, s. 19.

⁹² Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, Bursa: MKM Yayınları, 2008, s. 190.

⁹³ Grieco, op.cit., s. 485; Glaser, op.cit., ss. 50-51.

ve güvensizlik nedeniyle gelecekte sorun oluşturacağını varsaymaktadır. Bir diğer ifadeyle, diğer devletlerin daha fazla kazanmasına göz yumulması durumu, bugün işbirliği yapılan ülkenin aynı zamanda potansiyel bir düşman olduğu gerçeğiyle çelişmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ilişkiler disiplininde hâkim konuma gelen realizmin 1960'lı yıllarda başlayan Davranışsalcılık-Gelenekselcilik tartışmalarıyla yıpranması, realizmi savunanları yeni arayışlara itmiştir. Bu bağlamda Kenneth Waltz'ın 1979'da yayınladığı "*Theory of International Politics*" başlıklı çalışma, uluslararası ilişkileri insan doğası üzerinden açıklayan klasik realizmin yerine uluslararası sistemin yapısı üzerinden açıklayan neorealizmin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir.⁹⁴ Lakatos'çu bakış açısıyla realizmin çetin özü korunarak ortaya atılan yeni yaklaşım, realizmin ilerlemeci bir araştırma programı olduğunu ortaya koymuş ve neorealizmin yapısalcı karakteri, sistem düzeyinde yeni araştırmaların yapılmasını beraberinde getirmiştir.⁹⁵

Kenneth Waltz'a göre etkili bir uluslararası ilişkiler teorisi, doğası gereği indirgemeci değil; sistem düzeyinde olmalıdır. Çünkü Waltz'a göre, uluslararası ilişkileri insan doğasına indirgeyerek açıklamak, farklı siyasal sistemlere ve karşıt ideolojilere sahip olan devletlerin neden benzer davranışlar sergilediğini açıklayamamaktadır.⁹⁶ Buradan hareketle uluslararası sistemin devlet davranışlarını sınırlayıcı etkileri üzerinde duran Waltz, birbirinden farklı özelliklere sahip olan devletlerin, benzer politikalar izlemelerine sistem düzeyinde açıklamalar getirmiştir.⁹⁷

Waltz, uluslararası sistemin yapısının, ulusal sistemlerin yapısından ayıran üç kriter olduğunu belirtmektedir: Sistemin düzenleyici ilkesi, birimlerin özelliği ve kapasitelerin dağılımı. Waltz uluslararası sistemin yapısına ilişkin ilk iki özellik olan anarşi ve kendine yardım ilkesinin sabit özellikler olduğunu belirtirken; kapasitelerin dağılımının değişken nitelikte olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda anarşik bir yapıda güç dağılımının eşit olmadığı devletler kendilerini güvenlik ikilemiyle karşı karşıya bulurlar ve güvenlik sorunlarını gidermek için öncelikle kendi güçlerine dayanmalıdır.⁹⁸ Klasik realizmle neorealizm arasındaki önemli bir farklılık, güce ve dolayısıyla güvenliğe yüklenen anlamla ilgilidir. Zira klasik

---

⁹⁴ Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, New York: McGraw-Hill, 1979, passim.

⁹⁵ F. Gregory Gause III, "Systemic Approaches to Middle East International Relations", *The International Studies Review*, Volume 1, Number 1, Spring 1999, s. 11

⁹⁶ Andrew Linklater, "Neo-realism in Theory and Practice", *International Relations Theory Today*, Ken Booth ve Steve Smith (ed.), Cambridge: Polity Press, 1997, s. 242.

⁹⁷ Patrick James, "Structural Realism and the Causes of War", *Mershon International Studies Review*, Vol. 39, No. 2, October 1995, s. 182; Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri ...*, op.cit., s. 187.

⁹⁸ Colin Elman, "Realism", *Security Studies: An Introduction*, Paul D. Williams (ed.), Oxon: Routledge, 2008, s. 18; Linklater, loc.cit.

realizm gücü başlı başına bir amaç olarak görürken, neorealizm gücü devletin temel amacı olan hayatta kalmak için bir araç olarak görmektedir. Dolayısıyla klasik realizmde güç; neorealizmde ise güvenlik kavramı merkezi bir öneme sahiptir.⁹⁹

Güç Dengesi Teorisi Waltz'ın çalışmasında önemli bir yer tutmaktadır. Genel anlamda güç dengesi, devletlerin bağımsız birimler olarak hayatta kalma arayışlarıyla ortaya çıkmıştır. Bir diğer ifadeyle güç dengesi, devletlerin güvenlik arayışıyla doğrudan ilişkilidir. Nitekim, anarşik bir sistemde güçlü olmadan güvenliklerini ve refahlarını sağlayamayacak olan devletler, bu nedenle aynı zamanda güç arayışı içindedirler. Bu noktada anarşi devletlere güçlerini arttırmalarını dikte ettirmektedir çünkü güvenlik ve hayatta kalma, güçlü olmadan gerçekleştirilemeyecek amaçlardır. Sistemde bir devlet veya ittifak başat duruma geçince, bu güçlerini diğer devletler üstünde baskı aracı olarak kullanmak isteyecekler ve bu durumda görece daha zayıf olan devletler güvenliklerini kaybedeceklerdir. Bu nedenle bir başkasının boyunduruğu altına girme veya yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan nispeten zayıf devletler, bir araya gelip tehdit algıladıkları güçlü olan devlet veya ittifaka karşı ittifak oluşturmaktadırlar. Aslında dengeleme politikasının *içsel ve dışsal* olmak üzere iki ayaklı olduğu söylenebilir. İçsel dengeleme politikası, her bir devletin kendi çabasıyla başta askeri gücü olmak üzere ulusal gücünü arttırması olarak ifade edilebilirken; dışsal dengeleme politikası, devletlerin ittifaklar aracılığıyla gücünü arttırması ve algılanan tehdidi dengelemesi anlamına gelmektedir.¹⁰⁰ Ancak sistemde özellikle nispeten zayıf devletler sadece içsel dengeleme yoluyla kendi güvenliklerini sağlayamayacaklarından ittifaklarla tehditleri dengeleme yoluna gitmektedir.

Waltz'a göre devletlerin ittifaklara girmesi, algılanan tehdidin bireysel çabalarla dengelenemediği veya bireysel çabaların maliyetinin, ittifaklara girmenin maliyetini aştığı zaman söz konusu olmaktadır ve devletler her zaman için dengeleme politikasına başvurmaktadır. Çünkü “dengelenmemiş olan güç”, bir devletin varlığına yönelik en büyük tehdidi oluşturmaktadır. Bu nedenle **sistemde göreceli olarak güçsüz olan devletler, daha güçlü olan bir devlete karşı ittifaka girmektedir.**¹⁰¹ Nitekim, anarşik olan uluslararası sistem ve devletlerin kendini koruma güdüsü, güç dengesinin oluşması için yeterli şartları oluşturmaktadır. Bu noktada uluslararası sistemin ana özelliği olan güç dengesi, süreklilik göstermekte ve denge bozulsa bile başka bir şekilde yeniden kurularak devam etmektedir.¹⁰²

---

⁹⁹ James, op.cit., s. 183.

¹⁰⁰ Paul, op.cit., ss. 4-5.

¹⁰¹ Waltz, op.cit., ss. 118-123.

¹⁰² Paul, op.c.t., s. 6; Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri...*, op.cit., s. 188.

Waltz'ın güç dengesi teorisinde vurgulanması gereken önemli bir nokta, **ittifaklar veya koalisyonlar oluşturmak şeklinde ortaya çıkan dengeleme politikası, sistemde en güçlü aktöre karşı yapılmaktadır. Bir diğer ifadeyle dengeleme politikasında asıl belirleyici olan, karşı tarafın gücüdür. Bu noktada güvenlik problemlerinin ortaya çıkması da diğer devlet ya da devletlerin güçlenmesiyle söz konusu olmaktadır.**

Anarşi, güvenlik ikilemi ve kendine yardım ilkesi, neorealizmin güvenlikle ilgili önemli kavramlarıdır. Devletlerin içine düştüğü güvenlik ikilemi, büyük ölçüde sistemin anarşik yapısıyla ilişkilidir.¹⁰³ Devletlerin güvenlik ikilemi içine düşüp sürekli olarak karşı önlemler alması, zaten anarşik olan sistemi daha istikrarsız bir hale sokmaktadır. Özellikle korku ve bunun yol açtığı güvenlik ikileminin devletleri savaşa zorlayan nedenlerin başında geldiği görülmektedir.¹⁰⁴ Neorealizm açısından böylesi bir sistemde devletlerin nihai amacı, güvenliklerini sağlayarak varlığını devam ettirmektir. Bu noktada realizm, devletlerin güvenliklerini sadece kendi öz kaynaklarına dayalı olarak gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Kendine yardım veya kendi başının çaresine bakma (*self-help*) olarak da nitelendirilebilen bu davranış biçimi, Frederick L. Schuman'a göre ortak bir üst otoritenin olmadığı anarşik bir uluslararası sistemde, devletlerin güvenliklerini kendi güçlerine dayanarak ve diğer devletlerin güçlerinden şüphe duyarak gerçekleştirmeye çalışmalarıdır.¹⁰⁵ Kendine yardım ilkesiyle ilgili olarak neorealizm, anarşik bir ortamda devletlerin işbirliğine gitmesini imkansız olarak görmese de bunun oldukça zor olduğunu savunmaktadır. Zira, özellikle devletlerin güvenliğine yönelik olası işbirliğinden elde edilecek nispi kazanç kaygısı ve tarafların birbirine karşı duyduğu kuşkuyla dayalı güvensizlik, işbirliğini zorlaştırıcı faktörlerdir.¹⁰⁶ Kendine yardım sisteminde devletler temel olarak kendi öz kaynaklarına dayalı güvenlik politikaları geliştirmektedir ve askeri güç bu kaynakların en önemli unsurları arasındadır.¹⁰⁷ Her ne kadar ittifaklar yoluyla güvenlik politikalarının sağlanabileceği iddia edilse de; nihai aşamada devletlerin ulusal güvenliklerini sağlamada bu ittifaklardan ziyade kendi güçlerine güvenmeleri gerekliliği, kendine yardım sisteminin özünü oluşturmaktadır.

---

¹⁰³ Kolodziej, op.cit., ss. 55-56.

¹⁰⁴ Wheeler - Booth, op.cit., s. 32.

¹⁰⁵ Dougherty ve Pfaltzgraff, op.cit., s. 84.

¹⁰⁶ Joseph M. Grieco, "Anarchy and Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism", *International Organization*, Volume 42, Issue 3, Summer 1988, s. 487.

¹⁰⁷ Charles L. Glaser, "Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help", *International Security*, Volume 19, Issue 3, Winter 1994-1995., op.cit., s. 50.

2. Defansif (Savunmacı) Realizm

Neorealizmin uluslararası sistemin yapısını temel alan yaklaşımından hareket edilerek ortaya konan teorilerden birisi defansif realizmdir.¹⁰⁸ Stephen M. Walt, Charles L. Glaser ve Stephen Van Evera gibi isimler tarafından ileri sürülen defansif realizm, devletlerin öncelikli olarak güvenlik güdüsüyle hareket etmelerine özel bir önem vermekte ve güvenlik üzerinden bazı çıkarımlarda bulunmaktadır.¹⁰⁹

Uluslararası sistemdeki yapısal değişkenlerin gerek uluslararası sonuçlara gerek devletlerin dış politikasına yansımaları üzerinde duran defansif realizmin temel varsayımlarını üç ana başlıkta toplamak mümkündür.¹¹⁰ Öncelikle güvenlik ikilemi, sistemde kontrol edilemez durumda bulunan anarşinin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci olarak bazı yapısal dönüştürücüler, belirli devletler arasındaki güvenlik ikileminin derecesini etkilemektedir. Üçüncü olarak devletlerin sahip olduğu fiziki kapasiteler, karar vericilerin öngörülleri ve algılamaları çerçevesinde devletlerin izledikleri dış politikaları yönlendirmektedir.

Defansif realizmin diğer realist varyasyonlardan ayırt edici en önemli özelliği, *uluslararası sistemin devletlerin genişlemesine sadece belirli koşullarda izin verdiği* varsayımdır. Normal şartlar altında bir devletin kendi güvenliğini arttırmak için alacağı önlemler, diğer devletlerin güvenliklerini olumsuz etkilediğinden, diğer devletler buna karşı çeşitli önlemler alarak kendi güvenliklerini sağlamaya çalışmaktaydı. Dolayısıyla güvenlik ikilemi, kaçınılmaz olarak bir kısır döngü halinde sorunlara yol açmaktaydı. Ancak defansif realizm, devletlerin yayılcı politikalar izlemesinin, karar vericilerin *“güvenliği sağlamanın en iyi yolu ofansif politikalar izlemektir”* şeklindeki yanlış inanışlarından kaynaklandığını savunmaktadır. Buradan hareketle, defansif realizme göre, ofansif politikalar izlemek yerine *ılımlı politikalar izlenmesi*, devletlerin güvenliğini sağlamak için en iyi yoldur.¹¹¹ Bu nedenle uluslararası sistemde görece daha güçlü olan devletler, çoğu zaman izledikleri askeri, diplomatik ve ekonomik politikalarda kendilerini dizginlemektedirler. Bir diğer ifadeyle

---

¹⁰⁸ Bu varyasyonlar değişik yazarlar tarafından farklı adlarla tanımlansa da sınıflandırmalar arasında özellikle defansif ve ofansif realizm öne çıkmaktadır. Örnek olarak bkz. Martin Griffiths (ed.), *International Relations Theory for the Twenty-First Century : An Introduction*, New York: Routledge, 2007; Michael E. Brown et.al. (ed.), *The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security*, Massachusetts: MIT Press, 1995.

¹⁰⁹ Susan B. Martin, “From Balance of Power to Balancing Behavior: The Long and Winding Road”, *Perspectives on Structural Realism*, Andrew K. Hanami (ed.), New York: Macmillan, 2003, s. 67.

¹¹⁰ Jeffrey W. Taliaferro, “Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited”, *International Security*, Vol. 25, No. 3. Winter 2000-2001, s. 131; Taliaferro çalışmasında defansif ve ofansif realizmi hem neorealist hem de neoklasik realizm için geçerli bir yaklaşım olarak ele aldığından dördüncü bir özellik olarak “iç politikaların, devletlerin dış çevreye verecekleri tepkiyi sınırlandırdığını” belirtmektedir. Ancak çalışmada defansif ve ofansif realizm, Taliaferro’nun tersine yapısalcı bir karakterde, dolayısıyla neorealizmin bir varyasyonu olarak ele alınmaktadır.

¹¹¹ Taliaferro, “Security Seeking...”, op.cit., s. 129.

defansif realizme göre devletler güç arayışlarını, güvenliklerini daha fazla arttırmak için sınırlandırmaktadırlar.¹¹²

Defansif realizmde bazı yapısal dönüştürücüler, devletlerin defansif veya saldırgan karakterde dış politikalar izlemesini etkilemektedir. *Savunma-saldırı dengesi, coğrafi yakınlık, ham maddelere erişim imkânı* gibi yapısal dönüştürücüler, devletlerin içinde buldukları güvenlik ikileminin şiddetini arttırabilmektedir.¹¹³ Bu bağlamda önemli bir yapısal değişken olarak ele alınan savunma-saldırı dengesi düşünüldüğünde, silah teknolojisindeki gelişmelere bağlı olarak devletlerin yaptığı her silahlanma girişiminin aynı sonucu doğurmadığı bilinmektedir. Örneğin bir devletin silahlanmasında savunma silah sistemlerine ağırlık vermesi, diğer devlette oluşacak olan güvenlik ikileminin daha düşük bir derecede yaşanmasına neden olmaktadır.¹¹⁴ Bu nedenle defansif realizm, devletlerin karşı tarafı provoke edecek saldırıya dönük silahlanması yerine; savunma yönü ağır basan silahlara sahip olmasının tercih edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Yapısal dönüştürücülerden coğrafya faktörü düşünüldüğünde ise, devletlerin kendilerine daha yakın olan bir ülkeden daha fazla tehdit algıladıkları, mesafe uzadıkça güvenlik ikileminin derecesinin düşmeye başladığı varsayılmaktadır.

Rasyonalite ve savunma-saldırı dengesi gibi iki önemli yapısal değişken dikkate alındığında defansif realizm, devletlerin statükoyu desteklemesi gerektiğini öngörmektedir. Bu bağlamda yapısal olarak sistemin, yayılcılığa çok fazla imkan vermediği iddia edilmektedir. Ayrıca tehdit edici güç yoğunlaşmalarının söz konusu olması halinde ofansif bir politika izlemek yerine bu tehdidi dengelemeye yönelik politikaların daha uygun olacağını öngörmektedir.¹¹⁵

Dolayısıyla defansif realizm her ne kadar devletlerin güç arayışı içinde bulduklarını öngörse de bu arayışın “makul” ölçülerde olması gerektiğini savunmaktadır. Eğer devletler güç yoluyla hegemonya oluşturma arayışındaysa, bu durum iç politikaya bağlı rasyonel olmayan tercihlerden kaynaklanmaktadır. Zira, sistemin dışsal baskılarına karşı mutlak üstünlük sağlamaya yönelik güç arayışı, nihai amaç olan hayatta kalma açısından rasyonel bir yaklaşım olarak değerlendirilmemektedir.¹¹⁶ Ayrıca defansif realizm, anarşik yapı ve güvensizlik nedeniyle devletlerarasında gerçekleşebilecek olan bir işbirliğini

---

¹¹² Jack S. Levy, “What Do Great Powers Balance Against and When?”, *Balance of Power : Theory and Practice in the 21st Century*, T.V. Paul et.al. (ed.), California: Stanford University Press, 2004, s. 32.

¹¹³ Elman, “Realism”, op.cit., ss. 20-21.

¹¹⁴ Stephen Van Evera, *Causes of War: Power and the Roots of the Conflict*, New York: Cornell University Press, 1999, ss. 155-156.

¹¹⁵ Elman, “Realism”, op.cit., s. 21.

¹¹⁶ Ibid., s. 22.

oldukça riskli görmekle beraber; devletler arasında yaşanacak bir rekabetin de aynı şekilde riskler içerdiğini savunmaktadır.¹¹⁷

a. “Tehdit Dengesi” ve Defansif İttifaklar

Stephen Walt tarafından öne sürülen Tehdit Dengesi Teorisi, Kenneth Waltz’ın Güç Dengesi teorisine ve dolayısıyla neorealizme defansif anlamda bir alternatif oluşturmaktadır. Hatırlanacağı gibi Waltz’ın güç dengesi yaklaşımında tarafların ittifaka girişmesinde temel etken, gücü. Bir diğer ifadeyle, bir devlet bir diğer devletin (veya devletlerin) artan gücünden algıladığı tehdit nedeniyle ittifaklara girişmekteydi. Oysa Walt, devletlerin ittifaka girişmelerinde güç yerine “tehdit” olgusunun temel etken olduğunu ileri sürmektedir. Bu bağlamda güç, ittifaklara girişmede önemli bir rol oynamakla beraber tek başına açıklayıcı değildir ve diğer değişkenlerle birlikte ele alınmalıdır.¹¹⁸

Walt’a göre bir devletin algıladığı tehdidin dört kaynağı bulunmaktadır: *Bütünleştirilmiş güç, coğrafi yakınlık, saldırı nitelikli güç ve agresif niyetler*. Bunlardan güç ile başlamak gerekirse bir devletin, sadece askeri boyuta indirgenmeyen ve nüfus, endüstriyel kapasite ve teknolojik düzey gibi unsurları da içeren bütünleştirilmiş gücü (aggregate power) ne kadar fazlaysa, diğer devletler açısından o kadar büyük tehdit oluşturacağı öngörülmektedir. Coğrafi yakınlık kriterinde, aradaki mesafe arttıkça, gücün etkisinin azalacağı varsayımından hareket edilmektedir. Bir diğer ifadeyle şartlar aynı kalmak koşuluyla, devletler yakın coğrafyadaki bir devletten daha fazla tehdit algılamakta, söz konusu mesafenin artması ölçüsünde algılanan tehdidin azalacağı öngörülmektedir. Saldırı nitelikli güç (*offensive power*) açısından bakıldığında ise bir devletin bu nitelikteki gücü ne kadar fazlaysa, diğer devletlerin söz konusu devletten algılayacağı tehdidin o denli fazla olacağı öngörülmektedir. Son kaynak olan agresif niyetler de diğer değişkenler sabit kalmak koşuluyla devletlerin algıladığı tehdidin derecesini etkileyebilmektedir. Bu noktada bir devletin saldırgan niyetlere sahip olmasının belirlenmesi, diğerlerine göre daha zor gibi gözükse de ilişkilerin geçmişi ve devlet adamlarının söylemi gibi belirtiler, bir devletin niyeti hakkında ipuçları verebilmektedir. Buradan hareketle devletler diğerlerinin revizyonist mi statükocu mu olduğuna karar vererek tehdit algılamalarını şekillendirmektedir.¹¹⁹ Dolayısıyla tehdit dengesi yaklaşımında bir devlete karşı yürütülecek

¹¹⁷ Taliaferro, “Security Seeking...”, op.cit., ss. 137-139.

¹¹⁸ Stephen M. Walt, “Alliance Formation and the Balance of World Power”, *International Security*, Vol. 9, No. 4, Spring 1985, s. 8; Stephen M. Walt, “Testing Theories of Alliance Formation: The Case of Southwest Asia”, *International Organization*, Vol. 42, No. 2, Spring 1988, ss. 279-280.

¹¹⁹ Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances*, New York: Cornell University Press, 1990, ss. 21-26.

olan bir dengeleme politikasına girişilmesi için o devletin güçlü olması yeterli bir kriter değildir. Bu bağlamda sistemde güç açısından en büyük devlete karşı değil de coğrafi açıdan daha yakın, ofansif kapasitedeki veya agresif niyetlere sahip bir devlete karşı dengeleme politikasına girişilebilmektedir.

Bu noktada Walt, yukarıdaki değişkenlerin neden olduğu bir dış tehditle karşı karşıya kaldıklarında, devletlerin dengeleme veya boyun eğme (bandwagoning) davranışlarından birini seçeceğini belirtmektedir.¹²⁰ Boyun eğme davranışı genellikle büyük bir devletten tehdit algılayan küçük devletlerin gösterdiği bir davranış biçimi olarak değerlendirilmektedir.¹²¹ Zira düşük kapasitedeki devletler, savunmacı amaçla kurulacak bir koalisyona çok az katkı yapabilecekken; bu vesileyle tehdit kaynağı olan devletin bütün tepkisini üzerine çekme riski bulunmaktadır. Bu nedenle küçük devletler için boyun eğme davranışı daha sık rastlanan bir davranıştır. Kapasite unsurunun yanı sıra, algılanan bir tehdidi dengelemeye yönelik müttefiklerin bulunmaması da bir devletin boyun eğme davranışına yönelmesine neden olabilmektedir. Zira tehdit algılanan bir devlet karşısında kendisine hiçbir dış yardımın gelmeyeceğini gören devlet, yok olmak yerine boyun eğme davranışını seçmektedir.¹²² Savaş dönemlerinde ise ister tehdit algılsın ister algılanmasın, devletlerin savaşın muhtemel galibi olacak tarafın lehine boyun eğme politikasının uygulaması daha olasıdır.

Devletleri boyun eğme davranışına yönlendiren bu faktörlere rağmen, Walt'a göre algılanan bir tehdide karşı ittifaklara girme yoluyla sergilenen dengeleme davranışı daha baskın konumdadır. Bir diğer ifadeyle, devletler boyun eğmeden ziyade dengeleme politikasına yönelmektedir. Bu bağlamda dengeleme politikasının seçilmesi, neredeyse genel bir kural olmakla beraber, tehdit algılanan devletin bütünleştirilmiş gücü belirgin bir şekilde rahatsız edici boyuttaysa, yakın bir coğrafyada yer almaktaysa, saldırı nitelikli gücü büyükse ve agresif niyetlere sahip olduğu algılanmışsa, dengeleme politikasının uygulanması kaçınılmaz hale gelmektedir. Zira, bu özelliklerden birkaçına veya tümüne sahip olan bir devlet, bundan tehdit algılayan diğer devletlerin bir araya gelerek savunmacı ittifaklar oluşturmasına neden olmaktadır.¹²³

Savunmacı ittifakların niteliğine ilişkin öngörülerde de bulunan Walt'a göre, tarafların sahip olduğu ideolojinin ittifak oluşturmada rolü bulunmaktadır. Bu bağlamda taraflar arasındaki ideoloji ne kadar benzerse, tarafların algıladıkları tehdide karşı ittifaka girmesi o

---

¹²⁰ Walt, "Testing...", op.cit., s. 278.

¹²¹ Walt, *The Origins...*, op.cit., s. 29.

¹²² Walt, "Alliance Formation...", op.cit., ss. 16-18.

¹²³ Walt, *The Origins...*, s. 32.

kadar kolay olmaktadır. Ancak oluşturulan ittifaklar ideolojik anlamda ne kadar merkeziyetçi ve hiyerarşikse, ittifakın etkinliği o denli düşük ve kırılabilirliği da yüksek olmaktadır. Devletlerin var olan bir tehdide karşı kendilerini nispi anlamda daha güvenli hissetmeleri, kurulan ittifakta ideolojinin rolünü arttırmaktadır. Bununla beraber özellikle iç politika açısından meşruiyeti sorunlu olan yönetimler, iç istikrarını ve dış güvenliğini sağlamak için diğer devletlere göre daha fazla ideolojik ittifak arayışına girmektedir.¹²⁴

Kurulan bir savunmacı ittifakta taraflar arasındaki kapasitelerin asimetrik bir dağılıma sahip olması da ittifakın niteliğini etkileyebilmektedir. Bu bağlamda Walt'a göre güçlü olan tarafın ortak tehdide karşı kurulan ittifakta nispeten güçsüz olan tarafa yaptığı yardımların artması, ittifakın oluşumunu kolaylaştırmaktadır. Zira dış yardım, dengeleme davranışının özel bir şekli olarak değerlendirilmektedir. Buradan hareketle, küçük olan devletin daha fazla tehdit algılaması, dış yardımın etkili bir dengeleme unsuru olarak devreye girmesini kolaylaştırmaktadır. Bunun yanı sıra ittifakın tarafları arasındaki asimetrinin fazla olması, büyük olan tarafın bu durumu bir baskı unsuru (leverage) olarak kullanmasını kolaylaştırmaktadır.¹²⁵

Toparlamak gerekirse, **salt güçten ziyade diğer değişkenlerin etkisiyle de şekillenen tehdit algılamaları, devletlerin davranışlarını etkileyen temel etkidir. Bu bağlamda Walt'ın teorisine göre devletlerin revizyonist ve agresif politikalar izlemesi, boşunadır. Zira statükoyu destekleyen devletler, revizyonist devletlere karşı ortak görüşlere sahiptir. Dolayısıyla böylesi bir devlete karşı dengeleme politikasının devreye girmesi kaçınılmazdır. Devletlerin ittifaklar yoluyla dengeleme politikası, bazı faktörlerden etkilenmekle beraber, dengelemenin var olduğu bir dünyada güvenliği sağlamak için en iyi politika, revizyonizmi sınırlandırıcı ve statükoyu destekleyen politikalar izlemektir.**¹²⁶

b. Güvenlik İkilemine Alternatif Bir Çözüm: Savunma-Saldırı Dengesi

Defansif realizme savunma-saldırı dengesi gibi farklı bir boyutla katkıda bulunan Charles L. Glaser, *Koşullu Realizm (Contingent Realism)* yaklaşımıyla, anarşi ortamında da devletlerin güvenliklerini çatışmaya girmeden sağlayabileceklerini ileri sürmektedir. Birbirine rakip devletlerin, yapısal nedenlerle sürekli rekabet içinde olduğuna yönelik geleneksel görüşe karşı çıkan Glaser, belirli şartlar altında devletlerin güvenliklerini işbirliği yaparak da

---

¹²⁴ Ibid., s. 40.

¹²⁵ Ibid., s. 46.

¹²⁶ Elman, "Realism", loc.cit.

gerçekleştirebileceklerini ifade etmektedir. Bu bağlamda işbirliğini liberal yaklaşımlarda olduğu gibi her alanı kapsayabilecek bir girişim olarak ele almaktan ziyade, başta silahlanma yarışı olmak üzere rekabeti önleyici politikalar olarak değerlendiren Glaser, devletler arasında yaşanan rekabeti ise silahlanma yarışına ve karşı ittifaklara neden olan tek taraflı silahlanma şeklinde ele almaktadır.¹²⁷

Ofansif nitelikteki yaklaşımları eleştiren Glaser'a göre devletler arasında yaşanan rekabetin faydaları olmakla beraber, riskleri de bulunmaktadır. Bu noktada kendine-yardım ilkesi farklı bir bakış açısıyla ele alınmakta ve işbirliğine yönelik politikaların da farklı bir açıdan kendine-yardım mantığıyla örtüştüğü dile getirilmektedir. Örneklendirmek gerekirse, bir devlet, silahlanmanın kontrolüne ilişkin yapılacak bir anlaşmayla rakibinin güçlenmesini de önleyeceğinden, kendini yine güvende hissedecektir. Dolayısıyla karşı tarafın silahlanmasının algıladığı tehdit nedeniyle silahlanmak yerine, tarafların karşılıklı olarak ılımlı bir politika izlemesi, bu devletlerin kendi güvenliklerine doğrudan bir katkı sağlayacaktır. Ancak rakip devletin, olası bir silahlanma yarışının riskler içerdiğinin farkında olması gerekir ki bu durum da sonuç olarak söz konusu devletin kendi öz kaynakları sayesinde oluşmaktadır.¹²⁸

Bunun yanı sıra kapasiteyi yükselterek askeri anlamda üstünlük elde etme arayışının devletleri rekabete iten bir olgu olduğunu kabul eden Glaser, ancak bu durumun aynı zamanda devletleri işbirliğine yöneltebileceğini de vurgulamaktadır. Bu öngörü, *askeri anlamda avantajlar elde etmek ne kadar değerliyse, bu alanda dezavantajlı konuma düşmenin de o kadar tehlikeli sonuçlar yaratacağı* düşüncesinden hareket edilerek ortaya konmuştur. Bu nedenle olası bir silahlanma yarışından kazançla çıkacağından emin olmayan bir devlet, güç kazanmak için riskli yollara başvurmak yerine mevcut askeri dengeyi destekleyen bir silahların kontrolü anlaşmasını tercih edecektir. Ayrıca bir devletin olası bir silahlanma yarışını kazanacağından emin olması da işbirliğini tercih etme nedeni olabilmektedir. Nitekim mevcut durumda kazançlı gibi görünürken, yapılacak silahlanma girişimleri nedeniyle rakiplerinin saldırısına uğrama ihtimali artan bir devlet, bunun yerine silahlanmanın kontrolüne yönelik işbirliğine giderek hem bu ihtimali önlemiş hem de kendisini savunmak için gerekli olan kapasitesini boş yere yükseltmemiş olacaktır.¹²⁹

Glaser'ın defansif realizmde önemli yer tutan ve aynı zamanda realizmdeki güvenlik ikilemini sona erdirmeye yönelik yaklaşımı ise *savunma-saldırı dengesi* olmuştur. Bu bağlamda öncelikle belirtilmesi gereken şey, **defansif realistler neorealizmin öne çıkardığı güç**

---

¹²⁷ Glaser, op.cit., s. 51.

¹²⁸ Ibid., ss. 58-59.

¹²⁹ Ibid., s. 59.

kavramı yerine “gücün niteliğine” vurgu yapmaktadır. Güç her ne kadar askeri görevlerin yerine getirilmesinde başlıca etken olsa da defansif realistlere göre bu sadece uzun bir hikayenin başlangıcını oluşturmaktadır. Zira devletler açısından olası bir saldırıyı caydıracak güce veya olası bir saldırı anında bu saldırıya karşı koyacak bir güce sahip olmanın çeşitli yöntemleri vardır. Gücün niteliği, hem güvenlik ikileminin hem de devletlerin muhatap olduğu güvenlik tehditlerinin oluşması açısından önem arz etmektedir.

Bu bağlamda gücü monolitik bir yapı olarak ele almak yerine, güce **savunma saldırı dengesi ve savunma-saldırı ayırt edilebilirliği** (*offense-defense distinguishability*) gibi iki farklı perspektiften yaklaşan Glaser, bu kavramların güvenlik ikilemi açısından önemli değişkenler olduğunu belirtmektedir. Bunlardan savunma-saldırı dengesi, bir devletin askeri kapasitesini oluştururken, birimlerine yüklediği görevle ilişkilidir. Zira ikinci bölümde kavramsal çerçeve bağlamında ele alınacağı gibi, gerek silahlar gerekse askeri örgütleniş biçimleri saldırı veya savunma karakterine göre ayırt edilebilmektedir. Örneklendirmek gerekirse, bir devletin hava kuvvetleri için gelişmiş savaş uçakları (combat fighter) satın alması, bu uçakların saldırı karakteri yüzünden diğer devletleri yoğun bir şekilde tedirgin edecek ve tehdit algılamalarını harekete geçirecekken; bunun yerine hava savunma sistemi alması, savunma karakterini ön plana çıkaracağından, şüphesiz daha az tedirginlik yaratacaktır.¹³⁰ Benzer şekilde bir devletin kitle imha silahlarının da takılabileceği balistik füzeler alması ile füzesarar füze (anti-balistik füze) satın alması veya üretmesi rakip devlet üzerinde aynı etkiyi doğurmayacaktır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla beraber, sonuç olarak devletlerin sahip olduğu güçten ziyade bu gücün niteliği, defansif realistler açısından bir değişken olarak güvenlik ikileminde daha fazla dikkate alınmaktadır.

Savunma-saldırı ayırt edilebilirliği özelliği ise bir ülkenin saldırı nitelikli askeri gücünü savunma nitelikli olarak kullanabilmesi veya savunma nitelikli gücünü saldırı nitelikli bir hale dönüştürebilmesiyle ilişkilidir.¹³¹ Bir diğer ifadeyle eğer bir devletin sahip olduğu askeri kapasite, saldırı veya savunma karakterli şeklinde ayırt edilebiliyorsa, rakip devletlerin tutumları buna bağlı olarak şekillenecektir. Ancak bu tam olarak ayırt edilemiyorsa veya savunma karakteri yoğun olan bir askeri kapasite aynı zamanda saldırı nitelikli bir formasyon olarak da kullanabiliyorsa rakip devletler bundan daha fazla tehdit algılayacaktır.

Toparlamak gerekirse Glaser, savunma-saldırı dengesi ve savunma-saldırı ayırt edilebilirliği üzerinden hareket ederek devletlerin güvenliklerini sağlamak için ya silahlanma

---

¹³⁰ Savunma-saldırı dengesi ve güvenlik ikilemi arasındaki ilişki için bkz. Van Evera, *Causes...*, op.cit., ss. 117-151.

¹³¹ Glaser, op.cit., s. 62.

yarışına gireceklerini ya silahların kontrolü üzerinden işbirliği yapacaklarını ya da tek taraflı savunmacı politikalar izleyeceklerini öngörmektedir. Özellikle ayırt edilebilirlik kriteri açısından bakıldığında ise ya tahkimata devam ederek yeni bir silahlanma yarışını başlatma riskini üstlenmek ya da silahların kontrolü politikasını uygulayarak mevcut güçlerini azaltmak şeklinde iki alternatif ortaya çıkmaktadır. Eğer devletler zaten savunma ağırlıklı bir askeri kapasiteye sahipse, silahların kontrolüne yönelik bir anlaşmaya ihtiyaç duymadan tek taraflı defansif politikaları devam ettirebilmek mümkündür. Ancak eğer taraflardan birinin veya her ikisinin askeri kapasitesi saldırı nitelikliyse, devletler açısından silahlanmanın veya silahların kontrolüne yönelik bir işbirliğine gidilmesi önemli hale gelmektedir.¹³² Bu bağlamda devletlerin temel amacının güvenlik arayışı olduğunu vurgulayan Glaser, bu nedenle devletlerin kuşku ve şüphe uyandıracak revizyonist adımlar atmak yerine daha rasyonel olan güvenliklerini defansif politikalarla sağlamaya çalışacaklarını savunmaktadır. Kaldı ki tek taraflı olarak ılımlı ve defansif politikalar izlenmesi, diğer devletlere defansif niyetlere sahip olduğunun gösterilmesi ve onlarda kuşkuya yer bırakmaması açısından da önemlidir. Sonuç olarak, devletlerin temel amacının güvenliklerini garanti altına almak ve yaşamlarını sürdürmek olduğunu savunan defansif realistler, bunun gerçekleşmesi için güce dayalı agresif politikalar yerine yine güce dayalı defansif politikalar izlenmesi gerektiğini savunmaktadır.

3. Ofansif Realizm

Güvenliğe ilişkin bir diğer realist varyasyon da ofansif (saldırgan) realizmdir. Neorealizmin temel varsayımlarından hareket eden ofansif realizm, bu varsayımlara yaptığı bazı katkılar ve öngördüğü bazı farklı yaklaşımlar nedeniyle farklı bir sınıflandırmada ele alınmaktadır. John J. Mearsheimer, Fareed Zakaria ve Eric J. Labs gibi isimler tarafından öne sürülen ofansif realizmin uluslararası ilişkilerdeki duruşu ve defansif realizm gibi diğer perspektiflerden farklı, güç arayışı ve yayılcılığa yönelik bakışından kaynaklanmaktadır.

Ofansif realizm daha ziyade sistemdeki büyük güçler üzerinde yoğunlaşarak uluslararası ilişkilere açıklamalar getirmektedir. Bu noktada Mearsheimer, büyük güçlerin uluslararası politika üzerinde daha büyük etkisinin bulunduğunu ve ister küçük ister büyük devlet olsun, bütün devletlerin kaderinin büyük güçlerin almış olduğu kararlar ve uygulamış olduğu politikalarla belirlendiğini savunmaktadır. Soğuk Savaş döneminde ABD ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasındaki rekabetin hemen hemen dünyanın bütün bölgelerinde

---

¹³² Ibid., ss. 64-66.

kendini hissettirmesini buna örnek olarak veren Mearsheimer'ın "büyük güç" kriteri, bir devletin sahip olduğu nispi askeri kapasiteyle ölçülmektedir. Bu bağlamda bir devletin büyük güç olması için, dünyadaki en büyük güçle topyekûn konvansiyonel bir savaşa girişebilecek derecede askeri kapasiteye sahip olması gerekmektedir.¹³³ Ancak Mearsheimer, ofansif realizmin öngörülerinin küresel düzeyde büyük güç ilişkilerinin yanı sıra çeşitli bölgelere de uygulanabileceğini belirtmektedir.¹³⁴ Bu bağlamda ofansif realizmin temel ve spesifik öngörülerinin, çalışmada ele alınan Orta Doğu'ya uyarlanabilmesi mümkündür. Bu nedenle analiz kısmında sıklıkla ofansif realizme gönderme yapılacaktır.

Ofansif realizmi ayrıntılı olarak irdelemeye geçmeden önce, ofansif ve defansif realizm arasındaki bazı temel farklılıkları açıklamak, bir altyapı oluşturması açısından faydalı olacaktır.¹³⁵ Bu bağlamda herhangi bir siyasal, ekonomik, sosyal veya askeri alanda iki devlet arasında meydana gelebilecek olan bir çatışma veya kriz durumunda, ofansif realizm çerçevesinde analiz yapıldığında çatışmayı başlatan taraf perspektifinden analizler yapılmaktadır. Oysa durum defansif realizm açısından değerlendirildiğinde, bu kez agresif politikalara cevap veren (tepki gösteren) taraf açısından analizler yapılması gerekir. Buradan hareketle, krizi başlatan taraf ofansif realizmin; düşmanca bir harekete tepki gösteren taraf ise defansif realizmin odak noktasını oluşturmaktadır. Silahlanma ve güç unsurları açısından bakıldığında ofansif realizm, güç potansiyelini maksimize etmek için bütün kaynakların seferber edildiği acilen ve hızlı bir silahlanmayı hedeflerken; defansif realizmde amaç en yakın stratejik rakiple var olan pariteye yakın bir seviyede silahlanmak yeterli görülmektedir. Siyasal söylem açısından ele alındığında ofansif realist anlayışta söylemler, açık bir şekilde saldırganlık ve üstü örtülü niyetler içerirken; defansif realizmde söylemlere net bir şekilde tanımlanmış hedef ve politikalar hakim olmaktadır. Bir diğer ifadeyle ofansif realist söyleme sahip bir karar verici, bölgesel rakiplerini rahatsız edecek ve tehdit algılamalarını arttıracak daha saldırgan söylemler kullanmaktan kaçınmazken; defansif realizmde karar vericiler, söylemlerinin diğer devletler üzerinde tehdit algılaması oluşturmaması için niyetlerinin agresif olmadığını belirten net siyasal hedefler ortaya koymaktadır.¹³⁶

---

¹³³ Bkz. John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, New York: W.W. Norton & Co., 2003, s. 5.

¹³⁴ Peter Toft, "John J. Mearsheimer: An Offensive Realist between Geopolitics and Power", *Journal of International Relations and Development*, Volume 8, Number 4, December 2005, s. 384.

¹³⁵ Eric Nathaniel Heller, *Power Projections of the People's Republic of China: An Investigative Analysis of Defensive and Offensive Realism in Chinese Foreign Policy*, ACDIS Occasional Paper, November 2003. s.5.

¹³⁶ Ibid., ss. -5-7.

a. Agresif Politikaların Kaynağı: Nispi Güç Üzerinden Güvenlik Arayışı

Mearsheimer, özellikle yayınladığı *The Tragedy of Great Power Politics* adlı eserle gündeme gelen; ancak ipuçlarını önceki yayınlarında da veren ofansif realizmi, realizmin minimal (hayati) bir versiyonu olarak nitelendirmektedir.¹³⁷ Ofansif realizmin temel varsayımlarını beş başlıkta ele almak mümkündür.¹³⁸ Buna göre ofansif realizmin ilk varsayımı, **uluslararası sistemin anarşik olduğudur**. Ancak anarşiden kastedilen salt kaotik bir ortam veya düzensizlik değildir. Aksine anarşi, bağımsız siyasal birimlerden, yani devletlerden oluşan ve merkezi bir otoritenin bulunmadığı sistemde düzenleyici bir mekanizma olarak da değerlendirilmektedir. Bir diğer ifadeyle devletlerin yaşamlarını sürdürebilmesi için bir üst otorite olması gerekmemekte; güçlü olmak, böylesi bir ortamda varlığı sürdürmek için yeterli görülmektedir. Buradan hareketle devletlerin güç arayışında bulunmaları, ofansif realizmde doğrudan uluslararası sistemin yapısının anarşik yapısına bağlanmaktadır.¹³⁹

İkinci olarak, ofansif realizme göre **devletler birbirlerine zarar vermek ve birbirlerini yok etmek için gerekli olan saldırı nitelikli askeri kapasiteye kendiliğinden sahiptir**. Bu noktada her ne kadar bir devletin askeri gücü genel anlamda spesifik silah sistemleri doğrultusunda tanımlansa da ofansif realizme göre bir devletin herhangi bir sofistike silah sistemi yoksa bile yine de diğer bir devlet için tehlike oluşturabilmektedir. Çünkü hiçbir silah sistemine sahip olmayan bir devlet bile, nüfus unsurunun sağladığı kaba kuvvetiyle (kol gücüyle) diğer bir devlete saldırabilir.¹⁴⁰

Ofansif realizmin üçüncü varsayımına göre, **hiçbir devlet bir diğerinin niyetinden emin değildir**. Buna göre hiçbir devlet, bir diğerinin sahip olduğu saldırı gücünü kendisine karşı kullanmayacağından emin olamamaktadır.¹⁴¹ Bu varsayım, devletlerin kötü niyetli hareket etmekte olduğu anlamına gelmemelidir. Zira, karşıdaki devlet iyi niyetle hareket ediyor olsa bile, niyetleri yüzde 100 bir şekilde tahmin etmek imkansızdır. Saldırganlığın çok sayıda olası nedeni bulunduğundan, hiçbir devlet karşıdakinin bu nedenlerden herhangi bir tanesiyle hareket edip etmediğinden emin olamamaktadır. Kaldı ki ofansif realizme göre niyetler, kolaylıkla ve çabucak değişebilmektedir. **Önceki gün iyi niyetle hareket eden bir devlet, bir sonraki gün**

¹³⁷ Paul, op.cit., s. 76.

¹³⁸ Mearsheimer, *The Tragedy...*, op.cit., s. 3.

¹³⁹ Steven E. Lobell, "Threat Assessment, the State, and Foreign Policy: A Neoclassical Realist Model", *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, Steven E. Lobell et.al. (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s. 47.

¹⁴⁰ John J. Mearsheimer, "The False Promise of International Institutions", *International Security*, Vol. 19, No. 3. Winter 1994-1995, s. 10.

¹⁴¹ Douglas Lemke, "Great Powers in the Post-Cold War World: A Power Transition Perspective", *Balance of Power : Theory and Practice in the 21st Century*, T.V. Paul et.al. (ed.), California: Stanford University Press, 2004, s. 52.

kötü niyetle hareket ediyor olabilir. Dolayısıyla ofansif realizme göre, niyetlerin tahmini söz konusu olduğunda, belirsizlik kaçınılmazdır.¹⁴²

Dördüncü olarak ofansif realizme göre, **devletlerin temel güdüsü hayatta kalmaktır.** Güvenlik arayışıyla özdeş olan bu varsayıma göre devletler, egemenliklerini korumak istemektedir. Zira güvenlik sağlanmadan ve dolayısıyla hayati tehditlerin olduğu bir ortamda, devletlerin diğer amaçlarını gerçekleştirmesi imkânsızdır.¹⁴³ Bununla ilişkili olarak ofansif realizmin beşinci varsayımı, **devletlerin uluslararası sistemde yaşamlarını sürdürebilmek için rasyonel olduğu ve stratejik düşündüğüdür.** Bu noktada, devletlerin araçsal olarak rasyonel olduğunu varsayan ofansif realizm, buna rağmen devletlerin bazen yanlış hesaplamalarda bulunabildiklerini öngörmektedir. Zira bilgi kirliliğinin oldukça yoğun olduğu bir dünyada potansiyel rakipler, gerçek amaçlarını gizlemek için kendi güçlerini veya zayıflıklarını farklı gösterme eğilimindedirler.¹⁴⁴ Buradan yola çıkan Mearsheimer, bu **beş varsayımın tek başlarına olmasa da bir bütün olarak değerlendirildiğinde devletleri ofansif (saldırgan) düşünmeye ve bazen de saldırgan davranmaya yönelttiğini savunmaktadır.**¹⁴⁵

Böylece her şeyden önce **uluslararası sistemde devletler birbirlerinden korkmaktadır.** Birbirlerine şüpheyle yaklaşan devletler, savaşın çok da uzak bir ihtimal olmadığını düşünmekte ve kendilerini tehlike altında hissetmektedir.¹⁴⁶ Devletlerin duyduğu korkunun düzeyi zaman ve mekâna bağlı olarak değişkenlik gösterse de bu düzey hiçbir zaman göz ardı edilecek bir seviyeye düşmemektedir. Bu noktada Zakaria, defansif realizmi eleştirerek güvenlik ikileminin yoğunluğunun ılımlı politikalarla azaltılmasını gerçekçi görmemekte ve **gücün her halükarda güvenlik ikilemini yoğun bir şekilde yaşattığını** belirtmektedir.¹⁴⁷

Dolayısıyla ofansif realizm, devletlerin birbirine saldıracak kapasiteye ve potansiyel niyete sahip olduğu sürece temel amacı hayatta kalmak olan bir devletin diğerlerine karşı şüpheyle yaklaşmasını ve onlara güvenme konusunda isteksiz olmasını normal karşılamaktadır. Zira tehdit algılayan ve kendini güvensiz bir durumda hisseden bir devletin, böylesi bir durumda başvuracağı bir üst otorite yoktur.¹⁴⁸ Ayrıca savaşın bir devletin güvenliğine olumsuz etkisi

---

¹⁴² Mearsheimer, "The False...", loc.cit.

¹⁴³ Toft, op.cit, s. 383.

¹⁴⁴ Lemke, loc.cit.

¹⁴⁵ Shiping Tang, "Fear in International Politics: Two Positions", *International Studies Review*, Vol. 10 Issue 3, September 2008, s. 458; Elman, "Realism", op.cit., s. 22.

¹⁴⁶ Colin Elman, "Extending Offensive Realism: The Louisiana Purchase and America's Rise to Regional Hegemony", *The American Political Science Review*, Vol. 98, No. 4, November 2004, ss. 564-565.

¹⁴⁷ Taliaferro, "Security Seeking...", op.cit., s. 152.

¹⁴⁸ Mearsheimer, "The False...", op.cit., s. 11.

üzerinde duran ofansif realizm, bazı durumlarda savaşa girişmenin yok olmayla sonuçlanabileceğine dikkat çekmekte ve bu nedenle devletlerin birbirlerini sadece rakip olarak değil aynı zamanda ölümcül düşman olarak gördüklerini belirtmektedir.

Ofansif realizm, temel varsayımlarının bir sonucu olarak **kendine yardım** ilkesine özel bir önem vermektedir. Buna göre hem uluslararası sistemin anarşik yapısı hem de devletlerin birbirlerini potansiyel tehdit olarak değerlendirmesi nedeniyle, devletler güvenliklerini başkalarına güvenerek gerçekleştirememektedirler. Bu nedenle her bir devlet kendisini *savunmasız ve yalnız* olarak değerlendirmektedir. Devletlerin güvenliklerini sağlamak için giriştikleri ittifakları **“çıkartların uyumu adına geçici evlilikler”** olarak değerlendiren ofansif realistler, bugün müttefik olan bir devletin, yarın düşman olabileceğini veya bugün düşman olarak görülen bir devletin, yarın bir müttefik haline gelebileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla güç dengesi adına girişilecek ittifaklara güvenmek yerine fırsat kollamak ve mümkün olan her durumda gücü arttırmayı savunmaktadırlar.¹⁴⁹ Bu yüzden devletler, kendine yardım ilkesi çerçevesinde hem kısa hem uzun vadede sadece kendi çıkarlarına göre hareket etmelidir.

Yukarıda ele alınan temel varsayımlar, devletlerin uluslararası sistem içinde **nispi güçlerini maksimize etme** girişimlerine neden olmaktadır. Bu noktada güvenliğin önemine vurgu yapan ve güçle güvenlik arasında doğru orantı kuran ofansif realizm, en basit şekliyle **askeri açıdan ne kadar güçlü olunursa, o kadar güvende olunduğunu** savunmaktadır.¹⁵⁰ Ofansif realizme göre, **sistemde hayatta kalmayı garanti altına almak için en önemli unsur, diğer devletleri ürkütecek (caydıracak) düzeyde askeri güce sahip olmaktır**. Bu nedenle devletler diğerlerine karşı avantaj sağlayabilmek için, şartlar uygun olduğunda ve galip gelme olasılığı yüksekse gerekirse savaşa bile girebilmektedir. Burada temel amaç, potansiyel rakiplerin zararına olacak şekilde daha fazla askeri güç kazanmaktır. Bu yolla sistemde hegemon konumuna gelmesi durumunda, güvenlik neredeyse tamamen garanti altına alınmış olmaktadır.¹⁵¹

Hatırlanacak olursa, defansif realizmde hayatta kalmak için bazen ılımlı politikalar izlenmesi gerektiği savunulmaktayken; ofansif realizmde güç maksimizasyonu, güvende olmanın ve hayatta kalmanın temel şartı olarak kabul görmektedir.¹⁵² Bununla ilişkili olarak, defansif realizm, işbirliği ve rekabeti devletler için riskli olarak değerlendirirken; ofansif realizmde işbirliği, devletler için ölümcül sonuçlar doğurabilecek bir girişim; rekabet ise

¹⁴⁹ Lemke, loc.cit.

¹⁵⁰ Lobell, op.cit., s. 48.

¹⁵¹ Mearsheimer, “The False...”, op.cit., ss. 11-12.

¹⁵² Taliaferro, “Security Seeking...”, op.cit., s. 128; Susan B. Martin, op.cit., s. 67.

girişilmemesi ve pasif kalınması durumunda benzer sonuçlara yol açacak bir girişim olarak görülmektedir. Ofansif realizmin ortak çıkar anlayışı, sadece devletlerin ortak bir tehditle karşı karşıya kalma durumunda geçerli olabilecek bir durum olarak değerlendirilmektedir.¹⁵³

Tablo-3: Ofansif Realizm

Devletlerin güç elde etme nedenleri	Anarşik yapıdaki uluslararası sistemde yaşamlarını sürdürebilmek
Devletlerin güç arayışının sınırı	Ne kadar elde edebilirse o kadar fazla. Bir bölgede veya uluslararası alanda hegemonya oluşturmak için nispi güç maksimizasyonunu hedeflerler.
Gücün unsurları	Gerçek güç: Askeri güç Üstü örtülü güç: Askeri gücün artmasını sağlayacak her türlü öge (Öm. Ekonomi ve nüfus)
Devletlerin kendi nispi kapasitelerini artırma yolları	Savaş, şantaj, yıpratma, rakibe dolaylı zarar vermek
Rakiplerin güçlenmesini engelleme yolları	Dengeleme (silahlanma veya ittifaklar) veya sorunu bir başkasına havale etme (buck-passing)
Devletlerin dengelemeyi tercih etmesinin nedeni nedir?	Devletin algıladığı tehdit derecesi yükseldiğinde (özellikle tehdit komşu bir devletten gelirse ve bunun nispi kapasitesi artıyorsa)
Savaşların nedenleri	Bir bölgede veya uluslararası alanda iki devlet arasında ortaya çıkan güç dengesinde büyük farklılıkların oluşması

Kaynak: Elman, "Extending...", op.cit., s. 564

Yukarıdaki tabloyu dikkate alarak ofansif realizmi, tartışmak gerekirse, güç maksimizasyonu ofansif realizmde hayati öneme sahiptir. Zira ofansif realizme göre güvenliği sağlamanın tek yolu güçlü olmaktan geçmektedir. Bir devlet ne kadar güçlü olursa o kadar güvenli sayılmaktadır. Bu nedenle devletler olabildiğince fazla güç elde etmelidir. Güç elde etmenin sınırı konusunda, Mearsheimer'a göre her devletin nihai amacı bölgesinde veya dünyada hegemon konumuna yükselmektir. Gücün içeriğine bakıldığında, askeri gücün diğer güç unsurlarına göre çok daha ayrıcalıklı bir yere konulduğu belirtilmelidir. Nitekim Mearsheimer, devletin kapasitesini gizli ve aktüel güç olmak üzere ikiye ayırarak bunlardan gizli gücün, askeri gücü besleyen ve geliştiren bir yapıya sahip olduğunu ifade etmektedir.

¹⁵³.Tang, op.cit., s. 454.

Bununla beraber uluslararası ilişkilerde nihai belirleyicinin, ekonomi veya nüfus değil; askeri gücün kendisi olduğu vurgulanmaktadır. Toprakları kontrol edebilme imkânı verme açısından, kara gücünün askeri güç içinde farklı bir yeri bulunmaktadır.¹⁵⁴

b. Güç Elde Etme ve Rakibi Kontrol Stratejileri

Güçü başlıca elde etme yolları olarak yukarıdaki tabloda belirtilen stratejilerin her biri kendi içinde avantajlar ve dezavantajlar içermektedir. Bunlardan savaşa başlamak gerekirse, Mearsheimer'a göre **savaşlar, maliyetli olmakla beraber, güç kazanmanın başlıca yoludur.** Ancak bu stratejiyi uygulamak her zaman mümkün olmayabilmektedir. Bu noktada, bir **devletin savaş yoluyla elde edeceği kazanımlar, kayıplarından fazlaysa rasyonellik gereği, o devlet savaşı başlatmalıdır. Zira başarılı bir savaş yürütülmesiyle, saldıran devlet gücünü arttırarak daha güvenli hale gelirken, rakip devletin en azından bir süreliğine tehdit oluşturması engellenmiş olmaktadır.**¹⁵⁵ Ancak eğer devlet rasyonel davranmayıp savaşı başlatmazsa, rakibinin güçlenmesiyle kısa bir süre sonra kendisi bir saldırıya uğrayabilecektir. Dolayısıyla Mearsheimer'ın öngördüğü savaş stratejisi, aslında **“önleyici savaş”** (*preventive war*) mantığıyla aynı anlama gelmektedir. Thucydides'e kadar geriye götürülebilecek olan önleyici savaş, bir devlet için tehdit ve güvensizlik durumu ortaya çıktığında, tehlikenin büyüyerek daha fazla sorunlara yol açmaması için önceden müdahale edilerek tehdidin savaş yoluyla bertaraf edilmesini ifade etmektedir. Thucydides, Atina ve Sparta arasındaki savaşı kaçınılmaz kılan şeyin, Atina'nın güçlenmesinin Sparta'da oluşturduğu tehdit algılaması ve korku olduğunu belirtmekteydi.¹⁵⁶

Bir diğer strateji olan **şantaj yapma**, savaşa göre düşük maliyetli bir strateji olarak uygulandığı her durumda başarılı sonuçlar getiremeyebilmektedir. Bu bağlamda **şantaj, nispi olarak daha güçsüz ülkelere yönelik yapıldıysa, bunun başarı şansı ve devletin güç kazanması ihtimali yükselmektedir.** Ancak tehdidin güç açısından denk veya nispi olarak daha güçlü bir ülkeye yapılması, devletin sadece güç kazanmasını engellemez; güç kaybetmesi sonucunu da doğurabilir. Tarihte, zayıf bir ülkenin güçlü bir ülkeyi tehdit ederek güç kazanmasına çok ender durumlarda rastlanmaktadır. Aksine ise sıklıkla rastlanabilmektedir.

¹⁵⁴ Elman, “Extending...”, op.cit., s. 565.

¹⁵⁵ Ibid., ss. 455-456; Toft, op.cit., ss. 383-384.

¹⁵⁶ Tang, op.cit., s. 461.

Orta Doğu örneğinde ise örneğin 1967 Savaşı'nın yaşanması, Mısır'ın şantaj stratejisinin başarısız bir şekilde uygulanmasıyla ilişkilendirilebilir.¹⁵⁷

Devletlerin güç elde etmeye yönelik bir diğer stratejisi **rakibi yıpratma (bait and bleed)** da savaşa göre daha düşük bir maliyetle gerçekleştirilebilecek bir stratejidir. Rakibi yıpratma, **iki rakip devletten zayıf olan tarafa yardım etmek suretiyle, bunların birbiriyle savaşmasını provoke ederek uygulanmaktadır. Böylece savaşan her iki tarafın da güç kaybetmesiyle, güç elde edilmiş olmaktadır.** Ancak bu stratejinin başarılı olması için rakip devletin veya devletlerin, söz konusu çatışmaya çekilebilmiş olması gerekir. Bu strateji aynı zamanda Mısır ile İsrail arasında yaşanan Yıpratma Savaşı'nda olduğu gibi, kendi kaynaklarınızla doğrudan bir girişim şeklinde olabilmektedir. Burada rakip devlet, büyük bir savaşa girmeden, düşük yoğunluklu çatışmalara çekilmekte ve böylece rakip devletin askeri gücü yıpratılarak, güç elde edilmektedir. Bu stratejideki yöntemlerden ilki, rakip iki devleti provoke ederek savaşa tutuşturmadaki güçlük nedeniyle riskli, ikincisi ise rakibin büyük bir savaş başlatma ihtimali nedeniyle zordur.¹⁵⁸

Güç elde etmenin bir diğer yolu olan **rakibe dolaylı zarar vermek (bloodletting)** ise yine savaşa göre daha az maliyetli bir stratejidir. Bu strateji, **savaşmakta olan veya çatışma içinde olan bir rakip ülkenin karşısındaki tarafa yardım etmek** şeklinde uygulanmaktadır.¹⁵⁹ Bu noktada temel mantık, *“düşmanımın düşmanı, dostumdur”* şeklindeki düşünceyle de ilişkilidir. Burada temel amaç, rakip bir devletin giriştiği bir savaşın mümkün olduğunda uzamasını sağlayarak, rakibin kan kaybetmesine neden olmaktır. Bu stratejiye örnek olarak ABD'nin Vietnam Savaşı'ndaki durumu veya SSCB'nin Afganistan'daki durumu verilebilecekken, aynı zamanda Soğuk Savaş döneminde Orta Doğu'da Filistinli gruplar üzerinden İsrail'e uygulanan bazı politikalar da örnek bağlamında değerlendirilebilir. Dikkat edilirse, bütün örneklerde doğrudan bir savaşa girmek yerine, rakibin zayıflatılması amacıyla çatışmanın/savaşın uzatılması ve karşı tarafın desteklenmesi söz konusu olmaktadır. Ancak bu stratejinin riskli yönü, verilen desteğin ifşa edilme ihtimalidir. Nitekim bir ülkenin çatışma içindeki ülkelerden birine verdiği desteğin deşifre olması, krizlerin yaşanmasını ve belki de yeni bir savaşın yaşanmasını beraberinde getirebilmektedir.

---

¹⁵⁷ Toft, loc.cit.

¹⁵⁸ Mearsheimer, *The Tragedy...*, op.cit., s. 153.

¹⁵⁹ Bu stratejinin yukarıdaki yöntemden farkı, yukarıdaki iki rakip ülkeyi savaşa teşvik etmek için zayıf olanına yardım etmek gerekmektedir; bunda sadece bir rakibinize savaş/çatışma esnasında daha fazla zarar verdimeniz amacıyla karşı tarafa yardım etmeniz söz konusudur Bkz. Ibid., ss. 154-155.

Tablo-3'te yer alan devletlerin diğer devletlerin güçlenmesini engelleme yollarına değinmek gerekirse, **sorunu başkasına havale etme (buck passing)** ve dengeleme şeklinde iki yöntemin olduğu görülmektedir. Bu noktada hatırlanacağı gibi, neorealizmde ve defansif realizmde herhangi bir dış tehditle karşı karşıya kalan devlet, bu tehdide karşı dengeleme veya boyun eğme şeklindeki iki politikadan birini uygulamaktaydı. Ancak ofansif realizm, buna karşı çıkarak boyun eğme davranışının realizmin temel ilkelerine aykırı olduğunu belirtmektedir. Zira bir devletin boyun eğme davranışını sergileyerek güçlü olan tarafın yanına geçmesi, saldırgan tarafın daha fazla güç kazanması anlamına gelmekte ve boyun eğen devlet her ne kadar mutlak kazanca sahip olsa da saldırgan devlet daha fazla kazanmaktadır. Bu nedenle ofansif realizm, bir dış tehditle karşı karşıya kalındığında uygulanacak olan rasyonel stratejilerin dengeleme ve başkasına havale etme stratejileri olduğunu savunmaktadır. Eğer inisiyatif, tehdide maruz kalan devletin elindeyse, dengelemeden ziyade sorunu başkasına havale etme stratejisinin tercih edileceğini öngören ofansif realistler, bu stratejinin başarılı bir şekilde uygulanması sonucunda saldırgan devletle savaşmadan ve dolayısıyla herhangi bir maliyete katlanmadan tehdidin bertaraf edilebildiğinin altını çizmektedir.¹⁶⁰ Bu bağlamda sorunu bir başkasına havale etme yöntemi, esas olarak bir **devletin bir başka devletin güçlenmesini doğrudan engellemeye yönelik girişimlerde bulunması yerine, engelleme maliyetini bir diğer gücün/güçlerin üstüne yıkması ve böylece herhangi bir maliyete katlanmadan rakibinin güçlenmesini engellemesi** anlamına gelmektedir.¹⁶¹ Buradaki temel mantık, söz konusu rakibin güçlenmesinden, diğer devletlerin de rahatsız olacağı ve harekete geçeceği beklentisidir. Ancak bu yöntemin riski de bulunmaktadır. Zira her devletin, doğmakta olan bir tehdidin, diğer devletler tarafından ortadan kaldırılacağını düşünmesi durumunda herkes hareketsiz kalmakta ve böylece önceden daha düşük bir maliyetle ortadan kaldırılabilir olan söz konusu tehdit giderek büyüebilmektedir.

Rakibin güçlenmesini engelleme yöntemlerinden **dengeleme** ele alındığında, özellikle rakibin gücüne duyulan tehdit artarsa veya tehdidin kaynağı yakın coğrafyada bulunan bir devletse, devletler sorunu havale etme yöntemi yerine doğrudan dengeleme yöntemini tercih etmektedir. **Rakip bir gücün oluşturduğu tehdidin dengelenmesi, ya silahlanma yoluyla askeri kapasitenin arttırılması (içsel dengeleme) ya da ittifaklara gidilmesi (dışsal dengeleme) yoluyla engellenmektedir.** Bu noktada ofansif realizm, devletlerin ittifaklara gitmek yerine, silahlanma yoluyla askeri kapasitenin arttırılmasına daha fazla önem

---

¹⁶⁰ Yuan-Kang Wang, "Offensive Realism and the Rise of China", *Issues and Studies*, Vol. 40, No. 1, March 2004, ss. 178-179.

¹⁶¹ Toft, op.cit., s. 384.

vermektedir. Mearsheimer'a göre, ittifaklar devletlere her ne kadar maliyetin bölüşülmesi açısından çekici gelse de bir ittifak oluşturmanın kısa sürede gerçekleşmemesi ve ittifakın harekete geçmesi (*casus feoderis*) konusunda yaşanan sıkıntılar devletler için riskler oluşturmaktadır. Ayrıca devletler bir ittifak içinde sorunu birbirlerine havale edip, yükümlülüklerinden kaçabilmektedirler.¹⁶² Bu noktadan hareketle, ofansif realizmde her devlet öncelikle başının çaresine bakmalı ve öncelikle kendi askeri kapasitesine güvenerek hareket etmelidir.

III. GÜVENLİK-SİLAHLANMA İLİŞKİSİ: PARADOKSAL YAKLAŞIMLAR

Silahlanma ulusal ve uluslararası güvenlik bağlamında düşünüldüğünde, güvenliğin en önemli araçlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaşlar ile güvenlik ve silahlanma arasında da yadsınamaz bir ilişki bulunmaktadır. En basit anlamda, güvenliğin "*korku, tehdit ve tehlikelerden uzak olma durumu*" şeklindeki genel tanımı düşünüldüğünde, devletlerde korku, tehdit ve tehlike oluşturan durumların başında, savaşların geldiği söylenebilir. Silahlanma ise güvenliği oluşturan yönüyle yapıcı; güvenliği tehlikeye düşüren yönüyle de yıkıcı olabilmektedir. Bir devletin kendisini daha güvenli hissetmesine neden olacak yeterli bir silah envanterine sahip olması arzu edilebilir bir durumken; bir diğer devlet açısından söz konusu silah envanteri kaygı, korku ve tehlike olarak algılanabilmektedir.

Modern anlamda silahlanma, özellikle 20. yüzyıla beraber uluslararası ilişkilerin temel özelliklerinden birisi haline gelmiştir. Bununla birlikte ilkel toplumlarda bile silah, silahların miktarı, niteliği ve insan gücünün (asker sayısı) doğrudan güvenlikle ilişkilendirildiği belirtmek gerekir. Toplumların güvenliklerini sağlamak için silahlara ihtiyaç duyması, ilk dönemlerden beri süregelen bir özellikken; hem silah teknolojisindeki gelişmeler hem de silahlanma faaliyetlerinin önceki dönemlere göre daha kolay tespit edilmesi, 20. yüzyıla beraber silahlanmanın güvenlik politikalarındaki önemini arttırmıştır. Savaş olgusu da güvenlikten ayrı düşünülemeyecek bir kavramdır. İnsanlığın başlangıcından itibaren bir gerçeklik olarak varlığını sürdüren savaşlar, uluslararası ilişkilerin bir disiplin olarak ortaya çıkmasından sonra üzerinde en fazla durulan kavramlardan birisi olmuştur. Savaşlar, nihai aşamada güvenlik sorunlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Carl von Clausewitz'in deyişiyle, savaşın "*politikanın bir başka şekilde devamı*" olduğu düşünüldüğünde, kavram aynı zamanda farklı bir güvenlik politikası olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

¹⁶² Ibid., ss. 384-385.

Üç kavram arasındaki ilişkiyi kabaca ifade etmek gerekirse, güvenlik bir amaç; silahlanma ve savaşlar ise güvenliği sağlamanın araçlarıdır. Silahlanma aynı zamanda savaşın da önemli bir aracıdır. Nitekim bir devletin güvenliğini sağlamanın başlıca yolu güçlü olmasından ve güçlü olmanın başlıca yolu da silahlanmadan geçmektedir. Savaşlar ise güvenliğin sağlanması açısından önemli bir neden ve sonuçtur. Bu noktada hem savaşların silahlar olmadan gerçekleştirilemeyeceği hem de savaşların güvenlik politikalarının bir başka şekilde tezahürü olduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, üç kavram arasındaki yakın ilişki ortaya çıkmaktadır. Örneğin 1963 Aralığında Türkiye'nin Kıbrıs sorununa müdahalesi gündeme geldiğinde en temel tartışmaların başında Türkiye'nin sahip olduğu silah miktarının ve teknolojisinin uzun dönemli bir askeri harekât için yeterli olmadığıdır.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de silahlanma, savaşlar için olmazsa olmaz bir koşuldur. Günümüzde en azından bir tarafın, karşılaştırmalı olarak rakibinden daha iyi bir donanıma ve silaha sahip olmadan savaşa başvuracağını beklemek zordur. Bununla beraber, her silahlanma girişiminin savaşla sonuçlandığını iddia etmek de güçtür. Çünkü dünya üzerindeki her devlet istisnasız bir şekilde belirli bir düzeyde silahlanma yoluna gitmekte; ancak bu devletler arasında her seferinde savaşlar yaşanmamaktadır.¹⁶³ Ayrıca, silahlanmanın güvenliği mutlak bir şekilde sağladığı konusunda bir uzlaşma olmadığını belirtmek gerekir. Bir diğer ifadeyle, silahlanmanın güvenlik politikalarını olumsuz etkilediği yönünde görüşler bildiren ve bu nedenle silahlanmaya karşı çıkan yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bu nedenle güvenlik-silah ilişkisini irdelerken silahlanmaya karşı çıkan pasifist görüşlere değinmek yerinde olacaktır.

A. Pasifizm ve Güvenliği Bozan Bir Unsur Olarak Silahlanma

Barış hareketi (peace movement) olarak da adlandırılan pasifizm, en genel anlamda uluslararası ilişkilerde savaşlara karşı çıkan görüşü temsil etmekte ve kendi içinde farklı görüşler barındırmaktadır. Siyasal bir duruş olduğu kadar sosyal ve dinsel yönleri de bulunan pasifist hareket, uluslararası ilişkiler bağlamında düşünüldüğünde 19. yüzyılın sonlarına doğru yerel barış toplulukları şeklinde ortaya çıkmış¹⁶⁴ ve kavram ilk olarak 1901'de Glasgow'da düzenlenen Evrensel Barış Kongresi'nde ileri sürülmüştür. Herhangi bir dönem, kişi, grup veya devletle özdeşleştirilemeyecek olan pasifizm, uluslararası ilişkiler alanında her türlü savaşa ve şiddete karşı çıkan ve bunların önlenmesi için önerilerde bulunan kesimleri ifade etmektedir.

¹⁶³ Klaus Jurgen Gantzel, "Another Approach to a Theory on the Causes of International War", *Journal of Peace Research*, Vol. 18, No. 1, Special Issue on Causes of War (1981), s. 52.

¹⁶⁴ Savaşa yönelik ilk dönem pasifistlere ilişkin örnek olarak bkz. George C. Beckwith et.al. (der.) *A Collection of Essays on War and Peace*, Boston: Vance Publications, 1845

Pasifizm, en mutlak ve dar anlamıyla hangi amaç olursa olsun savaşa girmemeyi, şiddet uygulamamayı ve bunlara karşı çıkmayı ifade etmekten; koşullu pasifizm veya pragmatik pasifizm şeklinde ifade edilen yaklaşım, savaşlara ilke olarak karşı çıkmakta ancak meşru müdafaa veya zayıfların korunması gibi durumlar için güç kullanılması kabul etmektedir.¹⁶⁵ Barışı korumaya ve savaşları önlemeye yönelik görüşlerin ana çerçevesi haline gelen pasifizm, Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkımın da etkisiyle örgütlenme faaliyetlerini arttırarak düşüncelerini daha geniş kitlelere ulaştırmaya başlamıştır.

Pasifizmin uluslararası ilişkiler alanında savaşların önlenmesine ilişkin görüşünde silahsızlanma önemli bir yer tutmaktadır. Silahların barışın önündeki en büyük engel olduğunu ifade eden pasifistlere göre silahsızlanma stratejisi barışı sağlamada temel bir araç olarak görülmektedir. Pasifistler, “*temel aracınız bir çekiçse, bütün uluslararası sorunları bir çiviymiş gibi görürsünüz*” benzetmesinden hareketle, silahlara sahip olan yönetimlerin, bütün sorunlarını askeri güç denkleminde düşündüklerini ve güç kullanma yoluyla çözmeye meyilli olduklarını savunmaktadır. Bu nedenle devletlerin savaşa başvuracak araçlardan mahrum bırakılarak uluslararası alanda barış ve güvenliğin sağlanabileceğini ileri sürülmektedir.¹⁶⁶

Silah üreticilerinin ve askeri elitlerin mevcut güvenlik durumu gerektirse de gerektirmese de sürekli bir şekilde silahlanma yönünde baskılar yaptığını savunan pasifistler, silahlanmanın nihai olarak güvenliği sağlayamayacağını belirtmektedir. Zira, bir ülkenin bu baskılar sonucunda silahlanması, doğrudan bir diğer ülkenin silahlanmasına neden olmakta ve silahlanma yarışı gerilimi tırmandırarak bir süre sonra savaşlara yol açabilmektedir. Bu nedenle silahlanarak güvenliği sağlamak yerine, silahsızlanarak güvenliği sağlamak devletler açısından daha rasyonel bir strateji olarak görülmelidir. Pasifistlere göre silahsızlanma, sosyal adaletin sağlanması açısından da gereklidir. Nitekim, sürekli olarak yürütülen bir savaş ekonomisi, diğer insani ve sosyal ihtiyaçların karşılanması için gerekli olan fonların askeri alanda harcanmasına neden olmakta ve kaynaklar, sivil alanda yenilikler ve icatlar bulmak yerine askeri alanda yeni silah teknolojileri bulmak için israf edilmektedir.¹⁶⁷

Pasifizmin silahsızlanmaya ilişkin görüşü ilk dönemlerde günümüzdeki kadar net bir şekilde ortaya konmasa da ilk dönem pasifistler, özellikle silahlanma harcamalarında kısıtlamaya gidilmesi üzerinde durmuşlardır. Bu bağlamda silahsızlanma, uluslararası alanda çatışmaların çözümü için bir uluslararası hukuk düzeninin oluşturulmasından sonra

---

¹⁶⁵ David Cortright, *Peace: A History of Movements and Ideas*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008., s. 8.

¹⁶⁶ Ibid.; Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika...*, op.cit., ss. 584-585.

¹⁶⁷ Cortright, op.cit., ss. 93-94.

gerçekleştirilebilecek bir hedef olarak görülmüştür. 1800'lü yılların sonu ve 1900'lü yılların başında pasifistler için önce devletler arasında bir anlaşma yapılarak ortak bir paydanın oluşturulması, sonra silahların sınırlandırılması ve azaltılması ve sonrasında da tam silahsızlanmanın gerçekleştirilmesi hedeflenmekteydi. Burada silahsızlanma, pasifist örgütlenme için nihai bir hedefi temsil etmekteydi.¹⁶⁸ 20. yüzyıla beraber daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanan silahsızlanma talepleri, büyük ölçüde silah teknolojisindeki gelişmelerle ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Silahların tahrip gücünün artması nedeniyle Birinci Dünya Savaşı öncesinde daha fazla dikkat çekmeye başlayan pasifizm, düzenlenen çeşitli konferanslarda askeri harcamaya ayrılan kaynakların ekonomik kalkınmaya kaydırılmasını talep etmiş ve böylece insanların hayat şartlarının iyileştirilmesini istemişlerdir.¹⁶⁹ Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın yaşanmasını engelleyemeyen pasifizm, savaşın yaşanmasında silahlanma yarışının belirleyici bir rol oynadığını dile getirmiş ve savaş sonrası düzenlemelerde silahsızlanmayı gündeme getirmek için çabalarını arttırmıştır.

Milletler Cemiyeti'nin (MC) kurulması aşamasında aktif bir şekilde düşüncelerini dile getiren pasifizm, MC Misakı'nda istedikleri düzenlemenin yer almasını sağlamışlardır. MC Misakı'nın 8. Maddesi'nde barışın koruması için askeri güçlerin mümkün olabilecek en asgari düzeye indirilmesi gerektiğini dile getiren ülkeler, 10 senede bir gözden geçirilecek planlamalarla silahların azaltılmasını takip edecek ve özel sektörün silahlanma alanındaki olumsuz etkisini minimize etmek için çalışmalarda bulunacaklardı.¹⁷⁰ Bunun yanı sıra 1922 ve 1930'da düzenlenen Deniz Kuvvetlerinin Sınırlanmasına ilişkin konferanslarda bazı anlaşmalar yapılmışsa da 1932'de MC çerçevesinde toplanan *Dünya Silahsızlanma Konferansı*, o döneme kadar pasifist hareketin desteklediği en başarılı ve ses getiren girişim olmuştur.¹⁷¹ Konferansta, kabul edilmesi için *Budapeşte önerileri* olarak bilinen bazı taleplerde bulunan pasifistlerin önerileri arasında tank, ağır silah, bombardıman uçakları, denizaltılar ve kimyasal silahlar gibi saldırı niteliği ağır basan silahların yasaklanması ve dünya genelinde savunma harcamalarında yüzde 25 oranında kesintiye gidilmesi yer almaktaydı. Ancak katılımcı devletlerin silahsızlanmayı silahların ortadan kaldırılması ve savaş tehdidinin önlenmesi için evrensel bir süreç olarak görmekten ziyade, büyük güç konumlarını pekiştiren ve silahlanma

---

¹⁶⁸ Ibid., s. 95.

¹⁶⁹ Düzenlenen konferanslar için bkz. The International Peace Movement, <http://www.ppl.nl/100years/peacemovement/>, (e.t. 25.04.2008).

¹⁷⁰ MC Misakı'nın 8. Maddesi için bkz. Mehmet Genç, *Birleşmiş Milletler ve Uzmanlık Örgütleri Mevzuatı, I. Cilt*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1999, s. 5.

¹⁷¹ Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika...*, op.cit., s. 590.

alanındaki rekabeti düzenleyen bir süreç olarak görmeleri, Cenevre’de yürütülen müzakerelerin 1934’te başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur.¹⁷²

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından nükleer silahların savaş alanlarına girmesi ve bu silahların tahrip güçlerinin konvansiyonel silahlarla karşılaştırılmayacak kadar büyük olması, pasifizmin konvansiyonel silahsızlanmanın yanı sıra nükleer silahsızlanma konusunda da girişimlerde bulunmasına neden olmuştur. Silahsızlanmanın BM çerçevesinde, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması ve korunması için gerçekleştirilmesi gereken bir amaç olduğunu dile getiren pasifist örgütlenme, Soğuk Savaş döneminde girişimlerini arttırsa da bunun büyük başarılar getirdiğini söylemek zordur. İki kutuplu dünyada ideolojik rekabetin gölgesinde silahlanma girişimlerini meşru gösteren bir yapının oluşması, pasifizmin pratik anlamda büyük kazanımlar elde edememesine neden olmuştur. Bununla beraber Soğuk Savaş döneminde Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması’nın (NPT) yapılması, en azından silahlanma açısından dehşet dengesine bir istikrarın gelmesini sağlamıştır.¹⁷³ Ayrıca bu dönemde ABD ile SSCB arasında silahların indirimine yönelik ikili anlaşmalar da yapılmıştır. Ancak bu girişimler, pasifizmin savaşların önlenmesine ve barış ortamının oluşturularak güvenliğin sağlanmasına yönelik temel görüşlerinin gerçekleştirilmesi adına oldukça küçük adımlar sayılmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde her ne kadar silahsızlanmaya ilişkin pasifist görüşler dile getirilmeye devam etse de nihai hedef olan tam silahsızlanmanın gerçekleşmesinin oldukça zor olması ve aşamalı bir şekilde silahların indiriminin de karşılıklı güvensizlik ve kontrol mekanizmalarının eksikliği nedeniyle gerçekçi bulunmaması pratik anlamda adımların atılmasını imkansız kılmaktadır.¹⁷⁴

Toparlamak gerekirse pasifizm, silahlanmanın güvenlikten ziyade güvensizliğe yol açtığını savunarak silahsızlanmanın sağlanmasıyla savaşların önüne geçilebileceğini savunan bir harekettir. **“Savaşlar, silahlarla yapılmaktadır”** gerçeğinden hareket eden pasifistler, silahların olmadığı bir dünyada savaşların önenebileceğini ve barışın sağlanabileceğini savunmaktadır. Bu bağlamda **pasifizm açısından silahlanma güvenliğin bir aracı değil; güvensizliğin ve savaşların bir kaynağıdır. Devletlerin sahip olduğu silah envanterlerinin belirli bir düzeyin üstüne çıkması durumunda kullanılma olasılıklarının arttığını savunan pasifistler, askeri elitlerin, silah üreticilerinin ve sorumsuz politikacıların silahlanma döngüsünün devam etmesinde çıkarları bulunduğunu belirtmekte ve güvenlik durumu gerektirmese de**

¹⁷² Cortright, op.cit., ss. 104-106.

¹⁷³ Özellikle nükleer silahsızlanmaya ilişkin pasifist hareketler için bkz. Ibid., ss. 126-149.

¹⁷⁴ Soğuk Savaş sonrası ve özellikle 2000’li yıllardaki Pasifist hareket için bkz. Shin Chiba - Thomas J. Schoenbaum (der.) *Peace Movements and Pacifism after September 11*, Massachusetts: Edward Elgar Publishing, 2008, passim.

silahlanmanın teşvik edildiğini ifade etmektedirler. Ancak pasifistlere göre silahların savaş dışında kullanılma alanı olmadığından, silahlanma devletleri doğrudan savaşa teşvik etmektedir.¹⁷⁵ Güvenlik-silahlanma-savaş üçlüsü arasındaki ilişki pasifizimde şu şekilde gelişmektedir: Devletler, silahların güvenliklerini sağladığını düşünse de aslında silahlanma, güvenliği tehlikeye atmakta ve savaşların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle devletler güvenliklerini sağlamak ve barış ortamını korumak için silahlanma yerine silahsızlanma politikalarına ağırlık vermelidir. Pasifistler, silahsızlanmayı nihai bir hedef olarak görse de bu hedefe kolaylıkla ulaşamayacağını farkındadır. Nitekim, 1800'lü yılların sonlarından itibaren silahların ve savunma harcamalarının güvenliği bozucu etkileri üzerinde duran pasifizizm, genel bir silahsızlanmanın zor olduğu gerçeğinden hareketle, kısa vadede yeni silahlanma girişimlerinde bulunulmaması, orta vadede mevcut silah envanterlerinin sınırlandırılması ve azaltılmasını savunmaktadır. Bu süreçlerde devletler arasında oluşturulacak ortak bir payda ile uzun vadede tam silahsızlanmanın gerçekleştirilebileceğini iddia etmektedir. Bu noktada aslında pasifizmin, liberalizmin kurumsalcı yaklaşımıyla paralel öngörülerde bulunduğu söylenebilir. Nitekim, pasifizmin odak noktasını savaş karşıtlığı ve bu bağlamda silahsızlanma yoluyla savaşların önlenmesi oluştursa da her iki görüş, bunun uluslararası alanda kurumsallaşma yoluyla sağlanabileceği savını paylaşmaktadır.

B. Güvenliği Sağlayan Bir Unsur Olarak Silahlanma

Pasifizmin silahlanma karşıtı görüşünün aksine, silahlanmanın güvenlik sağlayıcı yönüne vurgu yapan yaklaşımlar da bulunmaktadır. Özellikle realizmde güvenliğin sağlanması için askeri güce ve dolayısıyla silahlanmaya özel bir önem verilmektedir. Bu noktada Barry Buzan, silahlanmanın uluslararası ilişkilerin kalıcı ve temel özelliklerinden birisi olduğunu ifade etmektedir. Silahlanmayı¹⁷⁶ uluslararası sistemin anarşik yapısıyla doğrudan ilişkilendiren Buzan'a göre, yine de silahlanmanın güvenlik ve güvensizlik doğuran kendine özgü dinamikleri bulunmaktadır.¹⁷⁷ Öncelikle silahlanmanın anarşiyle ilişkisini irdelemek gerekirse, anarşik bir ortamda sürekli olarak birbirlerine karşı kuşku ve güvensizlik duyan devletler, bu güvensizliği gidermek için silahlara ihtiyaç duymaktadır.

Herhangi bir yayılmacı veya saldırgan amaç taşımayan devletler bile savaş olasılığı nedeniyle silahlanmaya mecbur kalmaktadır. Bu bakış açısıyla, anarşinin uluslararası

---

¹⁷⁵ Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika...*, op.cit., s. 585.

¹⁷⁶ Bu kısımda kullanılan "silahlanma", aynı zamanda "silahlanma yarışı" kavramını içermektedir.

¹⁷⁷ Buzan, "Peace, Power and Security...", op.cit., s. 114.

sistemde hüküm sürmesi, silahlanmanın da sürekli olarak var olması sonucunu doğurmaktadır. Nitekim, uluslararası ilişkilerdeki belirsizlik ve devletlerin birbirlerine karşı güç kullanma ihtimali sürekli olarak var olduğundan, her devlet yaşamını sürdürebilmek için silahlanma yoluna başvurmaktadır. Bu noktada **uluslararası ilişkilerde devletlerin silahlanma girişimlerinde bulunmamasının tek yolu, sistemin anarşik özelliğinin ortadan kaldırılarak bir üst otoritenin devletlerin egemen yetkilerini devralmasıdır.**¹⁷⁸ Böylece yetkilerini bir üst otoriteye devreden devletler, savaşlara karşı önlem amacıyla silahlanma ihtiyacı duymayacaklardır. Ancak **anarşi, tıpkı silahlanma gibi uluslararası ilişkilerin değişmez bir özelliği olduğundan, güvenliği sağlamak için sürekli bir şekilde silahlanma girişimleri yaşanacaktır.**

Ayrıca uluslararası ilişkilerde anarşinin yerini bir merkezi otoritenin alması halinde dahi, silahlanmanın duracağını beklemek zordur. Bu bağlamda örnek vermek gerekirse, ülke içinde merkezi bir otoritenin yani devlet mekanizmasının bulunması, bireylerin silahlanmasını engelleyememektedir. Bir diğer ifadeyle, bireyler anarşik olmayan ve ilişkileri düzenleyen devlet mekanizmasının varlığına rağmen, güvenliklerini garanti altına almak için silahlanma yoluna gidebilmektedir.¹⁷⁹

Anarşinin yanı sıra bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler de silahlanma girişimlerini etkilemektedir. Bu noktada silah teknolojisindeki gelişmelerin durağan olması halinde bile silahlanma faaliyetlerinin anarşi nedeniyle devam edeceğini belirtmek gerekir. Ancak aşağıda ele alınacağı gibi, **silah teknolojisinde özellikle 20. yüzyılda yaşanan değişim ve dönüşüm, silahlanma girişimlerinin artmasında önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim, sanayi devriminin ardından üretimin mekanikleşmeye başlaması, silah üretiminin de mekanikleşmesine neden olmuş ve silahların tahrip gücünün artması, yeni teknolojilere talebi de beraberinde getirmiştir.**¹⁸⁰ Sonuçta, bir devletin diğerlerine nazaran daha sofistike silahlara sahip olması, diğer devletlerin de bu sistemlere sahip olma arayışlarına neden olmakta ve güvenlik ikilemindeki döngü, silahlanma girişimlerinde de kendini göstermektedir.

Devletlerin silahlanmayı güvenliği sağlayan bir unsur olarak görmesi, aslında iç politikadan başlayarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda devletlerin silahlara yönelik ihtiyacı,

---

¹⁷⁸ Ibid.

¹⁷⁹ Örnek vermek gerekirse, günümüzde Türkiye’de küçük silah (tabanca ve av tüfeği) sayısının 7-10 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakam, kolluk güçlerinin haricinde en iyimser tahminle her10 kişiden birinin ruhsatlı veya ruhsatsız silahla günlük yaşamını sürdürdüğü anlamına gelmektedir. Bkz. <http://www.umut.org.tr/public/page.aspx?id=7114>, (e.t. 04.09.2008).

¹⁸⁰ Buzan, “Peace, Power and Security...”, loc.cit..

öncelikle iç istikrarı sağlamak için ortaya çıkmaktadır. Silahların sağlayacağı meşruiyet ile beraber iç istikrarını sağlayan devletler, bu kez komşu ülkelere yönelik kaygılar taşımaya başlar.¹⁸¹ Komşu ülkelere yönelik kaygılar, tarihsel nedenlerden kaynaklanabileceği gibi, güncel gelişmeler, toprak anlaşmazlıkları, ideolojik çekişmeler... vb. nedenlerden kaynaklanabilmektedir. Ancak kaynağı ne olursa olsun, devletler en basit anlamda sahip oldukları değerleri güvence altına almak amacıyla silahlanmaktadır.

Bir güvenlik aracı olarak silahlanma, sınır tanımayan dinamik bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü silah teknolojisindeki gelişmeler, bir süre öncesine kadar bir devletin güvenlik ihtiyacını karşılamaktayken; kısa bir süre sonra güvenlik ihtiyaçlarına cevap veremez hale gelebilmektedir. Devletler bu nedenle güvenliklerini sürekli olarak garanti altına alabilmek için tek bir silah sistemiyle uzunca bir dönem geçirmeyi yeterli görmemekte, sürekli olarak envanterlerini modernize etmekte veya yeni silahlar almaktadır. Bu noktada silahlanma açısından teknolojik bilginin, silahların kendisinden veya bir ülkenin mevcut askeri kapasitesinden daha önemli olduğunu belirtmek gerekir. Zira, bir ülke söz konusu askeri teçhizata sahip olmasa bile; bunun nasıl üretildiğine yönelik teknolojiye (know-how) sahipse, bu teçhizatı rahatlıkla üretebilecektir.

Ayrıca silah teknolojisinde yaşanan gelişmelerin aynı zamanda savaşların sonuçlarını da belirsiz hale getirdiği öne sürülmektedir. Savaşların kaçınılmaz olduğu olgusu üzerinde duran yazarlara göre devletler veya toplumlar savaşı engelleyici politikalar geliştirmek yerine savaşta galip gelmeye yönelik stratejiler üzerinde durmalıdırlar. Silahlanmanın üst otoritenin bulunmadığı anarşik bir dünyada güvenliği sağlamak isteyen insanın doğal amaçlarının bir uzantısı olduğu belirtilmektedir. Bireyler gibi varlığını korumak isteyen devletler de silahlanmayı güvenliklerini sağlamada en önemli araç olarak görmektedirler. Bu yaklaşım kapsamında silahlanmanın salt bir amaç olmadığı aksine güvenliği sağlayıcı bir araç olarak görüldüğü dikkat çekmektedir.¹⁸²

Silahlanma ile savaş arasındaki ilişkiyi irdelemek gerekirse, silahlanmanın savaşların yaşanmasındaki rolü güvenlik çalışmalarının sıklıkla gündeme getirdiği bir konu olmuştur. Silahlanmanın savaşlarda bir rolü olduğu yadsınamaz bir gerçek olmakla beraber, bu rolün niteliği durumdan duruma değişebilmektedir. Bu nedenle son sözü baştan söylemek gerekirse,

---

¹⁸¹ Paul Levine - Ron Smith, "The Arms Trade: Winners and Losers", *Economic Policy*, Vol. 12, no. 25, October 1997, s. 342.

¹⁸² Singer, op.cit., s. 95

empirik çalışmalar “silahlanma, her zaman savaşların yaşanmasına neden olmaktadır” varsayımını mutlak bir şekilde desteklememektedir.¹⁸³

Silahlanma ve savaş arasındaki ilişkide sıklıkla dile getirilen kavramlardan birisi “silahlanma yarışı”dır. Lewis Fry Richardson’ın Birinci Dünya Savaşı’nın yaşanmasında silahlanma yarışının etkisini bulmaya yönelik matematiksel/istatistiksel analizlerle geliştirdiği model, bu alanda bir çığır açmıştır. Richardson, modelinde başlıca ülkelerin silahlanma faaliyetlerini dikkate alarak, silahlanmanın ticaretten daha maliyetli olması halinde silahlanma yarışının ilerleyerek bir noktadan sonra taraflar arasında savaşa neden olacağını öngörmekteydi.¹⁸⁴ Richardson’ın ardından davranışsalcı ekolün de etkisiyle uluslararası ilişkilerde silahlanma yarışıyla ilgili çok sayıda matematiksel analizler yapılmıştır. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken nokta, yapılan matematiksel analizlerin çoğunluğunun, günümüz bilgileriyle geçmişi analiz eden (retrodictive) çalışmalar olduğudur. Geleceğe yönelik öngörülerde (prediction) bulunan analizlerde ise güncel ve tutarlı verilerin elde edilmesine yönelik çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır.¹⁸⁵ Zira silahlanma faaliyetleri, doğrudan devletlerin güvenliğini ilgilendirdiğinden, günümüzde dahi bu alanda tutarlı ve gerçek veriler bulma sıkıntısı yaşanmaktadır.

Silahlanma yarışı ve savaş arasındaki ilişkiye dikkat çeken yazarlara göre bu olgu hem uluslararası sistemdeki çatışmaların hem de ulusal düzeydeki çatışmaların anlaşılmasında önemli bir perspektif sunmaktadır. Özellikle devlet otoritesinin zayıf olduğu ülkelerde ulusal sınırlar içindeki gruplardan birinin silahlanması sonucu diğer grupların da silahlanmaya başladığı ve taraflar arasında başlayan silahlanma yarışının bir süre sonra ülkeyi bir iç çatışmanın içine sürükleyebildiğine dikkat çekilmektedir.¹⁸⁶

Güvenlik ve silahlanma ile beraber ele alınması gereken kavramlardan birisi de ittifaklardır. Bu bağlamda silahlanma yarışının ittifaklara yol açtığı ve ittifakların silahlanma yarışını şiddetlendirdiği ileri sürülmektedir. Plepenezya Savaşları adlı çalışmasında Thucydides, Atina ile Sparta arasındaki savaşın nedenlerini açıklarken ittifaklar ve silahlanma yarışına özel

---

¹⁸³ Bu konuda çok sayıda çalışma bulunmakla beraber örnek olarak bkz. Michael D. Intriligator- Dagobert L. Brito, “Can Arms Races Lead to the Outbreak of War?”, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 28, No. 1, March 1984, ss. 63-84; Smith, Clair Theresa “Arms Race Instability and War”, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 24, No. 2, June 1980, ss. 253-284; John C. Lambelet, “Do Arms Races Lead to War?” *Journal of Peace Research*, Vol. 12, No. 2, Special Issue: Peace Research in Switzerland, 1975, ss. 123-128.

¹⁸⁴ Richardson’ın modeline ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Michael D. McGinnis, “Richardson, Rationality, and Restrictive Models of Arms Races”, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 35, No. 3, September 1991, ss. 443-473.

¹⁸⁵ Silahlanma yarışı modellerinde karşılaşılan problemler için bkz. Charles H. Anderton, “Arms Race Modeling: Problems and Prospects” *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 33, No. 2, June 1989, ss. 346-367.

¹⁸⁶ Bkz., Colin S. Gray, “The Arms Race Phenomenon”, *World Politics*, Vol. 24, No. 1 (Oct., 1971), pp. 39-79

bir vurgu yapmıştır. Thucydides'e göre Sparta, Atina'nın güçlenmesi ve ittifaklar kurmasını kendisine karşı bir tehdit olarak algılamış ve etkisini sürdürmek için de askeri olarak gücünü artırmaya ve ittifaklara yönelmiştir. Thucydides'in çalışmasında, savaşın yaşanmasında Sparta ile Atina arasındaki silahlanma yarışı, kurulan ittifaklar, caydırma ve güç dengesi gibi politikaların önemli bir rol oynadığının altı çizilmektedir.¹⁸⁷ Silahlanma yarışı, ittifaklar ve savaş arasındaki ilişkiyi irdeleyen Colaresi ve Thompson'a göre ilk dönem uluslararası ilişkiler teorilerinde savaşın ortaya çıkışına yol açan unsurlar arasında ağırlıklı olarak askeri kapasiteleri güçlendirme ve ittifaklar oluşturma bulunmaktaydı. Teorik düzeyde yapılan tartışmalardan hareketle yazarlar, silahlanma ve ittifakların rakip taraflar arasındaki kapasite dağılımına etkisini sayısal olarak ölçmekte ve buradan da hareketle savaşın ortaya çıkmasında ittifakların ve silahlanmasının rolünü irdelemektedirler. Teorik düzeyde yapılan çalışmalar zamanla iki farklı bakış açısının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Birinci bakış açısına göre silahlanma ve ittifaklar bir süre sonra doğrudan rakip güçler arasında savaşın yaşanmasına yol açmaktadır. Bu yaklaşımı benimseyen yazarlara göre ya silahlanma yarışında üstünlüğü kaybetme korkusuna kapılan taraf ya da rakibi karşısında üstün bir askeri kapasiteye sahip olduğu hissine kapılan taraf, fırsat kaybetmek yerine doğrudan savaşa başvurmaktadır.¹⁸⁸

Öte yandan yukarıdaki varsayımın aksine silahlanmanın çatışma ve savaşı engellediğini ileri süren yazarlar ise silahlanmanın caydırıcılık unsurunu güçlendirdiğine dikkat çekmektedirler. Buna göre her ülke silahlanarak diğerlerinin kendisine saldırmasını engellemektedir ve caydırmaktadır. Silahlanmanın ve ittifakların caydırıcı bir rol oynadığı ve savaş olasılığını zayıflattığı ifade edilmektedir.¹⁸⁹ Bu çerçevede, silahlanma faaliyetlerinin ve ittifakların ilk dönemlerden beri artarak devam ettiği ancak devletler arasında yaşanan savaşların azaldığı gerçeği, silahlanmanın caydırıcı ve savaşları önleyici rolü için destekleyici olmaktadır.¹⁹⁰

Son dönemlerde savaşın nedenleri üzerine yapılan araştırmalarda devletlerin ağırlıklı olarak toprak sorunları nedeniyle savaşa başvurduğu varsayımı öne çıkmıştır. Ancak bu noktada da hangi toprak sorunlarının doğrudan savaşa yol açtığı veya aralarında toprak sorunu bulunan devletlerin ne zaman ve hangi koşullar altında savaşa başvurduğu sorusu yanıtız kalmaktadır. Zira savaşın devletler arasındaki toprak anlaşmazlığı savaşın nedenlerinden biri olmakla birlikte, çatışmanın ortaya çıkmasında hangi koşulların rol oynadığı tartışmalıdır. Silahlanmanın

¹⁸⁷ Arı, Uluslararası İlişkiler Teorileri..., op.cit., s.171

¹⁸⁸ Michael P. Colaresi - William R. Thompson, "Alliances, Arms Buildups and Recurrent Conflict: Testing a Steps-to-War Model", *The Journal of Politics*, Vol. 67, No. 2, May 2005, s. 346.

¹⁸⁹ Ibid., ss. 346-347

¹⁹⁰ Levine-Smith, loc.cit.; Gantzel, op.cit., s. 52.

çatışmanın ortaya çıkmasında önemli bir rolü olduğu sanılmaktadır. Çünkü temel hedefi toprak anlaşmazlığını kendi çıkarları doğrultusunda çözmek olan devletin sorunu askeri yöntemlerle çözme noktasında silahlandığı ve ittifaklara yöneldiği ifade edilmektedir. Bu durumda silahlanma veya ittifaklar kurmanın başlı başına çatışmaya yol açma olasılığı gündeme gelmektedir. Zira rakip ülkenin silahlanmasından kaygı ve kuşku duyan diğer devletin de silahlanacağı ve ittifaklara yöneleceği belirtilmektedir. Endişe, güvensizlik ve belirsizlik olgusuyla sürekli silahlanan ittifaklar arasında bir süre sonra çatışmanın yaşanması olasılığı güçlenmektedir. Silahlanma olgusunun çatışmaya yol açtığı varsayımı üzerinde duran yazarlara göre iki ülke arasında toprak anlaşmazlığı yaşanmaya başladıktan hemen sonra devletler birbirlerini rakip/düşman olarak tanımlama yoluna giderler. Sınırlı düzeyde sınır çatışmalarının yaşanması üzerine taraflar karşılaştırmalı olarak rakibinden daha güçlü olmak için bir yandan silahlanırken diğer yandan da ittifaklara yönelir ve aynı zamanda rakibin potansiyel olarak ittifak yapabileceği devletleri de kendi yanına çekmeye çalışır. Dış destek bulmada yalnız kalan rakip ise doğrudan daha fazla silahlanma yoluna giderek güvenliği kendi başına sağlama stratejisini uygulamaya çalışacaktır. Silahlanan ve ittifaklara yönelen rakip devletler arasında yaşanan sınırlı sayıda sınır çatışması en sonunda yerini bir savaşa bırakacaktır.¹⁹¹ Dolayısıyla böylesi bir kurguda, ittifaklar ve silahlanma ile savaş arasında doğrudan ancak mutlak olmayan bir ilişki kurulabilmektedir.

Silahlanma yarışı ile savaş arasındaki ilişki aynı zamanda hangi silahlanma girişiminin silahlanma yarışı kategorisinde değerlendirilmesi gerektiği sorusunu gündeme getirmektedir. Örneğin, “bir devletin sınırlı düzeyde silahlanması, onun silahlanma yarışı içinde olduğunu gösterir mi?” gibi sorular kavramsal düzeyde silahlanma yarışının tanımlanmasının önemini ortaya koymaktadır. Gray’a göre silahlanma yarışı için en azından dört koşulun oluşması gerekmektedir:¹⁹² Bunlardan ilki, yarış için birbirlerini düşman olarak tanımlayan en az iki veya daha fazla aktörün olması gerekmektedir. İkinci olarak, askeri örgütlenmenin, silahlanma yarışı içinde olunan rakiple her an savaşımaya hazır olacak şekilde yapılandırılmış olması gerekmektedir. Bu noktada, rakip taraflar arasında, askeri açıdan bir dengesizliğin oluşmaması için aktif bir silahlanma yaşanmaktadır. Üçüncü olarak, taraflar arasında hem nicelik hem nitelik açısından karşılıklı bir rekabet hali bulunmalıdır. Burada nicelikten asker sayısının yanı sıra sahip olunan silah envanterlerinin fazlalığı; nitelikten ise askerlerin eğitim düzeyi, örgütlenme biçimi ve askeri doktrinler kastedilmektedir. Dördüncü olarak da tarafların kısa süre içinde sahip oldukları askeri kapasiteyi nicelik ve nitelik olarak arttırabilmeleri gerekmektedir.

¹⁹¹ Colaresi-Thompson, op.cit., ss.,348-351.

¹⁹² Gray., op. cit., s. 41

Esasında her an savaşa hazır olma ve seferberlik anlamına gelen bu durumda, tatbikatların düzenli yapılması ve silah alım bağlantılarının garanti altına alınması önem kazanmaktadır.

Bazı yazarlar silahlanma yarışının caydırıcılığı üzerinde durmasına karşın Gray'a göre kötümser bakışı açısıyla bakıldığında silahlanma faaliyetleri caydırıcı olmaktan ziyade olası savaşa hazırlık aşamasına işaret etmektedir. Öte yandan tehdit algılaması üzerinde duran yazarların önemli bir kısmı, silahlanma olgusunun başlı başına bir tehdit unsuru olduğunu gözden kaçırmaktadır.¹⁹³ Nitekim ülkeler arasında salt karşılıklı silahlanmadan kaynaklanan tehdit algılamaları da oluşabilmektedir. Bu durum ise var olan tehdit algılamasının büyüyerek başlı başına bir savaşa yol açmasına neden olabilmektedir.

Silahlanma ve ittifakların savaşa ilişkisini aşağıda daha kapsamlı bir şekilde analiz edilecek olan Süveyş Savaşı veya 1967 Savaşı'nın nedenleri arasında görmek mümkündür. Nitekim 1955'te Mısır'ın Sovyetler'den silah alması üzerine tehdit algılamaları artan İsrail, Fransa ve İngiltere ile üstü örtülü bir ittifak yaparak Mısır'a saldırmıştı. 1966 yılının sonlarına doğru ise Mısır ve Suriye, İsrail'e karşı ortak bir güvenlik ve askeri bir komutanlık antlaşması imzalamıştı. Sovyetlerin de desteklediği antlaşma gereğince, taraflardan birine yapılan saldırı, diğer tarafa da yapılmış sayılacaktı.¹⁹⁴ 1967'de Ürdün de iki ülke arasındaki askeri işbirliğine girerek İsrail karşıtı ittifakın büyümesine destek vermişti. Bu noktada algıladığı tehdidin giderek artması üzerine İsrail ani bir saldırıyla savaşı başlatmıştı.

Sonuç olarak savaşların silahsız yapılamayacağı gerçeğinden hareketle, silahlanmanın savaşlarda rolü bulunduğunu kabul etmek gerekir. Ancak silahlanmanın veya silahlanma yarışının savaşların nedeni olduğu varsayımı mutlak bir şekilde doğrulanmamaktadır. Savaşlar, nedenleri, yaşanması ve sonuçları itibarıyla oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir ve silahlanma bu yapılardan herhangi birinde veya tümünde asli veya tali bir rol oynayabilmektedir. Bu noktada silahlanmanın savaşa ilişkisinde iki farklı görüşün bulunduğu söylenebilir. Bunlardan ilki silahlanmanın savaşlara neden olduğunu kabul ederken; diğeri silahların caydırıcı etkisi nedeniyle savaşları engelleyici nitelikte olduğunu kabul etmektedir. İttifaklar ise silahlanma ve savaşlardan ayrı düşünülemez bir olgudur. Bu noktada ittifaklar, farklı devletlerin siyasi ve askeri güçlerini ortak bir amaç çerçevesinde birleştirmesi anlamına gelirken; aynı zamanda silahlanmanın bir fonksiyonu olarak da karşımıza çıkmaktadır. Nitekim aşağıda değinileceği gibi günümüzde en sık kullanılan silah tedarik yöntemi olan silah ticareti, sadece kâr amacıyla yapılan masum bir ticari faaliyet olmaktan ziyade bir ittifak oluşturma yöntemi olarak da

---

¹⁹³ Singer, op. cit., s. 98

¹⁹⁴ Ibid., s. 211.

karşımıza çıkmaktadır. Ancak savaşın yukarıdaki süreçlerinden herhangi birinde asli veya tali bir rol oynasa bile ittifaklar da tıpkı silahlanma gibi bütün savaşların yaşanmasında mutlak bir neden değildir.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: EMPRİK DÜZEYDE SİLAHLANMA

Uluslararası İlişkiler disiplininde silah ve silahlanmaya ilişkin yapılan çalışmalar, bu kavramların oldukça farklı şekillerde ele alınabileceğini göstermektedir. Söz konusu kavramlar, ele alınan perspektife göre değişkenlik gösterebilmekte ve çalışmanın analiz düzeyi, analiz birimi, ele alınan dönem veya kullanılan teoriye göre farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Çalışmanın kavramsal çerçevesine yönelik belirsizliği gidermek amacıyla, öncelikle silah teknolojisindeki gelişmeler bağlamında silahların farklı kriterlere göre sınıflandırılması ortaya konacak ve bu sınıflandırmalara bağlı olarak aradaki temel farklılıklar irdelenecektir. Tahrip gücü açısından diğer silahlarla karşılaştırılmayacak kadar etkili olan kitle imha silahlarına özel olarak değindikten sonra, devletlerin “*nasil silahlandığı*” sorusunun cevabı verilecek ve farklı silah tedarik yöntemleri bağlamında devletlerin tercihlerini etkileyen faktörler tartışılacaktır.

Silah ticareti yöntemiyle yapılan silahlanma faaliyetleri, doğası gereği tek taraflı değil; iki taraflı bir etkileşim sürecidir. Bu nedenle tedarikçi ve alıcı ülkelerin hangi amaçlarla silah transferinde veya alımında buldukları, aşağıda değinilecek bir başka başlık olacaktır. Ayrıca, Orta Doğu'nun dünya silah ticaretindeki konumunu tartışmak, kavramsal çerçevenin tamamlanması açısından önemli olacaktır.

I. ASKERİ TEKNOLOJİNİN GELİŞİMİ BAĞLAMINDA SİLAH ÇEŞİTLERİ

Bilim ve teknolojinin gelişmesi, aynı zamanda İlkçağlardan günümüze silah teknolojisinde de önemli gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim, insanlık tarihinin ilk dönemlerinde bir tehdide karşı kendini korumak, saldırmak veya yaşamın idame ettirilmesi amacıyla yiyecek ve giyecek elde etmek için taş ve ağaçlardan üretilen silahlar kullanılmaktayken; günümüzde kapsam, tahrip gücü ve hız açısından ilk dönemlerle kıyaslanamayacak ölçüde oldukça sofistike silahlar kullanılabilir durumdadır.¹ Barutun M.S.

---

¹ Silah teknolojisindeki gelişime paralel olarak silahlarda yaşanan değişim için bkz. Paula Regan et.al. (ed.), *Weapon: A Visual History of Arms and Armor*, New York: DK Publishing, 2006, passim.

800'lü yıllarda Çin'de icat edilerek, zaman içinde dünyanın diğer bölgelerine yayılması, silah teknolojisindeki en önemli buluşlardan biri olmuştur.² Önceleri, kılıç, ok ve mızrak gibi küçük silahlar veya mancınık gibi ağır silahlarla yapılan savaşlar; barutun silah teknolojisinde kullanılmasıyla beraber hem içerik hem de alan açısından önemli değişimler geçirmiştir.

Savaş alanlarında tabanca, top, tüfek gibi ateşli silahların devreye girmesi, savaşların süresini azaltsa da tahribatını arttırmıştır. Tek atımlık tüfekler veya az sayıda kurşun atan tabancaların yerine 1800'lü yıllarda makineli tüfeğin devreye girmesi ve icat edilen dinamitin diğer patlayıcılarla birlikte savaş alanlarında kullanılması, ateşli silahların ve patlayıcıların geliştirilmesine dayalı olarak ilerleyen silah teknolojisine önemli bir ivme kazandırmıştır. Aynı şekilde, 1700'lü yılların sonunda zeplin ve balonun icadının ardından, bunların askeri istihbarat alanında kullanılması; 1900'lü yılların başında ilk uçağın yapılması ile farklı bir içerik kazanmıştır. Zira Birinci Dünya Savaşı'na girildiğinde, balonlar ve zeplinlerin yanı sıra savaş uçakları kullanılarak yapılan hava bombardımanları ile savaş alanlarında daha fazla ekonomik maliyet ve tahribatın yolu açılmıştır. Yine Birinci Dünya Savaşı'nda devreye giren ancak özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda etkisini gösteren zırhlı taşıyıcılar ve tanklar ile Almanlar tarafından geliştirilerek İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılan balistik füzeler, silah teknolojisinde gelen önemli bir aşama olmuştur. Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı sırasında ABD tarafından atomun parçalanmasıyla elde edilen ve 1945 Ağustosunda Hiroşima ve Nagasaki'de kullanılan atom bombası, silah teknolojisinin geldiği tehlikeli eşiği göstermesi açısından önemlidir. Zira, tahrip gücü açısından diğerleri ile kıyaslanamayacak ölçüde büyük bir etkiye sahip olan nükleer silahlar, daha önce ilkel düzeyde kullanılan biyolojik ve kimyasal silahlarla birlikte 21. Yüzyılın en önemli tehditleri arasına girecekti.

Bu bağlamda Soğuk Savaş döneminde önce ABD ile Rusya arasında başlayan nükleer yarış, diğer ülkelerin de katılımıyla daha tehlikeli bir boyut almıştır. Kısa bir süre içinde İngiltere, Fransa ve Çin'in nükleer silahlara kavuşması ile nükleer silah sahibi olma, uluslararası politikada büyük bir prestij ve güç göstergesi haline gelmiştir. Nükleer silah teknolojisinde sürdürülen yarış, gönderme araçlarının da önemini arttırmış ve önceleri kısa menzilli balistik füzelerle karadan fırlatılabilen nükleer başlıklar, zaman içinde denizaltılardan fırlatılabilen veya kıtalararası erime sahip olan çok başlıklı balistik füzelere dönüşmüştür.

---

² A. Bowdoin Van Riper, *Rockets and Missile : The Life Story of a Technology*, Connecticut: Greenwood Press, 2004, s. xiii.

A. Alternatif Silah Tasnifleri

Silah teknolojisinde yaşanan ve genel olarak yukarıda ifade edilen dönüşüm, silah ticareti ve silahlanma üzerine yapılan literatürde kaçınılmaz olarak silahların tasnifi sorununu da gündeme getirmiştir. Nitekim, ilk dönemlerde üretilen silahların sınıflandırılması görece daha kolayken; tasnif sorununun gün geçtikçe daha komplike hale geldiği söylenebilir. Günümüzde kapsam, kullanılan teknoloji, tahrip gücü, kullanım alanı ...vb. kriterleri baz alarak silahları aşağıdaki şekilde sınıflandırmak mümkündür.

Tablo-4: Silahların Farklı Kriterlere Göre Tasnifi

Barutun İcadı	Ateşli Silahlar
	Ateşsiz Silahlar
Kullanım Şekli ve Menzil	Hafif Silahlar
	Ağır Silahlar
Kullanım Alanı	Taktik
	Stratejik
Tahrip Gücü	Konvansiyonel Silahlar
	Kitle İmha Silahları

Barutun kullanılması baz alındığında ilk dönem silahları **ateşli ve ateşsiz silahlar** şeklinde sınıflandırılabilir.³ Bunlardan ateşsiz silahlar, kendi içinde kesici, delici ve ezici silahlar şeklinde ayrılabilirken⁴; ateşli silahlar da genel olarak küçük silahlar (tabanca, tüfek) ve büyük silahlar (top) şeklinde ifade edilmektedir. Yine silah teknolojisindeki gelişmeler baz alınarak silahlar, **hafif ve ağır silahlar** şeklinde sınıflandırılabilir. Bunlardan hafif silahlar, bir kişinin rahatlıkla kullanabileceği silahları ifade etmekle beraber, kendi içinde kısa namlulu (tabanca) ve uzun namlulu (tüfek) silahlar şeklinde sınıflandırılabilir. Ağır silahlar ise daha ziyade birden fazla kişinin yardımıyla kullanılabilen ve hafif silahlara göre atış kapasitesi veya tahrip gücü daha büyük ve menzili daha uzun silahlardır.⁵ Silahlar kullanım alanına göre **taktik ve stratejik silahlar** şeklinde de sınıflandırılabilir. Taktik silahlar, bir savaş veya çatışma esnasında savaş alanında veya spesifik bir cephede kullanılan ve stratejik silahlara göre tahrip gücü ve etkileme alanı daha dar olan silahları ifade etmektedir. Stratejik silahlar ise savaş dönemlerinde düşmanın önemli kentlerini, sanayi merkezlerini veya askeri üslerini vurarak

³ Ramazan Özey, *Küresel Silahlanma: Dünyanın Silah Depoları*, İstanbul: Aktif Yayınları, 2007, ss. 38-41.

⁴ Örneğin bıçak ve kılıç kesici silahken; ok ve süngü delici; gürz ise ezici silah sınıfında değerlendirilebilir.

⁵ Bu sınıflamada ağır silahlardan kastedilen, bireysel kullanımın dışında kalan diğer silahların neredeyse tamamıdır. Yine de bu ayrımı basit ve küçük bir örnekle açıklamak gerekirse Türk Silahlı Kuvvetleri'nde yaygın bir şekilde kullanılan G-3 piyade tüfeğinin etkili menzili 400 metre iken; aynı çapta mermi atan MG-3 tipi ağır makineli tüfeğin etkili menzili 1.200 metredir.

düşmanın savaş kapasitesini yok etmeyi amaçlayan silahlardır. Stratejik silahların barış dönemlerinde olası saldırıları caydırıcı fonksiyonu da bulunmaktadır.

Fonksiyonları veya kullanım amaçları dikkate alındığında, silahlar **savunma ve saldırı silahları** şeklinde de sınıflandırılabilir. Bu noktada aslında bütün silahların savunma amacı taşıdığı belirtilmelidir. Aradaki fark ise saldırı silahlarının, hedefe yönelik doğrudan ortadan kaldırma veya hedefi etkisiz hale getirme amacı taşıması; savunma silahlarının ise düşmanın saldırı silahlarının etkisini devre dışı bırakmaya yönelik olmasıdır. Bu ayrım, yukarıda ortaya konan defansif realizmin de temel argümanları arasında yer almaktadır. Herhangi bir ülkenin sahip olduğu hava gücünden örnek vermek gerekirse, uçaksavar bataryaları veya füzesavar füzeler gibi hava savunma sistemleri, savunma silahlarına örnek teşkil etmekteyken; ağır bombardıman uçakları veya saldırı helikopterleri daha ziyade saldırı silahları grubuna girmektedir. Bu noktada David Kinsella ve Herbert K. Tillema, silahların savunma ve saldırı yönüne dikkat çekerek, bir ülkenin savunma silahlarına sahip olmasının, rakipleri açısından “*daha az tehdit edici*” bulunduğunu ve olası bir önceden vuruşa (*preemptive strike*) neden olma ihtimalinin düşük olduğunu; hatta bunu caydırabileceğini ileri sürmektedir. İkili, bir ülkenin saldırı silahlarına sahip olmasının ise komşu veya rakip ülkeleri tahrik edeceğini ve silahlanmayı tırmandırarak çatışmalara yol açma ihtimalinin daha yüksek olduğunu savunmaktadır.⁶

Silahların heterojen yapısına vurgu yapan Paul Levine ve Ron Smith ise silahların savaş esnasında kullanılması ve düşmana zarar verme veya bir saldırıyı etkisiz hale getirme gibi yönlerinin yanı sıra, genel anlamda askeri sonuçlar doğuran etkilerini de dikkate alarak silahları beş farklı kategoride değerlendirmektedir.⁷ Buna göre silahlar, nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar ile bunların gönderme araçlarının içinde yer aldığı **kitle imha silahları**; tanklar, toplar, zırhlı personel taşıyıcıları, savaş gemileri, savaş uçakları...vb. silahların içinde yer aldığı **temel silah sistemleri**; tabanca, tüfek, makineli tüfek ve kara mayınlarının içinde yer aldığı **hafif silahlar**; hem sivil hem de askeri amaçlarla kullanılabilen **çifte kullanımlı teçhizatlar** (*dual-use equipments*) ve satılan veya verilen bir silah sisteminin nasıl kullanılması gerektiğine ilişkin teknik bilgilerin verilmesi gibi hizmetleri kapsayan **askeri hizmetler** şeklinde beş grupta ele alınmaktadır.⁸

⁶ David Kinsella; Herbert K. Tillema, “Arms and Aggression in the Middle East: Overt Military Interventions, 1948-1991”, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 39, No. 2, June 1995, ss. 308-309.

⁷ Levine-Smith, op.cit., ss. 340.

⁸ Ibid., ss. 340-341.

B. Kitle İmha Silahları

Literatürde en fazla dikkate alınan sınıflandırma ise, silahların tahrip gücüne dayalı olarak yapılan **konvansiyonel silahlar-kitle imha silahları** ayrımıdır. Bu sınıflandırmanın nedeni, kitle imha silahlarının sadece bir kez kullanılması ile yaratacağı tahribatın, konvansiyonel silahların birçok kez kullanılması sonucu ortaya çıkartacağı tahribattan çok daha büyük olmasıdır. Ayrıca kitle imha silahları, saldırı sonrasında da önemli tahribatlara yol açabilirken, konvansiyonel silahların böyle bir özelliği bulunmamaktadır.⁹ Dolayısıyla çalışmada konvansiyonel silahlardan kastedilen, kitle imha silahları olan nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar sınıfına girmeyen her türlü silahtır. Ancak balistik füzeler gibi gönderme araçları, her ne kadar takılacak savaş başlığıyla konvansiyonel bir silaha dönüşebilse de bu araçlar, genellikle kitle imha silahlarının erim, vuruş kapasitesi ve tahrip gücünü geliştirmek için tasarlandıklarından, kitle imha silahları grubu içinde değerlendirilecektir.

1. Nükleer Silahlar

Kitle imha silahları ile konvansiyonel silahların tahribatı arasındaki farka ilişkin somut bir örnek vermek gerekirse, İkinci Dünya Savaşı'nda Hiroşima ve Nagasaki'den sonra en tartışmalı saldırılardan birine sahne olan Almanya'nın Dresden kentine sadece 14-15 Şubat 1945'te gerçekleştirilen saldırılarda ABD ve İngiltere'ye ait 1,299 ağır bombardıman uçağı, binlerce sorti yaparak kente yaklaşık 4,000 ton bomba bırakmıştır. Toplamda ise 7,000 tonun üzerinde bomba atılan Dresden kentine yapılan saldırılar sonucunda yaklaşık 25,000 kişi ölmüştür.¹⁰ ABD tarafından 6 Ağustos 1945'te Hiroşima'ya yapılan saldırıda ise tek bir uçak tarafından bırakılan ve etki açısından yaklaşık 12,000 ton TNT'ye (Trinitro toluen) eşdeğer olan 4 ton ağırlığındaki bir atom bombası (*Little boy*), ilk patlama anında onbinlerce kişinin; 1945 sonuna kadar yaklaşık 140,000 kişinin; takip eden ilk beş yıl içinde ise 200,000'den fazla kişinin ölümüne neden olmuştur. Saldırının tahribatı sadece bununla sınırlı kalmamış; onbinlerce kişi de uzun yıllar süren radyasyondan etkilenerek ölmüş veya sakat kalmıştır.¹¹

⁹ Salih Özgür, *Geleceğe Yönelen Tehdit? Kitle İmha Silahları*, İstanbul: IQ Kültür Yayıncılık, 2006, s. 17.

¹⁰ Bkz. U.S. Air Force, *Historical Analysis of the 14-15 February 1945 Bombings of Dresden*, USAF Historical Division Research Studies Institute, <https://www.airforcehistory.hq.af.mil/PopTopics/dresden.htm>, (e.t. 23.11.2007).

¹¹ Ayrıca 9 Ağustos 1945'te de Nagasaki kentine düzenlenen saldırıda kullanılan atom bombası (*Fat boy*) 20,000 ton TNT gücünde olmasına rağmen yeryüzü şekillerinin de etkisiyle Hiroşima'ya göre daha az tahrip edici olmuş ve 1945'in sonuna kadar 74,000 kişinin ölümüne neden olmuştur. Bkz. Frank Barnaby, "The Effect of Atomic Bombings of Hiroshima and Nagasaki", Frank Barnaby; Douglas Holdstock (edt.), *Hiroshima and Nagasaki: Restrospect and Prospect*, London: Routledge, 1995, ss. 1-2.

Dolayısıyla sadece bir uçaktan atılan bir nükleer bombanın yol açtığı tahribat, 1,000'den fazla uçağın günlerce süren bombardımanının ardından yol açtığı zararlarla karşılaştırılmayacak kadar büyük olmuştur. Nükleer bombaların 1945'te icat edilmesinin ardından, takip eden yıllarda çok sayıda test gerçekleştirilmiş ve 1961'e gelindiğinde SSCB tarafından Hiroşima'ya atılan bombanın 4,000 katı kadar fazla tahrip gücüne sahip olan 58 megatonluk bomba yapılmıştır.¹² Bunun yanı sıra 1945 teknolojisiyle üretilen ilk nükleer bombanın ardından, günümüze kadar 100,000'den fazla nükleer silahın üretildiği ve bunlardan örneğin, sadece 150 kilo ağırlığındaki Minuteman III tipi kıtalararası balistik füze ile atılabilen bir nükleer başlığın 350,000 kiloton TNT'lik güce eşdeğer olduğu dikkate alındığında, kitle imha silahları ile konvansiyonel silahlar arasındaki fark daha da belirginleşmektedir.¹³ Bu tahrip edici etki nedeniyle 1945'ten günümüze kadar ülkeler, nükleer silah sahibi olsalar da girdikleri çatışmalarda nükleer silahları kullanmamışlardır.¹⁴ Şüphesiz, nükleer silahları 1945'ten beri kullanılmaması durumunun devam edeceğinin herhangi bir garantisi yoktur. Aşağıdaki şekilde de gösterildiği gibi, nükleer silaha sahip taraflar arasında, konvansiyonel düzeyde başlayacak olan bir çatışmanın, tırmanarak nükleer silahların da dahil olduğu bir karşılıklı yok olmaya doğru gitmesi olasılık dışı değildir.¹⁵

Şekil-1: Tırmanma

Kaynak: Michael T. Klare, "Intervention and the Nuclear Firebreak in the Middle East", *MERIP Reports*, No. 128, The Deadly Connection: Reagan and the Middle East, November-December, 1984, s. 5.

¹² Jack N. Barkenbus, "Devaluing Nuclear Weapons", *Science, Technology, & Human Values*, Vol. 14, No. 4, Autumn 1989, s. 429.

¹³ Barnaby, "The Effect...", loc.cit.

¹⁴ ABD'nin 1945'te nükleer silah elde etmesinin ardından 1949'da SSCB, 1952'de İngiltere, 1960'ta Fransa, 1964'te Çin; tarihi kesin olmamakla beraber 1960'ların sonunda İsrail, 1974'te Hindistan ve 1998'de Pakistan nükleer sahibi olmuştur. Bkz. Susan B. Martin, "Weapons of Mass Destruction A Brief Overview", *Ethics and Weapons of Mass Destruction Religious and Secular Perspectives*, Sohail H. Hashmi-Stephen P. Lee (ed.), New York: Cambridge University Press, 2004, s. 19.

¹⁵ Bkz. Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 6. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2006, ss. 513-517.

Nükleer silahlar her ne kadar ilk aşamada salt güvenlikle ilgili bir olgu olarak görülse de güvenliği aşan bir boyutu bulunmaktadır. Bir diğer ifadeyle, devletlerin nükleer silah sahibi olma çabalarında güvenliğin yanı sıra farklı güdülerle de hareket ettikleri söylenebilir. Bu bağlamda Jack. N. Barkenbus, bir devletin nükleer silah sahibi olmaya çalışmasının, sadece askeri gerekçelerle açıklanmasına karşı çıkararak; bunun, aynı zamanda siyasi nedenlerle ilişkili olduğunu savunmaktadır. Buna göre nükleer silah arayışındaki bir ülke için *dış politik hedeflerin gerçekleşmesini kolaylaştırmak ve ulusun gücünü ve prestijini arttırmak* gibi siyasi amaçlar, caydırıcılık kadar etkili olabilmektedir.¹⁶

Scott D. Sagan ise devletlerin nükleer silah sahibi olmaya çalışmalarını üç model çerçevesinde açıklamaktadır.¹⁷ Bunlardan *güvenlik modelinde* devletlerin nükleer silah sahibi olma çabaları doğrudan dış tehditlere yönelik ulusal güvenliği artırma güdüsüyle açıklanırken; *iç politika modelinde* nükleer silahlar, iç politik kaygılar ve bürokratik çıkarlar çerçevesinde elde edilmek istenen bir siyasi araç olarak değerlendirilmektedir. *Normlar modelinde* ise nükleer silahların, bir devletin çağdaşlığı ve kimliği açısından önemli bir normatif sembol olduğu vurgulanmakta ve nükleer silah programlarının geliştirilmesinde bu faktör ön planda değerlendirilmektedir. Çalışmasında söz konusu modelleri değerlendiren Sagan'a göre de devletlerin nükleer silah sahibi olma girişimlerini salt askeri nedenlere dayandırmak yetersiz bir açıklama çerçevesi sunmaktadır.¹⁸

Devletleri, nükleer silah sahibi olma arayışlarına iten ve aynı zamanda da engelleyen beş dinamik olduğunu ifade eden Joseph Cirincione ise bunların "*güvenlik, prestij, iç politik nedenler, teknoloji ve ekonomi*" olduğunu belirtmektedir. Buna göre devletler, güvenliklerini arttırmak için nükleer silah arayışında olabileceği gibi, nükleer silah sahibi olunca *büyük güç* statüsüne ulaşacakları için de bu arayışa girebilmektedir. Ayrıca iç politikadaki askeri ve bürokratik aktörlerin girişimleri veya teknolojik açıdan belirli bir seviyenin üstünde olmak da devletleri nükleer bir güç olmaya iten faktörler arasında yer almaktadır. Ekonomik faktörler ise diğer dört dinamikle birleşince, devletleri nükleer güç olma motivasyonuna olumlu katkıda bulunabilmektedir.¹⁹

Bu faktörler aynı zamanda nükleer güç olma önündeki engeller olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Zira nükleer silah sahibi olma süreci, devletlerin güvenliklerini olumsuz

---

¹⁶ Barkenbus, op.cit., ss. 427-428

¹⁷ Scott D. Sagan, "Why Do States Build Nuclear Weapons?: Three Models in Search of a Bomb", *International Security*, Vol. 21, No. 3, Winter 1996-1997, s. 55.

¹⁸ Ibid., s. 85.

¹⁹ Joseph Cirincione, *Bomb Scare: The History and Future of Nuclear Weapons*, New York: Columbia University Press, 2007, ss. 47-48.

etkileyebilmekte; uluslararası arenada prestijlerini zedeleyebilmekte ve iç politik çekişmelere neden olabilmektedir. Ayrıca rakip olsun ya da olmasın diğer ülkeler ve uluslararası kuruluşlar açısından tespit edilmesi kolay ve gerekli malzemelerin uluslararası piyasalardan elde edilmesi oldukça zordur.²⁰ Bunun yanı sıra bir ülkenin yeterli bir teknolojik kapasiteye sahip olmaması ve nükleer silah programlarının oldukça maliyetli yapısı, teknolojik ve ekonomik faktörlerin nükleer güç olma sürecinde çıkardığı engeller olarak da değerlendirilebilir.²¹ Kaldı ki nükleer silah geliştirme programlarında kısa vadede sonuca ulaşmak neredeyse imkânsızdır. Bu bağlamda günümüzde nükleer güç sahibi olmaya çalışan İran'ın ve Kuzey Kore'nin durumu veya nükleer silah sahibi olan Pakistan'ın durumu, yukarıdaki faktörlerin bütününe örnek teşkil etmektedir.

Tablo-5: Konvansiyonel, Nükleer, Kimyasal ve Biyolojik Savaş Başlıklarıyla Yapılan Bir Füze Saldırısının Yol Açacağı Tahmini Kayıplar*

Savaş Başlığı	Sivil Savunma Yokken		Sivil Savunma Varken	
	Ölü	Yaralı	Ölü	Yaralı
Konvansiyonel (1 tonluk patlayıcı)	5	13	2	6
Kimyasal (300 kg Sarin gazı)	200-3,000	200-3,000	20-300	20-300
Biyolojik (30 kg antrax)	20,000-80,000	-	2,000-8,000	-
Nükleer (20 kiloton)	40,000	40,000	20,000	20,000

Kaynak: Fetter, op.cit., s. 26.

Silahların tahrip güçlerine ilişkin yukarıda yer alan tablo, hem konvansiyonel silahlarla kitle imha silahları hem de kitle imha silahlarının kendi içinde bir karşılaştırma yapmamıza olanak sağlamaktadır. Tablodan da anlaşılacağı gibi tahrip gücü açısından konvansiyonel silahlarla kitle imha silahları arasında büyük bir farklılık bulunmaktadır. Aynı farklılık, kitle imha silahlarının kendi içindeki tahrip güçlerinde de bulunmaktadır. Nitekim sivil savunma faaliyetlerinin olduğu varsayılan bir kente konvansiyonel bir savaş başlığıyla düzenlenecek bir saldırıda olası ölü sayısı 2 iken; kimyasal bir saldırıda minimum düzeyde bunun 10 katı; biyolojik bir saldırıda 1,000 katı; nükleer bir saldırıda ise 10,000 katı fazla ölümler

²⁰ Steve Fetter, "Ballistic Missiles and Weapons of Mass Destruction: What is the Threat? What Should be Done?", *International Security*, Vol. 16, No. 1, Summer 1991, s. 6.

²¹ *Ibid.*, s. 49.

* Ortalama bir nüfus yoğunluğu olan bir kente (hektar başına 30 kişi) 1 tonluk savaş başlığına sahip bir füzeyle saldırı yapıldığı varsayılmaktadır.

karşılaşılabileceği beklenmektedir. Tabloda değinilmesi gereken bir başka husus, sivil savunmanın olması durumunda kayıpların, nükleer ve konvansiyonel başlıklar için yaklaşık yarı yarıya; kimyasal ve biyolojik başlıklar içinse onda bir oranında düşmesinin beklendiğidir.

2. Kimyasal ve Biyolojik Silahlar

Kimyasal ve biyolojik silahlar, nükleer silahların tersine, ilk dönemlerden beri bir savaş aracı olarak kullanılmaktaydı. 20. yüzyıla kadar gelişmiş bir saldırı aracı olmaktan ziyade, düşmanı demoralize etmek ve direncini kırmak için kullanılan biyolojik ve kimyasal saldırılarda, örneğin su kuyuları zehirlenebilmekte, zehirli oklar veya gazlar kullanılabilmekte veya salgın hastalıktan ölen cesetler, düşman üzerine atılabilmekteydi.²² Bu silahların modern anlamda bir silah olarak kullanılması ilk kez Birinci Dünya Savaşı'nda söz konusu olmuştur. Savaş esnasında Fransa, Almanya ve İngiltere tarafından başta hardal ve fosgen olmak üzere kullanılan gazlar onbinlerce ölüm ve yaralanmaya neden olmuştur.²³ Bu dönemden sonra bir yandan kimyasal ve biyolojik silahların savaş alanlarında kullanımını engellemeye yönelik kurumsal girişimlerde bulunulurken diğer yandan bu silahların daha etkili bir şekilde tasarlanması için gizli ve gelişmiş programlar yürütülmeye başlanmıştır.

Devletlerin kimyasal ve biyolojik silah sahibi olmalarında, nükleer silah geliştirme programlarının taşıdığı ve yukarıda değinilen risk ve maliyetlerin oldukça büyük etkisi vardır. Kimyasal ve biyolojik silahlar, kullanıldığı alan açısından nükleer silahlar kadar büyük tahrip gücüne sahip olmasalar da her halükarda konvansiyonel silahlardan daha fazla tahrip gücüne sahiptir. Hatta biyolojik ve kimyasal silahların, nükleer silah sahibi olmayan ülkeler *açısından* “**fakirlerin nükleer silahı**” olarak değerlendirildiğini belirtmek gerekir.²⁴ Bir başka deyişle, her ülke nükleer güç olmak için gerekli olan teknolojik ve ekonomik kapasiteye sahip olmasa bile, genellikle biyolojik ve kimyasal silah programlarını geliştirmek için gereken altyapıya sahiptir.

Nükleer olmayan kitle imha silahlarının “fakirlerin nükleer silahı” olduğu varsayımı, bazı koşullarda geçerliliğini yitirebilmektedir. Çünkü bazı ülkeler nükleer silaha sahip olsalar da kimyasal ve biyolojik silah geliştirmiştir.²⁵ Bu noktadan hareketle, ülkeleri biyolojik ve kimyasal silah sahibi olmaya yönelten faktörlerin başında, *güvenlik ve prestij* gelmektedir. Rakip ülkenin bu kapasiteye sahip olduğuna yönelik kuşku duyulması da bu anlamda önemlidir.

²² Albert J.Mauroni, *Chemical and Biological Warfare : A Reference Handbook*, California: ABC-CLIO, 2003, ss. 75-76.

²³ Martin, op.cit., s. 21; Mauroni, op.cit., ss. 5-6.

²⁴ Richard L. Russell, *Weapons Proliferation and War in the Greater Middle East: Strategic Contest*, Oxon: Routledge, 2005, s. 36.

²⁵ Örneğin Soğuk Savaş döneminde ABD; nükleer güç olduktan sonra Hindistan ve Pakistan bu silah programları üzerinde çalışmışlardır.

Ayrıca ülkeler karşılıklı olarak nükleer silaha sahipse, bu silahlarını ancak nihai aşamada kullanma yoluna gidebilecekken; kimyasal ve biyolojik silah kapasitelerini olası bir çatışmanın herhangi bir döneminde ve herhangi bir cephesinde kullanabilirler. Bunun yanı sıra ülkeler nükleer güç sahibi değillerse bile sahip oldukları kimyasal ve biyolojik silah kapasiteleriyle diğer güçler üzerinde caydırıcı bir etki yaratabilecekler ve gerektiği anda bu kapasitelerini etkili bir şekilde karşı taraf üzerinde kullanabileceklerdir. Son olarak özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından nükleer gücün dışındaki kitle imha silahlarına sahip olmak, caydırıcılığın ve büyük güç olmanın bir göstergesi olarak ulusal bir gurur kaynağı şeklinde algılanmaktadır.²⁶

3. Balistik Füzelere

Kitle imha silahları grubunda değerlendirilmesi gereken bir diğer unsur da balistik füzelerdir. Başta nükleer silahlar olmak üzere kitle imha silahlarını başlıca gönderme aracı olarak görülen balistik füzeler, devletlerin ilgisini en az kitle imha silahları kadar çekmektedir. Gelişen silah teknolojisine paralel olarak savunma teknolojisinde yaşanan dönüşüm, kitle imha silahlarının kullanımı açısından balistik füzelerin önemini öne çıkartmıştır. Genel olarak sadece havada değil, belirli bir yörünge çerçevesinde uzayda da hareket edebilen füzeleri kapsayan balistik füzeler²⁷, üzerine takılan savaş başlığının çeşidine göre konvansiyonel, nükleer, kimyasal veya biyolojik silah haline dönüşebilmektedir.

Kitle imha silahlarıyla karşılaştırıldığında, konvansiyonel başlıklı bir balistik füzenin yaratacağı tahribatın oldukça sınırlı kalacağı gerçeği, bazı devletlerin kitle imha silahlarına sahip olmasalar da balistik füze üretimine veya alımına yönelmelerini tam açıklayamamaktadır. Bu noktada balistik füzeleri devletler açısından cazip kılan nedenlere değinmek gerekirse; öncelikle balistik füzelerin düşman devletlerin hava savunma sistemleri tarafından etkisiz hale getirilmesi, örneğin uçakla yapılacak bir saldırıya karşı gerçekleştirilecek savunmadan çok daha zordur. Her ne kadar bir bombardıman uçağı orta menzilli bir balistik füzenin taşıyacağı savaş başlığından yaklaşık 10 kat daha fazla bomba taşıyabilse de bir uçağın maliyetinin bir balistik

²⁶ Fetter, op.cit., s. 41; Mauroni, op.cit., s. 54.

²⁷ Balistik füzeler, menzillerine göre farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Örneğin ABD, erimleri, 1,000 km'nin altında olanlara kısa menzilli balistik füze; 1,000 km – 3,000 km arası menzile sahipse orta menzilli balistik füze; 3,000 km – 5,500 km arası menzile sahipse uzun menzilli füze ve 5,500 km'nin üzerinde menzile sahipse kıtalararası balistik füze şeklinde bir sınıflamaya gitmekteyken; SSCB, 50 km'ye kadar menzili olanları taktik; 50-300 km arası menzile sahip olanları operasyonel-taktik; 300-500 km arası menzile sahip olanları operasyonel; 500-1,000 km arası menzile sahip olanları operasyonel-stratejik ve 1,000 km'den fazla menzile sahip olanları ise stratejik balistik füze şeklinde sınıflandırmaktaydı. Bunlardan taktik veya cephe füzesi olarak nitelenen kısa menzilli füzelerde, yaratacağı tahribatın genişliği nedeniyle genellikle konvansiyonel başlıklar tercih edilmekteyken; diğer füze grupları daha ziyade kitle imha silahları ve özellikle de nükleer savaş başlıklarına yönelik tasarlanmaktadır. Bkz. <http://www.fas.org/nuke/intro/missile/basics.htm>, (e.t. 13.12.2007)

füzenin üç katı kadar olması, olası bir kayıp durumunda uçak pilotu yetiştirmenin maliyeti ve özellikle de bombardımana göre balistik füzelerle gerçekleştirilecek bir saldırının düşman üzerindeki psikolojik etkileri ve füzelerin teknolojik anlamda bir üstünlük ve prestij sembolü olarak görülmesi, devletleri balistik füzelere yönlendiren unsurlar arasında sayılabilir.²⁸

Balistik füzeler ilk olarak Almanya tarafından 1930'larda geliştirilmiştir. Bir ton konvansiyonel savaş başlığı taşıma kapasitesine sahip olan V-2 tipi balistik füzeler yaklaşık 350 km menzile sahipti. İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla ilk defa savaşlarda kullanılmaya başlanan V-2 füzelerinin yanılma payı bir milden fazlaydı. Savaş boyunca İngiltere ve Fransa'ya 4,300 civarında konvansiyonel başlıklı balistik füze fırlatan Almanya'nın bu saldırıları sonucunda 2,480 kişi ölmüştür.²⁹ Bu dönemle birlikte balistik füzelerin savaş alanlarına girmesi, füze teknolojisindeki gelişmelere hız kazandırmıştır. Nitekim Savaş sonrası dönemde isabet oranı oldukça düşük olan V-2 füzelerini model olarak başta ABD ve SSCB olmak üzere diğer ülkeler tarafından geliştirilen balistik füzelerin hem menzili hem savaş başlığı taşıma kapasitesi hem de isabet oranı artmıştır. Öyle ki ilk balistik füzelerin kullanılmasından sonra 10 yıl içinde her iki ülke de kendi gelişmiş füzelerini üretmiş ve 1960'lara gelindiğinde her iki ülke de hem kıtalararası (ICBM-Intercontinental Ballistic Missile) hem de denizaltılardan fırlatılabilen balistik füzelere (SLBM-Submarine Launched Ballistic Missile) sahip olmuştu.³⁰

Balistik füze teknolojisindeki hızlı gelişmelere karşılık, bu füzeler savaş alanlarında günümüze kadar toplam dört kez ve beş ülke tarafından kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bu füzelerin ikinci kez kullanımı, uzunca bir süre sonra 1980'lerde söz konusu olmuştur. İran-Irak Savaşı'nda her iki ülke tarafından yaklaşık 1,000 füze; Sovyetlerin Afganistan'ı işgalinin ardından Sovyet destekli Kabil yönetimince 1,000'in üzerinde füze ve Irak'ın Kuveyt'i işgalinin ardından yaşanan İkinci Körfez Savaşı'nda Irak tarafından yaklaşık 60 kısa menzilli füze fırlatılmıştır.³¹ Ancak bu noktada belirtilmesi gereken, savaş alanlarında kullanılan bu füzelerin tümü kısa menzilli olup, sadece konvansiyonel savaş başlıklarıyla fırlatılmıştır. Şüphesiz bu durum, ister nükleer ister kimyasal silah sahibi olsun, ülkelerin gelecekteki savaşlarda kitle imha silahı başlıklarını kullanmayacaklarını garanti etmemektedir. Zira balistik füzelerin konvansiyonel başlıklarla fırlatılması, ekonomik açıdan çok anlamlı görünmemektedir. Buna kimyasal ve biyolojik silahları üretme sürecinin kısalığı eklendiğinde,

---

²⁸ Fetter, op.cit., ss. 9-12

²⁹ Jack Spencer, *The Ballistic Missile Threat Handbook*, Washington D.C.: Heritage Foundation, 2000, s. 9.

³⁰ Ripper, op.cit., ss. 72-76.

³¹ Fetter, op.cit., ss. 5-6.

durum daha da riskli bir hal almaktadır.³² Bu nedenle, gelecekte konvansiyonel başlıkların yanı sıra kitle imha silahı savaş başlıklarının da kullanılması olasılık dışı değildir.

II. SİLAHLANMA – SİLAHLANDIRMA: MADALYONUN İKİ YÜZÜ

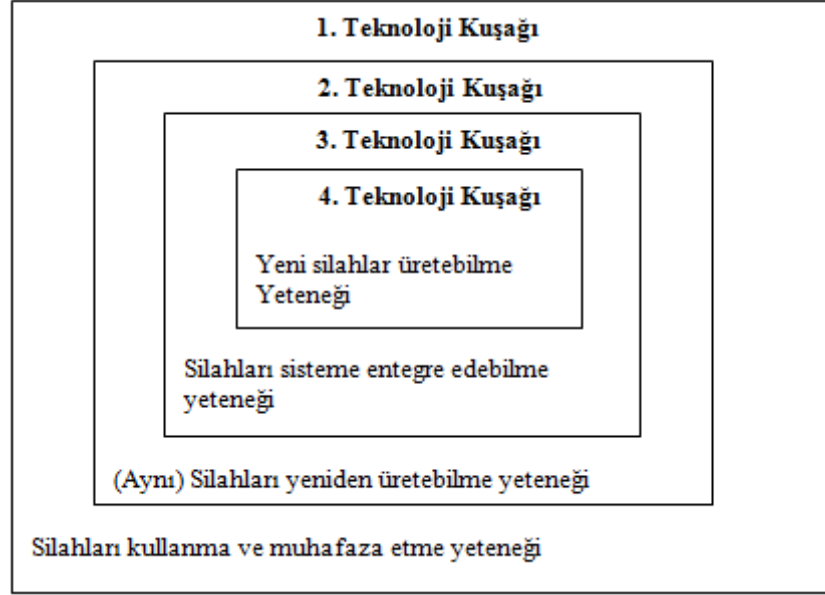
Silahlar ilk dönemlerden günümüze kadar ülkeleri tehditlere karşı koruyacak olan en önemli araçlar olarak görülmüştür. Bununla beraber ilk dönemlerdeki silahlanma kavramıyla günümüzdeki silahlanma kavramının aynı içeriğe sahip olmadığını belirtmek gerekir. Zira ilk dönemlerde silahlanma faaliyetlerinin neredeyse bütünü, bir ülkenin tamamen iç kaynaklarını kullanarak yerli üretimle karşılanmaktaydı. Örneğin İlkçağda veya Orta Çağda bir devletin güvenliğini sağlamak ve tehditlerden korunmak için ihtiyaç duyduğu silahları üretmek, günümüzle karşılaştırınca oldukça basit bir teknoloji gerektirmekte ve devlet üzerinde büyük bir ekonomik maliyet oluşturmamaktaydı. Bu dönemde tehditlerin oluşturduğu en büyük maliyeti silahlardan ziyade hazır durumda tutulması gereken ordular, daha da özele incek olursa askerler oluşturmaktaydı. Ancak barutun silah teknolojisinde kullanılmasının ardından ateşli silahlarda yaşanan hızlı gelişme ve buna paralel olarak silahların tahrip gücünün giderek artması, ordulardaki asker ve sahip olunan silah sayısı yerine, silahların niteliğini ön plana çıkarmaya başlamıştır. Bu bağlamda güvenliğini sağlamak için silah elde etmeye yönelik ekonomik maliyet giderek artacak ve kısa sürede toplam maliyetin çoğunluğunu oluşturacaktır. Bununla ilişkili olarak, silahların giderek daha gelişmiş hale gelmesi, silah üretimi için gereken teknolojinin de sürekli yenilenmesi ihtiyacını doğuracaktır.

Aşağıdaki şekilde görüldüğü gibi, silah üretimine yönelik askeri teknoloji kendi içinde birbirini takip eden dört kuşaktan oluşmaktadır. Bu aşamalardan birinci teknoloji kuşağı, silah veya silah sistemleri ile bunların parçalarının basit anlamda kullanımı ve korunmasını ifade etmekteyken; ikinci teknoloji kuşağı, söz konusu silah teknolojisinin kopyalanarak aynı silahların ülke içinde üretilmesini ifade etmektedir. Üçüncü teknoloji kuşağı, silahların savaş alanında etkin bir şekilde kullanılabilir olmasını kastetmekteyken; dördüncü ve son teknoloji kuşağı, yeni silah teknolojileri bulmayı ve gelişmiş silahlar üretebilir hale gelmesini ifade etmektedir.³³ Bu askeri teknoloji kuşaklarından özellikle dördüncüsü, günümüzde az sayıda ülke tarafından gerçekleştirilebilmekteyken; ilk kuşak teknoloji, günümüzde hemen her ülkenin sahip olduğu bir düzeydir.

³² Frank Barnaby, *The Role and Control of Weapons in the 1990's*, New York: Routledge, 1992, s. 26.

³³ Krause, *op.cit.*, s. 19.

Şekil-2: Silah Üretimine İlişkin Askeri Teknolojinin Aşamaları

Kaynak: Keith Krause, *Arms and the State: Patterns of Military Production and Trade*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992, s. 19.

Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı ve özellikle de İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan gelişmeler, uluslararası ilişkilerin başlıca aktörü olan devlet sayısında ciddi bir artışın yaşanmasına neden olmuştur.³⁴ Uluslararası arenadaki bu sayısal artış, devletlerin güvenliğine yönelik tehdit ve risklerin de artmasını beraberinde getirmiştir. Bununla beraber, yeni dönemde silahlanma için ihtiyaç duyulan ekonomik ve teknolojik altyapıya bütün devletlerin aynı derecede sahip olmadığını belirtmek gerekir. Bir diğer ifadeyle, güvenlik kaygıları ve silaha yönelik ihtiyaçlar artarken; silah teknolojisindeki gelişmeler, her bir devletin bu ihtiyaçları aynı ölçüde karşılayamaması sonucunu doğurmuştur. Özellikle silahlanma için gerekli teknolojik ve ekonomik altyapıdan yoksun olan devletler, kapasiteleri karşılayabildiği ölçüde silahların küçük bir kısmını ülke içinde üretme yoluna giderken; üretmedikleri gelişmiş silah sistemlerini silah ticareti yoluyla diğer ülkelerden tedarik etme yoluna gitmeye başlamışlardır. Bu noktada silah ticaretinin silahlanma alanındaki önemi giderek artmıştır. Devletlerin başlıca silah tedarik yöntemlerinin tartışılacağı aşağıda, önce neden her devletin silah üretiminde bulunmadığı veya

³⁴ Kristian S. Gleditsch - Michael D. Ward, "A Revised List of Independent States Since the Congress of Vienna", *International Interactions*, Vol. 25, No. 4, ss. 405-410.

bulunmadığı tartışılacak; daha sonra silah ticaretinin sıradan bir ticari alışveriş olmadığı gerçeğinden hareketle, tedarikçi ve alıcı ülkelerin silah ticaretiyle ulaşmak istedikleri hedefler irdelenecektir.

A. Üretim Yoluyla Silah Tedariki

Bir devletin başvurduğu silah tedarik yöntemleri düşünüldüğünde ilk akla gelen, silahların ülke içinde üretilmesidir. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi, silahların ülke içinde üretimi ilk dönemlerde gerçekleştirilmesi kolay bir yöntemken; zamanla çok daha karmaşık bir hal almış ve farklı türlerde üretim modellerini ortaya çıkarmıştır. Bunun yanı sıra silah üretimi, oldukça kapsamlı bir kavramdır. Bu bağlamda basit bir tabanca veya el bombası yapımı, silah üretimi kapsamında değerlendirilebileceği gibi; balistik füze, savaş uçağı veya nükleer silah yapımı da silah üretimi kapsamında değerlendirilmektedir.³⁵

Yerli silah üretimine ilişkin özellikle iki noktanın önemli olduğu söylenebilir. İlk olarak, her devlet hızla gelişen silah teknolojisinin ihtiyaçlarına aynı oranda ayak uyduramamakta ve ihtiyaç duyduğu ekonomik kapasiteye sahip bulunmamaktadır. Zira askeri alanda araştırma-geliştirme (AR-GE) faaliyetleri oldukça büyük bir maliyet gerektirmekteyken; her girişilen proje sonucunda üretilen silah sistemleri işlevsel olmayabilmektedir. Dolayısıyla ekonomik açıdan bakıldığında, eğer bir devlet yeterli teknolojiye sahip değilse ve/veya silah üretimi için büyük bir fon ayıramıyorsa, istediği silahları daha az maliyetli olarak görülen dışarıdan alma yoluna gitmektedir.³⁶ Bununla beraber “*ekonomik ve teknolojik altyapısı olan her devlet, silah üretiminde ve ihracında bulunmaktadır*” varsayımının istisnaları da bulunabilmektedir. Örnek vermek gerekirse, Meksika sahip olduğu ekonomik ve teknolojik altyapısıyla bazı temel silah sistemlerini üretebilecek konumdayken, sorunsuz sınırlara sahip olması nedeniyle kapsamlı bir silah üretiminde bulunmamaktadır.³⁷ Buradan hareketle, bir ülkenin tehdit algılamaları ve güvenlik kaygıları içinde bulunmasının yerli silah üretimine yönelmede daha önemli bir faktör olduğu söylenebilir.

Değinilmesi gereken ikinci nokta ise söz konusu maliyetlere rağmen devletlerin yerli üretim girişimlerini sürdürmeleridir. Temel silah sistemleri üretebilme kapasitesi açısından bir

³⁵ Bu başlıkta silah üretimiyle kastedilen, genel anlamda gelişmiş temel silah sistemlerini üretme kapasitesidir.

³⁶ Christopher S. Parker, “New Weapons for Old Problems: Conventional Proliferation and Military Effectiveness in Developing States”, *International Security*, Vol. 23, No. 4. Spring 1999, s. 123; Paul Levine – Ron Smith, “The Arms Trade: Winners and Losers”, *Economic Policy*, Vol. 12, No. 25, October 1997, s.342.

³⁷ Robert M. Rosh, “Third World Arms Production and the Evolving Interstate System”, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 34, No. 1. March 1990, s. 59.

örnek vermek gerekirse, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda sadece ABD, SSCB, İngiltere, Kanada ve İsveç'in bu silah sistemlerini üretebildiği görülmektedir. Ancak 1980'lere gelindiğinde 50'den fazla ülkenin yerli savunma sanayi aracılığıyla temel silah sistemleri üretme ve geliştirme girişimlerinde bulunduğu görülmektedir.³⁸

Bu bağlamda, yaşanan ve Soğuk Savaş döneminde de Orta Doğu özelinde sıklıkla karşılaşılan bazı gelişmeler, devletleri dışarıdan silah tedarik etme konusunda bir ikileme karşı karşıya bırakmaktadır. Burada ikilem, devletlerin yaptığı ekonomik ve stratejik maliyet hesapları arasında yaşanmaktadır. Stratejik açıdan bakıldığında, ihtiyaç duyulan silahların ülke içinde üretilmesi, devletlerin daha bağımsız politikalar izlemesini sağlamaktadır. Nitekim silahlanma açısından dışarıya bağımlı olmayan bir devlet, kriz dönemlerinde herhangi bir silah ambargosu veya yedek parça kısıtlamasıyla karşılaşma kaygısı taşımadan daha geniş bir hareket alanında politika uygulayabilecektir. Ayrıca bir ülkede yerli bir savunma sanayinin bulunması, iç politikada ulusal onuru olumlu anlamda etkileyebilmekte ve bağımsız ve egemen bir ülke olmanın göstergelerinden birisi olarak değerlendirilmektedir.³⁹ Oluşturacağı ekonomik yükün haricinde, yerli bir savunma sanayi ekonomik kalkınmayı olumlu anlamda da etkileyebilmektedir. Bu bağlamda silah üretimi, kalkınma programları açısından önemli bir itici güç olarak görülmektedir. Silah üretiminin nitelikli insan gücü, teknolojik altyapı ve diğer endüstri kollarında belirli bir gelişmişlik düzeyi gerektirmesi, ekonomik büyüme açısından olumlu bir katkı olarak değerlendirilmektedir.⁴⁰

Yarattığı avantaj ve dezavantajlar bir tarafa bırakılacak olursa, “yerli silah üretimi” kavramının günümüzde eskiye oranla daha karmaşık bir hal aldığı belirtilmelidir. Bu noktada Keith Krause, özellikle Üçüncü Dünya ülkeleri açısından silah üretiminin bir bütün olarak değerlendirilemeyeceğini; bunun çeşitli aşamalarını ortaya koyarak açıklamaktadır. Buna göre silah üretimi birbiriyle ilişki 11 farklı aşamadan meydana gelmektedir:

---

³⁸ Barnaby, *The Role and Control...*, op.cit., ss. 18-19.

³⁹ U. Albrecht, et.al., “Militarization, Arms Transfer and Arms Production in Peripheral Countries”, *Journal of Peace Research*, Vol. 12, No. 3, 1975, s. 199.

⁴⁰ Rosh, op.cit., s. 59.

Tablo-6: “Silah Üretimi” Aşamaları

1	Silahların basit bakımını gerçekleştirme kapasitesi
2	Silahları onarma, yenileme ve eksik yönlerini modifiye etme kapasitesi
3	İthal edilen parçaların montajı ve basit lisanslı üretimi
4	Bazı bileşenlerin veya hammaddelerin yurtiçi üretimi
5	Fazla sofistike olmayan silahların nihai montajı ve bazı parçaların yurtiçi üretimi
6	Tek başına veya bir başka ülkeyle ortaklaşa olarak fazla sofistike olmayan silahların lisanslı üretimi
7	Yurtiçi lisanslı üretilen silahlar için sınırlı AR-GE çalışmaları yapılması
8	Fazla sofistike olmayan bağımsız silahların sınırlı üretimi; Sofistike silahların sınırlı üretimi
9	Bağımsız AR-GE ve fazla sofistike olmayan silahların üretimi
10	Bağımsız AR-GE ve ithal edilen parçalarla sofistike silahların üretimi
11	Tamamen bağımsız AR-GE ve üretim

Kaynak: Krause, op.cit. s. 171

Yukarıdaki silah üretimi aşamaları dikkate alındığında, bütün aşamaları gerçekleştirmiş bir ülke, kendi güvenliğini sağlamak için tamamen yerli üretime dayalı bir silahlanma faaliyeti içine girebilir. Ancak günümüzde sayıları 50’den fazla olan yerli savunma sanayine sahip olan ülkelerin tamamının son aşamaya kadar geldiğini söylemek oldukça güçtür. Bir diğer ifadeyle, bu devletlerin büyük çoğunluğu hâlâ bazı gelişmiş parçalar veya AR-GE için dışarıya bağımlı durumdadırlar. Bu noktada lisanslı üretim yönteminin silah üretimi açısından önemli bir aşama olduğu belirtilmelidir.⁴¹ Zira lisanslı üretim sayesinde alıcı ülke, teknoloji transferi yoluyla büyük maliyetlere katlanarak silah üretimi yapmak yerine, satıcı ülkeyle lisanslı üretim anlaşması yaparak bu maliyeti azaltmaktadır. Yapılan anlaşmalar çoğunlukla, satıcı ülkede yapılan bir silah üretim hakkının bir diğer ülkeye verilmesi anlamına gelmektedir. Böylelikle, normalde silahları dışarıdan alan bir ülke, lisanslı üretimle başladığı silah üretimini zamanla geliştirerek daha ileri düzeyde silah üretme kapasitesine yaklaşmaktadır.

⁴¹ Parker, op.cit., s. 124.

Silah üretiminde uygulanan bir başka yöntem ise ortak üretim anlaşmalarıdır. Normalde, her bir ülke ulusal güvenliği gereği ihtiyaç duyduğu silahları ülke içinde üretmek istemektedir. Ancak bu süreç yukarıda değinildiği gibi hem maliyetli hem de gelişmiş bir AR-GE desteği gerektirmektedir. Bu nedenle satıcı ülkeler, alıcılara teknoloji transferi konusunda oldukça isteksizdir. Alıcı ülkeler ise aynı nedenlerle mümkün olduğunca çok teknolojinin transfer edilmesini istemektedir. Bu doğrultuda, özellikle müttefik ülkeler açısından alıcı ve satıcı ülkelerin çıkarlarını ortak noktada buluşturan yöntem, ortak üretim anlaşmalarıdır. Bu yöntemde, satıcı ülke ortak üretim sonucunda üretilecek silahlardan alınması koşuluyla, alıcı ülkede bazı parçaların üretilmesi veya montajı için bir kısım teknolojinin transfer edilmesine müsaade etmektedir.⁴² Böylece satıcı ülke hem kendi ordusunu sübvansede edebilmekte hem de teknolojinin bütününe alıcıya vermemiş olmaktadır. Alıcı ülke ise hem alacağı silah sistemlerini daha düşük maliyetle tedarik edebilmekte hem de kendi savunma sanayini geliştirebilmek için kısmi bir teknoloji transferi elde etmiş olmaktadır. Ancak bu yöntemler, her silah sistemi üretimi için geçerli olmadığı gibi, her üretici ve alıcı ülke arasında gerçekleştirilebilmesi de söz konusu değildir. Silah üretim faaliyetlerinin oldukça küçük bir kısmı, bu yöntemlerle gerçekleştirilebilmektedir. Dolayısıyla devletler üretebildikleri silahları kendi imkânlarıyla ürettikten sonra, diğer silahları dışarıdan satın alma yoluna gitmektedirler ve satın alma, silahlanma faaliyetlerinin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu nedenle silahlanma açısından bir başka silah tedarik yöntemi olan satın alma ve bunun ortaya çıkardığı silah ticareti üzerinde durulması gerekir.

B. Silah Ticareti: Bir Dış Politika ve Güvenlik Aracı

Çalışmada doğrudan ulusal güvenlikle ilişkilendirilen silahlar, dışarıdan bir bakış açısıyla sıradan bir ticari meta olarak görülebilir. Serbest ticareti savunan ekonomik liberalizmdeki karşılaştırmalı üstünlükler teorisi bağlamında düşünüldüğünde, bir ülke silah üretiminde karşılaştırmalı olarak daha az üstünse silah üretmeyi bırakmalı; silah üretiminde üstün olan ülkeden silah almalı ve karşılığında kendisinin karşılaştırmalı olarak üstün olduğu malı satmalıdır. Ancak bu teori, diğer ticari metalara uygulanabilir olsa da güvenliği doğrudan ilgilendiren silahlanma göz önünde bulundurulduğunda, durum değişmektedir. Zira silahların özel durumu, ticareti serbestleştirmeye yönelik Ticaret ve Tarifeler Genel Anlaşması'nda (GATT- General Agreement on Tariffs and Trade) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)

---

⁴² Ibid., s. 123; Albrecht,loc.cit.

metinlerinde de vurgulanmaktadır. GATT'ın 1947'de imzalanan ve 1994'te DTÖ'nün kurulmasının ardından da geçerliliğini koruyan antlaşmanın "Güvenlik İstisnaları" başlığını taşıyan 21. Maddesi, doğrudan silahlanmaya istisna getirmektedir.⁴³ Bu madde, "Antlaşmada yer alan hiçbir hüküm, devletlerin hayati güvenlik çıkarlarını korumak için girişeceği eylemlere halel getiremez." şeklindeki genel ifadenin ardından, silah, mühimmat ve savaş malzemeleri gibi materyallerin ticaretine ve transferine karışılmayacağını belirten hükümler içermektedir. Maddede ayrıca, DTÖ'nün hiçbir yetkili organının bu maddeye yönelik yorumlamada bulunma veya karar verme hakkına sahip olmadığı belirtilmektedir. Dolayısıyla silahların sıradan bir ticari unsur olmadığı, ticaretin önündeki engellerin kaldırılması ve uluslararası ticaretin serbestleştirilmesine yönelik kurulan en önemli oluşumlar tarafından da kabul edilmiştir. Devletler bu maddeye dayalı olarak silah ihracatlarını sübvansede edebilmekte ve silah ticareti DTÖ kayıtları dışında tutulmaktadır.⁴⁴

Silahları diğer ticari mallardan ayıran bu özelliği, silah ticaretinin de kendine özgü koşullarda gerçekleşmesine neden olmaktadır. Bu noktada ister gerçek dünya fiyatı ister sembolik rakamlar üzerinden fiyatlandırılınsın, silah ticaretinde ticarete muhatap olan bir satıcı/tedarikçi ve bir alıcı bulunmaktadır.⁴⁵ Normal bir ticarete, satıcı ürettiği mala en iyi fiyat veren alıcıya malını satmak ister; alıcı ise talep ettiği mala en düşük fiyatı veren satıcıdan bu malı almak ister. Ancak konu silah ticareti olduğunda, normal ticari koşulların geçerliliği ortadan kalkmakta ve bazen satıcı ülke, çok daha düşük bir fiyata silah satabilirken; alıcı da normalden daha pahalı silahlar almak durumunda kalabilir. Ayrıca alıcı normalden çok daha yüksek fiyatlar verse de satıcı söz konusu silah sistemlerini satmak istemeyebilir. Zira burada ticari beklentilerin yanı sıra siyasal ve stratejik çıkar beklentileri de önemli rol oynamaktadır. Bu noktada silah ticaretinde tedarikçi ülkeler ile alıcı ülkelerin çeşitli hedefleri bulunmaktadır. Bu hedefler çatışmadığı sürece silah transferleri devam etmekte; hedefler çatıştığında ise silah transferleri taraflardan birinin veya her ikisinin girişimiyle durmaktadır.

---

⁴³ Bkz. GATT, Article 21-Security Exceptions,

http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/analytic_index_e/gatt1994_08_e.htm#article21, (e.t., 10.09.2009).

⁴⁴ Bkz. Mari'a del Carmen Garcı'a-Alonson - Paul Levine, "Arms Export Controls, Subsidies and the WTO Exemption", *Scottish Journal of Political Economy*, Vol. 52, No. 2, May 2005, ss. 305-306.

⁴⁵ Burada ister hibe ister yardım ister satış olsun, bütün silah transferleri, silah ticareti başlığında değerlendirilmektedir. Ayrıca satıcı, bağışçı veya silah yardımı yapan ülkeler aynı kategoride satıcı/tedarikçi ülke şeklinde dile getirilmektedir. J. N. Chaudhuri, "The International Arms Trade III: The Recipient's Problems", *The Political Quarterly*, Vol. 43, No. 3, s. 261.

1. Tedarikçi (Satıcı) Ülkelerin Beklenti ve Hedefleri

Silah ticaretinde tedarikçi ülkelerin hedeflerinin ele alınacağı bu kısımda öncelikle belirtilmesi gereken, bu ülkelerin neredeyse tümünün askeri teknolojide dördüncü kuşağa ve silah üretimi aşamalarında da 11. aşamaya gelmiş olduklarıdır. Tedarikçi ülkelerin silah ticaretindeki hedeflerini ekonomik, siyasi ve stratejik olmak üzere üç ana başlıkta toplamak mümkündür. Ancak silah transferlerinde, ekonomik hedeflerden ziyade siyasi ve stratejik hedeflerin daha belirleyici olduğunu; hatta bu iki faktörün ekonomik hedefleri beslediğini söylemek gerekir.⁴⁶

Ekonomik hedeflerle başlamak gerekirse, tedarikçi ülke yapmış olduğu satışla kendi ülkesine döviz girdisi sağlamak ve ödemeler dengesini düzene sokmayı hedeflemektedir. Bunun yanı sıra satıcı ülke yapacağı satışla, ölçek ekonomisi sayesinde silah üretiminin maliyetini azaltmayı hedeflemektedir. Savunma sanayinde ve yan endüstrilerinde istihdamı arttırmak ve altyapıyı güçlendirmenin yanı sıra AR-GE maliyetlerini karşılamak da tedarikçi ülkenin ekonomik beklentileri arasındadır. Ayrıca satıcı ülke, yapacağı satışla artan askeri üretiminin, katma değer yaratarak diğer sanayi kollarını olumlu etkilemesini ve ekonomik kalkınmayı desteklemesini beklemektedir.⁴⁷

Silah satışları, çoğu zaman sadece bir kereye mahsus gerçekleşen bir etkileşim değildir. Zira satılan silahların tesliminin ardından alıcı ülke kısa süre içinde yedek parçalara ihtiyaç duymaktadır. Bir silah sisteminin alınmasının ardından modernizasyon ihtiyacının doğması ortalama olarak 8-15 yıl içinde söz konusu olmaktadır.⁴⁸ Modernizasyon çalışmaları için yine büyük ölçüde silahın tedarik edildiği ülkeye başvurulmaktadır. Bu doğrultuda ekonomik açıdan bakıldığında, yedek parça satışı veya modernizasyon çalışmaları da satıcı ülkeler açısından kârlı olmaktadır. Bunun yanı sıra özellikle temel silah sistemlerinin satışı, sadece malın teslimiyle bitmemekte; çoğu zaman bu silahların kullanımı için kapsamlı eğitimler verilmektedir. Bu eğitimler de şüphesiz, ekonomik açıdan bir gelir kaynağıdır.⁴⁹

Ekonomik açıdan son bir dolaylı katkı da satılan silahların sağladığı reklam faktörüyle, gelecekte yapılacak olan silah satışlarının önünü açmasıdır. Özellikle yakın savaş riskinin yüksek olduğu bölgelerde bulunan ülkelere yapılan silah transferleri, bu silahların cephede

---

⁴⁶ Ron Smith, et.al., "The Economics of Exporting Arms", *Journal of Peace Research*, Vol. 22, No. 3. (Sep., 1985), s. 243.

⁴⁷ Krause, op.cit. s. 97; Garcia-Levine, op.cit., ss. 307-308.

⁴⁸ Chaudhuri, op.cit., s. 264.

⁴⁹ Geoffrey Kemp, "The International Arms Trade: Supplier, Recipient and Arms Control Perspectives", *Political Quarterly*, Vol. 42, October-December 1971, ss. 379-380.

kullanılmasıyla beraber yeni satışlara ivme kazandırabilmektedir. Nitekim satılan silahların çatışmalarda gösterdiği performans, bu silahlara yönelik talebi de arttırmaktadır. Bunu örneklendirmek gerekirse, Fransa'nın 1950'ler ve 1960'larda İsrail'e sattığı Mirage tipi savaş uçaklarının 1967 Savaşı'nda gösterdiği etkili performans, 1967 sonrasında bu uçaklara olan talebi belirgin bir şekilde arttırmıştır.⁵⁰ Aynı şekilde, gelişen iletişim teknolojisi sayesinde bazı çatışma ve savaşlarda kullanılan silahların performanslarının*, kısa süre içinde veya gerçek zamanlı olarak ekranlara yansması silah üreticileri açısından ücretsiz ama önemli bir reklam imkânı sunmaktadır.

Siyasi hedefler, aslında tedarikçi ülkelerin stratejik hedefleriyle yakından ilişkilidir. Realist mantıktaki güç arayışına kadar indirgenebilecek olan siyasi hedeflerin başında, silah satışının alıcı ülke üzerinde bir nüfuz alanı oluşturmak için kullanılması gelmektedir. Özellikle alıcı ülke silah ihtiyaçları konusunda yerli bir savunma sanayine sahip değilse, alternatif silah kaynakları yoksa ve güvenlik kaygıları yüksek düzeydeyse silah ticaretinin başarılı bir nüfuz aracı olarak kullanılması söz konusu olabilmektedir.⁵¹ Ancak silah transferlerinin alıcı ülke üzerinde bir baskı unsuru (*leverage*) olarak kullanılması, her zaman beklenen davranışı getirmeyebilmektedir. Bu noktada transferin bir caydırıcı veya cezalandırıcı bir yöntem olarak gösterilmesi yerine pozitif anlamda bir ödül olarak kullanılması, tedarikçi ülkenin daha başarılı olması sonucunu doğurabilmektedir.⁵² Tedarikçi ülkenin özellikle müttefik bir ülkeyle silah ticaretinde bulunması, aynı zamanda alıcı ülkenin iç ve dış tehditlere karşı istikrarına ve güvenliğine yönelik desteğini göstermektedir. Özellikle Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB tarafından hibe ve düşük faizli satışlar şeklinde dost ve müttefik ülkelere yönelik yapılan silah transferleri, bu ülkelerdeki rejimlerin ayakta kalmasını sağlamaya yönelik olmuştur.

Müttefik olsun ya da olmasın tedarikçi ülkenin bir diğer ülkeye silah satmasındaki siyasi amaç, söz konusu bölgedeki güç dengesini korumak olabilir. Eğer rakip bir tedarikçi ülke, bir bölgeye yoğun bir şekilde silah transfer ediyorsa veya bölgedeki mevcut denge, söz konusu tedarikçinin aleyhineyse; tedarikçi ülke silah transferinde bulunarak bölgedeki durumu kendi lehine dengelemek isteyebilir. Ayrıca, tedarikçi ülke bölgenin tümünü nüfuz altına almak yerine, sadece bölgedeki varlığını göstermek için de silah transferinde bulunabilmektedir. Son olarak tedarikçi ülkeler, ittifak ilişkisinden bağımsız olarak, stratejik kaynaklara ve

---

⁵⁰ Ibid., s. 380.

* Savaş uçakları, füzeler, füzesavar füzeler veya çeşitli bombaların sergilediği performanslar, ilk akla gelen örneklerdendir.

⁵¹ Krause, op.cit., s. 98.

⁵² John Sislın, "Arms as Influence: The Determinants of Successful Influence", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 38, No. 4, December 1994, s. 670.

hammaddelere (örneğin petrol) sorunsuz bir şekilde ulaşabilmek için silah transferinde bulunabilmektedir.⁵³ Çalışmanın ana konusunu oluşturan Soğuk Savaş döneminde Orta Doğu'ya yönelik silah transferlerinde tedarikçi ülkeler, ekonomik beklentilerden ziyade büyük ölçüde siyasi ve aşağıda değinilecek olan stratejik beklentiler nedeniyle hareket etmişlerdir.

Stratejik hedeflere değinmek gerekirse, silah satan bir ülke aslında doğrudan kendi güvenliğini sağlama amacı taşıyabilmektedir. Nitekim müttefik ülkelere yapılacak olan bir silah transferi, bu ülkelerin askeri hazırlık derecesini arttıracığından, olası bir kriz durumunda tedarikçi ülkenin yanında daha güçlü bir şekilde olmasını sağlayacaktır. Bu durum, şüphesiz tedarikçi ülkenin stratejik çıkarlarına uygun olacaktır. Ayrıca satılan/verilen silahlar karşılığında, alıcı ülkede askeri veya istihbarat amaçlı üsler kurma veya bu ülke topraklarını kullanma hakkı elde etme beklentisi de doğmaktadır.⁵⁴ Bu noktada İngiltere, Etiyopya, Pakistan, Suudi Arabistan ve İspanya'da kurulan Amerikan üsleri veya Mısır, Suriye ve Cezayir'de bir dönem kurulan Sovyet üsleri, büyük ölçüde yapılan silah transferlerinin üstü örtülü bir sonucu olmuştur.⁵⁵

Stratejik açıdan bakıldığında, silah ticareti bir anlamda askeri müdahalede bulunmanın ikamesi olarak da düşünülebilir. Tedarikçi ülke, müttefik bir ülkenin korunması için kendi askerini göndermek yerine, göndereceği silahlarla söz konusu ülkenin ordusunu güçlendirme yoluna gidebilmektedir. Bu bağlamda çalışmada da vurgulanacak olan Eisenhower doktriniyle doğrudan askeri müdahale taahhüdünde bulunulması ilk duruma, Nixon doktriniyle doğrudan askeri müdahale yerine askeri yardımlarda (özellikle silah transferleri) bulunma taahhüdü de ikinci duruma işaret etmektedir. Son olarak, tedarikçi ülkeler ürettikleri yeni silah sistemlerinin savaş alanlarındaki gerçek performansını, yaptıkları transferler sayesinde herhangi bir çatışmaya girmeden doğrudan test etme imkânına sahip olmaktadır.⁵⁶ Bu durum ise hem mevcut silah sistemlerinin gözden geçirilmesine ve eksikliklerinin giderilmesine imkân sağlamakta hem de yeni AR-GE faaliyetleri üzerindeki yükü azaltmaktadır.

---

⁵³ Barnaby, *The Role and Control...*, op.cit., s. 24.

⁵⁴ Kemp, "The International Arms Trade: Supplier,...", op.cit. s. 382

⁵⁵ Sislin, op.cit., ss. 683-684.

⁵⁶ Krause, loc.cit.

2. Alıcı Ülkelerin Beklenti ve Hedefleri

Alıcı ülkelerin temel özelliği, yukarıda ifade edilen askeri teknoloji aşamalarında dördüncü seviyeye; silah üretimi aşamalarında da henüz 11. seviyeye ulaşmamış olmalarıdır. Alıcı ülkelerin silah ticaretine yönelik beklenti ve hedefleri, aslında tedarikçi ülkeler için dile getirilen hedef ve beklentilerle ilişkili olarak çoğaltılabilir. Ancak bu kısımda çalışmanın sistematiği açısından vurgulanması düşünülen diğer hedef ve beklentiler ile bazı sorunlar irdelenecektir.

Ekonomik faktörlerden başlamak gerekirse, öncelikle alıcı ülkelerin büyük çoğunluğunun ekonomik ve teknolojik açıdan yerli bir savunma sanayi oluşturacak kapasitede olmadığını belirtmek gerekir. Bazı ülkelerinse kendilerine ait bir savunma sanayi olsa dahi, bu ülkeler gelişmiş silah sistemleri üretecek altyapıdan yoksundurlar. AR-GE faaliyetlerinin getirdiği ekonomik yük düşünüldüğünde birçok ülke açısından dışarıdan silah almak kısa ve orta vadede ekonomik açıdan daha rasyonel görülmektedir. Ekonomi faktörünün alıcı ülkeler üzerindeki etkisi, *fırsat maliyeti* kavramıyla açıklanabilmektedir. Örneğin askeri amaçlı kullanılacak bir jet motoru geliştirme ve üretmenin maliyeti, devletler açısından o kadar büyük bir yük getirmektedir ki devletler bunun yerine en azından motoru dışarıdan tedarik etmeyi tercih etmektedirler.⁵⁷

Siyasi ve stratejik faktörlere değinmek gerekirse, alıcı ülkenin silah alımında başlıca hedefi, her şeyden önce askeri denge açısından rakiplerine üstünlük sağlamaktır. Böylece rakip ülkeler üzerinde caydırıcı bir etkiye sahip olunması beklenmektedir. Olası bir önceden saldırıyla karşılaşılması halindeyse, en azından savunma gücünün artırılması hedeflenmektedir.⁵⁸ Bir sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde irdelenecek olan 1950'lerdeki Mısır ve İsrail'in silahlanma girişimleri büyük ölçüde bu amaçları taşımaktadır.

Alıcı ülkeler bir silah sistemine ihtiyaç duyduğunda, potansiyel satıcı ülkelerden birine başvurmaktadır. Ancak özellikle silah pazarı, serbest piyasa koşullarının geçerli olmadığı ender alanlardan birisidir. Her potansiyel üretici ülke, söz konusu silah sistemini bütün alıcılara satmak istemeyebileceği gibi, alıcı ülke de sipariş için başvururken bazı siyasi koşulları göz önünde bulundurmamak zorundadır. Bu noktada alıcı ülkenin söz konusu *silah sistemlerine yönelik ihtiyacının aciliyeti* önemlidir. Zira bir ülkeden silah alırken ekonomik maliyetin yanında siyasi

---

⁵⁷ Kemp, "The International Arms Trade: Supplier,...", op.cit. ss. 383-384.

⁵⁸ David Kinsella - Herbert K. Tillema, "Arms and Aggression in the Middle East: Overt Military Interventions, 1948-1991", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 39, No. 2, June 1995, s. 308.

maliyetler de söz konusu olabilmektedir.⁵⁹ Alıcı ülkeler kendileri için bir silah transferini kabul ettiklerinde, potansiyel siyasi maliyetleri de kabul etmiş veya en azından göze almış sayılmaktadır. Bu nedenle, alıcı ülke bir silah transferini kabul etmeden önce kendi içinde bir fayda-maliyet hesabına girmekte ve silahların transferi sonucunda beklediği fayda, maliyeti aşyorsa silah alımına yanaşmaktadır. Somutlaştırmak gerekirse, komşu bir ülkenin silahlanmasından yüksek derecede güvenlik tehdidi algılayan ve acil silah ihtiyacı duyan bir ülkenin yapacağı silah alımında, karşılaşacağı siyasi maliyeti kabullenme ihtimali oldukça yüksektir. Oysa çok daha düşük bir güvenlik riskiyle karşı karşıya olan bir ülkenin yapacağı silah alımında tutunacağı tavır daha farklı olacaktır. Bununla ilişkili olarak silah anlaşmasında ticari boyut ne kadar fazlaysa, satıcı ülkenin nüfuzuna ve baskılarına karşı çıkılma ihtimali o kadar yüksektir.⁶⁰

Alıcı ülkelerin dikkate almak durumunda oldukları bir diğer konu, kaynağın mümkün mertebede kesintisiz olmasıdır. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, alıcı ülke ile silah alınan tedarikçi ülke arasında kaçınılmaz bir bağımlılık ilişkisi kurulmaktadır. Bu bağımlılık sadece teknik destek veya mühimmat nedeniyle değil, aynı zamanda yedek parçalar ve yeni silah alımları nedeniyle oluşmaktadır.⁶¹ Alıcı ülkenin bir başka ülkeyle yaşadığı olası bir kriz durumunda karşı karşıya kalacağı en olumsuz durumlardan birisi, tedarikçi ülkenin ihtiyaç duyulan silahları veya yedek parçaları vermeye yanaşmaması olacaktır. Örnek vermek gerekirse Mısır'ın İsrail'le kriz yaşadığı 1955'te 36 İngiliz yapımı savaş uçağı bulunmaktayken; bunlardan 30'u İngiltere'nin yedek parça ambargosu nedeniyle hangarlarda beklemekteydi. Mısır, bu nedenle İsrail'e karşı etkili bir misillemede bulunamamıştı.⁶² Aynı şekilde tedarikçi ülke, transfer ettiği silahların kendi onayı dışında kullanılmamasını isteyebilmektedir. Tedarikçi ve alıcı ülke arasında sorun yaşanmasına neden olan bu duruma ilişkin örnek olarak Pakistan'ın Hindistan'la 1965'te yaşadığı krizde ABD'nin tutumu veya Türkiye'nin 1964'te Kıbrıs sorunu nedeniyle ABD ile yaşadığı gerginlik verilebilir. Şüphesiz tedarikçi ülkenin bu tutumları alıcı ülke açısından arzu edilmemekte ve böylesi bir durumda kısa vadede alternatif tedarikçiler aranmakta; orta ve uzun vadede ise kendi savunma sanayisini oluşturmaya ve silah bağımlılığını azaltmaya çalışmaktadır.

Bazı durumlarda ise alınan silahların niteliğinden çok, silahların kaynağı, yani “tedarikçi ülkenin kendisi” bilinçli olarak tercih sebebi olmaktadır. Bir kez daha vurgulamak

---

⁵⁹ Chaudhuri, op.cit., s. 264.

⁶⁰ Ibid., s. 268.

⁶¹ Levine – Smith, op.cit., s. 338.

⁶² Bkz. Keith Kyle, *Suez: Britain's End of Empire in the Middle East*, London: I.B. Tauris Pub., 2003, s. 65.

gerekirse, silah ticareti bir kereliğe mahsus bir ticari işlem değildir. Silah ilişkisinin bir kere kurulması, alıcı ve tedarikçi arasında (istisnaları olsa da) uzunca dönemler sürececek bir ilişkinin başlaması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda tedarikçi ülkenin siyasi hedefleri olabileceği gibi, alıcı ülkenin de siyasi hedefleri olabilmektedir. Örneğin Soğuk Savaş koşulları düşünüldüğünde, herhangi bir bloğa aktif bir şekilde katılmasa bile Blok önderlerinden birisinden silah alımı yapmış olmak, aynı zamanda bu ülkelerle dayanışma içinde olduğunu göstermekteydi. Bu durum da alıcı ülkelere üstü örtülü bir siyasi himaye sağlamaktaydı.

Toparlamak gerekirse, silah ticareti normal ticari işlemlerden oldukça farklı ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Silah ticareti ister piyasa fiyatları üzerinden olsun ister sembolik rakamlarla isterse de hibe olarak gerçekleştirilsin, bunun siyasi ve stratejik yönü, ekonomik yönüne ağır basan bir etkileşimdir. Bu etkileşim, silah ticaretinin kendine özgü doğası gereği sadece bir kereliğine değil, birçok kez gerçekleşmekte ve istisnalar hariç olmak üzere aynı taraflar arasında uzun dönemler sürebilmektedir. Tedarikçi ve alıcı ülkeler açısından farklı hedeflerin ve beklentilerin söz konusu olduğu silah ticaretinde transferler, her iki tarafın çıkarı keskin bir şekilde çatışmadığı sürece gerçekleşmektedir.

III. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE ORTA DOĞU’NUN DÜNYA SİLAH TİCARETİNDEKİ KONUMU

Orta Doğu, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemden günümüze kadar, dünya silah ticaretinin önemli bir kısmına ev sahipliği yapmaktadır. Günümüzde dünya silah ticaretinin alıcı kesiminde önemli bir rol oynayan⁶³ Orta Doğu’nun bu konumuna ulaşmasında bir dizi faktörün rolü olmuştur. Sahip olunan güvenlik kaygılarının yanı sıra, küresel ve bölgesel düzeyde gerçekleşen sistemik değişimler, Filistin sorununda yaşanan gelişmeler ve petrol fiyatlarının artması gibi faktörler, bölge ülkelerinin silahlanmasının artarak devam etmesine neden olmuştur.⁶⁴ Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı’nın ardından İsrail’in kurulmasıyla yüksek düzeyde güvenlik kaygıları yaşayan bölge ülkelerinin 1950-1954 arası dönemde gerçekleştirdiği silah alımları yılda ortalama 40 milyon doların altında seyretmiştir.⁶⁵ Sonraki dönemlerle karşılaştırıldığında bu rakamın nispeten düşük görünmesinin nedeni, bölge ülkelerinin talep

⁶³ 2000’li yıllarda Orta Doğu’ya yönelik silah transferleri için bkz. Siemon T. Wezeman et.al., “International Arms Transfers”, *SIPRI Yearbook 2009: Armaments, Disarmament and International Security*, ss. 299-310.

⁶⁴ Çalışmada Orta Doğu’da Soğuk Savaş dönemindeki silahlanma girişimlerinin spesifik olarak güvenlik algılamalarına ve yeni silahlanmalara etkisi kapsamlı bir şekilde analiz edildiğinden, burada sadece bölgenin dünya silah ticaretindeki konumuna değinilerek genel bir çerçeve oluşturulacaktır.

⁶⁵ Cathy Tackney, “Dealing Arms in the Middle East. Part I: History and Strategic Considerations”, *MERIP Reports*, No. 8, March - April 1972, s. 6.

düşüklüğünden ziyade; tedarikçilerden istedikleri silahları elde edememeleri olmuştur. Nitekim bu dönemde bölgeye yönelik silah ticaretinde başlıca tedarikçi ülkeler olan ABD, İngiltere ve Fransa, bölgeye satılan silahların yüzde 84'ünü tedarik ederken; İngiltere tek başına toplam silah satışının yarısından fazlasını yapmaktaydı. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı'ndan 1954'e kadar geçen dönemde bölgesel silah transferleri, genel olarak üç ülkenin özelde ise İngiltere'nin tekelinde gerçekleştirilmiştir.

Bölgesel silah ticaretinde tedarikçilerin rolünü irdelemek gerekirse, 1960'lı yıllardan Soğuk Savaş'ın sonuna kadar bölge ülkelerinin temel silah tedarikçilerinin ABD ve SSCB olduğu görülmektedir. İngiltere'nin Süveyş Savaşı'ndan sonra bölgesel silah ticaretindeki tekelinin kırılmasının ardından yerini ABD almış ve bir daha bırakmamak üzere bölgenin başlıca tedarikçilerinden birisi olmuştur. 1955'ten itibaren silah satışına başlayan SSCB ise Mısır, Suriye ve 1958'den itibaren Irak gibi ülkelerin temel tedarikçisi olmuştur. Örnek vermek gerekirse⁶⁶ 1970-1974 döneminde Mısır'ın satın aldığı silahların yüzde 98'i, Suriye'nin yüzde 95'i, Irak'ın ise yüzde 94'ü Sovyetler Birliği tarafından tedarik edilmiştir. ABD ise aynı dönemde İsrail'in satın aldığı silahların yüzde 97'sini, Suudi Arabistan'ın yüzde 51'ini, İran'ın ise yüzde 60'ını tek başına karşılamıştır. 1975-1979 dönemi dikkate alındığındaysa, ABD'nin bölge ülkelerine yönelik silah satışını arttırdığı görülmektedir. Zira bir önceki dönemde SSCB bölgedeki silah satışlarının yüzde 51'ini ABD ise yüzde 34'ünü gerçekleştirmekteyken; 1975-1979 döneminde ABD'nin payı yüzde 61'e çıkmış; SSCB'nin ise bölge ülkelerine yaptığı silah transferlerindeki payı, toplamda yüzde 15'e kadar düşmüştür.

Soğuk Savaş'ın ilk 10 yılı ile 1955'ten 1967'deki Arap-İsrail Savaşı'na kadar geçen dönem karşılaştırıldığında, Orta Doğu'nun dünya silah ticareti açısından büyük bir sıçrama yaptığı görülmektedir. Önceki dönemde yıllık ortalama 40 milyon doların altında seyreden silah alımları, yeni dönemde yılda ortalama 200 milyon dolar seviyesine çıkmıştır. Bu artışta, daha önce İngiltere, ABD ve Fransa'nın tekelinde olan Orta Doğu silah pazarına Sovyetler Birliği'nin de dahil olması etkili olmuştur. Zira SSCB önce Mısır sonra Suriye ile yapmış olduğu silah anlaşmalarıyla bölgede etkili bir rol oynamaya başlamıştır. Örneklendirmek gerekirse, Moskova'nın Kahire'yle sadece 1955'te yaptığı silah anlaşmalarının hacmi, bütün Orta Doğu ülkelerinin 1950-1954 döneminde yaptığı silah alımlarının toplamından daha fazlaydı.⁶⁷

---

⁶⁶ Joe Stork – Jim Paul “Arms Sales and the Militarization of the Middle East”, *MERIP Reports*, No. 112, *The Arms Race in the Middle East*, February 1983, s. 6.

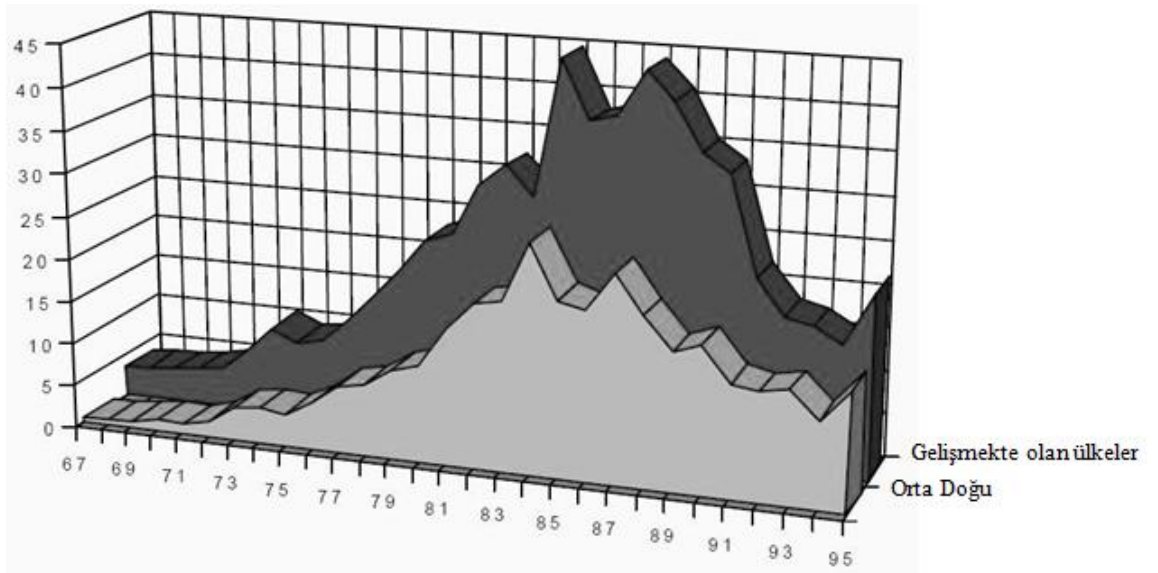
⁶⁷ Tackney, “Dealing Arms in the Middle East. Part I...”, op.cit., s. 6.

Tablo-7: Gelişmekte Olan Ülkelere Sevk Edilen Temel Silah Sistemleri*

Bölgeler/Dönemler	1960	1970	1980	1983
Orta Doğu	20.7	43.4	44.2	56.0
Uzak Doğu	36.3	29.2	13.6	9.0
Latin Amerika	17.6	7.4	11.2	15.3
Kuzey Afrika	1.0	2.7	14.7	6.6
Güney Asya	20.8	11.6	8.1	7.9
Diğer bölgeler	3.6	4.7	8.2	5.2

Kaynak: Smith, et.al., “The Economics of...”, op.cit., s. 241

Grafik-1: Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Orta Doğu’da Silah Alımları (1967-1995)*

Kaynak: Anthony H. Cordesman, *World Arms Sales and The Middle East*, CSIS, 14 October 1997, s. 15.

1960’lı yıllarla beraber, Orta Doğu iki kutuplu sistemde küresel düzeyde yaşanan Soğuk Savaş’ın önemli bir cephesi haline gelmiş ve bölgesel dinamikler küresel etkilere açık bir şekilde gelişim göstermeye başlamıştır. Ancak bu dönemde henüz hiçbir bölge ülkesi tam anlamıyla fonksiyonel bir yerli savunma sanayi kuramadığından, silahlanma faaliyetlerinin büyük bir kısmı silah ticareti yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda yukarıda yer alan

* Uzak Doğu bölgesine Vietnam; Latin Amerika bölgesine Orta ve Güney Amerika; Diğer bölgelere Güney Afrika ve Okyanusya dahil edilmiştir. Oranlar yüzde olarak verilmiştir.

* 1997 dolar fiyatı üzerinden; milyar dolar olarak verilmiştir.

tablo ve grafik, Orta Doğu'nun dünya silah ticaretindeki konumunu daha iyi ortaya koymaktadır. Gelişmekte olan ülkelere sevk edilen temel silah sistemlerin oranını veren tablodan da anlaşıldığı gibi, 1960'ta dünya silah ticaretinin sadece yüzde 20.7'sini transfer eden Orta Doğu, 1970'e gelindiğinde gelişmekte olan ülkelerin yer aldığı bölgeler arasında en fazla silah transferini gerçekleştiren bölge haline gelmiştir. 1960'lı yıllarda dünyanın diğer bölgelerinde devam eden ulusal bağımsızlık hareketleri ve bunun getirdiği silahlanma faaliyetlerine rağmen, Uzak Doğu, Latin Amerika ve Kuzey Afrika bölgelerinde yer alan ülkelerin yaptığı silah alımlarının toplamı, Orta Doğu'nun gerisinde kalmaktadır.⁶⁸ 1967 ve 1973'te savaşlar yaşayan Orta Doğu, 1980'deki İran-İrak Savaşı'na kadar herhangi bir savaş yaşamasa da bölgesel güvenlik kaygıları giderilememiştir. Bu nedenle bölgesel silah alımları, petrol fiyatlarındaki yükselişin de etkisiyle artma eğilimi göstermiş ve Orta Doğu 1980'li yıllarda silah alımındaki liderlik rolünü sürdürmüştür. Silah alımlarının yanı sıra yapılan savunma harcamalarının bütünü dikkate alındığında, Orta Doğu'nun dünyanın diğer bölgelerinden nitelik ve nicelik olarak tahmin edilenden çok daha fazla savunma harcaması yaptığı ortaya çıkmaktadır.⁶⁹

Tablo-8: Bazı Orta Doğu Ülkelerinin Savunma Harcamaları *

	1962	1964	1966	1968	1970	1972	1974	1976	1978	1980
İsrail	251	406	566	1,132	1,981	2,134	2,900	3,159	2,676	2,218
Mısır	677	949	1,057	1,517	2,589	2,911	5,927	5,004	3,327	2,509
Suriye	213	244	220	377	384	427	624	1,110	1,165	3,186
Ürdün	190	190	228	364	281	292	250	411	311	491
S. Arabistan	433	503	1,022	1,517	1,739	2,623	4,111	8,433	11,379	22,258
Kuveyt	86	90	158	285	303	371	724	1,064	1,076	931
Lübnan	83	74	100	125	122	174	209	174	166	200
İrak	346	462	578	677	846	830	2,016	2,011	1,988	2,440
İran	543	612	1,133	1,615	1,814	2,518	7,664	10,557	9,424	4,040

Kaynak: Stork-Paul, op.cit., s. 6.

Yukarıdaki tabloda verilen savunma harcamaları, aslında bölge ülkelerinin silah alımlarındaki artışın da bir göstergesidir. Bu bağlamda 1960'lı yıllarda hem reel hem oransal olarak en fazla savunma harcaması yapan ülkelerin başında, İsrail ve Mısır gelmektedir. Bu iki ülkenin yanı sıra İran'ın bir Batı Bloğu ülkesi olarak SSCB'yle sınırı bulunması ve 1980'e kadar bölge politikalarına doğrudan etkide bulunmaması, Tahran'ın ayrı bir kategoride

⁶⁸ Smith, et.al., "The Economics of...", op.cit., s. 241

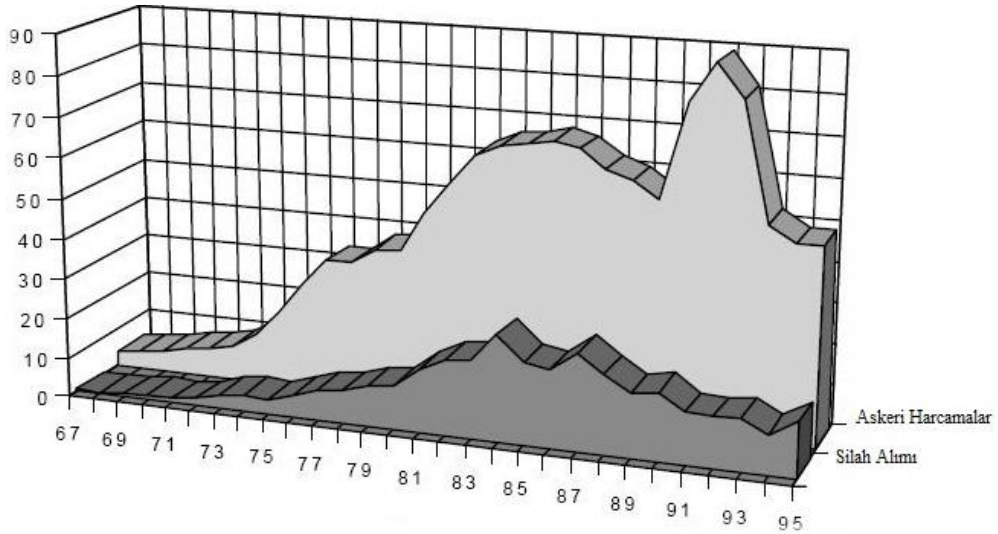
⁶⁹ Stork-Paul, op.cit., s. 6.

* 1978 dolar fiyatı üzerinden hesaplanmıştır.

değerlendirilmesini gerektirmektedir. Tabloda dikkat çeken bir diğer unsur, 1973 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra petrol fiyatlarındaki yükselişin, özellikle petrol üreticisi Arap ülkelerinin savunma harcamalarında yaptığı artıştır. Nitekim bu ülkelerden özellikle İran ve Irak'ın yapacağı harcamalar, İran-Irak Savaşı'nın yaşanmasında etkili olmuştur.

Aşağıdaki grafikte beraber düşünüldüğünde, Orta Doğu'da bir bütün olarak savunma harcamaları arttıkça silah alma girişimlerinin arttığı görülmektedir. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken nokta, grafiğin bütün silahlanma faaliyetlerini değil; sadece silah ticaretine konu olan ve bölge ülkelerinin alıcı konumunda bulunduğu durumu yansıtmaktadır. Nitekim 1970'lerin sonuna kadar Mısır ama özellikle İsrail, İran ve Irak gibi ülkeler bir yandan dışarıdan silah satın alırken, diğer yandan kendi savunma sanayilerini oluşturmak ve gelişmiş silahlar üretebilmek için de girişimlerde bulunmuştur. Dolayısıyla Orta Doğu'daki silahlanma girişimleri, hem silah ticareti hem de yerli üretim için harcanan fonlarla birlikte düşünüldüğünde, silahlar için harcanan miktarın askeri harcamalara oranı artmaktadır.

Grafik-2: Orta Doğu'da Savunma Harcamaları ve Silah Alımları (1967-1995)*

Kaynak: Cordesman, "World Arms Sales...", op.cit., s. 5.

Toparlamak gerekirse, dünya silah ticareti hacmi zaman zaman küçük düşüşler yaşasa da 2000'li yıllara kadar yükseliş trendini sürdürmüştür. Orta Doğu ise bu yükseliş trendine özellikle 1980'li yıllarda ve 1990'ların başında önemli katkılar sağlamıştır. Dünya silah ticareti, 1990'lı yıllarda düşüş trendine girmiş ancak Orta Doğu'daki bölgesel silah alımları aynı ölçüde

* 1997 dolar fiyatı üzerinden; milyar dolar olarak verilmiştir.

düşmemiştir. 1999-2003 yılları arasında 1960'lardaki seviyesine inen dünya silah ticareti hacmi, 2004-2009 döneminde tekrar yükselişe geçmiştir. Ancak dünya silah ticareti 2004-2009 döneminde yüzde 21 oranında artarken, Orta Doğu'daki silah alımları yüzde 38 oranında artmıştır.⁷⁰ Buradan hareketle, günümüzde sıklıkla dile getirilen Orta Doğu'nun dünya silah ticaretindeki rolünün ve bölgesel silahlanmanın güvenlik politikalarına etkisinin anlaşılabilmesi için, Soğuk Savaş dönemi üzerinde kapsamlı analizler yapmak gerekir. Zira İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan silahlanma girişimleri ve bu girişimlerin küresel ve bölgesel güvenliğe etkisi, günümüz uluslararası ve bölgesel güvenlik politikalarının analiz edilebilmesi için başlangıç noktası teşkil etmektedir.

---

⁷⁰ Siemon T. Wezeman et.al., "International Arms Transfers", *SIPRI Yearbook 2009: Armaments, Disarmament and International Security*, ss. 299-300.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTA DOĞU'DA SİLAHLANMA GİRİŞİMLERİNİN BAŞLAMASI

Orta Doğu coğrafyası Birinci Dünya Savaşı'na kadar büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına dâhildi. Bölgede Osmanlı'nın yanı sıra etkili siyasal aktör olarak Kaçar Hanedanlığının başta bulunduğu İran ve 1881'de İngiltere tarafından işgal edilerek fiili denetimi ele geçirilen Mısır bulunmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla, Orta Doğu'nun sınırları yeniden düzenlendi. Bu bağlamda Savaş sonrasında Türkiye ve kısmen İran, bağımsız devletler olarak uluslararası politika sahnesinde yer alırken; İngiltere ile Fransa tarafından çizilen sınırlarda, Suudi Arabistan, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün ve Kuveyt gibi yeni devletler ortaya çıktı. İkinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde söz konusu devletlerin yanı sıra Körfezdeki Şeyhlikler de henüz bağımsızlıklarını kazanamamış veya hukuksal anlamda bağımsız olmakla birlikte, etkin İngiliz veya Fransız denetimi altında bulunmaktaydı.¹

İkinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere ve Fransa'nın uluslararası konumlarında meydana gelen değişiklikler, doğrudan Orta Doğu'daki etkilerinin azalmasıyla ve bir süre sonra da ABD ve SSCB'nin bölgede etkin birer güç olarak ortaya çıkmasıyla sonuçlandı. Soğuk Savaş dönemi olarak da adlandırılan 1990'lara kadar Orta Doğu'da ideolojik ve politik sorunların yanı sıra sınır sorunlarının neden olduğu çok sayıda savaş ve düşük yoğunluklu çatışma yaşandı. 1948-1949 Arap-İsrail Savaşı ile başlayan bölgesel savaşlar daha sonraki yıllarda 1956 Süveyş Savaşı, 1967 ve 1973 Arap-İsrail Savaşları ve en son olarak da 1980-1988 İran-İrak Savaşıyla sürdü. Soğuk Savaşın son yılında ise Irak'ın Kuveyt işgali ve ardından 1991 Kuveyt Savaşı gündeme geldi. Büyük çaplı savaşların dışında Orta Doğu'da etnik ve mezhepsel gruplar arasında da onlarca çatışma yaşandı. Lübnan, Yemen, Umman ve Irak'taki etnik ve mezhepsel çatışmalar bunlar arasında öne çıkanlar olmuştur. Orta Doğu Soğuk Savaş yıllarında bölgesel ve ülkesel çatışmaların merkezi haline gelirken, bölgedeki silahlanma yarışı ve harcamaları sürekli

---

¹ Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere ve Fransa'nın bölge ülkeleriyle ilişkileri için bkz. Arı, *Geçmişten Günümüze...*, op.cit., ss. 159-192.

bir şekilde artış göstermiştir. Silahların diplomasinin önüne geçmesi ve politikanın temel aracı haline gelmesi Orta Doğu'daki istikrarsızlıkları daha da derinleştirmiştir.

I. SİLAHLANMANIN BAŞLAMASINDA ETKİLİ OLAN DİNAMİKLER

Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Filistin merkezli Orta Doğu topraklarında başlayan Arap-Yahudi gerginliği 1947'de BM'de kabul edilen Taksim Kararının ardından daha da şiddetlenmiş ve 1948'de İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesiyle bölgesel bir savaşa dönüşmüştür. Bu süreçte hem İsrail hem de Arap ülkelerinin savaşa hazırlık dereceleri Birinci Arap-İsrail Savaşı'nın sonuçlarını doğrudan etkileyecektir. Bununla beraber, Filistin topraklarının paylaşımı sorunu günümüze kadar Arap-İsrail sorunun merkezinde olan bir konu olmayı sürdürmektedir. Süreçte soruna taraf alan aktörlerin diplomasi yerine savaşa yönelmesi, bölgedeki silahlanma yarışının da sürekli bir şekilde genişlemesiyle sonuçlanacaktır.

Orta Doğu, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında, silahlanma açısından durgun bir dönem geçirdi. Bu durgunluğun sebebi büyük ölçüde, Türkiye ve İran'ın Savaşta tarafsız kalmaları ve yeni kurulan devletlerin de İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bağımsız eylemler geliştirme yeteneğine sahip olmamalarıydı. Zira, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında belirli bir döneme kadar, söz konusu ülkelerin dış politikadan savunma ve güvenlik politikalarına kadar takip ettiği politikaların sınırı, İngiltere veya Fransa tarafından çizilmişti. Ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni uluslararası yapı, Savaşın galipleri İngiltere, Fransa, ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri etkilediği gibi, bölgesel dengeleri de etkilemişti. Bu bağlamda sömürgeci devletlerle olan bağlarını *de facto* veya *de jure* olarak yavaş yavaş koparmaya başlayan ülkelerin de içinde yer aldığı Orta Doğu, diğer güvenlik sorunlarının yanında, **20. Yüzyılın en uzun savaşı**² sayılan Soğuk Savaş'ın da önemli bir cephesi haline gelecekti. Bu nedenle, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Orta Doğu'daki silahlanma girişimleri giderek artacak ve bölge, dünya silah ticaretinin önemli bir kısmına ev sahipliği yapacaktır.

Bununla beraber, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Orta Doğu'da -daha sonraki dönemlerle karşılaştırıldığında- "*durgun*" olarak nitelendirilebilecek olan silahlanma faaliyetleri başlamıştır. Bölgedeki silahlanma girişimlerinin başlamasını sağlayan faktörler, uluslararası dinamikler ve bölgesel dinamikler olmak üzere iki ana çerçevede ele alınabilir.

---

² Michael J. Cohen, *Fighting World War Three from the Middle East: Allied Contingency Plans, 1945-1954*, London: Frank Cass & Co. Ltd., 1997, s. xiii.

Uluslararası dinamikler, büyük ölçüde Savaş sonrasında oluşan yeni uluslararası yapının bir sonucu olup, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında özellikle İran ve Türkiye gibi ülkeler üzerinde etkili olurken; bu dinamiklerin 1950'li yıllara kadar bölge genelindeki silahlanmayı derinden etkilediği söylenemez. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından ortaya çıkan bölgesel dinamikler ise Filistin sorunu başta olmak üzere, İngiltere'nin bölgedeki nüfuzunu korumak istemesine paralel olarak, bölgede kurulan rejimlerin iktidarlarını koruma güdülerini şeklinde ortaya çıkmış ve bölgede silahlanmanın başlamasında etkili olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında uyguladığı bazı politikalar dikkate alındığında, ABD'nin birkaç yıl sonra yaşanacak olan Soğuk Savaş'a pek de hazırlıklı olmadığı görülmektedir. Örneğin İran, 1941 Ağustosunda Sovyet-İngiliz işgaline uğradığında, ABD sadece işgale açık bir şekilde karşı çıkmamakla kalmamış; Sovyetler Birliği'ne yardım gönderebilmek için İran'a 30,000 asker göndererek ülkedeki ulaştırma alt yapısının inşa edilmesini de sağlamaya çalışmıştı. İngiltere'nin Orta Doğu'daki ticareti ve savaş malzemelerinin dağıtımını düzenlemek amacıyla 1941'de kurmuş olduğu *Orta Doğu Tedarik Merkezi*'ne (*Middle East Supply Centre*) katılmış; ancak, İngiltere'nin Savaş sonunda bu mekanizmayı, bölgedeki nüfuzlarını arttırmak için devam ettirme talebini geri çevirerek bölge ülkelerinin bağımsızlığını desteklemişti.³ Ayrıca Savaşın bitiminin ardından askerlerini terhis etmeye başlayan ABD'nin, Savaş esnasında 12 milyonun üzerinde olan asker sayısını 1947 Haziranında 1.5 milyona indirmesi de dikkat çekiciydi.⁴

Aslında, Sovyetler Birliği, İngiltere ve ABD arasında 1945 Şubatında gerçekleşen Yalta Konferansı ile beraber, müttefik devletler arasındaki görüş ayrılıkları artmış ve yeni uluslararası sistemin yapısı şekillenmeye başlamıştı. Bu bağlamda İngiltere ile ABD, Sovyet nüfuzunun engellenmesi için planlamalar yapmaya başladı. Bu planlamalarda korunması düşünülen hayati bölgeler arasında Avrupa'nın yanı sıra Orta Doğu da bulunmaktaydı. Zira, bölge sadece İngiliz stratejik çıkarları nedeniyle değil; aynı zamanda zengin enerji rezervleri ve Amerikan ekonomik çıkarları açısından da önemli görülmekteydi.⁵ Ancak, İngiltere ile ABD arasında Orta Doğu'nun Sovyet etkisinden korunmasına yönelik yapılan planlamalarda önceliğin nereye verileceğine ilişkin görüş ayrılıkları vardı⁶: ABD'ye göre Orta Doğu'ya olası bir Sovyet yayılması, Türkiye ve İran üzerinden gerçekleşecekken; İngiltere, planlamalarda 1936 Antlaşması'na dayalı olarak

³ Peter L. Hahn, *Crisis and Crossfire: The United States and the Middle East Since 1945*, Washington, D.C.: Potomac Books, 2005, ss. 4-5.

⁴ Cohen, op.cit., s. 4.

⁵ Bu konuda bkz., Veysel Ayhan, *İmparatorluk Yolu: Orta Doğu ve Petrol*, Bursa: Dora Yay., 2009.

⁶ Cohen, op.cit., s. 273.

etkin denetiminin bulunduğu Mısır'a öncelik verilmesini savunmaktaydı. Sonuçta her iki bölgeye de öncelik verilmesi için çalışmalar başlatıldı.

1947 Martında ilan edilen Truman Doktrini⁷ ile Türkiye'nin stratejik açıdan güçlendirilerek Orta Doğu'ya yönelik Sovyet yayılmasının önlenmesi amaçlanmaktaydı. Türkiye'ye yönelik yardım kararının Kongre'deki görüşmelerinde, ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, “Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'nun bağımsız yapısının korunması için Türkiye ile entegrasyon sağlanmasının önemi”ne vurgu yapmıştı.⁸ Yardım kararının Kongre tarafından onaylanmasının ardından, aynı yıl Türkiye'ye gelen bir Araştırma Grubu yaptığı çalışmalar sonunda Türkiye'ye öncelikle 100 milyon dolar civarında bir yardım yapılmasını önerdi.⁹ Bu 100 milyon dolarlık yardımın, 95 milyon doları doğrudan silah ve askeri teçhizatlar için ayrılırken; 5 milyon dolar da yol yapımı gibi altyapı güçlendirmesine tahsis edilecekti. Bu aşamadan sonra başlayan askeri yardımlar çerçevesinde birkaç yıl içinde 50,000 tonun üzerinde askeri malzemeyi kara birlikleri için tahsis eden ABD, donanmaya da sekizi mayın tarama gemisi olmak üzere 11 gemi ve dört denizaltı vermişti. 1948 Sonbaharında hava kuvvetleri için Türkiye'ye 180 tane P-47 ve 30 tane B-26 savaş uçağı ile 86 tane C-47 askeri nakliye uçağı verilmişti. 1950 sonuna gelindiğinde, Türkiye'ye yapılan askeri yardımlar 271 milyon doları bulmaktaydı.¹⁰

Türkiye'nin yanı sıra İran da Orta Doğu'nun korunması için cephe ülkelerinden biri olarak görülmekteydi. Daha sonra kamuya açılan arşivlerde, 1946 Ekiminde “ABD'nin İran'daki stratejik çıkarlarının, ABD'nin Yakın ve Orta Doğu'daki çıkarlarıyla yakından ilişkili” olduğu belirtilmekte ve İran'daki olası bir Sovyet nüfuzunun, bölgedeki diğer ülkelerde domino etkisi yaratacağı, bu nedenle İran'ın silahlandırılması ve güçlendirilerek desteklenmesi gerektiği savunulmaktaydı.¹¹ Ancak İran'ın durumu, Türkiye'den oldukça farklıydı. Zira, ülkede zaten Şah'a danışmanlık yapan ve kolluk görevinde İran Jandarmasına yardımcı olan bir Amerikan askeri misyonu bulunmaktaydı. Ayrıca, İran Şahı İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği'ne yardım için ülkesine gelen Amerikan askeri misyonunun Savaş sonrasında da kalmasını istemekteydi. Bu doğrultuda İran'ın silahlandırılmasının önünü açan Amerikan askeri misyonunun Savaş sonrasındaki statüsü, 6 Ekim 1947'de imzalanan bir anlaşmayla

⁷ Türkiye ile Yunanistan'a yardımı öngören ABD Başkanı Truman'ın konuşmasının tam metni için bkz. *President Harry S. Truman's Address before a Joint Session of Congress*, March 12, 1947, <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/trudoc.htm>, (e.t. 10.10.2007).

⁸ Hahn, *Crisis ...*, op.cit., s. 139.

⁹ Bkz. James Alvin Huston, *Outposts and Allies: U.S. Army Logistics in the Cold War, 1945-1953*, London: Associated University Press, 1988, s. 192.

¹⁰ Cohen, op.cit., ss. 55-56.

¹¹ Hahn, *Crisis ...*, op.cit, ss. 137-138.

belirlenmişti.¹² Bu tarihten itibaren İran'a birkaç yıl içinde 110 milyon doların üzerinde askeri yardım yapılmış ve İran Ordusu da bölgedeki etkin güçlerin arasına girmiştir.¹³ Böylece İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde, uluslararası dinamiklerin etkisiyle gerçekleşen Türkiye ve İran'a yönelik askeri yardımlarla birlikte bölgesel silahlanmada belirli bir yol kat edilmişti. Ancak, Orta Doğu'daki bölgesel dinamikler de uluslararası dinamiklerle eşzamanlı olarak devreye girmişti.

Filistin sorunu çerçevesinde Yahudi ve Arap toplumları arasında başlayan çatışmanın yanı sıra İngiltere'nin bölgeye yönelik politikası ve rejimlerin iktidarlarını koruma çalışmaları da silahlanma/silahlandırma faaliyetlerini kaçınılmaz kılmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde Savaştan oldukça yıpranarak çıkan İngiltere, Orta Doğu'daki nüfuzunun, özellikle de Mısır'daki nüfuzunun korunması için yoğun çaba harcamaktaydı. Mısır'ın yanı sıra Irak, Ürdün, Kuveyt ve Filistin üzerinde var olan etkin İngiliz denetimi devam ettirilmek istenmekteydi.¹⁴ Mısır'ın İngiliz stratejisindeki önemi için, İngiliz ticari çıkarları açısından yadsınamayacak önemde olan İngiliz-Fransız ortaklı Süveyş Kanal Şirketi'nin yanı sıra, İngiltere'nin Süveyş'teki askeri üssü örnek olarak verilebilir. Zira, Süveyş'teki İngiliz üssü 38 askeri üs ve 10 askeri havaalanından oluşan yapısıyla, o dönemde dünyanın en büyük dış askeri üssünü oluşturmaktaydı.¹⁵ Dolayısıyla sadece Mısır'daki bu üs bile, Soğuk Savaş dönemindeki kutuplaşmada Sovyet yayılmasının önlenmesi için hayati önemde görülmekteydi. Mısır'ın yanı sıra Irak ve Kuveyt gibi ülkelerdeki İngiliz nüfuzunun kırılması ve oluşan güç boşluğunun Sovyetler tarafından doldurulma ihtimali, İngiliz politikası açısından en olumsuz senaryoydu ve İngiltere bunu önlemek için elinden geleni yapmalıydı.

Savaş sonrası bölgede oluşan siyasi atmosfer, İngiliz yönetimini ve bölge ülkelerindeki iktidarları olumsuz etkilemekteydi. Bir diğer ifadeyle, Savaş sonrasında bölge ülkelerinde oluşan sömürge karşıtı tutum ve "bağımsız" politika yanlısı talepler, Savaş öncesi dönemle karşılaştırılmayacak ölçüdeydi. Bu nedenle İngiltere, bölgede kendisine bağlı rejimleri desteklemek ve iktidarda kalmalarını sağlamak için bunları silahlandırma yoluna gitti.¹⁶ Bu bağlamda Türkiye ve İran bir tarafa konacak olursa, 1945-1955 döneminde Orta Doğu'nun silahlanmasında deyim yerindeyse "İngiliz tekeli" söz konusuydu. Zira, İngiltere bu dönemde

---

¹² Huston, op.cit., s. 195.

¹³ ABD'nin İran'a yaptığı silah yardımı, 1953'te düşmeye başlasa da 1955'te Bağdat Paketi'ne katılmasının ardından tekrar yükselmeye başlayacaktı. Bkz. William H. Mott, *United States Military Assistance: An Empirical Perspective*, Westport: Greenwood Press, 2002, s. 166.

¹⁴ Bassam Tibi, *Conflict and War in the Middle East: From Interstate Conflict to New Security*, Second Edition, New York, St. Martin's Press, 1998, s. 66.

¹⁵ Cohen, op.cit., s. 124.

¹⁶ Natan Aridan, *Britain, Israel and Anglo-Jewry: 1949-57*, London: Routledge Pub., 2004, s. 66.

bölgedeki silahlanma faaliyetlerinin yüzde 50'sinden fazlasını tek başına yapmaktaydı ve bu silahlandırma stratejisinde Mısır, Ürdün ve Irak'taki monarşiler daha ön plandaydı.¹⁷

II. FİLİSTİN SORUNUNUN GÖLGESİNDE İLK GİRİŞİMLER

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz Manda Yönetiminin oluşturulduğu Filistin'de, Araplar ile Yahudiler arasında çatışmaların artması ve Yahudi örgütlerin İngiliz hedeflerine de saldırması üzerine İngiltere, konuyu Birleşmiş Milletler'e (BM) götürmüştür. BM Genel Kurulu'nun aldığı 181(II)A sayılı kararla, Filistin'in bir Arap devleti, bir Yahudi devleti ve özel statülü Kudüs bölgesi olmak üzere üçe bölünmesine karar verilmişti. Bu kararın ardından İngiltere 1 Ocak 1948'de Filistin Manda Yönetimini 14 Mayıs'ta sona erdireceğini ve bölgeden çekileceğini duyurdu. İngiltere'nin çekilmesine saatler kala, Yahudilerin İsrail devletinin kurulduğunu ilan etmesiyle Mısır, Suriye, Irak, Lübnan, Ürdün ve Suudi Arabistan, İsrail'e savaş ilan etti. Böylece, Suriye'yle 1949 Temmuzunda imzalanan ateşkes anlaşmasına kadar sürecek olan Birinci Arap-İsrail Savaşı başlamış oldu.¹⁸ Bu savaş, Orta Doğunun silahlanmasında bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Zira, Savaşın ardından bölge ülkeleri rövanş için birbiri ardına silahlanacak ve bloklar arası rekabetin de devreye girmesiyle Orta Doğu zamanla dünya silah pazarının bir numaralı alıcısı haline gelecekti.

A. Bölge Dışı Güçlerin Çatışan Çıkarları Doğrultusunda Silah Politikaları

Filistin'de taraflar arasındaki gerilim giderek tırmanırken, gelişmelerin seyrinde ABD, Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin tutumları da önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda ABD, İsrail devletinin ilanından 11 dakika sonra bu devleti tanıyarak destek verirken; SSCB ilandan üç gün sonra İsrail'i tanımış; İngiltere ise 1949 Ocağında *de facto* olarak tanıdığı İsrail'i, resmi olarak tanımamayı 1950 Nisanına kadar sürdürmüştür.¹⁹ Şüphesiz, her bir devletin İsrail'in kurulmasına yönelik tutumunda farklı stratejik unsurların rolü bulunmaktadır.

ABD, İsrail'in altyapısının oluşmasına yardımcı olmasına, bağımsızlık ilanından sonra bu ülkeyi hemen tanınmasına ve ilerleyen süreçte bu devletin meşruiyetini pekiştirme politikasına

¹⁷ Cathy Tackney, "Dealing Arms in the Middle East. Part I: History and Strategic Considerations", *MERIP Reports*, No. 8, March - April 1972, s. 4; Yazid Sayigh, *Armed Struggle and the Search for State: Palestinian National Movement, 1949-1993*, Oxford: Oxford University Press, 1999, s. 18.

¹⁸ Birinci Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail, Mısır'la 24 Şubat 1949'da; Lübnan'la 23 Mart 1949'da; Ürdün'le ise 3 Nisan 1949'da ateşkes anlaşması yapmıştır.

¹⁹ Aridan, op.cit., ss. 9-10, 66.

rağmen, Birinci Arap-İsrail Savaşı öncesinde ve Savaş sırasında farklı uygulamalar içine girmiştir. Bu bağlamda ABD, BM Genel Kurulu'nda taksim kararının kabul edilmesinden bir hafta sonra 5 Aralık 1947'de aldığı bir kararla Filistin'e ve komşu ülkelere vermiş olduğu silah lisanslarını iptal ederek bölgeye tek taraflı bir silah ambargosu uygulamaya başlamıştır.²⁰ ABD'nin bölgeye uyguladığı tek taraflı silah ambargosu, ilk bakışta Truman yönetiminin İsrail yanlısı tutumuyla çelişkili gibi gözükmemektedir. Ancak **Orta Doğu'daki ekonomik çıkarlarını kaybetmemek, bölgedeki İngiliz nüfuzunun ortadan kalkmasına engel olmak ve olası bir Sovyet yayılmasını önlemek amacıyla, ABD sorunda "tarafsız" olduğunu ortaya koymak istemişti.** Bir diğer ifadeyle, ABD, Yahudilerin yakın gelecekte beklenen bağımsızlık ilanının ve yaşanması muhtemel savaşın sorumlusu gözükmemek ve bu doğrultuda Arap ülkelerinin tepkisini üzerine çekmemek için böyle bir politikaya başvurmuştu. ABD'nin kamuoyu baskısına rağmen silah ambargosu kararı almasında Dışişleri Bakanlığının ısrarlı tutumu etkili olmuştu. Ancak ABD'nin bu kararına rağmen Yahudi Ajansı yetkilileri, 1948 Ocağında ABD'den resmi silah alım talebinde bulunmuş ve ABD, bu talepler karşısında adres olarak devam etmekte olan Manda Yönetimini; Manda Yönetiminin ortadan kalkmasının ardından BM Filistin Özel Komisyonu'nu (*UNSCOP*) göstermiştir. Bununla beraber, ABD'deki Yahudi lobisi ve Kongreden tek taraflı silah ambargosunu kaldırma talepleri gelmeye devam edecekti. Hatta Temsilciler Meclisi, 15 Şubat 1948'de ambargonun kaldırılmasına yönelik bir tasarıyı oylamaya sunacaktı.²¹ Ancak ABD, ambargonun kaldırılmasının ötesinde, bunu genişletmek için girişimlerde bulunacak ve 17 Nisan 1948'de BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 46 sayılı kararla bölgeye yönelik silah ambargosu uluslararası bir nitelik kazanacaktı. Kararda, başta Filistin'in komşuları olmak üzere bütün devletler, "...Filistin'e silah ve savaş malzemesinin sevkiyatının engellenmesi için gerekli önlemleri almaya..." çağrılmaktaydı.²²

Sovyetler Birliği ise Filistin sorunu üzerinden Orta Doğu'da nüfuz sahibi olmaya çalışmaktaydı. Bu bağlamda, Sovyetlerin silah ticareti yoluyla Orta Doğu'ya angaje olması, yaygın kanıya göre 1955'te Mısır'ın Çekoslovakya'dan silah satın almasıyla başlamaktadır. Ancak, esasında Moskova'nın silah ticaretini kullanarak bölgede nüfuz kurmak istemesi, Birinci Arap-İsrail Savaşı'ndan önce söz konusu olmuştur. Zira, Yahudi Ajansı ile İsrail Ordusunun çekirdeği sayılan **Haganah örgütü, Sovyetlerin onayıyla 1948 Ocağında Çekoslovakya ile bir silah anlaşması yapmış ve büyük çoğunluğu BM'nin silah ambargosu kararından sonra Filistin'e giren bu silahlar, İsrail'in Savaşta savunma pozisyonundan saldırıya**

²⁰ Shlomo Slonim, "The 1948 American Embargo on Arms to Palestine", *Political Science Quarterly*, Vol. 94, No. 3, Autumn 1979, s. 498.

²¹ Ambargonun kaldırılması için Amerikan yönetimine yapılan diğer baskılar için bkz. *Ibid.*, ss. 499-501.

²² S/Res/46/1948, (April 17, 1948).

geçmesinde dönüm noktası olmuştur.²³ İsrail'in ilk Başbakanı Ben Gurion da anılarında “Çekoslovakya’dan alınan silahların genç İsrail devletini kurtardığını” belirtecektir.²⁴ Ben Gurion’un da işaret ettiği gibi İsrail, Orta Doğu’da güvenliğini sağlamak için temel politikasını silahlanma temelinde görmüş ve bu yöndeki tüm çabaları desteklemiştir. Bu noktada teorik kısımda belirtilen ofansif realizmin savaş dışındaki güç elde etme stratejilerini uygulamak için yeterli altyapısı bulunmayan İsrail’in, güç elde edebilmek için savaş stratejisini uygulaması, ancak yeterli bir silahlanma düzeyiyle mümkün olacaktır. Nitekim ilerleyen bölümlerde görüleceği gibi İsrail’in silahlanarak askeri kapasitesini arttırması, savaş stratejisini temel alarak rakiplerini devre dışı bırakmasında en önemli araç olacaktır. Bir diğer ifadeyle İsrail, kurulduğu günden itibaren silahlanma politikasını bölgedeki diğer aktörler üzerinde en önemli koz olarak kullanacak ve fırsat bulduğunda agresif politikalar izleyerek güvenliği sağlama yoluna gidecektir.

Bunun yanı sıra Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Orta Doğu’da kurduğu sömürge ilişkisiyle büyük bir nüfuz alanı elde eden İngiltere, bir Yahudi devletinin kurulmasıyla bu nüfuzunun kısıtlanabileceğini düşünmekteydi. Zira, farklı dokudaki bir devlet, Sovyetlerin bölgede yayılması için iyi bir zemin olabilirdi. Ancak, İsrail Batı yanlısı bir tutum sergilese bile, bunun İngiltere için çok büyük bir önemi yoktu. Nitekim, İngiliz Genelkurmayı’na göre Sovyet yayılmasının önlenmesinde “*İsrail oldukça önemsiz bir ülke ve hatta sinir bozucu*” olarak görülmekteydi.²⁵ Bu nedenle İngiltere, Arap-Yahudi gerginliğinin arttığı dönemde Mısır, Irak ve Ürdün’e silah sevkiyatını kesmemiştir. Yahudi Ajansının, Arap ülkelerine yapılan İngiliz silah sevkiyatını ABD nezdinde sıklıkla dile getirmesi üzerine ABD, konuyu İngiltere’ye açmış; ancak İngiltere, “*verilen silahların İttifak Anlaşması yükümlülüklerinden kaynaklandığını ve bu silahları vermek zorunda olduğunu*” belirterek, “*Filistin veya Arap ülkelerinden gelecek yeni silah siparişlerinde durumu dikkatle inceleyip, duruma göre karar vereceğini*” söylemişti.²⁶ Bu arada, SSCB’nin İsrail’e Çekoslovakya üzerinden silah temin etmesinde, İngiltere’nin Mısır ve Irak’a silah sevkiyatını sürdürmesinin de etkili olduğu belirtilmelidir.²⁷

---

²³ Cohen, op.cit., s. 102.

²⁴ Bkz. Yaacov Ro’i, *Soviet Decision Making in Practice: The USSR and Israel, 1947-1954*, New Jersey: Transaction Inc., 1980, s. 149.

²⁵ Aridan, op.cit., s. 65.

²⁶ Slonim, op.cit., s. 499.

²⁷ Sayigh, loc.cit.

B. İsrail'in Ofansif Realist Stratejisi ve Önlenemeyen Birinci Arap İsrail Savaşı

İngiltere'nin Manda Yönetimini 1948 Mayıs'ında sona erdireceğini açıklaması, önceden beri süregelen Arap-Yahudi çatışmasına yeni bir boyut kazandırmıştı. Nitekim daha önce Filistin Araplarına yerel saldırılar için daha çok hafif silahlara ihtiyaç duyan ve bu silahları da savaştan devletlerin İkinci Dünya Savaşı'nda kullandıkları eski envanterlerinden yasadışı yollarla karşılamakta bir sorun yaşamayan Yahudi örgütleri, İsrail'in bağımsızlığını planladığından ve bu ilanın ardından bir savaş beklediğinden silahlanma çabalarını arttırmıştı. **Savunma anlayışını ofansif yöntemlerle gerçekleştirme yönünde bir strateji üzerine kuran Yahudi örgütleri, ABD'nin yanı sıra SSCB'den de silah temin etmek için yoğun bir çaba içerisine girmişlerdi.**

Bu noktada bölgedeki gerilimi önlemek için alınmış olan silah ambargosu kararlarının etkisiz kaldığını belirtmek gerekir. Zira, ABD ile temasa geçen Yahudi Ajansı yetkilileri, ABD'den doğrudan silah yardımı alamamakla beraber, ABD'deki Yahudi örgütleri tarafından organize edilen ve Amerikan yönetiminin göz yumduğu bağışlar, Yahudi Ajansının silahlanma için ihtiyaç duyduğu finansmanı sağlamak için önemli bir kaynak olmuştu. Ayrıca ABD Import-Export Bank da İsrail'e 1949 Ocak'ında 100 milyon dolarlık bir kredi açmıştı.²⁸

ABD'den beklediği silahları alamayan Yahudi Ajansı aynı zamanda Doğu Bloğundan silah temini arayışlarına girecekti. Bu doğrultuda Filistin sorununun BM'deki görüşmeleri sırasında Sovyetler Birliği delegesi ile daha 1947 Ekiminde temas kurulmuştu. Ancak Moskova, Yahudi örgütlerinin silahlanmasında doğrudan rol oynamak yerine; bu örgütlerin, Çekoslovakya üzerinden silahlanmalarını desteklemeyi tercih etti. Gerçi Yahudi Ajansı Avrupa Siyasi Departmanı Başkanı Moshe Sneh, silah alımı için ilk olarak 1947 Temmuzunda aracılığıyla Çekoslovak yetkililer ile görüşmeye başlamıştı. Bununla beraber müzakereler, Sovyetlerin onayının alınmasından sonra hız kazandı ve 1947 Aralık'ına gelindiğinde Yahudi Ajansı ile Çekoslovakya arasındaki silah anlaşmasının kapsamı ve sevkiyatın nasıl gerçekleşeceği netleşmeye başladı. Buna göre, anlaşma kapsamındaki silahlar ve askeri malzemelerin sevkiyatı iki yolla gerçekleşecekti. Silahlar ya Çekoslovakya'dan Filistin'e doğrudan ulaştırılacak ya da Yugoslavya, Macaristan ve Romanya gibi Doğu Bloğu üyesi ülkelerin limanları üzerinden dolaylı olarak Filistin'e aktarılacaktı.²⁹ Böylece 14 Ocak 1948'de resmîyet kazanan ilk silah anlaşması çerçevesindeki silahların bir kısmı uçakla, bir kısmı da Yugoslavya üzerinden

---

²⁸ Joseph Heller, *The Birth of Israel, 1945-1949: Ben-Gurion and His Critics*, Gainesville: University Press of Florida, 2000, s. 44

²⁹ Ro'i, op.cit., ss. 150-152.

gemiyle gönderilerek 1948 Nisanında daha savaş başlamadan önce Yahudi örgütlerinin eline ulaştı.³⁰

Birinci Arap-İsrail Savaşı'ndan önce Çekoslovakya ile toplam beş silah anlaşması yapılmıştı. Bunlardan ilk üç anlaşma, daha ziyade piyade tüfeği, makineli tüfek ve bunların mühimmatı gibi küçük silahları kapsarken, daha sonra yapılan anlaşmalar tank, top ve savaş uçağı gibi ağır silahları içeren kapsamlı anlaşmalardı. Örneğin 23 Nisan 1948'de yapılan dördüncü anlaşma 10 Messerschmidts tipi savaş uçağını kapsarken, bundan birkaç gün sonra yapılan beşinci anlaşmada Yahudi Ajansı, ilave 20 savaş uçağı daha almaktaydı. Bu savaş uçaklarının ilki Savaşın başladığı ilk hafta içinde Yahudi Ajansı'nın eline ulaşırken; 20 Mayıs 1948'de imzalanan anlaşma ile 15 savaş uçağı daha alınmıştı.³¹ Savaş esnasında Çekoslovakya'dan savaş uçaklarının yanı sıra tanklar ve toplar alan İsrail, Çekoslovak silahlarının büyük kısmına İngilizlerin bölgeden tamamen çekildiği 1948 Yazından itibaren ulaşacaktı.

Ayrıca Yahudi örgütleri, ister Doğu ister Batı bloğunda olsun, diğer Avrupa ülkeleri nezdinde de silah almak için girişimlerde bulunmuştur. Ancak Çekoslovakya'dan yapılan sevkiyatın Savaşın yürütülmesinde önemli katkıları olmuştur. Somutlaştırmak gerekirse, Savaştan önce Yahudi örgütleri Avrupa'dan yaklaşık 19 milyon dolarlık silah satın alınırken, bunun 11 milyon dolardan fazlasını Çekoslovakya'dan aldığı silahlar oluşturmaktaydı.³² Ayrıca Yahudi Ajansı, doğrudan silah alımı şeklinde olmasa da farklı yollarla hem silah ambargosunu delmiş hem de silahlanma faaliyetlerini sürdürmüştür. Örneğin Çekoslovakya'dan gelen uçakların bir kısmı parçalanıp "*ticari mal*" olarak gösterilerek Filistin'de birleştirilirken; İngiltere'den 20 Auster tipi savaş uçağı "*hurda*" olarak gösterilmek suretiyle satın alınmış ve bu uçaklar Filistin'de modernize edilip çalışır duruma getirdikten sonra Savaşta kullanılmıştır. Ayrıca İngiliz Manda Yönetiminin *hurda* olarak değersiz görüp, çekilirken Filistin'de bıraktığı Spitfire uçakları da tamir edilerek İsrail envanterine girmiştir.³³

Bu noktada Birinci Arap-İsrail Savaşı'nın zamanlamasının, stratejik açıdan İsrail için oldukça avantajlı bir ortam sağladığını belirtmek gerekir. Zira, bağımsızlık öncesinde Yahudi örgütlerine verilen siyasal desteğin yanı sıra bu örgütler, silah temininde büyük bir zorlukla karşılaşmamıştı. Bu durum da Savaş öncesinde altyapısını oluşturmaya başlayan ancak henüz

³⁰ Heller, op.cit., s. xvi.

³¹ Ro'i, op.cit., ss. 152-153.

³² Yahudi Ajansı'nın, silah almak için Polonya ile de görüşmelerde bulunduğu ve olumlu yanıt almasına rağmen daha sonra teknik nedenlerle bundan vazgeçtiği belirtilmelidir. Bkz. Ibid., s. 153.

³³ "Timeline: Israel War of Independence", http://www.zionism-israel.com/his/Israel_war_independence_1948_timeline.htm, (e.t. 17.09.2007).

bir devlet kurumsallaşmasına sahip olmayan İsrail'in altı Arap devleti karşısında üstünlük sağlamasında önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda *İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan silah fazlalığı ve Soğuk Savaş'ın başlamış olması*, Yahudi örgütlerinin silahlanmasını kolaylaştırmıştır. Gerçi, ABD'nin öncülüğünde BM tarafından uygulanan silah ambargosu ve İngiltere'nin Savaş sırasındaki tutumu nedeniyle İsrail, Batı Bloğundan resmi kanallar üzerinden silah alımında bulunamamıştı ancak Yahudi örgütlerinin bu ülkelerde oluşturdukları *sivil ağlar* üzerinden Yahudi örgütlerine silahlar veya silahlanma için gerekli fonlar aktarılmıştı.

Savaş sırasında Batı Bloğundan beklediği doğrudan silah desteğini bulamayan İsrail, bu dönemde silahlanma için Sovyetler Birliği nezdinde silahlanma arayışlarını sürdürmüştür. Bu bağlamda, İsrail'in tanınmasından sonra ilk Moskova Büyükelçisi olan Golda Meir³⁴, ve askeri ataşesi Yohanan Ratner, Moskova ile ilişkilerin yürütülmesinde önemli rol oynamıştı. Sovyetler'i, *"İngiltere'nin Arap ülkelerini silahlandığı ve Negev bölgesinin Mısır veya Ürdün'ün eline geçmesiyle orada bir Sovyet karşıtı üssün kurulacağı"* şeklinde manipüle eden ve bunu engellemek için daha fazla silah isteyen İsrail, örneğin 1948 Ekiminde doğrudan Sovyetlerden 70 tank, 680 top, 50 savaş uçağı ve 24 hafif bombardıman uçağı talebinde bulunmuştu.³⁵ Ancak Sovyetler Birliği bu taleplere yönelik net bir taahhütte bulunmak yerine, talepleri inceleyeceğini belirtmişti. İsrail'in Sovyetler'den doğrudan silah temin etme arayışları Birinci Arap-İsrail Savaşı'nın sonlarına doğru da devam etmiştir.

Mısır, Ürdün ve Lübnan'la ateşkes anlaşmalarının imzalanıp, Savaşın sadece Suriye cephesinde devam ettiği bir dönemde, 14 Nisan 1949'da Sovyet Dışişleri Bakanı Andrei Vyshinskii ile görüşen Golda Meir, *"...komşularımızla bir barış dönemine giriyoruz ancak tetikte olmak ve küçük ordumuzun kapasitesini güçlendirmek zorundayız..."* diyerek Savaş sonrası dönem için de silah ve askeri eğitim taleplerini bir kez daha dile getirmişti. Bu noktada savaştan galip ayrılmasına rağmen Meir'in silah talep ederken kullandığı ifade, bir anlamda ofansif realizmin öngörülerini teyit etmektedir. Hatırlanacağı üzere ofansif realizmde rakipleri caydıracak düzeyde askeri kapasiteye sahip olmak, sistemde hayatta kalmanın garantisi olarak görülmekteydi. İsrail her ne kadar Savaştan kazançlı çıksa da kısa bir süre içinde güvenliğinin tehlikeye gireceğinden şüphelenmekteydi. Bu nedenle nispi güç maksimizasyonunu gerçekleştirmek için Sovyet silahlarına ihtiyaç duymaktaydı. Ancak Sovyet Dışişleri Bakanı Vyshinskii *"...size (İsrail'e) bir tabanca versek*

³⁴ O dönemde Golda Meyerson olarak anılan Golda Meir, 1969-1974 yılları arasında İsrail Başbakanı olacaktı.

³⁵ Heller, op.cit., s. 62.

dahi, hemen (Sovyetler İsrail'e) bir atom bombası verdi diyecekler...” şeklinde konuşarak, konuyu değerlendireceklerini belirtmiş ancak yine net bir taahhütte bulunmamıştır.³⁶ O dönemde Doğu Bloğu ülkeleri haricinde hiçbir ülkeye silah vermeyen Sovyetlerin, BM silah ambargosunun devam ettiği bir dönemde bunu ihlal eden ülke konumuna düşmek istememesi, İsrail'in doğrudan taleplerini yerine getirmemesinde veya bu talepleri ertelemesinde etkili olmuştur. Ayrıca İsrail'in dağılık örgütlerden oluşan ve düzenli orduya dönüşmeye başlayan askeri birimler içinde yer alan sol grupların faaliyetlerini sınırlandırması, Moskova'da İsrail'e yönelik bazı şüphelerin doğmasına neden olmuştur.³⁷

BM'nin uyguladığı ambargo nedeniyle silah temininde zorluk çekilse de Arap ülkelerinin silah gücü büyük ölçüde İngiliz silahlarına dayanmaktaydı. Nitekim İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere, başta Mısır olmak üzere Arap ülkelerini birer lojistik üs gibi kullanmış ve Savaşın bitiminin ardından bölgedeki rejimleri desteklemek için silahlarının tümünü çekmemiştir. Ancak Filistin'de bir Yahudi devletinin belirmeye başlamasıyla bu ülkeler, daha fazla İngiliz silahı talebinde bulunmuş ve İngiltere de bu ülkelerle yapmış olduğu ikili savunma ve güvenlik anlaşmaları doğrultusunda bölgeye silah sevkiyatını sürdürmüştü. Bu bağlamda Savaş sırasında İngiltere açısından korunması gereken en önemli iki ülke Mısır ve Ürdün olmuştur. Zira, Mısır, Sovyetlerin bölgede nüfuz alanı oluşturmasının önlenmesi için stratejik açıdan ve İngiliz ekonomik çıkarları açısından hayati önemde görülmekteydi. Ürdün ise kuruluşundan beri İngiltere'nin etkin denetiminde olduğu bir ülke olarak, bölgedeki İngiliz nüfuzunun sürdürülmesi açısından önemliydi.

Savaş esnasında İngiliz silahlarının Süveyş Kanalı üzerinden aktarıldığı³⁸ Ürdün sınırları, sahip olduğu İngiliz destekli Arap lejyonunun da etkisiyle İsrail tarafından doğrudan tehdit edilmemiştir. Ancak aynı durum, Mısır için geçerli değildi. Zira, İsrail birlikleri 1948 Aralık ayında Mısır topraklarına girerek ilerlemeye başlamıştı. Mısır'ın toprak bütünlüğünün tehlikeye girmesi üzerine harekete geçen İngiltere, bir taraftan Süveyş Kanalındaki üssüne Doğu Afrika'dan asker takviyesi yaparken, diğer taraftan ABD'ye eğer Mısır topraklarından çekilmezse İsrail'e müdahale edeceğini belirten bir ultimatoma vermiştir. “İsrail'in sonu” anlamına gelebilecek bir İngiliz müdahalesinin belirmesinden sonra ABD devreye girmiş ve ultimatoma İsrail'e ileterek İsrail birliklerinin Mısır topraklarından çekilmesini sağlamıştır.³⁹

³⁶ Ro'i, op.cit., s. 157.

³⁷ Ibid., s. 158; Aridan, op.cit., s. 66. Moskova, bunun üzerine özellikle Sovyet ve Çekoslovakya Yahudilerinin göçüne sınırlamalar getirmeye başlamış ve giderek gerilen ilişkiler sonucunda 1953 Şubatında iki ülke diplomatik ilişkileri kesecektir. Bkz. Hahn, *Caught...*, op.cit., s. 76.

³⁸ “Timeline...”, loc.cit.

³⁹ Bkz. Cohen, op.cit., ss. 111-112.

Tablo-9: Birinci Arap-İsrail Savaşı'nda Tarafların Askeri Kapasiteleri

Devletler	Asker Sayısı	Kara Birlikleri	Tank	Zırhlı Araçlar	Topçu Birliği	Savaş Uçağı
Mısır	55.000	20.000	80-135	80-139	60-90	30-35
Suriye	8.000	5.000	20-30	20-30	30-40	----
Ürdün	10.000	6.000	--	6-12	10-20	----
Lübnan	3.500	2.000	12-18	10-20	30	----
Diğer Arap Ülkeleri	18.000	12.000	12	30	30	----
Arap Ülkeleri Toplam	94.500	45.000	124-2006	146-231	140-195	35-40
İsrail	45.000-75.000	35.000	40-45	155-220	60-90	40

Kaynak: Eligar Sadeh, op. cit., ss. 56-60

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere Birinci Arap-İsrail Savaşı'nda tarafların askeri güçleri arasında ciddi bir kapasite farklılığı görülmemektedir. Savaş İsrail açısından yaklaşık 500 milyon dolara mal olurken Arap ülkeleri açısından bunun maliyeti 300 milyon dolar olmuştur. Ancak, tüm bunlardan öteye **İsrail açısından ileri sürüldüğü üzere bir “bağımsızlık” savaşı olarak başlayan çatışmaların kısa sürede yayılcı bir şekilde genişleme politikasına dönüştüğü görülmektedir.** İsrail 1947 Taksim kararı kapsamında kendisine önerilen Filistin topraklarının üstüne 2,500 kilometre karelik bir alanı daha işgal etmiştir. Böylelikle Filistin topraklarının %80'i İsrail'in denetimi altına girmiş olmaktadır. Oysa Taksim kararında Filistin topraklarının %55'i İsrail'e bırakılmıştı.⁴⁰ **Böylelikle askeri kapasitesi Arap ülkelerine göre daha yüksek olan tarafın toprak genişletme politikasını başarılı bir şekilde hayata geçirdiği görülmektedir.** Arap ülkelerinin savaşın yaşandığı dönemde bağımsız eylemler geliştirme yeteneğinden yoksun olması da İsrail'in genişleme yoluyla güç elde etme stratejisine olumlu bir katkı yapmıştır. Nitekim tarafların askeri kapasiteleri her ne kadar bir bütün olarak Arapların lehine gözüke de aslında etkin güç açısından denge tamamen İsrail lehineydi. Örneğin envanterlerinde savaş uçağı gözüke de Mısır'ın savaşabilecek düzeyde hazır savaş uçağı sayısı beşi geçmemekteydi. Ayrıca İsrail savaş esnasında bütün güçlerini seferber ederken, Arap ülkelerinin bütün kaynaklarını İsrail'le savaşa ayırmadığı belirtilmelidir. Buradan hareketle, Arap ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmamış olmasının da etkisiyle ilk önce 1949 Şubatında Mısır, 1949 Nisanında Ürdün ve 1949 Temmuzunda da Suriye, İsrail'le ateşkes

⁴⁰ Ahron Bregman, *Israel's Wars, 1947-93*, London: Routledge, 2000, s. 21.

anlaşması imzalamak zorunda kaldı.⁴¹ Ateşkesin imzalanmasının hemen ardından ise tarafların yeni bir savaş için hazırlıkları başlaması kaçınılmaz oldu.

Toparlamak gerekirse, **Filistin sorunu çerçevesinde yaşanan Birinci-Arap İsrail Savaşı, Orta Doğu'da silahlanmanın başlamasında önemli bir rol oynamıştır. Nitekim, Soğuk Savaş nedeniyle Türkiye ve İran'ın özel durumu bir kenara konulacak olursa, Arap Orta Doğu'sundaki silahlanmanın fitilinin, Birinci Arap-İsrail Savaşı ile ateşlendiği söylenebilir. Zira, bu dönemden sonra silahlanma, bölge politikalarında etkili, hatta zaman zaman belirleyici bir faktör haline gelecektir. Diğer taraftan, bölge dışı devletlerin bölgeye yönelik angajmanlarında silah kartını kullanmalarının yolu da bu Savaşla beraber açılmıştır.**

III. SİLAHLANDIRMADA BAŞARISIZ KONTROL GİRİŞİMLERİ

ABD Birinci Arap İsrail Savaşı sonunda Orta Doğu'daki silahlanma/silahlandırma politikası konusunda ikilem içindeydi. Zira, İngiltere'nin Arap ülkelerini silahlandırması, Batı Bloğunun güvenliği açısından olumlu olarak değerlendirilse de silahlanmanın İsrail'in güvenliğini tehlikeye sokacak olması, ABD açısından arzu edilmeyen bir durumdu. Ayrıca İngiltere'nin ambargonun kaldırılması talebine karşı çıkılması durumunda, sadece Batı Bloğundaki iki müttefik arasında bir uyumsuzluk doğmayacak; Arap ülkelerinin yeniden silahlanmak için Doğu Bloğuna yönelmesi ihtimali, Sovyet etkisinin bölgeye girmesine neden olacaktı. Bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda, ABD ambargonun koşullu olarak kaldırılmasını kabul etti. Buna göre **ABD, sadece “bölge ülkelerinin iç düzenlerini (rejimlerini) koruması” ve “meşru müdafanın ‘makul ölçüde’ sağlanması” koşuluyla Orta Doğu ülkelerine yönelik silah satışlarına izin vermeyi kararlaştırdı.**⁴² Bu aşamada büyük ölçüde Amerikan ve İngiliz uzlaşması sonucunda 11 Ağustos 1949'da BM silah ambargosu kaldırıldı. Bununla beraber, bölgeye yönelik net bir silah politikası oluşturulmamış ve Sovyetlerin bölgeye silah satışı yoluyla angajmanı için kapılar kapatılamamıştı.⁴³

ABD'nin ortak bir eylemden ziyade Orta Doğu'ya yönelik tek taraflı bakışını yansıtan yeni silah politikası çerçevesinde, 1949-1950 yıllarında Mısır'a eğitim amaçlı uçakların ve bazı

⁴¹ Ibid., ss. 23-26.

⁴² Peter L. Hahn, *Caught in the Middle East: U.S. Policy Toward the Arab-Israeli Conflict, 1945-1961*, North Carolina: The University of North Carolina Press, 2004, ss. 71-72; Neil Caplan, *Operation Alpha and the Failure of Anglo-American Coercive Diplomacy in the Arab-Israeli Conflict, 1954-1956*, London: Frank Cass & Co. Ltd., 1997, s. 27.

⁴³ George Crews McGhee, *On the Frontline in the Cold War: An Ambassador Reports*, Connecticut: Praeger Publishers, 1997, ss. 93-94.

yedek parçaların satışına izin verildi. Ayrıca İngiltere'ye tahsis edilen yaklaşık 350,000 dolarlık silahın ve Sherman tanklarına yönelik yedek parçaların İngiltere tarafından *Ödünç Verme ve Kiralama (Lend-Lease)* kapsamında Mısır'a verilmesi onaylandı. Bununla beraber, Mısır'ın ABD'den talep ettiği bazı gelişmiş silahlar ile ABD tarafından İngiltere'ye verilmiş olan bazı silah ve mühimmatların Mısır'a satışı Beyaz Saray tarafından reddedildi. ABD aynı dönemde İsrail'e yönelik silah satışlarında da bulunurken bazı İsrail taleplerini reddetme yoluna gitti. Bu bağlamda 1950 Ocağında İsrail'e uçak ve mühimmatların yanı sıra askeri malzeme satışlarına izin veren Washington, İsrail'in 75 milimetrelik (mm) top, tank, jet ve gelişmiş eğitim uçağı taleplerini "*meşru güvenlik gereksinimlerinin ötesinde*" olduğu için reddetti. ABD ayrıca bu dönemde Kanada'nın İsrail'e mühimmat ve ağır silah satışına da engel olmaya çalıştı.⁴⁴

ABD'den istediği gelişmiş silahları alamayan İsrail, bunun üzerine İngiltere'nin, Mısır ve Irak'ı silahlandırmasına engel olmaya çalıştı. Bu bağlamda özellikle İngiliz silahlarının "*Arap ülkelerini Sovyet tehdidine karşı değil; İsrail'e karşı güçlendirdiğini*" iddia eden İsrail, İngiliz silah sevkiyatını durduramayacağını anlayınca tekrar ABD'den silah alma arayışlarına girdi. 1950 Martında ABD'den savaş uçağı, tank, havan topu, radar sistemi ve iletişim malzemeleri almak isteyen **İsrail'in bu talebi, "İsrail'in zaten üstün vuruş gücüne sahip olduğu" ve satışın onaylanması halinde "İsrail'in saldırı gücünün çok fazla artacağı ve bu durumun da (Arap ülkelerine) saldırıda bulunmasına neden olabileceği"** gerekçesiyle Pentagon tarafından reddedildi. İsrail'in gelişmiş silah taleplerinde ısrar etmesi öyle bir hal aldı ki İsrail askeri ataşesi Albay Benjamin Arzi, Pentagon'dan 10 gün içinde beş kez ret cevabı aldı. Bunun üzerine Amerikan yönetimi üzerinde ciddi bir lobi çalışması başlatan İsrail, aynı zamanda yönetim üzerinde baskı oluşturmak için halkla ilişkiler kampanyasına ağırlık verdi.⁴⁵ İsrail yanlısı grupların lobi faaliyetlerinin baskısıyla karşı karşıya kalan Truman yönetimi, Orta Doğu'ya yönelik silah satışının belirli şartlara bağlanması ve İsrail'in güvenliğinin sağlanması için harekete geçti ve yapılan görüşmeler sonucunda *Üçlü Deklarasyon (Tripartite Declaration)* ortaya çıktı.

A. Silahlanmada Batı Tekeli Oluşturma Çabası: Üçlü Deklarasyon

ABD, İngiltere ve Fransa tarafından 25 Mayıs 1950'de açıklanan Üçlü Deklarasyon, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Orta Doğu ülkelerinin silahlanmasına yönelik ilk önemli

---

⁴⁴ Hahn, *Caught...*, op.cit., s. 72.

⁴⁵ Hahn, *Caught...*, op.cit., ss. 73-74.

girişim olarak değerlendirilebilir. Birinci Arap-İsrail Savaşı sonrasında bölgede oluşan boşluk ve bu boşluğun Sovyetler tarafından doldurulma ihtimali, Deklarasyonun ortaya çıkmasında etkili olmuştu. Bu noktada ABD, İngiltere'nin yanı sıra Fransa'nın da mekanizmaya katılmasını istemekteydi. Zira Fransa o dönemde hâlâ potansiyel bir silah üreticisiydi ve Suriye ile Lübnan üzerinde etkiliydi. Fransa'nın dışarıda bırakılması, Fransa'yı gücendirebilir ve Fransa'nın başta bu mekanizma dahil olmak üzere Anglo-Amerikan girişimlerine muhalefet etmesine neden olabilirdi.⁴⁶ Deklarasyonun kaleme alınmasında rol oynayan Amerikalı diplomatlardan George McGhee, ABD açısından Deklarasyonun ortaya çıkmasının nedenlerini şu şekilde açıklamaktaydı⁴⁷:

“İngiltere'nin Orta Doğu'daki gücü, Mısır'la üsler ve asker bulundurmaya ilişkin müzakerelerin çıkmaza girmesi örneğinde görüldüğü gibi, düşüştü. Bir ikileme karşı karşıyaydık. Her ne kadar Orta Doğu'nun askeri anlamda güçlü olmasını ve bölgenin savunmasına katkıda bulunmasını istesek de (bölgedeki) milliyetçi akımlardan endişe duymaktaydık. Ayrıca yurtiçindeki ve yurtdışındaki insanlara ... herhangi bir güvence vermeden (bölgeye) önemli miktarda silah sevk etmek istemiyorduk. Ve bizim silah sevkiyatımız sonucunda oluşabilecek bir silahlanma yarışını veya bu silahların saldırı amaçlı kullanımını önleyeceğimizi vurgulamak istiyorduk. ... Bölgeye silah sevkiyatında İngiltere ve Fransa ile işbirliği yapmak istiyorduk çünkü İsrail'in temel silah tedarikçisi haline gelmek istemiyorduk...”

Sonuçta ABD'nin yazılmasında öncülük ettiği metnin ayrıntıları için 1950 Nisanında bir araya gelen üç ülke Dışişleri Bakanı, ABD Başkanı Harry Truman'ın “*Postdam'dan beri en başarılı uluslararası konferans*”⁴⁸ olarak nitelediği görüşmelerden sonra ortaya çıkan ve üç paragraftan oluşan Üçlü Deklarasyonu 25 Mayıs 1950'de açıkladılar.⁴⁹ Buna göre İngiltere, Fransa ve ABD, Orta Doğu'da barış ve istikrarı ilgilendiren sorunları ve özellikle de silah sevkiyatı konusunu görüşerek bazı kararlara varmışlardı. Deklarasyonun ilk paragrafında bölge ülkelerinin ***iç güvenliği sağlama, meşru savunma ve bir bütün olarak bölgesel savunma*** için silahlanma hakları tanınmakta ve kendilerine gelen silah ve savaş malzemesi taleplerinin, bu ilkeler çerçevesinde değerlendirileceği bildirilmekteydi. Dolayısıyla bölgeye silah satışının kriterleri, ilk paragrafta ortaya konmaktaydı. Deklarasyonun ikinci paragrafında, bölge ülkelerinden silah alım talebinde bulunurken ilave bir şart olarak, ***bölgedeki bir başka devlete yönelik saldırgan eylemlere girişmeyeceklerine dair güvence vermeleri*** istenmekteydi.

⁴⁶ McGhee, op.cit., s. 96.

⁴⁷ McGhee, op.cit., s. 94.

⁴⁸ McGhee, op.cit., s. 96.

⁴⁹ Deklarasyonun tam metni için bkz. *Tripartite Declaration Regarding the Armistice Borders : Statement by the Governments of the United States, The United Kingdom, and France, May 25, 1950, <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/mideast/mid001.htm>, (e.t. 17.10.2007)*

Dolayısıyla silah alımında bulunmak için “meşru” nedenlere dayanmak gerekmele beraber, aynı zamanda bu silahların bir başka bölge ülkesi için kullanılmayacağını garantisi istenmekteydi. Şüphesiz, bu koşul öncelikle, silahlanma yarışı sonucunda İsrail ile diğer Arap ülkeleri arasında çıkabilecek çatışmaları önlemeye yönelikti. Ancak bu düzenlemeyle, aynı zamanda Arap ülkeleri arasındaki gerilimlerin de önüne geçilmek istenmekteydi. Zira, Ürdün Kralı Abdullah ile Irak Kralı II. Faysal’ın Naibi Abdullah bin Ali’nin bölge ülkelerine yönelik yayımları politikalar izleme sinyalleri vermeleri, özellikle Suudi Arabistan’ı rahatsız etmekteydi.⁵⁰ Deklarasyonun üçüncü ve son paragrafı ise bölge ülkelerinin, birbirlerinin sınırlarını veya ateşkes hatlarını ihlal etmeye yönelik düşmanca bir girişimde bulunması halinde ABD, İngiltere ve Fransa BM üyesi olarak yükümlülükleri gereği, hem BM dahilinde hem de BM’den bağımsız olarak acilen harekete geçeceklerini belirtmekteydi. Böylece ABD, Orta Doğu’nun güvenliğine ilişkin ilk açık taahhüdünü yapmış bulunmaktaydı.⁵¹

Üçlü Deklarasyonun açıklanmasının ardından 1950 Nisanında Orta Doğu’ya yönelik silah sevkiyatını düzenlemek amacıyla merkezi Washington’da bulunan ***Yakın Doğu Silah Koordinasyon Komitesi*** (*NEACC- Near East Arms Co-ordinating Committee*) kuruldu. NEACC, Orta Doğu ülkelerinden gelen silah taleplerini ulusal ve bölgesel savunma ihtiyaçları tahminlerine dayanarak kabul veya reddeden bir kurul niteliğindedir. Diğer taraftan NEACC, ABD, İngiltere ve Fransa arasında varılan üçlü mutabakata zarar verebilecek davranışların önüne geçme ve bir anlamda bu ülkeler arasında yaşanabilecek rekabeti azaltmayı da amaçlamaktaydı.

NEACC, Orta Doğu ülkelerine silah tedarikinde, *sürekli kaynak* (habitual source) ilkesini gözetmekteydi. Buna göre üç ülkeden, bölge ülkelerinin geleneksel silah tedarikçisi olanına ayrıcalıklı davranılmakta ve diğer iki ülkenin bu ilişkiye zarar vermesi engellenmekteydi. Nitekim ilk yıllarda bu ilkeye önem verilmiştir. Örneğin, Fransa’nın Orta Doğu genelindeki yıllık silah satışı yaklaşık 4 milyon dolar iken 1949-1952 yılları arasında bunun yaklaşık 2.8 milyon dolarını Suriye’ye satmıştı. Oysa o yıllarda Suriye’nin ikinci en büyük silah tedarikçisi olan ABD ise aynı dönemde Şam’a 450,000 dolarlık silah satmıştı.⁵² Dolayısıyla Suriye ve Lübnan, Fransa için sürekli kaynakları oluştururken; Irak, Mısır ve Ürdün, İngiltere için aynı konumdaydı. Orta Doğu’da İngiltere ve Fransa kadar siyasi nüfuzu

⁵⁰ McGhee, op.cit., s. 94; Irak ve Ürdün’de bulunan Kraliyet ailelerinin ortak özelliği, kardeş çocukları olarak Haşimi Hanedanlığına mensup olmaları ve Mekke-Medine’yi de kapsayan bir büyük Arap devleti kurmak istemeleriydi. Bu konuda bkz. Arı, *Geçmişten...*, op.cit., ss. 125-138.

⁵¹ Hahn, *Crisis...*, op.cit., s. 14.

⁵² Bkz. Zach Levey, *Israel and the Western Powers, 1952-1960*, London: UNC Press, 1997, s. 58.

bulunmayan ABD'nin NEACC mekanizmasındaki rolü ise daha ziyade yöneticilik (*moderator*) şeklindeydi.⁵³

Orta Doğu ülkeleri, planlama aşamasında kendilerine “*danışılmadığı*” için mekanizmayı eleştirmekle beraber, genel anlamda Deklarasyonu desteklemişlerdir.⁵⁴ Ancak bölge ülkelerinin bu Deklarasyondan beklentileri farklı olmuştur. Bu bağlamda İsrail, Arap ülkelerinin silahlanmasını kontrol altına alacağı ve İsrail'in sınırlarını koruyacağı düşüncesiyle Deklarasyonu desteklerken; Suudi Arabistan, Deklarasyonu bölgedeki antikomünist duruşa katkı sağladığı için desteklemekteydi. Suriye, Deklarasyonu İsrail yayılmacılığına karşı bir önlem olarak görürken; Lübnan da girişimi “*Yakın Doğudaki barışa yapılan en önemli katkı*” olarak nitelemişti. Arap Birliği'nin tutumu ise bazı çekinceler içermekle beraber, genel anlamda Deklarasyonu ve kurulan mekanizmayı desteklemek şeklinde olmuştur.⁵⁵

Üçlü Deklarasyon sanıldığı gibi aksine bir silahsızlanma sistemi veya silah ambargosu mekanizması değildi. Deklarasyon sadece bölgeye sevk edilen silahların belirli kriterlere göre sınırlandırılmasını öngörmekte ve bir anlamda, ABD, İngiltere ve Fransa'nın silah satışı konusunda bölgedeki tekeli ilan etmekteydi. Üçlü Deklarasyonun son paragrafı, Deklarasyonun bir bütün olarak etkili olmasını sağlamayı amaçlamakta ve bu bağlamda caydırıcılığının dayanağını oluşturmaktaydı. Ancak her ne kadar ABD, İngiltere ve Fransa, bölgesel istikrar ve barışı korumak adına gerekirse BM dışında müdahale edebileceklerini belirtse de bu taahhüdün gerçekçiliği uzun bir süre tartışma konusu olmuştur.⁵⁶ Ayrıca Deklarasyon, bölgesel silahlanmaya bir “*düzen*” getirmeyi öngörse de içeriği itibarıyla, silahlanmanın haricinde bölgeye yönelik bir kontrol mekanizması da oluşturmaktaydı. Diğer bir deyişle, bölge devletleri arasındaki dengeyi ve statükoyu korumayı amaçladığı iddia edilen Deklarasyon, aslında ABD, İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki hegemonyalarını sürdürmelerini amaçlamaktaydı. Nitekim, Deklarasyonla beraber bölgedeki siyasi krizlerin seyrinde kontrol sahibi olma imkanı artmış ve diğer rakip üreticilerin, özellikle de Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu silah pazarına girmesinin kısa vadede önüne geçilmişti.⁵⁷

---

⁵³ Michael B. Oren, *Origins of the Second Arab-Israel War, Egypt, Israel and Great Powers, 1952-56*, New York: Frank Cass & Co. Ltd., 1992, s. 78.

⁵⁴ McGhee, *op.cit.*, s. 94.

⁵⁵ Hahn, *Caught...*, *op.cit.*, ss. 74-75.

⁵⁶ Bkz. Caplan, *op.cit.*, s. 28-29.

⁵⁷ Bu konuda bkz. Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2007, ss. 151-180; Oren, *op.cit.*, s. 77.

B. Güç Elde Etme Arayışlarının Gölgesinde Üçlü Deklarasyonun İşlevselliği

Üçlü Deklarasyon, her ne kadar Soğuk Savaş ortamında Orta Doğu'ya yönelik silah akışını bir düzene oturtmayı öngörse de mekanizmanın yürütülmesi, hem tedarikçi ülkeler açısından hem de bölge ülkeleri açısından oldukça zor olmuştur. ABD, İngiltere ve Fransa açısından bakıldığında, farklılaşmaya başlayan siyasi ve ekonomik nüfuz alanlarını koruma amacı, zaman zaman sistemin aksamasına neden olmuştur. Nitekim, İkinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere'nin Orta Doğu petrol gelirlerindeki payı yüzde 70; ABD'nin payı ise yüzde 15 civarındaydı. Ancak 1950'lerin başına gelindiğinde İngiltere'nin payı yüzde 30'a düşmüş; ABD'nin petrol gelirlerindeki payı ise yüzde 60'a çıkmıştır.⁵⁸ Bu nedenle ABD, ekonomik çıkarlarının arttığı Orta Doğuya siyasi açıdan da girmek istediğini ilk defa Üçlü Deklarasyonla ortaya koymuştu. İngiltere ise bölgede kaybetmeye başladığı ekonomik nüfuzuna rağmen, bölgedeki siyasi nüfuzunu korumaya çalışırken; Fransa Savaş'ın verdiği yıpranmadan kurtularak, bölgedeki nüfuzunu korumak istemekteydi.

ABD ve İngiltere, özellikle 1953'te Stalin'in ölümünün ardından yerine geçen Nikita Kruşçev'le beraber daha aktif bir politika izlemeye başlayan Sovyetler Birliği'ne karşı Orta Doğu'da Sovyet karşıtı bir ittifak yapısı oluşturmaya çalışmaktaydı. Fransa ise bir yandan Cezayir'deki sömürge karşıtı hareketlerle mücadele ederken; bu durum, Fransa ile İsrail arasında ister istemez bir çıkar uyumu doğurmuştu. Bu noktada ABD, Mısır'a silah vermesi durumunda İsrail'in güvenliğini tehlikeye atacağından; İsrail'e silah vermesi halinde ise Arap ülkelerinin Sovyet yanlısı bloğa kayacağını düşündüğünden her iki ülkeye de geniş kapsamlı silah satışı konusunda isteksiz davranmaktaydı.⁵⁹

Bu dönemde ABD, İsrail'in güvenliğini riske atmamak, İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki pazarına müdahale etmemek, bölge ülkeleri arasındaki dengeyi korumak ve Sovyetler karşısında avantaj sağlamak için, sonraki dönemlerle karşılaştırıldığında bölgeye oldukça sınırlı miktarda silah sevk etmiştir. Bu bağlamda 1950'de Irak'tan gelen silah siparişlerini reddeden ABD, Lübnan'a sadece Amerikan istihbarat kaynaklarını güçlendirmek için sınırlı bir askeri eğitim programı uygulamış; Kahire'nin, 18 adet AT-6 tipi eğitim uçağı satışı dışındaki silah taleplerini reddetmiştir. Bu dönemde İsrail'e makineli tüfek, uçak ve devriye botu satışında bulunan ABD, İsrail'in tank ve jetleri de içeren sofistike silah taleplerini doğrudan reddetmiş ve Tel Aviv'in Filipinler'den 122 Sherman tipi tank alımına engel olmuştur. Bununla beraber, ABD'nin sınırlı silah tedariki şeklinde gelişen politikasından

⁵⁸ Tibi, *Conflict and War...*, op.cit., s. 93.

⁵⁹ Ohlson, op.cit., s. 144.

en fazla faydalanan ülkenin yine İsrail olduğu belirtilmelidir. Nitekim **1950-1951 döneminde İsrail dışındaki Arap ülkeleri yaklaşık 4 milyon dolarlık silah satın alırken; aynı dönemde İsrail tek başına 8.7 milyon dolarlık silah alımında bulunmuştur.**⁶⁰

İngiltere ise özellikle 1953-1954 yılları arasında Süveyş'teki İngiliz üssü nedeniyle Mısır'la yaşadığı sorun yüzünden Kahire'nin silah taleplerine olumsuz yanıt vermekte, ancak İsrail'i aşırı silahlandırmanın da kendisine zarardan başka bir şey kazandırmayacağını düşünmekteydi. Nitekim, İngiltere'nin İsrail'e silah sağlaması durumunda Arap ülkelerinin Sovyetler Birliği'ne yönelme ihtimalleri, en fazla İngiltere'nin aleyhine olacak ve bölgede erimekte olan İngiliz nüfuzu tamamen ortadan kalkabilecekti. Buna rağmen 1950-1955 döneminde İsrail'e silah satışında bulunan İngiltere, İsrail'e verdiği silahların aynısını Ürdün'e de vererek durumu dengelemeye çalışmaktaydı. Örneğin İngiltere, bu dönemde Mısır'a 15, İsrail, Ürdün ve Irak'a da 14'er tane Meteor savaş uçağı satışında bulunmuştu.⁶¹ Ayrıca 1953'te ABD'nin bölgedeki silah politikasına bir tepki olarak İsrail'e 18 Centurion tipi tank ve 8 Meteor uçağı daha satmaktaydı. Dolayısıyla ABD ve İngiltere, silah tedariki yoluyla Ürdün, Irak gibi Arap ülkelerini kendi yörüngelerinde tutmaya çalışmaktaydı.⁶² Bunun neticesinde, yeniden gelişmekte olan silah endüstrisi için pazar arayışında bulunan Fransa, Suriye ve Lübnan'ın yanı sıra, ABD'nin de gizli desteği sayesinde⁶³, 1950'li yıllarda İsrail'in bir numaralı silah tedarikçisi haline gelecekti.

Aslında, silah alanında Fransız-İsrail işbirliğinin temelleri daha İsrail devletinin kurulmasından önceki dönemde atılmıştı. Zira, İngiltere'nin Filistin mandasında Siyonist faaliyetleri yasaklamasıyla, 1945-1946 yıllarında Haganah başta olmak üzere bir çok Yahudi örgüt karargahını Paris'e taşımıştı. Bu dönemde kurulan ilişkiler sayesinde Yahudi grupları elde ettikleri silahları Korsika üzerinden Filistin'e sevk etmişti.⁶⁴ İsrail'in kurulmasından sonra ise Fransa'nın 1949'da İsrail'e 105 mm'lik top ve hafif silah satışı ile başlayan silah alış verişi, önceleri Üçlü Deklarasyon engeline takılacaktı.⁶⁵ Bu bağlamda 1950 Martında Fransa'dan Ouragon savaş uçağı almak isteyen İsrail'in bu talebi, Üçlü Deklarasyona aykırı bulunduğu için reddedilecekti. Daha sonra 1952'de Ouragon ve Nord-2 tipi uçaklar için bir kez daha Fransa'ya başvuran İsrail, bu talebine de olumsuz yanıt almış ancak Fransa'nın daha önce İngiltere'den

⁶⁰ Hahn, *Caught...*, op.cit., s. 75.

⁶¹ David Styan, *France & Iraq: Oil, Arms and French Policy Making in the Middle East*, 2006, s. 38; Oren, op.cit., s. 79.

⁶² Ohlson, op.cit., s. 144.

⁶³ Örneğin Ouragon tipi savaş uçaklarının satışı ABD sübvansiyonu ile gerçekleşecekti. Bkz. Tackney, "Dealing Arms...Part-I", s. 5.

⁶⁴ Styan, op.cit., s. 37.

⁶⁵ John P. Miglietta, *American Alliance Policy in the Middle East, 1945-1992: Iran, Israel, and Saudi Arabia*, Mary Land: Lexington Books, 2002, s. 120.

aldığı ve modernize ettiği Mosquito tipi savaş uçaklarını ve bazı hafif silahları alabilmişti. Ancak **İsrail'in ısrarlı silah talebi, Fransızların Savaş sonrasındaki aşırı silah stoku ve İkinci Dünya Savaşı esnasında Fransız ve İsraili askeri elitler arasında oluşmaya başlayan Arap milliyetçiliği ve komünizme yönelik ortak tehdit algılaması gibi faktörler, 1953-1954 döneminde Fransız-İsrail silah işbirliğinin derinleşmesine neden oldu.**

1953-1954 döneminde Fransa'dan tank ve hafif silahlar alan İsrail, karşılığında Fransa'ya Mısır'ın Cezayir ayaklanmasındaki rolü ve ABD ile İngiltere'nin Arap ülkelerine yönelik silah satışına ilişkin istihbarat vermekteydi.⁶⁶ İlerleyen ilişkilerle beraber 1953'te İsrail'e hafif silahlar ve AMX-13 tipi tank satışına onay veren Fransa, 1954'te daha önce veto ettiği Ouragon tipi savaş uçaklarının satışını da serbest bırakmıştı.⁶⁷ 1954 Ağustosunda ise İsrail Genelkurmay Başkanı Moshe Dayan'ın Paris ziyareti sırasında Fransız Genelkurmay Başkanı Augustin Guillaume ile yapılan silah anlaşması, Üçlü Deklarasyona rağmen silah alanında Fransız-İsrail işbirliğinin geldiği boyutu göstermekteydi. Nitekim, bu ziyaret esnasında yapılan ve yaklaşık 15 milyon dolar tutan silah anlaşmasıyla, İsrail Fransa'dan, Ouragon, Mystere-II ve IV tipi savaş uçaklarıyla Fransa'nın İngiltere'den aldığı Sherman tankları ve top, anti-tank füzesi ve radar sistemi almıştır.⁶⁸ Dolayısıyla daha 1940'lı yıllarda yasa dışı yollarla başlayan Fransız-Yahudi silah alışverişi, İsrail'in kurulmasının ardından önce hafif silahlarla devam etmiş; 1950'lerin ortasına gelindiğinde ise oldukça kompleks bir hâl almıştır.⁶⁹ Bir sonraki bölümde ele alınacağı gibi, Fransız-İsrail silah işbirliği, nükleer silah alanını da kapsayarak gelişecektir.

---

⁶⁶ Levey, op.cit., s. 61; Oren, op.cit., s. 84.

⁶⁷ Styan, op.cit., ss. 38-39.

⁶⁸ Miglietta, op.cit., s. 122.

⁶⁹ Levey, op.cit., ss. 56-57.

Tablo-10: 1950-1954 Döneminde Orta Doğu'ya Yapılan Silah Satışları*

Tedarikçi	Miktar	Yüzde
İngiltere	20	54.1
ABD	7	18.9
Fransa	4	10.8
Sovyetler Birliği	-	-
Diğerleri	6	16.2
Toplam	37	100

Kaynak: Tackney, “Dealing Arms in the Middle East. Part I”, op.cit., s. 6

Yukarıdaki tablo dikkate alındığında, 1950-1954 döneminde bölge ülkelerinin silahlanmasının yılda ortalama 40 milyon doların altında gerçekleştiği görülmektedir. Beş yıllık dönemde gerçekleşen ticaret hacmi ise toplamda 185 milyon dolar civarında olmuştur. Bu hacmin sonraki dönemlerle karşılaştırıldığında nispeten düşük kalmasının nedeni ise bölge ülkelerinden kaynaklanan talep düşüklüğü değil; tedarikçilerin uyguladığı politikalar. Zira **bölge ülkeleri, güç elde etmek ve güvenliklerini sağlamak için askeri kapasitelerini arttırmak için silahlanmaya çalışmakta ve hiçbir şekilde yerli üretim gerçekleştiremediklerinden, tamamen dışarıdan alacakları silahlara bağımlıydılar.** ABD, İngiltere ve Fransa üçlüsünün tekelinde gerçekleşen silah transferleri, Üçlü Deklarasyon mekanizması aracılığıyla kontrol altında tutulmaktaydı. Ancak, **Üçlü Deklarasyon mekanizmasının yürütülmesi 1950’lerin ortalarına gelindiğinde oldukça zor hale gelmiştir.** Nitekim algılanan ABD, İngiltere ve Fransa’nın Sovyet tehdidine yönelik bölge ülkelerini **güçlendirme isteği, tedarikçi ülkelerin değişmeye başlayan siyasi tercihleri, İkinci Dünya Savaşı ve Kore Savaşı sonrasında oluşan silah fazlalığı, ülke içi ekonomik çıkarlar, silah üreticilerinin baskıları gibi faktörler, bu ülkelerin ellerindeki stoku eritmek ve yeni alıcılar bulmak için bir diğerinin pazarına girmesine neden olmuştur.**⁷⁰ Bu noktada İngiltere’nin Savunma Anlaşması yaptığı ülkelere silah teminine devam etmesi, Irak’a Sovyet karşılığı bloğa kayması karşılığında 1954’te Sabra jet uçaklarının verilmesi, ABD’nin göz yummasıyla Fransa’nın İsrail’i silahlandırması gibi faktörler⁷¹ nedeniyle Üçlü Deklarasyon

* Tablodaki miktarlar yıllık ortalama olarak 1968 fiyatıyla milyon dolar şeklinde ifade edilmektedir.

⁷⁰ Oren, op.cit., s. 78.

⁷¹ Tackney, “Dealing Arms...Part-I”, op.cit., s. 5.

mekanizması zaman içinde anlamını yitirecek ve 1955'te Mısır'ın Sovyetlerden büyük ölçekli silah alımıyla beraber, Deklarasyon tamamen işlevsiz hale gelecektir.

C. Silahlandırma Yarışında Yeni Aktör: SSCB

Orta Doğu'ya Sovyet sızmasını önlemek ve bölgedeki nüfuzlarını korumak ve arttırmak için ABD, İngiltere ve Fransa tarafından ortaya atılan Üçlü Deklarasyon mekanizmasının haricinde başka girişimler de vardı. Bu bağlamda ABD, bölgenin Sovyetler Birliği'ne karşı savunulması için büyük ölçüde Arap ülkelerine dayalı bir askeri örgüt oluşturma fikrini Üçlü Deklarasyon ile aynı yıl ileri sürmüştü. Buna göre NATO örneğinden hareketle, bölgede bir *Orta Doğu Komutanlığı (MEC – Middle East Command)* kurulması öngörülmekteydi. Kahire'nin bu örgüte katılımı oldukça önemliydi; çünkü, hem Mısır Batı savunma sisteminin Orta Doğu ayağına dahil edilecek hem de İngiltere ile Mısır arasında Kanal bölgesindeki üsler nedeniyle yaşanan kriz sona erdirilebilecekti. Bu yüzden Mısır'ın katılımını teşvik için, Orta Doğu Komutanlığı'nın merkezinin Kahire'de olması ve İsrail'in bu sistemin dışında bırakılması öngörülmekteydi.⁷² Nitekim, ABD ve İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin de desteğini alarak Kahire merkezli bir Orta Doğu Komutanlığı kurulmasına yönelik tekliflerini 1950 Ekiminde Mısır'a yaptı. Mısır'ın katılımına yönelik cevap beklenirken, Mısır'daki Vafd Hükümeti sadece bu teklifi reddetmekle kalmamış; aynı zamanda İngiltere ile olan Savunma Anlaşmasını feshetmiş ve Mısır'daki İngiliz askerlerinin çekilmesini talep etmiştir.⁷³ Mısır'ın Orta Doğu Komutanlığı fikrini katı bir şekilde reddetmesinden sonra ABD ve İngiltere diğer Arap ülkelere aynı teklifi yapsalar da aldıkları yanıt olumsuz olacaktı.

Mısır'da 1952 Ocağında başlayan İngiltere ve Monarşi karşıtı kitle gösterileriyle beraber yaşanan istikrarsızlık sonucunda, İngiltere ABD'ye, Mısır'a müdahale teklifinde bulunmuş; ABD ise bunu reddederek Mısır'ı yeni bir örgütlenme ile Batı Bloğuna entegre etme girişiminde bulunmuştur.⁷⁴ Bu doğrultuda 1952 Haziranında ABD ve İngiltere, Orta Doğu Komutanlığı yerine daha az rahatsız edici ve bir Komutanlıktan ziyade bir Planlama Kurulu niteliğinde olan *Orta Doğu Savunma Örgütü (MEDO – Middle East Defense Organisation)*

⁷² İsrail, Sovyetler Birliği ile gerilen ilişkiler nedeniyle, ABD'nin kendisine “silah sağlama ve güvenlik garantisi vermesi” koşuluyla Orta Doğu'ya yönelik bir Sovyet saldırısına karşı mücadele etmek için bölgesel savunma örgütünün kendi topraklarında kurulmasını teklif etmiş; ancak bu teklif, diğer Arap ülkelerinin böyle bir duruma kesin olarak karşı çıkacakları gerekçesiyle ABD tarafından dikkate alınmamıştı. Bkz. Hahn, *Caught...*, op.cit. ss. 76-77.

⁷³ Rami Ginat, “Origins of the Czech-Egyptian Arms Deal: A Reappraisal”, *The 1956 War: Collusion and Rivalry in the Middle East*, David Tal (edt.), London: Frank Cass Publishers, 2001, ss. 147-148.

⁷⁴ Barry Rubin, “America and the Egyptian Revolution, 1950-1957”, *Political Science Quarterly*, Vol. 97, No. 1, Spring 1982, ss. 74-75.

fikrini ortaya atmıştır. ABD ayrıca Kral Faruk yönetimini desteklemek için 1952 Ocak'ta Mısır'a 1 milyon dolarlık zırhlı araç, makineli tüfek ve arazi aracı gibi askeri malzeme satışı teklifinde bulunmuştur.⁷⁵ Ancak İngiliz askerleri çekilmeden hiçbir savunma yapılanmasına katılmayacağını belirten Mısır'ın bu tutumu, diğer Arap ülkeleri tarafından da benimsenmiş ve *Orta Doğu Savunma Örgütü* fikri de daha kurulmadan sona ermiştir.⁷⁶ 22 Temmuz 1952'de Mısır ordusundaki Hür Subaylar grubunun bir askeri darbe ile yönetimi ele geçirmesi ve sonrasında izlediği politikalar, bütün aktörlerin ulusal ve bölgesel güvenlik politikalarını gözden geçirmelerine neden olacaktı.

1. Mısır'ın Batı Bloğundan Başarısız Silah Arayışları

General Muhammed Necip önderliğindeki Hür Subaylar, iktidarı ele geçirdikten sonra hemen Batı Bloğu karşıtı bir politika içine girmemişlerdir. Tersine, öncelikle Batı Bloğu ve dolayısıyla ABD ile ilişkilerini geliştirmek ve ihtiyaç duydukları silahları Amerika'dan alabilmek için girişimlerde bulunmuşlardı. Bu bağlamda Muhammed Necip, ABD'nin silah satışında bulunması halinde, bu silahları İsrail'e karşı kullanmayacaklarını ve Sudan sorunu konusunda gerekirse ödün verebileceklerini belirtmekteydi. Hür Subaylar 1953 Ağustosunda Kahire'deki Amerikan Büyükelçisi Jefferson Caffery'ye "*Mısır'ın güçsüz bir ülke olduğunu ve güçlü bir dost ihtiyacı duyduğunu*" belirterek, "*ABD'yi dost olarak görmek istediklerini*" açıklamaktaydı.⁷⁷ Bu noktada Mısır, rasyonel bir yaklaşımla o dönemde İsrail'le bir savaşta karşı karşıya kalmanın kendisine yarardan çok zarar getireceğini düşünmekteydi. Bu nedenle savaşmak yerine İsrail'in oluşturduğu tehdidi kontrol altında tutabilmek için, dengeleme politikası uygulamayı tercih etmekteydi. Ancak ister silahlanma ister ittifak oluşturma şeklinde olsun, Mısır'ın bu politikayı uygulayabilmesi için bölge dışı büyük bir güçle ittifak yapması gerektiği açıktı. Mısır'ın ABD ile kurmaya çalıştığı silah ilişkisini bu doğrultuda yorumlamak doğru olacaktır.

Hür Subayların öngördüğü tarımsal ve sosyal reformların, Komünizmle mücadele için etkili olabileceğini düşünen ABD ise Mısır'ın İsrail'e saldırmasını önlemek ve Orta Doğu Savunma Örgütü'ne katılımını sağlamak için, İngiltere'nin çekincesine rağmen 3 Eylül 1952'de Mısır'daki yeni yönetime yardım vaat eden bir açıklama yaptı.⁷⁸ Bunun ardından 1952 Kasımında Amerikan Savunma Bakan Yardımcısı William Foster Kahire'yi ziyaret etti ve silah

⁷⁵ Oren, op.cit., s. 78.

⁷⁶ Hahn, *Caught...*, op.cit., s. 78.

⁷⁷ Rubin, "America...", op.cit., s. 77.

⁷⁸ Hahn, *Caught...*, op.cit., s. 82.

yardımı meselesini görüşmek üzere Mısırlı yetkilileri Washington'a davet etti. Aynı dönemde İsrail de Fransa kanalıyla Hür Subaylarla diyaloga geçti ve Mısır'a teknik yardım önerisinde bulundu.⁷⁹ Bu dolaylı görüşmelerde şu anda içişleri ile meşgul olduklarını belirten Hür Subaylar, İsrail'e saldırı gibi bir niyetlerinin bulunmadığını ifade etmişlerdi. Ancak ABD'nin Mısır'a silah verme önerisine, İngiltere ve İsrail tarafından farklı açılardan da olsa şiddetle karşı çıkılmaktaydı. Bu bağlamda İsrail, Mısır'a Amerikan silahlarının verilmesi halinde kendi güvenliğinin tehlikeye düşeceğini iddia etmekteydi. Mısır'a yönelik bir Amerikan angajmanı, Londra'nın bölgedeki en önemli yaşamsal kaynağını kaybetmesi anlamına geleceğinden, İngiltere de bu ilişkiye itiraz etmekteydi. İngiltere, itirazlarının dışında bir misilleme olarak Mısır'a 15, İsrail, Suriye, Lübnan ve Irak'a ise 14'er adet Meteor tipi savaş uçağı satışını serbest bırakmaktaydı. Buna karşılık ABD de bir taraftan Mısır'ı Orta Doğu Savunma Örgütü'ne katılmaya ikna etmek diğer taraftan Arap ülkelerini Batı aleyhtarı yapmamak için, Yakın Doğu Silah Koordinasyon Komitesi (Üçlü Deklarasyon mekanizması) çerçevesinde İsrail'in 14 Meteor savaş uçağı alımına engel olmaya çalışmaktaydı.⁸⁰

Bu noktada aslında ABD'nin Üçlü Deklarasyon mekanizmasının oluşturulmasından ve Mısır'da yönetim değişikliğinden sonra bile Kahire'ye silah satışında bulunduğunu belirtmek gerekir. Nitekim 25 Mayıs 1950 ve 31 Aralık 1955 tarihleri arasında ABD Mısır'a 1.2 milyon dolarlık silah ve 6 milyon dolarlık da yedek parça ve uçak ihraç etmişti.⁸¹ Ancak Muhammed Necip'ten ziyade, perde arkasında Nâsır'ın yönetimde bulunduğu Mısır'ın talepleri, ABD'nin verdiği kadar oldukça fazlaydı. Bunun için Nâsır, ABD'nin 1952 Kasımındaki teklifi üzerine silah alımı müzakerelerinde bulunmak üzere Ali Sabri'yi Washington'a göndermişti. Ne var ki ilişkileri yoğunlaştırmak için yapılan Ali Sabri'nin Washington ziyareti, ABD ile Mısır'ın yollarını ayırmasında bir dönüm noktası olmuştur. Taraflar arasında yapılan silah müzakereleri o esnada kesin bir başarısızlıkla sonuçlanmamış olmakla beraber; sürecin önündeki engeller, kapsamlı bir silah alımını imkansız hale getirmiştir. Bu bağlamda ABD'nin silah alış-verişini Kongre'nin Karşılıklı Güvenlik Yasası⁸² (Mutual Security Act) kapsamında yapmak istemesi; Mısır'ın ise buna karşı çıkması, müzakerelerin işin içinden çıkılmaz bir hâl almasına neden olmuştu. Zira bu yasaya göre, verilen silahların savunma amaçlı kullanılmasını denetlemek üzere, alıcı ülkede bir *Askeri Yardım Danışma Grubu* (Military Assistance Advisory Group) kurulması gerekmekteydi. Bir yandan ülkesindeki İngiliz askerlerini ülkeden çıkartmaya çalışan

⁷⁹ Rubin, "America...", loc.cit.

⁸⁰ Bkz. Oren, op.cit., s. 79.

⁸¹ Rubin, "America...", op.cit., s. 74.

⁸² 1951'de askeri yardımları düzenlemek amacıyla Kongre tarafından çıkarılan bu yasada, 1953 ve 1954'te değişiklikler yapılmıştır.

Nâsır'ın istediği silahları almak için Amerikan askeri misyonuna izin vermesi oldukça zordu. Nitekim, Nâsır Amerikan askeri misyonuna izin vermemesini “*(Yabancı) üsler işgalin sembolüdür; işgal de nefrete yol açar. Nefret ise işbirliği yapmamak anlamına gelir*” şeklinde açıklamaktaydı.⁸³ Ancak Mısır-ABD silah görüşmelerinin önündeki tek engel askeri misyon sorunu değildi. Zira, satılan silahların parasının nasıl ödeneceği de ayrı bir sorundu. ABD, satacağı silahların karşılığını dolar şeklinde istemekte; bu durum ise Mısır'ın döviz rezervlerini oldukça azaltacağından Nâsır tarafından kabul edilmemekteydi. Mısır, ödemeleri dolarla yapmak yerine pamuk veya pound şeklinde yapmak istemekte; ABD ise buna yanaşmamaktaydı.

Silah alım görüşmelerini tıkayan en önemli unsur ise, yapılacak olan anlaşmanın hacmine ilişkindi. ABD, Mısır'a monarşi döneminde yaptığı silah teklifinin aynısını önermekten; bölgesel anlamda güç maksimizasyonunu amaçlayan Mısır'ın istediği silahlar hem nicelik açısından oldukça fazla hem de nitelik açısından oldukça sofistikeydi. Müzakerelerin tıkanmasında, ABD'de yapılan Başkanlık seçimlerinin de etkisi vardı. ABD Başkanı Truman, İngiltere ve İsrail'in muhalefeti, Mısır'ın ise silahları istediği hacimde ve koşulsuz olarak almak istemesi nedeniyle silah görüşmelerini sonlandırmak yerine, konuyu 1953 Ocağında Başkanlığa geçecek olan Dwight E. Eisenhower'a bırakmayı tercih etmişti. Sonuçta silah alımı için yapılan ilk müzakerelerden sonuç alınmazken; Ali Sabri, Mısır'a herhangi bir silah anlaşması yapmadan dönmüştü.⁸⁴ Nâsır'dan sonra Devlet Başkanı olacak Enver Sedat, o dönemde sonuç alınamayan müzakereleri, “...bu olay, bizde büyük yaralar açtı...”⁸⁵ sözleriyle tanımlamakla beraber, Kahire 1955'e kadar ABD'den büyük hacimli silah alma arayışlarını sürdürecekti.

1953 Ocağında bir yandan ABD'nin Merkezi Haberalma Teşkilatı (CIA – Central Intelligence Agency) aracılığıyla Nâsır ile yaptığı görüşmeler sürerken diğer taraftan Mısır ile İngiltere arasında Sudan ve Süveyş'teki askeri üslere ilişkin görüşmeler çıkmaza girmişti. Bunun üzerine Nâsır, Orta Doğu'da ortak bir savunma örgütüne girmeyeceklerini açıklamış; Mısır'la ilişkileri gerilen İngiltere ise ABD ile Mısır arasındaki yakınlaşmadan duyduğu rahatsızlığı daha açık bir şekilde dile getirmeye başlamıştı. Buna rağmen Kahire ile ilişkileri ilerleten CIA, 1953-54 döneminde Hür Subaylara örgütlenme, lojistik ve ideolojik alanda danışmanlık yapmaya devam edecekti. Ancak silah alımı konusunda herhangi bir ilerleme olmaması üzerine Mısır'ın tutumu yavaş yavaş değişmeye başlayacaktı. Bu bağlamda Nâsır'ın

⁸³ Rubin, “America...”, op.cit., s. 81.

⁸⁴ Oren, op.cit., s. 80.

⁸⁵ Bkz. Rubin, “America...”, op.cit., s. 78.

danışmanı Muhammed Hüseyin Heykel ABD'ye "...halk sizin yanınızda olmadıkça Orta Doğu'yu (Sovyetlere karşı) savunamayacaksınız... ya bizi sonsuza kadar kazanacaksınız ya da bizi sonsuza kadar kaybedeceksiniz." şeklinde konuşurken; Nâsır da 1954 Martında ABD'ye açıkça Sovyet alternatifini işaret etmekteydi: "Özgürlük ve self determinasyonu destekleyen ABD, 'emperyalist güçlere' (İngiltere) yardım etmesiyle bu prestijini gölgelemektedir... (ABD'nin) İngiliz askerlerinin çekilmesine muhalefet etmesi, Mısır'ın Sovyet Bloğuna geçmesine yol açabilecektir." ⁸⁶

Nâsır'ın Amerikan silahlarını almaya yönelik ümitsizliğinin başladığı bir dönemde İngiltere ile çekilmeye yönelik anlaşmanın yaşanması, ABD'nin 20 milyon dolarlık ekonomik ve askeri yardım yapma hazırlığına girişmesine neden oldu. Ne var ki bu yardımlar da gerçekleşmedi. Zira askeri yardım konusunda ABD hâlâ yardımın Karşılıklı Güvenlik Yasası çerçevesinde yapılması konusunda ısrar etmekteydi; Nâsır, ülkesinde bir Amerikan askeri misyonunu kabul etmemekte ve koşulsuz yardım istemekteydi. Sonunda ABD'nin Mısır'a yapmayı planladığı silah satışı, daha gerçekleştirilemeden 1954 Aralığında iptal edildi. Ancak, ABD'nin bu satışı iptal etmesinin arkasında İngiltere ile beraber Filistin sorununa çözüm bulmayı amaçlayan girişim yatmaktaydı.

Alfa Operasyonu⁸⁷ olarak 1954 Ekiminde başlatılan ve Mısır başta olmak üzere Arap ülkeleri ile İsrail arasındaki sorunu çözmeyi amaçlayan bu girişim, o dönemde gizli görüşmeler şeklinde yürütülmekteydi. Buna göre Filistin sorununu çözmek için Mısır (ve diğer Arap ülkeleri) ile İsrail'den tavizler istenecek ve bunun karşılığında bu ülkelere ekonomik ve daha da önemlisi askeri yardımlar yapılacaktı. İhtiyaç duyulan silahların satışı da tarafların görüşmelerdeki tutumuna göre serbest bırakılacak, ertelenecek veya reddedilecekti. Bu noktada silah transferlerinin acil olarak güç arayışında bulunan bölge ülkeleri üzerinde bir baskı aracı olarak uygulanmak istendiği söylenebilir.

Bu arada Mısır, İngiltere ile çekilmeye ilişkin anlaşmanın yapılmasıyla bir yandan İngiltere'nin çekildiği üslerde bulunan silahları satın alarak ordusunu güçlendirmeyi planlarken; diğer taraftan bu anlaşmanın, diğer Avrupa ülkelerinden gelecek silah akışını da serbest bırakacağını düşünmekteydi. Ancak İngiltere, kendisiyle yeni bir Savunma Anlaşması yapmaya yanaşmayan ve üslerini ülkesinden çıkarmaya çalışan Mısır'a silah satmayı reddetmekteydi. İngiltere'nin çekilirken Kanal üslerindeki silahları Mısır'a satmaması, Arap-İsrail silah

⁸⁶ Bkz. Ibid., ss. 78-80.

⁸⁷ O dönemde oldukça gizli tutulan ve arşivlerin açılmasıyla ortaya çıkan Alfa Operasyonu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Keith Kyle, *Suez: Britain's End of Empire in the Middle East*, London: I.B. Tauris Pub., 2003, ss. 56-70; Caplan, op.cit., ss. 73-282.

dengesini bozmak istememesinden, kendi envanterini azaltmak istememesinden ve Mısır'a silah vererek Mısır'ı doğrudan bir bölgesel savunma mekanizmasının içine sokmak istememesinden kaynaklanmaktaydı. Mısır'ın silah alabilmeyi umduğu ülkelerin içinde Fransa da bulunmaktaydı. Nitekim, Fransa da çekilme anlaşmasından sonra Mısır ile silah satış müzakerelerine başlamıştı. Ancak her ne kadar Fransa'nın Kahire'ye sunduğu silah pazarı oldukça sofistike silahları kapsasa da bu silahlar, Nâsır'ın ulaşmak istediği “*Orta Doğu'da askeri üstünlük*” amacını tam anlamıyla gerçekleştirememekteydi. Ayrıca pamuk fiyatının uluslararası piyasalarda düşüşe geçmesi de Mısır'ın alacağı silahlar için yapacağı ödemeleri karşılama zorlaştırmaktaydı. Zira, Fransa da ABD gibi silah ticaretinin pamuk üzerinden yapılmasına karşı çıkmaktaydı.⁸⁸ Dolayısıyla Mısır, sanıldığı aksine rejim değişikliğiyle beraber hemen Sovyet silahları elde etmeye çalışmamış; öncelikle Batı Bloğundan silah elde etme arayışına girmiş ancak istediği ölçekte silah almayı başaramamıştır.

2. Kahire'nin Doğu Bloğundan Silah Transferi

Önce Muhammed Necip ardından da Nâsır yönetimindeki Mısır, Batı Bloğundan; spesifik olarak ise ABD'den silah alabilmek için yoğun çaba göstermişti. Bu noktada ABD ile Mısır arasındaki geniş kapsamlı bir silah anlaşmasının önünde, yukarıda vurgulanan engeller bulunmakla beraber, Mısır'ın silah arayışı için Doğu Bloğuna yönelme ihtimali, Amerikan ve İngiliz karar vericiler tarafından göz ardı edilmişti. Oysa Nâsır, 9 Haziran 1955'te ABD'nin Kahire Büyükelçisi Henry A. Byroade'ye “*Sovyetler Birliği tarafından, Mısır'ın bütün silah taleplerini karşılamaya yönelik bir teklif aldıklarını ve bir Mısır heyetinin bu teklifi görüşmek üzere Moskova'ya gideceğini*” açıkça iletmişti.⁸⁹ Bunun üzerine Byroade, Washington'a “*Batı, Sovyetlerin Mısır'a önerdiği silah ve yardım teklifinin aynısını ya da daha iyisini yapmalıdır...aksi taktirde Nâsır ya devrilecektir ya da Sovyet teklifini kabul etmek zorunda kalacaktır...*” uyarısını yapmıştı.⁹⁰ Ancak ABD'nin son dönemde Mısır'a silah sevkiyatını Alfa Operasyonu çerçevesinde değerlendirmesi; İngiltere'nin, çekilme nedeniyle Mısır'a gelişmiş silah vermek istememesi ve Stalin döneminde Sovyetlerin Komünist olmayan milliyetçilere hiç silah sağlamamış olması gibi faktörler, Mısır'ın sürekli dile getirdiği silah talebinin ve yaptığı uyarıların ciddiye alınmamasına yol açmıştı. Ancak sonuçta Mısır, 1955 Eylülünde İkinci

---

⁸⁸ Bkz. Oren, op.cit., ss. 84-85.

⁸⁹ Kyle, op.cit., s. 72.

⁹⁰ Rami Ginat, *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, London: Routledge, 1993, s. 217.

Dünya Savaşı sonrası dönemde Orta Doğu'nun en büyük silah anlaşmasını yaparak Batının Orta Doğu'daki silah tekelinin kırılmasına yol açmıştır.⁹¹

Aslında Mısır 1948'den itibaren Moskova'dan ve dolayısıyla Doğu Bloğundan silah talep etmekteydi. Ancak o dönemde bir İngiliz uydusu olarak görülen Mısır'ın bu talepleri Sovyetler Birliği tarafından dikkate alınmamaktaydı. 1952 Temmuzundaki rejim değişikliğinden sonra Mısır'ın silah talepleri tekrar başlayınca Stalin yönetimi, “*burjuva tarzı milliyetçi hareketleri*” desteklemeyeceğini belirterek bu talepleri yine reddetmişti. Ancak Stalin sonrası dönemde Nikita Kruşçev'in başa geçmesiyle, Moskova'nın artık Üçüncü Dünya tarafsızlığını destekleme politikasına başlaması, Mısır-Sovyetler Birliği ilişkilerinin gelişmesine yol açtı. Önceleri SSCB'nin BM'deki oylamalarında kendini gösteren değişim, iki ülkenin diplomatik ve ticari ilişkisinin artmasıyla devam etti. Mısır'ın İngiltere ile çekilme anlaşmasını yapmasıyla, Moskova-Kahire ilişkilerinin önündeki en önemli engel de ortadan kalkmış oluyordu.⁹²

Silah anlaşması sürecini ele almadan önce bunun Sovyetler Birliği ve Mısır açısından nedenlerini analiz etmek gerekirse, öncelikle Sovyetler Birliği'nin 1955 öncesinde sadece Doğu Bloğundaki kendi müttefiklerine silah sattığını belirtmek gerekir.⁹³ Ancak Sovyetler Birliği'nin bu politikasının değişmesinde Stalin sonrası dönemde Kruşçev'in başa geçmesinin etkisi olduğu kadar, tamamen Sovyet tehdidine karşı Orta Doğu'da bir güvenlik kordonu oluşturmayı amaçlayan Bağdat Paktı'nın da etkisi vardı. Dolayısıyla özellikle Bağdat Paktı, Moskova'nın silah kartını kullanarak Orta Doğu'da harekete geçmesine neden olmuştu. Sovyetler Birliği Mısır'a silah satarak hem Orta Doğu'da Batı yanlısı ittifakın önüne geçmeyi hem de bölgede bir müttefik kazanmayı amaçlamaktaydı.⁹⁴

Esas olarak güç maksimizasyonunu amaçlayarak güvenliğini sağlamayı isteyen Mısır'ın SSCB'den silah transferinde bulunmasının nedenleri irdelendiğinde dört noktanın öne çıktığı görülmektedir: İç politika gereksinimleri, İsrail faktörü, Irak faktörü ve Batı Bloğundan silah elde edilmemesi. Bunlardan ikisi genel anlamda güç maksimizasyonu ile ilişkilendirilebilirken, İsrail ve Irak faktörü, spesifik olarak rakiplerden algılanan tehditlerle ilişkilidir. Nitekim, bir askeri darbeyle yönetimi ele geçiren Hür Subaylar, özel

⁹¹ Motti Golani, *Israel in Search of a War: The Sinai Campaign, 1955-1956*, Brighton: Sussex Academic Press, 1998, s. 12; Tibi, *Conflict and War...*, op.cit., s. 92.

⁹² Oren, op.cit., s. 85.

⁹³ Bu noktada akla gelebilecek olan İsrail'e yönelik silah satışı hem hacim olarak küçük olduğundan hem de dolaylı bir şekilde gerçekleştirildiğinden, bir istisna olarak kabul etmek gerekir. Bkz. Tackney, “Dealing Arms...Part-I”, op.cit., s. 5.

⁹⁴ Tibi, *Conflict and War...*, op.cit., s. 102.

olarak ise Nâsır, iç politikada öngördüğü reformları gerçekleştirebilmek için güçlü bir orduya ihtiyaç duymaktaydı. Ayrıca 1954'te İngiltere ile yapılan çekilme anlaşmasıyla her ne kadar İngiliz askerlerinin 20 ay içinde çekileceği öngörülse de Nâsır'ın Sudan üzerindeki haklarından vazgeçmesi, O'nu iç politika sahnesinde sıkıştırmaktaydı. Bunun yanı sıra, Nâsır askeri elitlerin sadakatini pekiştirmek için de yeni ve modern silahlara ihtiyaç duyulmaktaydı. İkinci olarak 1948'deki Arap-İsrail Savaşı'nın rövanşı için Mısır'ın acilen silahlanmaya ihtiyacı vardı. Zira, 1948'deki savaş sonunda Mısır mutlak bir yenilgiye uğramakla kalmamış; aynı zamanda İsrail devleti ortaya çıkmıştı. Daha önceleri küçük çaplı bir silahlanmayla ortadan kaldırılabilceğine inanılan İsrail'in özellikle Fransa'dan aldığı silahlarla beraber, askeri üstünlüğü ele geçirdiğine inanılmaktaydı.⁹⁵ İsrail'in 1955 Şubatında Mısır kontrolündeki Gazze'ye saldırması ve Kahire'nin askeri açıdan buna misilleme yapacak kapasiteden yoksun olması da bunu doğrular nitelikteydi.⁹⁶ Bu nedenle Mısır askeri kapasitesini acil olarak arttırmalı ve en uygun zamanda İsrail'den 1948 Savaşı'nın rövanşı alınmalıydı. Üçüncü olarak, özellikle İngiltere ile çekilme anlaşmasının yapılmasının ardından "egemenliğini pekiştiren" Mısır, Orta Doğu'da bölgesel liderlik rolüne soyunurken, İngiltere'nin Sovyet karşıtı savunma kuşağının merkezine Irak'ı oturtması ve Irak'ı silahlandırmaya başlaması, Mısır açısından kabul edilemezdi.⁹⁷ Zira Irak, Mısır açısından bölgesel liderlikte en önemli potansiyel rakipti. Son olarak da Mısır, yukarıda belirtilen nedenlerle öncelikle Batı Bloğundan silah arayışına girmiş; ancak alacağı silahları İsrail'e karşı kullanmama ve Sudan konusunda esnek davranma gibi ödünleri vermesine rağmen, istediği silah anlaşmasını yapamamıştı.

Bu nedenlerle Mısır, 1955 Martında Sovyetlerin Kahire Büyükelçisi Daniel Solod ile silah anlaşması için bağlantıya geçmiş; ancak görüşmelerden sonuç alınamayınca, 1955 Nisanında gerçekleştirilen Bandung Konferansı esnasında Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Dışişleri Bakanı Zhou Enlai'den silah talep etmişti. Buradan da net bir yanıt alamayan Nâsır, daha sonra yine Sovyetler nezdinde girişimlerde bulunmuştu.⁹⁸ Bu bağlamda 1955 Mayısında Sovyet Büyükelçisi Solod ile Nâsır arasında başlayan gizli görüşmeler önce Kahire'de, sonra Moskova ve Prag'da devam etmiş; Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri ve Pravda Gazetesi editörü Dmitry Shepilov'un 1955 Temmuzundaki Kahire ziyareti esnasında da anlaşmaya varılmıştı. Bu noktada Mısır ile Sovyetler arasında yapılan silah

⁹⁵ Tackney, "Dealing Arms...Part-I", op.cit., ss. 5-6; Caplan, op.cit., s. 155.

⁹⁶ İsrail'in bu saldırısında 38 Mısır askeri ölmüş ancak Mısır, bu saldırıya misilleme yapamamıştı. Bkz. Yoram Meital, "Egyptian Perspectives on Suez War", *The 1956 War: Collusion and Rivalry in the Middle East*, David Tal (ed.), London: Frank Cass Co.&Ltd., 2001, s. 196.

⁹⁷ Rubin, "America...", op.cit., s. 83.

⁹⁸ Oren, op.cit., s. 86.

anlaşmasının kapsamı oldukça genişti ve bu silah paketinin kapsamı, tek bir anlaşmayla belirlenmemişti. Bir diğer ifadeyle, Mısır aslında Çekoslovakya ile 1955 Şubatında ilk silah anlaşmasını yapmıştı ve 1955 Mayısında Sovyetler Birliği ile anlaşmaya varılmasından sonra da yeni silah anlaşmaları yapmış ve bu silahlar da silah paketine dahil olmuştu. Nitekim Nâsır, silah anlaşmasını 27 Eylül 1955'te kamuoyuna açıklarken, anlaşma kapsamında olan ve küçük silahlardan oluşan ilk parti de Mısır'a ulaşmıştı.⁹⁹

Resmi olarak 20 Eylül 1955'te Varşova'da Çekoslovakya ile Mısır arasında imzalanan ve kapsamı 200 milyon doları bulan silah anlaşması, 150 Mig-15 ve Mig-17 tipi savaş uçağı, 70 Ilyushin II-28 tipi bombardıman uçağı, 200 tank, 600 civarında top, 20 torpido botu, iki destroyer, iki denizaltı ve çok sayıda küçük silah ve mühimmatı kapsamaktaydı.¹⁰⁰ Yukarıda ifade edildiği gibi, bölgedeki yıllık silah alımı 40 milyon doların altındayken, Mısır'ın Sovyetlerle yaptığı bu silah anlaşması ile Orta Doğu'da silahlanma açısından pandoranın kapağı, bir daha kapanmamak üzere açılmış oluyordu.

Mısır'ın bu kapsamlı silah alımına ilişkin yapılan ilk açıklama, Mısır'ın tehdit algılamasının artması üzerine silahlanmaya başvurduğunu göstermektedir. Bu noktada Mısır her ne kadar alınan silahların savunma amaçlı olduğunu ifade etse de bu durum, Mısır'ın gerçek niyetini gölgelemektedir. Dolayısıyla bu söylem, alınan silahların sisteme entegre edilmesi amacıyla zaman kazanmak için yapılan taktik bir hamle olarak değerlendirilebilir. Nitekim Nâsır, silah anlaşmasını 27 Eylül 1955'te kamuoyuna açıkladığında, “Araplar aleyhine olan askeri dengesizliğin giderilmesi” için bu silah anlaşmasının yapıldığını, anlaşmanın “koşulsuz ve sadece savunma amaçlı” olduğunu ve ödemenin “uzun vadede Mısır pamuğu karşılığında” yapılacağını belirtmekteydi. Anlaşmanın uygulanmaması için ABD ve İngiltere tarafından yapılan baskıları dindirmek

⁹⁹ Ginat, *The Soviet Union...*, op.cit., s. 215.

¹⁰⁰ Silah paketinin içeriğine ilişkin farklı rakamların telaffuz edildiğini belirtmek gerekir. Örneğin Rami Ginat, anlaşmayla Sovyetler'in Mısır'a 100-120 Mig 15 savaş uçağı, 30-60 Ilyushin II-28 bombardıman uçağı, eğitim uçakları, 200 tank, hafif ve orta dereceli toplar ve mühimmat transfer edeceğini; ayrıca Polonya ile Sovyetler'in Mısır'a iki Skory sınıfı destroyer, iki T-43 sınıfı mayın tarama gemisi ve üç tane de denizaltı vereceğini belirterek paketin 140 milyon dolar civarında olduğunu iddia etmektedir. Bkz. Ginat, *The Soviet Union...*, op.cit., s. 215; Michael B. Oren ise silah paketinin kapsamını, 600 top, 500 zırhlı araç, 150 Mig 15 ve 17 savaş uçağı, 70 İlyushin II-28 bombardıman uçağı, 20 hücumbot, iki destroyer, iki denizaltı, küçük silahlar ve mühimmat şeklinde belirtmektedir. Bkz. Oren, op.cit., s. 87; Moti Golani ise silah anlaşması bağlamında 100-150 Mig 15 ve 17 savaş uçağı, 50 İlyushin II-28 bombardıman uçağı, 70 İlyushin 14 tipi nakliye uçağı, anti-uçak silahları, bir miktar eğitim ve haberleşme uçağı, 230 T-34 tankı, 200 zırhlı personel taşıyıcısı, çeşitli çaplarda 600 top, çok sayıda destroyer, denizaltı ve hücumbot satıldığını belirtmektedir. Bkz. Golani, *Israel...*, op.cit., s. 13. Bu noktada verilerdeki farklılıklara rağmen, silah paketinin içeriği ne olursa olsun; paketin kapsamının, Orta Doğu'da daha önce gerçekleştirilen silah alımlarıyla karşılaştırılmayacak kadar önemli olduğu açıktır.

için de Mısır, anlaşmanın sadece “ticari amaçlı olduğunu ve bir kereye mahsus” olduğunu ifade etmişti.¹⁰¹

Silah anlaşmasının bölgesel ve uluslararası sonuçlarına geçmeden önce iki noktaya dikkat çekmekte yarar var. İlk olarak, silah anlaşması resmi olarak Mısır ile Sovyetler Birliği arasında yapılmamıştır. Sovyetler Birliği, Mısır ile anlaşmanın kendisi yerine Çekoslovakya üzerinden yapılmasını tercih etmiştir. Bunun nedenlerine¹⁰² bakıldığında öncelikle, 1955 Temmuzunda ABD, SSCB, İngiltere ve Fransa arasında yapılan *Cenevre Zirvesi*, Moskova'nın bu silah anlaşmasında doğrudan taraf olmamasında etkili olmuştur. Zira Sovyetlerin doğrudan taraf olması, bloklar arası gerilimi azaltmak amacıyla yapılan bu Zirvenin özüne ters olacak ve uluslararası arenada Moskova'yı zor durumda bırakabilecekti. İkinci olarak Mısır ile Çekoslovakya arasında yapılan önceki silah anlaşmaları -ki bunlardan sonuncusu 1955 Şubatında yapılmıştı- bilinmesine rağmen, Batı Bloğunun çok fazla ilgisini çekmemiş ve göz ardı edilmişti. Dolayısıyla bu anlaşma da görmezlikten gelinebilirdi. Üçüncü olarak Çekoslovakya güçlü bir silah sanayine sahip olduğundan, Moskova gelecekte Batı ile ilişkileri bozulduğunda, Mısır'a sadece Çekoslovak silahlarının gittiğini, kendisinin silah göndermediğini iddia edebilecekti. Dördüncü olarak, Çekoslovakya geçmişte diğer Arap ülkelerinin yanı sıra İsrail'e de silah sattığından, Arap-İsrail sorununa doğrudan müdahil olunmayacak; Çekoslovakya'nın da sorunda Arapların tarafında yer aldığı iddia edilemeyecekti. Dolayısıyla Çekoslovakya'nın bu anlaşmayı sadece ticari kaygılarla yaptığı iddia edilebilecekti. Bu nedenlerle Moskova, Mısır'la silah anlaşmasının Çekoslovakya üzerinden yapılmasını sağlamıştır.

Mısır'ın Doğu Bloğundan silah transferinde dikkat çekilmesi gereken ikinci nokta, Nâsır yönetiminin eski bağımlılık ilişkisinin bir yansıması olarak gördüğü ve ABD ile yapılacak bir silah anlaşması sonucunda ülkesinde kurulacak olan Amerikan askeri misyonuna ilişkin tepkisine yöneliktir. Hatırlanacağı üzere, ABD ile yapılan görüşmelerde olası bir silah anlaşmasının önünü tıkayan en önemli konulardan biri, ödeme koşulları iken diğeri de Nâsır'ın ülkesine yabancı askerleri kabul etmek istememesiydi. Ancak Doğu Bloğundan yapılan silah transferi sonrasında yaşanan gelişmeler, Nâsır'ın bu konuda artık farklı düşünceler içinde olduğunu göstermekteydi. Zira, silah anlaşması kapsamındaki silahların Mısır'a ulaşmasının ardından, Mısır'a 100'ün üzerinde Sovyet teknisyen gelecekti.¹⁰³

---

¹⁰¹ Caplan, op.cit, ss. 156-157; Oren, op.cit., s. 87.

¹⁰² Ginat, *The Soviet Union ...*, op.cit., ss. 216-217.

¹⁰³ Oren, op.cit., s. 92.

Mısır'ın yaptığı silah anlaşmasının uluslararası ve bölgesel sonuçlarını irdelemek gerekirse, bu sonuçları kısa ve uzun vadeli olmak üzere iki grupta değerlendirmek yerinde olacaktır.¹⁰⁴ Bu bağlamda silah anlaşmasının kısa vadeli sonuçlarından birisi ABD ve İngiltere'nin, Nâsır'ın oldukça önem verdiği ve Mısır'ın tarımsal üretimi açısından hayati değerinde olan Asvan Barajı projesinin finansmanını askıya almasıdır. Silah anlaşmasından sonra Mısır'a ülkesinin tepkisini ileten Kahire'deki Amerikan Büyükelçisi Byroade'ye pencereden Nil Nehrini gösteren Nâsır'ın "*Sayın Büyükelçi, biz burada ayrıntularla uğraşırken, nehrin bütün suyu Akdeniz'e akıyor. Bu, (Asvan Barajı Projesi) çok daha önemlidir.*" şeklindeki sözleri de Nâsır'ın bu projeye verdiği önemi göstermektedir.¹⁰⁵ Dolayısıyla Nâsır, buna tepki olarak ve Asvan Barajının finansmanını sağlayabilmek için İngiliz-Fransız ortaklı Kanal Şirketini millileştirdiğini açıklayacaktır. Bununla ilişkili olarak, silah anlaşmasının kısa vadeli sonuçlarından bir diğeri, aşağıda ele alınacak olan Süveyş Savaşı olacaktır. **Zira, Mısır'ın bu ölçekte silahlanması, en çok İsrail'i rahatsız edecek ve İsrail, Fransa ve İngiltere arasında oluşan Nâsır karşıtı cephe, Süveyş Savaşı'nın yaşanmasına neden olacaktır.** 1955'teki silah anlaşmasının uzun vadeli sonuçlarından ilki ise Batının Orta Doğu'daki silah tekelinin kırılmış olmasıdır. Bu olayla birlikte Sovyetler Birliği, özellikle silah politikası ve bölge ülkeleriyle yaptığı ikili anlaşmalarla bölgesel denkleme dikkate alınması gereken önemli bir oyuncu haline gelecektir. Ayrıca Nâsır'ın 1956 Savaşı'yla beraber başlattığı proaktif politika sonucunda, Ürdün'deki Haşimi hanedanlığının neredeyse yıkılmasına neden olacak iç karışıklıkların çıkmasını da yine silah anlaşmasının uzun vadeli sonuçları arasında değerlendirmek gerekir. Aynı şekilde, 1958'de Mısır-Suriye birleşmesi sonucunda oluşturulan Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni ve 1958'de Irak'ta Monarşinin devrilmesini de silah anlaşmasının uzun vadeli sonuçları arasında değerlendirmek gerekir.

---

¹⁰⁴ Tackney, "Dealing Arms...Part-I", op.cit., s. 6.

¹⁰⁵ Rubin, "America...", op.cit., s. 85.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ORTA DOĞU'DA SİLAHLANMA-GÜVENLİK İLİŞKİSİ VE BÖLGESEL ÇATIŞMALARIN ANALİZİ

I. SÜVEYŞ SAVAŞI

ABD ve İngiltere, Orta Doğu'ya Sovyet sızmasını önlemek için 1954 Ekiminden beri uygulamaya çalıştığı Alfa planı çerçevesinde özellikle Mısır ile İsrail arasında bir anlaşma yapılmasını sağlayarak Arap-İsrail sorununu çözmeye çalışmaktaydı. Bu doğrultuda Mısır'a, biri silah satışı diğeri ekonomik yardım olmak üzere iki ayaklı bir baskı politikası uygulanmaktaydı. Ne var ki, Mısır'ın Doğu Bloğundan silah transferiyle, Alfa planının gerçekleştirilmesi için sadece önemli bir ayak kaybedilmemiş; aynı zamanda Sovyetler'in bölgesel politikadaki etkisi de artmıştı.¹ Ancak ABD ve İngiltere, Mısır'ın silah alımının ardından Nâsır yönetimine karşı doğrudan cephe almamayı tercih etmiştir. Zira, Mısır üzerinde baskı oluşturmanın, Mısır'ı daha fazla Sovyetler'le yakınlaşmaya iteceğinden çekinen ABD ve İngiltere, bunun yerine Bağdat Paktı ile oluşturulmaya çalışılan Kuzey Kuşağı sayesinde Orta Doğu'daki Sovyet etkisini sınırlandırmaya çalışmıştır.² ABD ve İngiltere diğer taraftan Mısır'la ilişkili olarak, Alfa planını bu kez ekonomik yardım kozunu kullanarak hayata geçirmeye çalışmıştır. Nâsır'ın oldukça önem verdiği Asvan Barajı projesi, bu bağlamda Mısır'ın ödün vermesini sağlamak için iyi bir zemin oluşturmaktaydı. Ancak, **olaylar ABD ve İngiltere'nin öngördüğünden farklı gelişmiş ve nihayetinde ortaya çıkan Süveyş krizi, silahlanmanın artık Orta Doğu politikalarının önemli bir parçası haline gelmesini sağlamıştır. Böylece tarafların önceden "Güçsüzken nasıl ödün vereyim?" şeklindeki temel yaklaşımı, alınan silahlarla beraber "Güçlüyken neden ödün vereyim?" şeklinde değişmiştir.**

---

¹ Caplan, op.cit., s. 284.

² Laurent Rucker, "The Soviet Union and the Suez Crisis", *The 1956 War: Collusion and Rivalry in the Middle East*, David Tal (ed.), London: Frank Cass Co.&Ltd., 2001, s. 66.

A. Süveyş Krizi: Alfa Operasyonundan Omega Operasyonuna Geçiş

Nâsır'ın Asvan Barajı projesine verdiği önem, Süveyş Kanal şirketinin millileştirilmesine ve millileştirme girişimi de Mısır'a yönelik İngiliz-Fransız-İsrail saldırısına neden olmuştur. Bu noktada Nâsır'ın olası bir müdahaleyi göze alarak Kanal Şirketi'ni millileştirmesini ve Süveyş krizini açıklamadan önce Asvan Barajı projesine değinmekte yarar var. Hür Subaylar, 1952'de iktidarı ele geçirdikten sonra bir yandan Mısır'ın askeri açıdan silahlanarak güçlenmesini sağlamaya çalışırken; diğer yandan ülke içindeki sosyal reformları gerçekleştirerek meşruiyetini sağlamaya çalışmaktaydı. Bu bağlamda Asvan projesi, Nâsır'ın istediği sosyal reformları gerçekleştirmenin en önemli ayağıydı. 1953'te Dünya Bankası'nın Amerikalı Başkanı Eugene Black tarafından yapılan gezinin ardından 1954'te Dünya Bankası uzmanlarınca yapılan inceleme sonunda fizibilitesi yapılan projenin, büyük kısmı ilk 10 yıl içinde harcanmak üzere yaklaşık 1.3 milyar dolara mâl olacağını bildirmiştir. Bu noktada Nâsır yönetiminin 400 milyon dolarlık bir açığı ortaya çıkmaktaydı. Bu tutarın 200 milyon doları Dünya Bankası tarafından doğrudan kredilendirilebilecekken; geri kalan 200 milyon doların da ABD ve İngiltere tarafından karşılanması planlanmaktaydı.³

Kahire yönetimi iç politikada Asvan projesine önem vermekle beraber, dış politika alanında anti-empyralist özelliğiyle öne çıkan Bağlantısızlar Hareketine öncülük etmekte ve Batı Bloğu ülkelerinin eski sömürgelerindeki bağımsızlık hareketlerine destek vermekteydi. Mısır ayrıca, Ürdün'de İngiliz yanlısı Monarşiye karşı kitlesel halk hareketlerini desteklemekteydi. Bu noktada Mısır'ın Ürdün'e yönelik bu politikasının, ofansif realizmin nispi kapasite arttırma stratejilerinden rakibe dolaylı zarar vermeyle (bloodletting) ilişkilendirilebilir. Mısır, burada Ürdün'den doğrudan tehdit algılamasa da Batı bloğuyla ilişkisi yüzünden dolaylı bir tehdit algulamakta ve bu strateji sayesinde Ürdün Monarşisinin devrilmesi durumunda yerine geçecek olan yönetimin kendi lehine olmasını beklemekteydi. Bu sayede Mısır hem bir tehdidi bertaraf etmiş olacak hem de diğer rakiplerine karşı bölgesel denklemdeki nispi kapasitesini arttırmış olacaktı. Gerçekten de Nâsır'ın özellikle Ürdün'deki rejim karşıtı güçleri desteklemesi, Kral Hüseyin yönetimini oldukça zor durumda bırakmış ve yapılan gösterilerle birlikte Monarşi devrilme noktasına gelmişti. O dönemde Arap ülkelerindeki en güçlü askeri formasyon olan Ürdün'deki Arap lejyonunun başındaki İngiliz asıllı Glubb Paşa'nın (John Bagot Glubb) 1955 Kasımındaki

³ Üzerinde zaten küçük bir hidroelektrik barajının bulunduğu Asvan bölgesinde 365 feet yüksekliğe, 45,890 milyar m³ su tutma kapasitesine ve ilk aşamada 720,000 kw elektrik üretimine sahip büyük bir barajın yapılması planlanmaktaydı. Fizibilite aşamasında Projedeki konsorsiyumun İngiliz, Fransız ve Alman şirketlerden oluşması öngörülmekteydi. Bkz. Kyle, op.cit., ss. 82.-86.

deyimiyle “*Mısır, Ürdün kamuoyunu çalmış ve kendi hükümetine karşı hale getirmişti.*”⁴ Nâsırcı grupların Kral Hüseyin üzerindeki baskıları sonucunda yaşanan gerilim, 1 Mart 1956’da Glubb Paşa’nın görevinden alınmasıyla devam edecek ve bu görevden alma, İngiltere’nin Ürdün üzerindeki etkisini ve bölgedeki prestijini olumsuz etkileyecekti. Son olarak, Nâsır’ın 16 Mayıs 1956’da ÇHC’yi tanınması, ABD ve İngiltere’de Alfa planının gerçekleşmeyeceğine yönelik ümitsizliği pekiştirmişti. Sovyet lideri Kruşçev’in, 1956 Nisanındaki Londra seyahati esnasında “*Orta Doğu’ya yönelik bir BM silah ambargosuna katılabileceklerini*” açıklaması, Nâsır’ın ÇHC’yi tanınmasındaki en büyük etkendi. Zira Nâsır, SSCB’den sonra Mısır’ın silah alabileceği en büyük kaynak olarak ÇHC’ni görmekteydi. Bu nedenle, tanınmanın hemen ardından Silahlanma ve Askeri Endüstriden sorumlu Savaş Bakanı Yardımcısı olan General Hasan Recep’i Kahire’nin Pekin Büyükelçisi olarak atamıştı. Ayrıca Nâsır’ın bu adımı, Mısır’ın öncülük ettiği bağlantısızlık politikasıyla da örtüşmekteydi.⁵

Moskova yönetiminin 1954’ün başında ve 1955 Haziranında barajın finansmanını yüzde iki faizle 30 yıllık bir krediyle üstlenebileceğini açıklaması, Nâsır’ın ABD ve İngiltere karşısında daha rahat bir hareket alanına sahip olmasını sağlıyordu.⁶ Oysa, ABD her ne kadar Asvan Barajı finansmanı için istenen krediyi tahsis edeceğini bildirirse de 1956 Martında şekillenen *Omega Projesi*, devreye sokulmuş ve Nâsır’a yönelik politikalar da şekillenmeye başlamıştı. ABD ve İngiltere tarafından hazırlanan **Omega Planı**, 1954 Ekiminden beri uygulanmaya çalışılan Alfa planının yerini alarak 1956 Martından itibaren Nâsır yönetimine karşı baskıcı diplomasinin devreye sokulmasını sağlamıştır. ABD Dışişleri Bakanı Dulles’in ifadesiyle Omega Planı, “*...Albay Nâsır’ın bir yandan ABD’den en fazla kayırlan ülke muamelesi görürken diğer yandan Sovyetler Birliği ile bu şekilde işbirliği yapamayacağını farkına varması...*” amacıyla hazırlanmıştı.⁷ **Omega Planı çerçevesinde Mısır’a karşı alınacak önlemlerin başında Asvan barajı projesine ilişkin görüşmelerin askıya alınması yer almaktaydı. Ayrıca, Mısır’a yönelik yapılmış ve yapılacak olan silah alım lisanslarının iptal edilmesi; Nâsırcı darbe girişimlerine karşı, Ürdün’ün İngiltere’yle ilişkilerinin arttırılarak güçlendirilmesi; Nâsır’ın hedefinde bulunan Bağdat Paketi’ne yönelik Amerikan desteğinin arttırılması; Irak’ta Nâsır karşıtı propaganda yapmak için bölgesel yayın yapan bir radyo kurulması; Lübnan’daki Batı yanlısı grupların desteklenmesi;**

⁴ Kyle, op.cit., s. 86.

⁵ William Joseph Burns, *Economic Aid and American Policy Toward Egypt, 1955-1981*, Albany: SUNY Press, 1985, ss. 80-81.

⁶ Sovyet tekliflerine ilişkin bkz. Rami Ginat, “Nasser and the Soviets: A Reassessment”, *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*, Edt: Elie Podeh ve Onn Winckler, Tapma: University Press of Florida, 2004, s. 235.

⁷ Rucker, loc.cit.

İsrail'in silahlandırılmasına göz yumulması ve Suudi Arabistan'a siyasi destek ve askeri yardımların arttırılarak Mısır'a alternatif bir gücün oluşturulması gibi önlemler de Omega Planı içinde yer almaktaydı. Mısır'ın tekrar Batı yanlısı politikalara yönelmesi için alınan önlemlerin sonuç vermemesi durumunda ise Nâsır'ı devirmek için gizli operasyonların yapılması öngörülmektedir.⁸ Nitekim ABD ve İngiltere, 1956 yazına geldiğinde Nâsır'ın ödün vermeye zorlamak için Asvan projesinden çekildiklerini açıklayacaklar; ancak bunun sonucunda sadece Mısır'ı kaybetmeyecekler, aynı zamanda Sovyet nüfuzunun Orta Doğu'ya girmesi için oldukça uygun bir ortam doğacaktır.

B. Savaş Öncesinde Mısır ve İsrail'in Silahlanma Düzeyleri

İsrail ile Mısır arasındaki gerginlik Birinci Arap-İsrail savaşından itibaren artarak sürmekteydi. Mısır, askeri anlamda yaşadığı yenilgiyi bertaraf etmek, İsrail'in varlığını ortadan kaldırmak ve Orta Doğu'daki prestijini yeniden kazanmak için silahlanmaya ağırlık verirken, İsrail'de olası savaş için askeri hazırlık derecesini hem planlama hem de silah envanteri olarak artırma politikasına öncelik vermişti. Böylelikle 1956'ya geldiğinde iki tarafın da yoğun bir şekilde silahlandığı görülmektedir. Krizin bir savaşa dönüşmesi ise Süveyş Krizi dolayısıyla yaşanacaktı.

Esasında aşağıda üzerinde durulacağı üzere Süveyş Savaşı öncesi tarafların sürekli bir şekilde silahlanma yarışı içine sürüklenmesi teorik kısımda ileri sürülen silahlanma ve savaş olgusu arasındaki nedensel ilişkiyi öne süren yazarların bakış açısını desteklemektedir. Thucydides'in öne sürdüğü Sparta, Atina'nın güçlenmesi ve ittifaklar kurmasını kendisine karşı bir tehdit olarak algılamış ve bu durum da savaşı kaçınılmaz kılmıştır. Bu yargıyı İsrail ve Mısır arasında 1950'li yıllardaki ilişkiye uygulamak mümkündür. Nitekim ofansif realizme göre savaşın başlıca nedeni, rakip ülkeler arasındaki güç farkının giderek büyümesidir. Bu noktada Mısır'ın yapmış olduğu kapsamlı silah alımı, İsrail'le Mısır arasındaki askeri üstünlüğün el değiştirmesi anlamına gelecekti.

---

⁸ Kyle, op.cit., ss. 99-100; Rubin, "America...", op.cit., s. 88.

1. Erken Gelen Kriz Karşısında Mısır'ın Hazırlık Derecesi

1955 Şubatında İsrail tarafından Mısır kontrolündeki Gazze'ye gerçekleştirilen saldırının ardından Mısır'ın herhangi bir misillemede bulunamadığı yukarıda belirtilmişti. Bu dönemde Mısır'ın silahlanma düzeyine örnek vermek gerekirse, İsrail'in Gazze saldırısı sırasında hava kuvvetleri açısından sadece altı uçağı aktif durumda bulunan Kahire'nin, İngiliz menşeli 30 savaş uçağı ise yedek parça ihtiyacı nedeniyle hangarlarda beklemekteydi. Olası bir savaş durumunda sadece bir saatlik tank mühimmatı bulunan Mısır'ın mevcut tanklarının yüzde 60'ı da ciddi tamirat gerektirdiğinden hareket edemez durumdaydı.⁹ Dolayısıyla Mısır, gerçekten de o dönemde kapsamlı bir misillemede bulunabilecek askeri kapasiteden yoksundu.

Mısır'ın bu askeri durumu, Çekoslovakya ile yapılan silah anlaşması kamuoyuna duyurulurken, meşrulaştırıcı bir unsur olarak gösterilmişti. Ayrıca Nâsır, İsrail'e o döneme kadar İngiltere ve Fransa tarafından satılan 70 savaş uçağı ve 215 tankı da Mısır'ın silahlanma gerekçeleri arasında saymaktaydı.¹⁰ Dolayısıyla Nâsır, Çekoslovakya'dan gelecek olan silahların savunma amaçlı olacağını ifade etse de Mısır'ın bu silahlanma girişiminde, İsrail'in birinci dereceden rol oynadığı açıktı.

Bu noktada Kahire her ne kadar Gazze saldırısını silahlanma gerekçeleri arasında gösterse de Doğu Bloğundan silah alım görüşmelerinin Gazze saldırılarının öncesinde başladığı iddia edilmektedir. Buna göre Mısır, daha 1953'ün sonlarında silah alımı için müzakerelere başlamış; resmi ve gayri resmi seviyede yürütülen görüşmeler 1954'ün sonlarına doğru yoğunlaşmış ve Sovyetler Birliği'nin onay vermesiyle 1955'te sonuçlanmıştı.¹¹ Dolayısıyla Mısır'ın iddiasının aksine bu silahlanma girişimi, ofansif realizmdeki güç maksimizasyonu politikasının önemli bir ayağını oluşturmaktadır. Ancak Mısır, silah anlaşmasını yapma aşamasındayken; hatta anlaşmayı yaptıktan sonra bile, Batı Bloğundan silah arayışlarına devam etmiştir. Kahire yönetimi, bu çabaları sonucunda 1955'in sonuna gelindiğinde İngiltere ve Fransa'dan 70 tank ve 60 savaş uçağı; Belçika ve İtalya'dan ise 120 tank ve 50 savaş uçağı alabilmiştir. İngiltere ve ABD'nin Mısır'ın bu silah alımlarına izin vermesi veya göz yummasının nedeni ise büyük ölçüde Alfa planını hayata geçirmek ve bölgesel savunma konusunda Mısır'ın işbirliği içine girmesini sağlamaktır.¹² Nâsır, bu dönemde Amerikan silahlarını almak için girişimlerini devam ettirmiş ve ABD'ye 27.5 milyon dolarlık savaş uçağı ve silah siparişi vermiş, hatta ABD bir ara, envanterinde bulunan B-26 uçak

⁹ Kyle, op.cit., s. 65.

¹⁰ Aridan, op.cit., s. 161; Oren, op.cit., s. 87.

¹¹ Ginat, "Origins of the Czech-Egyptian...", op.cit., s. 147; Aridan, op.cit., s. 160.

¹² Oren, op.cit., s. 87.

filosunu Mısır'a satmayı düşünmüş; ancak, Mısır'ın Amerikan askeri misyonunu reddetmesi ve ödeme planındaki anlaşmazlık yüzünden bu anlaşma gerçekleşmemiştir.¹³

Mısır, 1955 Aralığındaki silah anlaşmasından sonra Sovyetler Birliği ile silah alım görüşmelerine devam etmiş ve ilk silah paketinin dışında 100 Mig ve Ilyushin uçağı talep etmiştir. 1956 Mayısına gelindiğinde taleplerine ilişkin Moskova'dan hâlâ onay alamayan Nâsır, bunun üzerine yeni bir silah kaynağı bulmak amacıyla ÇHC'ni tanıma yoluna gitmiştir. Nitekim o dönemde BM üyeliği tanınmayan ÇHC, Mısır'a silah tedarik etmekte herhangi bir sınırlama veya ambargoya muhatap değildi. Ancak Sovyetler, 11 Ilyushin bombardıman uçağını Mısır'a göndererek silah ilişkisini sürdürmüştür. İkinci paketle birlikte 250 milyon dolarlık silahı kapsayan anlaşmalar çerçevesinde Mısır'a 800 civarında Sovyet teknisyen gelmiştir.¹⁴

Aslında Mısır, silah paketinde öngörülen Sovyet yapımı silahları askeri sistemine tam anlamıyla entegre edebilseydi, kısa vadede herhangi bir silah ihtiyacı doğmayacak ve bu silahlarla yeniden yapılandırılan Mısır ordusu, Orta Doğu'nun en önemli güçlerinden birisi haline gelecekti. Ancak teorik kısımda belirtildiği gibi, alınan yeni bir silah sisteminin işler hale gelmesi hemen mümkün olmamaktadır. Silah sistemlerinin entegre edilmesi için gerekli olan teknik eğitimin verilmesi ise zaman almaktadır. Bu bağlamda İsrail Genelkurmay Başkanı Moshe Dayan'a göre “Mısır'ın yeni silah sistemini ordusuna entegre etmesi altı-sekiz ay kadar bir zamanda gerçekleşecek ve bu aşamadan sonra, İsrail'in sahip olduğu (askeri) üstünlük son bulacaktır”.¹⁵ Ofansif realizmin öne sürdüğü bir güç kazanma stratejisi olarak savaş dikkate alındığında, İsrail'in Mısır'ın yeni silahlarını sistemine entegre etmesinden önce bir saldırı düzenlemesi, fayda-maliyet analizi açısından İsrail'in lehine olacaktır. Zira İsrail'in saldırmakta geç kaldığı her gün, Mısır'ın daha da güçlenmesine neden olacak ve kendisine yönelik bir saldırının hedefi konumuna gelebilecektir. Bu bağlamda Mearsheimer'in “önleyici savaş” retoriği, tarafların Süveyş krizi konusundaki politikalarını büyük ölçüde açıklamaktadır.

Örgütlenmesi 1880'den İngilizler tarafından gerçekleştirilen Mısır ordusu, her ne kadar 1952'deki Hür Subaylar darbesi ile beraber bu etkiyi ortadan kaldırıp yeniden yapılanmaya çalışsa da bu konuda çok başarılı olamamıştır. Bu bağlamda Hür Subaylar hareketinin Mısır'daki bütün sistemi yeniden yapılandırması çerçevesinde sosyal ve ekonomik reformlar yapılırken, Mısır silahlı kuvvetlerinin modernizasyonu için sadece dışarıdan alınacak silah

¹³ Rubin, “America...”, op.cit., s. 83.

¹⁴ Oren, op.cit., s. 92.

¹⁵ Kyle, op.cit., s. 78.

sistemlerine bel bağlanmış ve çabaların büyük çoğunluğu bu yönde harcanmıştı. Zira, o dönemde Mısır silahlı kuvvetlerinin zayıf envanteri büyük ölçüde eski İngiliz silahlarına dayanmaktaydı ve İngiltere ile yaşanan sorunlar ve yedek parça sıkıntısı nedeniyle, mevcut silah sistemleri bile çalışamaz durumdaydı. Bu nedenle Çekoslovakya ile yapılan silah anlaşması, Mısır'ın dış ve güvenlik politikası için hayati önemdeydi. Ancak anlaşma kapsamındaki silahlar Mısır'a gelmeye başlasa da Mısır silahlı kuvvetlerinin oryantasyon ve eğitiminin ihmal edilmesi, bu silahların beklenen etkisini azaltmaktaydı. Nitekim 1955'teki silah anlaşmasının üzerinden bir yıl geçmesine rağmen, Mısır ordusu Sovyet yapımı piyade tüfeklerine, T-34 ve JS3 Stalin tanklarına ve diğer ileri silah sistemlerine hâlâ entegre olamamıştı. O dönemde Orta Doğu'da en etkili hava güçlerini oluşturan Mig-15 tipi savaş uçakları ile Ilyushin IL-28 tipi bombardıman uçaklarını uçuracak Mısırlı pilotların eğitiminde de geç kalınmış ve Mısır Hava Kuvvetleri henüz bu uçakların sofistike özelliklerine tam anlamıyla hakim olamamıştı.¹⁶

Örnek vermek gerekirse, **Rus yapımı Mig uçaklarının bir kısmı eğitimler esnasında kırığa uğramıştı. Pilotların eğitim sürecinin hızlandırılmak istenmesine rağmen, Süveyş Savaşı olduğunda Mısır Hava Kuvvetleri, savaş uçaklarının yüzde 25'inden azını uçurabilecek pilota sahipti. Bu durum, aşağıda ele alınacağı gibi, Mısır'ın Süveyş Savaşı'ndaki pozisyonunu oldukça olumsuz etkileyecektir.** İsrail kaynaklarının yaptığı tahminlere göre, 1956 Eylülüne gelindiğinde Mısır'ın 200 savaş uçağı, 45 bombardıman uçağı, 510 tankı, iki destroyeri, dört denizaltı, üç firkateyni ve altı mayın tarama gemisi bulunmaktaydı.¹⁷ Yaklaşık 150,000 kişiden oluşan Mısır ordusunun üçte biri Sina yarımadasında İsrail'e karşı konuşlanmış durumdayken, ordunun geri kalanı Akdeniz kıyıları ile Süveyş kanalı etrafında konuşlanmıştı.¹⁸

2. İsrail'in Silahlanması ve Önleyici Savaş Stratejisi

Özellikle Doğu Bloğu ile yapılan silah anlaşması, teslimatların tamamlanmasıyla birlikte, Kahire'ye ciddi bir üstünlük getirecekti. Mısır, böylece bölgedeki geleneksel rejimler ve özellikle de İsrail üzerinde karşılaştırılmaz bir askeri üstünlüğe ve caydırıcılığa sahip olacaktı. Ancak bu durum, bölgesel düzeyde Mısır'dan tehdit algılayan İsrail ve geleneksel rejimler tarafından kabul edilemezdi. Orta Doğu'da Mısır üzerinden Sovyet etkisinin artması ABD, İngiltere ve Fransa'nın da arzu etmediği bir gelişmeydi.

¹⁶ Derek Varble, *Essential Histories: The Suez Crisis, 1956*, Wisconsin: Osprey Publishing, 2003, s. 19.

¹⁷ Oren, op.cit., ss. 93-94.

¹⁸ Varble, op.cit., s. 20.

Özellikle İsrail, Mısır'ın yaptığı bu silah anlaşmasından doğrudan tehdit algılamaktaydı. Teorik kısımda değinildiği gibi, savaşın rasyonelliği ortadan kaybolmadan İsrail'in harekete geçmesi gerekmektedir. Aksi takdirde ertelenecek bir savaşın İsrail için maliyeti, faydasından çok olacaktı. Ancak henüz kendi kapasitesi de buna hazır olmayan İsrail, silahlanmayı en önemli önceliği haline getirecek ve Batı Bloğundan silah arayışlarını hızlandıracaktır.

Ben Gurion'a göre İsrail için *“silah alımı yapmaktan başka bir yol yoktu ve bütün girişimler bu konuda yoğunlaşmalıydı.”*¹⁹ İsrail'in, Mısır'ın Doğu Bloğuyla yaptığı bu silah anlaşmasına yönelik ilk girişimi, “dost ülkelerden” SSCB ve Mısır'a baskı yaparak bu anlaşmanın uygulanmasını engellemek; bunun başarısız olması üzerine de güç dengesini korumak için İsrail'in Batı Bloğundan yeterli miktarda silah almasının sağlanmasını talep etmek şeklinde oldu.²⁰ Bu noktada, soruna İsrail lehine doğrudan müdahil olmak istemeyen Washington yönetimi, İsrail'in talep ettiği silahları, Kanada, İngiltere, Batı Almanya ve Fransa gibi ülkelerden almasını sağlamaya çalışmıştır. ABD, özellikle Kanada'nın, İsrail'e tek başına silah satarak Arap ülkelerinin hedefi haline gelmek istememesi üzerine Tel Aviv'e helikopter ve arazi aracı taahhüdünde bulunarak, Kanada'yı Sabre tipi savaş uçağı satmaya ikna etmeye çalışmıştır.²¹ Ancak İsrail, Mısır'ın Sovyet yapımı silahlarını teslim almasından sonra oluşacak stratejik açığı kapatmak için artık *“ikinci el silah pazarında bulabildiği bütün silahları satın almak”* şeklinde ifade edilebilecek eski silahlanma yönteminin yerine, özel silah sistemlerine sahip olmasını sağlayacak bir müttefik ihtiyacı arayışındaydı.²² Bu dönemde İngiltere ve Fransa ile silah alım müzakereleri yoğunlaştırılmıştı. Zira o dönemde her iki ülkenin de Nâsır'la sorunları bulunmakta ve bu bağlamda İsrail ile çıkarları örtüşmekteydi.

Aslında, o dönemde Mısır'la ilişkileri oldukça gerilimli olan İngiltere'nin, İsrail'e silah sağlamada daha etkili olabileceği düşünülmekteyse de İngiltere, bölgedeki diğer ülkelerle olan ilişkilerini riske atmamak için İsrail'le kapsamlı bir silah anlaşmasına yanaşmamaktaydı. Bununla beraber, İngiliz yönetimi İsrail'e bölgedeki diğer ülkelerle ilişkilerini bozmayacak ve Ürdün'ün istikrarını sarsmayacak ölçüde eski silahların satışına müsaade etmekteydi. Örneğin Mısır'ın silah anlaşmasının afişe edilmesinden önce, 1955 Haziranında Centurion tipi tank ve destroyer talebi için Londra'da görüşmelerde bulunan Şimon Perez, *“...satın aldıktan sonra gizlemesi daha kolay olduğu için tankları*

¹⁹ Golani, *Israel...*, op.cit., s. 13, 24.

²⁰ Caplan, op.cit., s. 161.

²¹ Levey, op.cit., s. 33; Hahn, *Caught...*, op.cit., ss. 197-198.

²² Golani, *Israel...*, op.cit., s. 23.

alma konusunda şanslarının daha fazla olduğunu; ancak gizlenmesi zor olacağından, destroyer taleplerinin reddedileceğini düşünürken; İngiliz yönetiminin destroyer alımı konusunda sorun olmayacağını ancak hiçbir şekilde Centurion tanklarını alamayacaklarını” bildirmesi üzerine bunun nedenini sormuş ve “Ürdün’ün denize kıyısı olmadığından destroyer alımına müsaade edilebileceği ancak İsrail’in Ürdün’le kara sınırı olduğundan, tank alımına izin verilemeyeceği” cevabını almıştı.²³

İngiltere, silah satışı konusunda İsrail’e uyguladığı bu politikayı Süveyş Krizi ile beraber biraz daha gevşetme yoluna gitse de yine dönemin modern sayılan sofistike silah sistemlerini İsrail’e vermekten imtina etmiş; bunun yerine eski silah sistemlerini satma yoluna gitmiştir. Bu bağlamda Süveyş Savaşı’nın yaşandığı dönemde İsrail’e 24 Meteor tipi savaş uçağı satan İngiltere, bunun yanı sıra çok sayıda Sherman tipi tank ve iki destroyer de satmıştı. Ancak, Meteor savaş uçaklarının 1950’lerin başından itibaren modası geçmiş; Centurion tankları yerine neredeyse hurdaya çıkacak Sherman tankları verilmiş ve destroyerler de İkinci Dünya Savaşı’ndan kalmaydı.²⁴

Ben Gurion bu durumu, “Çekoslovakya’yla yapılan anlaşma Orta Doğu’daki durumu değiştirdi. Bizde (İsrail’de) İngiltere’nin Mısır’a sattığı ‘Centurion’ tankından veya Sovyetlerin sattığı ‘Stalin’ tankından bir tane bile yok...daha da kötüsü bizim ne Rus Mig’i gibi hızlı savaş uçağımız ne de Sovyet Ilyushin bombardıman uçağı kalitesinde uçağımız var.”²⁵ şeklinde açıklamaktaydı. Mısır’ın Sovyet yapımı Mig uçaklarının radar sistemlerini kullanarak geceleri saldırı yapabilme kapasitesine sahip olması ve İsrail’in böyle bir saldırıya karşılık verecek hava savunma sistemine sahip olmaması, Tel Aviv yönetiminin algıladığı tehdidin büyümesine neden olmaktadır.²⁶ Bu bağlamda Fransa ile 26 Aralık 1955’te yapılan silah anlaşması çerçevesinde Mystere IV tipi savaş uçaklarının 12 tanesinin 1956 Nisanında İsrail’e ulaşması, İsrail’in silahlanması açısından bir dönüm noktasını teşkil etmekteydi. O döneme kadar İsrail’in silah alımları, ya ikinci el silah pazarlarında özel şirketler tarafından üstü örtülü bir şekilde gerçekleşmekte ya da resmi düzeyde uzunca süren müzakerelerin ardından talep edilenin altında bir silah siparişine razı olunmaktaydı.

Her iki durumda da satın alınan silahlar sofistike değildi ve satıcı ülkeler tarafından stok fazlası olduğu için satışa razı olunmaktaydı. **Ancak Mystere uçaklarının Tel Aviv’e ulaşmasıyla, İsrail ilk defa doğrudan üretim bandından gelen yeni silahlara sahip**

²³ Aridan, op.cit., s. 150.

²⁴ Levey, op.cit. s. 35.

²⁵ Aridan, op.cit., s. 152.

²⁶ Rubin, “America...”, op.cit., s. 84.

olmaktaydı. İlerleyen dönemde Fransa ile İsrail arasında gelişmeye devam eden silah ilişkileri, *silah-politika-ulusal çıkar* üçgenini açıklamak için verilebilecek önemli örneklerden birisi olmuştur. Nitekim, önceleri Üçlü Deklarasyon mekanizmasını sarsmayacak şekilde bölge ülkelerine silah satan Fransa, bu kez Cezayir politikası nedeniyle Mısır'ı cezalandırmak için İsrail'le silah ilişkisini arttırmış ve nihayetinde iki taraf arasındaki ilişkiler bir stratejik ittifaka dönüşmüştür. Ayrıca Fransız Parlamentosunda yapılan görüşmelerin ardından Paris yönetiminin 3 Haziran 1956'da "*Arap ülkeleriyle herhangi bir silah anlaşması yapmama*" kararı alması da İsrail'le geniş kapsamlı silah anlaşması yapılmasını etkilemiştir. Zira, bu karardan en fazla olumsuz etkilenecek olan Fransız askeri sanayi için de önemli bir kaynak bulunmuş olmaktadır.²⁷

Bir Fransız kolonisinden ziyade, Paris tarafından aslı bir Fransız toprağı olarak nitelendirilen Cezayir'de, 1 Kasım 1954'te Fransız yönetimine karşı Ulusal Özgürlük Cephesi (FLN) tarafından bir ayaklanma başlatılmıştı. Fransa, aldığı sert tedbirlere rağmen ayaklanmanın bastırılmamasının nedenini Mısır tarafından FLN'ye verilen desteğe bağlamaktaydı. Paris'e göre Nâsır yönetimi FLN'ye, Kahire Radyosu aracılığıyla verdiği ideolojik ve psikolojik desteğin yanı sıra mühimmat ve silah da göndermekteydi.²⁸ Bu nedenle Nâsır'ı İsrail ve Fransa için ortak düşman olarak gören Paris, Tel Aviv'e yönelik silah politikasını gözden geçirerek İsrail'e, daha önce sahip olmadığı sofistike silahlarla destek vermeyi önermiştir. İsrail tarafında da "*Fransızlarla müzakerelerin sürdürülmesi, Fransa sorumluluğu paylaştığı sürece, -(Mısır'la) savaş da dahil olmak üzere- mümkün olan her türlü işbirliğinin yapılması*" kararı alınmıştır.²⁹

Bu bağlamda, iki ülkenin Savunma Bakanlıkları ve istihbarat örgütleri arasında yapılan görüşmeler, 23-24 Haziran 1956'da Paris'in güneyindeki Vermer'da imzalanan anlaşmayla önemli bir noktaya gelmiştir. Bu görüşmelerde İsrail kapsamlı bir silah paketi üzerinde dururken, Fransa istihbarat ve operasyonlar üzerinde durmaktaydı. Hükümetlerin ve Parlamentoların onayını gerektirmemesi için İsrail Askeri İstihbarat Başkanı Albay Yehoshafat Harkabi ile Fransız İstihbarat Örgütü SDECE Başkanı Pierre Boursicot tarafından imzalanan ve iki ülkenin istihbarat örgütleri arasında işbirliği süsü verilen anlaşma ile İsrail'e satılacak silah paketinin kapsamı, teslimatın ne zaman ve nasıl yapılacağı gibi ayrıntılar netleştirilmiştir. İsrail'in önerdiği ve Fransa'nın kabul ettiği silah paketi, 72 Mystere IV tipi savaş uçağını, 200 AMX tipi tankı, radar gibi hava savunma sistemlerini ve çok miktarda mühimmatı kapsamakta

²⁷ Golani, *Israel...*, op.cit., s. 23, 46.

²⁸ Kyle, op.cit., s. 112; Golani, op.cit., ss. 39-40.

²⁹ David Tal, *The 1956 War: Collusion and Rivalry in the Middle East*, London: Frank Cass Publishers, 2001, 8.

ve toplamı 80 milyon doları aşmaktaydı.³⁰ Ödemelerin büyük ölçüde nakit yapılmasını içeren silah paketine karşılık, İsrail de Fransa'ya Cezayir ve Kuzey Afrika'da istihbarat desteği verecek, genel olarak Kuzey Afrika'daki özelde ise Mısır'daki Fransız karşıtı hedeflere yönelik ortak operasyonlar düzenleyecek ve Avrupa'daki Cezayirli liderlere karşı yürütülen operasyonlarda işbirliği yapacaktı.³¹

Dolayısıyla İsrail-Fransız anlaşmasının biri silah diğeri istihbarat olmak üzere iki ayağı bulunmaktaydı. Anlaşmanın istihbarat ve ortak operasyonlar kısmına yönelik olarak, Albay Harkabi'nin sözleri, İsrail'in Fransa ile girdiği işbirliğinde Mısır faktörünü ortaya koymaktadır:³² *“Unutmamalıyız ki amacımız Nâsır'a karşı savaştır. Nâsır'a bütün cephelerden saldırı yapılması çıkarımızdır; bunun Libya veya İsrail cephesi üzerinden yapılması önemli değil. Ve Nâsır'a karşı savaşımızda, savaşı sadece kendi çıkarlarımızı ilgilendiren noktalara indirgersek, Fransa'nın bizimle işbirliği yapmasını sağlayamayız. Fransa'nın bizim savaşımıza dahil olmasını istiyorsak, biz de onların (Cezayir'deki) savaşlarına dahil olmalıyız.”* İsrail böylece önce ABD ve SSCB; sonrasındaysa İngiltere ile geliştirmek istediği ittifak ilişkisini Fransa ile gerçekleştirmiş ve satın aldığı silahlarla, Mısır karşındaki stratejik dengeyi tekrar lehine çevirmiş oluyordu. Fransa da hem kendi savunma sanayisini kalkındırmış hem de Cezayir'deki ayaklanma nedeniyle suçladığı Mısır karşında önemli bir avantaj elde etmiş oluyordu.

İsrail, Fransa ile yaptığı yeni anlaşma kapsamında ilk silahlarını 24 Temmuz'da almaya başlamıştır. Bu noktada Fransa, silah paketinin kapsamını NEACC'ye oldukça düşük göstermiş ve silah anlaşmasına yönelik olası bir Amerikan müdahalesinden çekindiğinden, teslimatı büyük bir gizlilik içinde yapmaya çalışmıştır. Örneğin tanklar, tüfekler ve diğer kara teçhizatları İsrail limanlarına geceleri indirilmiş; savaş uçaklarının teslimatı ise, Fransa'da tamirat gören İsrail uçakları, tekrar kendi ülkelerine dönüyormuş gibi gösterilerek İtalya'nın Brindisi kenti üzerinden gerçekleştirilmişti. Ancak bu gizliliğe rağmen Fransız-İsrail silah işbirliği ABD ve İngiltere tarafından öğrenilmiştir. İngiltere, İsrail'e verilen Fransız silahlarının Ürdün'e karşı kullanılma ihtimali bulursa da Mısır'a karşı ortak bir operasyon hazırlığında olduğu Fransa ile arasını açmamak için silah alımlarına tepki göstermemiştir. ABD ise yaklaşan Başkanlık

³⁰ Golani, *Israel...*, op.cit., s. 28; Tal, op.cit., s. 9; Keith Kyle ve Zach Levey, Moti Golani ve David Tal'dan farklı olarak bu anlaşmanın 120 AMX tipi tankı ve 40 Super Sherman tipi tankı kapsadığını belirtmektedir. Bkz. Kyle, op.cit., s. 118; Levey, op.cit., s. 70.

³¹ Golani, *Israel...*, loc.cit.

³² Ibid., s. 35.

seçimleri nedeniyle bu silah anlaşmalarını göz ardı etmiş ve hatta Sabre tipi savaş uçaklarının Kanada tarafından İsrail'e satılmasına da göz yummuştur.³³

Toparlamak gerekirse, 1950'lerin ilk yarısında kendine geniş kapsamlı sofistike silahları tedarik edecek bir alıcı arayışında olan İsrail, bu amacına Fransa ile geliştirdiği işbirliği sayesinde ulaşabilmiştir. Bu çerçevede vurgulanması gereken en önemli nokta, *Mısır'ın 1955'te yaptığı silah anlaşmasıyla, İsrail'in silahlandırmasını kolaylaştırmış olduğudur*. Zira, önceki dönemlerde Mısır ve Ürdün'ün güvenliği ve bölgedeki çıkarlarının sürdürülmesi için İsrail'e sofistike silah sistemleri satmama şeklinde uygulanan Üçlü Mekanizma politikasından, Mısır'ın Sovyet silahlarını almasıyla beraber vazgeçilmeye başlanmış ve özellikle Süveyş krizi İsrail'in silahlanmasının önündeki engelleri kaldırmıştır. Bu durum, aşağıda ele alınacak Süveyş krizi ve sonrasında da devam edecektir. 1956 Eylülüne gelindiğinde İsrail'in çoğu aktif durumda bulunan 116 savaş uçağı, 345 tankı ve iki destroyeri bulunmaktaydı.³⁴

C. Kazanan ve Kaybedenleriyle Süveyş Savaşı

Uluslararası İlişkiler literatüründe "*Süveyş Krizi*", "*Süveyş Savaşı*" veya "*İkinci Arap-İsrail Savaşı*" şeklinde adlandırılan savaş, öz olarak İngiltere, Fransa ve İsrail üçlüsünün Mısır'a saldırmasını ifade etmektedir. Literatürde savaşın açıklanması, genellikle Nâsır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme girişimine bir tepki şeklinde ele alınmaktadır. Bununla beraber çalışmada, **Süveyş Savaşı, İngiltere ve Fransa'dan ziyade İsrail merkezli olarak ele alınıp, silahlanmanın bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Bir diğer ifadeyle, Süveyş Savaşı, İsrail ile Mısır arasında silahlanmaya dayalı ilişkilerin kaçınılmaz olarak ortaya çıkardığı; ancak zamanlama olarak, gelişen diğer olayların da etkisiyle İngiltere ve Fransa'nın da içinde yer aldığı bir süreç olarak ele alınmaktadır. Nitekim İsrail'in, Mısır'ın Çekoslovakya'dan geniş kapsamlı silah alımından sonra, Mısır'a önleyici bir saldırı düzenleme hazırlıklarına girişmesi ve Mısır'a bir saldırı düzenlemesinin an meselesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Süveyş Savaşı bir Kanal krizi veya Nâsır sorunu olmaktan öte "silahlanmanın bedeli" olarak değerlendirilmektedir.**

David Ben Gurion, Çekoslovakya ile silah anlaşmasının ortaya çıkmasından sonra "*Mısır'ın (1956) yazın İsrail'e bir saldırı gerçekleştirmesini beklediğini...saldırının Haziran veya Temmuz aylarında Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan'la birlikte gerçekleştirileceğine*

---

³³ Oren, op.cit., ss. 92-93.

³⁴ Ibid.

yönelik ciddi duyumlar olduğunu” belirtmekte ve “gerekli bütün hazırlıkların mümkün olan en kısa sürede yapılması” talimatını vermektedir.³⁵ Dolayısıyla İsrail açısından güvenliğine yönelik ciddi bir tehdit olarak algıladığı Mısır silahlanmasının, bir şekilde bertaraf edilmesi ve Mısır’ın bir tehdit olmaktan çıkarılması gerekmektedir. Dönemin İngiliz istihbarat raporları da İsrail’in bu girişimlerini doğrulamaktaydı. Örneğin İngiliz istihbarat raporlarına göre, İsrail’in “1956 Yazına kadar Mısır’a karşı bir önleyici savaş gerçekleştirmesi” beklenmekteydi. İsrail’in topyekun saldırısıyla başlaması öngörülen savaşta amaç, “Mısır’ın Çekoslovakya’dan aldığı silahları ordu sistemine entegre etmeden imha etmektir”.³⁶ Bu bağlamda, İsrail askeri açıdan Mısır karşısında mutlak bir üstünlük sağlayabilmek için silahlanma girişimlerine ve ordusunun savaşa hazırlıklı hale getirilmesine öncelik vermektedir. Yukarıda ele alınan Fransız-İsrail silah işbirliği, bu açıdan İsrail için önemli bir boşluğu doldurmaktaydı. Bununla beraber, İsrail’in tek başına hareket ederek, Mısır’ın askeri gücünü bir tehdit olmaktan çıkarması ve -Soğuk Savaş koşullarında da olsa- bunun uluslararası yankılarının bertaraf edilmesi o kadar da kolay görülmemekteydi. Ancak başta Nâsır olmak üzere İngiltere ve Fransa’nın atacağı adımlar, İsrail için oldukça iyi bir konjonktürün oluşmasına yol açacaktır.

Bu bağlamda İngiltere ile ABD’nin 1956 Martında devreye soktuğu Omega Planı çerçevesinde Nâsır yönetimini zayıflatma girişimleri, 19 Temmuz 1956’da farklı bir boyuta girdi. Zira, Asvan barajının finansmanı çerçevesinde Nâsır üzerinde baskı kurmaya çalışan ABD’nin eli, Sovyetlerin 14 Temmuz 1956’da projenin finansmanını üstlenme gibisinden bir niyetleri olmadığını açıklamaları ile rahatlamış ve 19 Temmuz 1956’da ABD, arkasından da İngiltere ve Dünya Bankası, resmi olarak bu koşullarda barajın finansmanını üstlenemeyeceklerini açıklamıştır. Nâsır’ın buna yönelik tepkisi ise, Hür Subaylar Devriminin yıldönümü olan 26 Temmuz 1956’da Süveyş Kanal Şirketi’ni millileştirmek şeklinde olmuştur.³⁷

Bunun üzerine İngiltere bir yandan Mısır’a yönelik askeri hazırlıklarını başlatırken diğer yandan olası bir müdahalenin meşruiyet zeminini de hazırlamaya çalışmaktaydı. Londra yönetimi öncelikle Nâsır’ın millileştirme kararını gerekçe göstererek Mısır’a müdahale edebilmenin hukuksal yollarını araştırmış ancak millileştirme kararının Mısır iç hukukuna ve uluslararası hukuka uygun olması nedeniyle bu yola başvuramamıştı.³⁸ ABD ile temasa geçen

³⁵ Mısır’ın silah anlaşmasından sonra İsrail tarafında hazırlanan saldırı planlarına örnek olarak bkz. Golani, *Israel in Search...*, op.cit., ss. 14-19.

³⁶ Aridan, op.cit., s. 151.

³⁷ Göksel İşyar, *Karşılaştırmalı Dış Politikalar: Yöntemler-Modeller-Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası*, Bursa: Dora Yayınları, 2009, s. 184; Rubin, “America...”, op.cit., s. 88.

³⁸ Golani, *Israel...*, op.cit., s. 38; Aridan, op.cit., ss. 156-157.

Londra yönetimi, Washington'dan Kanalın bütünüyle Mısır'ın kontrolüne geçmemesine yönelik desteğini olsa da ABD'nin herhangi bir askeri müdahaleye karşı olmasıyla zor durumda kalmaktaydı. Bu noktada, Fransa'nın Mısır'ın bu tutumu karşısındaki politikası, farklı gerekçelere sahip olsalar da İsrail ile İngiliz çıkarlarının birleştirmesine neden olmuştur.³⁹ Cezayir'de yaşadığı sıkıntılardan doğrudan Kahire'yi sorumlu tutan Paris yönetimi, bu yüzden İsrail'e silah satışını arttırarak ve istihbarat alanında işbirliği yaparak, Nâsır yönetimini dengelemeye çalışmaktaydı. Süveyş Kanalının millileştirilmesi ise Fransa için Nâsır yönetiminden tamamen "kurtulma" fırsatı doğurmaktaydı. Bu noktada Fransız Dışişleri Bakanı Christian Pineau, "Nâsır sorununu" Cezayir sorununun önkoşulu olarak değerlendirmeye başlamıştı. Pineau'ya göre "**Nâsır'ı yenmek, Cezayir'de on tane savaş kazanmaktan daha önemlidir.**"⁴⁰ Dolayısıyla Kanalın millileştirilmesi, Fransa için İngiltere kadar hayati önemde değilse de Nâsır'ın devrilmesi ve özellikle Kuzey Afrika'daki Fransız nüfuzunun korunması için önemli bir fırsat olarak değerlendirilmekteydi.⁴¹ Nâsır'ın millileştirme kararının hemen ardından İngiltere ile temasa geçen Pineau'ya göre "*nihai hedef Kanalı tekrar uluslararası denetime sokmak olsa da öncelikli hedef Kahire yönetiminin devrilmesini sağlamaktır*".⁴²

İsrail, her ne kadar Sovyet silah sistemlerini askeri yapısına entegre etmesinden önce Mısır'a tek başına bir saldırı gerçekleştirme planları yapsa da, Fransa ve İngiltere ile ortak müdahale çerçevesinde bazı şartlar öne sürmekteydi. Diğer bir deyişle, Mısır'a tek başına saldırı düzenleme ya da ortak askeri müdahaleye katılma şeklinde alternatiflerle karşı karşıya olan İsrail için, ortak müdahale, hem askeri hem de siyasi maliyetleri azaltacak bir opsiyon olarak değerlendirilse de Tel Aviv yönetimi öncelikle bu maliyetleri de minimize edecek arayışlar içine girmiştir. Bu noktada, İsrail'in Fransa'ya öne sürdüğü koşulların başında, askeri yardımların arttırılması ve İsrail'in askeri yeteneğinin bir sınırı olduğunun kabul edilmesi gelmekteydi. Zira İsrail'e göre Fransa'dan alınan modern tankların kara kuvvetlerine entegre edilmesi 1957 Ocağında tamamlanacak, yeni savaş uçaklarının hava kuvvetlerine entegre edilmesi ise Mart ayını bulacaktı. İsrail ayrıca düzenlenecek operasyon konusunda ABD'ye önceden bilgi verilmesini koşul olarak öne sürmekteydi. Böylece İsrail, ABD'ye önceden bilgi verilmesiyle, müdahale sonrasında kendisine karşı özellikle Sovyetler Birliği'nden gelebilecek olan tepkilere karşı bir önlem almaya çalışmaktaydı. İsrail'in bir diğer talebi ise Mısır'ın

³⁹ Avi Shlaim, "The Protocol of Sevres, 1956: Anatomy of a War Plot", *The 1956 War: Collusion and Rivalry in the Middle East*, David Tal (ed.), London: Frank Cass Publishers, 2001, s. 121.

⁴⁰ Golani, *Israel*..., op.cit., s. 43.

⁴¹ Robert Mcnamara, *Britain, Nasser and the Balance of Power in the Middle East 1952-1967: From the Egyptian Revolution to the Six-Day War*, London: Frank Cass & Co. Ltd., 2003, ss. 48-50.

⁴² Aridan, op.cit., s. 156; Shlaim, "The Protocol...", op.cit., ss. 121-122; David Tal, *The 1956 War*..., op.cit., s. 10.

silahlanması kadar hayati olmasa da Kahire'nin uyguladığı kısıtlamalar nedeniyle Tiran boğazı kıyılarının kontrolünü ele geçirerek deniz ulaşımını garanti altına almaktı.⁴³

Planlamaya göre harekât, İsrail'in Mısır'a saldırmasıyla başlayacaktı. İngiltere ve Fransa'nın her iki tarafa ateşkes çağrısı yapması ve Kanalin her iki tarafından 10 mil çekilmelerini istemeleri ve buna uyulmaması halinde askeri müdahalede bulunacaklarını içeren birer ultimatoma vermesiyle devam edecekti. İsrail bu çağrıya uyacak; Mısır ise doğal olarak uymayacak ve Mısır'a yönelik İngiliz-Fransız saldırısı başlayacaktı.⁴⁴ Böylece İsrail'in Mısır'a saldırmasıyla 29 Ekim 1956'da başlayan Süveyş Savaşı, 30 Ekim'de İngiltere ve Fransa'nın Mısır ile İsrail'e ultimatoma vermeleri ve Mısır'ın buna uymaması üzerine 31 Ekim'de Mısır'a saldırılarıyla devam etmiştir. Hava üstünlüğünü bir gün içinde ele geçiren İngiliz-Fransız kuvvetleri, kısa sürede Kanal bölgesine asker çıkarmaya başlamıştır.⁴⁵ Saldırıların durdurulmasına yönelik BM Güvenlik Konseyi'ne gelen Amerikan ve Sovyet tasarıları İngiliz-Fransız vetosuna takılınca, konu BM Genel Kurulu'nda ele alınmış ve 2 Kasım'da Genel Kurul'un aldığı 997 (ES-I) sayılı kararla ateşkes çağrısı yapılmıştır. Ancak buna rağmen saldırıların devam ettiren üçlü, özellikle ABD ve SSCB'den gelen baskılar sonucunda 7 Kasım'da ateşkes çağrısına uymuştur.⁴⁶

Süveyş Savaşı'nın silahlanma ve bölgesel güvenlik açısından yansımaları bağlamında öncelikli olarak vurgulanması gereken bazı noktaları vardır. Süveyş Savaşı, kazananları ve kaybedenlerinin, farklı açılardan değişkenlik gösterdiği bir savaş olarak değerlendirilmelidir. Savaşın tarafları açısından düşünüldüğünde İsrail, bu savaştan kısa vadeli ve doğrudan en kazançlı çıkan taraf olmuştur. İngiltere ve Fransa, savaştan askeri anlamda kazançlı çıkmakla beraber, savaşın orta ve uzun vadeli sonuçları değerlendirildiğinde siyasi açıdan mağlup oldukları söylenebilir.⁴⁷ Zira Süveyş Savaşı İngiltere'nin Orta Doğu'dan tasfiye edilmesi sürecini beraberinde getirmiş ve bir dönem Orta Doğu ülkelerinin çoğunda önemli bir nüfuzla sahip olan İngiltere'nin bu etkisi kısa süre içinde ortadan kalkmaya başlamış ve yerini Amerikan nüfuzuna bırakmıştır. Fransa da Cezayir ayaklanması nedeniyle girdiği Savaşta Nâsır'ı devirememiş, Cezayir sorunu konusunda ilerleme kaydedememiş ve 1962'de Cezayir'in bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır.⁴⁸

⁴³ Levey, op.cit., s. 72.

⁴⁴ Varble, op.cit., ss. 26-27; Shlaim, "The Protocol...", op.cit., s. 126.

⁴⁵ Savaşın operasyonel durumuna ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Varble, op.cit., ss. 28-89; Levey, op.cit., ss. 76-79.

⁴⁶ McNamara, op.cit., ss. 55-57; Hahn, *Caught...*, op.cit., ss. 203-204.

⁴⁷ Aridan, op.cit., s. 171.

⁴⁸ Tibi, *Conflict and War...*, op.cit., s. 66.

Mısır ise İngiliz-Fransız-İsrail saldırıları karşısında askeri anlamda yenilgi olsa da siyasi açıdan süreçten en kazançlı çıkan aktörlerden biri olmuştur. Zira Mısır yönetimindeki Nâsır, Kanalı elinde tutarak rejimini korumuş ve hem Orta Doğu'da hem de Afrika'da oldukça prestijli bir konuma gelmiştir. İngiliz yanlısı Amman ve Bağdat yönetimleri bile Süveyş Savaşı esnasında Mısır'ın yanında yer alarak saldırıya tepki göstermişlerdir.⁴⁹ Bu bağlamda bölgesel etkisini bölgede kurduğu ittifaklar ve güç ilişkileriyle devam ettirecek olan Mısır, SSCB'den yeni silah sistemleri edinerek bölgesel güç denklemini kendi lehine çevirmek için 1960'lı yıllarda yeni girişimlerde bulunacaktır.

Bu aşamadan sonra Orta Doğu'da hızla eriyen İngiliz-Fransız nüfuzunun ortaya çıkardığı boşluk, ABD tarafından doldurulmaya çalışılacak ve ABD artık, Orta Doğu'da kendi patronajında bölgesel güvenlik politikaları uygulayacaktır. Ancak Orta Doğu'daki Sovyet etkisi bir önceki dönemle karşılaştırılmayacak biçimde artacak ve Moskova, silah kartını kullanarak 1955'te girdiği Orta Doğu'ya silahın yanı sıra siyasal ve ideolojik olarak da girme fırsatı elde edecektir.

İsrail'in Süveyş Savaşı ile elde ettiği kısa vadeli ve doğrudan kazançlara değinmek gerekirse, İsrail'in kazançlarını iki noktada toplamak mümkündür. Bunlardan ilki, İsrail'in Mısır sayesinde silahlanmasının oldukça kolaylaşmış olmasıdır. Nitekim, büyük ölçüde Nâsır yönetiminin Fransa açısından oluşturduğu tehdit sayesinde daha kriz öncesinde Fransa'dan yeni nesil sofistike silah sistemleri almaya başlayan İsrail, Mısır'ın millileştirme girişiminin ardından ortak hareket için Fransa ile sürdürülen gizli müzakerelerde Fransa'dan yeni silah alımları da yapmıştır.⁵⁰ Bu silah alımlarını karşılamak için örneğin 1952'de bütçesinin yüzde 23'ünü savunma harcamalarına ayıran İsrail, 1956'ya gelindiğinde bütçesinin yüzde 34.9'unu savunma harcamalarına ayırmıştır.⁵¹ Ayrıca Fransa ve İngiltere tarafından Savaş esnasında kurulan hava ve deniz köprüleriyle İsrail'e teknik ve lojistik destek verilmiştir. **Böylece sayısal anlamda Mısır kuvvetlerine göre daha zayıf bir envantere sahip olan İsrail, nitelik olarak daha Savaşın başında Mısır kuvvetlerine karşı dengeyi yakalamış ve hatta üstünlüğü ele geçirmiştir. Bu üstünlükte, İsrail'in Sina üzerindeki kara operasyonunda az sayıda Mısır kuvveti ile karşılaşmasının yanı sıra Mısır hava kuvvetlerine bağlı gelişmiş savaş uçaklarının önemli bir kısmının hiç havalanmamış olmasının da etkisi vardır. Örneğin Mısır'ın elindeki Ilyushin tipi bombardıman uçakları, İsrail'e karşı kullanılmak bir yana,**

---

⁴⁹ Arı, Orta Doğu, 4. Bölüm s. 261.

⁵⁰ Levey, op.cit., s. 72.

⁵¹ Bregman, op.cit., s. 36.

İsrail'in eline geçmesini önlemek için Sovyetler Birliği tarafından Mısır'dan tahliye edilmiştir. Buna rağmen İsrail, bazı Sovyet silah sistemlerini ele geçirmeyi başarmıştır.⁵²

D. Süveyş Savaşı'nın Bölgesel Güvenlik Yapılanmasına Etkisi

İsrail'in kurulması ve ardından yaşanan Birinci Arap-İsrail Savaşı ile 1956 Süveyş Krizi, bu tarihten sonra Orta Doğu'da yaşanacak olan silahlanma girişimlerinin ve bölgesel savaşların tetikleyicisi olmuştur. Orta Doğu ülkelerine yönelik silah satışı, 1950-1954 döneminde yıllık ortalama 40 milyon doların altında seyretmekteyken; 1955-1965 döneminde yıllık ortalama 200 milyon dolara çıkmıştır.⁵³ Bölge ülkelerinin biriken silah envanterleri, 1967 Savaşı'nın yaşanmasında oldukça önemli rol oynamıştır. Bu dönemin en belirgin özelliklerinden birisi, uluslararası sistemin iki kutuplu yapısının bölgesel güvenliğe doğrudan etki etmesidir. Bu bağlamda bölge ülkeleri, güvenliklerini sağlamak için bloklar arası rekabetten faydalanma yoluna gitmişler; blok önderleri ise bölgedeki nüfuzlarını oluşturmak veya korumak için yeni güvenlik politikaları oluşturmuştur.

Süveyş Krizinin en önemli sonuçlarından birisi şüphesiz, İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu güvenlik sisteminde yerlerini ABD'ye devretmeleridir. Bununla birlikte **İsrail'in savaşa katılarak Mısır'ın askeri kapasitesini yok etmesi, iki rakip arasındaki güç dengesinin tekrar İsrail'in lehine değişmesine yol açmıştı.** Öte yandan İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede ekonomik olarak var olan ancak güvenlik politikalarında İngiltere'nin ön planda olmasını destekleyen ABD, bu kez Orta Doğu güvenlik sistemine doğrudan taahhütlerle girmiştir.

1956-1967 döneminde yaşanan en önemli değişimlerden birisi, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya giderek artan angajmanıdır. Batı Bloğunun nüfuzunda görülen ülkelerdeki rejim değişiklikleri ve yeni rejimlerin iktidarlarını sağlamlaştırmak ve yaygınlaştırmak için ideolojik dayanışmanın yanı sıra silah arayışına girmeleri, daha önce sadece Mısır üzerinden bölgesel güç mücadelesine angaje olmaya çalışan Sovyetler Birliği'nin artık bölge denkleminde göz ardı edilmeyecek bir aktör haline gelmesini sağlamıştır.

Bu dönemin bir başka belirleyicisi, Arap-İsrail sorunun taraflarından biri olan Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerde yaşanan değişimdir. Nitekim daha önce Mısır haricindeki yönetimlerin hepsi, geleneksel yapılarıyla Batı Bloğunun nüfuzu altındaydı. Yeni dönemde ise

⁵² Oren, op.cit., s. 94; Bregman, op.cit., s. 39.

⁵³ Tackney, "Dealing Arms...Part-I", op.cit., s. 7.

Mısır'la Suriye arasındaki birleşme girişimi, Irak'taki monarşinin bir darbeyle son bulması, Ürdün'deki monarşinin neredeyse yıkılmasına neden olan hareketler, Lübnan'daki karışıklıklar ve Yemen'deki çatışmalar, bölge içi dinamikleri etkilediği kadar bölge dışı güçlerle kurulan ilişkilerde de belirleyici olmuştur. Bir başka deyişle, **bölge ülkelerinin birbirlerinden algıladıkları tehditler, bölge dışı güçlerle silah ve güvenliğe dayalı ittifak ilişkisi kurarken dikkate alınan en önemli parametrelerden biri haline gelmiştir.**

1. Orta Doğu Güvenlik Sisteminde İngiltere'nin Düşüşü ve Amerika'nın Yükselişi

ABD'nin Orta Doğu'daki sorunlara doğrudan küresel bir güç olarak müdahalesi İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde gündeme gelmesine karşın, Süveyş Savaşı esnasında İngiltere ve Fransa'ya karşı uyguladığı politikaların ardından Washington'un etki alanını daha da genişlettiği ileri sürülebilir. Süveyş Savaşı sırasında ABD, SSCB'nin tepkisinin de etkisiyle özellikle İngiltere üzerinde ekonomik ve politik baskılar uygulayarak saldırıların durdurulmasını ve konunun BM çerçevesinde çözüme kavuşturulmasını sağlamaya çalışmıştı.⁵⁴ Ancak bu girişimler, kriz sonrası dönemde ABD açısından bir dizi sorunun ortaya çıkmasını önleyememiştir. Bir diğer ifadeyle, krizin ardından ABD'nin bölgedeki çıkarlarını koruması için önlenmesi gereken iki önemli sorun ortaya çıkmıştı.⁵⁵ Bunlardan ilki, ***“İngiltere'nin bölgedeki nüfuzunun erimesi sonucunda oluşan güç boşluğunun Sovyetler Birliği tarafından doldurulması”*** ihtimaliydi. Nitekim, Süveyş Savaşı sonucunda Orta Doğu'da Batı Bloğuyla işbirliği içinde olan rejimler dahi İngiltere ve Fransa'ya karşı tepki göstermiş ve Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'ya Batı Bloğu aleyhtarlığı üzerinden angaje olması için, daha önce olmadığı kadar uygun bir ortam doğmuştu. İkinci sorun ise Nâsır'ın siyasi olarak bayraktarlığını yaptığı ***“Arap milliyetçisi akımların, bölgede Batı Bloğuyla iyi ilişki içinde bulunan geleneksel rejimler üzerinde baskı oluşturmaya çalışması”***. Çünkü Nâsır, savaştan siyasi bir zaferle çıkmış ve İngiltere ile Fransa'nın amaçladığının tam aksine, milliyetçi söylemleri daha geniş kitleleri etkisi altına almaya başlamıştı. ABD'ye göre bu iki soruna yönelik önlemler alınmazsa, Batının Orta Doğu'daki hayati çıkarları oldukça zarar görecekti.

⁵⁴ Mcnamara, op.cit., ss. 55-56.

⁵⁵ Kenneth Osgood, “Eisenhower and Regime Change in Iraq: The United States and the Iraqi Revolution of 1958”, *America and Iraq : Policy-Making, Intervention and Regional Politics*, Edt. David Ryan - Patrick Kiely, New York: Routledge, 2009, s. 8 (ss. 4-35)

Bu nedenle ABD, daha önce ekonomik ilişkiler temelinde yürüttüğü ve Üçlü Deklarasyon mekanizmasıyla da İngiltere ve Fransa ile birlikte kontrol altında tutmaya çalıştığı Orta Doğu'ya angajmanında köklü bir değişikliğe gitmiştir. ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower'ın 5 Ocak 1957'de Kongre'ye verdiği mesajda ifadesini bulan ve *Eisenhower Doktrini* olarak adlandırılan yeni politika ile ABD, Orta Doğu'da İngiltere'nin eriyen nüfuzunu kendi patronajında yeniden oluşturmayı amaçlamaktaydı. Eisenhower, mesajında Orta Doğu ülkelerinin Sovyet etkisine girmesini önlemek adına aşağıdaki önlemlerin alınması için onay verilmesini istemekteydi⁵⁶:

- ABD'nin, bağımsızlıklarını korumak için ekonomik kalkınma çabası içinde olan Orta Doğu ülkeleriyle ekonomik alanda işbirliği yapması ve bunlara yardımlarda bulunması,
- Orta Doğu'da isteyen ülkelere askeri işbirliği ve askeri yardım programları uygulanması,
- Uluslararası komünizmin kontrolü altında bulunan herhangi bir ülkeden gelebilecek açık bir silahlı saldırıya karşı, isteyen ülkeye toprak bütünlüğü ve bağımsızlıklarını korumak için Amerikan askerlerinin gönderilmesi.

Orta Doğu'ya yönelik yeni Amerikan politikasının uygulanması için Kongre'den üç yıl süre ile her yıl 200 milyon dolar talep eden Eisenhower'ın bu talebinin, Kongre'de 1957 Martında kabul edilmesiyle, Eisenhower Doktrini resmi olarak yürürlüğe girmiştir.⁵⁷ Bu noktada her ne kadar Eisenhower'ın Kongre'ye mesajında sadece Sovyet yayılmacılığı ve komünizm tehlikesine vurgu yapılsa da esasında Doktrin, biri Sovyetler Birliği diğeri ise Arap milliyetçisi akımlar olmak üzere *çifte kuşatmayı* (dual containment) içeren bir yapıya sahipti. Nitekim, Nâsır'la simgeleşen ve giderek yayılan Arap milliyetçiliği, bölge ülkelerinde yabancı askeri üs istememekte, eski sömürgeci güçlerin ülkeleri üzerinde uyguladığı ekonomik politikalara karşı çıkmakta ve bölgedeki geleneksel rejimlerin Batıyla kurduğu ilişkileri eleştirerek yönetimlerin veya kurulan ilişkilerin değişmesini istemekteydi.⁵⁸ Bu nedenle bölgedeki Amerikan çıkarlarına zarar vermemesi için Arap milliyetçiliğinin de sınırlandırılması gerekmektedir. Eisenhower yönetiminin, yeni politikayı belirlerken, İngiltere'nin Bağdat Paktı örneğinde yaptığı gibi Arap ülkeleriyle ortak bir savunma ve güvenlik sistemi oluşturmamasının altında yatan neden de buydu. Zira, İngiltere gibi bazı Arap ülkeleriyle ortak bir güvenlik ve savunma sisteminin kurulması, bunun dışında kalan Arap ülkelerinin yönetimlerini zor durumda bırakabilecek ve

⁵⁶ Dwight D. Eisenhower'ın Kongre'ye gönderdiği mesajın orijinal hali için bkz. The Department of State Bulletin, XXXV1, No. 917 (January 21, 1957), pp. 83-87'dan aktaran <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1957eisenhowerdoctrine.html>, (e.t. 22.04.2008).

⁵⁷ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1989, s. 202.

⁵⁸ Osgood, loc.cit.

bölge genelinde Arap milliyetçisi akımlar daha fazla güç kazanacaklardı. Bu nedenle ABD, isteyen yönetimlere doğrudan askeri ve ekonomik yardımlarda bulunma ve gerekirse askeri olarak müdahale etme taahhüdünde bulunmayı tercih etmekteydi.

Bölge ülkelerinin Eisenhower Doktrinine yönelik yaklaşımlarına bakıldığında Lübnan ve Libya, daha Kongre tarafından onaylanmadan Doktrini desteklediklerini ilan etmişlerdir. Kongre'nin Doktrini onaylamasından sonra ise Beyaz Saray yönetimi Beyrut'a 12.7 milyon dolar, Trablus'a ise 4.5 milyon dolar askeri ve ekonomik yardım yapmıştır. Kral Hüseyin ile Başbakan Süleyman el Nebulsi arasında ciddi bir iktidar mücadelesinin yaşandığı Ürdün'ün Doktrine yönelik tepkisi ise karışıktı. Bu noktada Kral Hüseyin Doktrini esasında desteklemekteyken; Başbakan el Nebulsi, Doktrini eleştirmekte ve İngiltere ile aralarında var olan ittifak anlaşması feshedildiği için yapılan kitle gösterilerine de öncülük etmekteydi. Bu nedenle Kral Hüseyin Doktrini zımnen desteklese de iktidarına zarar vermemesi için en azından kısa vadede Doktrin kendi ülkesi üzerinde uygulanmasına sıcak bakmamaktaydı. Bölge ülkelerinden Nâsır'ın Arap milliyetçisi ve geleneksel yönetim karşıtı politikalarından en fazla tehdit algılayan ülkeler olan Irak ve Suudi Arabistan ise Doktrini bazı çekincelerle desteklediklerini ilan etmişlerdir. Bu noktada Irak ve Suudi Arabistan yönetimleri, ABD'nin İsrail'e yardım etmesi veya İsrail politikalarını desteklemesi durumunda hem ABD'nin hem de Batı yanlısı Arap liderlerin bölge halkı üzerindeki prestijlerinin zedeleneceğini bildirmekteydi. Doktrine yönelik desteği için ilk aşamada Irak'a Bağdat Paktı çerçevesinde yürütülen bölgesel projelerde kullanılmak üzere 12.5 milyon dolar, bireysel kullanımı için de 16 milyon dolarlık ekonomik ve askeri yardım yapılmıştır.⁵⁹ Suudi Arabistan'a ise Doktrine yönelik desteği için 20 milyon dolarlık askeri ve ekonomik yardım yapılırken; Dahran'daki hava üssünün ABD tarafından kullanımını beş yıllığına uzattığı için de 250 milyon dolarlık silah alımına izin verilmiştir.⁶⁰

Suriye ve Mısır ise Eisenhower Doktrinini desteklemeyen ülkeler olmuştur. Nâsır, *"emperyal kontrolün askeri olmayan yöntemlerle yeniden kurulmasına yarayan"* bir politika olarak nitelediği Doktrin *"komünist tehdide yönelik olduğu kadar Mısır'a yönelik olduğunu"* söylemiştir.⁶¹ Süveyş Savaşının öncesinde ve sonrasında İngiliz ve Amerikan istihbarat örgütlerince Nâsır yanlısı yönetime karşı çeşitli suikast, sabotaj ve darbe girişimlerinin planlandığı Suriye'nin Cumhurbaşkanı Şükrü Kuvvetli de açıkça Eisenhower Doktrinine ilişkin

---

⁵⁹ Ibid., ss. 225-226.

⁶⁰ Armaoğlu, *Filistin...*, op.cit., s. 204.

⁶¹ Hahn, *Caught...*, op.cit., s. 226.

tepkisini dile getirmiştir.⁶² Eisenhower Doktrinine yönelik olumsuz tutum takınan ülkelerden birisi de İsrail olmuştur. Başkan Eisenhower'ın da doğrudan angajman içinde görünmek istemediği İsrail yönetiminin olumsuz tutum takınmasının en önemli nedeni, Doktrinin Arap ülkeleriyle Batı arasındaki bağları güçlendirmeye yönelik olmasıydı. Ayrıca İsrail'in Doktrini açık bir şekilde desteklemesi halinde, Sovyetler Birliği'nin İsrail'e yönelik Yahudi göçleri konusunda zorluk çıkarabileceği endişesi de bulunmaktaydı.⁶³

Sonuçta İngiltere'nin bölgesel nüfuzunun erimesi üzerine ortaya atılan Eisenhower Doktrininin, Batı Bloğu açısından gerekliliği kısa sürede ortaya çıkacaktı. Zira, Nâsır'ın Süveyş Savaşından siyasi olarak güçlenerek çıkması ve Ürdün, Suriye, Lübnan, Yemen ve Irak'taki bazı siyasi elitler ve halk kitleleri üzerindeki etkisini arttırması ile Sovyetler Birliği'nin Mısır'ın yanı sıra Suriye başta olmak üzere diğer Arap ülkeleri ile de ilişkilerini geliştirmek için girişimlerde bulunması, ABD'nin sadece ekonomik ve askeri yardımlar çerçevesinde değil; gerektiğinde askeri birlikler göndererek de Orta Doğu'daki patronajını arttırmasına neden olacaktır.

2. Bölgesel Denkleme Değişen Güvenlik Parametreleri

Süveyş Savaşı sonrası dönem, Orta Doğu'nun bölge içi dinamiklerinin yeniden belirlendiği ancak kısa vadede ilişki ve ittifakların değişkenlik gösterdiği bir dönem olmuştur. Değişen ilişki ve ittifaklar çerçevesinde bölgesel güvenlik parametreleri de farklı şekiller almıştır. Bu bağlamda krizin sıcaklığıyla kısa bir dönem Mısır merkezli bir ittifak görüntüsü ortaya çıksa da bu tablo çok uzun ömürlü olmamış ve Nâsır'ın Arap milliyetçiliği söyleminden tehdit algılayan geleneksel yönetimler, Eisenhower Doktrininin de etkisiyle Batı Bloğuyla yeniden ilişkiye geçmişlerdir. Ancak Batı Bloğuna duyulan tepkiler sonucunda Ürdün ve Lübnan'da yaşanan halk hareketleri bastırılrsa da Irak'taki İngiliz yanlısı Monarşinin bir askeri müdahale ile devrilmesi önlenememiştir. Bunun yanı sıra Suriye ile Mısır'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti altında birleşmesi ve bölge içi çekişmelerin Yemen örneğinde olduğu gibi çatışmalara dönüşmesi, bölgesel güvenlik parametrelerini etkileyen diğer unsurlar olmuştur. **Taraflar, kurdukları ilişkiler ve ittifaklar çerçevesinde hem kendi aralarındaki hem de İsrail ile olan sorunlarının çözümünü büyük ölçüde silahlanmada bulmuş ve güvenliklerini yeni silah kaynakları arayarak sağlamaya çalışmışlardır.**

---

⁶² Mehran Kamrava, *The Modern Middle East: A Political History Since the First World War*, London: University of California Press, 2005, s. 110; Mcnamara, op.cit., s. 47, 96.

⁶³ Levey, op.cit., s. 86.

a. Bölgesel Güç Mücadeleleri ve Eisenhower Doktrinin İlk Uygulamaları

Savaş öncesinde birbirlerinden tehdit algılayan ülkeler, Savaş sırasında İngiliz ve Fransız yönetimlerine tepki göstererek birbirleriyle daha yakın ilişkiler geliştirmiş ve bu tepkilerin sıcaklığıyla Orta Doğu'da oldukça farklı bir tablo ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, 19 Ocak 1957'de Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan ve Suriye arasında askeri nitelikli *Arap Dayanışma Paktı* (Arab Solidarity Pact) kurulmuştur. Pakt çerçevesinde Ürdün'ün İngiltere ile olan ittifak anlaşmasını feshetmesi gerekmeğe de Kral Hüseyin, esasında bunun gerçekleşmesini arzu etmemekteydi. Zira, İngiltere ile var olan bütün bağlarının kopması anlamına gelecek olan bu adımın atılması, siyasi açıdan Kral Hüseyin iktidarını; mali açıdansa Ürdün'ü zor durumda bırakacaktı. Ürdün'ü mali açıdan desteklemek ve Bağdat Paktı'na katılmasını önlemek için Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye, İngiltere tarafından Ürdün'e verilmekte olan yardımların kendileri tarafından karşılanacağını taahhüt etmişlerdi.⁶⁴ Ancak Başbakan Süleyman el Nebulsi'nin halk desteğini arkasına alarak Ürdün politikasını yönlendirmesi, Kral Hüseyin'in elindeki iktidarı yavaş yavaş Nâsır yanlısı gruplara kaptırdığının göstergesiydi. Bu nedenle iktidarının sona ermesinden çekinen Kral Hüseyin, iktidarının en önemli destekçisi olan İngiltere ile ilişkilerinin neredeyse sona erdiği bir dönemde bazı adımlar atarak iktidarını korumayı başarmıştır.

Silahlı Bedevi grupların desteğini arkasına alan Kral Hüseyin, 1957 Nisanında Nâsır yanlısı Başbakan el Nebulsi'yi ve Genelkurmay Başkanı Ali Ebu Nuver'i görevden almıştır. Bu hareketin iktidarını sarsmasını istemeyen Kral Hüseyin, Nebulsi'yi görevden alırken, "*Başbakanın uluslararası komünizm ile birlikte hareket ettiğini ve yönetiminin komünist tehdit altında olduğunu*" ilan etmiştir. Kral Hüseyin'in bu açıklaması, Eisenhower Doktrininin ilk uygulaması sayılabilecek Amerikan yardımını beraberinde getirmiştir. Nitekim, Kral Hüseyin'in zımnı çağrısının üzerinden 24 saat geçmeden ABD Ürdün'e 20 milyon dolarlık acil yardım vermiş ve Doğu Akdeniz'deki Altıncı Filosunu Kral Hüseyin'e olası bir yardım için teyakkuz durumuna geçirmiştir.⁶⁵ Böylece içeride kendisine sadık Bedevi birliklerin dışarıda ise ABD'nin desteğini arkasına alan Kral Hüseyin, sadece iktidarını sağlamlaştırmakla kalmamış aynı zamanda Nâsır yanlısı grupların iktidardan tasfiyesini sağlamıştır.

⁶⁴ Warwick M. Knowles, *Jordan Since 1989: A Study in Political Economy*, I.B. Tauris, s. 28.

⁶⁵ Lawrence Tal, "Jordan", *The Cold War and the Middle East*, Yazid Sayigh – Avi Shalim (ed.), Oxford: Oxford University Press, 1997, ss. 114-115; Burns, op.cit., s. 110.

Ürdün’de yaşanan bu iktidar mücadelesinin en önemli yansıması, Süveyş savaşının sıcaklığında Mısır merkezli bir örgütlenme biçiminde ortaya çıkan Arap Dayanışma Paktının dağılması olmuştur. Kral Hüseyin’in güç mücadelesinden başarıyla çıkmasının ardından Suudi Arabistan ve Irak, Ürdün’ü desteklemiştir. Bir diğer ifadeyle geleneksel Monarşiler, Nâsırcı akımlara karşı ayakta kalmalarının tek yolunun birlikte hareket etmek olduğu sonucuna varmışlar ve Haşimi yönetimiyle tarihsel rekabeti olan Suudi Arabistan ve aynı aileden olmalarına rağmen Ürdün’le rekabet içinde bulunan Irak yönetimleri Kral Hüseyin’in yanında yer almışlardır. Böylece Arap halkı nezdinde etkisi daha geniş olsa da Nâsır’ın yönetimler bağlamında etkisi bir süreliğine sadece Suriye ile sınırlı kalmıştır.⁶⁶ ABD ise erimekte olan İngiliz etkisinin yerine Nâsır yanlısı bir yönetim altına girme tehlikesinde bulunan Ürdün’e yaptığı yardımlarla, Amman yönetiminin Batı oryantasyonundan çıkmasını önlemiştir.

Ürdün krizinin ardından ABD ve İngiltere’nin kontrol altında tutmak için daha önce de darbe girişimlerinde bulunduğu Suriye’nin hem Mısır’la hem de Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmesi, bu ülke üzerinde de güç mücadelelerinin yaşanmasına neden olmuştur. Zira, ABD’nin ekonomik olarak da girmek istediği Suriye’deki petrol rafinerisi ihalesinin Çekoslovakya’ya verilmesi, Komünist olduğu iddia edilen ve Sovyetlerle yakın ilişkileri bulunan General Afif el Bizri’nin Genelkurmay Başkanlığına atanması ve 1957 Ağustosunda Sovyetler Birliği ile Suriye arasında bir ticaret anlaşmasının imzalanması gibi gelişmeler, ABD’nin Suriye rejimine müdahale için yeni arayışlar içine girmesine neden olmuştur. Zira General el Bizri, ordu içindeki muhafazakar grupları tasfiye etmekteydi. Bu dönemde üç Amerikan diplomatının Şam’da bir darbe girişiminde rol oynadıkları için sınır dışı edilmesi, ilişkilerin daha da gerilmesine yol açmıştır.⁶⁷ Aynı zamanda Irak, Ürdün ve Lübnan yönetimlerinin, Suriye’nin kendi yönetimleri aleyhine bazı girişimlerde bulunduğu yönündeki şikayetleri üzerine Amerikan yönetimi, bir yandan Lübnan, Irak ve Ürdün’e yönelik yardımlarını arttırırken diğer yandan Altıncı Filoyu Doğu Akdeniz’e yönlendirmiş ve Türkiye’nin güney sınırında askeri yığınak yapmasıyla da Suriye üzerinde baskı oluşturmaya çalışmıştır. Ancak ABD’nin özellikle Türkiye aracılığıyla Suriye üzerinde baskı oluşturma girişimleri, sadece Sovyetler Birliği’nin değil; aynı zamanda Suriye-Mısır ikilisinin politikalarından rahatsızlık duyan Lübnan, Ürdün ve Irak’ın da Suriye lehine dönmesini beraberinde getirmiştir.⁶⁸ Bu bağlamda Suriye üzerindeki güç mücadelesinde Eisenhower Doktrininin başarısız kaldığı ve Mısır’ın Suriye üzerindeki etkisini arttırdığı söylenebilir. Büyük

---

⁶⁶ Mcnamara, op.cit., s. 93.

⁶⁷ Ibid., s. 97.

⁶⁸ Burns, op.cit., s. 111.

ölçüde bu etki sonucunda Suriye 1958 Şubatında Mısır ile Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) adı altında birleşme yoluna gitmiştir.

Mısır ve Suriye'nin 1 Şubat 1958'de BAC çatısı altında birleştiklerini ilan etmeleri, Orta Doğu'da ve özellikle de Arap devletleri arasındaki güvenlik parametrelerinin değişmesine neden olmuştur. Bu birleşme, sadece 1949'da üç tane darbenin gerçekleştiği ve 1952 ve 1954'te de darbelere sahne olan Suriye'nin, bir yandan Sovyetler güdümüne girdiğinin tartışıldığı diğer yandan da Türkiye aracılığıyla baskı altına alınmaya çalışıldığı bir dönemde gündeme gelmişti. Bununla beraber, Mısır-Suriye birleşmesinin altyapısı 1958 Şubatından önce atılan bir dizi adımlarla sağlanmıştı. Bu bağlamda, Türkiye ile olan kriz esnasında Suriye'ye destek vermek amacıyla 1957 Ekiminde Halep'e askeri birlikler yollayan Nâsır, aynı zamanda 1957 Eylülünde Suriye ile bir dizi ticari ve ekonomik anlaşmalar yapmıştı. Ancak kurulan BAC, yapısı itibariyle bir birleşmeden ziyade BAC adı altında Suriye'nin Mısır'a katılması anlamına gelmekteydi. Nitekim Nâsır, birleşmenin bir ön şartı olarak Suriye'deki bütün siyasi partilerin feshedilmesini istemiş ve Mısır'la birleşmenin önemli savunucularından Baas dahil olmak üzere bütün siyasi partiler feshedilmişti. Suriyeli siyasi gruplar eğer isterlerse siyasi faaliyetlerini sadece Mısır'da Nâsır'ın kontrolünde bulunan Ulusal Birlik hareketi çatısı altında sürdürebilecekti.⁶⁹ Böylece BAC ile birlikte kurulan merkezi yönetim sayesinde Nâsır'ın bölgedeki etkisi oldukça artmış olmaktadır.

Yapılan anlaşmaya göre Mısır ve Suriye olmak üzere iki bölgeden oluşması öngörülen BAC'ın başkenti Kahire olacaktı. Her bir bölgenin kendine ait Yürütme Konseyi'nin olması öngörülmekteydi. Yasama organının Nâsır tarafından atanan 400 kişiden oluşacağı BAC'da, Devlet Başkanı olan Nâsır'ın ikisi Suriyeli ve ikisi Mısırlı olmak üzere dört yardımcısı olacaktı. Ancak uygulamada BAC, merkezi yapısıyla Suriye'nin yavaş yavaş Mısır karşısında eridiği bir sürece doğru gitmekteydi. Zira, temel Bakanlıkların neredeyse tümü Mısırlıların kontrolüne bırakılırken, gerçekleştirilen bazı uygulamalarla, Suriye'nin önemli siyasi figürlerinin siyasal sistem dışında bırakıldığı görülmekteydi. Örneğin, Suriye eski Devlet Başkanı Şükrü Kuvvetli bile Kabine dışında kalmış ve Suriye "bölgesinin" kontrolü, 1967 Savaşı'nda Mısır Hava Kuvvetleri Komutanı olan Nâsır'ın yakın arkadaşı General Abdülhekim Amir'e bırakılmıştı.⁷⁰

Bu uygulamalar, Suriye-Mısır birleşmesinin uzun ömürlü olmamasına neden olsa da yapılan birleşme, ilk aşamada özellikle bütün geleneksel rejimler açısından önemli bir tehdit olarak algılanmıştı. Nâsır'ın deyimiyle, "*Arap milliyetçiliği, sadece sloganlarda ve bağırışlarda*

---

⁶⁹ Kamrava, op.cit., ss. 111-112.

⁷⁰ Ibid.

kalan bir şey olarak kalmamış; güncel bir gerçekliğe dönüşmüştü” ve Ürdün, Irak, Suudi Arabistan gibi yönetimler, buna karşı acil tedbirlerin alınması gerektiğini savunmaktaydı. Bu bağlamda Bağdat Paketi’nin Ankara’daki toplantısında kaygılarını dile getiren Irak Başbakanı Nuri Said, “...birleşme fikri Sovyetler Birliği ve Nâsır tarafından dayatılmaktadır. Nâsır’ın amacı Arap dünyası üzerinde hakimiyet kurmaktır ve Suriye ile gerçekleşen bu birliğin ardından, (Mısır) diğer ülkeleri kendi kontrolü altına almak için baskılar yapacaktır...” demekteydi.⁷¹ ABD Başkanı Eisenhower ise “ABD’nin, birleşmenin tehlikeli olduğu konusunda mutabık olduğunu” belirterek, “bunun sessizce kabul edilmesi halinde, Ürdün ve Lübnan’ın (birleşme) sürecine sokulma tehlikesinin doğacağı ve bunun da Irak ve Suudi Arabistan için büyük bir tehdit olacağını” ifade etmiştir. Eisenhower’a göre, “birleşme her ne kadar Arap ülkelerini Nâsır’ın hakimiyeti altına sokma girişimleri olarak görülse de gerçekte bu ülkeler, Sovyetler Birliği’nin kontrolüne girmektedir.”⁷²

ABD ve İngiltere, Mısır-Suriye birleşmesinin Irak ve özellikle de Ürdün üzerindeki etkilerini dengelemek için BAC’a alternatif olarak Arap Birliği Federasyonu’nun kurulmasını desteklemişlerdir. Bu bağlamda Irak ve Ürdün 14 Şubat 1958’de Arap Birliği’ni kurduklarını ilan etmişlerdir. Haşimi ailesinin Irak ve Ürdün’deki iki kolu, geleneksel yönetimlerini korumak için birleşme yoluna gitmişti. Dış politika ve savunma konularında ortak bir eylem planının uygulanmasını öngören Arap Birliği, merkezi ve sıkı bir federal yapıya sahip olan BAC’ın tersine, gevşek ve konfederal bir görünüme sahipti. Büyük ölçüde BAC’ın Arap milliyetçisi söylemlerinin Ürdün’de yarattığı istikrarsızlığı önlemek için oluşturulan Arap Birliği, BAC’dan daha kısa ömürlü olacak ve Irak’ta 1958 Temmuzunda gerçekleştirilen darbe ile son bulacaktır.

Bu arada bölgesel güç mücadelelerinin bir diğer cephesi olan Lübnan’da 1958’in ilk yarısında karışıklıklar ortaya çıkmıştı. Batı yanlısı politikalar izleyen Devlet Başkanı Camille Chamoun’un görev süresinin dolması üzerine yeniden seçilebilmek için anayasada değişiklikler yapma girişimi, karışıklıkların çıkmasında temel etkendi. Ülkedeki Nâsır yanlısı ve Amerikan karşıtı gruplar da Chamoun’un bu girişimlerine karşı çıkmaktaydı. Beyrut dışına taşınan çatışmaların durdurulamaması üzerine Chamoun yönetimi oldukça zor duruma girmişti.⁷³

Böylece 1958’in ortalarına gelindiğinde, Süveyş Savaşı’nın sonuçları kısa sürede bölgesel güvenlik parametrelerinin değişmesine neden olmuştu. Oluşan tabloda bir yanda Mısır

---

⁷¹ Mcnamara, op.cit., s. 115.

⁷² Ibid., s. 116.

⁷³ Steven L. Spiegel, *The Other Arab-Israeli Conflict: Making America's Middle East Policy, from Truman to Reagan*, Chicago: University of Chicago Press, 1986, s. 87.

ile Suriye'nin birleşmesi ile oluşturulan ve Mart ayında Yemen'in katıldığı BAC; diğer yanda ise BAC'ı dengelemek için Ürdün ile Irak'ın oluşturduğu Arap Birliği Federasyonu bulunmaktaydı. Öte yandan Suudi Arabistan yönetimi, Nâsır'ın etkisinin artması sonucunda kaygılarını ABD ile paylaşıırken; istikrarsızlık içindeki Lübnan'daki Chamoun yönetimi de iktidarını devam ettirebilmek için ABD'den yardım istemekteydi. Sovyetler Birliği ise BAC ile ilişkilerini geliştirerek Orta Doğu'ya yönelik angajmanını arttırmak istemekteydi. Ancak bölgede oluşan dengeler, Irak'ta gerçekleşen darbe ile bir kez daha değişecekti.

b. Irak'ta Rejim Değişikliği ve Oluşan Yeni Dengeler

BAC'ın desteklediği rejim karşıtı hareketlerin yoğunlaştığı 1958 Temmuzunda, Ürdün'de Kral Hüseyin'e karşı bir darbe girişiminin ortaya çıkarılması üzerine, Arap Birliği'nin bir diğer ortağı olan Irak, Kral Hüseyin'i korumak amacıyla bir tugaylık askeri birliği Amman'a göndermeye karar vermişti. Ancak Ürdün'e destek vermek ve Kral Hüseyin'i korumak için görevlendirilen tugay, hiçbir şekilde Amman'a ulaşmamıştır. Zira, tugayın komutanı Tuğgeneral Abdülkerim Kasım, Amman'a doğru giden birliklerinin yönünü Bağdat'a çevirmiş ve 14 Temmuz 1958'de bir grup subayla birlikte gerçekleştirdiği darbeyle yönetimi devralmıştır.⁷⁴ Böylece Osmanlı'nın bölgeden çekilmesinin ardından İngiliz desteğiyle kurulan ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Soğuk Savaşta İngiltere'nin ve dolayısıyla Batı Bloğunun bölgedeki en büyük destekçisi konumunda bulunan Monarşi, bir daha dönmek üzere son bulmuştur.⁷⁵

Şüphesiz, Irak'ta yaşanan darbe ABD ve İngiltere'nin beklemediği bir gelişme olmuştu. O dönemde bir yandan Lübnan'daki Batı yanlısı Camille Chamoun'un devrilmemesi ve istikrarsızlığın giderilerek Lübnan'ın Batı oryantasyonundan çıkmaması için girişimlerde bulunan ABD, öte yandan Ürdün'de Kral Hüseyin'in iktidarının sarsılmaması için çaba harcamaktaydı. Böyle bir dönemde Irak'ta yaşanan darbe ile Batı yanlısı Monarşinin devrilmesi ise ABD'nin Orta Doğu politikası için oldukça olumsuz bir ortam doğurmaktaydı. Zira ABD'nin "*domino teorisi*" olarak ifade edilebilecek teorisine göre Irak, Ürdün veya Lübnan'dan birisinin Batı oryantasyonundan çıkması halinde, bu durum diğer ülkeleri de etkileyecek ve ABD'nin siyasi olarak henüz yeni girdiği Orta Doğu'dan tasfiye süreci başlayacaktı. Bu boşluk ise doğrudan Sovyetler Birliği tarafından doldurulacaktı. Bu bağlamda

⁷⁴ İbrahim al Marashi; Sammy Salama, *Iraq Armed Forces: An Analytic History*, Oxon: Routledge, 2008, s. 75.

⁷⁵ Kral II. Faysal ile Arap Birliği Federasyonu Başbakanı Nuri Said, darbenin ardından yakalanarak öldürülmüşlerdir. Bkz. Veysel Ayhan; Ferhat Pirinççi, *Tarih Yeniden Yazılırken: Saddam Hüseyin*, Ankara, Platin Yayınları, 2008, ss. 33-34.

Irak'ın komünist bir sistemi benimsemesi halinde Orta Doğu'daki diğer ülkelerin, eninde sonunda Sovyet güdümüne gireceğine inanan Eisenhower, “*stratejik konumu ve enerji rezervleri nedeniyle Orta Doğu'nun kaybedilmesinin, Çin'in kaybedilmesinden çok daha kötü sonuçlar doğuracağını*” belirtmekteydi.⁷⁶

Bu noktada İngiltere, darbenin öğrenilmesinin ardından Irak'taki yeni rejime doğrudan askeri müdahalede bulunulmasını önermekteydi. Çünkü İngiltere, Kral Faysal yönetiminin devrilmesiyle Irak'taki petrol imtiyazlarının ve Habaniye'deki askeri üssünün tehlike altına girdiğini düşünmekteydi. Ayrıca yeni rejime müdahale edilmemesi durumunda, Ürdün ve Kuveyt'te de milliyetçi hareketlerin artacağını ve bu rejimlerin devrilmesinin söz konusu olacağını düşünmekteydi. ABD ise, henüz hangi tarafta olacağı belli olmayan yeni rejime bir müdahalede bulunulmasının, Irak'ı doğrudan Sovyetlere yaklaştırmasından çekinmekteydi.⁷⁷ Bu nedenle Irak'taki yönetim değişikliğinin sıcaklığında, dikkatler bu dalganın Ürdün ve Lübnan'a yayılmaması ve bu ülkelerde istikrarın sağlanması üzerinde yoğunlaşmıştı. Zira, Irak'ta darbenin gerçekleştiği gün, Lübnan Cumhurbaşkanı Chamoun, Genelkurmay Başkanının, orduya verilen yeni Amerikan silahlarını iç karışıklıkta kullanmak istememesi üzerine, komünizm tehdidi altında bulunduğu gerekçesiyle ABD'den yardım istemişti. Ayrıca İsrail, Nâsır yanlısı güçlerin Kral Hüseyin'i devirmesi durumunda Ürdün'e müdahale edeceğini açıklamıştı. Bu nedenlerle ABD, Lübnan Cumhurbaşkanı'nın yardım talebinden bir gün sonra 15 Temmuz 1958'de Lübnan'a asker çıkarmaya başlayarak Lübnan'ın Batı oryantasyonundan çıkmasını engellemek istemiştir. Eisenhower Doktrininin askeri müdahaleyi içeren üçüncü ayağının uygulanması esnasında yaklaşık 14,000 Amerikan askeri Lübnan'a çıkarak Chamoun yönetiminin devrilmesini engellemiştir.⁷⁸

Ürdün konusunda ise İngiltere ile birlikte hareket eden ABD, İngiltere'nin Kral Hüseyin'e yardım için Kıbrıs'taki üssünden asker sevk etmesini desteklemekteydi. Ancak, Ürdün'e askeri yardım, Lübnan kadar kolay olmamıştır. ABD, Doğu Akdeniz'deki Altıncı Filosunu kullanarak doğrudan Lübnan kıyılarına çıkarma yapmış ve herhangi bir zorlukla karşılaşmamıştı. Ancak Ürdün, Lübnan gibi açık bir deniz sınırına sahip değildi. Ayrıca BAC'ın iki parçası olan Mısır ve Suriye'nin, devrilmesi için çaba gösterdikleri Kral Hüseyin rejiminin kurtarılması için yardımcı olmayacakları açıktı. O dönemde Nâsır'ın ciddi baskısı altında bulunan Suudi Arabistan da İngiliz kuvvetlerinin Suudi hava sahasını kullanmasına yanaşmamaktaydı. Yönetimin yeni değiştiği Irak'ın, kendisine karşı yönelebilecek bir İngiliz

---

⁷⁶ Osgood, op.cit., s. 10.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Burns, op.cit., s. 112.

askeri tahkimatını kolaylaştırması ise General Kasım tarafından kabul edilemezdi. Bu noktada bölgede **Kral Hüseyin rejiminin işbaşında kalmasında tek çıkarı bulunan ülke, İsrail'di.** Nitekim, **Kral Hüseyin rejiminin devrilmesi halinde işbaşına gelecek olan rejim, büyük ölçüde Nâsır yanlısı olacaktı.** İsrail, Mısır-Suriye birleşmesi sonucu iki cephede birden hissettiği tehdide bir de Ürdün cephesinin eklenmesini arzu etmemektedir ve bu nedenle **Kral Hüseyin'in iktidarda kalmasını istemektedir.** İngiliz askerlerinin İsrail hava sahasını kullanabilmeleri için yapılan müzakereler esnasında İsrail Dışişleri Bakanı Golda Meir'in, İngiliz Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd'a ilettiği gibi İsrail, *"günde üç kez Kral Abdullah'ın sağlığı ve başarısı için dua etmekteydi"*.⁷⁹

Yapılan müzakereler sonucunda İsrail, "düşman" olarak gördüğü Kral Hüseyin iktidarının korunması için kendi hava sahasını İngiliz ve Amerikan uçaklarına açmıştır. İngilizlerin Amerikan desteğiyle kurduğu hava köprüsü ile yaklaşık 4,000 İngiliz askeri Ürdün'e geçmiştir. Önce Amman'da Kraliyet Sarayı ile diğer stratejik noktaları kontrol altına alan İngiltere, aynı zamanda Ürdün'ün ihtiyaç duyduğu başta petrol olmak üzere diğer lojistik malzemeleri de kurduğu hava köprüsüyle Ürdün'e ulaştırmıştır.⁸⁰ Böylece Ürdün Kralı Hüseyin, ABD'nin girişimi, İngilizlerin inisiyatif üstlenmesi ve İsrail'in yardımıyla bir kez daha ayakta kalabilmiş ve Nâsır yanlısı grupların ordudan ve bürokrasiden tasfiyesi sağlanabilmiştir. Bu noktada İsrail'in ABD'ye tanıdığı bu kolaylık, ilerleyen dönemde İsrail-Amerikan stratejik ilişkisinin geliştirilmesi açısından bir dönüm noktası olacaktır.⁸¹

İsrail'in bu kriz konusundaki politikası, ofansif realizmin öngördüğü dengeleme politikasının nedenleriyle yakından ilişkilidir. Ofansif realizme göre rakiplerin güçlenmesini engellemenin başlıca yolu dengeleme veya sorunu bir başkasına havale etme stratejisiydi. Ancak özellikle komşu bir devletin nispi gücünde artışın meydana gelmesi durumunda devletlerin tehdit algılaması artmakta ve doğrudan dengeleme politikasına yönelmektedir. Bu noktada İsrail, Ürdün'le karşılaştırıldığında Mısır'dan daha fazla tehdit algılamakta ve Ürdün'deki yönetim değişikliğinin Mısır'ın nispi güç kapasitesine olumlu katkı yapacağını düşünmekteydi. Bu nedenle İsrail, Ürdün'den de tehdit algılamasına rağmen Amman rejiminin kurtarılması için ABD ve İngiltere'yle ittifaka

⁷⁹ Avi Shlaim, "Israel, the Great Powers, and the Middle East Crisis of 1958", Journal of Imperial and Commonwealth History, Vol. 12, No. 2, May 1999, <http://users.ox.ac.uk/~ssfc0005/Israel.%20the%20Great%20Powers,%20and%20the%20Middle%20East%20Crisis%20of%201958.html>, (e.t. 03.05.2008).

⁸⁰ Ibid., Arı, *Geçmişten Günümüze...*, op.cit., s. 289

⁸¹ Abraham Ben-Zvi, *John F. Kennedy and the Politics of Arms Sales to Israel*, New York: Routledge, 2002, ss. 14-15.

giderek dengeleme politikasını uygulamış ve Mısır'ın güçlenmesini engellemeye çalışmıştır.

ABD'nin Ürdün ve Lübnan rejimlerini kurtarmak için giriştiği bu operasyonlar, o sırada Yugoslavya'da bulunan Nâsır tarafından, Irak'taki yeni rejimi ve hatta kendisini devirmeye yönelik hareketler olarak algılanmıştı. Bu nedenle öncelikle olası bir Amerikan-İngiliz müdahalesi karşısında Sovyetler Birliği'nden destek isteyen Nâsır, Kruşçev'in açık bir taahhütte bulunmaması üzerine ülkesine dönmüş ve henüz tarafını net olarak belli etmeyen Irak'taki yeni yönetimle olası bir Amerikan saldırısına karşı bir askeri işbirliği anlaşması imzalamıştır.⁸²

Irak'taki yeni yönetimin nasıl bir dış politika izleyeceği de bölgesel güvenlik parametreleri açısından önem arz etmekteydi. Bu bağlamda darbenin ertesi günü, 15 Temmuz'da Bağdat'taki Amerikan ve İngiliz Büyükelçileriyle görüşen General Kasım, *"iki ülke ile de dostane ilişkileri devam ettirmek istediğini"* belirtmişti. Darbeden üç gün sonra yapılan açıklamada ise Irak'ın, Batı'ya giden petrol sevkiyatını engellemeyeceği ve petrol kuyularıyla diğer petrol tesislerinin kendi korumaları altında olduğu belirtilmişti. Ayrıca General Kasım, petrol sektörüne ilişkin herhangi bir millileştirme planının olmadığını da açıklamaktaydı.⁸³ Ancak, darbe Mısır'dakine benzer şekilde bir Hür Subaylar grubu tarafından gerçekleştirilmişti. Monolitik bir yapıda olmayan Hür Subaylar grubunun tek ortak özelliği, Haşimi hanedanlığına ve Irak üzerindeki Batı nüfuzuna karşı duydukları tepkiydi.⁸⁴ İçinde Irak milliyetçisi (vataniye grubu), pan-Arap milliyetçisi (kavmiyye grubu) ve komünist gruplar bulunmaktaydı.⁸⁵ Bunlardan, darbenin lideri konumunda bulunan General Kasım, Nâsır'a sempati duymamakta ve milliyetçilik konusunda, Irak'ı ön planda tutarak Kürt-Arap işbirliğine vurgu yapan bir anlayışa sahipti. Komünist gruplar tarafından da desteklenen General Kasım'a göre Nâsır'la girişilecek bir işbirliği, Irak'ın egemenliğinin ortadan kalkmasına yol açabilecekti. Diğer grubun öncüsü konumunda bulunan Albay Abdülselem Arif ise Kasım'a göre milliyetçiliğe daha geniş bir perspektiften bakmakta ve Baas'ın da desteğini alarak pan-Arap milliyetçiliği çerçevesinde BAC ile birleşmeyi savunmaktaydı. Ancak General Kasım'ın kısa sürede Baasçı ve Nâsırcı grupları tasfiye etmesi, BAC ile birleşmenin gerçekleşmemesine neden olacaktı.⁸⁶

Dış politikasını bağlantısızlık üzerine kuran yeni Irak yönetimi, Soğuk Savaşta her iki kampa da dahil olmayacağını açıklamıştı. Bu nedenle Bağdat Paketi'nden çekilen Irak, diğer

⁸² Mcnamara, op.cit., s. 130.

⁸³ Osgood., op.cit., s. 11.

⁸⁴ Ferhat Pirinççi, "Democracy Culture and Practice in Iraq: A Comparative Analyze of Saddam and Post-Saddam Era", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Volume 6, No. 1-2, Spring & Summer 2007, s. 94.

⁸⁵ Marashi-Salama, op.cit., s. 83.

⁸⁶ General Kasım'ın Baasçı ve Nâsırcı grupları tasfiyesine ilişkin bkz. Ayhan-Pirinççi, op.cit., ss. 34-36.

yandan askeri kapasitesini hızla arttırma arayışlarına girmiştir. Bütçesinin yaklaşık yüzde 40'ını silahlanmaya ve askeri harcamalara ayıran Irak'ın yeni dönemde temel silah tedarikçisi olarak Sovyetler Birliği ön plana çıkmıştır. Ancak kurulduğundan beri İngiliz silahlarıyla desteklenen Irak ordusunun, Sovyetlerden gelen yeni silahlara tam anlamıyla entegre olması zaman alacaktı. Bu çerçevede Irak ordusu ilk dönemde İngiliz-Sovyet silahlarının karması bir envantere sahipti. Örneğin Irak Kara Kuvvetleri, İngiliz Centurion tankları ve Sovyet T-54 tanklarından; Hava Kuvvetleri ise İngiliz Hunter tipi savaş uçakları ve yeni Mig-17'lerden oluşmaktaydı.⁸⁷

c. Arap Orta Doğusunda Mikro Soğuk Savaş ve Kamplaşmalar

Orta Doğu 1960'lı yıllara gelindiğinde Soğuk Savaş'ın bir cephesi olmanın getirdiği kutuplaşmanın yanı sıra bölgesel dinamiklerin getirdiği kamplaşmanın da önemli bir sahnesi haline gelmişti. Bu bağlamda Irak'ta 1958'deki darbenin ardından bölge ülkelerinden BAC ve Irak, bölgedeki geleneksel yönetimleri zor durumda bırakacak politikalar izlerken; Suudi Arabistan ve Ürdün ise geleneksel yönetimlerini korumak için bu ülkelerle üstü örtülü ve açık bir mücadele içine girmişti. Bu arada Suriye'nin BAC'dan ayrılması, bölgedeki radikal rejimlerin kendi aralarında sorunlar yaşadığını göstermekteydi. Dolayısıyla Arap ülkeleri arasında mikro düzeyde bir Soğuk Savaş yaşanmaktaydı.

Bu mikro Soğuk Savaşın ilk belirtileri aslında geleneksel yönetimlerle radikal olarak ifade edilebilecek rejimler arasında görülmüştü. Nitekim Suudi Arabistan daha 1958'de, Mısır-Suriye birleşmesini sabote etmek için Suriye İstihbarat Başkanına Nâsır'a yönelik bir suikast düzenlenmesini teklif etmiş; ancak olay açığa çıkınca da ilişkiler gerginleşmişti. Bu olaydan sonra Kral Suud'un yerine geçen Kral Faysal'la birlikte Suudi Arabistan her ne kadar Mısır'la olan gerginliği azaltmaya yönelik adımlar atsa da Ürdün'deki olaylar ve özellikle de Irak'ta gerçekleşen darbenin ardından kamplaşmalar artmıştır.⁸⁸ General Kasım'ın iktidarını önce Irak'taki komünist gruplar aracılığıyla sağlamlaştırmasının ardından Irak Komünist Partisi de dâhil olmak üzere bütün grupları sistemden tasfiye etmesi, Irak, BAC, Ürdün ve Suudi Arabistan arasındaki dengelerin değişmesine neden olmuştu.

Bu bağlamda Suudi Arabistan, suikast girişiminin ortaya çıkmasının ardından Mısır'la ilişkileri geliştirmek için Irak karşısında Mısır yanlısı bir tutum izlerken; Ürdün, Irak ile Mısır arasında bir denge politikası izlemeye çalışmaktaydı. Ancak 1961'de General Kasım

⁸⁷ Marashi-Salama, *op.cit.*, s. 79, 90.

⁸⁸ Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances*, New York: Cornell University Pres, 1990, ss. 72-73.

yönetiminin Kuveyt'i ilhak etme girişimleri karşısında, bu hareketin herkesin çıkarlarına bir tehdit olduğunu düşünen BAC, Suudi Arabistan ve Ürdün, Kuveyt'in ilhakını önlemek için geçici de olsa Irak karşısında birleşmiştir.⁸⁹ Böylece Mısır, bir yandan Yemen ve Suriye'nin katılımıyla BAC'daki başat konumunu sürdürürken diğer yandan Suudi Arabistan ve Ürdün'le ilişkilerini geliştirmekte ve liderlik kaygısı nedeniyle Irak'ı bölgede izole etmekteydi. Ayrıca Sovyetlerden silah alımının yanı sıra ABD ile ilişkilerini geliştiren Nâsır, bu dönemde ABD'den de 110 milyon dolarlık gıda yardımı almaya başlamıştı.⁹⁰ Ancak 1961 Eylülünde Suriye'de bir grup subayın Şam'da gerçekleştirdiği darbe sonucunda yönetimi devralmaları, Orta Doğu'daki dengelerin bir kez daha değişmesine neden olmuştur. Zira, Nâsır'ın BAC'daki dominant etkisinden rahatsız oldukları için darbeyi gerçekleştiren subaylar, ilk iş olarak Suriye'nin BAC'dan ayrıldığını ilan etmişlerdi. Nâsır'ın bölgesel liderliğinde bir gerileme anlamına gelen bu hareket, Şam rejiminin, ertesi gün Suudi Arabistan, Ürdün ve Türkiye tarafından tanınmasıyla desteklenmişti. Suriye'nin ayrılmasını fırsat bilen Yemen de BAC'dan ayrılmıştı. Böylece, Suudi Arabistan ve Ürdün'le Mısır arasındaki ilişkiler yeniden gerginleşmiş ve Nâsır, Suudi Arabistan, Ürdün ve Yemen yönetimlerini “*emperyalizmin ajanları*” olarak ilan etmiştir.⁹¹

Bu aşamadan sonra Suriye, Suudi Arabistan ve Ürdün, Arap Birliği'nde Mısır karşıtı bir tutum takınmış ve Arap Orta Doğusunda izole olmaya başlayan aktör bu kez Mısır olmuştur. Ancak Yemen'de ortaya çıkan gelişmeler, Nâsır için bir kez daha bölgesel liderlik amaçlarını pekiştirecek bir ortamın doğmasına neden olmuş ve bu da kamplaşmaların artmasına neden olmuştur.⁹² 27 Eylül 1962'de İmam Ahmed bin Yahya'nın ölümünden sonra yerine geçecek olan büyük oğlu Muhammed el Bedir'i kabul etmeyen bir grup Nâsır yanlısı subay, yönetimi ele geçirerek Yemen Arap Cumhuriyeti'ni kurduklarını ilan etmişlerdir. Ancak el Bedir yanlısı güçlerin buna karşı çıkmalarıyla 1967'ye kadar sürecek olan bir iç savaş başlamıştır.

Orta Doğu genelinde süre gelen geleneksel-radikal rejimler arasındaki çekişme bu rejimlerin, özellikle de Mısır'ın Yemen'de çıkan iç savaşa doğrudan angaje olmasına neden olmuştur. Bu noktada Yemen'de yaşanan mücadelenin bölge rejimlerinin geleceği açısından önemli olduğunu vurgulamakta yarar var. Zira, Yemen'de yaşanan mücadelede Kraliyetçi güçlerin galip gelmesi durumunda, bu durum Mısır'ın o dönemde karşılaştığı izolasyonu arttıracak ve Nâsır'ın bölge genelindeki etkisi büyük ölçüde sınırlandırılmış olacaktı. Bu

---

⁸⁹ Ibid., ss. 78-79.

⁹⁰ Hahn, *Caught...*, op.cit., s. 270.

⁹¹ Walt, *Origins of the Alliances...*, op.cit., s. 79.

⁹² Kamrava, op.cit., s. 112.

mücadelede Nâsır destekli Cumhuriyetçilerin üstün gelmesi durumundaysa, bu durum en fazla Suudi Arabistan ve Ürdün gibi monarşileri zor durumda bırakacaktı. Aynı zamanda Mısır'ın bölge genelindeki etkisi yeniden artışa geçecekti. Bu nedenle Mehran Kamrava'nın deyimiyile "Yemen iç savaşı Nâsır açısından bir altın fırsat olarak görülse de Suudi Arabistan açısından ölümcül bir tehditti".⁹³ Bu nedenle Nâsır hemen harekete geçerek Cumhuriyetçi grupları desteklemiştir. İlk aşamada Yemen'e 15,000 kadar asker yollayan Mısır'ın ilerleyen dönemde Yemen'deki asker sayısı 90,000'e kadar çıkacaktı.⁹⁴ Sovyetlerden satın aldığı savaş uçaklarını da Yemen'de kullanarak Kralcı güçlerin üslerini bombalayan Mısır'ın, zaman zaman Suudi Arabistan topraklarındaki Kralcı güçlere yönelik hava saldırılarında bulunması ise Suudi-Mısır ilişkilerinin oldukça gerilmesine neden olacaktır. Gerçi, Mısır'ın Yemen iç savaşına angaje olmasının hemen ardından Suudi Arabistan, bu tehdidi dengelemek için Ürdün'le bir araya gelerek 1962 Kasımında bir dizi karşılıklı savunma anlaşmaları imzalamış ve Yemen'deki Kralcı güçlere destek vermeye başlamışlardı.⁹⁵ Bu noktada Mısır güçlerinin Yemen'deki iç savaşta kısa vadede başarı sağlayamamalarının nedenleri bulunmaktaydı. Öncelikle, Cumhuriyetçilere ideolojik açıdan yakın bulunan Mısır güçleri, buna karşılık dini bağ açısından İmam Bedir'e sadık olan aşiretlerle savaşıyordu. Ayrıca Sovyetlerle gerçekleştirilen ve aşağıda değinilecek olan askeri eğitim anlaşmaları kapsamında nizami bir savaşa göre hazırlanan Mısır birlikleri, karşılarında gerilla taktiği uygulayan ve hareket kabiliyeti yüksek bir grup bulmuştu. Bunun yanı sıra Mısır'ın, Yemen'deki birliklerini ikmal lojistik açıdan zorluklar içerse de Suudi Arabistan, kara sınırının bulunduğu Yemen'deki Kralcı güçleri desteklemekte çok fazla zorluk çekmemekteydi.⁹⁶

Mısır'ın Yemen'e angaje olduğu 1963'te Irak'ta ve Suriye'de ardı ardına meydana gelen gelişmeler, Kahire'nin Arap Orta Doğusundaki izolasyonunun sona ermesi adına, Yemen'in haricinde yeni fırsatların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda 8 Şubat 1963'te General Kasım'ın, Baasçıların da desteğini alan General Abdülselam Arif önderliğindeki bir darbe ile devrilmesi, Irak'ın yeni dönemde izleyeceği politikaların farklılaşması anlamına gelmekteydi. Zira monarşinin devrilmesinde de rol oynayan General Arif, Nâsır'a daha yakın bir isim olarak bir Arap birliği fikrine sıcak bakmaktayken General Kasım tarafından sistemden tasfiye edilmişti.⁹⁷ Bunun ardından 8 Mart 1963'te Suriye'de Selahaddin Bitar öncülüğündeki bir grubun darbesi ile Suriye yönetimi de değişmiş ve Baas'ın

---

⁹³ Bkz. Ibid. s. 114.

⁹⁴ Tibi, *Conflict...*, op.cit., s. 67.

⁹⁵ Walt, *Origins of the Alliances...*, op.cit., s. 82.

⁹⁶ Kamrava, op.cit., ss. 114-115.

⁹⁷ Bkz. Ayhan-Pirinççi,

yanı sıra Arap Ulusal Hareketi, Ulusal Arap Cephesi ve Sosyalist Birlik Hareketi'nin içinde yer aldığı Ulusal Cephe Hükümeti kurulmuştur. Bu değişikliklerin ardından Irak ve Suriye'nin yeni yönetimleri 1963 Nisanında Mısır'la birleşme görüşmeleri için Kahire'de bir araya gelmiştir. Bu noktada Mısır, Suriye ile Irak'ın Kahire'yi dışlayarak bir birleşme hareketine girmelerini engellemeye çalışırken; Irak ve Suriye yönetimleri de Mısır'ın etkisinin daha az ancak yardımının daha fazla olacağı bir birleşme gerçekleştirmek istiyordu. Görüşmeler sonucunda Mısır-İrak ve Suriye arasında *Üçlü Birleşme Anlaşması* yapılmıştır. Ancak özellikle Suriye'deki Baas Partisi'nin Askeri Kanadının birleşmenin çok hızlı olmasına karşı çıkarak ordu içindeki Nâsır yanlısı subayları tasfiye etmesi, bu birliğin daha gerçekleşmeden sona ermesine yol açmıştır. Buna karşılık, Nâsır'ın Suriye'deki Baas yönetimini devirmek için özellikle 1963 Yazında gerçekleştirilen darbe girişimlerini desteklemesi, Suriye-Mısır ilişkilerinin daha da gerilmesine neden olmuştur. Ayrıca, Mısır'ın Üçlü Birleşme Anlaşması'ndan çekilmesi ve Baas Partisi'ne açık bir şekilde cephe alması, Suriye ve Irak yönetimlerinin yaklaşmasını beraberinde getirmiştir. İki ülke arasında 1963 Eylülü ve Ekiminde yapılan askeri ve ticari anlaşmaların ardından Baas Ulusal Kongresi "*tam bir federal birlik*" çağrısı yapan kararı kabul etmiş ve iki ülkenin ordularını birleştirmeye yönelik çalışmalara başlanmıştır. Bu bağlamda, Bağdat'ın Kürt gruplarla mücadelesine destek için Irak'a bir tugay Suriye askeri gönderilmiştir.⁹⁸

Irak-Suriye yaklaşmasının Mısır'ın Orta Doğu'dan izole edilmesi tehlikesini doğuracağını düşünen Kahire yönetimi, önlem olarak Ürdün'le ilişkilerini iyileştirme yoluna gitmiştir. Daha 1963 yılının başında Ürdün'de Kral Hüseyin yönetimine karşı ayaklanmaların çıkmasını sağlayarak, Amman'ın ancak yeni bir Amerikan desteğiyle ayakta kalmasına neden olan Mısır'ın bu adımı, Ürdün tarafından sıcak karşılanacaktı. Zira, biri Mısır tehdidi diğeri ise Suriye-İrak paktının oluşturacağı tehdit olmak üzere iki olumsuz durumla karşı karşıya kalan Ürdün, Irak-Suriye yaklaşmasından doğabilecek tehdidi daha önemli gördüğünden, Mısır'la yaklaşmayı tercih etmekteydi. Bu bağlamda Kral Hüseyin, eski Başbakan Nebulsi'yi serbest bırakıp, Mısır basınının Ürdün'de yayın yapmasına izin verirken; buna karşılık Nâsır da Ürdün yönetimine karşı sürdürdüğü propagandayı sonlandıracaktı. Ancak, 1963 Kasımında General Arif'in küçük bir darbeye Baas Partisi'ni yönetimden tasfiye etmesi, Suriye-İrak birleşmesinin sonunu getirmiştir.

Bu arada İsrail'in Ürdün nehrini ıslah planı, rekabet içinde olan bölge içi dinamiklerin ortak bir noktada toplanmasını sağlamıştır. Nitekim, özellikle Suriye'nin savaş açma

⁹⁸ Walt, *Origins of the Alliances...*, op.cit., s. 84.

taleplerinin gölgesinde 1964 Ocağında Kahire’de buluşan Arap ülkeleri, bir taraftan İsrail’e karşı alınacak önlemleri görüşürken diğerk taraftan hem Filistinlilerin temsiline yönelik hem de kendi aralarındaki sorunların çözümüne yönelik ilerleme sağlamışlardı.⁹⁹ Bu doğrultuda Mısır, Suudi Arabistan’la Yemen konusunda anlaşma aşamasına gelmiş, Ürdün’le ilişkilerini geliştirmiş ve Irak ile de gerçekleştireceği bir birleşmenin altyapısını oluşturmaya başlamıştır. Bu nedenle, bir şekilde Suriye’nin taleplerini cevapsız bırakmayan Kahire yönetimi, aynı zamanda Amman, Riyad ve Bağdat’la geliştirdiği ilişkiler sayesinde Suriye’yi izole etmiş oluyordu. Bu tablo şüphesiz, Suriye’den tehdit algılayan Ürdün ve Suudi Arabistan ile iktidarını sağlamlaştırarak Suriye’den uzaklaşan Bağdat yönetimi için de olumluydu.¹⁰⁰ Ancak, 1965’in sonuna gelindiğinde Yemen iç savaşının hâlâ çözülememiş olması ve Suudi Arabistan’ın İslam Ülkeleri Konferansı oluşturma çabaları, Mısır ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin tekrar gerilmesine neden olmuştur. Mısır’ın etkisini daha geniş bir potada eritmek için Riyad tarafından ortaya atılan ancak başarıya ulaşmayan bu girişim, Nâsır tarafından “*Bağdat Paktı’nın bir devamı*” olarak nitelendirilecekti.¹⁰¹ Bunun yanı sıra Suriye’deki Baas yönetiminde gerçekleşen Parti-içi tasfiye de bölge içi dinamiklerin yeniden şekillenmesine neden olmuştu. Nitekim, Baas kurucularının ve ideologlarının “*genç kuşak*” tarafından tasfiye edilerek sürgüne gönderilmesi, bir yandan Suriye-Mısır ilişkilerinde yakınlaşmaya yol açarken; diğerk yandan Irak’la Suriye arasında uzunca yıllar sürecektir bir hizipleşmeyi de beraberinde getirecekti.

---

⁹⁹ Armaoğlu, *Filistin ...*, op.cit., ss. 226-227.

¹⁰⁰ Walt, *Origins of the Alliances...*, op.cit., ss. 86-87.

¹⁰¹ Arı, *Geçmişten...*, op.cit., ss. 308-314.

II. SİLAHLANMA VE 1967 ARAP-İSRAİL SAVAŞI

1954 sonrasındaki on yıllık dönemde ortaya çıkan farklı güvenlik algulamaları çerçevesinde Orta Doğu ülkeleri bir yandan yeni silah sistemleri elde etmeye çalışırken öte yandan kendi silah sistemlerini geliştirmeye yönelik bazı girişimlerde de bulunmuştur. Bu dönemde bölgeye yönelik silah sevkiyatında ABD ve SSCB temel tedarikçiler olarak ön plana çıkmaktayken, Fransa ve Batı Almanya gibi ülkeler de özellikle İsrail ve Mısır'ın kendi silah programlarını geliştirmelerine yardım etmekteydi. Bölge ülkelerinin silah stoklarının artması, birbirlerine karşı algıladıkları tehditlerin artmasına neden olmuş ve özellikle İsrail'in Mısır ve Suriye'nin silahlanmasından duyduğu kaygılar, 1967 Savaşı'nın yaşanmasına neden olmuştur.

A. Yeni Silahlanma Girişimleri ve Kaynak Arayışları

Aşağıdaki tabloda Orta Doğu'ya silah satışında bulunan temel tedarikçilerin dönemsel bazdaki silah satışları analiz edildiğinde, bölgeye yönelik silah sevkiyatının, tedarikçilerin bölge ülkelerine yönelik angajmanlarıyla doğru orantılı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda 1950-1954 döneminde yıllık ortalama 37 milyon dolar seviyesinde seyreden bölgeye yönelik silah akışı, Sovyetler Birliği'nin bölgeye Mısır üzerinden angaje olmasının ardından Orta Doğu'nun Soğuk Savaşın bir cephesi haline gelmesiyle beraber, yılda yaklaşık 200 milyon dolara çıkmıştır.

Tablo-11: 1955-1964 Döneminde Orta Doğu'ya Yapılan Silah Satışları*

Tedarikçi	1950-1954		1955-1959		1960-1964	
	Miktar	Yüzde	Miktar	Yüzde	Miktar	Yüzde
ABD	7	18.9	35	17.6	22	12.2
İngiltere	20	54.1	15	7.5	14	7.8
Fransa	4	10.8	40	20.1	36	20.0
Sovyetler Birliği	-	-	78	39.2	104	57.8
Diğerleri	6	16.2	31	15.6	4	2.2
Toplam	37	100	199	100	180	100

Kaynak: Tackney, "Dealing Arms in the Middle East. Part I", op.cit., s. 6

* Tablodaki miktarlar, yıllık ortalama olarak 1968 fiyatıyla milyon dolar şeklinde ifade edilmektedir.

Bu bağlamda Süveyş Savaşı'ndan önce bölgesel silahlanmanın yüzde 80'ninden fazlasını ellerinde bulundurarak, nüfuzları altındaki rejimlerin varlıklarını sürdürebilmeleri ve birbirlerine tehdit oluşturmamaları ölçüsünde silah satışına izin veren İngiltere, Fransa ve ABD'nin bu pozisyonu, 1955'ten sonra erozyona uğramaya başlamıştır. Bunlardan özellikle İngiltere'nin silah satışındaki sert düşüş, aslında Süveyş Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin Orta Doğu güvenlik sistemindeki düşüşüyle doğrudan ilişkilidir. Zira, 1954'ten sonra Mısır üzerindeki etkisini kaybetse de Mısır'a küçük çaplı silah satışlarına devam eden İngiltere, Süveyş Savaşı'ndan sonra Mısır ve 1958 Temmuzunda gerçekleşen darbe ile de Irak olmak üzere silah satışı açısından iki önemli yaşamsal kaynağını kaybetmiş ve bölgede Ürdün, Lübnan ve İsrail'e çok da kapsamlı olmayan silahlar tedarik eden bir ülke haline gelmiştir.¹⁰²

Üçlü Deklarasyonun imzacılarından Fransa'nın bölgeye yönelik silah satışının azalmaması ise Fransa'nın Suriye ve Lübnan'a yönelik silah satışından ziyade İsrail'le geliştirdiği stratejik ittifak ve silah anlaşmaları ile mümkün olmuştur. Örneğin, Fransa önceden yaşam kaynağı olan Lübnan'a 1954-1959 döneminde sadece 42 tane AMX-13 tipi hafif tank satmıştır. Bu dönemde, eskiden bir diğer yaşam kaynağı olan Suriye'ye ise herhangi bir silah satışında bulunmayan Fransa'nın, Suriye'ye geçmişte yaptığı kayda değer tek silah satışı, 1950'de 13 tane eski askeri nakliye uçağı satışı olmuştur. Oysa Fransa, 1950-1954 döneminde İsrail'e 290 tane Sherman tipi tank ve 63 tane Mosquito savaş uçağı satmıştı.¹⁰³ Aşağıda ele alınacağı gibi, bu silah satışları hem nitelik hem de nicelik açısından giderek artacak ve 1960'lı yıllara kadar Fransa tek başına İsrail'in temel silah kaynağı olmaya devam edecektir. Bu noktada Fransa, her ne kadar bölgede eskiden etki sahibi olduğu ülkelerdeki nüfuzunu yitirse de 1967'ye kadar İsrail'le geliştirdiği ve silah ticaretinin ön planda olduğu ilişkiler sayesinde bölgede etkili olmaya çalışacaktır.

İngiliz nüfuzunun erimeye başlamasından sonra Batı Bloğu açısından Orta Doğu güvenlik sisteminde ABD'nin yükselişe geçmesi, 1955 öncesinde yılda ortalama 7 milyon dolarlık silah satışının beş kat artarak bir sonraki dönemde 35 milyon dolara çıkmasına neden olmuştur. Ancak ABD'nin bölgeye yönelik silah sevkiyatında, Eisenhower Doktrini doğrultusunda desteklenen veya desteklenmesi öngörülen ülkeler başı çekmekteydi. Bu bağlamda Ürdün ve Suudi Arabistan'ın Eisenhower Doktrinine yönelik desteklerini bildirmelerinin ardından, bu ülkelere silah satışını serbest bırakan Amerikan yönetimi, 1958'in

¹⁰² SIPRI Arms Transfers Database, Information generated: 04 May 2008.

¹⁰³ SIPRI Arms Transfers Database, Information generated: 09 May 2008.

başında Irak'a 15 tane F-86 savaş uçağı vereceğini açıklamıştı. İngiltere de bölgede arta kalan nüfuzunu korumak ve Eisenhower Doktrinine destek vermek için 1957-1958 döneminde Lübnan'a altı tane, Ürdün'e ise 12 tane Hawker Hunter tipi savaş uçağı satmıştır. Süveyş Savaşı'ndan sonra Mısır, 1950'lerin ilk yarısında olduğu gibi ABD'den silah almak için girişimlerde bulunmuştur. Ancak Eisenhower yönetimi, Mısır ve Suriye'den gelen silah taleplerini reddetmiştir. Bunun ardından Arap Dayanışma Paketi çerçevesinde 1957'de Kahire'de düzenlenen toplantıda, Nâsır "*Batı ülkelerinin ihtiyaç duyulan silahları, Arap ülkelerine vermemeleri durumunda Sovyet silahlarına yöneleceklerini*" açıklamış¹⁰⁴ ve aşağıda ele alınacağı gibi 1957'den itibaren Sovyetler Birliği ile yoğun bir silah alışverişi içine girilmiştir.

Sovyetler Birliği, 1954 sonrası dönemde Orta Doğu'ya yönelik silah satışında en büyük çıkışı yapan ülke olmuştur. Nitekim ilk olarak 1955'te Mısır'a Çekoslovakya üzerinden silah satarak bölgeye silah kartı aracılığıyla angaje olmaya başlayan SSCB, aşağıda ele alınacağı gibi aynı yıllarda Suriye'ye silah satışına başlamıştır. Süveyş Savaşı'ndan sonra bölge ülkeleriyle yaptığı silah anlaşmalarına doğrudan taraf olan Sovyetler Birliği, 1955-1959 döneminde yaptığı silah satışlarıyla İngiltere'nin 1950-1954 dönemindeki tekelci pozisyonunu zorlamaya başlamış; 1960-1964 dönemine gelindiğinde ise bölgenin silah ticaretinde en büyük payın sahibi olmuştur. Zira, 1960-1964 döneminde ABD, İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'ya yönelik silah satışlarının toplamı 52 milyon dolarla yüzde 40'ta kalırken; aynı dönemde Sovyetler Birliği, yılda ortalama 104 milyon dolarlık silah satarak bölgeye yönelik silah satışının yüzde 57.8'ini tek başına gerçekleştirmiştir.

1. Mısır'ın * Silahlanma Girişimleri

Orta Doğu'da silah alanındaki Batı tekelinin kırılması, Mısır'ın 1955'te Çekoslovakya'dan geniş kapsamlı silah alımlarıyla söz konusu olmuştu. Ancak İsrail, Süveyş Savaşı sayesinde Mısır'ın bu silahları kendi sistemlerine entegre etmesini engellemiştir. Süveyş Savaşı sonrası dönemde Mısır, Doğu Bloğundan silah arayışlarını hızlandıracak ve bu kez doğrudan Sovyetler Birliği ile yaptığı anlaşmalarla yeni silah alımları yapacaktır. Mısır, bunun haricinde özellikle füze teknolojisi konusunda Monarşi döneminden beri devam eden yerli üretim girişimlerine devam edecektir. Suriye ise 1955'ten itibaren Sovyetler Birliği ile giriştiği

¹⁰⁴ Hahn, *Caught...*, op.cit., ss. 228-229.

* 1958-1961 arası dönem için "BAC" yerine yine "Mısır" ifadesi kullanılacak; söz konusu dönem için ayrıca vurgulanması gerektiğinde "BAC" veya "Suriye" ifadelerine yer verilecektir.

silah alışverişini giderek arttıracak ve 1967'ye gelindiğinde Moskova, Şam'ın temel silah kaynağı haline gelecektir.

a. Mısır'ın Sovyetlerle Doğrudan Teması: Silah ve Teknik Yardım Anlaşmaları

Mısır ile SSCB'nin doğrudan ilk silah anlaşması, 1957 Temmuzunda söz konusu olmuştur. Mig-19 tipi savaş uçakları, nakliye uçakları, helikopterler, T-54 tipi tanklar ve geliştirilmiş top ve havan bataryalarının yanı sıra donanma gemilerini de kapsayan bu anlaşma, büyük ölçüde Mısır'ın Süveyş Savaşında kaybettiği envanterlerini karşılamaya yönelikti. Bu arada Süveyş Savaşının ardından Sovyetler Birliği'nin yardımlarıyla Mısır ordusunda yeniden yapılanma faaliyetleri başlamıştı. Sovyetler Birliği ile 1958 ve 1960 yıllarında yedek parça, mühimmat ve çeşitli teçhizatların yanı sıra teknik yardım için de yapılan anlaşmalar, 1961-1962 yıllarına gelindiğinde daha kapsamlı bir hal almıştır. Zira, bu yıllarda yapılan anlaşmalarla Mısır, Sovyetlerden karadan havaya füze sistemi (SAM-surface-to-air missile) almaktayken; anlaşmalar TU-16 ve Mig-21 tipi gelişmiş savaş uçakları, Mi-6 tipi nakliye helikopterleri ve güdümlü füzelere sahip hücumbotları da kapsamaktaydı. Bu yıllarda Mısır ordusunun Sovyet tarzı askeri örgütlenme çalışmaları da bitme aşamasına gelmişti. 1963 Haziranında Mısır Savunma Bakanının Moskova ziyareti sırasında imzalanan askeri yardım anlaşmasıyla çok sayıda ilave Mig-21 savaş uçağı, W sınıfı denizaltılar ve ilave hücumbotların alımı gerçekleşmiştir. Ayrıca anlaşma kapsamında deniz saldırılarına karşı kıyı savunma sistemleri, zırhlı araçlar, ilave T-54 tankları ve yeni füzelerin de alımı sağlanmıştı. 1964 Kasımında yine Mısır Savunma Bakanı'nın Moskova ziyareti esnasında yapılan bir diğer kapsamlı askeri yardım anlaşmasıyla Sovyetler Birliği Mısır'a, daha önce komünist olmayan ülkelere hiçbir şekilde vermediği silah sistemlerini vermişti. Sevkiyatının büyük çoğunluğu 1965 yılı içinde yapılan bu silah sistemleriyle Mısır, oldukça önemli bir envantere sahip olmaktaydı.¹⁰⁵

Sovyetler Birliği Mısır'la geliştirdiği siyasi ve ticari ilişkilerin yanı sıra yaptığı askeri işbirliği anlaşmaları çerçevesinde, Kahire'nin silahlanmasını kolaylaştırmak için askeri yardımlarda da bulunmuştur. Bu bağlamda 1956'dan 1968'e kadar Doğu Bloğu ülkeleri haricinde SSCB'den en fazla yardım alan ülke Mısır olmuştur. Mısır bu dönemde Sovyetler Birliği'nin dünya genelinde yaptığı askeri yardımların yüzde 32'sini oluşturan 1.315 milyar

---

¹⁰⁵ CIA, *Soviet Military Aid to the UAR, 1955-1966*, Intelligence Report, RR IR 67-9, March 1967, ss. 14-16.

dolarlık yardımıyla ABD'nin aynı dönemde bütün Orta Doğu ülkeleri için yaptığı askeri yardımlardan daha fazla yardım almıştır.¹⁰⁶

Yapılan silah anlaşmaları kapsamında gönderilen silahlara yönelik teknik destek için 1955-1966 döneminde askeri eğitim amacıyla Mısır'dan Sovyetler Birliği'ne yaklaşık 3,500 subay gönderilmiştir. Ayrıca silah sistemlerinin Mısır ordusuna entegre edilmesi amacıyla Sovyet teknisyenler de Mısır'a gelmiştir.¹⁰⁷ Bir önceki bölümde hatırlanacağı gibi, ABD ile silah alım müzakerelerinde ülkesinde Amerikan askeri misyonunun bulunmasını istemeyen Nâsır yönetimi, 1955'te 140 Sovyet teknisyenini ülkesine kabul etmişti. Süveyş Savaşından sonra artan Sovyet-Mısır silah işbirliği çerçevesinde Mısır'daki Sovyet askeri teknisyenlerinin sayısı giderek artmış ve 1960'ların ortalarına gelindiğinde Mısır'daki teknisyenlerin sayısı yaklaşık 1,000'e ulaşmıştır.¹⁰⁸

Mısır'daki Sovyet teknisyenlerin temel fonksiyonu, Mısır ordusuna eğitim vermek ve askeri alanda danışmanlık yapmaktır. Verilen eğitim faaliyetleri küçük silahlardan savaş uçaklarına, savaş gemilerinden SAM bataryalarına kadar her türlü silah sistemini kapsamaktaydı. Mısır'daki askeri akademilerde de dersler vermekte olan Sovyet subayları, böylece Mısır ordusunu tepeden tırnağa Sovyet sistemine göre yetiştirme imkanı bulmaktaydı.¹⁰⁹ 1955-1966 döneminde Mısır'da bulunan Sovyet teknisyenlerinin verdikleri eğitim ve danışmanlık hizmetleri bağlamında Mısır'a maliyeti, yaklaşık 40 milyon doları bulmuştur. Kahire ile Moskova arasında yapılan askeri anlaşmaların teknik destek kısmı için 1955'ten itibaren Sovyetler Birliği'ne gönderilen Mısırlı subaylara verilen askeri eğitim ise 1960'lara gelindiğinde oldukça kapsamlı bir hal almıştır.

İlk dönemlerde sadece satın alınan silah sistemlerinin tanıtımı ve Mısır ordusuna kolayca entegre edilmesi için Mısırlı subaylara Sovyet Birliği'nde kısa dönemli eğitim programları uygulanmaktaydı. Ancak önceleri altı ayı geçmeyen eğitim programları giderek kapsamlı hale gelmiş ve Mısırlı subaylar, başta Moskova'daki Frunze Askeri Akademisi olmak üzere Sovyet Harp Akademilerinde dört yıllık eğitimler almaya başlamıştır.¹¹⁰ Mısırlı subaylara 1955-1966 döneminde Sovyetler Birliği'nde verilen askeri

---

¹⁰⁶ CIA, *Major Directions in Soviet Military Assistance*, Intelligence Memorandum, ER IM 69-61, May 1969, ss. 7-9.

¹⁰⁷ Mısır'daki Sovyet personeli, "*danışman, teknisyen, asker, pilot, uzman*" gibi farklı adlarla anılmaktadır. Çalışmada ise daha ziyade *danışman* veya *teknisyen* ifadeleri kullanılacaktır.

¹⁰⁸ CIA, *Soviet Military Aid to the UAR*, op.cit., ss. 9-11.

¹⁰⁹ Örneğin 1965 Martında Kahire'de kurulan Mısır Harp Akademisi'nin öğretim kadrosunun çoğunluğunu Sovyet subayları oluşturmaktayken, Mısır Donanma Akademisi'nde de 17 Sovyet Subayı ders vermektedir. Bkz. CIA, *Soviet Military Aid to the UAR*, op.cit., s. 11-12.

¹¹⁰ *Ibid.*, s. 12.

eğitimlerin Mısır'a maliyeti 50 milyon doları bulmuştur. Böylece Mısır, almış olduğu gelişmiş silah sistemlerinin maliyetinin yanı sıra karşılıklı askeri eğitim faaliyetleri kapsamında da 90 milyon dolar civarında bir maliyete katlanmıştır. **Ayrıca Sovyet silahları, eğitim yöntemleri ve askeri doktriniyle yetişen subayların Mısır'a döndüklerinde kıta ve karargâh seviyelerinde görev almaya başlamaları, kaçınılmaz olarak Sovyetler Birliği'nin Mısır komuta kademesi üzerinde ciddi bir nüfuza sahip olmasına neden olmuştur.**

b. Mısır'ın Balistik Füze Üretme Girişimleri ve Kimyasal Silah Stoku

Teorik çerçevede vurgulandığı üzere, ofansif realizmde bir devletin güvenliğini sağlamanın nihai yolu, sahip olduğu nispi güç sayesinde bölgesel lider haline gelmesidir. İktidara geldikten sonra İsrail'den algıladığı tehditleri ortadan kaldırmak ve Mısır'ı Orta Doğu'nun güç merkezi haline getirmek isteyen Nâsır yönetimi de bu nihai sonuca ulaşmak için gelişmiş silahlar elde etme girişimlerinde bulunmuş ve nihayetinde 1955'te Çekoslovakya ile başlayan silah alımları, Sovyetler Birliği'nden sağlanan silahlarla devam etmiştir. Bu noktada, Kahire yönetiminin silah kaynaklarını çeşitlendirme arayışları, Süveyş Savaşı öncesinde olduğu gibi Süveyş Savaşı sonrasında sürmüş; ancak Sovyetler Birliği'nin verdiği gibi sofistike silahları sağlayacak bir kaynak bulunamamıştır. Bu noktada, Mısır'ın talep ettiği bütün silah sistemlerinin, Sovyetler Birliği tarafından karşılanmadığını belirtmek gerekir. Zira, özellikle Süveyş Savaşı'ndan sonra hava üstünlüğünü tekrar ele geçirebilmek için Sovyetlerden ısrarla roket ve balistik füze talep eden Kahire'nin bu talepleri Moskova tarafından reddedilmiş; bunun yerine daha küçük kapsamlı hava savunma sistemleri verilmiştir. Bunun üzerine **Mısır, ofansif realizm çerçevesinde güvenliğini sağlamada nihai hedefe ulaşmak için önemli bir adım olan kendi silah sistemlerini üretme projelerini hayata geçirmeye başlamış ve öncelik, Alman bilim adamlarının yardımıyla balistik füze üretim çalışmalarına verilmiştir.**

Esasında Mısır'ın yerli füze üretme girişimleri, Monarşi dönemine dayanmaktaydı. Birinci Arap-İsrail Savaşı'nda alınan yenilgiden sonra ordusunun taktik ve operasyonel yönünü güçlendirerek yeniden modernize etmeye çalışan Kral Faruk yönetimi, o dönemde Üçlü Deklarasyon Mekanizması nedeniyle ABD, İngiltere ve Fransa'dan yardım alamayınca, Batı Almanya'ya başvurmuştu. Batı Almanya'nın onay vermesiyle 1951 Ocağında Mısır'a gönderilen 71 askeri uzman, Mısır ordusunu eğitmeye başlamıştı. Eğitimden sorumlu Alman ekibin haricinde Skoda'nın silah üretim kısmı sorumlusu Wilhelm Voss başkanlığındaki bir

başka Alman heyeti ise Mısır askeri sanayisinin geliştirilmesi için çalışmalara başlamıştı. Mısır askeri endüstrisinin geliştirilmesi sürecinde hedeflerden biri olan küçük kalibreli roket inşası için yapılan çalışmalara Fuellner'in şirketinin müdahil olmasıyla çalışmalar hız kazanmıştır.¹¹¹ Zira Fuellner'in şirketinin aracılığıyla Batı Almanya'dan getirilen uzmanlar, 1952 Martına gelindiğinde bir taktik füzenin dizaynını gerçekleştirmiş ve daha uzun menzilli güdümlü füze üretme faaliyetlerinin alt yapısını başlatmıştır. Ancak füze üretim aşamasında teçhizat ve parça sıkıntısının yaşanması, gerçekleştirilen ilk testin başarısız olmasını beraberinde getirmiş ve Kral Faruk'un projenin tamamen devlet kontrolü altında olmasına yönelik ısrarı ile Fuellner, projeyi yarıda bırakarak Mısır'dan ayrılmıştır. Alman firmasının projeden ayrılmasından sonra Fransız CERVA [Compagnie des Engins à Réaction pour Vol Accéléré (Jet Engines for Accelerated Flight Company)] şirketi ile ortaklaşa bir tesis kuran Kral Faruk yönetimi, bu şirket aracılığıyla füze üretme faaliyetlerine devam etmek istese de gerçekleşen darbe ile yönetim Hür Subayların eline geçmiştir.¹¹²

Hür Subaylar grubunun yasama ve yürütme faaliyetlerini gerçekleştirmek için kurduğu Devrim Komuta Konseyi, Monarşi döneminden kalan askeri üretim projelerini devam ettirmiştir. Bu bağlamda, Monarşi döneminde askeri endüstrinin başında olan Wilhelm Voss, General Muhammed Necip tarafından Savaş Bakanlığının başdanışmanı konumunda olan Merkezi Planlama Kurulu Başkanlığına getirilmiştir. Ayrıca Batı Almanya'dan gelen Rolf Engel de CERVA grubunun başına getirilerek roket üretme faaliyetleri hızlandırılmıştır.¹¹³ Ancak, kısmen Nâsir'in Çekoslovakya ile yaptığı silah anlaşması kapsamında gelişmiş savaş uçaklarının Mısır'a gelecek olması kısmen de Kahire'nin taktik füze yerine balistik füze düşüncesine doğru yönelmesi, CERVA'nın faaliyetlerinin zaman içinde sona ermesine neden olmuştur.

Yaşanan Süveyş Savaşı ve Mısır'ın savaştan askeri olarak yenilgiyle çıkması, İsrail karşısında hava üstünlüğünün önemini göstermiş ve Mısır bir kez daha balistik füze üretme fikri üzerinde ağırlıklı olarak durmaya başlamıştır. Çünkü Mısır'ın bu üstünlüğü ele geçirmek için Çekoslovakya'dan gelişmiş Sovyet uçakları alması bir yarar getirmemiş ve daha bu uçaklar Mısır Hava Kuvvetlerine entegre edilmeden önce İsrail tarafından yok edilmişti. Bu nedenle hem prestij hem de caydırıcılık açısından etkili olan balistik füzelere sahip olmak önemliydi. Zira Mısır'ın gelişmiş balistik füzelere sahip olmasının, İsrail'in

¹¹¹ Bkz. Owen L. Sirrs, *Nasser and the Missile Age in the Middle East*, New York: Routledge, 2006, s. 11.

¹¹² Nuclear Threat Initiative, "Research Library: Egypt, Missile Overview", http://www.nti.org/e_research/profiles/Egypt/Missile/index.html#fnB5, (e.t. 07.05.2008).

¹¹³ Sirrs, op.cit., s. 13.

hava gücünü dengeleyeceği düşünülmekteydi. Ancak Süveyş Savaşı sonunda bütçenin önemli bir kısmının askeri yeniden yapılanma faaliyetlerine ayrılmış olması, kapsamlı bir füze üretim projesini imkansız hale getirmekteydi. Bu nedenle Mısır, büyük bir mali yük getirecek füzelerin yurtiçinde geliştirilmesi yerine bunları kısa vadede dışarıdan satın alma arayışlarına yönelmiştir. Bu dönemde balistik füzelerle sahip diğer ülkelerle de bağlantıya geçen Nâsır, özellikle temel tedarikçisi konumunda bulunan Sovyetler Birliği'nden ısrarlı taleplerde bulunmuştur.¹¹⁴ Ancak Moskova yönetimi, Mısır'ın talep ettiği gelişmiş füze sistemlerini vermesi yüzünden bölgesel çatışmaların çıkmasını istemediğinden; Kahire'nin ısrarlı taleplerine o dönemde çekinceyle yaklaşmıştır. Bunun üzerine Mısır, füze geliştirme projesini yeniden gündemine almıştır.

Yeni projelerde çalışmak üzere yurtdışından bilim adamları ve teknisyenlerin bulunması için görevlendiren General Hasan Sayid Kamil ve Askeri İstihbarat Başkanı İsmettin Mahmud Halil, çalışmalarını özellikle Batı Almanya ve Avusturyalı bilim adamları üzerinde yoğunlaştırmıştı. İkinci Dünya Savaşı'nda balistik füzeleri icat eden ve yüzlercesini kullanan Almanya'nın, bu projelerinde görev almış bilim adamları Ferdinand Brandner, Eugen Sängner, Wolfgang Pilz ve Paul Goercke'nin istihdam edilmesi ve beraberlerindeki ekiple 1960'ta Kahire'ye gelmeleriyle birlikte de çalışmalara başlanacaktı.¹¹⁵ Nâsır tarafından Özel Askeri Projeler kurumunun başına atanan İsmettin Mahmud Halil'in denetimindeki füze üretim faaliyetleri, Mısır Havacılık Örgütü'ne bağlı olan beş fabrikada sürdürülmekteydi. Bunlardan 333 adlı fabrikada çalışan yaklaşık 1,000 kişinin 250'si Alman mühendis ve teknisyenlerdi.¹¹⁶

Bu arada, aşağıda değinileceği gibi İsrail'in 1961 Temmuzunda 77 km menzilli ve katı yakıtlı ilk roketi *Shavit-II*'yi başarılı bir şekilde fırlattığını açıklaması, Mısır'ın füze çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu dönemde İsrail de Mısır'ın füze projesini gizli veya açık bir şekilde sabotaj etmek için girişimlerde bulunmuştur. Batı Alman hükümetine baskı yaparak bazı bilim adamlarının Mısır'dan ayrılmasını sağlayan İsrail, aynı zamanda bazı bilim adamlarına suikastlar düzenleyerek ve baskılar yaparak projeyi durdurmaya çalışmaktaydı.¹¹⁷ Ancak projede belirli bir aşama katıldığından, Mısır 1962 yılının başında geliştirdiği ilk prototiplerde test aşamasına geçmiş ve Hür Subaylar darbesinin yıldönümü olan 21 Temmuz

¹¹⁴ CIA, *The Advanced Weapons Programs of UAR and Israel*, Special National Intelligence Estimate, SNIE 30-2-63, 8 May 1963, s. 9.

¹¹⁵ *Ibid.*, ss. 20-21, 33-34.

¹¹⁶ Nuclear Threat Initiative, "Egypt: Missile Chronology", http://www.nti.org/e_research/profiles/Egypt/Missile/chronology_1950-1974.html, (e.t. 07.05.2008).

¹¹⁷ Örneğin projenin önemli isimlerinden Eugen Sängner, İsrail'in Bonn Hükümetine yaptığı baskılar sonucunda, 1961 yılı sonunda projeden istifa ederek Almanya'ya dönmek zorunda kalmıştır. Projede görev alan bilim adamlarından Heinz Krug, aniden ortadan kaybolmuş ve bir daha haber alınamamıştır. Bir diğer bilimadamı Hans Kleinwachter ise uğradığı iki suikasttan kurtulmayı başaracaktı. Bkz. Nuclear Threat Initiative, "Egypt: Missile...", loc.cit.

1962’de geliştirdiği iki tür sıvı yakıtlı füzelerini başarılı şekilde fırlattığını ilan etmiştir. Büyük ölçüde İkinci Dünya Savaşı’ndaki Alman *Wasserfall* (şelale) tipi füze modeli üzerinden geliştirilen ve denemesi yapılan füzelerden *el-Zafir* (zafer) yaklaşık 370 km menzile sahip olup, 500 kiloluk savaş başlığı taşıma kapasitesine sahipti. Geliştirilip test edilen diğer füze olan 12 metre uzunluğundaki *el-Kahir* ise yaklaşık 600 km menzile sahip olup 700 kiloluk savaş başlığı taşıyabilecek kapasiteye sahipti. Nâsır, füzelerin başarıyla test edildiğini açıklarken, “*Mısır’ın bu füzelerle Beyrut’un güneyini vuracak*” kapasiteye sahip olduğu belirterek, İsrail karşısında oluşan avantajlı durumuna işaret etmekteydi. Mısır, 400’ü *el-Zafir* ve 500’ü *el-Kahir* olmak üzere 1970’e kadar bu füzelerden toplam 900 tane üretmeyi amaçlamaktaydı.¹¹⁸

Bu arada 1963 Nisanında gerçekeştirdiği yeni denemelerle mobil füze rampalarını test eden Mısır, Hür Subaylar darbesinin 11. yıldönümü olan 21 Temmuz 1963’te düzenlediği askeri geçit töreninde, geliştirdiği *el-Raid* (öncü) füzelerinden dördünü sergilemiştir. Resmi olarak “*uzay araştırma roketi*” olduğu açıklanan *el-Raid*, küçük bir işlemlle savaş başlığı takılabileceğinden Mısır’ın füze kapasitesine önemli bir katkı yapmıştı. Zira, 1,000 km menzile sahip olan bu füzeler, 1,800 kiloluk bir savaş başlığını taşıyabilecek kapasiteye sahipti. Bunun ardından 1964 Temmuzunda, *el-Raid* füzelerinin yürüngeye girmesini ve hedefe ulaşmasını kolaylaştıran *el-Necm* (yıldız) adlı bir uydu fırlatacağını açıklayan Mısır’ın füze geliştirme projeleri ilerlemek yerine yavaş yavaş gerilemeye başlamıştır.

Mısır’ın balistik füze geliştirme faaliyetlerinin gerilemesindeki en önemli nedenlerden biri, yaşanan teknik sıkıntılardı. Zira, hedefleme sistemi ve roket motoru üretme konusunda yurt dışından getirilen bilim adamı ve mühendislerin çoğu Alman kökenliydi ve bunlar İkinci Dünya Savaşı esnasında Alman ordusunun füze gücünün oluşturulması projelerinde görev almıştı. Ancak bunlar, 1940’lı yılların teknolojisi ile donatılsa da yeni gelişen teknolojiler konusunda bilgi sahibi değillerdi. Bu nedenle Mısır’da üretilmeye çalışılan füzeler, teknik özellikler açısından İkinci Dünya Savaşı’nda geliştirilen eski füze sistemlerinin benzeriydi. Alman bilim adamlarının mevcut teknik bilgilerini Mısırlı uzman ve teknisyenlerle paylaşmak istememeleri de ayrı bir sorundu. Zira bu uzmanların ülkeden ayrılması durumunda Mısır, projeyi yerli uzmanlarla devam ettirebilecek kapasiteye sahip değildi. İsrail’in, Mısır’daki füze projesinde çalışan Alman bilim adamlarını yıldırma ya yönelik bombalama, suikast ve kaçırma gibi eylemlerini arttırmasıyla Alman uzmanlar 1964’ten itibaren Mısır’dan ayrılmaya başlamıştı. Ayrıca Mısır’ın 1965’te Doğu Almanya’yı tanıması da Batı Almanya’nın Mısır’da çalışan

¹¹⁸ Ami Gluska, *The Israeli Military and the Origins of the 1967 War: Government, Armed Forces and Defence Policy 1963-67*, Oxon: Routledge, 2007, s. 31.

uzmanlarını çekmesine neden olmuştur. Bunlara bir de projenin maliyet unsurları eklenince Mısır, füze üretme girişimlerini 1966'da askıya almış ve bunun yerine Sovyetler Birliği'nden Frog-2 füzeleri satın almaya çalışmıştır. Bu dönemde ABD'ye göre Mısır'ın üretilmiş 10 tane el-Kahir ve 10 tane füzesi varken; İsrail, Mısır'ın füze envanterinin 100 civarında olduğunu iddia etmekteydi. Ancak bu füzeler de olası bir saldırı amacıyla kullanılmaya hazır olmadığından, Mısır Silahlı Kuvvetler Teknik Enstitüsü'nün depolarına kaldırılmıştır.¹¹⁹

Balistik füze üretme girişimlerinin dışında, Mısır'ı silahlanma açısından diğer bölge ülkelerinden farklı kılan özellik, sahip olduğu kimyasal silah stoku ve bu silahları modern Orta Doğu'da ilk kez kullanan ülke olmasıdır. Bu bağlamda Mısır'ın kimyasal silahlara ilk kez sahip olması, 1954'te İngiltere'nin Mısır'daki askeri üslerinden çekilirken Mısır'da depoladığı kimyasal silah stokunu bu ülkede bırakmasıyla söz konusu olmuştur.¹²⁰ 1960'lara gelindiğinde bir yandan nükleer programını geliştirmeye çalışan Mısır, öte yandan Kahire'nin 10 km kuzeydoğusundaki Ebu Za'abal bölgesinde kurduğu tesislerde kimyasal silah üretimine başlamıştır. Bu noktada **Mısır'ı kimyasal silah üretimine iten en önemli nedenlerden biri, İsrail'in Dimona'daki faaliyetlerinin ortaya çıkması olmuştur.**¹²¹ **Geliştirilmesi oldukça maliyetli ve uluslararası baskılara açık olan nükleer programını İsrail'e göre daha yavaş yürüten Mısır, bunun yerine hazırlanması daha kolay ve daha az maliyetli olan kimyasal silah üretimi üzerinde yoğunlaşmıştır. Şüphesiz Mısır'ın buna yönelmesindeki amaç, güvenlik temelinde İsrail'e karşı caydırıcılığı arttırmaktır.**

Yemen'de Cumhuriyetçi güçlerle Kralcı güçler arasındaki iç savaşta 1963 Haziranından itibaren Kralcı güçlere karşı kimyasal saldırılarda bulunan Mısır, böylelikle hem elindeki silahların tahrip gücünü, savaş alanında ve sivil yerleşim birimleri üzerinde kullanarak ölçmüş oluyor hem de bu silahlara sahip olduğunu ve kullanmaktan çekinmeyeceğini İsrail'e göstermiş oluyordu.¹²² Gerçekleştirdiği kimyasal saldırılardan sonra elde edilen bulgulara göre Mısır, 1960'larda fosgen, sinir gazı ve hardal gazının yanı sıra görme kaybına, deri yanmalarına ve akciğer yaralanmalarına neden olan kimyasal gazlara sahipti.¹²³ Bununla beraber, Mısır'ın bu silahları 1967 Savaşı'nda kullanmadığını belirtmek gerekir.

---

¹¹⁹ Sirrs, op.cit., s. 156.

¹²⁰ Bkz. Dany Shoham, "Chemical and Biological Weapons in Egypt", *The Nonproliferation Review*, Spring-Summer 1998, ss. 47-48; İngiltere Birinci Dünya Savaşı sırasında 1917'de Gazze'de ve sonrasında Irak'ta kimyasal silah kullanmıştı.

¹²¹ Nuclear Threat Initiative, "Research Library: Egypt, Chemical Overview", http://www.nti.org/e_research/profiles/Egypt/Chemical/index.html#fn2, (e.t. 07.05.2009).

¹²² Avner Cohen, "Israel and Chemical/Biological Weapons: History, Deterrence, and Arms Control", *The Nonproliferation Review*, Fall-Winter 2001, s. 41.

¹²³ Mısır'ın 1963-1967 yılları arasında Yemen'de gerçekleştirdiği kimyasal saldırılara ilişkin olarak bkz. Nuclear Threat Initiative, "Research Library: Egypt, Chemical Overview", loc.cit.

2. Suriye ile Sovyetler Arasında Kurulan Silah İlişkisi

1946'da bağımsızlığını kazandıktan sonra Fransız etkisinden uzak bir ordu oluşturmaya çalışan Suriye, 1950'li yılların ilk yarısında askeri kapasite açısından oldukça zayıftı. Suriye'nin bu dönemde satın aldığı silahlar, tedarikçi ülkelerin envanterlerinde eskimiş ve ikinci el silahlardı. Örneğin hava gücü ele alındığında, 1953 yılına kadar Suriye'nin elinde gelişmiş bir savaş uçağının bulunmadığı görülmektedir. Envanterinde var olan uçaklar ise nakliye uçağı veya eğitim uçaklarıydı. Bunların tedarik edildiği ülkelerin tamamı Batı Bloğundaki ülkelerdi. 1953'e kadar Kanada'dan 10, İtalya'dan 36, ABD'den ise 11 tane eğitim uçağı alınmışken; Fransa'dan 13 ve İngiltere'den ise 1 nakliye uçağı alınmıştı.¹²⁴ Suriye, yaşadığı siyasal istikrarsızlıklara rağmen Birinci Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra silah arayışlarını arttırmış ancak 1950 öncesinde Fransa'nın etkisi; 1950 sonrasında ise Üçlü Deklarasyon mekanizması nedeniyle uygulanan kısıtlamalarla karşılaşmıştı. Bu yüzden 1953-1954 döneminde İngiltere'den 9 tane Meteor tipi savaş uçağı, 40 tane de Spitfire tipi savaş uçağı; ABD'den ise 1955'te 6 tane Meteor tipi savaş uçağı alabilirken; istediği gelişmiş silah sistemlerini elde edememişti.

Bu nedenle farklı silah kaynağı arayışlarına giren Suriye, 1954'ten itibaren SSCB'den ufak çaplı silah alımlarına başlamıştı. Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki angajmanını arttırmak için silah kartını kullanması ve silah alım kanallarını açık tutması nedeniyle Suriye ile SSCB arasında kurulan ilişki, 1955'e gelindiğinde çok daha kapsamlı bir hal almıştır. Nitekim 1955'te Moskova'dan 31 Mig-15 tipi savaş uçağı alan Suriye, aynı yıl başlayan teslimatlarla birlikte ilk kez bu kadar gelişmiş silahlara sahip olmaktaydı. Gelişen silah ilişkisi çerçevesinde aynı yıl Sovyetler'e 100 T-34 tipi tank siparişi veren Suriye, Mısır'la birleşmesinden önce bu tanklara sahip olacaktı. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nden hafif silah, zırhlı araç, radar sistemleri, mühimmat ve diğer askeri teçhizatlar da alan Suriye'nin, sadece kara kuvvetleri için 1955-1956 yıllarında Moskova'dan 18 milyon dolardan fazla bir tutarda silah aldığı bilinmektedir.¹²⁵ Bu rakam, Suriye'nin hava kuvvetleri için yaptığı alımlar dışarıda bırakıldığında ve 1955 öncesinde Orta Doğu ülkelerinin tümünün yıllık ortalama 40 milyon doların altında gerçekleşen silah alımlarıyla birlikte düşünüldüğünde, Suriye'nin Sovyetler'le kurduğu silah ilişkisi daha anlamlı hale gelmektedir.

¹²⁴ SIPRI Arms Transfers Database, *Syria: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1950 to 1958*, 11 May 2008.

¹²⁵ CIA, *Value of Land Armaments Exported to the Middle East by the Soviet Bloc 1 July 1955-30 June 1956*, Intelligence Report, SC/RR 153, 25 September 1956.

1955 öncesinde sadece Batı Bloğu ülkelerinden silah alan Suriye, bu tarihten 1967 Savaşı'na kadar geçecek olan sürede sadece Doğu Bloğundan silah alacaktı. Bu alışverişlerde Suriye'nin temel silah kaynağı, doğal olarak SSCB olacaktı. Zira, Süveyş Savaşı'nın gölgesinde ve ABD ile İngiltere'nin baskılarına maruz kaldığı bir dönemde bir yandan önceden verdiği siparişleri 1955 ve 1956'da teslim alan Şam yönetimi öte yandan 150 tanesi T-54 tipi tank olmak üzere yeni silah alımları da yapmaktaydı.¹²⁶ Sovyetlerle gerçekleşen silah alımları ve 1958'de Mısır'la yapılan birleşme hareketi, Suriye'nin silah kapasitesine gerçekten de olumlu etki yapmıştı. Zira, 1950'li yılların başında sahip olduğu asker sayısı haricinde silah kapasitesi ve teçhizat açısından Orta Doğu'da önemsenmeyecek bir askeri kapasiteye sahip olan Suriye, 1950'lerin sonuna doğru geldiğinde bölgede dikkate alınması gereken bir güç haline gelmişti. Somutlaştırmak gerekirse, Mısır ile birleşmenin ardından 8 ay geçtikten sonra Suriye, 65,000 kişilik ordusunda 257 tanka ve 200 uçağa sahip olan gücüyle Orta Doğu'da İsrail ve Mısır'dan sonra en büyük güç olmuştur.¹²⁷

Mısır'la BAC çatısı altında gerçekleşen üç yıllık birleşmenin 1961'de sona ermesinden sonra Suriye Sovyetler Birliği'nden silah alımlarına devam etmiştir.¹²⁸ Bu dönemde kara ve deniz gücünü geliştirmeye çalışan Suriye, gerek ekonomik sorunlar gerek siyasi karışıklıklar gerekse teknolojik altyapı eksikliği nedeniyle Mısır ve aşağıda ele alınacak İsrail gibi kendi silah sistemlerini geliştirme yoluna gidememiştir. 1955-1967 döneminde Sovyetler tarafından Suriye'ye 234 milyon dolar ekonomik yardımın yanı sıra yaklaşık 327 milyon dolarlık askeri yardım sağlanmıştır.¹²⁹

3. İsrail'in Silahlanma Faaliyetleri: Caydırıcılık ve Saldırı Stratejisinin Eşgüdümlü Planlanması

İsrail, Süveyş Savaşı'na kadar Orta Doğu ülkeleri içinde silah kaynaklarını en fazla çeşitlendiren ülke oldu. Söz konusu dönemdeki silah alımları, şüphesiz İsrail'in Avrupa ülkelerinde bulunan resmi ve gayri resmi kanalları sayesinde gerçekleşmişti. Bununla beraber, İsrail'in gelişmiş sofistike silah sistemlerini tek bir kaynaktan alma girişimleri, 1950'lerin ilk yarısında Fransa ile geliştirilen stratejik ittifaka kadar mümkün olmadı. Bu bağlamda Süveyş

¹²⁶ SIPRI Arms Transfers Database, *Egypt: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1950 to 1958*, 11 May 2008

¹²⁷ CIA, *Arab-Israeli Arms Problem: Relative Capabilities and the Prospects for Control*, Special National Intelligence Estimate, SNIE 30-2-58, 30 September 1958, ss. 9-11.

¹²⁸ SIPRI Arms Transfers Database, *Egypt: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1961-1968*, 11 May 2008.

¹²⁹ Moshe Maoz, *Syria and Israel: From War to Peacemaking*, Oxford: Oxford University Press, 1995, s. 121.

Savaşı'na kadar İsrail, Fransa'nın haricinde 1951'de Kanada'dan beş eğitim uçağı, 1952'de, İtalya'dan 30 Spitfire savaş uçağı, 1954'te Hollanda'dan 41 eğitim uçağı, 1952-1953'te İsveç'ten 25 Mustang savaş uçağı ve 1955'e kadar İngiltere'den 10'u eğitim amaçlı toplam 45 uçak almıştı. Bu dönemde İsrail'in yukarıdaki ülkelerden aldığı savaş uçağı sayısı 90; tank sayısı ise 25'ti. Ancak Fransa'nın bu dönemde İsrail'e sattığı silahlar, söz konusu ülkelerin toplam satışlarının oldukça üstündeydi. Nitekim Süveyş Savaşı'na kadar İsrail Fransa'dan 390 Sherman ve AMX-13 tipi tank ile 138 savaş uçağı almıştı.¹³⁰

Süveyş Savaşı'ndan sonra Fransa ile olan silah ilişkisini devam ettiren İsrail, bir yandan ortaya çıkan askeri üstünlüğünü Fransız silahlarıyla korumaya çalışırken diğer yandan yeni silah kaynakları bulmak için çalışmalar yapmaktaydı. ***“Arap devletlerinin, sadakatlerini, Doğu ve Batı blokları arasında bölüştürerek her halükarda silah tedarik edebildiklerini”*** iddia eden İsrail'e göre bu durum, kendi güvenlikleri açısından büyük bir tehdit oluşturmaktaydı.¹³¹ Bu nedenle oluşabilecek stratejik açığın giderilmesi için, özellikle ABD nezdinde girişimlerde bulunulmuştu. İsrail bunun haricinde kendi silah sistemlerini geliştirmek için de çalışmalar yapmış ve Fransa'nın teknik yardımları sayesinde, bu alanda önemli ilerlemeler kaydetmiştir.

a. ABD'den Silah ve Güvenlik Garantisi Arayışlarının Gölgesinde Silahlanma

İsrail, 1948-1949 Savaşı'ndan beri sadece bir ülkeden temel ve gelişmiş silah sistemleri almak ve mümkünse bir güvenlik garantisi sağlayacak şekilde stratejik ittifak geliştirmek istemekteydi. İsrail, özellikle Mısır-Çekoslovak silah anlaşmasından sonra ABD'den güvenlik garantisi ve silah arayışlarını arttırmıştı.¹³² Ancak Washington'un bölgesel dengeleri sarsmamak için olumsuz yanıt vermesinin ardından Fransa'ya yönelmiş ve Fransa ile İsrail arasında 1950'li yıllarda silahlanmaya dayalı bir stratejik ittifak gerçekleştirilmişti. Bununla beraber İsrail, ABD'den gelişmiş silah sistemleri almak için girişimlerini sürdürmüştür. Örneğin, Mısır'ın 1955'te Çekoslovakya'dan geniş kapsamlı silah alımı üzerine Kahire'yi dengelemek için 1955 Ekiminde ABD'den 48 F-86 savaş uçağı ve 60 Patton tipi tankın da dahil olduğu kapsamlı bir silah paketi talebinde bulunmuştur. ABD'nin İsrail'in bu silah taleplerine ilişkin tavrı ise Dışişleri Bakanı Dulles'in ifadesiyle şu şekildeydi¹³³: *“ABD için, İsrail ile Arap ülkeleri*

¹³⁰ SIPRI Arms Transfers Database, *Israel: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1950 to 1956*, 14 May 2008.

¹³¹ Hahn, *Caught...*, op.cit., s. 230.

¹³² David Rodman, *Arms Transfer to Israel: The Strategic Logic Behind American Military Assistance*, Sussex: Sussex Academic Press, 2007, s. 11.

¹³³ Abraham Ben-Zvi, *John F. Kennedy and the Politics of Arms Sales to Israel*, London: Frank Cass Pub., 2002, s. 11

arasında bir silahlanma yarışına destek vermek, anlamsızdır. Burada en iyi davranış biçimi, Mısır ile Sovyet Bloğu arasında gerçekleşen silah anlaşmasının 'tek seferlik bir ilişki' olduğunu varsaymak ve İsrail'in silah taleplerine olumsuz yanıt vermektir. İsrail'i desteklersek her halükarda kaybederiz." Ancak ABD'den silah arayışlarını sürdüren İsrail, 1956 Martında yine kapsamlı silah taleplerinde bulunmuş ve bu talepler de reddedilmişti. Bu noktada ABD'nin İsrail'den gelen bu talebe olumsuz yanıt vermesi, Washington'un Orta Doğu'ya angajmanı ile ilişkili olduğu kadar, uluslararası ve bölgesel konjonktürle de yakından ilişkiliydi. Yine Dışişleri Bakanı Dulles'in sözleri, bu durumu açıklamaktaydı:¹³⁴

"Sovyetlerin Araplara silah sevk etmesiyle oluşan olumsuz durumun, İsrail'e silah sevk etmemizle çözüleceğini düşünmüyoruz çünkü İsrail'e Amerikan silah satışı Arapları kızdırabilir ve Arap petrolünün kesilmesiyle sonuçlanabilir. Bu, Avrupa'ya ekonomik olarak önemli ölçüde zayıflatır ...ve Avrupa, ekonomik yaşamını sürdürebilmek ve petrol ithal edebilmek için Sovyetler Birliği'ne başvurabilir. Böylece İsrail'i kurtarmış oluruz ama Avrupa'ya kaybederiz."

Bununla beraber yukarıdaki açıklamalardan, ABD'nin İsrail'e hiçbir şekilde silah satmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Nitekim ABD kuruluşundan, ilk gelişmiş silah sistemlerini sattığı 1962 yılına kadar İsrail'e bazı askeri satışlar gerçekleştirmişti. Ancak bu satışlar, savunma veya eğitim amaçlı silahları kapsamaktaydı. Örnek vermek gerekirse ABD resmi olarak ilk defa 1949'da yaptığı anlaşma doğrultusunda İsrail'e 62 tane eğitim uçağı satmıştı. 1950'li yıllar boyunca İsrail'e toplam 115 eğitim amaçlı ve hafif uçaklardan satan ABD aynı dönemde 15 tane de helikopter satışında bulunmuştu.¹³⁵ Ancak İsrail'in ABD'den beklentileri, Washington'un verdiği eski ve caydırıcı gücü olmayan silahlardan daha fazlasıydı. Nitekim İsrail Başbakanı Ben Gurion, 1957 Ekiminde ABD'den beklentilerini "*Amerikan silahları, İsrail'in güvenliğine yönelik resmi Amerikan garantörlüğü ve NATO'nun sorumluluk alanının Orta Doğu'yu (İsrail'i) kapsayacak şekilde genişletilmesi*" şeklinde açıklamaktaydı.¹³⁶ Bu beklentilerine olumlu bir yanıt almayan İsrail'in bölgesel konjonktürdeki pozisyonu, ABD'nin silah politikasının zamanla değişmesine neden olmuştur. Bu bağlamda BAC'ın kurulmasının ardından 1958 Temmuzunda Irak'ta yaşanan darbe ile Bağdat'ın Batı oryantasyonundan çıkması; bu değişimde rol oynamıştır.

¹³⁴ Ibid., s. 12.

¹³⁵ SIPRI Arms Transfers Database, *Israel: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1950 to 1960*, 14 May 2008.

¹³⁶ Douglas Little, "The Making of a Special Relationship: The United States and Israel, 1957-68", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 25, No. 4, November 1993, s. 565.

Özellikle Ürdün’de çıkan karışıklıkların ardından Kral Hüseyin rejiminin ayakta kalmasını sağlamak için 1958 Temmuzunda yapılan müdahale, İsrail’e yönelik algılamının değişmesinde tetikleyici bir rol oynamıştır. Zira İsrail, o dönemde ABD ile iyi ilişkileri olmasına rağmen hava sahasını İngiliz ve Amerikan uçaklarına kapatan Suudi Arabistan’ın yerine, hava sahasını bu uçaklara açarak bir şekilde Kral Hüseyin yönetiminin ayakta kalmasına yardımcı olmuştur.¹³⁷ Buna karşılık, Amerikan yönetimi de İsrail’in talep ettiği silah paketinde yer alan 100 adet 106 milimetrelik topun İsrail’e satışına izin vermişti. Bunun haricinde ABD, İsrail’in tank taleplerinin İngiltere tarafından karşılanmasına yönelik aracılık yapmış ve Londra yönetiminin İsrail’e Centurion tipi tankları satmasını sağlamıştır.¹³⁸ **ABD’de İsrail’e yönelik değişmeye başlayan algılama, 1958 Ağustosunda Ulusal Güvenlik Konseyi’nin hazırladığı raporda da göze çarpmaktaydı. Ulusal Güvenlik Konseyi Planlama Kurulu tarafından hazırlanan raporda, ABD “eğer radikal Arap milliyetçiliği ile mücadele etmek ve Basra Körfezi petrolünü elinde tutmak istiyorsa mantıksal bir sonuç olarak Yakın Doğu’da tek güçlü Batı yanlısı ülke olan İsrail’i desteklemelidir” ifadesi bulunmaktaydı.**¹³⁹ Ancak buna rağmen ABD, o dönemde İsrail’in tek silah tedarikçisi olmama politikasını bir süre daha devam ettirecektir. Örneğin Irak’taki rejim değişikliğinin ardından tehdit algılamaları artan İsrail, Irak’taki darbenin hemen ardından ABD’ye denizaltı ve tankların da dahil olduğu bir silah paketi için başvurmuştu. ABD ise bu tür kapsamlı silahları satarak İsrail’in temel silah tedarikçisi haline gelemeyeceğini belirterek bu talebi reddetmişti. Bununla beraber, ABD değişmeye başlayan algılama çerçevesinde İsrail’in bu silahları almak için İngiltere ve Fransa’ya yönelmesini önermiş ve İsrail Dışişleri Bakanı Golda Meir’in Washington ziyareti esnasında İsrail’in, İngiltere, Fransa, İsviçre ve İtalya gibi ülkelerden gelişmiş silah sistemleri almak için ABD tarafından kendisine verilen sivil yardımları da kullanabileceği bildirilmiştir.¹⁴⁰

Bunun üzerine İsrail elde edebileceği silahları almak için yine Avrupa pazarına yönelmiştir. İsrail’in 1960’ların ilk yarısına kadar temel tedarikçileri, hava kuvvetleri açısından Fransa; kara gücü açısından da İngiltere olmuştur. Fransa’dan Süveyş krizi esnasında ve sonrasında aldığı Mystere tipi savaş uçaklarına ilave olarak hava gücünü geliştirmek için Vatour

¹³⁷ Ben-Zvi, *John F. Kennedy...*, op.cit., ss. 13-14.

¹³⁸ Rodman, *Arms Transfer to Israel...*, op.cit., ss. 13-14; Little, “The Making of a...” op.cit, s. 566; Amerikan yönetimi, tank satışında İsrail lehine aracılık etmekle beraber, İngiltere’nin İsrail’e denizaltı satışına engel olmuştu. Bkz. Levey, op.cit, 96.

¹³⁹ Ben-Zvi, *John F. Kennedy...*, op.cit., s. 15.

¹⁴⁰ Herbert Druks, *The Uncertain Friendship: The U.S. and Israel from Roosevelt to Kennedy*, New York: Greenwood Press, 2000, s. 203; ABD 1949-1958 döneminde İsrail’e resmi olarak 600 milyon dolar yardımda bulunurken, 1957’de 50 milyon dolar olan yardım miktarını yaşanan bölgesel gelişmelerin ardından 1958’de 85 milyon doların üstüne çıkarmıştır. Bkz. Clyde R. Mark, *Israel: U.S. Foreign Assistance*, Congressional Research Service (CRS), 26 April 2005, s. 13.

ve Super Mystere tipi savaş uçaklarını alan İsrail, 1961’de aldığı gelişmiş Mirage tipi savaş uçaklarıyla hava gücünü zenginleştirmiştir. İngiltere’den ise hem ABD’nin girişimleri hem de Ürdün krizinde oynadığı rol nedeniyle Centurion tipi tankları satın almakta zorlanmayan İsrail, 1965’e kadar İngiltere’den partiler halinde 400’den fazla Centurion tipi tank satın almıştır.¹⁴¹

İsrail bir yandan Fransız uçakları ve İngiliz tanklarıyla envanterini geliştirirken, öte yandan ABD’den gelişmiş silah ve güvenlik garantisi taleplerine devam etmekteydi. Bu bağlamda İsrail’in ABD’den öncelikle almak istediği silahlar arasında, son model 100 savaş uçağı, 500 tank, 300 zırhlı araç, 60 obüs, 250 top ve 600 Sidewinder ve Hawk tipi füzenin yanı sıra iki küçük denizaltı ve çeşitli elektronik teçhizat bulunmaktaydı.¹⁴² Ben Gurion, 10 Mart 1960’ta Amerikan Başkanı Eisenhower ile görüşmesinde “*donanımlı bir İsrail ordusunun bölgedeki Sovyet yayılmacılığının önlenmesinde hayati bir rol oynayabileceğini*” ifade ederek, İsrail’in ihtiyaç duyulan silahların listesini ABD’ye iletmiştir. ABD ise sadece 10 milyon dolar tutarındaki radar sistemlerinin satışına izin verilebileceğini belirterek, sipariş listesindeki diğer silahların satışını reddetmiştir.¹⁴³ Ancak, **savaş uçakları ve tanklar açısından ciddi alımlar yapsa da SSCB’nin Mısır, Suriye ve Irak’ı gelişmiş sistemlerle silahlandırmaya devam etmesinin, İsrail için stratejik kaygılar yarattığını belirtmek gerekir. Bu noktada İsrail, özellikle Hawk füzelerinin alımına önem vermekteydi. Hawk füzelerinin satışının reddedilmesinin ardından Ben Gurion’un yaklaşımı, füzelerin İsrail açısından önemine işaret etmektedir¹⁴⁴:**

“İsrail’in savunması, ağırlıklı olarak üç-dört üste faaliyet gösteren savaş uçaklarına dayanmaktayken BAC, 27’den fazla hava üssüne sahip... Uçaksavar füze korumasının olmadığı bir durumda herhangi bir saldırı, (İsrail) hava üslerini işlevsiz kılar ve bu, bütün savunma kapasitemizi tehlikeye atar. Coğrafi derinliğin olmadığı bir ortamda hiç kimse sadece savaş uçaklarına dayalı bir savunma yapamaz. Radar sistemleri İsrail’in uyarı sistemlerini güçlendirir ancak herhangi bir koruma sağlamaz. Alçaktan uçan uçaklara karşı yerel hava savunması yapan Hawk füzeleri ise hava saldırılarına karşı tek etkili ve güvenilir savunma kalkandır.”

Birinci bölümde vurgulanan defansif realizmin savunma-saldırı dengesi dikkate alındığında İsrail’in, kendi askeri kapasitesine rağmen, rakip ülkelerin saldırı nitelikli silahlarının ağır basması nedeniyle güvenliğine yönelik kaygı duyduğu görülmektedir. Bu

¹⁴¹ SIPRI Arms Transfers Database, *Israel: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1957 to 1967*, 14 May 2008.

¹⁴² Druks, op.cit., s. 205.

¹⁴³ Little, “The Making of a...”, op.cit., s. 567.

¹⁴⁴ Druks, op.cit., s. 204-207.

silahların niteliğinin yanı sıra rakip ülkelerin coğrafi anlamda sınırdaş olması, var olan bu tehdit algılamasının artması sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle İsrail, en azından kısa vadede bu tehdidi önleyebilmek için Ben Gurion'un ifadesiyle savunma karakteri daha ağır basan radar sistemlerini değil; savunma karakterinin yanı sıra caydırıcı ve prestij özelliği de bulunan Hawk füzelerini alabilmek için çabalarını yoğunlaştıracaktır.

b. ABD'nin İsrail'e Doğrudan Silah Satışları

ABD'nin 1962'de İsrail'e Hawk füzelerini satmaya karar vermesi Orta Doğu'nun silahlanma tarihinde yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Nitekim, Hawk füzeleriyle başlayan silah satışları, artarak devam edecek ve 1967 Savaşı'ndan sonra ABD İsrail'in temel silah tedarikçisi haline gelecektir. Böylece ABD, Sovyetler Birliği ile birlikte Orta Doğu'nun silahlanmasına en fazla katkı yapan aktörlerden birisi olacaktır. Orta Doğu'da silahlanmanın getireceği dengesizlikleri, *silah ambargoları*, *Üçlü Deklarasyon mekanizması* ve *silah taleplerinin reddi* gibi araçlarla önlemek isteyen ABD'nin İsrail'e yönelik silah politikasındaki değişikliğin nedenlerini irdelemek gerekir. Bu noktada öncelikle bu silah satışının rakamsal olarak Orta Doğu'nun silahlanması açısından oldukça küçük kaldığını belirtmek gerekir. Nitekim, yapılan anlaşma kapsamında öncelikle altı Hawk bataryasının konuşlandırılması ve aktif hale getirilmesi öngörülen bu paketin toplam tutarı 23 milyon dolarken¹⁴⁵ Sovyetler Birliği'nin o dönemde bölge ülkelerine yaptığı silah satışı yılda ortalama 104 milyon civarındaydı.

Anlaşmanın önemi, tutarından ve kapsamından çok daha anlamlıydı. Zira daha önce açık bir şekilde İsrail'in tedarikçisi olmak istemeyen ABD, bu kez doğrudan yüksek teknolojiye sahip bir gelişmiş silah satışında bulunmaktaydı. Böylece birinci bölümde değinildiği gibi, silah transferi aracılığıyla iki ülke arasındaki ilişkide yeni bir boyuta gelinmişti. ABD, bu satış kararını Sovyetlerin Mısır'a Mig-21 ve TU-16 tipi savaş ve bombardıman uçaklarını satmasından sonra almıştı ve ABD'ye göre, Moskova'nın silah satışları ile birlikte Orta Doğu'daki stratejik denge, sadece İsrail'in değil, ABD'nin de aleyhine dönmeye başlamıştı.¹⁴⁶ Zira önceleri Sovyet etkisini İran-Irak hattında (kuzey kuşağı) durdurmak isteyen Amerikan yönetiminin bu çabaları, önce Moskova'nın Kahire ve Şam aracılığıyla bölge politikalarına angaje olmasıyla sonrasındaysa Irak'taki rejim değişikliğiyle boşa çıkmıştı.

¹⁴⁵ SIPRI Arms Transfers Database, *Israel: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1960 to 1968*, 14 May 2008.

¹⁴⁶ Miglietta, op.cit., s. 131;

1960'lara gelindiğinde Orta Doğu'da 1950'lerden oldukça farklı bir tablo vardı. Bölgedeki Batı nüfuzu giderek azalırken, Sovyet etkisi Irak ve Yemen'le birlikte artmaktaydı. ABD ile iyi ilişkiler içinde olan Suudi Arabistan, Ürdün ve Lübnan gibi ülkeler ise Sovyet destekli ülkeler karşısında zor durumdaydı. Dolayısıyla ABD, bu satışla birlikte sadece İsrail'in bölgedeki pozisyonunu değil; aynı zamanda Sovyetlere karşı kendi pozisyonunu da dengelemeyi amaçlamıştı.¹⁴⁷

ABD'nin, 1949'dan beri İsrail'e temel silah sistemleri satmak istememesinin altında yatan neden, büyük ölçüde Arap ülkelerinden gelecek tepkilerden çekinmesiydi. Bu nedenle sadece kendisine İsrail tarafından doğrudan yapılan silah siparişlerini reddetmemiş; aynı zamanda zaman zaman Üçlü Deklarasyon çerçevesinde İsrail'in gelişmiş silahları almasını engellemişti. Ayrıca, Eisenhower yönetiminin sona ermesinin ardından başa geçen John F. Kennedy yönetimi, genel anlamda Bağlantısız Ülkelerle özeldir ise Mısır ve Yemen gibi bölge ülkeleriyle yeni ilişkiler geliştirmeye başlamıştı. Örneğin, Batı karşıtı söylemlerini yumuşatması, balistik füze üretme faaliyetlerini sonlandırması ve İsrail'le sorunlarını dondurması karşılığında Mısır'a P.L. 480 çerçevesinde 110 milyon dolarlık buğday yardımı yapmaya başlayan ABD, aynı zamanda Mısır'ın beş yıllık kalkınma planına 500 milyon dolara kadar teknik yardım verebileceğini açıklamış ve Yemen'deki yeni yönetimi tanımıştı.¹⁴⁸ Bu bağlamda Hawk füzeleri, daha ziyade savunma amaçlı olarak değerlendirildiğinden, bütün Arap ülkeleriyle ilişkilerin iyileştirildiği bir dönemde yapılacak bir satışın Arap ülkelerinde büyük bir tepki oluşturmayacağı düşünülmüştü.

ABD, bu satış ve ardından kuracağı ilişkilerle İsrail'in bölgedeki politikalarında etkili olma amacını da taşımaktaydı. Kennedy ile beraber Filistin sorununa yönelik yeni açılımlar yapan ABD, o dönemde *Johnson Planı* adı altında yeni bir barış girişiminde bulunmuştu. Özellikle Filistinli mülteciler sorununun çözülmesi, Planın başarısı açısından önemliydi. Bu doğrultuda Hawk satışı, İsrail'e Planı kabul ettirebilmek için bir araç olarak düşünülmekteydi. Zira, bir yandan İsrail'in silah ihtiyacını doğrudan gidererek Tel Aviv'i bölgesel politikalarda istediği yönde etkilemek isteyen ABD, genel anlamda güvenlik kaygılarının ortadan kalkmasıyla, İsrail'in bölgedeki barış girişimlerinde ödün verebileceğini düşünmekteydi. Nitekim, Kennedy'nin özel temsilcisi Myer Feldman, İsrail'e 18 Ağustos 1962'de yaptığı ziyarette, Hawk füzelerinin satışına karşılık, birinci koşul olarak İsrail'in Johnson Planını kabul

¹⁴⁷ Cathy Tackney, "Dealing Arms in the Middle East. Part II: Israel and Egypt Since 1968", *MERIP Reports*, No. 9. May - June 1972, s. 20.

¹⁴⁸ Abraham Ben-Zvi, *Lyndon B. Johnson and the Politics of Arms Sales to Israel: In the Shadow of the Hawk*, London: Frank Cass Pub., 2004, s. 27; Hahn, *Caught...*, op.cit., s. 270.

etmesini istemekteydi.¹⁴⁹ Bunun yanı sıra aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı üzere, İsrail'in nükleer silah üretme faaliyetlerinde bulunması, ABD'nin bu politika değişikliğinde etkili olmuştu.

İsrail'in nükleer faaliyetleri, Eisenhower döneminin son yıllarında yapılan Hawk füzesi taleplerinde de gündeme gelmiş ve Amerikan yönetimi, İsrail'in Dimona'daki nükleer santralinde nükleer silah üretme faaliyetlerine yönelik kaygılarını dile getirmişti. Hatta Amerikan yönetimi, İsrail'in "*bir nükleer silah üretme planının olmadığını hiçbir çekince koymadan deklare etmesini*" talep etmişti. Konu, Kennedy ile Ben Gurion arasında 1961 Mayıs'ında yapılan görüşmede de gündeme gelmiş ve Ben Gurion, "*nükleer reaktörün sadece İsrail'in ucuz enerji ihtiyacını karşılamak için kullanılacağını*" söylemişti. Ancak özel görüşmelerdeki bu açıklamalardan tam olarak tatmin olmayan Amerikan yönetimi, Feldman'ın İsrail'e yaptığı ziyarette, Johnson Planının kabulünün yanı sıra ikinci koşul olarak "*İsrail'in nükleer silah üretip üretmediğinin anlaşılması için Amerikalı uzmanların Dimona'daki nükleer santrali ziyaret edip denetimler yapmasını*" talep etmiştir.¹⁵⁰ Bu taleplerin gerçekleşmesinin haricinde, ABD aslında İsrail'in stratejik kaygılarını konvansiyonel silahlarla gidererek İsrail'in nükleer silah programından vazgeçmesini sağlama düşüncesindeydi. Son olarak, ABD'nin bu satış kararında iç politik gelişmelerin ve özellikle yıllardır süren İsrail yanlısı lobinin baskısının da etkisi olduğu açıktı.¹⁵¹

Toparlamak gerekirse, ABD'nin, Hawk füzelerini satmasıyla değişen İsrail'e yönelik silah politikasında, Arap ülkelerinin tepkisini çekmeden bölgesel dengede Sovyetlere karşı pozisyonunu güçlendirmek ve İsrail üzerinde nüfuz oluşturarak bölgesel politikalarda daha rahat bir hareket alanına sahip olmak gibi düşünceler önemli rol oynamıştır. Amerikan yönetimi aynı zamanda iç politikasındaki baskıları da bir süreliğine dizginlemiştir. Ancak Kennedy döneminde gerçekleşen Hawk füzelerinin satışıyla, İsrail'e yönelik beklentilerinin gerçekleştiğini söylemek güçtür. Nitekim, füze satışının 1962 Eylülünde kamuoyuna açıklanmasından sonra İsrail, Ürdün'de çıkan karışıklıklar ve radikal rejimlerin faaliyetlerinin artmasını gerekçe göstererek Johnson Planını kabul etmeyeceğini bildirmiş ve nükleer tesislerinin denetimine yanaşmamıştır.¹⁵²

¹⁴⁹ Little, "The Making of a...", op.cit., s. 568.

¹⁵⁰ Ibid., s. 569; Rodman, *Arms Transfer to Israel...*, op.cit., s. 15.

¹⁵¹ Miglietta, op.cit., s. 132.

¹⁵² Dimona nükleer tesisinin denetimi, ABD Başkanı John F. Kennedy suikastından sonra bir süre gündemden düşmüştür. Bkz. Ben-Zvi, *Lyndon B. Johnson...*, op.cit., s. 34.

ABD-İsrail arasındaki silah ilişkisi, bu gelişmelere rağmen Kennedy suikastının ardından başa geçen Lyndon B. Johnson döneminde artarak devam etmiştir. 1965'e gelindiğinde ABD bu kez Hawk gibi savunma karakterli bir silah sistemini değil; saldırı yönü ağır basan M-48 Patton tipi tankları İsrail'e satmıştır. 29 Temmuz 1965'te resmîyet kazanan anlaşmaya göre ABD, İsrail'e 210 tane M-48 tipi Patton tipi tankın yanı sıra bu tanklarda kullanılan standart 90 mm'lik topların yerine kullanılmak üzere 105 mm'lik toplar, yedek parçalar ve mühimmat satmaktaydı. Bu noktada İsrail'in tank talebinin, aslında ilk olarak Kennedy döneminde yapıldığını belirtmek gerekir. Buna göre İsrail, 300'ü bir yıl içinde 200'ü ise sonraki iki-üç yıl içinde olmak üzere toplam 500 tanka ihtiyaç duyduğunu belirten talebini ilk olarak 1963 Kasımında yapmıştı. ABD ise İsrail'in envanterlerini güçlendirmek için tanklara duyduğu ihtiyacı kabul etmekle beraber, ilk dönemlerde bu siparişi doğrudan karşılama konusunda bazı çekincelere sahipti. ABD'nin sahip olduğu çekinceler, Orta Doğu'ya yönelik geleneksel Amerikan silah politikasının dışına çıkılacak olmasından, tank satışına Arap ülkelerinden gelecek tepkilerden ve özellikle İsrail'in nükleer araştırma programları ile karadan karaya füze (SSM- surface-to-surface missile) geliştirme faaliyetlerinden kaynaklanmaktaydı. Zira, İsrail'in yürüttüğü nükleer programla, nükleer silah sahibi olmaya çalıştığından şüphelenen ABD, İsrail'in aynı zamanda uzun menzilli SSM geliştirme faaliyetlerinin de bununla ilişkili olduğunu düşünmekteydi. Nitekim, geliştirme ve üretim aşamaları oldukça maliyetli olan SSM'lerin, konvansiyonel savaş başlığı takılarak kullanılması, ekonomik ve askeri açıdan çok da anlamlı görülmemekteydi. Bu nedenle ABD'li yetkililer, ilk talebin ardından tank satışını İsrail'in SSM ve nükleer programıyla ilişkilendirerek, İsrail'in bu programlardan açık bir şekilde vazgeçmesi karşılığında tank satışının gerçekleştirilebilirliği üzerinde durmaya başlamışlardı. Ancak İsrail'in, tank satışı ile nükleer ve SSM faaliyetlerinin bir arada değerlendirilmesine kesin bir şekilde karşı çıkması, ABD'nin bu konuda fazla ısrarcı davranmamasına neden olmuştur.¹⁵³

ABD, bölgesel denkleme ve iç politikasında yaşanan gelişmelerin ardından, bir yandan İsrail'e tank tedarik etmek isterken öte yandan bu satışın ortaya çıkmasıyla Arap ülkelerinden gelecek tepkilerden de çekinmekteydi. Bu nedenle ilk olarak tank satışını doğrudan yapmak yerine dolaylı yöntemlerle bu satışı gerçekleştirmeye çalıştı. ABD Başkanı Johnson ile İsrail Başbakanı Levi Eshkol arasında 1 Haziran 1964'te Washington'da gerçekleşen görüşmede, İsrail'in İngiltere'den Centurion tankları veya Federal Almanya Cumhuriyeti'nden (FAC) M-48 Patton tankları satın alabileceği ve Amerikan yönetiminin, bu satışın gerçekleşmesi için elinden

---

¹⁵³ Rodman, *Arms Transfer to Israel...*, op.cit., ss. 17-20.

gelen her türlü desteği vereceği belirtilmekteydi.¹⁵⁴ Bu noktada İsrail, 1963'te yaptığı anlaşmayla İngiltere'den zaten 250 adet Centurion tipi tank satın almış ve bu tankların teslimatının 1963-1967 yıllarında yapılması öngörülmüştü.¹⁵⁵ Ayrıca İsrail ordusu, cephede daha kısa sürede lojistik destek verilmesini gerektiren Centurion tankları yerine, daha otonom sayılabilecek ve Centurion tanklarından daha uzun süre yol gidip daha fazla mühimmat alabilen M-48 Patton tanklarını envanterlerine katmak istemekteydi.¹⁵⁶ Bunun yanı sıra İsrail, zaten silah ticareti içinde olduğu İngiltere'den aynı tür tankları almak yerine Amerikan üretimi Patton tipi tankları, ABD'den veya onun aracılığıyla FAC'dan alarak ABD ile silah ilişkisini siyasi zeminde geliştirmeyi amaçlamaktaydı. Bu nedenle İsrail, M-48 tanklarını doğrudan ABD'den alamayınca, dolaylı olarak Federal Almanya'dan alma alternatifini tercih etmiştir.

ABD'nin tankları FAC aracılığıyla İsrail'e satma girişimine, Bonn hükümeti tarafından ilk aşamada karşı çıkılmıştır. Zira, bu kadar kapsamlı bir silah satışının ortaya çıkmasıyla, Arap ülkelerinin başta Doğu Almanya'yı tanımak şeklinde vereceği tepkilerden çekinilmekteydi. Bununla beraber gerçekleşmesi öngörülen tank satışı, aslında İsrail ile FAC arasındaki ilk silah satışı olmayacaktı. Çünkü Federal Almanya 1959'dan beri İsrail'e gizli bir şekilde helikopter, anti-tank füzeleri ve uçak satmıştı.¹⁵⁷ Johnson-Eshkol görüşmesinin ardından FAC Başbakanı Ludwig Erhard'ın Washington ziyaretinde konunun gündeme getirilmesiyle başlatılan müzakereler sonucunda Batı Almanya'nın İsrail'e 150 M-48 tankı satması konusunda anlaşılmıştır. Anlaşmaya göre ABD, FAC'ın İsrail'e vereceği tanklarla oluşacak açığı daha gelişmiş M-48 tanklarını Batı Almanya'ya vererek kapatacak ve İsrail'e gönderilecek olan tankların daha gelişmiş atış sistemleriyle donatılmasına doğrudan yardımcı olacaktı.¹⁵⁸

Ayrıca anlaşmanın en önemli unsurlarından birisi, hem anlaşmanın kendisinin hem de teslimatların büyük bir gizlilik içinde yapılacak olmasıydı. Ancak üçlü tank anlaşması, 1964 Ekiminden itibaren medya tarafından kamuoyunda ifşa edilmiş ve Batı Almanya üzerindeki tepkiler artmaya başlamıştır. Bunun üzerine Alman Başbakanı Ludwig Erhard 12 Şubat 1965'te İsrail'e yönelik silah sevkiyatının durdurulduğunu açıklamak zorunda kalmıştır. Tank anlaşmasının başlamasından, FAC'ın sevkiyatı durdurduğu 1965 Şubatına kadar geçen

---

¹⁵⁴ Ibid., s. 21.

¹⁵⁵ SIPRI Arms Transfers Database, *Israel: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1960 to 1968*, 14 May 2008.

¹⁵⁶ Ben-Zvi, *Lyndon B. Johnson...*, op.cit., ss. 45-46.

¹⁵⁷ Sonradan ortaya çıkan bilgiler, Federal Almanya'nın 1959'dan beri İsrail'e 25-30 milyon dolarlık silah verdiğini göstermiştir. Bkz. Tackney, *"Dealing Arms...Part-II"*, op.cit., ss. 20-21; SIPRI Arms Transfers Database, *Israel: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1960 to 1968*, 14 May 2008.

¹⁵⁸ Gluska, op.cit., s. 29; Miglietta, op.cit., ss. 131-132.

dönemde Almanya'dan İsrail'e sadece 40 tank sevk edilmişti.¹⁵⁹ Bunun üzerine İsrail, tankların geri kalanını ABD'den satın almak için girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Ancak bu dönemde ABD'nin tank satışını doğrudan üstlenmesinden önce çözülmesi gereken bazı konular bulunmaktaydı. Bunlardan en önemlisi, şüphesiz Ürdün'ün ABD'den istediği tank ve uçaklardı.

ABD'nin Ürdün'e istenen silahları satmaması durumunda Amman'ın Sovyet pazarına yönelme ihtimali, Beyaz Saray tarafından büyük bir kayıp olarak değerlendirilmekteydi. Ürdün Kralı Hüseyin, ABD Savunma Bakanı Robert S. McNamara ile 15 Nisan 1964'te yaptığı toplantıda “*Sovyetlerle ilişkileri geliştirme bağlamında ekonomik ve ideolojik olarak cazip tekliflerin geldiğini; örneğin Sovyetlerin Mig-21 tipi savaş uçaklarını asıl fiyatının üçte ikisine satmayı önerdiğini*” belirtmiş ve Ürdün'ün “*ABD'nin dostu olarak bu dostluğu sürdürmek istediğini*” vurgulayarak silah taleplerinin karşılanıp karşılanmayacağını sormuştu.¹⁶⁰ ABD Ürdün'ü kaybetmek istemese de talep edilen silahların Ürdün'e verilmesi durumunda da başta İsrail'in pozisyonu olmak üzere bölgesel dengelerin değişmesi söz konusu olacaktı. Bu bağlamda Amerikan yönetimi bir “*orta yol*” bularak sorunu çözmeye çalışmıştır. Buna göre Ürdün'e talep ettiği tanklar satılacak ancak herhangi bir uçak satışında bulunulmayacaktı. Teslimatlar Ürdün'ün istediği gibi hemen yapılmayacak anlaşmanın imzalanmasının ardından birkaç yıla yayılarak gerçekleştirilecekti. Böylece Ürdün'e silah satılmasıyla Ürdün Amerikan etki alanında tutulmuş olacaktı. Öte yandan ABD, İsrail'e “*güvenliğini önemseydiğini ancak Amerikan silahlarına sahip bir Ürdün'ün, Sovyet silahlarına sahip bir Ürdün'e tercih edilmesi gerektiğini*” vurgulayacaktı. Ayrıca Ürdün'e önerilen M-48 tankları, İsrail'e satılması planlanan geliştirilmiş versiyonlar yerine, ilk üretilen tiplerden olacağından; İsrail, Ürdün karşısındaki avantajını koruyacaktı. Bu bağlamda ABD'nin vereceği M-48 tanklarına karşılık Ürdün, Sovyetlerden silah almamayı kabul etmiş ve alacağı yeni tankları Batı Şeria bölgesine yerleştirmemeyi taahhüt etmiştir.¹⁶¹

Böylece İsrail'in tepkisini minimuma indirmeyi amaçlayan Amerikan yönetimi, İsrail'le yapılan görüşmeler sonucunda iki ülke arasında 10 Mart 1965'te kabul edilen *Karşılıklı Anlaşım Memorandumu (Memorandum of Understanding)* ile de İsrail'e doğrudan tank satışına karar vermiştir. Buna göre İsrail, “*Orta Doğu'da ilk nükleer silah sahibi ülke olmamayı*” taahhüt ederken, ABD de İsrail'e “*belirli silahları uygun kredi koşullarında satacak veya üretilmesine yardımcı olacaktı*”. Belgeye göre ABD, “*İsrail'e en az Ürdün'e sattığı sayıda tankı doğrudan*

¹⁵⁹ Ben-Zvi, Lyndon B. Johnson..., op.cit., s. 47.

¹⁶⁰ Ibid., s. 48.

¹⁶¹ David Rodman, “Armored Breakthrough: The 1965 American Sale of Tanks to Israel”, *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 8, No. 2, June 2004, ss. 6-7.

*satacak ve Federal Almanya ile olan silah anlaşmasındaki tankların teslim edilememesi durumunda, teslimatın gerçekleştirilemeyen kısmını da doğrudan karşılayacaktı". Ayrıca "Ürdün, ABD'den aldığı tankları Şeria nehrinin doğu yakasında tutacak ve ABD ile İsrail arasındaki tank anlaşması, iki ülke tarafından ortak bir şekilde açıklanmayıncaya kadar gizli tutulacaktı".*¹⁶² İsrail, bu Memorandum çerçevesinde ilk teklifini yaptığı 19 Nisan 1965'te ABD'den Ürdün'e sattığı tanklara karşılık toplam 210 M-48 tankı ile Mısır'ın Sovyetlerden aldığı gelişmiş savaş uçaklarına karşılık 50 savaş uçağı talebinde bulunmuştur. Buna karşılık ABD, *"tankları tedarik edebileceğini belirtmiş ancak İsrail'in Batı Avrupa'daki kaynaklarından savaş uçağı alabilmesi halinde İsrail'e savaş uçağı satışında bulunmayacağını"* açıklamıştır.¹⁶³ Nihayetinde Memorandum'a dayalı silah anlaşması iki ülke arasında 29 Temmuz 1965'te imzalanarak resmîyet kazanmış ve anlaşma kapsamında 34 milyon dolarlık kredinin yanı sıra 40'ı Almanya'dan olmak üzere toplam 210 tankın teslimatı, 1965-1966 yılları arasında yapılmıştır.

Bu noktada Hawk füzelerinden sonra ABD'nin savunma yönünden ziyade saldırı yönü tartışmasız bir şekilde ağır basan M-48 Patton tanklarını İsrail'e satması, bundan sonra iki ülke arasında gerçekleşecek silah anlaşmaları düşünüldüğünde, önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zira ABD, İsrail'e tank satışını ilk aşamada sadece tek seferlik bir eylem gibi yansıtırsa da¹⁶⁴ bunun üzerinden bir yıl geçmeden İsrail'e savaş uçağı satmasıyla, İsrail'in temel tedarikçisi haline gelmeye başlamıştır. Bu bağlamda tank satışının arkasında yatan nedenleri toparlamak gerekirse, öncelikle 1960'lı yıllarla beraber İsrail'in Batı Avrupa'daki silah kaynaklarından Fransa ve Batı Almanya'yı kaybettiği belirtilmelidir. Aynı dönemde SSCB'nin Mısır, Suriye ve Irak'ı silahlandırmaya devam etmesi, Orta Doğu'da genel anlamda ABD özelinde ise İsrail açısından stratejik bir açık oluşturmaktaydı. Ayrıca ABD'nin 1960'ların başında Mısır'la olan yakınlaşmasında mesafe kat edilememesi üzerine bu politikasından vazgeçmesi, bölgesel denklemde İsrail'in lehine olmuştu. Sovyetlerden silah almaması karşılığında Ürdün'e Amerikan tanklarının satılması ise bölgesel silah dengesini ve iç politikasındaki dengeleri korumaya çalışan ABD'nin İsrail'e silah satmasında bir başka etkendi.¹⁶⁵ Son olarak, önceleri İsrail üzerinde baskı kuran ve silah satışlarını doğrudan İsrail'in SSM ve nükleer faaliyetlerinin denetlenmesine bağlayan Amerikan yönetiminin, bu konuda esnek davranmaya başladığı görülmektedir. Nitekim, önceleri katı bir şekilde SSM ve nükleer faaliyetlerin denetlenmesi şartına bağlanan silah satışları; sonradan İsrail'in bölgede ilk nükleer silah sahibi olmamasına

¹⁶² Ben-Zvi, *Lyndon B. Johnson...*, op.cit., ss. 62-63; Rodman, *Arms Transfer to Israel...*, op.cit., ss. 25-26.

¹⁶³ Little, "The Making of a..." op.cit, s. 576; Gluska, op.cit., ss. 30-31.

¹⁶⁴ Ben-Zvi, *Lyndon B. Johnson...*, op.cit., s. 67.

¹⁶⁵ Rodman, "Armored Breakthrough..." op.cit., ss. 9-11.

dönüşmüştür.¹⁶⁶ Bu bağlamda tank satışı ve arkasından gelecek olan silah anlaşmalarında **“kendini güvende hissedecek olan İsrail’in kitle imha silahlarına yönelmeyeceği”** varsayımı etkili olmuştur.

ABD’nin İsrail’e Hawk füzeleri ve M-48 tipi tankların ardından üçüncü doğrudan silah satışı olan Skyhawk tipi savaş uçaklarının 1966 başında İsrail’e satması, iki ülke arasında gerçekleşen silah alış verişinin taktik değil stratejik bir ilişki haline geldiğini göstermekteydi. Bu bağlamda 1965 Martında yapılan Memorandum her ne kadar ağırlıklı olarak tank satışı üzerinde durmaktaysa da Memorandum’da *“İsrail’in Batı kaynaklarından belirli sayıda uçak almasını sağlayacağı; bunun gerçekleşmemesi durumunda ise kendisinin İsrail’e savaş uçağı tedarik edeceği”* şeklinde genel bir ifade yer almaktaydı.¹⁶⁷ Aslında İsrail’in ABD’den savaş uçağı alma girişimleri 1964 Mayısında başlamış ve 1965 Şubatında tankların yanı sıra savaş uçağı talebi de yenilenmişti. Bu noktada İsrail ABD’den öncelikle o dönem Amerikan envanterlerindeki en gelişmiş savaş uçağı olarak bilinen *F-4 Phantom* tipi savaş uçaklarını almak istemekte; bunun gerçekleşmemesi durumunda ise ikinci önceliklerini *A-6 Intruder* tipi savaş uçaklarına vermekteydiler. Bu iki tip uçağa göre daha kısa menzilli ve daha az mühimmat taşıyabilen *A-4 Skyhawk* uçakları ise İsrail’in öncelik sıralamasında üçüncü sırada yer almaktaydı. 1965 Temmuzunda tank alımlarının garanti altına alınmasından sonra Ekim ayında savaş uçağı taleplerini bir kez daha dile getiren İsrail, önce ABD tarafından Batı Avrupa pazarına yönlendirilmiş ancak İsrail’in istediği donanıma sahip uçaklar bu pazarda bulunamayınca, ABD yine doğrudan İsrail’e silah satışı içine girmiştir. Buna göre 1966 Şubatında imzalanan ve yaklaşık 72 milyon dolar tutan anlaşmayla ABD İsrail’e 48 tane *A-4 Skyhawk* uçağı satmaktaydı.¹⁶⁸ İsrail bunun karşılığında, Orta Doğu’da ilk nükleer silah sahibi ülke olmaya ve Dimona’daki reaktörüne periyodik Amerikan denetimleri yapılmasına yönelik taahhütlerini teyit etmekte; bundan sonraki kapsamlı silah alımları için ABD yerine Batı Avrupa nezdinde girişimlerde bulunacağını, Ürdün’e yönelik savaş uçağı satışına muhalefet etmeyeceğini ve ABD tarafından açıklanana kadar, bu anlaşmanın gizli kalacağını kabul etmekteydi.¹⁶⁹

ABD, İsrail’e bu savaş uçaklarını satma kararı alırken aynı zamanda daha önce uçak talebini reddettiği Ürdün’e de 23 adet *F-104* tipi savaş uçağı satarak¹⁷⁰ Kral Hüseyin’in savaş

¹⁶⁶ Ben-Zvi, *Lyndon B. Johnson...*, op.cit., s. 62.

¹⁶⁷ *Ibid.*, s. 88.

¹⁶⁸ Bkz. Rodman, *Arms Transfer to Israel...*, op.cit., ss. 28-30; Little, “The Making of a...”, loc.cit.

¹⁶⁹ Rodman, *Arms Transfer to Israel...*, op.cit., s. 30.

¹⁷⁰ SIPRI Arms Transfers Database, *Jordan: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1960 to 1968*, 16 May 2008.

uçağı için Sovyetlere yönelmesini engellemeyi amaçlamıştı. Bir başka iddiaya göre ise Sovyet Mig-21'lerini almak üzere olan Ürdün'ü, bundan vazgeçirmek için bu ülkeye savaş uçağı satmak zorunda kalınması, ABD'nin İsrail'e Skyhawk'ları satmasına neden olmuştu.¹⁷¹ Bu görüşlerden hangisi doğru olursa olsun, asıl önemli olan ABD'nin bu satışla beraber İsrail ile stratejik bir silah ilişkisi içine girdiği ve Orta Doğu'ya yönelik silah politikasının İsrail lehine değiştiği gerçeğidir. Zira, Hava Kuvvetleri ağırlıklı olarak İngiliz ve Fransız uçaklarından oluşan İsrail, daha uzun menzile sahip olan Skyhawklar'ın alımıyla, ortak sınıra sahip olduğu ülkelerin dışına da doğrudan saldırı yapabilir hale gelmiş¹⁷² ve ABD ile geliştirdiği silah ilişkisine önemli bir halka daha eklemiştir.

c. İsrail'in Nükleer Silah ve Balistik Füze Üretme Faaliyetleri: Caydırıcılık Stratejisi

İsrail, 1950'li ve 1960'lı yıllarda kalıcı bir silah kaynağı ve güvenlik garantisi elde edebilmek için yoğun faaliyetlerde bulunmuş ve bu noktada Fransa ile geliştirilen silah ticareti sonucunda Paris, 1950'li yıllarda İsrail'in temel tedarikçisi haline gelmişti. Ancak İsrail aynı zamanda ABD'den gelişmiş silah ve güvenlik garantisi arayışlarını sürdürmüştü. Bu bağlamda 1967 Savaşı'na doğru gelindiğinde ABD'nin, Fransa'nın yerine artık İsrail'in temel silah tedarikçisi haline geldiği görülmektedir. İsrail konvansiyonel silahlanma alanında talep ettiği gelişmiş silahları bu şekilde envanterlerine katarken, aynı zamanda kitle imha silahları alanında da çalışmalarını sürdürmüş ve yukarıda değinildiği gibi bu faaliyetleri zaman zaman silah alım pazarlıklarına da yansımıştır. İsrail'in nükleer silah elde etme girişimlerine yönelten nedenleri kapsamlı bir şekilde tartışmak, çalışmanın amacını aşacaktır. Bununla beraber, Seymour Hersh'in Ben Gurion'a atfen aşağıdaki ifadeleri, aslında İsrail'i nükleer silaha yönelten nedenleri de özetlemektedir:¹⁷³

“...Ben Gurion'un kâbusu, yakınlarının da bildiği gibi, bu kez Arapların yapacağı bir 'soykırım'dı. Hep tekrarladığı gibi, İsrail'in tek güvencesi, kendi savunmasını oluşturmak ve sadece kendisine güvenmekle gerçekleşebilirdi. 'İsrail nedir ki?' diyordu. '...Sadece bir nokta! Bu Arap dünyasında yaşamaya nasıl devam edebilir?'...”

İsrail'in nükleer silah faaliyetleri, geçmişte olduğu gibi günümüzde de İsrail tarafından resmi olarak kabul edilmeyen ancak ret de edilmeyen önemli bir konudur. Ancak zaman içinde

¹⁷¹ Bkz. Ben-Zvi, *Lyndon B. Johnson...*, op.cit., s. 87.

¹⁷² Miglietta, op.cit., s. 134.

¹⁷³ Seymour Hersh, *Samson'un Tercihi: İsrail, Amerika ve Bomba*, Çev. Belma Aksun, İstanbul: Beyan Yayınları, 1992, s. 34.

ortaya çıkan bilgiler, belgeler ve gelişmeler doğrultusunda, nükleer enerjiyi barışçıl amaçlarla kullanmak için 1950'li yıllardan beri nükleer bir program yürütmeye başlayan İsrail'in, aynı zamanda bu program sayesinde nükleer silah sahibi olduğu artık tartışılmamaktadır.¹⁷⁴ İsrail'in nükleer faaliyetlerinin altyapısı, esasında 1948'de İsrail devletinin kurulmasıyla beraber başlamıştır. Bu bağlamda 1948'den itibaren Weizmann Enstitüsü ve İsrail ordusu bünyesinde yürütülen nükleer araştırma faaliyetleri, 1952'de İsrail Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak gizli bir şekilde kurulan *Atom Enerjisi Komisyonu*'nun koordinasyonu altında yürütülmeye başlanmıştır. Bu noktada nükleer enerji araştırmalarının Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak gizli bir şekilde yürütülmesinin yanı sıra, 1940'lı yıllardan 1966'ya kadar İsrail'in nükleer faaliyetlerinin başında olan Ernst David Bergmann'ın "*atom enerjisini barışçıl amaçlar için geliştirerek, nükleer seçeneğe (silaha) de ulaşırsınız. İki tür nükleer enerji yoktur.*" şeklindeki sözleri de aslında İsrail'in ilk dönemlerden itibaren nükleer silah üretmeye yönelik isteğine işaret etmektedir.¹⁷⁵

İkinci bölümde vurgulandığı gibi, **nükleer silahlar caydırıcılığı en yüksek kitle imha silahı** olmakla beraber aynı zamanda geliştirilmesi açısından hem ekonomik hem de teknolojik olarak en maliyetli silahtır. Bu nedenle İsrail, nükleer programını başlatabilmek için 1940'ların sonundan itibaren Avrupa'daki Yahudi bilim adamlarını İsrail'e getirmeye başlamıştı. Ancak nükleer programda eşğin aşılabilmesi için nükleer bir gücün desteğine ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu konuda İsrail'e destek vererek nükleer altyapıya kavuşmasını sağlayan ülke Fransa olmuştur. Geri planı İsrail'in kurulması öncesine dayanan Fransız-Yahudi işbirliği, Mısır'da ortaya çıkan Hür Subaylar hareketinin de etkisiyle İsrail ile Fransa arasında bir stratejik yakınlaşmaya dönüşmüş ve bu yakınlaşma, etkisini en fazla konvansiyonel silahlanma alanında göstermişti. Bu yakınlaşma bağlamında 1953'te Fransa ile İsrail arasında nükleer alanda resmi ve kurumsal bir işbirliği de başlamıştır.¹⁷⁶

İsrail'in "*barışçıl amaçlar için*" nükleer araştırma yaptığı ve 1952'de kurulan Atom Enerjisi Komisyonu'nun bu alanda ilerlemeler kaydettiği İsrail tarafından ilk olarak 1954 Kasımında kamuoyuna açıklanmıştır. Ardından nükleer enerjinin barışçıl amaçlar için kullanılmasına yönelik olarak ABD tarafından oluşturulan *Barış İçin Atom Programı*'na katılan

¹⁷⁴ İsraili yetkililer nükleer silah üretme iddialarını 1950'li ve 1960'lı yıllarda şiddetli bir şekilde reddederken; bu dönemden sonra güvenliğini ve konvansiyonel silahlanmasını sağlamak için nükleer silah konusunu bir caydırıcılık ve pazarlık unsuru haline getirecektir. 1986'da yaşanan "*Mordechai Vanunu*" olayıyla birlikte "*içeriden*" ilk kez elde edilen bilgiler sayesinde İsrail'in nükleer silahlara sahip olduğu bir sır olmaktan çıkmıştır.

¹⁷⁵ Bkz. Avner Cohen, *Israel and the Bomb*, New York: Columbia University Press, 1998, ss. 15-16; Zaki Shalom, "Israel's Nuclear Option Revisited", *Journal of Israeli History*, Vol. 24, No. 2, 2005, s. 269.

¹⁷⁶ Peter Pry, *Israel's Nuclear Arsenal*, Colorado: Westview Pres, 1984, s. 42.; Ancak iki ülke arasındaki nükleer işbirliği sürecinin başladığı dönemde, Fransa'nın henüz nükleer silaha sahip olmadığını; geliştirme aşamasında İsraili bilim adamlarından da yararlandığı ve ilk nükleer silahını 1960'ta geliştirdiğini belirtmekte yarar var.

İsrail, ABD ile 12 Temmuz 1955'te Tel Aviv'in güneyindeki Nahal Soreq bölgesinde küçük bir nükleer reaktör kurulması konusunda anlaşma yapmıştır.¹⁷⁷ Ancak ABD ve İsrail arasındaki nükleer işbirliği, sivil alanın dışına çıkmayacağından, İsrail Fransa ile işbirliğini yoğunlaştırarak devam ettirmiştir. Zira ABD, 1954'te çıkardığı *Atom Enerjisi Yasası* bağlamında, kurduğu nükleer reaktörleri periyodik olarak denetleme hakkına da sahip oluyordu. Programa katılan bir ülkenin, nükleer silah geliştirmedeğini garanti altına almak için tesislerde denetimler yapılması, İsrail açısından ABD desteğiyle nükleer silah üretmeyeceği anlamına gelmekteydi.¹⁷⁸ Bununla beraber *Bariş İçin Atom Programı* çerçevesinde 1960'a kadar 50'den fazla İsrailli bilim adamının ABD'de nükleer enerji konusunda eğitim almaları,¹⁷⁹ bu tarihten sonra İsrail'in diğer alanlardaki nükleer faaliyetlerini yürütmesine katkı sağlamıştır.

Fransa ile geliştirilen nükleer ilişki 1957 Ekiminde iki ülke arasında imzalanan yeni bir anlaşmayla farklı bir aşamaya gelmiştir. Zira, bu anlaşmanın ardından 1958'de Negev çölündeki Dimona'da bir nükleer santral inşa edilmeye başlanmıştır. Anlaşmaya göre Fransa, İsrail'e Dimona'da uranyum tedarik edecek ve nükleer reaktör ile plütonyum ayrıştırması konusunda teknik yardım verecekti. İsrail ise Dimona'daki santrali, askeri amaçlar için kullanmaya karar verirse, Fransa'yı bilgilendirecek ve Fransa da verdiği desteği kesecekti.¹⁸⁰ Ancak Fransa'nın 1960'ta İsrail'le Dimona reaktörünün inşasına yönelik yaptığı yardımları resmi olarak kesmesi, bir süreliğine İsrail'in faaliyetlerini tek başına üstlenmesine neden olsa da yapılan müzakerelerle İsrail'in nükleer reaktörü kamuoyuna açıklaması ve burada bir nükleer silah üretmemeyi taahhüt etmesi karşılığında Fransız özel şirketlerinin reaktörün inşasına devam etmesi kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda nükleer reaktörün yapımını üstlenen en önemli firma olan Fransız *Saint-Gobain Nucleire* şirketi, Dimona'daki faaliyetlerini 1965'e kadar sürdürecektir.¹⁸¹ Böylece nükleer alanda gelişen Fransız-İsrail işbirliği sayesinde Fransa, İsrail'e nükleer silah yapımına ilişkin en önemli malzemeler olan nükleer reaktör ve plütonyum ayrıştırma fabrikasını vermiştir. **Fransa'nın bu reaktörün dizaynı ve Dimona'ya getirdiği teknolojiler düşünüldüğünde, reaktörün askeri amaçlar için kurulduğu şüphe götürmemektedir. İsrail'in reaktör ve çevresinde aldığı sıkı güvenlik önlemleri de bunu destekler niteliktedir.**¹⁸²

¹⁷⁷ Cohen, *Israel...*, op.cit., s. 44.

¹⁷⁸ Hersh, op.cit., s. 30. Soreq reaktörü 1960'ta aktif hale gelecektir.

¹⁷⁹ Pry, op.cit., s. 6.

¹⁸⁰ Shalom, op.cit., ss. 269-270.

¹⁸¹ Pry, op.cit., s. 12; Cohen, *Israel...*, op.cit., s. 75.

¹⁸² Örneğin Dimona reaktörü ve çevresindeki alan, 1960'ların başından beri uçuşa yasak bölge ilan edilmiştir. 1967 Savaşı'nda bu alana yaklaşan İsrail'e ait bir Mirage tipi savaş uçağı, tehlike oluşturmaması için düşürülmüştür. Bkz. Warner D. Farr, *The Third Temple's Holy of Holies: Israel's Nuclear Weapons*, USAF Counterproliferation Center, The Counterproliferation Papers Future Warfare Series No. 2, 1999 s. 6.

Bu arada ABD, Dimona’da askeri güvenlik bölgesinde geniş çaplı inşaat faaliyetleri olduğunu fark ederek ve bunu gündeme getirecek; ancak İsrail, 1960’a kadar bu alanın tekstil fabrikası kurmak için yapıldığını, manganez işleme fabrikası olduğunu veya pompalama istasyonu olduğunu belirterek nükleer çalışmalarını reddedecektir.¹⁸³ Aslında, İsrail ve Fransa, Dimona’daki gizliliği korumak için yoğun çaba göstermiştir. Örneğin Fransa’dan gönderilen büyük parçalar, Paris’in banliyölerinde monte edilip, Fransız gümrüklerinden Latin Amerika’ya gidiyormuş gibi geçiriliyor; Fransız çalışanların akrabalarıyla yazışmaları yine Latin Amerika ülkelerindeki posta kutuları üzerinden gerçekleşiyordu. İsrail ise sahada çalışacak uzmanlarının ve teknisyenlerinin alımını çok dikkatli yapıyordu. Örneğin işe alımdan önce üç ayı bulan sıkı güvenlik soruşturmaları yapılıyor ve Sovyetlere istihbarat gitmemesi için Doğu Avrupa ülkelerinde akrabası olan Yahudiler işe alınmıyordu. Ancak Negev’de Fransızların sayısındaki büyük artış, Fransız okullarının açılması, yeni ve büyük binaların yapılmasının yanı sıra 1960’ta Dimona reaktörünün soğutma kubbesinin uzaktan rahatlıkla fark edilir hale gelmesinden sonra, bu faaliyetleri gizlemek oldukça zorlaşmıştı.¹⁸⁴ Zira, Fransızlarla yapılan yeni anlaşmanın getirdiği “açıklama” yükümlülüğünün ötesinde, nükleer alandaki Fransız-İsrail işbirliği farklı ülkelerdeki gazetelerde çoktan dile getirilmeye başlanmıştı. Ayrıca 1960 Aralığının ilk haftası içinde Amerikan Dışişleri Bakanlığı ve Atom Enerjisi İstihbarat Komitesi, İsrail’in gizli nükleer tesisi bulunduğunu açıklamış ve bu konu, Amerikan basınca daha geniş kitlelere ulaştırılmıştı.¹⁸⁵ Bu nedenle İsrail, Dimona’da nükleer faaliyet yürüttüğünü açıklamak zorunda kaldı.

Dimona’daki nükleer reaktörün varlığının İsrail Parlamentosunda (Knesset) açıklanmasından bir gün önce Şimon Perez, Dimona’yı bilen Savunma Bakanlığı yetkilileriyle yaptığı toplantıda, yapılacak açıklamanın nasıl olacağını ifade etmiştir. Buna göre reaktör, “*Negev çölünün ıslahı için hazırlanmış uzun vadeli bir programın bir bölümü*” olarak lanse edilecek ve sadece “*barışçıl amaçlara yönelik olduğu*” vurgulanacaktı. 21 Aralık 1960’ta Ben Gurion’un Knesset’te yaptığı konuşmayla ilk kez bu kadar geniş bir kesime açıklanan Dimona’daki tesisler, Ben Gurion’a göre “*sanayi, tarım, sağlık ve bilim alanlarında ihtiyaçları karşılamak üzere yapılmış 24 megawattlık bir araştırma reaktörü ve kıraç topraklar ile çöl bitkilerini araştırmak için yapılan bir enstitüden*” oluşmaktaydı. Ben Gurion, “*üç-dört yıldan*

---

¹⁸³ Pry, op.cit., s. 38; Farr, op.cit., s. 5.

¹⁸⁴ Bkz. Hersh, op.cit., ss. 84-91.

¹⁸⁵ CIA, *The French-Israeli Relationship*, Intelligence Report, 26.01.1961, s. 3; Farr, loc.cit.

önce bitirilemeyecek olan araştırma reaktörünün İsraili uzmanlar tarafından tamamen barışçıl amaçlar için inşa edildiğini” belirtmekteydi.¹⁸⁶

Bu aşamadan sonra İsrail’in nükleer faaliyetleri ve nükleer silah üretme ihtimali, özellikle 1960’lı yılların ilk yarısında ABD-İsrail ilişkilerinde temel gündem maddelerinden birini oluşturmuştur. Ancak İsrail’in Dimona’daki nükleer faaliyetlerini kamuoyuna açıklaması, Eisenhower döneminin sonunda gerçekleştiğinden, konunun gündeme oturması, 1961 yılında söz konusu oldu. ABD’nin şüphelerini gidermeye yönelik iki Amerikalı uzmanın 1961 Mayıs’ında Dimona’daki inşaatta kısa bir denetleme yapmalarının ardından aynı ayın sonunda Kennedy ile Ben Gurion’un New York’ta yaptığı görüşmenin önemli konularından biri, İsrail’in Dimona’daki faaliyetleri olmuştur.¹⁸⁷ Toplantıda İsrail tarafının tuttuğu tutanaklara göre, **“Kennedy, tesisin barışçıl amaçlar için mi inşa edildiğini” sormuş, Ben Gurion yanıt olarak “şu an için tek amaçlarının barışçıl olduğunu” belirtmiştir. Ancak devamında “...şu anda değil ama 3-4 yıl sonra araştırma ünitesi kurabileceklerini...şu anda öyle bir niyetlerinin olmadığını...Orta Doğu’daki gelişmelere bakacaklarını...(nükleer silah üretimi konusunun) kendilerine bağlı olmadığını...belki Rusya’nın Çin’e veya Mısır’a (nükleer) bomba vermeyebileceğini ama belki Mısır’ın kendi başına bunu üretebileceğini” belirtmiştir.¹⁸⁸** Dolayısıyla Ben Gurion, her ne kadar hâlihazırda bir nükleer silah üretme planlarının olmadığını belirtse de sözel olarak geleceğe yönelik bağlayıcı bir taahhüt altına girmek yerine, bunun bölgesel konjonktürdeki gelişmelere bağlı olduğunu; tehdit algılamasının artması halinde nükleer silah üretimine yönelebileceklerini ifade etmiştir.

Nükleer enerjinin barışçıl amaçlar için kullanılmasına yönelik olarak Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu’nun (UAEK) yapacağı denetlemeleri *“İsrail’in nükleer sırlarının Arap ülkelerinin veya Sovyetlerin eline geçebileceği”* gerekçesiyle kabul etmeyen İsrail, bunun üzerine İsrail’in nükleer silah üretmeme niyetinden emin olmak isteyen ABD’nin ısrarıyla Dimona’daki inşa faaliyetleri devam ederken 1962 Eylülünde iki kişiden oluşan bir başka Amerikan heyetinin tesisleri denetlemesine izin vermiştir.¹⁸⁹ ABD bu denetimlerle, İsrail’in nükleer silah üretme niyetinin olmadığından emin olmak ve bunu Mısır’a (ve dolayısıyla diğer Arap ülkelere) bildirerek Orta Doğu’da nükleer silahların yayılmasını önlemek istemekteydi. Zira, İsrail’in nükleer silah faaliyeti içinde olması, bölgede yeni savaşları ve silahlanmayı kaçınılmaz kılacaktı. Nâsır, ABD ile ilişkilerin iyileşmeye başladığı bir dönemde, **1963**

¹⁸⁶ Cohen, *Israel...*, op.cit., s. 91; Hersh, op.cit., ss. 107-108

¹⁸⁷ Shalom, op.cit., s. 273.

¹⁸⁸ Cohen, *Israel...*, op.cit., ss. 104-105, 108-109.

¹⁸⁹ Hersh, op.cit., ss. 139-141.

Nisanında Kennedy'nin özel temsilcisine “İsrail'in nükleer silah kapasitesine ulaşması, Arap ülkeleri için bedeli ne olursa olsun, savaşa neden olacaktır.” diyerek, Mısır'ın ve diğer Arap ülkelerinin olası tutumunu açıkça göstermekteydi. Diğer bir deyişle bölgesel silahlanma yarışında üstünlüğü rakibe kaptırma gibi bir ihtimal ortaya çıktığında rakibin bunu askeri yöntemlerle durdurması beklenmektedir. Teorik kısımda belirtildiği üzere bazı yazarlar silahlanma yarışının caydırıcılığı üzerine durmasına karşın Gray'a göre silahlanma caydırıcı olmaktan ziyade olası savaşa hazırlık aşamasına işaret etmektedir. Tehdit algılaması üzerinde duran analistlerin bir kısmı silahlanma olgusunun başlı başına bir tehdit unsuru olduğunu ve tehdit algılamasının büyümesinin rakipler arasında çatışma sürecini başlattığını belirtmektedir.

1961 Mayıs ve 1962 Eylülündeki denetimlerde Dimona'da nükleer silah üretimine yönelik bir bulgu elde edemeyen Amerikalı Araştırma Heyeti, bununla beraber tesisdeki denetlemeler için İsraililerin kendilerine yeterli zaman tanımadığını ve tesisin bütün kısımlarına girişlerine izin verilmediğini ifade etmişlerdi. Bunun üzerine Dimona'nın denetlenmesine yönelik İsrail üzerindeki baskılarını arttıran Kennedy yönetimi, 5 Temmuz 1963'te İsrail'e gönderdiği mektupta İsrail'den aşağıdaki taleplerde bulunmakta ve İsrail'in bunları kabul etmemesi halinde iki ülke ilişkilerinin ciddi yara alacağını belirtmekteydi.¹⁹⁰

- a. (bundan sonraki) ilk denetleme, yakıtın reaktöre konmasından ve tesisin işler hale gelmesinden önce gerçekleşmelidir.
- b. Amerikalı uzmanların, yakıt üretim tesisi ve plütonyum ayrıştırma tesisi de dahil olmak üzere Dimona'daki bütün tesislere ve alanlara giriş hakkı olmalıdır.
- c. Derinlemesine bir denetleme için yeterli zaman verilmelidir.
- d. Tesise yapılacak denetimler yılda iki kez gerçekleştirilmelidir.

İsrail'in bu talepleri kabul etmesiyle 1964'te ilk denetimler başlasa da daha sonra İsrail'in nükleer faaliyetleri konusu iki ülke ilişkilerini geren bir gündem maddesi olmaktan çıkacaktı. Zira, ABD Başkanı Kennedy'nin 1963 Kasımında suikasta uğramasından sonra, Dimona reaktörü 1963 Aralığında faaliyete girmiş; ancak Kennedy'nin yerine geçen Lyndon Baines Johnson'un başkanlığı döneminde, genel anlamda nükleer silahların yayılması özelde ise İsrail'in nükleer faaliyetleri üzerinde Kennedy dönemindeki gibi durulmamıştır.¹⁹¹ Gerçi, yukarıda ifade edildiği gibi, ABD'nin İsrail'e tank satışı aşamasında nükleer konu gündeme gelecek ve iki ülke arasında imzalanan Memorandum'da ifade edilen “İsrail'in Orta Doğu'da

¹⁹⁰ Cohen, *Israel...*, op.cit., ss. 175-176.

¹⁹¹ Gluska, op.cit., s. 28; Shalom, op.cit., s. 274.

ilk nükleer silah sahibi ülke olmamayı” kabul etmesi bundan sonra yeterli görülecekti.¹⁹² Bundan sonra **İsrail’in, nükleer silahlar konusunda “belirsizlik politikası” (nuclear ambiguity/opacity) giderek gelişecek ve yapılan sınırlı saha araştırmalarında nükleer silahlara ilişkin herhangi bir somut bulgu bulunamadığından, bu konu iki ülke arasında herhangi bir sorun oluşturmayacaktır.**

Bununla beraber, İsrail’in henüz geliştirme aşamasında olduğu zenginleştirilmiş uranyum, nükleer silah üretimi için mutlaka elde edilmesi gereken bir maddeydi. 1960’ların ilk yarısındaki bölgesel konjonktür ve İsrail’in özellikle Mısır’dan algıladığı tehdidin artması, nükleer silah elde etme çalışmalarını hızlandırmıştı. Bu bağlamda ABD’de 1965’te ortaya çıkan gelişmeler, İsrail’in zenginleştirilmiş uranyumu gizli kanallar üzerinden Amerikan şirketlerinden elde ettiği şüphesini doğurmuştu. Nitekim, ABD’nin Pennsylvania eyaletinde bomba üretmek için kullanılan zenginleştirilmiş uranyumu Amerikan Hükümeti için nükleer denizaltı yakıtına çeviren *Nuclear Material and Equipment Corporation (NUMEC)* adlı şirkette Atom Enerjisi Kurumu’nca yapılan incelemelerde, bomba yapımı için kullanılan 200 poundluk (yaklaşık 90 kilo) zenginleştirilmiş uranyumun kayıp olduğu ortaya çıkmıştır. Şirketin Başkanı olan Yahudi asıllı Zalman Shapiro hakkında yapılan soruşturmalarda, Shapiro’nun bu uranyumu gizli kanallardan İsrail’e sattığına ilişkin hiçbir kanıt bulunamamıştır. Ancak gerek Shapiro’nun gerekse Başkanlığını yaptığı Apollo’daki tesislerin daha önce İsraili yetkililer ve bilim adamlarınca ziyaret edilmiş olması, bu uranyumun 1965’ten önce İsrail’e ulaştırıldığı düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹⁹³ İsrail’in bu uranyumla en az iki bomba üretebileceği iddia edilmekteydi ve Seymour Hersh’e göre, İsrail 1967 Savaşı’ndan önce temel nükleer silah programlarını bitirmiş ve füzelere takılacak nükleer savaş başlıkları üretebilecek kapasiteye ulaşmıştı.¹⁹⁴

İsrail’in nükleer faaliyetlerinin yanı sıra balistik füze faaliyetleri de 1960’lı yıllarda bölgesel dengeleri sarsacak girişimler arasında yer almaktaydı. 1953’te *İsrail Uçak Endüstrileri (IAI-Israel Aircraft Industries)* şirketini kuran İsrail, bunun yanı sıra yine Savunma Bakanlığı’na bağlı olarak çalışan *İsrail Silah Geliştirme Otoritesi (Rafael)* ve *İsrail Askeri Sanayi (IMI-Israel Military Industries)* şirketleri aracılığıyla füze geliştirme faaliyetlerine başlamıştır. Bu bağlamda

¹⁹² Ben-Zvi, *Lyndon B. Johnson...*, op.cit., ss. 62-63; Memorandum’da geçen belirsiz ifade, “*Israel would not be the first country to introduce nuclear weapons into the region.*” şeklindeydi. Bu ifadenin içerdiği belirsizlik, Amerikan Dışişleri Bakanı Dean Rusk ile İsrail Dışişleri Bakanı Abba Eban arasında 1967 Savaşı’nın hemen ardından yaşanan diyalogla daha iyi anlaşılır. Görüşmede Savaş sonrasında İsrail’in tutumuna yönelik tepkisini ortaya koyan Rusk’ın, “*Orta Doğu’da ilk nükleer silah sahibi olan ülke sakın siz olmayasınız?*” şeklindeki çıkışına Eban, “*Hayır*” diye yanıt vermiş ve ardından “*ama ikinci ülke de biz olmayacağız.*” demiştir. Bkz. Little, “*The Making of a...*”, op.cit., s. 578.

¹⁹³ Pry, op.cit., s. 28; Farr, op.cit., s. 6.

¹⁹⁴ Hersh, op.cit., s. 222.

1958'de Rafael'in geliştirip *Luz* adını verdiği ilk kara saldırı füzesini test eden İsrail, bu füzeyi karadan-karaya, havadan-karaya ve denizden-denize fırlatılabilecek şekilde tasarlamayı planlamıştı. Ancak karadan fırlatılan versiyonunun 27 km menzile sahip olduğu *Luz* füzeleri, roket motorlarındaki ve güdümlenme sistemlerindeki sorunları nedeniyle İsrail ordu birimlerinde yeterli bulunmadığından proje askıya alınmıştır.¹⁹⁵ *Luz*'un haricinde İsrail'in 6 Temmuz 1961'de test ettiği bir diğer füze de IAI tarafından üretilen *Shavit-II* olmuştur. İsrail'in ilk katı yakıtlı füzesi olarak 220 kg ağırlığında ve 77 km menzile sahip olan *Shavit-II*'nin meteorolojik araştırmalar amacıyla dizayn edildiği açıklanmıştır. Ancak **füzeye verilen ad ve füzenin fırlatılma tarihi düşünüldüğünde, *Shavit-II*'nin bölge ülkelerine ve özellikle Mısır'a mesaj vermek amacıyla hazırlanan bir proje olduğu izlenimi doğmaktadır. Zira, bu füzeye *Shavit-II* adını veren İsrail'in bundan önce geliştirdiği *Shavit-I* füzesi bulunmamaktaydı. Ayrıca Mısır'ın füze geliştirme programından kaygılanan ve Hür Subaylar hareketinin yıldönümünde Mısır'ın geliştirdiği füzeleri sergileyeceğine inanan İsrail yönetimi, Mısır'dan önce davranarak füze teknolojisinde Arap ülkelerinden üstün olduğu mesajını vermek istemiştir.**¹⁹⁶

Mısır'ın ilk balistik füzeleri olan el-Zafir ve el-Kahir füzelerini 1962 Temmuzunda başarıyla fırlatmasının ardından balistik füze geliştirme çalışmalarına ağırlık veren İsrail, bu konuda kısa sürede etkili sonuç alacak teknolojik donanıma sahip değildi. Ayrıca İsrail'in tek başına üstleneceği bir balistik füze üretimi uzun yıllar sürebilir ve Mısır'la arada oluşan fark daha da açılabilirdi. Bu nedenle İsrail, balistik füze üretimi konusunda Fransa'dan yardım alma yoluna gitmiştir. Fransız firması *Dassault Aviation*'a, Mısır'ın denemesinden kısa bir süre sonra 7 Eylül 1962'de 750 kg'lık savaş başlığı taşıyabilen ve 235 ila 500 km arasında menzile sahip olan karadan-karaya füze (SSM) siparişi veren İsrail, *MD-620* veya *Jericho-I* (Eriha-I) olarak adlandırılacak olan bu füzelerin 1 km'den az bir hata payına sahip olmasını talep etmekteydi. Füzelerin yanı sıra gönderme rampası da talep eden İsrail, füzeleri her hava koşulunda sabit veya mobil rampalar üzerinden saatte 4-8 tane fırlatabilecek bir gönderme sistemi istemekteydi. Ayrıca füzeler, yüzde 90 başarı oranına sahip olarak iki saatte ateşlemeye hazır hale gelmeliydi.¹⁹⁷

Resmi sözleşmesi 26 Nisan 1963'te yapılan *Jericho-I* füze projesi, nükleer alanda gelişen Fransız-İsrail işbirliğinde olduğu gibi oldukça gizli tutulmuştur. İsrail tarafında Şimon

¹⁹⁵ Seth Carus, "Israeli Ballistic Missile Developments", *Commission to Assess the Ballistic Missile Threat to the United States*, Appendix III: Unclassified Working Papers, July 15, 1998.

¹⁹⁶ Sirrs, op.cit., ss. 41-42.

¹⁹⁷ NTI, Israel: Missile Chronology, 1953-1979, http://www.nti.org/e_research/profiles/Israel/Missile/3571.html, (e.t. 07.05.2008).

Perez'in sorumlu olduğu Jericho-I üretiminde ana üstlenici ve organizatör Dassault Aviaton şirketi olmakla beraber *EMD, Nord-Aviation, Puderie de St. Medard, Sagem, TRT, Aerazur and Hispani-Suiza* gibi Fransız şirketleri de gerekli teknik unsurların gerçekleştirilmesi için projede yer almışlardır.¹⁹⁸ Deneme süreci Fransa'nın Île du Levant'taki askeri üssünde gerçekleştirilen Jericho-I'lerin 1967 Savaşı başladığında henüz kullanılabilir olup olmadığı konusunda farklı görüşler mevcuttur.¹⁹⁹ Ancak İsrail'in bu füzeleri konvansiyonel veya nükleer bir başlıkla 1967 Savaşı'nda kullanmamış olması, İsrail'in füzeleri caydırıcılık unsuru olarak dile getirmemesi ve 1967 Savaşı'ndan sonra Fransız ambargosu üzerine projeye İsrail'de devam edilmesi, 1967 Savaşı'nda füze projesinin henüz sona ermediğine işaret etmektedir.

B. Silahlanmanın Savaşa Dönüşmesi

1. Tarafların Güvenlik Stratejileri ve İttifaklar

1967 Savaşı'na doğru gelirken Arap ülkeleri, bir yandan silahlanma faaliyetlerini sürdürürken diğer yandan bölge içi güç mücadeleleri nedeniyle kendi içlerinde ittifaklara gitmekteydi. 1960'lı yıllarda Arap ülkeleri arasında gerçekleştirilen ittifaklar, ideolojik gibi görülseler de aslında bir boyutuyla bölgesel liderliği diğer boyutuyla da rejimlerin ayakta kalmasını sağlamaya yönelikti. Ancak bunlardan Mısır haricindeki rejimler, 1960'ların başlarında güvenlik stratejilerini, İsrail'den ziyade diğer Arap ülkelerinden gelecek tehditlere karşı geliştirmekteydi. Bu nedenle Arap ülkelerinin giriştikleri ittifaklar, birbirlerinden algıladıkları tehditlerin değişkenliğine göre kısa süreler içinde farklı boyutlar almıştır. Aşağıdaki tabloda yer alan ve 1960'lı yıllarda Arap ülkeleri arasında gerçekleştirilen kısa süreli ittifaklar nedeniyle, savaş öncesinde Arap ülkelerinin İsrail karşısında ortak bir tutum takınmaları oldukça geç gerçekleşmiştir.

Mısır'ın İsrail karşısında geliştirdiği güvenlik stratejilerinde temel dayanak noktası Sovyetler Birliği olmuştur. Bu bağlamda yukarıda değinilen Sovyet silah yardımları 1960'lı yıllarda artarak devam etmiş ve Mısır'ın Yemen'deki iç savaşa müdahale etmesi Sovyetler tarafından desteklenmiştir. Moskova yönetimi, silah kaynaklarının önemli bir kısmını

---

¹⁹⁸ *Ibiz.*

¹⁹⁹ Örneğin Seth Carus, testlerin 1967'nin başında yapıldığını ve füzelerin 1971'de kullanılabilir hale geldiğini belirtirken Avner Cohen ilk testin 1966'da yapıldığını belirtmekte, Nuclear Threat Initiative ise hem testlere hem de füzelerin faal hale gelmesine yönelik farklı tarihler vermektedir. Bkz. Carus, *loc.cit.*, Cohen, *Israel...*, *op.cit.*, s. 282; NTI, *loc.cit.*

Yemen'deki savaşa ayıran Mısır'ı desteklemek için, bu ülkeye yaptığı silah transferini hem nicelik hem nitelik olarak arttırmıştır. İki ülke arasındaki stratejik ilişkiyi göstermesi açısından Sovyetler Birliği'nin, Mısır'dan Yemen'deki Mısır birliklerine gönderilen askeri malzemeleri kendi nakliye uçaklarıyla taşıdığı da belirtilmelidir.²⁰⁰ Mısır'ın Sovyetler Birliği'nden alınan desteklere dayalı olarak geliştirdiği güvenlik stratejisi, Moskova'nın Mısır açısından Amerikan destekli İsrail, Suudi Arabistan ve Ürdün rejimlerine karşı durabileceği tek dayanak noktası olmasıyla açıklanabilir.

Tablo-12: Arap Ülkeleri Arasındaki Değişken İttifaklar (1962-1966)

YAPILAN İTTİFAK	AÇIKLAMA
Mısır-Yemen Cumhuriyeti (1962-1967)	Yemen'de Monarşinin devrilmesinin ardından Monarşi yanlısı güçlere ve Suudi Arabistan'a karşı gerçekleştirildi.
Suudi Arabistan- Ürdün (1962-1964)	Mısır'ın Yemen'e müdahalesi üzerine iki Monarşi arasında dayanışma olması için gerçekleştirildi.
Üçlü Birlik Paktı (1963)	Mısır, Suriye ve Irak arasında Pan-Arap düşüncesi için gerçekleştirildi. Ancak çok kısa ömürlü bir birleşme oldu.
Suriye-Irak (1963)	İki ülkedeki Baas rejimleri hem ideolojik dayanışma hem de Mısır'ı dengelemek için askeri birleşme yoluna gitti ancak Irak Baası'nın yönetimden tasfiyesiyle son buldu.
Mısır-Irak (1964-1967)	Irak'ta Baas'ın tasfiyesinden sonra Suriye'yi izole etmek ve Pan-Arabizmi gerçekleştirmek için Birleşik Siyasal Komutanlık kuruldu. Ancak çok sınırlı bir işbirliğiyle sonuçlandı.
Kahire Zirvesi (1964-1965)	Mısır'la geleneksel Arap Monarşileri arasında Suriye'yi izole etmek ve İsrail karşısında ortak bir tutum takınmak için gerçekleştirildi.
Mısır-Suriye (1966-1967)	Suriye'deki Baas'ın kendi içindeki tasfiyesinden sonra gerçekleştirildi ve Suudi Arabistan ile Ürdün karşıtı bir tutum takınıldı.

Kaynak: Walt, *Origins of the Alliances...*, op.cit., s. 89.

Irak'ta ise 1958'de İngiliz monarşinin devrilmesinin ardından politikalarını Batı karşıtlığı üzerine inşa eden yeni yönetim, önceleri Sovyetler Birliği ile oldukça iyi ilişkiler

²⁰⁰ Walt, *Origins of the Alliances...*, op.cit., s. 90.

kurmuştu. Bu bağlamda Sovyetler ile ilişkiler 1963'e kadar yoğun bir şekilde devam etmişti. Ancak General Kasım'ın devrilmesinin ardından Baas'ı da içeren yeni yönetimin, Irak'taki Komünistlere ve Komünist Partisi'ne yönelik aşırı baskıcı politikası, Baas'ın aynı yıl iktidardan tasfiyesine kadar Sovyetler Birliği ile ilişkilerin kötüleşmesine neden olmuştur.²⁰¹ Bu bağlamda Irak, 1964'ten sonra 1967'ye kadar bölgesel olarak Mısır, küresel olarak da Sovyetler ile yakın işbirliğine dayalı bir güvenlik stratejisi izlemiştir. Ancak yukarıda anılan silah ve yardım miktarları düşünüldüğünde, Bağdat'ın Moskova açısından Kahire veya Şam kadar hayati görülmediği belirtilmelidir.

Suriye'nin 1960'lı yıllardaki güvenlik stratejisi ise istikrarsız siyasi yapı ve yönetim değişikliklerine paralel bir şekilde değişkenlik göstermiştir. Bu bağlamda hem Arap birliği düşüncesini gerçekleştirmek hem de İsrail karşıtı tutum nedeniyle Mısır'la kurduğu BAC'dan, 1961'de ayrılan Suriye 1963'te önce Irak ve Mısır'la daha sonra ise sadece Irak'la ittifak girişimlerinde bulunduysa da Şam'ın bölgedeki etkisi 1965'e kadar hem geleneksel rejimler hem de devrimci yönetimler tarafından sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Ancak 1966'da Baas içindeki yeni bir grubun, eski üyeleri tasfiye etmesinin ardından hem Mısır'la hem de Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurulmuştur. 1967 Savaşı'na doğru gidilirken, Suriye'nin temel güvenlik stratejisi, Filistinli gruplara destek vererek, bu grupların Ürdün toprakları üzerinden İsrail'e saldırılar düzenlemesini desteklemek ve İsrail'i baskı altında tutmaktır. İsrail ile gerilimin artması üzerine de Mısır'la 1966 Kasımında bir Savunma Anlaşması imzalanmıştır.²⁰²

1950'li ve 1960'lı yıllarda iktidarına karşı en fazla tehdit algılayan ülke Ürdün olmuştur. Bununla beraber Ürdün'ün bu tehdit algılamasının ana kaynağı İsrail'den ziyade Mısır olmuştur. Bu bağlamda önce İngiltere daha sonra ABD'ye dayalı güvenlik stratejileri izleyen Amman yönetimi, aynı zamanda silah kapasitesini arttırmak için ABD'den gelişmiş silah talebinde bulunmuştu. Ancak ABD'nin önceleri gelişmiş silahlar vermeye yanaşmaması, Ürdün'ün Sovyetlerden silah arayışlarına girme ihtimalini doğurmuşsa da ABD Ürdün'e M-48 tankları satarak bunun önüne geçmiştir.²⁰³ 1967'ye doğru gelindiğinde Ürdün, İsrail'e karşı olmasa da Mısır'a karşı güvenliğini küresel anlamda ABD'den bölgesel anlamda ise Suudi Arabistan'dan aldığı destekle sağlamaya çalışmaktaydı.

Suudi Arabistan'ın da 1960'lı yıllarda güvenlik algılamasındaki temel tehdit İsrail kaynaklı değil; Mısır kaynaklıydı. Zira, Yemen'de Monarşinin devrilmesinin ardından, olayların

---

²⁰¹ Bkz. Ayhan-Pirinççi, op.cit., s.

²⁰² Walt, *Origins of the Alliances...*, op.cit., s. 93.

²⁰³ Rodman, op.cit., ss. 6-7.

kendi iktidarını da etkilemesinden çekinen Suudi yönetimi, Yemen'deki monarşi yanlılarını destekleyerek, bunların tekrar iktidara gelmesini sağlamaya çalışmıştır. Ancak Mısır'ın Cumhuriyetçi grupları desteklemesi ve bunun ötesine geçerek monarşi yanlısı gruplarla Yemen topraklarında doğrudan çatışmalar içine girmesi, 1962'den 1967'ye kadar Mısır ve Suudi Arabistan arasında dolaylı bir savaşın yaşanmasına neden olmuştur.²⁰⁴ Bu nedenle güvenlik stratejisini tamamen ABD'ye dayalı olarak geliştiren Suudi Arabistan, ABD'den silah alımlarını arttırarak sürdürmüştür. Mısır'ın Yemen üzerinden oluşturduğu tehdide karşı ABD'den 1962'de 10 tane F-86 tipi savaş uçağı alan Riyad yönetimi, Mısır'ın Suudi sınır bölgesini bombalaması üzerine de hava sahasının güvenliğini, doğrudan Amerikan Hava Kuvvetleri'ne ait uçaklarla koruma yoluna gitmiştir.²⁰⁵ 1965'te Orta Doğu'da İsrail'den sonra Amerikan Hawk füzelerini alan ilk ülke olan Suudi Arabistan, 1967 Savaşı'na gelindiğinde henüz Mısır'la arasındaki Yemen sorununu düzeltmemiş olmasına rağmen, Savaş sırasında ve sonrasında İsrail karşıtı cephenin içinde yer almıştır.

İsrail ise 1950'li yıllarda Fransa ile kurduğu stratejik ittifaka dayalı silahlanmasını sürdürse de herhangi bir savaş durumunda Fransa'ya dayalı bir güvenlik politikası izleyemeyeceğinin farkındaydı. Bu nedenle yukarıda değinildiği gibi ABD'den güvenlik garantisi almaya çalışan İsrail, gelişmiş Amerikan silahlarını bu güvenlik garantisini oluşturmanın bir aracı olarak görüyordu. Ayrıca İsrail'in, envanterlerini güncelleştirmek ve Arap ülkeleri karşısındaki stratejik dengesini korumak için ihtiyaç duyduğu gelişmiş silahlar büyük ölçüde ABD'de bulunmaktaydı. Bu nedenle ABD nezdindeki silah arayışlarını arttıran İsrail, ABD'den önce Hawk füzeleri, sonrasında ise Patton tankları ve Skyhawk tipi savaş uçaklarını alarak, 1950'lerden beri ABD ile kurmak istediği güvenlik ilişkisini sağlama konusunda önemli kazanımlar elde etmiştir.

Toparlamak gerekirse, 1960'lı yıllarda bölge ülkelerinin kendilerine özgü güvenlik algılamaları çerçevesinde yürüttüğü politikalar, kısa aralıklarla değişkenlik göstermiştir. Bu değişimlerde, bölge içi dinamiklerin yanı sıra Soğuk Savaş koşulları da önemli rol oynamıştır. Nitekim, Süveyş Savaşı'ndan sonra Orta Doğu Soğuk Savaşın bir cephesi haline gelmiş ve gerek bölge ülkelerinin gerekse küresel güçlerin izlediği politikalarda bazen ideolojinin, bazen pragmatizmin bazen de her ikisinin etkisi görülmüştür. Doğu ve Batı Blokları arasındaki güç mücadelesi, Orta Doğu'da etkisini gösterse de ABD veya

---

²⁰⁴ Yemen'deki Mısır birliklerinin sayısı bir dönem 90,000'i bulacaktır. Bkz. Tibi, *Conflict...*, op.cit., s. 67.

²⁰⁵ Arms Transfers Database, *Saudi Arabia: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1960 to 1967*, 11 May 2008.

SSCB'nin bölge ülkeleri üzerinde sınırsız kontrol sahibi olduğunu söylemek güçtür.²⁰⁶ Örneğin Mısır, her ne kadar Batı karşıtı politikalar izleyip SSCB'den büyük ölçekli silahlanma yapsa da 1955-1965 döneminde Batı Bloğundan yaklaşık 1.6 milyar dolarlık askeri ve ekonomik yardım almıştı. Mısır'ın aynı dönemde SSCB'den aldığı askeri ve ekonomik yardım miktarı ise 2.75 milyar dolar civarındaydı.²⁰⁷ Aynı şekilde Ürdün, ABD'nin himayesinde güvenliğini sağlamaya çalışırken, ABD'den gelişmiş silahları alamaması halinde Sovyetlerden silah alma kartını kullanarak kendisi için gerekli gelişmiş silahları almaya çalışmıştı. Bu örneklerden hareketle, bölge ülkelerinin Soğuk Savaş koşullarından maksimum ölçüde faydalandıkları, küresel güçlerle çıkarları örtüştüğü sürece ittifak ve silah ilişkisini devam ettirdikleri; çıkarların tam anlamıyla çatıştığı noktalarda ise bloklar arası rekabetten faydalanma yoluna gittiklerini söylenebilir.

2. Tarafların Silahlanma Düzeyleri ve Askeri Üstünlüğü Kaybetme Endişeleri

Orta Doğu, bölgesel silahlanma açısından eşğin aşıldığı Mısır-Sovyet silah anlaşmasının ardından 1960'lara kadar büyük bir silahlanma yarışına girmişti. 1950'lerin ilk yarısına kadar yılda ortalama 40 milyon doların altında seyreden bölgesel silahlanma, 1960'lara gelindiğinde yılda ortalama 200 milyon dolara ulaşmıştı. Bu rakama yukarıda değinilen bazı ülkelerin balistik füze ve nükleer/kimyasal silah sistemleri için yaptığı harcamalar eklenince silahlanmaya harcanan toplam para 200 milyon doların çok üstüne çıkmaktadır. Bu noktada tarafların silahlanma düzeylerinin, Birinci Arap-İsrail Savaşı'na göre gerek nitelik gerek nicelik açısından çok daha üst düzeyde olduğu söylenebilir. Ancak savaşan tarafların askeri güçleri dikkate alınırken, analizi sadece toplam sayısal verilere dayandırmak, farklı sonuçların ortaya çıkmasına neden olacaktır. Diğer bir deyişle, toplam askeri güç yerine savaşa katılan güçlerin sayısı ve tarafların sahip olduğu güçlerin niteliği de önemli bir etken olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca savaşın zamanlaması, güçlerin etkin bir şekilde kullanılması ve inisiyatifin kimin elinde bulunduğu da savaşın seyrinde belirleyici olmuştur. Bu nedenle aşağıda önce tarafların silahlanma düzeyleri sayısal olarak ifade edilecek²⁰⁸; sonrasında bu güçler, nitelik açısından değerlendirilecektir.

²⁰⁶ Tibi, *Conflict...*, op.cit., s. 68.

²⁰⁷ Tackney, "Dealing Arms...Part-I", op.cit., s. 7.

²⁰⁸ Tarafların silahlanma düzeylerine ilişkin farklı rakamlar ifade edilebilmektedir. Örneğin Bregman, Arap güçlerinin toplam 2,500 tank ve 557 savaş uçağına sahip olduğunu; İsrail'in ise 1,300 tanka ve 247 savaş uçağına sahip olduğunu belirtmektedir. Bkz. Bregman, op.cit., s. 50; Hans Rattinger ise tarafların 1966'da sahip olduğu

Tablo-13: 1967 Savaşı'na Katılan Toplam Savaş Gücü*

	Asker sayısı	Kara gücü	Tank	Zırhlı Araç	Savaş Uçağı
Mısır	211,000	160,000	630-890	95-1,250	400-431
Suriye	65,000	55,000	400-500	400-585	78-127
Ürdün	55,000	48,000	200-288	210	18-28
Diğer Arap ülkeleri	8,000	5,000	-	-	45
Arap Ülkeleri Toplamı	339,000	268,000	1,230-1,678	1,560-2,045	541-631
İsrail	275,000	265,000	900-1,050	1,000-1,500	290
İsrail : Arap Güç Oranlaması	1 : 1.2	1 : 1	1 : 1.4	1 : 1.6	1 : 1.9

Kaynak: Eligar Sadeh, op.cit., s. 67.

Mısır, Süveyş Savaşı sırasında askeri örgütlenme ve teçhizat açısından oldukça kötü bir yapıya sahip olmasına rağmen savaştan sonra 1966'ya kadar yaptığı modernizasyonlarla en azından nicelik açısından oldukça iyi bir konuma gelmişti. Mısır'ın 1956 sonrası dönemde yaptığı silah harcamaları da dikkat çekici boyutlardadır. Silahlanmaya 1955 yılında 38 milyon dolar ayıran Mısır'ın askeri harcamaları, 1962'de 183, 1963'te 228, 1964'de 296, 1965'de 325, 1966'da 346 ve 1967'de de 557 milyon dolara çıkmıştır. Yıllık ortalama gayri safi milli hâsılasının %10'unu silahlanmaya ayıran Mısır'ın, askeri kapasitesi geliştirme çabaları Mısır-İsrail gerginliğinin savaşa doğru sürüklendiğini de bir göstergesiydi.²⁰⁹

Mısır'ın Sovyetlerden aldığı gelişmiş silah sistemlerinin yanı sıra gerek Mısırlı subayların Rusya'da almış oldukları eğitim gerekse Rus subayların Mısır'da vermiş oldukları eğitim faaliyetleri ve teknik destek ile beraber Mısır Orta Doğu'nun en önemli silahlı güçlerinden biri haline gelmişti. 1967 Savaşı'nın başlamasından önce kara gücünün yaklaşık 80,000 kadarı Sina yarımadasında konuşlandırılmış olan Mısır, kara gücünün önemli bir kısmını da Yemen'deki iç savaşta kullanmaktaydı.²¹⁰ Bir dönem sayıları 90,000'e kadar çıkan Yemen'deki Mısır güçlerinin sayısı Savaş başladığında yaklaşık 70,000'di. Bu bağlamda Mısır

---

silah envanterini şu şekilde belirtmektedir: Tank sayısı: Mısır (970), İsrail (800), Suriye (435), Ürdün (300); Savaş Uçağı: Mısır (430), İsrail (250), Suriye (76), Ürdün (20). Bkz. Hans Rattinger, "From War to War to War: Arms Races in the Middle East", *International Studies Quarterly*, Vol. 20, No. 4, Dec., 1976, s. 508; Bu nedenle aşağıda verilecek tablo, hem yaklaşık rakamları vermesi hem de karşılaştırmalı bir analizi mümkün kılması açısından tercih edilmiştir.

* Tarafların karşılaştırmalı güç oranlarında, düşük olan veriler kıstas alınmıştır.

²⁰⁹ Hayt, op. cit., s.77

²¹⁰ Saad el Shazly, *The Arab Military Option*, San Francisco: American Mideast Research, 1986, s. 26.

askeri birimleri, gerek taktik açıdan gerekse yeni silah sistemlerinin kullanılması açısından Yemen'deki müdahaleleri nedeniyle “deneyimli” olarak değerlendirilebilse de 1967 Savaşı'nda Yemen'deki güçlerin Mısır'a avantajdan çok dezavantaj oluşturduğu söylenebilir. Aşağıda değinileceği üzere hem Savaşın çıktığı tarihteki Mısır'ın hazırlık derecesi hem de Savaşın oldukça kısa sürmesi nedeniyle Mısır'ın Yemen'deki birliklerini İsrail cephesine kaydıramaması, durumun Kahire açısından dezavantajlı hale gelmesine neden olmuştur. Mısır, deniz gücü açısından kara veya hava gücünde olduğu kadar avantajlı bir konuma sahip değildi. Bu dönemde Mısır'ın deniz kuvvetleri envanterinde sadece dört hücum botu ve iki denizaltı bulunmaktaydı.²¹¹

Suriye, özellikle 1950'lerin ikinci yarısından itibaren Sovyetlerle yaptığı ve yukarıda anılan silah anlaşmaları sayesinde envanterlerini 1955 öncesine göre oldukça güçlü hale getirmişti. Bununla beraber 1949'dan itibaren başlayan darbeler silsilesi ve her askeri darbe girişiminin ardından belirli bir subay grubunun komuta kademesinden tasfiye edilmesi, Suriye ordusunda 1970'lere kadar örgütsel bir hiyerarşinin oluşmamasına neden olmuştur. Zira ordu içindeki gruplar, askeri alanda hazırlık derecesini yükseltmek için çalışmalar yapmak yerine, uzunca bir dönem kendi içlerinde güç mücadeleleri yaşamış ve her bir mücadele sonucunda başarılı olan taraf, diğerlerini tasfiye etmiştir.²¹² Liyakatten ziyade, bu güç mücadelelerinde “taraf olmanın” temel alındığı yükseltmeler ve tasfiyeler, komuta kademesinde sürekliliğin kesintiye uğramasına sebep olmuştur. Bu durum, Suriye envanterlerinde bulunan tank ve savaş uçakları gibi gelişmiş silahların, savaş esnasında etkin kullanımını engelleyecektir.

1948 Savaşı'nda Arap ülkeleri açısından Arap lejyonu nedeniyle askeri hazırlık derecesi en yüksek ülkelerden biri olan Ürdün, 1956'da Glubb Paşa'nın görevinden alınmasından sonra da etkili bir güç olma rolünü sürdürmüştür. Bu noktada yaklaşık 50,000 kişiden oluşan kara ordusuna sahip olsa da Hava Kuvvetlerinin oldukça zayıf kaldığı Ürdün, gelişmiş silah sistemlerine sahip olmak için yukarıda anılan girişimlerde bulunmasına rağmen, 1967'ye gelindiğinde silahlanma seviyesi açısından Mısır, Suriye ve İsrail'in gerisinde kalmıştır. Savaşın doğrudan cephesi olmamakla beraber, Irak'ın askeri hazırlık derecesi de bölgesel denklemde değinilmesi gereken bir unsurdur. Zira, Monarşinin devrilmesinin ardından bir yandan Sovyetlerden gelişmiş silah sistemleri alan Irak, öte yandan Ordu içinde de kapsamlı yapılanma faaliyetlerine girişmişti. Örneğin Monarşinin devrilmesinin hemen öncesinde 8,000 subayı bulunan Irak, darbenin ardından yaklaşık 2,000 subayı ordudan tasfiye etmiş, bütçesinin

---

²¹¹ Bregman, op.cit., s. 48.

²¹² Kamrawa, op.cit., s. 110.

yaklaşık yüzde 40'ını askeri harcamalara ayırmış, yeni tümenler oluşturmuş ve Sovyetlerle yaptığı askeri işbirliği anlaşmalarına dayalı olarak, yaklaşık 500 Sovyet askeri uzmanını ülkeye getirmiş ve Iraklı subayları da SSCB'ye askeri eğitime göndermiştir.²¹³ Ancak 1967'ye gelindiğinde Irak Ordusu eski İngiliz envanterleri ile yeni Sovyet silahlarını aynı potada eritmeye çalışmaktaydı. Örneğin Bağdat'ın sahip olduğu tank envanteri, İngiliz yapımı Centurion ile Sovyet yapımı T-54'lerden oluşmakta; Hava Kuvvetleri ise İngiliz yapımı Hunter uçakları ile Sovyet Yapımı Mig uçaklarının karışımından oluşmaktaydı.

Arap ülkelerine göre nüfus ve coğrafi derinlik açısından oldukça dezavantajlı olan İsrail, bu dezavantajlarını minimuma indirmek için savunma stratejisi olarak iki politikayı öne çıkarmaktadır. Bunlardan ilki, etkin caydırıcılık olarak ifade edilebilecek ve “olası saldırılara ölçsüz misillemelerle karşılık vererek, düşmanın bir sonraki saldırısını caydırmaya” dayanan politikadır. Diğeri ise “savaşı mümkün olan en kısa sürede düşman ülke topraklarına taşımak ve burada sürdürmeye” dayalı politikadır. 1967 Savaşı öncesinde İsrail, hava gücü açısından Fransız uçakları, kara gücü açısındansa İngiliz tanklarıyla donatılmış ve Savaş başladığında İsrail bu envanterlerini Amerikan silah sistemleriyle henüz yeni değiştirmeye başlamıştı.²¹⁴ Silahlanma düzeyi olarak diğeri Arap ülkelerinden daha iyi durumda bulunan İsrail, 1967'de 275,000 kişiden oluşan orduya sahip görünse de aslında sürekli olarak bu kadar fazla asker sayısına sahip değildir. Ancak, İsrail'in 1950'li yıllardan itibaren geliştirdiği askerlik stratejisi, nüfus dezavantajını dengelemeye yönelik önemli bir politika olmuştur.

İsrail'in günümüzde de sürdürdüğü askeri stratejiye göre ordunun yapılanması üç kuşaktan oluşmaktadır. Bunlardan ilki, askerlik çağındaki toplam nüfusun yüzde 30'unu oluşturan ve halihazırda askerlik yapan kişilerdir. Askerlik yaptıkları dönemde havacılık, donanma, topçuluk, zırhlı araç...vb. eğitimler verilen bu grubun Savaş dönemindeki görevi, olası bir saldırı durumunda ilk karşılığı vermektir. Bu grup, gerektiğinde düşman topraklarına girecek olan ilk kesimi oluşturmaktadır. İkinci kuşakta, İsrail ordusunun sayısal açıdan en kalabalık kesimini oluşturan ancak her zaman denkleme yer almayan “yedekler” yer almaktadır. İsrail eski Genelkurmay Başkanı Yigael Yadin'in ifadesi, İsrail'in yedek askerlere dayalı politikasını açıklamaktadır: “Bir sivil, yılda 11 ay izne çıkan askerdir.” Bu noktada normal askerlik görevinden sonra sivillerin askerlikle ilişkisi kesilmemekte, bunlara yılda bir ay düzenli olarak askeri eğitim verilmekte ve diğeri ülkelerdeki durumun aksine, her tehlike anında

²¹³ Marashi-Salama, op.cit., ss. 79-90.

²¹⁴ Örneğin zırhlı birlikler açısından İsrail'in sadece bir tugayı Amerikan Patton tanklarına sahipken; geri kalan tanklar İngiliz Centurion tanklarıydı. Bkz. Gluska, op.cit., s. 36.

hızlı bir şekilde mobilize olup birliklerine katılmaktadırlar. İsrail ordusunun üçüncü kuşağı ise, profesyonel olarak askerlik mesleğini icra eden ve çoğunluğunu hava kuvvetleri ve donanma subaylarının oluşturduğu askerlerden oluşmaktadır.²¹⁵

İsrail, yine nüfus ve coğrafi derinliğinden kaynaklanan dezavantajlar nedeniyle, hava gücüne Arap ülkelerinden çok daha fazla önem vermektedir. Bu bağlamda 1967'ye kadar askeri bütçesinin yaklaşık yüzde 50'sini hava kuvvetleri için harcayan İsrail, 20,000 piyade yetiştirecek kaynağı 8,000 hava personeli yetiştirmek için kullanmıştır. Bu sayede, savaş uçaklarının yanı sıra diğer askeri uçakları hesaba katıldığında, 1967'de toplam 470 askeri uçağa sahip olan İsrail Hava Kuvvetleri'nin 1,200 pilotu bulunmaktaydı. Oysa aynı dönemde yaklaşık 450 uçağa sahip olan Mısır Hava Kuvvetleri, 450 pilota sahipti. İsrail böylece, her an için hava kuvvetlerinin yaklaşık yüzde 90'ını teyakkuz halinde tutabilirken; aynı durumu Mısır için söylemek oldukça zordur.²¹⁶

Toparlamak gerekirse, 1967'ye gelindiğinde silahlanma düzeyi açısından Arap ülkelerinin İsrail karşısında sayısal olarak net bir üstünlüğü bulunmaktaydı. 1967 Savaşı öncesinde İsrail 275,000 askerini seferber etmişken, cephe ülkeleri konumunda olan Mısır yaklaşık 100,000 askeri, Suriye yaklaşık 40,000 askeri, Ürdün ise yaklaşık 20,000 askeri İsrail sınırında seferber etmişti.²¹⁷ İsrail açısından Arap güçlerinin elde etmiş olduğu kapasite ciddi bir tehdit olarak algılanmaktaydı. Özellikle Mısır'ın askeri kapasitesindeki değişiklik, İsrail'in yaşamsal çıkarlarına doğrudan bir tehdit olarak görülmekte ve İsrail-Arap askeri kapasite dağılımında İsrail'in caydırıcı gücünün aşıldığını düşünmekteydi. İsrail açısından öncelikli politikalar arasında Arap güçlerinin İsrail'e saldırmasını caydırıcı bir askeri formasyona sahip olmak yer almaktaydı. Böylelikle caydırıcılık unsuru üzerinden bir Arap saldırısı engellenmeye çalışılmaktaydı. Oysa 1967 Savaşı öncesi Arap ülkeleri tarafından yapılan askeri harcamalar İsrail'in caydırıcılık pozisyonuna meydan okuyacak düzeydeydi.

3. Askeri Kapasitelerdeki Değişikliğin Yarattığı Kuşku, Güvensizlik ve Korku: Savaşın Gerçek Nedenleri

Arap ülkeleri arasındaki bölünmeler 1960lı yıllarda artarak devam ederken, Mısır, Suriye ve Ürdün ile İsrail arasındaki gerilimin artması, rekabet içinde olan bölge içi

---

²¹⁵ Bregman, op.cit., ss. 42-44.

²¹⁶ Tibi, *Conflict...*, op.cit. s. 72.

²¹⁷ Shazly, op.cit., s. 27.

dinamiklerin bir süreliğine ortak bir noktada toplanmasını sağlamıştır. Bu ortak nokta da İsrail olmuştur. Aslında Suriye ve Ürdün ile İsrail arasındaki sınır çatışmaları 1950'li yıllardan beri düşük yoğunluklu olarak sürmekteydi. Ancak, özellikle Suriye ile İsrail arasındaki gerilimin tırmanması, Savaşa giden yolun açılmasına neden olmuştur. Bu noktada iki ülke arasındaki gerilimin tırmanmasının üç temel nedeni bulunmaktaydı.²¹⁸ İlk olarak, Suriye'nin desteğini de arkasına alan Filistinli grupların giderek daha organize hale gelmeleri ve gerilla taktiğiyle İsrail'e saldırılarını yoğunlaştırmaları, kaçınılmaz olarak sınır çatışmalarını arttırmıştı.²¹⁹ İkinci olarak, 1964'te İsrail'in Ürdün nehrini ıslah planı, özellikle Suriye ile olan sınır çatışmalarını arttıran bir başka faktör olmuştu. Son olarak da iki ülke sınırında var olan askersizleştirilmiş bölgelerde iki ülkenin de denetimi ele geçirme çabaları, çatışmaları arttırmıştı. Bu çatışmalar, düşük yoğunluklu olarak devam ederken, 7 Nisan 1967'de gerçekleşen ve savaş uçaklarının karşı karşıya geldiği çatışma, her ne kadar savaşın belirtisi gibi görülse de Savaş bundan yaklaşık bir ay sonra diğer gelişmelerin etkisiyle yaşanmıştır.

Son sözü baştan söylemek gerekirse, silahlanma yarışı, 5 Haziran 1967'de başlayan ve altı gün sürmesi nedeniyle literatürde *Altı Gün Savaşı* olarak da ifade edilen 1967 Savaşının temel nedenlerinden birisidir. Zira silahlanma ve bunun yarattığı kaygılar, Savaşın uygulanmasında kilit bir öneme sahip olacaktır. Birinci bölümde belirtildiği gibi, rasyonel davranan devletler eğer fayda maliyeti aşıyorsa, ofansif politikalarla savaşa girişmektedir. Bu noktada Arap ülkelerinin yoğun bir şekilde silahlanmasından sonra iki taraf arasındaki güç dengesinin Araplar lehine dönmeye başladığı söylenebilir. Başta Mısır olmak üzere Arap ülkeleri güç elde etme stratejilerinden şantaj ve rakibi dolaylı yıpratma gibi stratejilerle güçlerini arttırma yollarına başvurmaya başlamışlardı. Bu ülkelerin savaş kararını uygulayabilecek bir kapasiteye gelindiğinde ise İsrail'in önceden davranıp bu kapasiteyi ortadan kaldırdığı görülmektedir. Bir diğer ifadeyle İsrail, savaşın zamanlaması ve inisiyatif üstlenme konusunda gecikme yaşamaması halinde, ofansif realizmde öngörüldüğü gibi riskli sonuçlarla karşılaşabilecekti. Bu nedenle henüz maliyetler faydayı aşmamışken, savaş stratejisine başvurmuştur. Bununla beraber, silahlanma, savaşın önemli sonuçlarından birisi olacak ve bir sonraki dönemde, bölgesel silahlanmada eşğin bir kez daha aşılmasına neden olacaktır.

Konuyu biraz daha açmak gerekirse, İsrail'in Süveyş Savaşı esnasında Mısır'a saldırmasının nedeni, büyük ölçüde Kahire'nin Sovyetlerle yaptığı ve iki ülke arasındaki silah

²¹⁸ Bregman, op.cit., ss. 63-65.

²¹⁹ Bu sınır çatışmalarına ilişkin olarak bkz. Gluska, op.cit., s. 38; Armaoğlu, *Filistin...*, op.cit., ss. 230-240.

dengesini köklü bir şekilde değiştirecek olan silah anlaşmasıydı. Oysa 1960'lı yıllara gelindiğinde tarafların silahlanma düzeyleri, göreceli olarak dengeye oturmuş ve İsrail'in nükleer faaliyetlerini bir kenara bırakacak olursak, bu silah dengesini köklü bir şekilde değiştirecek gelişmeler yaşanmamıştı. Mısır ve Suriye'nin Sovyet destekli silahlanması, İsrail'in Fransa ve nihayetinde ABD destekli silahlanmasıyla dengelenmişti.²²⁰ Ürdün ise İsrail'in güvenliğini tehdit edecek bir envantere sahip değildi.

Silahlanmanın savaşa etkisi bağlamında, İsrail'in Dimona'daki nükleer faaliyetlerinin savaşın temel nedenlerinden biri olmadığı belirtilmelidir. Her ne kadar Dimona'daki faaliyetler Mısır tarafından dile getirilmiş ve Nâsır, bedeli ne olursa olsun Dimona'da nükleer silah üretimine izin vermeyeceklerini ifade etmişse de yaşanan gelişmeler bu yaklaşımı yanlışlamaktadır. Çünkü Nâsır, İsrail'in Suriye ile savaş noktasına geldiği bir dönemde iki ülke arasında savaşın çıkması halinde savaşa müdahil olarak reaktörü vurma imkanına sahip olabileceken; bunun yerine İsrail'in Suriye üzerinde kurduğu baskıyı kaldırmaya çalışmıştır. Ayrıca Nâsır, genel bir savaşa girişmeden, doğrudan ve yalnızca reaktörü vurarak İsrail'in nükleer silah faaliyetlerini önleme imkânına sahipti. Şüphesiz, böyle bir adım uluslararası kamuoyunda daha az sorgulanırdı. Ancak Nâsır bunun yerine, ülkesini uluslararası arenada zor durumda bırakacak olan Tiran Boğazını kapatma yoluna gitmiştir. Üstelik Boğazın kapatılma kararından sonra, Boğazın savaş yaşanmadan tekrar açılmasını, İsrail'in nükleer faaliyetlerinin uluslararası denetimi koşuluna da bağlayabilecekken, bunu yapmamıştır.²²¹ Ayrıca savaş öncesinde veya sonrasında, İsrail'in nükleer faaliyetlerinin savaşın temel nedenlerinden birisi olduğu ne Mısırlı ne de İsraili yetkililer tarafından dile getirilmiştir.

Bununla beraber, Mısır silahlanma ve askeri hazırlık derecesini İsrail'den daha iyi konuma getirebilmek ve Süveyş'in rövanşını alabilmek için çalışmalarını sürdürmekteydi. Bu bağlamda 11 Temmuz 1965'te Nâsır'ın "*Eğer sabırlı olursak, İsrail'le nihai hesaplaşma beş yıl içinde gerçekleşecek...*" ifadesi, Mısır'ın bu süre zarfında İsrail'den daha iyi bir pozisyona sahip olma beklentisini yansıtmaktaydı.²²² Ayrıca Nâsır'ın, 1967 başında "*...Yetersiz kaynaklarla savaşa girmek, ülkeyi (Mısır'ı) ve halkı felakete sürükler*" şeklindeki ifadesi, Mısır'ın henüz savaş için hazır olmadığına işaret etmekteydi.²²³ Bu nedenle Mısır, gerekli hazırlıkları yapmadan İsrail'le karşı karşıya gelmekten kaçınınmaktaydı. Nitekim, 1967 Nisanında İsrail uçaklarının altı Suriye savaş uçağını düşürmesiyle sonuçlanan çatışma sonunda, Suriye ile

²²⁰ Tibi, *Conflict...*, op.cit. s. 67.

²²¹ Gluska, op.cit., 34-35.

²²² Bregman, op.cit., s. 61.

²²³ Kamrawa, op.cit., s. 117.

aralarında 1966'da imzalanan Savunma Anlaşmasının varlığına rağmen, çatışmayı “*sadece yerel bir olay*” olarak tanımlayan Mısır, İsrail’le doğrudan karşı karşıya gelmemek için Suriye’ye gerekli desteği vermemişti. Mısır bu nedenle geleneksel Arap yönetimlerinden bile tepki almıştı.²²⁴ Ancak Mısır’ın bu tutumu, Mayıs ayına gelindiğinde değişmiş ve Suriye’ye destek vermek için Mısır ordusu seferber edilerek teyakkuz durumuna geçirilmiştir.

Mısır’ın İsrail karşısındaki pozisyonunun değişmesinde, Sovyetler Birliği ve Suriye’nin, “*İsrail’in Suriye sınırında askeri yığınağın yaptığı*” şeklindeki istihbaratının rolü vardı.²²⁵ Ancak bunun yanı sıra, 1967 Nisanındaki tutumu nedeniyle yoğun eleştirilere uğrayan Nâsır’ın, bölgesel liderlik pozisyonunun sarsılmaya başladığını düşünmesi de etkili olmuştu. Zira, bu tutumunun sonucunda “*İsrail’le karşılaşmaktan korkan ve BM gücünün arkasına saklanmakla*” suçlanan Nâsır, İsrail karşısında harekete geçmemesi halinde bölge ülkeleri üzerindeki etkisinin erozyona uğrayacağını düşünmekteydi.²²⁶ Seferberliğin ardından 18 Mayıs 1967’de Mısır-İsrail sınırının Mısır tarafında yaklaşık 10 yıldır görev yapan BM Barış Gücünün (*UNEF-UN Emergency Force*) çekilmesini talep eden Nâsır’ın bu talebi, BM Genel Sekreteri tarafından kabul edilince, Mısır ve İsrail kuvvetleri Süveyş Savaşından sonra ilk defa karşı karşıya kalmıştı. Sina’ya askerlerini yerleştirmeye başlayan Nâsır, 22 Mayıs’ta Tiran Boğazını İsrail gemilerine kapattığını açıklamıştır.²²⁷ Konuşmasında “*İsrail bayrağı taşıyan gemilerin Akabe Körfezinden geçmelerine hiçbir şekilde izin vermeyeceklerini*” belirten Nâsır, söylemini sertleştirerek “*Yahudiler (bizi) savaşla tehdit ediyor. Onlara söylüyoruz: Buyrun gelin (ehlen ve sehlen), biz savaşa hazırız.*” demekteydi.²²⁸ Bu arada gerilimin tırmanmasıyla Ürdün ve Irak da seferberlik ilan etmiş ve Ürdün Kralı Hüseyin’in 30 Mayıs’taki Kahire ziyaretinde Mısır’la yaptığı askeri ittifak anlaşmasıyla, Ürdün orduları 1 Haziran’da Amman’a gelen Mısırlı General Abdul Munem Riad’ın komutasına geçirilmişti. Irak bu askeri ittifaka 4 Haziran’da katılmış ve Suudi Arabistan yönetimi de ordularını seferberlik durumuna getirerek İsrail karşısında Arap ordularına destek vereceğini açıklamıştı.²²⁹

Mısır’ın seferberlik ilan etmesinden önce, İsrail de Mısır’ın içinde yer alacağı bir savaşın yaşanmasını, en azından karşı tarafın savaşı başlatmasını öngörmüyordu. **İsrail istihbaratının 18 Mayıs’a kadarki bulgularına göre, Mısır’ın Sina’daki askeri yığınağı**

²²⁴ Bkz. Laura M. James, *Nasser at War : Arab Images of the Enemy*, New York: Palgrave, 2006, s. 103.

²²⁵ Çeşitli kaynaklarda bu istihbaratın dezenformasyon olduğu iddia edilse de BM Genel Sekreteri U Thant’ın raporunda böylesi bir askeri yığınağın varlığından söz edilmektedir. Örnek olarak bkz. Miglietta, op.cit., s. 137; Bregman, op.cit., ss. 67-69.

²²⁶ James, *Nasser...*, op.cit., s. 105; C. Ernest Dawn, “The Egyptian Remilitarization of Sinai, May 1967”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 3, No. 3, July 1968, s. 204.

²²⁷ İşyar, *Karşılaşmalar*, op.cit., s. 185.

²²⁸ James, *Nasser...*, op.cit. s. 102.

²²⁹ Kamrawa, loc.cit.; Armaoğlu, *Filistin...*, op.cit., ss. 245-246.

savunma amaçlıydı. İsrail tarafı genel olarak Mısır'ın silahlanma düzeyinden rahatsızlık duymakla birlikte Sina Yarımadasındaki Mısır askeri varlığından dolayı alarm durumuna geçmemişti. İsrail'le paylaşılan Amerikan istihbarat raporları da bu bulguları desteklemekteydi.²³⁰ Bununla beraber, İsrail tarafında savaşa yönelik hazırlıklarını kesintisiz bir şekilde sürdürmekteydi. Yedekleri göreve çağırılmaya başlayan İsrail ordusu, savaşa yönelik alternatif planları kendi içinde tartışmaya başlamıştı. Bu noktada Mısır'ın Tiran Boğazını kapatma kararı, İsrail açısından tehdit değerlendirmesinin artmasına neden olmuştur.

Tiran Boğazının, Mısır ile İsrail arasında önemli bir prestij konusu olduğu belirtilmelidir. Süveyş Savaşı sırasında ve sonrasında da gündeme gelen Boğazın İsrail gemilerine kapatılması konusu, İsrail için büyük bir jeopolitik açık oluşturduğundan, İsrail böylesi bir girişimi *casus belli* (savaş nedeni) olarak değerlendireceğini açıklamıştı. Mısır ise İsrail'i stratejik olarak sıkıştırmak için bu hamleyi yapmıştı. Bu kararla ilgili olarak Nâsır, **“Sina'daki tahkimatla savaşın çıkma ihtimali yüzde 50 oldu ama eğer boğazı kapatırsak, savaş yüzde 100 çıkacaktır”** demekteydi.²³¹ Dolayısıyla Mısır'ın Boğazları kapatma kararı, **1967 Savaşı'nın yaşanmasında İsrail'in Suriye savaş uçaklarını düşürmesi olayından daha önemli bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Nitekim, Mısır'ın ofansif realizmdeki güç elde etme stratejilerinden şantaj olarak değerlendirilebilecek olan bu adımı, İsrail açısından çok daha ciddi bir tehdidin algılanmasına yol açmıştır. Bu noktada tarafların güçleri arasında büyük bir asimetri bulunmadığından Mısır'ın şantaj stratejisinin başarılı bir şekilde yürütüldüğü söylenemez.** Aralarında günler öncesinde bile ciddi sorunlar yaşanan Ürdün ile Mısır'ın 30 Haziran'da İsrail'e karşı askeri ittifak ve ortak savunma anlaşması yapmaları ise 1967 Savaşı'nın yaşanmasında dönüm noktalarından biri olmuştur.²³²

Bu bağlamda göreve çağırılan yedeklerin sayısını arttıran ve seferberlik başlatan İsrail, 1 Haziran'da içinde muhalefette yer alan Rafi partisinin de yer aldığı bir *Ulusal Birlik Hükümeti* kurmuştur. Savunma Bakanlığı'na Süveyş Savaşı döneminde Genelkurmay Başkanı olan Moshe Dayan'ın getirildiği yeni Hükümet, tırmanan kriz karşısında İsrail'in bir an önce harekete geçmesini savunmaktaydı.²³³ **Asker sayısı ve coğrafi derinlik açısından kıt kaynaklara sahip olan İsrail Ordusu, örgütlenmesini Süveyş Savaşından beri iki temel ilkeye dayalı olarak gerçekleştirmekteydi. Buna göre, İsrail Hava Kuvvetleri aracılığıyla önceden vuruş (pre-**

²³⁰ James, *Nasser...*, op.cit., s. 107.

²³¹ Burada ilginç olan nokta, Mısır her ne kadar Boğazı İsrail gemilerine kapatacağını ilan edip, bunu sağlamak için UNEF'in çekilmesinin ardından Şarm el Şeyh bölgesine bir tugay asker yerleştirirse de Boğazın savaş öncesinde ve sırasında kapatılmamış olmasıdır. Bkz. Bregman, op.cit., ss. 72-73.

²³² Gluska, op.cit., s. 238.

²³³ Ibid., ss. 204-205.

emptive strike) sağlanması ve düşmanın hava savunması devre dışı bırakılması; ardından da çok cepheli savaşlar için en güçlü olan düşmandan başlamak üzere, çatışmanın düşman toprağında sürdürülmesi amaçlanmaktaydı.²³⁴ Bu ilkelere dayalı olarak yapılan saldırı planının uygulamaya konmasıyla, bölgesel sonuçları açısından etkilerini günümüze kadar gösterecek olan 1967 Savaşı başlayacaktır.

Bu doğrultuda 5 Haziran 1967'de İsrail'in hava saldırılarıyla başlayan 1967 Savaşı'nın ilk saatlerinde, İsrail savaş uçakları başta Mısır olmak üzere Suriye ve Ürdün hava gücünü daha hava savaşı yaşanmadan etkisiz hale getirmiş ve savaşın ilk gününde hava üstünlüğünü mutlak bir şekilde ele geçirmiştir.²³⁵ Hava güçlerinin desteğinden yoksun kalan Arap ordularına karşı, İsrail hava güçlerinin yoğun desteğiyle yaşanan kara savaşında ise ikinci gün Gazze Şeridi, üçüncü gün Batı Şeria ve Kudüs İsrail tarafından işgal edilmiştir. Savaşın bir diğer cephesi olan Suriye ile, ilk günlerde Mısır ve Ürdün cephesine göre yoğun çatışma olmamakla beraber Mısır ve Ürdün'ün etkisiz hale getirilmesinden sonra Suriye cephesinde çatışmalar artmış ve askersizleştirilmiş bölgeler ile Golan tepeleri İsrail işgaline uğramıştır. Bu bağlamda Kudüs ve Batı Şeria'nın düşmesinden sonra Ürdün'le 7 Haziran'da, Mısır'la ise 8 Haziran'da ateşkes anlaşmaları imzalanmış Suriye ile 9 Haziran'da ateşkes yapılmasına rağmen bunun uygulamaya konulması Golan tepelerinin işgal edildiği 11 Haziran'da söz konusu olmuş ve savaş toplam altı gün sürmüştür.²³⁶

Altı Gün Savaşı'nda İsrail'in stratejisinin, savaşın zamanlamasından inisiyatifin üstlenilmesine ve yürütülmesine kadar ofansif realizm çerçevesinde yürütüldüğü söylenebilir. Bu bağlamda Sina Yarımadası, ardından da Filistin toprakları ve Golan'ın işgal edilmesi İsrail'in sadece ülkesel güvenliğini korumak amacı taşımadığını, güç elde etmek için işgale başvurarak toprak kazanımı peşinde olduğu görülmektedir. Kudüs ve Batı Şeria'nın dışında işgal edilen Suriye ve Mısır toprakları, İsrail'in doğrudan Kahire ve Şam üzerinde bir baskı oluşturma amacından kaynaklanmaktaydı. Hatırlanacağı üzere, defansif realizm her ne kadar hayatta kalmak için bazen ılımlı politikalar izlenmesi gerektiği savunulmaktaysa da ofansif realizmde güç maksimizasyonu, rakip üzerinde caydırıcı düzeyde askeri üstünlük ve stratejik alanlarda denetim kurma gibi hedefler ve stratejiler bulunmaktaydı. İsrail 1967 Savaşı'nda işgal ettiği toprakları rakiplerine karşı caydırıcı bir unsur olarak kullanmayı amaçlamaktaydı. Nitekim Golan'daki askeri

²³⁴ Kamrawa, op.cit., s. 118; Bregman, op.cit., s. 75.

²³⁵ Savaşın cephe boyutunun ayrıntıları için bkz. Armaoğlu, *Filistin...*, op.cit., ss. 248-256; Sholomo Aloni, *Arab-Israeli Air Wars: 1947-82*, Oxford: Osprey Publishing, 2001, ss. 29-54.

²³⁶ Kamrawa, op.cit., s. 118.

faaliyetleri ile Şam'a karşı, Sina'daki askeri varlığıyla da Kahire'ye karşı üstün bir pozisyon elde etmişti. Böylelikle rakipleri üzerinde caydırıcı bir üstünlük kurmuş olmaktadır.

Toparlamak gerekirse, 1967'ye kadar yoğun bir şekilde silahlanma faaliyetlerine girişen Arap ülkeleri açısından hezimetle sonuçlanan 1967 Savaşı, silahlanma ve bunun yarattığı tehdit algılamalarından kaynaklanmıştır. Normalde Mısır, yeterli hazırlık seviyesine gelmeden İsrail'le savaşa girmeyi planlamıyorken; İsrail de gelişmiş silah sistemlerinin getireceği caydırıcılık ve süper güçlerin müdahalesi sayesinde ilk aşamada savaşı olası görmemekteydi. Bununla beraber İsrail cephesinde tehdit algılamasının artması ve Arap ülkelerinin askeri kapasitesindeki artış nedeniyle aradaki askeri güç makasının daralması gibi faktörler, İsrail açısından gelecekteki bir savaşın daha maliyetli ve daha az kazançlı olacağı düşüncesinin yerleşmesine yol açmıştır. Bu noktada 1960'lı yıllarda özellikle Suriye ile İsrail arasında tırmanan gerginliğin, Mısır'ın bölgesel liderliğini pekiştirme amacıyla örtüşmesi, bütün tarafların söylemlerinin sertleşmesine neden olmuştur. Mısır, söylemlerini sertleştirmesine ve Boğazı kapatmasına rağmen, aslında İsrail'i ödün vermeye zorlamayı ve bu sayede siyasi kazançlar elde etmeyi amaçlıyordu. Bir diğer ifadeyle ofansif realizmdeki güç elde etme stratejilerinden şantaj yöntemini uygulamaktaydı. Kısıtlı insan kaynağıyla İsrail'in seferberliği uzun süre sürdüremeyeceğini düşünen Nâsır, İsrail'in geri adım atmasıyla tek bir kurşun atmadan gerilimden kazançlı çıkacağını düşünmekteydi.²³⁷ Öte yandan İsrail, Mısır'ın yaptığı yığınağa ve Boğazı kapatma kararına saldırıyla karşılık vermemesi halinde güvenlik stratejisinin temelini oluşturan caydırıcılığının ciddi yara alacağını düşünmekteydi. Ancak geç hareket etmesi halinde de olası bir savaştan özellikle insan kaybı açısından zararlı çıkacağı ve hatta bunun ikinci bir *Holocaust* olma ihtimalini de dikkate almaktaydı. Bununla beraber Arap ülkelerinin, uluslararası arenada suçlu görünmemek için savaşı karşı tarafın başlatmasını beklemeleri, İsrail'e önemli bir stratejik avantaj sağlamıştır. Nitekim savaş, zamanlamasından yürütülmesine ve sonuçlandırılmasına kadar İsrail'in inisiyatifinde gerçekleşmiş ve gerek askeri gerek siyasi sonuçları, bölgesel denkleme günümüze kadar etkisini sürdürmüştür.

---

²³⁷ James, *Nasser...*, op.cit., ss. 108-113.

C. Savaşın Güvenlik Politikalarına Etkisi

1. Savaşın Kısa Vadeli Askeri ve Siyasal Sonuçları: İsrail'in Üstünlüğü Tekrar Ele Geçirmesi

1967 Savaşı'nın askeri sonuçları irdelendiğinde ilk ele alınması gereken, tarafların öncelikli kazanımlarıdır. Bu bağlamda İsrail birlikleri, işgal ettiği topraklarla savaş sonunda Kahire'ye 100 km, Şam'a 60 km ve Amman'a 50 km'den az bir mesafede konuşlanmış. Savaş öncesinde 20,250 km² toprağı elinde bulunduran İsrail, savaş esnasında Gazze Şeridi, Sina yarımadası, Golan tepeleri, Batı Şeria ve Kudüs'ü işgal ederek kontrolü altında bulundurduğu toprakları 88,000 km²'ye çıkarmıştır.²³⁸ İsrail'in işgal ettiği bu toprakları elinde tutması, aynı zamanda bu ülkelerden gelecek yeni bir askeri saldırı karşısında hem coğrafi derinlik hem de zaman kazanması anlamına gelmekteydi. Kayıplar açısından bakıldığında, savaşta 20,000 Arap askeri ölmüş ve içlerinde üst düzey subayların da bulunduğu binlerce asker İsrail'e esir düşmüştür.²³⁹ Bu noktada 1962-1967 arası dönemde Yemen'deki iç savaşa müdahale eden Mısır'ın beş yıl içindeki kaybı 10,000 askerken; 1967 Savaşı'nda sadece altı gün içinde 10,000 askerini kaybetmiştir.²⁴⁰ Ayrıca 120,000'i Suriyeli, 250,000'i Mısırlı ve gerisi Filistinli olmak üzere 500,000'den fazla kişi mülteci konumuna düşmüştür.

Tarafların sahip olduğu envanterler ve güç göstergeleri dikkate alındığında, savaş öncesinde İsrail'in yaptığı felaket senaryolarının yersiz olmadığı söylenebilir. Zira, gerek savaşa katılan asker sayısı gerek tank gerek zırhlı araçlar gerekse savaş uçakları açısından, Arap ülkeleri İsrail karşısında üstün durumdaydı. Ayrıca Mısır, Suriye ve Ürdün olası bir savaş durumunda tek bir cephede savaşacakken, İsrail'in aynı anda üç cephede birden savaşıma olasılığı oldukça yüksekti. Ancak durum tam tersi olmuş ve İsrail, savaşı kısa sürede mutlak bir şekilde kazanmıştı. Bu nedenle İsrail'in savaşı nasıl kazandığı üzerinde durmak gerekir.

Hatırlanacağı üzere, ülkelerin silahlanma düzeyleri değerlendirilirken, bunların askeri kapasitelerinin yanı sıra askeri hazırlık derecelerinin de dikkate alınmasının önemine vurgu yapılmıştı. İsrail'in bu savaşı kazanması da envanterlerinin yanı sıra bundan etkin bir şekilde yararlanmasıyla söz konusu olmuştur. Örneğin, Mısır'a ilk hava saldırısını yapacak olan 183 İsrail uçağı havalandığında, Savaş Bakanı Şemsettin Bedran ile Mısır Hava

²³⁸ Bregman, op.cit., ss. 91-92.

²³⁹ Kamrawa, op.cit., s. 120.

²⁴⁰ James, *Nasser...*, op.cit., s. 102.

Kuvvetleri Komutanı Abdulhekim Amir²⁴¹ ve kurmayları, Mısır'ın yaptığı tahkimatı denetlemek için Sina üzerinde uçmaktaydı. Bu heyeti taşıyan uçağın yanlışlıkla vurulmaması için Mısır hava savunma sistemleri ve radarları kapatılmıştı.²⁴² Bu durum da İsrail uçaklarının Akdeniz üzerinden Mısır'a girip herhangi bir karşı saldırıyla karşılaşmadan Mısır'ın 17 askeri havaalanına saldırı düzenlemesine yardımcı olmuştu. İlk saldırıları emir-komuta zincirinden yoksun karşılayan Mısır, böylece Hava Kuvvetlerinin büyük çoğunluğunu ilk saatlerde kaybetmiş ve Nâsır, durumdan ancak öğleden sonra haberdar olabilmiştir. Hava gücünün desteğinden yoksun olan kara birliklerinin ise, hem İsrail uçakları tarafından hem de kara birlikleri tarafından etkisiz hale getirilmesi kolay hale gelmiştir. Ayrıca Arap ülkeleri arasındaki koordinasyon eksikliği de değinilmesi gereken bir başka etkidir. Nitekim, Mısır Hava Kuvvetleri'nin ortadan kaldırıldığı ve savaşın gerçek gidişatı, Ürdün ve Suriye'ye oldukça geç bildirilmiştir. Örneğin savaşın ilk iki gününde Mısır Hava Kuvvetlerinin büyük çoğunluğu ortadan kaldırılmasına ve Sina'daki Mısır birlikleri elindeki mevzilerden çekilmeye başlamasına rağmen, bölge geneline yayın yapan Kahire Radyosu, haberlerinde Mısır Ordusunun başarılarından ve İsrail karşısındaki üstün konumundan bahsetmekteydi.²⁴³

Süper güçlerin savaş sırasında ve sonrasındaki politikaları ele alındığında, ABD'nin krizin savaşla sonlanmaması için ilk aşamada çaba harcadığını belirtmek gerekir. ABD'nin bu tutumu, yaşanacak bir savaşın sonuçları kestirilemediğinden ve savaşla beraber bölgedeki Sovyet nüfuzunun artma ihtimalinden kaynaklanmaktaydı. Bununla beraber, ABD'nin Batı Almanya ve İngiltere'deki bazı uçaklarının, krizin ortaya çıkmasıyla beraber Negev'de konuşularak Mısır üzerinde keşif uçuşları yaptığı ve keşif fotoğrafları çektiği iddia edilmektedir. Buna göre, İsrail'in bu kadar kısa bir süre içinde Mısır hava üslerine başarılı saldırılar gerçekleştirmesi, Amerikan uçaklarının yaptıkları keşifler sonucunda topladıkları istihbaratla mümkün olmuştur. Yine savaşın başında İsrail'in hava üstünlüğünü mutlak şekilde ele geçirmesinden sonra Amerikan uçaklarının bu kez Mısır-Suriye-Ürdün kara birliklerinin hareketlerine yönelik istihbarat topladığı ve bunları İsrail'le paylaştığı iddia edilmektedir.²⁴⁴ Sovyetler Birliği ise krizin ilk dönemlerinde Suriye rejimine yönelik İsrail tehdidini dengelemek için Mısır'ın Suriye'ye destek vermesini sağlamaya çalışmıştır. Zira, Şam'da 1966 Şubatında yönetimi ele geçiren yeni ekip, bölgede Sovyet politikalarına paralel politikalar izlemekteydi.

---

²⁴¹ Abdulhakim Amir, savaştan sonra Nâsır tarafından görevden alınarak ev hapsine konulacak, sonrasında ise intihar girişiminde bulunduğu ve öldüğü açıklanacaktır. Bkz. Andrew James McGregor, *A Military History of Modern Egypt : From the Ottoman Conquest to the Ramadan War*, Connecticut: Praeger Security International, 2006, s. 272.

²⁴² Bregman, op.cit., s. 84.

²⁴³ Kamrawa, op.cit., s. 121; Tibi, *Conflict...*, op.cit., s. 69.

²⁴⁴ Miglietta, op.cit., s. 138.

Yeni yönetime karşı darbe girişimlerinin yapıldığı bir dönemde İsrail tehdidinin de ortaya çıkması hem Şam yönetimini hem de Sovyetleri zor duruma sokabilirdi. Bu nedenle Moskova, önce Mısır'ın Suriye'nin yanında yer almasını sağlamış sonrasındaysa bu iki ülkeyi destekleyen bir tutum takınmıştır.

1962'deki Küba krizinin ardından ABD ile SSCB arasında kurulan *kırmızı hat*, ilk defa 1967 Savaşı'yla beraber kullanılmıştır. Savaşın başladığının öğrenilmesinin ardından Moskova'nın kırmızı hattı kullanmasıyla başlayan görüşmeler, ilerleyen günlerde de devam etmiştir. Bu bağlamda ABD'nin en büyük kaygısı, Sovyetlerin savaşa müdahil olmasıydı. ABD Başkanı Johnson, Sovyetlerin savaşa müdahil olma riskinin "*Vietnam sorunundan daha tehlikeli olduğunu*" düşünmekteydi: "*ABD bu kez Çin ile değil, Sovyetlerle karşı karşıya kalacaktı*".²⁴⁵ Bu nedenle Moskova'ya, ilk günden itibaren ABD'nin savaşta herhangi bir rol oynamadığı vurgulanmıştır. İsrail'in Arap ülkeleri karşısında üstünlüğü ele geçirdiğinin öğrenilmesinin ardından ateşkese yönelik baskılarını arttıran SSCB, İsrail'in saldırılarını durdurulmaması halinde askeri müdahale de dahil harekete geçeceğini bildirmekteydi. Sonuçta ateşkesin sağlanmasının ardından SSCB ve ABD'nin girişimleri ve uzun pazarlıklar sonucunda BM Güvenlik Konseyi 22 Kasım 1967'de 242 sayılı kararı almışsa da bu kararın uygulanması, günümüze kadar mümkün olmamıştır.

Diğer bölge ülkelerinin savaş sırasında ve sonrasındaki politikaları ele alındığında, savaştan bir gün önce Bağdat'ta toplanan Suudi Arabistan, Libya, Cezayir, Kuveyt, Bahrein, Katar ve Abu Dabi temsilcileri, aldıkları bir kararla herhangi bir Arap ülkesine saldıran veya İsrail'e yardım eden ülkelere petrol ambargosu uygulama kararı almışlardı. Savaşın başlamasının ardından Kahire'nin Amerikan ve İngiliz güçlerinin İsrail'e yardım ettiğini iddia etmesinin ardından, ABD ve İngiltere'ye petrol ambargosu uygulamaya başlayan ülkelerin önemli bir kısmı bu iki ülkeyle diplomatik ilişkilerini kesmiştir.²⁴⁶ Bölge ülkelerinden sadece Mısır ve Irak'tan tehdit algılayan ve Batı Bloğu ile iyi ilişkiler içinde bulunan İran, petrol üretimini arttırarak bu yaptırımın telafi etmeye çalışmıştır.²⁴⁷ Savaş sonrasındaysa Mısır, Suriye ve Ürdün'ün de katıldığı 1967 Temmuzundaki ve Ağustosundaki Arap Birliği zirvelerinde İsrail ve İsrail'e yardım eden ülkelere yaptırım uygulama kararı tartışılrsa da esas konu, kaybedilen toprakların geri alınması olmuştur. Nitekim, 3 Eylül'de sona eren Hartum Zirvesi sonunda İsrail'i tanımama, görüşmelerde bulunmama ve barış yapmama kararları alınmıştır.²⁴⁸

²⁴⁵ Spiegel, op.cit., s. 151.

²⁴⁶ Armaoğlu, *Filistin...*, op.cit., ss. 258-259.

²⁴⁷ Tackney, "Dealing Arms in the Middle East. Part II...", op.cit., s. 12.

²⁴⁸ Bkz. Arı, *Geçmişten...*, op.cit., ss. 318-319.

1967 Savaşı'nın bölgesel sonuçlarını irdelemek gerekirse, öncelikle belirtilmesi gereken, *Nâsırizm* olarak ifade edilebilecek ve Mısır'ın 1952'den beri diğer ülkeleri ve halkları peşinden sürükleyen Pan-Arap düşüncesinin öncüsü konumunda olduğu akım sona ermiştir. Diğer bir bakış açısıyla, 1952'den beri gerek İsrail gerekse geleneksel Arap rejimleri açısından en büyük tehdit olarak görülen Nâsır'ın etkisi, bir daha asla eskisi gibi olmamıştır. Bu anlamda Mısır'ın bölgedeki merkezi rolü, artık petrol üreticisi Arap ülkelerinin eline geçmiştir. Bu ülkelerden Irak, Suriye, Libya ve Cezayir bölgesel liderlik için girişimlerde bulunmak isteseler de savaşın ertesinde Suudi Arabistan bölgesel süper devlet haline gelmiştir.²⁴⁹ Suudi Arabistan ve Körfez monarşileri ekonomik açıdan iflasın eşiğine gelen Mısır'a, Yemen'deki askerlerini çekmesi ve rejimlerini rahat bırakmaları karşılığında ekonomik yardım yapmaya başlamışlardır. Bu çerçevede Nâsır'ın siyasal propagandasının en temel silahı olan Kahire merkezli *Arapların Sesi* radyosu kapatılmış, Mısır Yemen'deki askerlerini çekmeye başlamış ve Arap Birliği, Nâsır'ın politikaları için sürükleyici bir yer olmaktan çıkmıştır.²⁵⁰ Savaşın bir başka bölgesel sonucu, Arap ülkelerinin temel gündemlerinin artık işgal altındaki toprakların geri alınması olmuştur. Nitekim, savaştan yaklaşık bir hafta sonra İsrail Başbakanı Levi Eşkol'un işgal ettikleri toprakların geri verilmesine ilişkin olarak "...hiç kimse hayale kapılmasın...Bugüne kadar mevcut olan durum artık bir daha geri gelmeyecektir."²⁵¹ şeklindeki ifadesi, İsrail'in işgal ettiği topraklardan kolay kolay çekilmeyeceğini göstermekteydi. Bununla ilişkili olarak, her ne kadar savaş sonunda yüz binlerce kişi mülteci konumuna düşse de Filistinliler ve özellikle Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) Filistin sorununda önemli bir aktör haline gelmiştir.²⁵²

Savaşın sonuçları İsrail açısından değerlendirildiğinde, askeri açıdan İsrail'in bölgede sürdürmeye çalıştığı caydırıcılığın devam ettiği söylenebilir. İsrail'in 1960'lı yıllarda ABD ile kurmaya başladığı stratejik ilişki, savaş sonrasında da devam edecek ve Fransa ile 1967 Savaşı'na doğru aksamaya başlayan işbirliğini fazlasıyla ikame edecektir. Mısır ve Suriye ise, bir sonraki bölümde ele alınacağı gibi Sovyet silahlarıyla donatılmaya devam edilecek ve yeterli güce ulaştıklarında kaybettikleri güçlerini yıpratma ve savaş stratejilerini uygulayarak tekrar almaya çalışacaklardır.

---

²⁴⁹ Tibi, *Conflict...*, op.cit., ss. 82-83.

²⁵⁰ Kamrawa, op.cit., s. 122.

²⁵¹ Armaoğlu, *Filistin...*, op.cit., s. 259.

²⁵² Tibi, *Conflict...*, op.cit., s. 90.

2. Bölgesel ve Küresel Konjonktürün Güç Dağılımına Etkisi

Altı Gün Savaşı, Orta Doğu'da silahlanma açısından bir başka dönüm noktası olmuştur. Savaş öncesinde yoğun silahlanma faaliyetleri içinde bulunan Mısır, Suriye ve Ürdün, buna rağmen İsrail karşısında büyük bir hezimete uğramıştı. Ayrıca bu ülkelerin uğradığı toprak kayıpları, yaşanan yenilgiyi daha da derinleştirmekteydi. İsrail ise savaş esnasında Arap ülkelerinin silah envanterlerine verdiği zayıat ve işgal ettiği topraklar nedeniyle kendisini savaş öncesine göre daha "güvenli" hissetmekteydi. Zira, savaş sonunda bölgedeki tek ciddi askeri envantere sahip olan ülke İsrail'di.

a. Yeni Dönemde Artan Savunma Harcamaları

Coğrafi açıdan savunma derinliği olmayan İsrail'e Mısır cephesinden saldırmak için artık işgal altındaki Sina çölünün geçilmesi gerekmektedir. Suriye cephesinden gelecek olan bir saldırı ise işgal altındaki Golan tepeleri sayesinde İsrail'e stratejik bir savunma üstünlüğü sağlamaktaydı.²⁵³ Kırılgan bir yapıya sahip olan Ürdün ise İsrail için tek başına hayati bir tehdit oluşturmamaktaydı. Bununla beraber, gerek Arap ülkelerinin savaşta uğradığı hezimet gerekse topraklarının İsrail işgali altında bulunması, 1967 sonrasında bölgede oluşacak bir rövanş psikolojisini kaçınılmaz kılmıştır. Bu yerel rövanş psikolojisi, etkisini küresel düzeyde de gösterecektir. Bir diğer ifadeyle, Sovyetler Birliği, temel silah tedarikçisi olduğu Mısır ve Suriye'nin, Rus silahlarıyla savaşta varlık gösterememelerinin küresel düzeydeki prestijini zedelediği düşüncesinden hareketle, bu ülkelerin silahlanmasını eskisinden çok daha fazla destekleyecektir. Nitekim, Mısır-Suriye ile İsrail arasındaki savaş, aynı zamanda Sovyet ve Fransız-Amerikan silah teknolojileriyle donatılmış olan iki taraf arasındaki bir mücadeleyi yansıtmaktaydı.

Mısır ve Suriye, işgal altındaki topraklarını öncelikle uluslararası arenada İsrail üzerinde baskı oluşturarak ve diplomasi yoluyla geri almaya çalışacaklardır. Aynı zamanda bu iki ülke, savaşın daha ilk günlerinde kaybedilen envanterlerini karşılamak için, önceki dönemlerden daha yoğun bir silahlanma faaliyeti içine gireceklerdir. Nâsır'ın savaşın ardından Sovyetler ile yaptığı görüşmede "İsrailliler Sina'yı işgal ettiği için tahkimatımızı kanalın diğer yakasında yapıyoruz. Eğer İsrailliler (Sina'dan) barışçıl bir şekilde çekilmezlerse, onları oradan çıkarmak için eninde sonunda savaşmak zorunda kalacağız."²⁵⁴ şeklindeki ifadesi, yeni bir savaşın ihtimal dışı

²⁵³ McGregor, op.cit., ss. 272-273.

²⁵⁴ Bregman, op.cit., s. 61.

olmadığını göstermekteydi. Hatta Mısır, İsrail işgaline uğrayan Sina'yı, askeri kapasiteden yoksun olduğu ilk dönemlerde diplomatik yollarla almaya çalışsa da aslında İsrail ile askeri olarak bir çatışmayı beklediği söylenebilir. BM'nin, İsrail'i işgal ettiği topraklardan çekilmeye çağırarak 1967 Kasımındaki 242 sayılı kararından üç gün sonra Nâsır'ın üst düzey komutanlarına askeri hazırlık derecelerinin artırılması için söylediği sözler, Mısır'ın savunma harcamalarındaki artışın ve silahlanmasının nedenlerini ortaya koymaktaydı²⁵⁵:

“Duyduğunuz hiçbir şey, örneğin BM kararı, sizi ilgilendirmez...Lütfen daha önce söylediğim şeyi unutmayınız ‘güçle verilen şey ancak güçle geri alınır’ Bu sadece söylem değildir...Demek istediğim, kamuoyu önünde barışçıl bir çözüme ilişkin ne söylersem söyleyeyim, aldırış etmeyin.”

Bu noktada Nâsır'ın söylemi, teorik kısımda ifade edilen liberal yaklaşımlardan ziyade güç maksimizasyonunu temel alan ofansif realizmle birebir örtüşmektedir. Zira Nâsır iki ülke arasındaki sorunun Mısır lehine çözümünü, BM gibi uluslararası kurumlardan ziyade Mısır'ın kendi askeri kapasitesindeki artışla gerçekleştirilebilir görmekteydi. Ancak İsrail savaş sonrasında oluşan askeri üstünlüğünü korumak ve arada oluşan “dengenin” bozulmasını önlemek için silahlanma faaliyetlerini arttırarak devam ettirecektir.

Tarafların içinde bulunduğu durum, aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere, savunma harcamalarının büyük ölçüde artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Mısır, Altı Gün Savaşı öncesinde 1.057 milyar dolarlık bir savunma harcaması yapmışken, savunma harcamalarını yaklaşık yüzde 44 oranında arttırarak 1968'de 1.5 milyar doların üstünde bir savunma harcaması yapmıştır. Mısır'ın savunma harcamasındaki bu artışın, bir sonraki döneme göre nispeten düşük sayılmasının nedeni, Altı Gün Savaşı'nın askeri ve ekonomik anlamdaki yıkıcı etkilerinden kaynaklanmaktadır. Ancak, üç yıl içinde Körfez devletlerinin de katkısıyla savaşın ekonomik etkilerinin üstesinden gelen Mısır, 1970'te savunma harcamalarını bir önceki döneme göre yüzde 70'ten fazla arttırarak 2.5 milyar doların üzerinde askeri harcama yapmıştır. Mısır savunma harcamasının 1972'de göreceli olarak daha az artarak (bir önceki döneme göre yüzde 12 civarında) gerçekleşmesi, aşağıda ele alınacak olan Yıpratma Savaşı'nın sona ermesiyle de ilişkilidir.

---

²⁵⁵ Laura M. James, “Military/Political Means/Ends: Egyptian Decision Making in the War of Attrition”, *The Cold War in the Middle East: Regional Conflict and the Superpowers, 1967-73*, Ed. Nigel J. Ashton, New York: Routledge, 2007, s. 93.

Tablo-14: Bölge Ülkelerinin 1966-1972 Dönemindeki Askeri Harcamaları*

	1966	1968	1970	1972
Mısır	1,057	1,517	2,589	2911
Suriye	220	377	384	427
Irak	578	677	846	830
İsrail	566	1,132	1,981	2,134
Ürdün	228	364	281	292
Suudi Arabistan	1,022	1,517	1,739	2,623

Kaynak: Stork- Paul “Arms Sales...”, op.cit., s. 6.

Suriye'nin savunma harcamaları ele alındığında, Şam yönetiminin de Kahire gibi, savaşın hemen ardından savunma harcamalarını büyük ölçüde arttırmış olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim 1968'de 1966'ya göre savunma harcamalarını yaklaşık yüzde 71 oranında arttırarak yok olan askeri envanterlerini yeniden oluşturmaya çalışan Suriye, 1970 ve 1972 dönemlerinde savunma harcamalarında ilk dönemlerdeki yüksek artışı devam ettirememiş ve savunma harcamalarını bir önceki döneme göre sırasıyla yaklaşık yüzde 2 ve yüzde 12 oranında arttırmıştır. Ürdün ele alındığında ise Amman yönetiminin de savaşın ardından yeniden yapılanma faaliyetleri için savunma harcamalarını 1966'ya göre yüzde 60 oranında arttırarak 1968'de 364 milyon dolara çıkardığı ancak gerek ekonomik altyapı yetersizliği gerekse Filistinli gruplarla yaşadığı mücadeleler nedeniyle 1970'te savunma harcamalarını bir önceki döneme göre yüzde 22 oranında düşürdüğü görülmektedir. 1972'ye gelindiğinde ise Ürdün'ün savunma harcamalarının bir önceki döneme göre artışı yüzde 4'ün altında gerçekleşmiştir.

Öte yandan hem askeri envanterleri hem de toprak kazanımları düşünüldüğünde, Altı Gün Savaşı'ndan en kârlı çıkan ülke olan İsrail'in savunma harcamalarındaki değişim de ele alınması gereken önemli bir konudur. Nitekim tabloda ele alınan dönemlerde savunma harcamalarındaki artışlar dikkate alındığında en fazla artışın İsrail tarafından yapıldığı görülmektedir. İsrail'in Mısır ve Suriye ordularını etkisizleştirmiş ve iki ülke toprağını işgal etmiş olmasına rağmen yüksek düzeyde savunma harcamaları yapmasının nedeni, dönemin Savunma Bakanı Moshe Dayan'ın sözleriyle özetlenebilir. **Dayan'a göre “Süveyş Kanalı'nın (Sina'nın) işgal edilmesi, Mısır'la savaşın devam etmesi anlamına gelmekteydi.”²⁵⁶ Bu nedenle İsrail, savaştan galip çıkmasına rağmen savunma harcamalarını 1966'ya göre yüzde 100 oranında arttırarak 1968'de 1.132 milyar dolarlık savunma harcaması yapmış**

* 1978 fiyatlarıyla milyon dolar olarak ifade edilmektedir.

²⁵⁶ Bregman, loc.cit.

ve 1970'te savunma harcamalarını bir önceki döneme göre yüzde 75 oranında arttırmıştır. Büyük ölçüde Yıpratma Savaşı nedeniyle savunma harcamalarını ve silah alımlarını arttıran İsrail'in, Yıpratma Savaşı'nın sona ermesinin ardından savunma harcamalarını önceki dönemlere göre daha düşük düzeyde arttırdığı görülmektedir. Bir önceki dönemde yüzde 75 oranında artan savunma harcamaları, 1972'de yaklaşık yüzde 33 oranında artmıştır. İsrail, 1967 öncesinde olduğu gibi savaş sonrasındaki savunma harcamalarını ağırlıklı olarak hava kuvvetleri için yapmıştır. Örneğin, İsrail'in 1973'teki savunma harcamalarının yaklaşık yüzde 52'si hava kuvvetleri için yapılmıştır.²⁵⁷

Orta Doğu'da silahlanma faaliyetlerinin Arap-İsrail sorunu merkezinde gerçekleştiği 1967-1973 döneminde değinilmesi gereken önemli bir nokta da silah tedarikçileriyle ilgilidir. Zira, veriler dikkate alındığında, Altı Gün Savaşı'ndan sonra bölgeye yönelik silah akışının, özellikle iki tedarikçi tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir.²⁵⁸ Bu bağlamda ABD ve SSCB, Orta Doğu'nun Soğuk Savaş'ın bir cephesi olmasıyla, bölgesel silah ticaretinin yüzde sekseninden fazlasını üstlenerek bölgesel gelişmelerde belirleyici olma ve pozisyonlarını koruma çabası içinde olmuşlardır.

b. Farklı Stratejiler ve Yeni İttifak Arayışları

Altı Gün Savaşı sonrasında Orta Doğu'da oluşan yeni güç dağılımı, bir yandan Arap ülkelerinin eski tehdit algılamalarının değişmesine neden olurken diğer yandan küresel güçlerin bölgesel ilişkilere daha fazla angaje olmasına neden olmuştur. Arap ülkelerinin tehdit algılamalarındaki değişimin en önemli nedeni, Mısır'ın savaş sonrasındaki durumundan kaynaklanmaktadır. Savaş öncesinde geleneksel Arap ülkelerinin İsrail'den daha fazla tehdit algıladıkları Mısır, savaşın getirdiği hezimetle beraber hem askeri hem ekonomik ve en önemlisi de siyasal açıdan eski etkisini yitirmiştir. Dolayısıyla artık Mısır, Suudi Arabistan başta olmak üzere geleneksel Arap yönetimleri açısından bir tehdit olmaktan çıkmış; tersine ekonomik açıdan bu ülkelere bağımlı bir hale gelmiştir. Suudi Arabistan, Libya ve Kuveyt, 3 Eylül 1967'deki Hartum Zirvesinde Mısır'ın eski politikalarından vazgeçmesi karşılığında, Mısır ekonomisinin düzeltilmesi ve askeri kapasitesinin artırılması için yardım yapmayı kararlaştırmışlardır. Bu bağlamda, savaş öncesinde Mısır'dan en fazla tehdit algılayan ülkelerden biri olan Suudi Arabistan'ın 1967-1973 arası dönemde Mısır'a yaptığı yardımlar, 2.5 milyar doların üzerinde olmuştur. Diğer petrol üreticisi Arap ülkeleri, ödemeler dengesi ve yeni

²⁵⁷ Simon Dunstan, *The Yom Kippur War: The Arab-Israeli War of 1973*, Oxford: Osprey Publishing, 2007, s. 128.

²⁵⁸ Stork-Paul, op.cit., s. 10.

silah alımları için bu dönemde Mısır'a yüz milyonlarca dolar yardım yapmışlardır. Örneğin bu ülkelerin Mısır'a sadece 1973'te yaptığı yardımlar, bir milyar doların üzerindeydi.²⁵⁹ Mısır ise bunun karşılığında Suudi Arabistan'la 1967 Ekiminde yaptığı anlaşmayla Yemen'deki askerlerini Kasım ayında çekmiş ve bundan sonra Suudi yönetimini zor durumda bırakacak girişimlerde bulunmamıştır.

Altı Gün Savaşı sonrasındaki konjonktürde, Arap ülkelerinin savaş öncesinde “*İsrail'in ortadan kaldırılması*” şeklinde olan temel amaçlarının artık “*kaybedilen toprakların geri alınması*” olduğu belirtilmişti. Bu bağlamda ilk harekete geçen ülkenin Mısır olduğu belirtilmelidir. Nâsır yönetimi yeni dönemde geleneksel Arap ülkelerinin desteğini arkasına alarak bir yandan diplomatik alanda kaybettiği toprakları geri almaya çalışırken diğer yandan İsrail'e karşı iki ayaklı bir strateji izleyerek İsrail üzerinde baskı oluşturmaya çalışmıştır. Nâsır'ın İsrail'e karşı izlediği ve “*pasif caydırma*” şeklinde adlandırdığı ilk strateji, Altı Gün Savaşı'ndan sonra daha aktif hale gelen Filistinli grupların işgal altındaki topraklarda düzenleyeceği saldırılarla İsrail üzerinde baskı oluşturmaya amaçlamaktaydı. Mısır pasif caydırmayla zaman kazanarak, aşağıda değinilecek olan silahlanma faaliyetleriyle ordusunu yeniden düzenleyebilecek ve silah envanterlerini geliştirebilecekti. Mısır'ın ordusunu tekrar güçlendirmeye başlamasıyla uyguladığı ikinci strateji ise Nâsır'ın “*aktif caydırma*” olarak adlandırdığı *Yıpratma Savaşı* olmuştur.²⁶⁰

Bu bağlamda Yıpratma Savaşı, Altı Gün Savaşı'nın hemen ardından silahlanma faaliyetlerine ağırlık veren, ancak henüz İsrail'le doğrudan mücadele edecek kapasiteden yoksun olan Mısır'ın tercih ettiği bir yöntemdi. Buna göre, her ne kadar İsrail askeri envanterleri açısından Mısır karşısında oldukça üstünse de gücün diğer boyutları açısından Mısır karşısında dezavantajlara sahipti. Bu dezavantajların başındaysa İsrail'in nüfus ve asker sayısı gelmekteydi. Mısır ise asker sayısı açısından İsrail karşısında mutlak bir şekilde üstündü. Altı Gün Savaşı'nın ardından 1967 Temmuzuyla beraber iki ülke arasında ufak tefek sınır çatışmaları yaşansa da bunlar planlanmış bir saldırıdan ziyade spontane gelişen olaylardı. Ancak 1968 Eylülüyle beraber Süveyş'in Batı yakasındaki tahkimatını büyük ölçüde tamamlayan Mısır, bu bölgeye yaklaşık 150,000 asker yerleştirmişti. Bu aşamadan sonra Mısır, İsrail'le planlı ve düşük yoğunluklu bir savaş

²⁵⁹ Bkz. Walt, *Origins of the Alliances...*, op.cit., s. 30'da 66 no'lu dipnot.

²⁶⁰ Armaoğlu, *Filistin...*, op.cit., ss. 281-290.

içine girdi.²⁶¹ Mısır'ın Yıpratma Savaşındaki amaçları, İsrail'e Sina'nın işgalini kabul etmeyeceğini göstermek, İsrail'in bölgedeki hareketlerini sınırlandırmak, İsrail'e kabullenemeyeceği kayıplar verdirerek Sina'dan çekilmesini sağlamak ve askeri kapasitesi İsrail'le kapsamlı bir savaşa girişmek için yeterli düzeye gelene kadar sınırlı çatışmalarla ordusunun hazırlık derecesini arttırmak şeklinde sıralanabilir.²⁶² Bu savaş, Nâsır'ın deyiimiyle “*düşmanı yoracak uzun bir savaş*” olacaktı.²⁶³

Tablo-15: Yıpratma Savaşına Katılan Mısır ve İsrail Güçlerinin Karşılaştırılması

	Asker Sayısı	Kara Gücü	Savaş Uçağı	Top	Tank
Mısır	288,000	250,000	415	1,040	1,240
İsrail	75,000	60,000	330	370	1,050
Oranlama İsrail : Mısır	1: 3.8	1:4.1	1:1.3	1:2.8	1:1.2

Kaynak: Sadeh,op.cit., s. 88.

Mısır'ın Yıpratma Savaşını başlatma kararı almasında bölge ülkelerinin de etkisi vardı. Nitekim Suudi Arabistan, Mısır'a verdiği parasal yardımların askeri anlamda karşılığını görmek için Mısır'a baskı yapmaktaydı. Ürdün ise Mısır'ın, bir yandan Filistinli grupların Ürdün toprakları üzerinden saldırılar düzenlemesini desteklerken diğer yandan Mısır-İsrail sınırında herhangi bir çatışmaya girmemesini eleştirmekteydi. ABD'nin İsrail'i silahlandırmaya devam etmesi ise Mısır'ın işgal edilen toprakların diplomatik yollarla geri alınabileceğine yönelik beklentilerini sona erdirmişti.²⁶⁴ Dolayısıyla bu faktörler, bir bütün olarak Mısır'ın Yıpratma Savaşı'na girmesine neden olmuştu. Bu arada Yıpratma Savaşı, Arap ülkelerinin İsrail karşısında bir kez daha ortak hareket etme girişimine sahne olmuştur. Bu bağlamda 1969 Ocağında Mısır'ın bastırmasıyla Mısır, Ürdün, Suriye ve Irak'ın dahil olduğu bir *Doğu Komutanlığı* oluşturulmuş, 1969 Martında yaklaşık 6,000 Irak askeri Suriye'ye sevk edilmiş ve 1969 Temmuzunda Suriye ile Irak arasında bir savunma anlaşması yapılmıştır. Ancak gerek

²⁶¹ Yıpratma Savaşı'nın başlamasına ilişkin olarak literatürde 1967 Temmuz, 1968 Eylülü ve 1969 Martı gibi farklı tarihler verilmektedir. Çalışmada Mısır'ın temel tahkimatını yaptıktan sonra topçu atışlarını sistematik olarak başlattığı 1968 Sonbaharı Yıpratma Savaşı'nın başlangıcı olarak alınmaktadır.

²⁶² James, “Military...”, op.cit., s. 96.

²⁶³ Walt, *Origins of the Alliances...*, op.cit., s. 108. Batı literatüründe “Yıpratma Savaşı” adıyla adlandırılan savaş,, Arap literatüründe Nâsır'ın kullandığı *Harb el-İstinzaif* [Kanatma, Kan Dökme Savaşı (حرب الاستنزاف -)] şeklinde adlandırılmaktadır. Nâsır'ın bundan kastı, İsrail'in düşük yoğunluklu savaşta sürekli seferberlik halinde tutulması ve uğrayacağı kayıplarla kan kaybetmeye başlaması suretiyle güçsüz bırakılmasıdır.

²⁶⁴ James, “Military...”, loc.cit.

Suriye, Ürdün ve Irak'ın böylesine bir girişimin Mısır'ın bölgesel liderliğini pekiştireceğinden çekinmesi gerekse her bir ülkenin İsrail haricinde birbirinden farklılaşan tehdit algılamalarına sahip olması, savaş esnasındaki Doğu Komutanlığı girişiminin aynı yıl içinde sona ermesine neden olmuştur.²⁶⁵ Sonuç olarak Mısır ile İsrail arasında yaşanan ve Sovyetler Birliği ile ABD'nin gelişmiş silah sistemlerini bu ülkelere aktararak desteklediği Yıpratma Savaşı'nın önce İsrail sonrasında hem Mısır hem İsrail açısından katlanılmaz hale gelmesiyle, 1970 Ağustosunda yapılan bir ateşkes anlaşmasıyla savaş sona ermiştir.²⁶⁶

Suriye'nin müdahalesi, Irak'tan ve Şam yönetiminin temel silah tedarikçisi olan SSCB'den de destek bulmamıştır. Suudi Arabistan, kriz sırasında doğal olarak Kral Hüseyin'den yana tavır alırken, ABD Amman yönetimini desteklemek için bazı kuvvetlerini Doğu Akdeniz'e kaydırmıştır. **İsrail ise Kral Hüseyin yönetimindeki Ürdün'ü, Suriye kontrolünde olacak bir Ürdün'e tercih ettiğinden, Suriye'nin bu müdahalesinin caydırılmasında oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. Ancak İsrail burada doğrudan Suriye'ye savaş açmak yerine saldırgan realizmin güç elde etme yöntemlerinden şantaj stratejisini uygulamıştır. Bu bağlamda Suriye tanklarının Ürdün'e girmesi üzerine Suriye sınırına yığınak yaparak askeri manevralara başlayan İsrail, Şam yönetiminin daha ileri gitmesini önlemiştir.**²⁶⁷ Ürdün kuvvetleri de topraklarına giren Suriye tanklarına direniş gösterince, Suriye'nin çekilmekten başka seçeneği kalmamış ve kriz Amman yönetiminin kontrolü tamamen ele geçirmesiyle son bulmuştur. 1970 krizi Ürdün'ün, Filistinli grupları yönetime bir daha tehdit oluşturmayacak düzeyde etkisizleştirilmesini sağlarken aynı zamanda 1970 sonrası dönemde ABD'den daha fazla askeri destek ve silah almasını sağlamıştır.²⁶⁸

Mısır'da Ürdün'le Filistinliler arasında ateşkes anlaşmasının yapılmasından bir gün sonra 28 Eylül 1970'te Nâsır'ın ölümü, Orta Doğu güç dağılımında etkileri günümüze kadar sürecek olan değişimlerin yaşanmasına neden olacaktır. Nâsır'ın ardından Devlet Başkanlığı'na seçilen ve 1952'de yönetimi devralan Hür Subaylar grubundan biri olan Enver Sedat ile beraber, gerek bölge içi ilişkiler gerekse küresel güçlerle ilişkilerde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişimlerin kısa vadeli sonuçlarından biri, Mısır'la özellikle Suriye ve Suudi Arabistan arasında gelişen yakınlaşma ve küresel güçlerin bölgeye daha fazla silah sevk etmesi olmuştur.

²⁶⁵ Bu dönemde bütün ülkeler İsrail'den tehdit algılamakla beraber, Mısır dışındaki bütün ülkeler Nâsır'ın 1967 öncesi politikalarını dikkate alarak Mısır'ın güçlenmesinden tehdit algılamaktaydı. Ayrıca Irak, İran'ın artan savunma harcamalarından ve Kürt grupların faaliyetlerinden tehdit algılamakta, Suriye ile Irak aynı ideolojiye sahip olsa da birbirlerinden tehdit algılamakta, Ürdün ise İsrail'in yanı sıra Suriye ve Irak yönetimlerinden tehdit algılamaktaydı. Bkz. Walt, *Origins of the Alliances...*, op.cit., ss. 112-113.

²⁶⁶ Kamrawa, op.cit., s. 123-124.

²⁶⁷ Charles Lipson, "American Support for Israel: History, Sources, Limits", *U.S.-Israeli Relations at the Crossroads*, Edt. Gabriel Sheffer, London: Frank Cass Pub., 1997, s. 140-141.

²⁶⁸ Sorley, op.cit., s. 107; Walt, *Origins of the Alliances...*, op.cit., s. 114.

Bu gelişmeler Arap ülkelerinin işgal altındaki topraklarını geri alabilmek için 1973'te İsrail'le savaşmalarına ve ABD ile SSCB'nin bölgeye angajmanlarını arttırmalarına neden olacaktır.

Toparlamak gerekirse, **Altı Gün Savaşı sonrası dönemde güç dağılımı, savaş öncesinden farklı bir yapıya sahiptir. Yeni yapının en önemli unsuru, silahlanması için fon sağlanması karşılığında Mısır'ın geleneksel rejimleri tehdit eden eski politikalarından vazgeçmesidir. Arap ülkeleri, yeni dönemde İsrail'e karşı geçmişte hiç olmadığı kadar ortak bir tutum belirleme noktasına gelmişlerdir.**

III. BÖLGESEL VE KÜRESEL REKABETİN GÖLGESİNDE ARTAN SİLAHLANMA VE 1973 SAVAŞI

A. Taraflar Silahlanma Girişimlerini Arttırıyor

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yılda 40 milyon doların altında gerçekleşen, Orta Doğu'daki silah ticareti, 1955'te Mısır'ın Doğu Bloğundan silah alımının ardından yaşanan gelişmelerle bir kırılma yaşayarak yılda ortalama 200 milyon dolar seviyesine çıkmıştı. Bölgesel silah ticareti, Altı Gün Savaşı'nın ardından bir başka kırılma yaşayarak yılda ortalama 600 milyon dolar seviyesine çıkacaktır.²⁶⁹ Bu bağlamda, Arap-İsrail sorunu merkezli silahlanma faaliyetleri, 1967 Savaşı'nın ardından oluşan rövanş psikolojisiyle birlikte İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya silah ticaretinin üçte birinin Orta Doğu'da gerçekleşmesine neden olacaktır. Örneğin sadece İsrail'in 1968-1973 arası dönemde yaptığı silah alımları, ortalama olarak yılda 400 milyon doların üzerindedir.²⁷⁰

1. İsrail'in ABD Merkezli Silahlanma Faaliyetleri

İsrail, Altı Gün Savaşı ile birlikte bölgesel dengede oluşan üstünlüğünü korumak için savunma harcamalarını arttırmasının yanı sıra gerek konvansiyonel gerekse kitle imha silahı alanındaki girişimlerine devam etmiştir. Ancak İsrail, savaşın hemen ardından Avrupa merkezli silah kaynaklarından istediği gelişmiş silah sistemlerini almakta zorluk çekmiştir. Bunun üzerine savaş öncesinde gelişen ABD kanalı üzerinden silahlanmaya çalışan İsrail, oldukça kısa bir süreliğine de olsa, Amerikan ambargosuyla karşılaşmıştır.

Savaş sonrası dönemde bir yıldan daha kısa süren Amerikan ambargosunun kalkmasıyla, İsrail dönemin en gelişmiş silah sistemlerini envanterlerine katmaya başlamıştır. 1967 sonrası dönemin İsrail'in silahlanması açısından en önemli özelliği, İsrail'in en temel silah kaynağının ABD olmasıdır. Bu bağlamda ABD, İsrail'in bölgedeki askeri üstünlüğünü korumak için gerektiğinde kendi aktif kullanımında olan silah sistemlerinin İsrail'e satışına onay verecektir. İsrail, ayrıca 1967 sonrası dönemde nükleer silah ve balistik füze üretme faaliyetlerini de devam ettirecektir.

²⁶⁹ Tackney, "Dealing Arms...Part-I", op.cit., s. 8.

²⁷⁰ Hoyt, op.cit., s. 84.

a. Eski Silah Kaynaklarında Yaşanan Sıkıntılar

Altı Gün Savaşı, bölgesel sonuçları açısından İsrail'e önemli avantajlar sağlamakla beraber bu durum, İsrail'in Avrupa kaynaklı silah akışının neredeyse kesilmesine neden olmuştur. Bu noktada **İsrail'in yaşadığı silah akışındaki kesinti, aslında 1967 Savaşı'nın maliyetlerinden birisi olarak değerlendirilmelidir. Teorik kısımda vurgulandığı gibi, devletlerin savaş stratejisini uygulamasında önemli olan sağlanacak olan faydanın, karşılaşılabilecek olan maliyetlerden fazla olmasıdır. İsrail için önleyici nitelikteki savaş sonunda elde ettiği fayda ise diplomatik alanda ve silah transferinde yaşanması muhtemel sıkıntılardan çok daha önemliydi.**

Savaşın ardından özellikle Fransa'nın İsrail'e uyguladığı silah ambargosu önemlidir. Nitekim, İsrail'in 1966'da Fransa'dan sipariş ettiği ve 70 milyon dolarlık kısmını ödediği Mirage V tipi savaş uçaklarının satışı, Paris yönetimi tarafından iptal edilmiştir. Bununla beraber Fransız yönetimi, İsrail Hava Kuvvetleri envanterlerinde bulunan Mirage III tipi savaş uçaklarının yedek parçalarına ilişkin herhangi bir engellemede bulunmayacağını belirtmiştir. Fransa'nın İsrail'e uyguladığı silah ambargosu sadece savaş uçaklarıyla sınırlı kalmamış ve savaş öncesinde anlaşması yapılan ve sevkiyatına başlanan Saar tipi hücum botlarının da geri kalan sevkiyatını durdurmuştur.²⁷¹ Bunun haricinde Paris yönetimi, 1967 Savaşı'ndan beri uyguladığı *seçici ambargonun* kapsamını 8 Ocak 1969'da daha da genişletmiş ve İsrail'in yanı sıra Ürdün, Mısır ve Suriye'ye uyguladığı ambargoya temel silah sistemleri ve yedek parçalarını dâhil etmiştir. Bu durum, kısa vadede Arap ülkelerinden ziyade İsrail'e etki etmiştir. Zira Arap ülkeleri o dönemde temel silah sistemlerini SSCB'den almaktaydı. Fransa'nın bu kararıyla İsrail için Avrupa pazarında önemli bir silah kaynağı ortadan kalkmış ve İsrail'in gelişmiş silah sistemleri alabilmesi için neredeyse tek alternatif ABD olmuştur.²⁷² Bu ambargo nedeniyle, 1950'li yıllarda İsrail'in temel tedarikçisi olan Fransa'nın 1967-1973 döneminde İsrail'in silah ticaretinde oldukça önemsiz bir rol oynadığını belirtmek gerekir. İsrail, bu dönemde Fransa'dan sadece 50 tane zırhlı araç satın alabilmiştir.²⁷³

²⁷¹ Aslında bu hücum botlarına yönelik anlaşma Federal Almanya ile İsrail arasında yapılmıştı. Asıl tedarikçi Federal Almanya olmakla beraber üretim Fransa'da gerçekleşmekteydi. İsrail, üstlenici olan Fransa'nın vermek istemediği bu hücum botları gizli bir operasyonla 1969 Aralığında Fransa'nın Cherbourg limanından kaçırmıştır. Bkz. Hoyt, op.cit., s. 85.

²⁷² Lewis Sorley, *Arms Transfers Under Nixon: A Policy Analysis*, Kentucky, The University of Kentucky Press, 1983, ss. 79-80.

²⁷³ SIPRI Arms Transfers Database, *Israel: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1967 to 1974*, 15 July 2008.

İsrail'in yeni dönemde Avrupa merkezli bir diğer silah tedarikçisi olan İngiltere ile olan silah ticaretinde de aksamalar olduğunu belirtmek gerekir. Bir önceki bölümde değinildiği üzere, İngiltere'nin 1967 Savaşı öncesinde İsrail ordusunun özellikle tank ihtiyacının giderilmesinde önemli bir rolü bulunmaktaydı ve İsrail savaşa girdiğinde tanklarının büyük çoğunluğunu İngiliz yapımı Centurion tipi tanklar oluşturmaktaydı. İngiltere ile savaş öncesinde silah ticaretine devam eden İsrail, 1966'da İngiltere'den satın alacağı *Chieftain* tipi tankların İsrail'de üretilmesini de içeren bir paket için ön anlaşmaya varmıştı. Ancak tank anlaşmasının yapılmak üzere olduğu 1969 Kasımında büyük ölçüde bölgedeki gelişmeler nedeniyle tank anlaşmasının kendi çıkarlarına zarar vereceğini düşünen İngiltere, anlaşmayı yapmaktan vazgeçmiştir.²⁷⁴ Bununla beraber İngiltere'nin 1967'de yaptığı anlaşma çerçevesinde İsrail'e 1973'e kadar 400 adet Centurion tipi tank sevk ettiği belirtilmelidir. İsrail 1967-1973 döneminde Avrupa'da Finlandiya, Batı Almanya, İtalya ve İsviçre gibi ülkelerden de küçük ölçekli silah alımları yapmıştır.²⁷⁵ Ancak Tel Aviv'in genel silahlanma politikası ve bu dönemde ABD'den almış olduğu silahların dar kapsamı düşünüldüğünde, Avrupa merkezli silah alımlarının İsrail'e stratejik bir üstünlük sağladığını belirtmek güçtür.

Altı Gün Savaşı aynı zamanda ABD merkezli silah ilişkisinin kısa bir süreliğine de olsa duraksamasına neden olmuştur. Bu nedenle **İsrail kısa vadede ABD silah kanalını yeniden kurmaya çalışırken aynı zamanda yerli savunma sanayine de ağırlık vermeye başlamıştır. İsrail'in *self help* ilkesi doğrultusunda uyguladığı bu politika ile önceden silahlanma açısından büyük ölçüde dışarıya bağımlı olan İsrail'in bir süre sonra dışarıya silah satışı yapan bir ülke haline gelmesini sağlamıştır. Somutlaştırmak gerekirse, 1970'li yıllarda İsrail, silahlarının yüzde 40'ını yerli savunma sanayisinde üretmeye ve ayrıca yılda yaklaşık 500 milyon dolarlık silah ihracatı yapmaya başlamıştır.²⁷⁶ Bu bağlamda önceden kurulmuş olan *IAI* ve *TAAS* gibi şirketlere ilave olarak, askeri elektronik faaliyetleri için *Elbit* ve *El-Op* gibi özel şirketlerin kurulması da desteklenmiştir. 1966-1972 döneminde askeri savunma sanayi için araştırma ve geliştirmeye ayrılan fonlar önceki dönemlere göre yüzde 300 arttırılmıştır. Böylece 1966-1973 döneminde İsrail'in yerli askeri üretimi önceki dönemlere göre beş kat artmıştır.²⁷⁷ Alınan yeni silah sistemlerinin, yapılan savunma harcamaları içindeki payının ele alınması, bu durumu daha açıklayıcı hale getirecektir.**

²⁷⁴ Hoyt, loc.cit.

²⁷⁵ Bu silah alımları için bkz. SIPRI Arms Transfers Database, *Israel: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1967 to 1974*, 15 July 2008.

²⁷⁶ Andrew J. Pierre, "Beyond the 'Plane Package': Arms and Politics in the Middle East", *International Security*, Vol. 3, No. 1, Summer 1978, s. 159.

²⁷⁷ Hoyt, op.cit., s. 84.

Zira, 1968’de gerek ABD’den gerekse Avrupa’dan yeni silah sistemleri almakta zorlanan İsrail’in bu dönemde yaptığı silah alımları, savunma harcamalarının yaklaşık yüzde 8’ine tekabül etmektedir. ABD’den gelişmiş silah sistemleri almaya başlasa da İsrail’in 1970’te aldığı silahlar, savunma harcamalarının yüzde 17’sinden az bir orana karşılık gelmektedir. 1972’de ise İsrail, savunma harcamalarının yüzde 14’ünü silah alımlarına ayırmıştır.²⁷⁸

Altı Gün Savaşı’nın ardından Amerikan yönetimi, savaş sonrası durumun daha da gerginleşmemesi için Orta Doğu’ya yönelik bir silah ambargosu uygulamaya başlamıştır. Bu bağlamda Mısır, Suriye, Suudi Arabistan ve Ürdün’ün yanı sıra İsrail’i de kapsayan silah ambargosunun söylemden ibaret kalacağı, daha bir yıl geçmeden belli olmuştur. Zira Washington yönetimi 1967 Eylülünde, satışı 1966’da yapılan ancak teslimatı başlamayan Skyhawkların İsrail’e sevkini, planlanan takvime uygun bir şekilde yapılacağını bildirmiştir. Bunun yanı sıra 1967 Ekiminde bölgedeki Batı yanlısı Arap ülkeleriyle savaştan önce yapılan silah anlaşmalarının geçerli olduğu ve teslimatların yapılacağı açıklanmıştır.²⁷⁹ Ayrıca, Amerikan yönetiminin İsrail’den gelen yeni silah taleplerine olumlu yanıt vereceğine yönelik söylemler, 1968 yılıyla beraber dile getirilmeye başlanmıştır.²⁸⁰

b. Amerikan Silah Politikasında Köklü Değişim: İsrail’in Üstünlüğü Politikası

Altı Gün Savaşı’nın ardından İsrail’in ABD’den yeni silah alım talepleri, İsrail Başbakanı Levi Eshkol’un 1968 Ocağındaki ABD ziyaretiyle beraber söz konusu olmuştur. Bu bağlamda İsrail, bölgedeki askeri üstünlüğünü korumak için ABD’den 30 adet A-4 Skyhawk ve 50 adet *F-4 Phantom* savaş uçağı talep etmekteydi. Görüşmede Başkan Johnson, İsrail’e yeni silah satışının Orta Doğu’ya sevk edilecek silahların sınırlandırılmasına ilişkin Moskova’yla bir anlaşmaya varılamaması halinde söz konusu olacağını belirtmiştir. Bununla beraber Sovyetlerle bir uzlaşmaya varılamaması ihtimali yüksek olduğundan, İsrail’e verilecek silah sistemlerinde bir aksama olmaması için 50 adet Phantomun üretim bandına alınmasına karar vermiştir. Bu bağlamda aslında İsrail’in talebine gayri resmi bir söz verilmiştir. Görüşmenin ardından açıklanan bildiri, o güne kadar Başkanlık düzeyinde ve kamuoyuna açık bir şekilde İsrail’e

---

²⁷⁸ Bkz. Ibid., 3.2 no’lu tablo.

²⁷⁹ Spiegel, op.cit., ss. 158-159.

²⁸⁰ Tibi, *Conflict...*, op.cit., s. 100.

verilen en önemli desteği ifade etmekteydi. ABD, bildiride “*İsrail’in savunma kapasitesinin aktif ve sempatik bir şekilde değerlendirmeye alınacağını*” açıklamaktaydı.²⁸¹

Sovyetlerle Orta Doğu’ya silah transferinin sınırlandırılmasına ilişkin bir anlaşmaya varılamayacağını anlaşılmaması üzerine görüşmede belirtildiğinin aksine, Phantomların satışı hemen gerçekleşmemiştir. Zira, ABD bu silah satışına onay vermeden önce İsrail’in izleyeceği politikalarda etki sahibi olmaya çalışmıştır. Bu bağlamda örneğin Amerikan yönetimi önceleri Phantom satışını, “*İsrail’in savaşta işgal ettiği topraklardan çekilmesini de içeren 242 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararını kabul etmesiyle*” ilişkilendirme çabası içinde olmuştur.²⁸² Amerikan yönetiminin Phantom satışı konusunda ilk dönemde isteksiz davranmasında Pentagon yetkililerinin olumsuz tutumunun da etkisi vardı. Pentagon’a göre Altı Gün Savaşı sonrasında bölgede İsrail’e stratejik açıdan tehdit oluşturabilecek bir ülke kalmamıştı. Dolayısıyla İsrail’in bu uçaklara ihtiyacı yoktu. Aynı zamanda İsrail’in talep ettiği savaş uçaklarına onay verilmesi halinde, ABD’nin genel anlamda küresel düzeyde özelde ise Vietnam’daki operasyonel etkisi sınırlanmış olacaktı.²⁸³

Eshkol’un ziyaretinden yaklaşık altı ay sonra İsraili Bakan Menachem Begin’in 1968 Haziranındaki Washington ziyareti esnasında F-4 talebini yineleyen İsrail’e kesin bir yanıt vermeyen Amerikan yönetimi, ayrıca İsrail’den “*komşularıyla temasa geçmesi ve onları (savaştaki yenilgi nedeniyle uğradıkları) aşağılanmadan kurtarıp barış yapmaya yönlendirmesini*” istemiştir. Bundan yaklaşık üç ay sonra 1968 Eylülünde İsrail’in Washington Büyükelçisi İzak Rabin ile Phantomlara ilişkin yapılan bir diğer görüşmede ise, ABD Dışişleri Dean Rusk, “*İsrail’in Altı Gün Savaşı’nda işgal ettiği toprakların geleceğine yönelik belirsizliği kaldırmasını*” istemiştir.²⁸⁴ Bu bağlamda **ABD’nin Phantom satışını kullanarak İsrail üzerinde etki oluşturmaya ve İsrail’in işgal ettiği topraklardan çekilmesini sağlamaya çalıştığı** söylenebilir. Bunun nedeni ise büyük ölçüde savaş sonrasında Arap Orta Doğusunda oluşan Amerikan karşıtı havayı dindirmek ve İsrail’in “*ödün*” vermesini sağlayarak ABD’nin bölgesel denklemdaki pozisyonunu güçlendirmektir. Ayrıca ABD, Phantom talebini bir baskı aracı olarak kullanarak İsrail’in bundan sonraki politikaları üzerinde etkili olmayı planlamaktaydı. Örneğin 22 Ekim 1968’de Savunma Bakan Yardımcısı Paul Warnke ile İsrail Dışişleri Bakanı Abba Eban ve İzak Rabin arasında geçen görüşmede, Phantomların satışı karşılığında ABD, “*İsrail’de Amerikan askeri*

²⁸¹ Spiegel, op.cit., s. 160.

²⁸² Little, “The Making of a...”, op.cit., s. 579.

²⁸³ Miglietta, op.cit., s. 135.

²⁸⁴ Little, “The Making of a...”, loc.cit.

misyonu oluşturulmasını ve bu grubun, İsrail'deki silah fabrikalarını, savunmaya ilişkin askeri ve sivil araştırma, geliştirme ve üretim merkezlerini denetleme hakkı olmasını” gündeme getirmişti.²⁸⁵ ABD'nin istediği denetleme hakkı, şüphesiz İsrail'in nükleer tesislerdeki faaliyetlerini de kapsamaktaydı. Aynı zamanda ABD, İsrail'in 1 Temmuz 1968'de imzaya açılan *Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması*'na (NPT-Non-Proliferation Treaty) katılmasını istemekteydi.²⁸⁶ Bir diğer ifadeyle ABD, İsrail'e istediği silah sistemlerini vermesi karşılığında bu silahlar ve diğer silah üretim tesisleri üzerinde denetleme hakkının olmasını istemekte ve böylece bölgede öngörülmeven İsrail kaynaklı bir gelişmenin önüne geçmeyi arzu etmekteydi.

İsrail ise Phantom talebinde bulunurken, satışın herhangi bir koşula bağlanmasına karşı çıkmaktaydı. Temel argüman olarak İsrail'in Orta Doğu'da ABD'nin stratejik önceliklerine uygun politikalar izleyen bir ülke olduğunu belirtmekte ve Altı Gün Savaşı sırasında Mısır ve Suriye ordularından ele geçirdiği Sovyet yapımı silah sistemlerini, incelemesi için ABD'ye verdiği vurgu yapmaktaydı. Bu noktada, İsrail'in savaş sonrasında Amerika'ya verdiği Sovyet yapımı silahlar, özellikle Vietnam'da kullanılan Sovyet yapımı silahlara yönelik karşı stratejiler geliştirilmesi açısından önemli olmuştu.²⁸⁷ Ayrıca **kendisinin Arap ülkeleri karşısında askeri açıdan sanıldığı kadar güçlü olmadığını iddia eden İsrail, Sovyetler Birliği'nin savaşın hemen ardından Arap ülkelerini silahlandırmaya başladığını ve Phantomların bu ülkeler karşısındaki dengenin korunması açısından önemli olduğunu ifade etmekteydi. İsraili yetkililere göre savaş sırasında Arap ülkelerinin hava kuvvetleri büyük ölçüde etkisiz hale getirilmesine rağmen, yapılan Sovyet yardımları sayesinde Mısır, Suriye ve Irak'ın toplam savaş uçağı sayısı, 1967 yılının sonunda 500'den fazlaydı. Oysa İsrail, çoğu eskimiş olan 150 savaş uçağına sahipti ve Avrupa'dan istediği savaş uçaklarını alamamaktaydı.**²⁸⁸

Sonuç olarak, Amerikan yönetimi nükleer silahların yayılması konusu da dahil olmak üzere, hiçbir ön koşul öne sürmeksizin İsrail'e Phantom tipi savaş uçaklarını satmaya karar vermiştir. ABD, toplam paketin 300 milyon doları bulunduğu 50 tane F-4 Phantom satışına onay verdiğini 7 Kasım 1968'de Tel Aviv'e açıklamış ve 28 Aralık'ta da ilk teslimatın 1969 sonlarına doğru yapılacağı bildirilmiştir.²⁸⁹ İsrail'e Phantom satışı, Amerikan-İsrail ilişkileri açısından bir başka dönüm noktasını oluşturmaktadır. Bu anlaşma, İsrail'e Arap ülkeleri üzerinde önemli bir üstünlük oluşturmasını beraberinde getirmiştir. Hatırlanacağı üzere 1964 ve 1965 yıllarında

²⁸⁵ Spiegel, op.cit., s. 163; Hoyt, op.cit., s. 85.

²⁸⁶ Bu konunun gündeme gelmesine ilişkin örnek olarak bkz. Cohen, *Israel...*, op.cit., ss. 304-311.

²⁸⁷ Tibi, *Conflict...*, loc.cit.; Spiegel, op.cit., s. 159.

²⁸⁸ Miglietta, op.cit., s. 135.

²⁸⁹ Ben-Zvi, *Lyndon B. Johnson...*, op.cit., ss. 118-119.

ABD'den savaş uçağı talebinde bulunan ve 1966'da Skyhawk tipi uçakların satışına ilişkin anlaşmaya varılmasıyla sonuçlanan müzakerelerde, İsrail öncelikli olarak Phantom tipi uçakları istemekteydi. Ancak ABD buna yanaşmamış ve İsrail Skyhawk'a razı olmak zorunda kalmıştı.²⁹⁰ Oysa F-4 tipi uçaklar, Skyhawklar gibi saldırı karakteri ön planda olmakla beraber gerek teknik özellikleri gerekse manevra kabiliyeti açısından Skyhawk'tan üstün özelliklere sahipti. Örneğin, Skyhawklar saatte yaklaşık 1,100 km hıza sahipken Phantomlar 2,300 km'den fazla hıza sahipti. Sahip olduğu ateş gücü açısından nükleer bomba da (F-4E modeli) taşıyabilen Phantom, toplamda yaklaşık 8,500 kg bomba taşıyabilirken; Skyhawk'ın kapasitesi 5,000 kg'nin altındaydı. Ayrıca Phantom tipi uçaklar o dönemde sadece ABD ve bazı NATO üyesi ülkelerin envanterlerinde bulunmaktaydı.²⁹¹ Dolayısıyla ilk defa NATO üyesi olmayan bir ülke, dönemin en gelişmiş savaş uçağı olan F-4'leri envanterlerine katacaktı.

Bu satışla beraber, ABD artık kesin olarak İsrail'in temel silah kaynağı haline gelmiş ve bunun da ötesinde İsrail, kurulduğu günden beri silah ticareti aracılığıyla ABD ile kurmak istediği "özel ilişkiyi" kurabilmiştir. John P. Miglietta'nın deyişiyle, ***"Siyasi açıdan F-4 satışı, ABD'yi İsrail'le olan özel ilişkisinde taahhüt altına sokmuştur. Satış, İsrail'i ABD'nin başlıca müttefikleri olan İngiltere ve (Batı) Almanya ile aynı seviyeye getirmiştir. İsrail, artık bölgedeki diğer ülkelerin de dikkate almak zorunda kaldığı bir Amerikan müttefikleri olarak büyük prestij kazanmıştır."***²⁹² Gelişmiş silah kaynağı bulmakta zorlandığı ve Yıpratma Savaşı nedeniyle zor günler geçirdiği bir dönemde İsrail'e büyük avantaj sağlayacak olan bu satışın, 1966'daki Skyhawk satışının tersine herhangi bir ön koşula bağlanmaması, ABD'nin bölgesel silah politikasında önemli bir değişimi ifade etmekteydi. Savunma Bakan Yardımcısı Paul Warnke, ABD'nin bu politika değişikliğini şu şekilde açıklamaktaydı²⁹³: ***"Bu andan itibaren İsrail'in temel silah tedarikçisi haline geldik... Geçmişteki politikamızdan önemli bir değişim anlamına gelen olan anlaşmanın önemli yanı, İsrail'e sadece 50 adet Phantom sağlaması değil; bunun yanında 100 adet Skyhawk ve İsrail'in talep ettiği diğer teçhizatı kapsamasıdır."*** Warnke'nin belirttiği gibi, bu yeni tutum, ABD'nin gerçekten de geçmiş politikasından önemli farklılıklar içermekteydi. ABD'nin genel anlamda Orta Doğu özelde ise İsrail'e yönelik silah politikasında yaşanan bu değişimin nedenlerini şu şekilde özetlemek mümkündür²⁹⁴:

²⁹⁰ ABD ile İsrail arasında 1966 Şubatında atışına yönelik anlaşmanın yapıldığı 48 adet Skyhawk, Altı Gün Savaşı sonrasında İsrail envanterlerine dahil olmuştur.

²⁹¹ Tackney, *"Dealing Arms...Part-II"*, op.cit., s. 22.

²⁹² Miglietta, op.cit., s. 137.

²⁹³ Ibid.

²⁹⁴ Lipson, op.cit., ss. 134-135.

İlk olarak İsrail'e karşı soğuk ve mesafeli bir Amerikan politikası, sanıldığı gibi Arap milliyetçiliğinin yükselişini engelleyememişti. Zira önce Eisenhower döneminde sonra Kennedy döneminde bu politika çerçevesinde özellikle Mısır'la iyi ilişkiler kurulmaya çalışarak bölgedeki Arap milliyetçisi akımların önüne geçilmeye çalışılmış, bunu yaparken İsrail'le mesafeli ilişkiler kurulmuş ve İsrail'e gelişmiş silah tedarikine mesafeli yaklaşmış; ancak buna rağmen başarı sağlanamamıştı. Bunun üzerine Amerikan yönetimi Altı Gün Savaşı'nın etkilerinin gölgesinde İsrail ile ilişkiler ve Arap milliyetçisi akımlar özelinde bir tavır değişikliğine giderek yatıştırma (*appeasement*) politikası yerine çevreleme (*containment*) politikasına ağırlık vermeye başlamıştır.

İkinci olarak Altı Gün Savaşı'nın ardından Sovyetler Birliği'nin Arap ülkelerini hızlı bir şekilde silahlandırma politikasına yöneldiği görülmektedir. Altı Gün Savaşı'nın ardından Amerikan yönetimine gelen istihbarat raporlarına göre SSCB, Mısır, Suriye ve Irak'a önceki dönemlerden daha fazla askeri yardım ve silah satışı yapmaya başlamıştı.²⁹⁵ Bu noktada Washington, savaşın ardından Orta Doğu'da, geçmiş silah anlaşmalarının transferini de içeren bir silah ambargosu uygulayarak bölgede yeni bir silahlanma rejimi oluşturma çabası içinde olmuştur.²⁹⁶ Ancak diplomatik alanda Moskova'nın bölge ülkelerine silah sevkini sınırlandırmaya çalışsa da bu konuda başarılı olmamıştı. Ayrıca Sovyetler ile bölgeye yönelik silahlandırma politikasında ortak bir tutum belirleme girişimleri pek gerçekçi görülmemekte ve Sovyetlere bölgede önemli bir rol verilmesi anlamına geleceğinden, böylesi bir girişimin Amerikan çıkarlarına aykırı olduğu düşünülmektedir.

Üçüncü olarak bölge ülkelerine yapılan Sovyet merkezli silah transferine karşılık verilmemesi sonucunda Sovyet müttefiki ülkelerin İsrail karşısında galip geleceği bir savaşın yaşanacağı düşünülmektedir. Böylesi bir gelişme, hem bölgesel çıkarları açısından ABD için telafi edilemez bir durum oluşturacak hem de ABD'nin küresel düzeydeki prestijini zedeleyecektir.

Dördüncü olarak İsrail'e gelişmiş silahlar verilmesi ve askeri yardımlar yapılması, Amerikan yönetimini İsrail'i savunmak için bölgeye asker göndermek gibi bir taahhüt altına sokmamaktaydı. Hatta İsrail'e yapılacak askeri yardımlar ve sevk edilecek silahlar, ABD'nin bölgesel güvenliği korumak için girdiği askeri taahhütlerin maliyetini azaltmaktaydı. Zira Altı

---

²⁹⁵ Örnek bir istihbarat raporu için bkz. CIA, *Major Directions in Soviet Military Assistance*, Intelligence Memorandum, ER IM 69-61, May 1969, passim.

²⁹⁶ Spiegel, op.cit., s. 158.

Gün Savaşı'nın sonuçları, İsrail'in kendisini korumak için Amerikan silahlarına ihtiyaç duyduğunu ancak Amerikan askerlerine ihtiyaç duymadığını kesin bir şekilde göstermekteydi.

Beşinci olarak, Hawk füzeleri, Patton tankları ve Skyhawk anlaşması gibi geçmişteki deneyimler İsrail'e gelişmiş silahlar satmanın ve askeri yardımlar yapmanın, ABD'nin bölgedeki muhafazakâr rejimlerle ilişkisinin sonlanmasına neden olmayacağını göstermekteydi. Bölgedeki geleneksel rejimler, her ne kadar İsrail karşıtı söylemlere ve politikalara sahip olsalar da aynı zamanda Arap milliyetçisi akımlardan ve Sovyetlerin bölgeye angajmanından da tehdit algılamaktaydı. Bu nedenle ABD, İsrail ile geçmişe göre daha yakın ilişkiler içine girse bile, bölgedeki petrol zengini geleneksel rejimler için ABD'nin dışında bir alternatiflerinin olmadığı düşünülmekteydi.

Altıncı ve son olarak İsrail, Phantom tipi savaş uçakları üzerindeki müzakereleri devam ettirirken aynı zamanda ABD'deki İsrail yanlısı grupların da desteğini almaktaydı. Örneğin, Başkanlık için seçim sürecinde yapılan lobi faaliyetlerinin yanı sıra 1968 Ekiminde Kongre'den geçen Dış Yardım Yasası'na (Foreign Assistance Act) yapılan bir eklemede Kongre, (Sense of Congress) Amerikan yönetiminden, *“Arap ülkelerinin sahip olduğu sofistike silahların dengelenmesi ve 1967 Savaşı'ndaki kayıplarının telafi edilmesine yönelik İsrail'e, caydırıcı güç kazandırılması için”* Phantom savaş uçaklarının satılmasına destek vermesi istenmekteydi.²⁹⁷ ABD'de İsrail'in kurulmasının ardından yaşanan bütün krizlerde ve silah alım taleplerinde tekrarlanan bu iç politik baskılar, Altı Gün Savaşı'nın ardından yoğunluğunu arttırmıştı. Ancak daha önceleri bu baskılara nispeten daha kolay göğüs geren Amerikan yönetimi, yukarıda sayılan nedenlerin etkisiyle İsrail'e silah satışının kısıtlanması konusunda rahat bir hareket alanına sahip değildi.

Sonuç olarak tüm bu faktörler, ABD'nin Phantom satışı konusundaki tutumunu yumuşatmış ve önceleri Phantomlara göre çok daha az sofistike silahların satışında bile çeşitli şartlar öne sürerek İsrail'in politikalarını etkilemeye ve bölgesel gelişmeleri kontrol altında tutmaya çalışan Amerikan yönetimi, önkoşulsuz Phantom satışıyla bu politikayı değiştirmiştir. İsrail'e Altı Gün Savaşı sonrasındaki Amerikan silah transferleri dikkate alındığında, ABD'nin tek taraflı olarak İsrail'in askeri üstünlüğü politikasını uyguladığı görülmektedir.²⁹⁸ **Hem küresel hem de bölgesel boyutları olan ama özelde en fazla İsrail'i ilgilendiren bu yeni politika, İsrail'e olabildiğince askeri yardım verilmesi ve gelişmiş silah transferlerinin**

²⁹⁷ Yasaya yapılan Ek'in tamamı için bkz. Sorley, op.cit., s. 78.

²⁹⁸ Tackney, *“Dealing Arms...Part-II”*, op.cit., s. 8.

gerçekleştirilmesi ile güçlendirilen bir İsrail üzerinden bölgedeki Sovyet etkisinin kırılması ve bölgesel gelişmeler üzerinde kontrol sahibi olmak şeklinde özetlenebilir.

İsrail'e silahlanma alanında verilen destek ayrıca askeri yardımlarla da desteklenmiştir. Bu bağlamda Altı Gün Savaşı öncesi ve sonrasında verilen Amerikan yardımları dikkate alındığında bile Amerikan politikasındaki dönüşüm ortaya çıkmaktadır. Örneğin 1968'de Başkanlığı sona eren Johnson döneminde İsrail'e verilen yardımlar, yılda ortalama 100 milyon doların altında seyretmiştir. Ancak Johnson'dan sonra başkan olan Nixon döneminde İsrail'e yapılan yardımların yılda ortalama olarak 500 milyon doların üstüne çıktığı görülmektedir.²⁹⁹ Bu rakam, aynı zamanda İsrail'e Altı Gün Savaşı'ndan sonra yapılan bir yıllık yardımın, Kennedy ve Johnson dönemlerinde yapılan toplam yardımlardan daha fazla olduğunu göstermektedir. Bu noktada bir diğer karşılaştırma, spesifik olarak ABD'nin askeri yardımları ve silah satışlarına ilişkin yapılabilir. Örneğin **1946-1967 yıllarını kapsayan 21 yıllık dönemde ABD İsrail'e toplamda 149.4 milyon dolarlık silah satışı ve askeri yardımda bulunmuşken; Altı Gün Savaşı sonrasında değişen politika sonucunda sadece 1968 ve 1969 yıllarında 1946-67 döneminden daha fazla (218.4 milyon dolarlık) silah satışı ve askeri yardımda bulunmuştu. Bir diğer ifadeyle, 1946-1972 yılları arasında İsrail'e toplamda yaklaşık 1.763 milyar dolarlık silah satan ABD, bu satışların yüzde 90'ından fazlasını (1.617 milyar dolarını) son beş yıl içinde yapmıştı.**³⁰⁰

İsrail'in silahlanmasına verilen Amerikan desteği, Eshkol'un ölümünden sonra İsrail Başbakanı olan Golda Meir döneminde devam etmiştir. Meir'in 1969 Eylülünde ABD Başkanı Nixon ile Washington'da yaptığı görüşmede İsrail ilave Phantomlar ve Skyhawkları içeren yeni silah taleplerini ABD'ye iletmıştır. İsrail ayrıca bu görüşmede satın aldığı uçakların parasının ödenebilmesi için ABD'den beş yıllığına yılda 200 milyon dolarlık düşük faizli borç talep etmiştir. Bu siparişler ABD'den büyük ölçüde olumlu yanıt alacaktır. Bu noktada Amerikan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, Yıpratma Savaşı ile beraber İsrail'den gelen silah siparişlerine olumlu yaklaşımlarının nedenini şu şekilde açıklamaktadır³⁰¹: ***“Eğer güçleri yaklaşık olarak eşit olan iki rakipten (Arap ülkeleri ve İsrail)söz ediyorsanız, bir askeri denge oluşturmaktan bahsedebilirsiniz; ancak bir askeri denge İsrail için ölümdür çünkü bir yıpratma savaşı, matematiksel olarak İsrail'in ortadan kaldırılacağı anlamına***

²⁹⁹ Lipson, op.cit., s. 141.

³⁰⁰ Bkz. Mike Klare, “U.S. Arms Sales & Military Aid to the Middle East”, *MERIP Reports*, Volume 0, Issue 30, August 1974, s. 12; Tackney, “*Dealing Arms...Part-II*”, op.cit., s. 21.

³⁰¹ Sorley, op.cit., ss. 81-82.

gelmektedir...(bu yüzden) İsraililer (askeri açıdan) üstün olmak zorundadır.” Bundan sonra, ABD 25 Phantom ve 80 Skyhawk’ın satışına onay vereceğini açıklamıştır.³⁰²

Meir’in 1970 Eylülünde yaptığı Washington ziyaretinde “Orta Doğu’daki (askeri) dengenin bozulmasına izin vermeyeceğiz, İsrail’in kabul ettiği stratejiye uygun olarak hazırlanacak bir askeri yardım programı üzerinde çalışıyoruz.” açıklamasını yapan Nixon, ve kısa bir süre sonra İsrail’e bir milyar dolarlık ilave bir askeri yardım yapılabilmesi için Kongre’ye başvurmuştur. ABD’nin hayata geçirmek istediği bu ilave yardımın 500 milyon dolarlık kısmının İsrail’in alacağı silahların parasının ödenmesinde kullanılması öngörülmekteydi.³⁰³

İsrail ile ABD arasındaki önemli bir silah anlaşması da 1973 Martında yapılmıştır. Bu bağlamda İsrail’in savunma ihtiyaçlarının değerlendirilmesi sonucunda hazırlanan anlaşmaya göre 1977’ye kadar İsrail’e önceki siparişlerinden bağımsız olarak 48 F-4 ve 36 Skyhawk tipi savaş uçağı satılması kararlaştırılmıştır. Bu noktada ABD’nin İsrail’in askeri gücünü bölge ülkelerinden üstün tutma girişiminin, zaman zaman ABD’nin askeri modernizasyon çalışmalarını olumsuz etkilediğini belirtmek gerekir. Örneğin İsrail’e 1972-1973 döneminde İsrail’e verilmesi öngörülen F-4 Phantom tipi uçakların, normal şartlar altında Amerikan Hava Kuvvetleri için üretilmesi planlanmıştı. Hatta bu uçaklardan 36’sı henüz üretilmemişti.³⁰⁴ **Bu durumda ABD, kendi ordusuna tahsis etmeyi ve envanterlerine katmayı planladığı uçaklardan kısıntıya giderek, İsrail’in güvenlik ihtiyaçlarına cevap vermeyi tercih etmekteydi. Bir diğer ifadeyle ABD, değişen politikası doğrultusunda kendi güvenliğinden ödün verme pahasına İsrail’in askeri üstünlüğü politikasını desteklemekteydi.**

Toparlamak gerekirse, ağırlıklı olarak silah ticaretinin en önemli unsurlarından biri olan savaş uçakları üzerinden açıklanan Amerikan-İsrail silah ilişkisi, 1968-1973 yılları arasında çok sayıda silah sistemini kapsayarak yoğun bir şekilde devam etmiştir. SIPRI verilerine göre, 1968’den 1973’teki Arap-İsrail Savaşı’na kadar ABD toplamda 138 F-4 Phantom ve 192 A-4 Skyhawk tipi savaş uçağını İsrail’e transfer etmiştir.³⁰⁵ Ayrıca 67 helikopter, 150 Patton tipi tank, 3 Hawk füze bataryası ve yüzlerce yerden havaya füzenin yanı sıra nakliye uçakları, obüs topları, gemiler ve zırhlı araçlar da bu dönemde İsrail’e sevk edilen silah sistemleri arasında yer

³⁰² Gerçi Phantomların satışı Mısır ve Suriye ile farklı kanallar üzerinden ilişki kurmaya çalışan ABD yönetimi tarafından bir süreliğine ertelenecektir. Bkz. Miglietta, op.cit., s. 140.

³⁰³ Sorley, op.cit., s. 81.

³⁰⁴ Ibid., ss. 86-88.

³⁰⁵ SIPRI Arms Transfers Database, *Israel: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1967 to 1974*, 15 July 2008.

almaktadır. Bunun haricinde, ABD söz konusu dönemde İsrail savunma sanayini güçlendirmek için de hem teknik bilgi hem teçhizat transferinde bulunmuştur.³⁰⁶

c. İsrail'in Nükleer Politikasında Dönüşüm: "Belirsizlik" Temelli Caydırıcılık

Hatırlanacağı üzere bazı kaynaklar, İsrail'in 1967 Savaşı'nda iki adet nükleer bombaya sahip olduğunu iddia etmekteydi. Bu konu o dönemde tam bir netlik içermemekle birlikte, İsrail'in Altı Gün Savaşı'ndan sonra da nükleer ve balistik füze geliştirme alanlarındaki faaliyetlerini devam ettirdiği bilinmektedir. 1967 sonrası dönemde İsrail'in nükleer faaliyetlerine "meşruiyet" sağlamaya yönelik yeni argümanlar gündeme gelmiştir. Bu bağlamda 1967 öncesi dönemde nükleer faaliyetlerinin gerekçesini Arap ülkelerinden algıladığı tehdide dayandıran İsrail, savaş sonrası dönemde bu tehdit algılamasına Sovyetler Birliği'ni de eklemiştir. Zira, 1967'nin son aylarında İsrail istihbaratının Amerikan istihbaratından elde ettiği bilgiye göre, Sovyetler Birliği'nin dört İsrail kentini nükleer hedef listesine aldığı öğrenilmiştir. Bu istihbarata göre, İsrail'in Tel Aviv, Hayfa, Berşaba ve Aşdod kentleri Moskova'nın nükleer hedef listesine eklenmişti.³⁰⁷

Bunun yanı sıra ABD'nin İsrail'in güvenliğine garantör olup olmayacağı da 1967 sonrası dönemde İsrail'in nükleer faaliyetlerinin yönünü belirlemiştir. Bu bağlamda Henry Kissinger ile bazı İsrailli akademisyenlerin 1968 Şubatında gerçekleştirdiği bir özel toplantıda Kissinger'a atfedilen sözler önemlidir. Toplantıda Kissinger'ın, İsrail ile Sovyetler arasında çıkabilecek bir krize yönelik üç saptaması şu şekildeydi³⁰⁸: ***"Bütün Amerikan Başkanlarının birinci amacı Üçüncü Dünya Savaşını önlemektir. İkincisi, hiçbir Amerikan Başkanı, İsrail işgali altındaki topraklar için Üçüncü Dünya Savaşı tehlikesini göze alamaz. Üçüncüsü Ruslar bunu biliyorlar."*** Toplantıda bulunanların Kissinger'ın bu sözlerinden aldığı mesaj ***"Sovyetlerin doğrudan İsrail'e müdahale etmesi halinde ABD'nin parmağını kıpırdatmayacağı"*** şeklinde olmuştur. Dolayısıyla bu Amerikan yaklaşımının bilinmesi, ***İsrail'in self-help*** mantığı çerçevesinde nükleer faaliyetlerine devam etmesini sağlamıştır.

Altı Gün Savaşı ile beraber faaliyetlerine ara verilen Dimona'daki nükleer tesisler, plütonyum ayrıştırma işlemleri için 1968 başında yeniden faaliyete geçirilmiştir. Buna göre

³⁰⁶ Tackney, "Dealing Arms...Part-II", op.cit., s. 26.

³⁰⁷ Seymour Hersh, CIA'in 1970'e kadar Sovyetlerin nükleer hedeflerine ilişkin herhangi bir belge elde edemediklerini belirtmekte; İsrail'in elde ettiği istihbaratın sözel bir durumu yansıttığını ifade etmektedir. Bkz. Hersh, op.cit., ss. 241-242.

³⁰⁸ Ibid.,s. 242.

İsrail bu dönemde yılda 3-5 bomba üretebilecek düzeye gelmiştir.³⁰⁹ Ancak Fransa ile 1950’li yıllardan beri geliştirilen ve 1960’lı yılların ilk yarısında üst düzeye ulaşan nükleer alandaki işbirliği, Fransa’nın Altı Gün Savaşı’ndan sonra İsrail’e uyguladığı ambargo nedeniyle kesilme noktasına gelmiştir. Nükleer bomba üretiminde gerekli olan zenginleştirilmiş uranyum elde etme konusunda sıkıntılar yaşamaya başlayan İsrail’in bu sorunu aşmak için bazı gizli operasyonlar yaptığı iddiaları ortaya atılmaktadır.³¹⁰ Bu bağlamda, 1968-1969 yıllarında İngiltere ve Fransa’da uranyum taşıyan araçlara saldırılar düzenlenip uranyumların çalınması, İsrail’in nükleer faaliyetleriyle ilişkilendirilmektedir. Ayrıca 1968’de Batı Alman bandıralı ve 200 tonluk uranyum cevheri taşıyan bir geminin açık denizlerde kaybolması, haftalar sonra aynı geminin farklı bir bayrak, farklı bir isim ve farklı bir mürettebatla ancak uranyumları boşaltılmış olarak ortaya çıkması da yine İsrail’in nükleer faaliyetleriyle ilişkilendirilmektedir.

Altı Gün Savaşı sonrasında ABD’nin, İsrail’in nükleer ve balistik füze faaliyetlerine yönelik kaygıları kısa bir dönemliğine de olsa Amerikan-İsrail ilişkilerin gündemini oluşturmuştur. Bu bağlamda yukarıda değinilen İsrail’e F-4 tipi savaş uçağı satışı öncesinde, özellikle 1968 yılında yapılan görüşmelerde bu konu gündemde kalmıştır. Amerikan tarafı F-4 satışını İsrail’in NPT’yi imzalamasıyla ve dolayısıyla nükleer tesislerini uluslararası denetime açmasıyla ilişkilendirirken; İsrail, nükleer silah sahibi olmadıklarını ancak NPT’yi imzalamaya yönelik değerlendirmeler için de zamana ihtiyaç duyduklarını ifade etmekteydiler. Yapılan F-4 müzakerelerinde, İsrail’in nükleer faaliyetlerinin hâlâ gündeme getirilmesi üzerine 1968 Eylülünde **İsrail Başbakanı Levi Eshkol ve Dışişleri Bakanı Abba Eban, “İsrail’in halihazırda nükleer silah üretme konusunda bilgi (know-how) sahibi” olduğunu kabul etmekte ancak “bilgi sahibi olmakla nükleer silah sahibi olmak arasında uzun bir yol bulunduğunu” da eklemekteydiler.**³¹¹

Yapılan teknik görüşmelerde ABD’nin F-4 satışını İsrail’in nükleer ve balistik füze faaliyetleriyle ilişkilendirmesine karşın, İsrail NPT’ye katılma konusunda bağlayıcı bir taahhüt vermekten kaçınmakta ve uçak satışı ile nükleer faaliyetler konusunun birbiriyle ilişkilendirilmesine karşı çıkmaktaydı.³¹² Sonuçta görüşmelerde istediğini elde eden taraf İsrail olmuş ve ABD İsrail’in nükleer faaliyetlerini gündeme getirmeksizin F-4 satışına onay vermiştir.

---

³⁰⁹ Farr, op.cit., s. 7.

³¹⁰ Bkz. Pry, op.cit., s. 29.

³¹¹ Cohen, *Israel...*, op.cit., s. 305.

³¹² Ibid., s. 310.

ABD'nin tek taraflı olarak İsrail'in askeri üstünlüğü politikasını uygulaması, 1968'den sonra İsrail'in nükleer faaliyetleri alanında da etkisini göstermiştir. Bu bağlamda 1969 yılı, ABD'nin İsrail'in nükleer faaliyetlerine yönelik politikası açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Özellikle Golda Meir'in 1969 Eylülünde Nixon'la Washington'da yaptığı görüşmeye özel bir önem vermek gerekir. Zira, bu görüşmede Nixon ve Meir'in İsrail'in nükleer faaliyetlerine yönelik ortak bir paydada buluştuğu iddia edilmektedir. Zaki Shalom, **iki ülkenin, bu görüşmede “oyunun kuralları” konusunda anlaşmaya vardığını belirtmektedir. Buna göre “İsrail kendi adına nükleer faaliyetleri ve silah kapasitesine ilişkin belirsizlik (ambiguity) politikası uygulayacak; ABD ise İsrail'i özel bir durum (special case) olarak tanıyacaktı.”**³¹³ Gerçekten de bu görüşmeden sonra meydana gelen gelişmeler, 1969 Eylülündeki görüşmeye ilişkin dile getirilen iddiaları güçlendirmektedir. Çünkü ABD, Kennedy döneminden beri İsrail'e konvansiyonel silah satışlarını kullanarak elde ettiği *ayrıcılığı* bırakmıştır. Bir diğer ifadeyle, uluslararası denetimlere kapalı olan İsrail'in Dimona santraline Amerikalı denetçilerin 1962'den beri yaptıkları denetimlerin sonuncusu 1969'da yapılacaktır. Bu son denetimin ardından ABD, bir daha Dimona santraline denetimde bulunmayacak ve bundan da önemlisi İsrail'in nükleer faaliyetlerini sorgulamayacaktır. Bunun yanı sıra Amerikan yönetimi, NPT'ye küresel düzeyde katılımın sağlanması için çağrılarda bulunurken, İsrail'e NPT'ye katılması konusunda yaptığı baskıları sona erdirecektir. İzak Rabin'in deyişiyle, *“Amerikan yönetimi İsrail'e bundan sonra NPT'yi imzalaması konusunda baskı yapmayacak ve bu konu (ikili) gündemden düşecektir.”*³¹⁴

ABD-İsrail ilişkilerinin nükleer konuda oluşturduğu bu yeni gerçeklik oldukça önemlidir. Zira, önceki dönemlerde İsrail'in Orta Doğu'da ilk nükleer silah sahibi ülke olmama politikasından, *(would not be the first country to introduce nuclear weapons into the region)* İsrail'in mutlak anlamda nükleer silah sahibi olmaması anlaşılmaktaydı. ABD bunu sağlamak için, etkin olmasa da 1962'den beri Dimona'da denetimler yapılmaktaydı. Ancak yeni dönemde bu durum farklı bir anlam kazanmıştır. Buna göre **İsrail, tartışmalı olan nükleer statüsünün ortaya çıkmaması için herhangi bir nükleer test yapmayacak ve durumunu kabul veya reddeden herhangi bir deklarasyonda bulunmayacaktı.**³¹⁵ Böylece İsrail'in nükleer kapasitesi konusunda günümüze kadar sürecektir olan *belirsizlik politikası (ambiguity/opacity)* ortaya çıkmıştır.

---

³¹³ Shalom, op.cit., s. 274.

³¹⁴ Cohen, *Israel...*, op.cit. s. 337.

³¹⁵ Ibid.

İsrail'in nükleer faaliyetlerine ilişkin değinilmesi gereken bir başka olgu, 1970'lerin başından itibaren İsrail ile Güney Afrika arasında nükleer alanda gelişen işbirliğidir. Bu bağlamda aslında İsrail'in zenginleştirilmiş uranyum elde etme girişimlerinde kaynak olarak başvurduğu ülkelerden birinin Güney Afrika olduğu belirtilmelidir. 1970'lerin ikinci yarısından sonra Güney Afrika ile geliştirilen nükleer işbirliği bağlamında biri 1977'de diğeri ise 1979'da gerçekleştirilen iki nükleer test girişiminin olduğu iddia edilmektedir.³¹⁶ Buna göre, 1977'de Güney Afrika'nın Kalahari çölünde gerçekleştirilmesi planlanan denemenin ABD ve SSCB'nin devreye girmesiyle engellendiği; 1979 Eylülünde ise iki ülkenin Güney Atlantik'te başarılı bir deneme gerçekleştirildiği belirtilmektedir.

İsrail'in nükleer kapasitesinin varlığına ilişkin 1970'li ve 1980'li yıllarda çeşitli yayınlar yapılmıştır.³¹⁷ Bu bağlamda 1973'te İsrail'in en az 20 nükleer savaş başlığına sahip olduğu iddia edilmiştir. Hatta 1973 Ekiminde yaşanan Arap-İsrail Savaşı'nda İsrail'in sahip olduğu nükleer silahları kullanıma hazır hale getirdiği ve aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacak olan savaş esnasındaki Amerikan askeri yardımının başlamasında, bunun önemli bir etkisinin olduğu iddia edilmektedir.³¹⁸ Ancak Tel Aviv yönetimi bu iddiaları doğrudan yalanlayan veya kabul eden bir tutum içine girmemiştir.

İsrail her ne kadar nükleer belirsizlik politikası uygulasa da 1986'da ortaya çıkan *Mordechai Vanunu* olayı, İsrail'in nükleer kapasitesi konusunda günümüze kadar ortaya çıkan en somut bilgiyi sağlamıştır. Fas Yahudisi olan ve 1977 Ağustosunda Dimona'daki nükleer santralde teknisyen olarak çalışmaya başlayan Mordechai Vanunu, 1985'te işten çıkarılmasına kadar tesisin çeşitli kısımlarında çalışmış ve işten çıkarılmadan önce gizlice çalıştığı kısımların 57 fotoğrafını çekmiştir. İşten çıkarıldıktan sonra Avusturya'nın Sydney kentinde yaşamaya başlayan Vanunu, burada yaptığı görüşmelerde İsrail'in nükleer sırlarını konu alan bir haber yapılması için İngiltere'de haftalık yayın yapan *Sunday Times* gazetesiyle anlaşmıştır. Yayın öncesinde yapılan araştırmalarda Vanunu'nun verdiği bilgilerin doğruluğu anlaşılınca İsrail'in nükleer faaliyetlerine ilişkin içeriden ilk bilgi kamuoyuyla paylaşılmıştır. Gazetenin 5 Ekim 1986'da yayınlanan baskısına göre Vanunu'nun verdiği bilgiler doğrultusunda İsrail'in 1985'te 100'den fazla nükleer savaş başlığına sahip olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁹

---

³¹⁶ Pry, op.cit., ss. 37-38.

³¹⁷ Bu tür yayınlara örnek olarak bkz. NTI, "Israel Nuclear Chronology: 1970-1989", http://www.nti.org/e_research/profiles/Israel/Nuclear/3635_5222.html, (e.t. 07.08.2008).

³¹⁸ Pry, op.cit., ss. 31-32.

³¹⁹ Farr, op.cit., s. 10; Hersh, op.cit., ss. 267-277.

Normal şartlar altında İsrail'in nükleer kapasitesine ilişkin bu tarihten önce de çeşitli yayınlar yapılmaktaydı. Ancak bunlardan hiçbirisi eski bir Dimona çalışması olan Vanunu'nun verdiği bilgiler kadar tutarlı olmadığından ve görsel materyallerle desteklenmediğinden, bu kadar etki yaratmamıştır. Bu nedenle İsrail'in nükleer caydırıcılığının temel unsurlarından birini oluşturan belirsizlik politikasının sonu sayılabilecek Vanunu röportajının yayınlanması ve Vanunu'nun sahip olduğu diğer bilgileri yurtdışında başka kişilerle de paylaşma ihtimali İsrail yönetimini harekete geçirmiştir. Nitekim, Vanunu 30 Eylül 1986'da İtalya'da Mossad ajanları tarafından kaçırılarak İsrail'e getirilmiş ve 27 Şubat 1988'e kadar süren gizli duruşmalar sonucunda ihanet ve casusluk suçundan 18 yıl hapse mahkum edilmiştir.³²⁰

Toparlamak gerekirse, İsrail'in nükleer kapasiteye sahip olduğu Vanunu olayıyla beraber kamuoyunda daha fazla paylaşılan bir düşünce olsa da İsrail günümüzde hâlâ nükleer kapasitesinin varlığını reddeden veya kabul eden bir tutum içinde değildir. Vanunu'nun verdiği bilgilerden hareketle günümüzde 200'den fazla nükleer başlığa sahip olduğuna inanılan İsrail'in belirsizliğe dayalı nükleer politikası, dört boyutta ele alınabilir.³²¹ İlk olarak, İsrail nükleer bombalarını bir ilk vuruş unsuru olmaktan ziyade, öncelikli olarak bir caydırıcı unsur olarak kullanmaktadır. İkinci olarak, gerektiğinde nükleer bombalarla bir karşılık verme politikasına sahiptir. Üçüncü olarak, İsrail resmi olarak nükleer silah ürettiğini inkar ederken; resmi ve gayri-resmi kanallar üzerinden böylesi bir kapasiteye sahip olduğunu ima etmektedir. Son olarak da İsrail, tehdit algıladığı ülkelerin nükleer silah sahibi olmalarını gerekirse askeri güç kullanarak engelleme politikası içindedir.

Altı Gün Savaşı sonrasında İsrail, balistik füze üretme faaliyetlerine de devam etmiştir. Önceki bölümden hatırlanacağı gibi resmi olarak 1963'te Fransız şirketlerinin yardımlarıyla geliştirilmeye başlanan Jericho-I füzeleri, 1967'de henüz tamamlanmamıştı. Fransa'nın İsrail'e uyguladığı silah ambargosu kapsamında 1968'de füze projesinden çekilmesi üzerine bu balistik füzelerin üretim faaliyetleri tamamen İsrail'e kaydırılmıştır. Hersh'e göre 1971'de tamamen operasyonel hale gelen Jericho-I füzeleri, nükleer faaliyetleriyle birlikte düşünüldüğünde İsrail'in caydırıcılık politikasında önemli bir aşama oluşturmaktaydı. Nitekim, İsrail 1969 Eylülünden itibaren envanterlerine kattığı F-4'lerin ardından sahip olduğu nükleer silahları

---

³²⁰ İsrail, Mordechai Vanunu'nun kendi isteğiyle İsrail'e geldiğini iddia etse de sonradan İsrail'e kaçırılarak getirildiği anlaşılmıştır. Mahkumiyetinin ilk 11 yılını hücre hapsi şeklinde çeken Vanunu, 2004'te cezasını çekmesinin ardından tahliye edilmiştir. Tahliyenin ardından yabancılarla görüşmesi ve İsrail'den çıkması yasaklanan Vanunu hakkında yasalara uymadığı iddiasıyla 2004'ten beri defalarca tutuklanmıştır. Günümüzde de hakkındaki davalardan bazıları devam etmektedir. Bkz. <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/article830147.ece>, (e.t. 08.09.2008).

³²¹ Pry, op.cit., s. 30.

Jericho-I füzeleriyle de gönderebilme kapasitesine sahip olmaktaydı.³²² 1973 Savaşı yaşandığında İsrail'in kullanılabilir durumda bulunan 2 ya da 3 tane sabit füze gönderme rampasına sahip olduğu söylenmekteydi. Hatta İsrail'in, Zachariah üssünde konuşlandırılmış olan bu füzeleri, 1973 Savaşı'nın başlamasıyla birlikte nükleer savaş başlıkları takılarak kullanıma hazır hale getirdiği iddia edilmekteydi.³²³

Bununla beraber, 1973 Savaşı'nda da kullanılmayan Jericho-I füzelerinin teknik özelliklerine ilişkin kesin bilgilerin olmadığını belirtmek gerekir. İsrail'in ilk balistik füzesi olan Jericho-I füzelerinin varlığı sorgulanmamakla beraber, özellikle bu füzelerin menziline ilişkin çelişkili bilgiler vardır. Örneğin, 1974'teki CIA raporlarına göre füzenin menzili yaklaşık 400 km olarak belirtilmekteyken; Amerikan Silahların Kontrolü ve Silahsızlanma Ajansı (*ACDA-Arms Control and Disarmament Agency*), 1988'de bu füzelerin menzilini yaklaşık 650 km olarak bildirmiştir. Başka kaynaklarda ise Jericho-I'lerin menzili 500 ila 750 km arasında ifade edilmektedir.³²⁴

2. Mısır'ın Silahlanma Faaliyetleri

a. Nâsır Dönemi Silahlanma ve Yıpranmayan Silah Envanterleri

Altı Gün Savaşı'ndan sonra Mısır, Sovyet silahlarına önceki dönemden daha fazla ihtiyaç duymaktaydı. Moskova, Mısır'ın Sovyet silahlarıyla uğradığı yenilgi nedeniyle küresel anlamda prestijini kurtarmak ve bölgede etkisini sürdürmek için Mısır'ın silahlanma girişimlerine hızlı bir şekilde karşılık vermiştir. Bu bağlamda savaşın üzerinden 10 gün geçmeden Kahire'yi ziyaret eden Nikolai Podgorny başkanlığındaki Sovyet heyeti, Mısır'ın yeniden silahlandırılmasına ilişkin görüşmelerde bulunmuş ve Mısır'a savaş öncesi yapılan silah anlaşmaları da dahil olmak üzere yeni silah transferine başlanmıştır.³²⁵

Mısır, neredeyse tamamı ortadan kaldırılmış olan hava kuvvetlerinin yeniden yapılandırılmasına öncelik vermiştir. Bu bağlamda kısa süre içinde 29 tane Mig-17, 46'sı eğitim amaçlı olmak üzere 71 tane Mig-21 ve 38 tane Sukhoi tipi savaş uçağı transfer edilen Mısır'a ilk

---

³²² Hersh, op.cit., ss. 291-292.

³²³ Hoyt, op.cit., s. 91.

³²⁴ Carus, loc.cit.; Anthony Cordesman, bu füzelerin menzilini 650 km olarak belirtirken, bazı kaynaklarda menzilin 500 km olarak geçtiğini ifade etmektedir. Bkz. Anthony Cordesman, *Arab-Israeli Military Forces in an Era of Asymmetric Wars*, California: Stanford University Press, 2008, s. 141.

³²⁵ Walt, *Origins of the Alliances...*, op.cit., s. 105.

aşamada 100 civarında tank gönderilmiştir. Savaşın ardından sekiz ay sonra **1968 Şubatında Mısır Silahlı Kuvvetleri Genel Komutanı Muhammed Fevzi'nin açıklamasına göre "Mısır ordusu Altı Gün Savaşı'nın ardından yapılan silah transferleriyle savaş öncesindeki gücünün yüzde 70'ine ulaşmıştır."**³²⁶

Altı Gün Savaşı'ndan sonra Mısır'ın ilk altı ay içinde Sovyetler Birliği ile yaptığı yeni silah anlaşmaları kapsamındaki silahlar, Kahire'nin tekrar etkin bir bölgesel güç haline gelmesi içindi. Bu bağlamda Mısır 1967 yılında SSCB ile teslimatı 1968'in sonuna kadar yapılacak olan 100 adet Mig-21, teslimatı 1967-1972 yılları arasında yapılacak olan 140 adet SU-7B tipi savaş uçağı, teslimatları 1969'un sonuna kadar yapılacak olan 50 adet Mig-19, 200 adet keşif uçağı, 200 zırhlı personel taşıyıcısı, 2 destroyer, 11 askeri nakliye uçağının yanı sıra teslimatı 1967-1972 arasında yapılacak olan 800 adet T-54 tipi tank ile teslimatı 1969-1973 arasında yapılacak olan 550 adet T-55 tankını kapsayan silah anlaşmaları yapmıştı.³²⁷

Mısır'ın yaptığı silah alımlarının temel amacı, ordusunun savaş sonrası dönemdeki envanterlerini eski düzeyine çıkarmaya yönelikti. Bununla beraber 1968'de yapılan silah anlaşmaları kapsamındaki silahlara bakıldığında, İsrail'le gerçekleşmekte olan sınırlı çatışmalar için savunmaya yönelik bir hazırlık yapıldığı ve İsrail'e karşı savunma sistemlerini güçlendirmeye çalışıldığı söylenebilir. Zira, 1968'de yapılan silah anlaşmaları kapsamındaki silahlar, ABD'nin İsrail'e savaş öncesinde sattığı Hawk tipi SAM'lara alternatif bir hava savunma sisteminin kurulmaya çalışıldığını göstermektedir. Bunun yanı sıra FROG-7 tipi yerden yere füzelerin (*SSM - Surface to Surface Missiles*) 1968'deki anlaşmalara dahil olması da Orta Doğunun silahlanması açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu bağlamda Mısır'ın 1968'deki silah anlaşmaları, 12 tane FROG-7 füze rampası, 20 tane SA-2 tipi SAM rampası, 750 tane SA-2 tipi SAM, 10,000 tane SA-7 tipi mobil SAM, radar sistemleri, 100 keşif uçağı ve mayın tarama gemilerinden oluşmaktaydı.³²⁸

Öncelikle almış olduğu yeni silah sistemlerini yeniden yapılandırılan ordusuna entegre etmeye çalışan Mısır, diğer yıllarla karşılaştırıldığında 1969'da oldukça küçük bir silah siparişinde bulunmuştur. Bu bağlamda Mısır'ın Sovyetlerle 1969'da yaptığı silah anlaşmaları sadece 91 helikopter ve 650 zırhlı personel taşıyıcıdan oluşmaktaydı.³²⁹ Mısır'ın 1970'te yaptığı

---

³²⁶ Bregman, op.cit., s. 61.

³²⁷ Bkz. SIPRI, Arms Transfers Database, *Egypt: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for 1967*. 12 September 2008.

³²⁸ Bkz. SIPRI, Arms Transfers Database, *Egypt: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for 1968*. 12 September 2008.

³²⁹ Bkz. SIPRI, Arms Transfers Database, *Egypt: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1969-1970*. 12 September 2008.

silah anlaşmaları da büyük ölçüde hava saldırı ve hava savunma gücünü arttırmaya yönelik olmuştur. Buna göre Mısır 1970'te hava saldırı ve savunma kapasitesini arttırmak için 100 Mig-17 ve 20 adet SU-20 tipi savaş uçağı, 25 adet TU-16 tipi bombardıman uçağı, 45 adet SA-3B tipi SAM sistemi, 80 helikopter, 1,600 SA-3 füzesi ve hava radar sistemleri siparişi verirken kara gücüne yönelik olarak sadece 200 adet Pt-76 tipi hafif tank siparişi vermişti.

Mısır'ın Altı Gün Savaşı'nın ertesinde 1970 yılına kadar yaptığı ve yukarıda değinilen silah anlaşmaları, bu silahların aynı yıllarda Mısır envanterlerine girdiğı anlamına gelmemelidir. Nitekim, Kahire'nin 1967'deki silah anlaşmaları kapsamındaki silahlardan bazılarının Mısır envanterlerine girmesi 1972-1973 sonlarını bulmuştur. Bununla beraber gerek 1967 öncesindeki silah siparişleri gerekse savaş sonrasındaki transferler sayesinde Mısır'ın temel silah sistemlerinden savaş uçağı ve tank sayısındaki değışim, Kahire'nin Altı Gün Savaşı sonrasındaki hızlı silahlanmasını göstermesi açısından önemlidir.

Tablo-16: Mısır'ın 1967-1970 Döneminde Değışen Silah Envanteri*

	1966	1967	1968	1969	1970
Savaş Uçağı	430	35	400	352	463
Tank	970	370	710	925	1,425

Kaynak: Rattinger, op.cit., s. 508; Stork-Paul, op.cit., ss. 7-8.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında Altı Gün Savaşı'nda hava kuvvetlerinin neredeyse tamamı yok edilen Mısır, Sovyet silah transferleri sayesinde 1968 sonunda 400 savaş uçağına sahip olmuştur. Aynı şekilde tanklarının yaklaşık üçte birini altı gün içinde kaybeden Mısır, sonraki üç yıl içinde 1,425 tanka sahip olan güçlü bir kara ordusuna sahip olmuştur. Bu noktada dikkat çekilmesi gereken nokta, Mısır'ın Altı Gün Savaşı sonrasındaki silahlanmasında önceliğı hava kuvvetlerine verdiğidir. Çünkü Altı Gün Savaşı'nda İsrail'in, etkili hava gücü sayesinde Mısır savaş uçaklarını daha havalanmadan etkisiz hale getirmesi, savaşın gidişatında belirleyici olmuş ve bu aşamadan sonra hava desteğinden yoksun kalan Mısır kara gücü, İsrail hava ve kara saldırıları karşısında herhangi bir direniş göstermemiştir. Mısır, envanterlerine kattığı savaş uçaklarıyla hava saldırı gücünü arttırırken, vermiş olduğı yeni silah siparişleriyle de olası bir İsrail saldırısı karşısında hava savunma gücünü de arttırmaya çalışmıştır. Belirtilmesi gereken bir başka nokta, Mısır'a 1967-1970 arası dönemde transfer edilen savaş uçaklarının toplamının

* 1967'deki envantere Savaş sonrası dönem dikkate alınmıştır.

aslında yukarıdaki tablodan daha fazla olduğudur. Bir diğer ifadeyle, özellikle 1969 ve 1970 yıllarında daha fazla savaş uçağına sahip olması gereken Mısır, Yıpratma Savaşı nedeniyle uçaklarının bir kısmını kaybetmiştir.

İsrail'in can kayıplarına ve ekonomik açıdan uzun süreli bir seferberliğe dayanamayacağı düşüncesiyle girişilen Yıpratma Savaşı'nın ilk dönemlerinde aslında İsrail'e göreceli olarak ciddi kayıplar verilmiştir. Hatta Yıpratma Savaşı, İsrail için Altı Gün Savaşı'ndan daha fazla insan kaybına ve askeri teçhizat kaybına neden olmuştur. Nitekim Altı Gün Savaşı sırasında Sina cephesinde 275 İsrail askeri ölüerken, Altı Gün Savaşı'ndan sonra 1970 Ağustosuna kadar geçen dönemde aynı bölgede İsrail'in kayıpları 400 ölüyü bulmuştur.³³⁰ Ekonomik açıdan bakıldığında Yıpratma Savaşı'nın İsrail açısından yine oldukça maliyetli olduğu söylenebilir. Bu bağlamda 1965'te savunma harcamalarının Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya (GSYİH) oranı yüzde 9.5 olan İsrail, savaşın hemen öncesinde bunu yüzde 10.4'e çıkarmış, 1967'de ise GSYİH'nın yüzde 17.7'si kadar harcama yapmıştı. Ancak 1968 Sonbaharıyla beraber Yıpratma Savaşı'nın devreye girmesi, İsrail'in savunma harcamalarını arttırmasına neden olmuş ve 1968'de GSYİH'nın yüzde 18.2'sini savunmaya ayıran İsrail, 1970'te yüzde 25.7 oranında bir harcama yapmış 1971'de ise bu oran yüzde 26.3'e çıkmıştır.³³¹

Mısır, Süveyş'in batı yakasına kurmuş olduğu bazı hava savunma sistemleri sayesinde ilk dönemlerde İsrail'in bölgesel anlamda üstün olan hava gücüne önemli bir kısıtlama getirmiştir. Altı Gün Savaşı öncesinde ve sırasında yaşanan hava savaşlarında oransal olarak çok daha fazla savaş uçağını düşüren İsrail, Yıpratma Savaşı'nın 1969 Temmuzuna kadar olan kısmında 25 Mısır uçağını düşürmüştür. Aynı dönemde kurmuş olduğu hava savunma kalkanı sayesinde Mısır 20 İsrail uçağını düşürmüştür.³³² Bu oranlama, bölgesel güç dengesinde İsrail'in hava gücü açısından açtığı eşğin Mısır tarafından yakalanmak üzere olduğunu göstermekteydi. Ancak ABD'nin 1968 Kasımında İsrail'e sattığı F-4 tipi uçakların 1970 Ocağıyla birlikte İsrail envanterlerine girmesi ve Mısır karşısında devreye girmesi, düşük yoğunluklu savaştaki dengeleri değiştirmiştir.³³³ İsrail, Phantomlarla birlikte önceden sadece Süveyş kanalının iki yakasında ve kısmen de Akdeniz üzerinde yaşanan Yıpratma Savaşı'nın cephesini genişletmiştir. Phantomların manevra kabiliyetleri sayesinde mevcut Mısır hava savunma sistemlerini geçerek Mısır

³³⁰ Howard Blum, *The Eve of Destruction: The Untold Story of the Yom Kippur War*, New York: HarperCollins Publishers, 2004, s. 13; Tibi, *Conflict...*, op.cit., s. 111.

³³¹ Bkz. Bregman, op.cit., s. 65.

³³² Tackney, "Dealing Arms...Part-II", op.cit., s. 23.

³³³ McGregor, op.cit., s. 274.

İçlerine doğru derinlemesine saldırılar düzenlemeleri Mısır'ın da yıpranmasına neden olmuştur.³³⁴ İsrail'in derinlemesine saldırılarının psikolojik etkisi, fiziksel etkisinden daha büyük olmuştur.

Dengelerdeki bu değişim, Mısır'ın Sovyetlerden daha fazla silah desteği istemesine neden olmuştur. Bu bağlamda 1970 Ocak ayında gizlice Moskova'ya giden Nâsır, taleplerini Sovyetlere iletmıştır. Moskova her ne kadar tırmanmanın kendisi ile ABD'yi içine çekecek bir duruma gelmesinden çekinse de Nâsır'ın taleplerini kabul etmiş ve Mısır'a Sovyet hava savunma birlikleri ve pilotları tarafından yönetilecek olan kapsamlı bir hava savunma sistemi kurmaya başlamıştır. Böylece Mısır'da mevcut olan Sovyet danışmanların yanı sıra Mısır savunmasına yardımcı olmak üzere Sovyet askeri birlikleri sevk edilmeye başlanmıştır³³⁵ Aşağıdaki tabloda, 1970'ten önce 3,000'den az sayıda olan Sovyet danışman ve teknisyenlerin sayısında sadece 1970 yılı içinde meydana gelen artış gösterilmektedir. Buna göre, Sovyetler Yıpratma Savaşı'nda Mısır'a destek vermek için 1970'lerin sonunda Mısır'da 20,000'den fazla "danışman" bulundurmaktaydı. Sovyetlerin kurduğu yeni hava savunma sistemi sayesinde Mısır'ın hava savunma gücü, Altı Gün Savaşı'na kıyasla 30 kat daha güçlü hale gelmiş ve İsrail saldırıları üzerinde caydırıcı bir rol oynamıştır. Nitekim, ABD ile SSCB'nin devreye girmesiyle Mısır ile İsrail arasında 1970 Ağustosunda bir ateşkes anlaşması yapılmıştır.

Tablo-17: 1970'te Mısır'da Bulunan Sovyet Askeri Birimleri ve Hava Savunma Bataryaları

1970 Yılı	Pilot	Füze Uzmanı	Piyade Uzmanı	Füze Bataryaları
Ocak	0	0	2,500-4,000	200 SA-2
Mart	60-80	2,500-4,000	6,500-8,000	22 SA-3
Haziran	100-150	8,000	10,500-12,000	45-55 SA-3
Eylül	150	10,000	12,500-14,000	70-80 SA-3

Kaynak: Sadeh,op.cit.,s. 88.

³³⁴ Phantomların devreye girmesiyle, Sina'daki İsrail askerlerinin yükünü hafifletmek ve Mısır'ın psikolojik direncini kırmak için yapılan saldırılarda örnek vermek gerekirse, 1 Ocak-18 Nisan 1970 tarihleri arasında İsrail Süveyş'in ötesinde Mısır içlerine 3,300 sorti yapmış ve yaklaşık 8,000 ton bomba bırakmıştır. Bu durum, Mısır'ın iç bölgeleri korumak için Kanal'ın Batı yakasındaki hava savunma sistemlerinin bazılarını kaydırmasına neden olmuştur. Bkz. Bregman, op.cit., s. 64.

³³⁵ Sovyet askerleri SAM'ları kontrol ederken aynı zamanda Mısır içlerindeki devriye görevlerini üstlenerek Mısır'ın Kanal cephesine yoğunlaşmasını sağlıyorlardı. İsrail ise derinlemesine saldırılarda Sovyetler ile karşı karşıya kalmamak için iç bölgelere yaptığı saldırıları azaltmıştır. Zira yaşanan hava muharebelerinde bazen İsraili pilotlarla Rus pilotlar kaşı karşıya gelmekteydi. Bkz. Sirrs, op.cit., s. 159; Richard B. Parker, *The October War: A Retrospective*, Florida: University Press of Florida, 2001, s. xviii; Douglas Little, *American Orientalism: The United States and the Middle East since 1945*, North Carolina: University of North Carolina Press, 2004, s. 105.

b. Silahlanmada Yaşanan Sıkıntılar ve Nâsır Sonrasında Silahlanma

Mısır, 1967'den Nâsır'ın işbaşında olduğu 1970 Eylülüne kadar yaşamış olduğu Yıpratma Savaşı'na rağmen almış olduğu Sovyet silahları sayesinde askeri açıdan 1967'den daha iyi durumdaydı.³³⁶ Ancak Mısır'ın Sovyet desteğiyle kısa süre içinde yaptığı bu silahlanmaya rağmen, iki ülke arasındaki silah ilişkisinin sorunsuz olmadığını belirtmek gerekir. Bir diğer ifadeyle, Nâsır döneminde Sovyetlerle silah alım müzakerelerinde bazı sorunlar yaşanmış ve bu sorunlar, Nâsır sonrası dönemde etkisini daha fazla hissettirerek SSCB-Mısır ilişkilerinde bir krizin yaşanmasına neden olmuştur.

Nâsır döneminde yaşanan sorunların altında yatan temel neden, envanterleri yeni silahlarla dolsa da Kahire'nin istediği her silaha Moskova'nın onay vermemesiydi. Zira, Mısır İsrail'den algıladığı tehdidi bertaraf etmek için askeri kapasitesini İsrail'den daha iyi bir konuma getirmeliydi. İsrail ile yapılacak bir savaşta, bu ülkeden mutlak bir şekilde üstün olmalıydı. Altı Gün Savaşı'ndan sonra Nâsır, Rusya'dan özellikle iki silah sistemini almasını, İsrail'e karşı kapsamlı bir savaşa girmesi için gerekli görmekteydi.³³⁷ Bu silah sistemlerinden biri Scud füzeleriydi. SSM niteliğinde olan Scudların Mısır envanterlerine girmesi, İsrail'in büyük kentlerini herhangi bir sınır savaşına veya hava çatışmasına girmeden Mısır tarafından rehin alması anlamına gelmekteydi. Nâsır'ın Mısır Sovyetlerden almak istediği diğer silah sistemi ise envanterlerinde bulunanlardan daha gelişmiş ve uzun menzile sahip olan bombardıman uçaklarıydı. Kahire'nin istediği nitelikte bombardıman uçaklarının envantere katılması, Mısır'ın İsrail içlerine sızmalar yapması ve İsrail'in havaalanları, iletişim merkezleri gibi stratejik hedeflerinin vurulabilir hale gelmesi anlamını taşımaktaydı. Nâsır, 22 Ocak 1970'te Moskova'daki görüşmesinde, bu taleplerini bir kez daha Moskova'ya iletmişti. Buna göre envanterlerindeki bombardıman uçaklarının menzillerinin İsrail içlerine stratejik saldırılar yapılması için yeterli olmadığını belirten Nâsır, İsrail karşısında üstünlük sağlaması için bu silahlara sahip olması gerektiğini belirtmekteydi.

Nâsır'ın ölümünün ardından 15 Ekim 1970'te Devlet Başkanlığına seçilen Enver Sedat, iktidarını sağlamlaştırmak amacıyla öncelikle eski Nâsırcıları ve aleyhinde hareket ettiğini düşündüğü Ali Sabri gibi Sovyet yanlılarını iktidardan uzaklaştırma yoluna gitmişti. Ayrıca Hava Kuvvetleri Komutanı Hüsnü Mübarek haricinde hem askeri hem siyasi görevler üstlenen üst düzey komutanları hükümetteki görevlerinden alarak, bunların askeri işlerle yoğunlaşmasını

³³⁶ Rattinger, op.cit., s. 508.

³³⁷ Bregman, op.cit., s. 70.

istemmişti.³³⁸ SSCB'den gelen silah akışının kesintiye uğramaması için Moskova ile görüşmelere devam eden Sedat, 1971 Mayıs'da Sovyetlerle 15 yıllık bir Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalamıştır. 1971 Temmuz ve Ekiminde yapılan görüşmelerde de Moskova'nın Kahire'ye ilave silahlarla destek olacağı belirtilmiştir.³³⁹ Bu bağlamda 1971'de Sovyetler ile Mısır arasında yapılan silah anlaşmalarında, teslimatı bir sonraki yıl yapılacak olan altı tane SA-6A tipi SAM sistemi ve 250 tane SA-6A füzesi ile radar sistemlerinin yanı sıra bazı önemli alımlara da imza atılmıştır. Buna göre Sovyetler Mısır'a teslimatı 1972-1973 yılları arasında yapılacak olan 150 tane Mig-21 ve teslimatı 1972-1975 yılları arasında yapılacak olan 750 tane T-62 tipi tank satmaktaydı.³⁴⁰ Ancak Sovyetler, Mısır'ın Altı Gün Savaşı'nın sona ermesinden beri istediği Scud ve uzun menzilli bombardıman uçakları gibi İsrail karşısında mutlak bir üstünlük oluşturacağı silah sistemlerini hâlâ vermeye yanaşmamaktaydı.

Tablo-18: Mısır'ın 1970-1973 Döneminde Değişen Envanterleri

	1970	1971	1972	1973
Savaş Uçağı	463	553	268	570
Tank	1,425	1,650	2,060	2,200

Kaynak: Dunstan-Lyles, op.cit., s. 27; Rattinger, op.cit., s. 508.

1972 yılının Şubat ve Nisan aylarında Moskova'dan gelişmiş silah taleplerini yineleyen Enver Sedat, bunlar yerine 50 tane T-54 tankı ve üç çıkarma gemisi gibi sofistike olmayan silah siparişlerine olumlu yanıt bulabilmişti.³⁴¹ Mısır'ın bu dönemde istediği ancak Moskova'nın satmaya yanaşmadığı silah sistemleri, Scud ve SS-4/Sandal tipi SSM'ler ile Tu-22 ve Mig-25 gibi uzun menzilli saldırı ve bombardıman uçaklarıydı.³⁴² Bunun üzerine Mısır'ın silah akışında Altı Gün Savaşı'nın sonundan beri yaşadığı sıkıntı, artık gün yüzüne çıkmıştır. SSCB'nin Mısır'a gelişmiş silah verme konusundaki isteksizliğinde 1972 Mayısındaki ABD-Sovyet zirvesi³⁴³ sonrasındaki yakınlaşmanın da etkili olduğunu düşünen Enver Sedat, "*Arap çıkarları detanta (Bloklar arası yumuşama) feda edilemez*" diyerek 1972 Temmuzunda Mısır'daki

³³⁸ Hüsnü Mübarek, Enver Sedat tarafından Devlet Başkan Yardımcılığına getirilmiştir. Bkz. McGregor, op.cit., s. 275.

³³⁹ Walt, *Origins of the Alliances...*, op.cit., s. 115.

³⁴⁰ SIPRI, Arms Transfers Database, *Egypt: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for 1971*. 12 September 2008

³⁴¹ SIPRI, Arms Transfers Database, *Egypt: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for 1972*. 12 September 2008

³⁴² Bkz. Sirrs, op.cit., s. 160:

³⁴³ Bu zirve sonunda ABD ile SSCB arasında *Stratejik Silahların Sınırlandırılması Antlaşması* (SALT) imzalanmış ve taraflara, Filistin sorununun barışçıl yollardan çözülmesi çağrısı yapılmıştı.

Sovyet danışmanları ve teknisyenlerinin ülkeden çıkarılması kararını almıştır.³⁴⁴ Mısır'ın bu kararı almasında silahlanmayla ilişkili olarak, Mısırlı subayların ülkede bulunan Sovyet askeri üslerine girişlerine izin verilmemesi, Sovyet istihbaratının Sedat karşıtı hareketlere yardımcı olduğu iddiası ve Orta Doğu'daki sorunun barışçıl yollarla çözülmesini dile getiren ABD-Sovyet tutumu da etkili olmuştur.³⁴⁵

Mısır'ın 1950'li yıllardan beri Sovyetlerle yürüttüğü stratejik ittifakın bozulması anlamına gelen 20,000 civarındaki danışman ve teknisyen statüsündeki Sovyet askeri birimlerinin ülkeden çıkarılması kararı, Orta Doğu'daki ve Soğuk Savaş'taki dengeleri değiştirecek derecede öneme sahipti. Ağustos ayının sonlarında Mısır'daki Sovyet varlığının yarısından fazlasının geri dönmesine neden olan bu kararın kalıcı hale gelmesi ve Sovyet-Mısır ilişkilerinin son bulması, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'daki ve küresel düzeydeki prestijine büyük zarar verecekti. Ancak Enver Sedat, aynı zamanda bu kararın “*Sovyetlerle ilişkilerinin kopması anlamına gelmediğini, kendilerine eşit ortaklar gibi davranılması istediğini*” ifade etmişti. Sovyet Başkanı Leonid Breznev'e 30 Ağustos 1972'de gizli bir mektup gönderen Sedat, mektubunda bu politikasının nedenini ortaya koymaktaydı³⁴⁶:

“...misliyle karşılık verebileceğimizi ve ülke içlerine saldırılar düzenleme kapasitesine sahip olduğumuzu bileceği için (İsrail'i) caydıracak bir misilleme silahına ihtiyaç duyduğumuzu daha önceki görüşmelerimizde vurgulamıştım... hâlâ açıktır ki böylesi bir misilleme silahından yoksun olmamız, bir askeri harekate girişmemize engel olmaktadır...”

Mektupta Sedat'ın kastettiği misilleme silahı, Scud füzeleri ve uzun menzilli bombardıman uçaklarıydı ve Sovyetlerin bu silahları vermemesi, “*son beş senedir bize uyguladığınız ambargo*” şeklinde nitelendirilmekteydi.³⁴⁷ Şüphesiz Sedat'ın istediği silahlar Sovyet envanterlerinde bulunmakta ve satışı müsait silahlardı. Ancak Sovyetler, Altı Gün Savaşı'ndan beri sürekli olarak gelen bu silah taleplerine bilinçli olarak yanıt vermemekteydi. Moskova yönetimi Mısır'ın bir Sovyet müttefiki olarak askeri açıdan yeniden yapılanmasını desteklemekteydi. Ancak Mısır'a bu silahları verirse, gelişmelerin kendi kontrolünden çıkmasından ve Mısır'ın kendisini bir maceraya sürüklemesinden çekinmekteydi. Zira İsrail'e

³⁴⁴ Patrick Seale, “Syria”, *The Cold War and the Middle East*, Yazid Sayigh-Avi Shlaim (ed.), Oxford: Oxford University Press, 1997, s. 67.

³⁴⁵ Bkz. Walt, *Origins of the Alliances...*, op.cit., s. 116.

³⁴⁶ Bregman, op.cit., ss. 70-71.

³⁴⁷ Ibid.

yapılacak ağır bir saldırı ABD'nin İsrail'in yardımına koşmasına neden olacak ve bu durum kaçınılmaz olarak SSCB ile ABD'yi karşı karşıya getirecekti.³⁴⁸

Sedat'ın Sovyet danışmanlarını göndermesinin planlı bir strateji olduğu kısa bir süre sonra yaşanan gelişmelerle ortaya çıkmıştır. Nitekim, önce Sovyetlerin Mısır askeri üslerine girişine izin veren anlaşmayı yenileyen Kahire, bunun karşılığında hem Sovyetlerle imzalanan geçmiş anlaşmalardaki sevkiyatların hızlanmasını sağlamış hem de Sovyetlerden yeni silahlar alabilmiştir. Bu bağlamda 1973 Şubatından itibaren yeniden başlayan Sovyet silah transferleri çerçevesinde Mısır'a, SA-6 tipi SAM'lar, Sagger tipi anti-tank füzeleri ve yeni tanklar transfer edilmeye başlanmış ve ilk Scud 1973 Nisanında gelmiştir.³⁴⁹ Mısır'ın, önceki dönemde aksayan transferlerin yeni dönemde hız kazanmasına yönelik olumlu yaklaşımı, 1973 Nisanında Enver Sedat'ın "*Sovyet transferleri hem nicelik hem nitelik olarak tatmin edici*" şeklinde açıklanmaktaydı.³⁵⁰

Toparlamak gerekirse, Mısır Altı Gün Savaşı'nın ardından yeni bir rövanş için silahlanma faaliyetlerine ağırlık vermiş ve bu konudaki en büyük destekçisi Sovyet Rusya olmuştur. Bu bağlamda Mısır ordusunu yeniden yapılandırarak ve yeni silah sistemlerini entegre ederek kısa süre içinde İsrail'e karşı Yıpratma Savaşı'nı yürütebilmiştir. 1967-1973 arası dönemde Mısır'ın aldığı silahların tamamı, Sovyetler Birliği tarafından transfer edilmiştir.³⁵¹ Bununla beraber, Sovyetlerle Mısır arasındaki silah ilişkisi, sorunsuz bir şekilde işlememiştir. Sipariş edilen her silah sistemine onay verilmemesi şeklinde 1967'den itibaren yaşanmaya başlayan sorunlar, 1972'de gün yüzüne çıkmış ancak kısa süre içinde ilişkiler eski rayına oturtulmaya çalışılmıştır.

Altı Gün Savaşı sonrası dönemde genel anlamda bölgesel silahlanmanın özelde ise Mısır'ın silahlanma faaliyetlerinin getirdiği bir sonuç da küresel güçlerin bölgedeki angajmanlarına ilişkindir. Nitekim, küresel güçler, silah satışları sonucunda aldığı nakdi ödemelerin yanı sıra bölgede daha etkili olmak için silah kartını kullanmış ve kısmen bu konuda başarılı olmuşlardır. Bu bağlamda 1967'den sonraki dönemde silahlandırma karşılığında Mısır, Sovyetlere İskenderiye ile Port Said'te deniz ve hava üsleri tahsis

³⁴⁸ Simon Dunstan-Kevin Lyles, *The Yom Kippur War 1973 (2) The Sinai*, Oxford: Osprey Publishing Ltd., 2003, s. 17.

³⁴⁹ Sirrs, op.cit., s. 162; Armaoğlu, *Filistin...*, op.cit., ss. 318-319.

³⁵⁰ Walt, *Origins of the Alliances...*, op.cit., s. 117; Bununla beraber, Scud füzelerini sevk eden Sovyetlerin, bunların kullanımını kendi personelinin denetiminde bulundurması ve uzun menzilli bombardıman uçaklarını yeni anlaşmalara dahil etmemesi, silah ilişkisinin yeni dönemde de sorunsuz olmadığını göstermekteydi. Bu durum, Mısır'ın 1973 Savaşı sonrasındaki politikalarında etkili olacaktır.

³⁵¹ SIPRI, Arms Transfers Database, *Egypt: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1967-1973*. 15 September 2008.

etmiştir. Bunun sonucunda Altı Gün Savaşı öncesinde Doğu Akdeniz’de daha az varlık gösteren Sovyet donanması, savaş sonrasında bölgede daha etkili bir pozisyona sahip olmuştur. 1966 Yazında Sovyetlerin Akdeniz’deki donanması 13 gemiden oluşmaktayken, 1968’de bu sayının 40’a çıkması, şüphesiz Mısır’ın ve aşağıda değinilecek olan Suriye’nin sağladığı üs kolaylıklarından kaynaklanmıştır.³⁵² Aynı şekilde bu dönemde “*danışman, teknisyen, uzman, asker, pilot...vb.*” hangi sıfatla olursa olsun Mısır’daki Sovyet personelinin sayısı artmıştır. Bu bağlamda hatırlanacağı gibi 1955-1956 döneminde yapılan ilk silah anlaşmalarıyla Mısır’a gelmeye başlayan Sovyet danışman sayısı önce yüz civarındaydı. Daha sonra yapılan silah anlaşmalarıyla giderek artan Sovyet danışman sayısı, 1960’ların ortalarına gelindiğinde 1,000’e ulaşmıştı.³⁵³ Altı Gün Savaşı’nın ardından bir önceki döneme göre hızla artmaya başlayan Mısır’daki Sovyet danışman sayısı 1969’da 4,000 civarındayken, Yıpratma Savaşı’nda verilen Sovyet desteğiyle beraber 20,000’nin üzerine çıkmıştır.³⁵⁴ Enver Sedat’ın 1972’deki kararıyla her ne kadar bu personelin önemli bir kısmı ülkesine geri dönse de hem SAM ve bazı gelişmiş uçak personeli Mısır’da kalmaya devam edecek hem de danışmanların bir kısmı 1973’te tekrar Mısır’a dönecektir.

Mısır’ın balistik füze faaliyetlerine değinmek gerekirse, Altı Gün Savaşı’ndan sonra Mısır’ın bu konuda pek bir ilerleme kaydettiği söylenemez. Bu nedenle Mısır, Sovyetler Birliği’nden balistik füze alma girişimlerinde ısrarcı olacak ve savaş sonrasında transfer edilen yaklaşık 70 km menzile sahip Frog füzelerinin yanı sıra 1973 Nisanında yaklaşık 300 km menzile sahip Scud füzelerine sahip olacaktır.³⁵⁵ Hatırlanacağı üzere Altı Gün Savaşı öncesinde Mısır, test çalışmalarını askıya alıp üretmeye çalıştığı el Kahir ve el Zafir füzelerini depoya kaldırmıştı. Hatta Altı Gün Savaşı sırasında bu füzeleri geliştirmek için kullanılan üretim tesisleri, İsrail tarafından tehdit olarak algılanmadığı ve bu tesislere herhangi bir saldırı düzenlenmediği iddia edilmekteydi. Sonradan Mısır Ordusu Genelkurmay Başkanı olan Sadettin el Shazly, yerli füze üretme faaliyetlerinin Altı Gün Savaşı’nda hiçbir pratik faydası olmadığını şu sözlerle açıklamaktadır³⁵⁶:

“Üzülerek söylüyorum ki Mısır’ın en çok üzerinde durulan gizli silahı el Kahir füzesi sefil bir masaldı. El Kahir, Mısır’da üretilen kısa menzilli balistik

³⁵² Bkz. Tackney, “*Dealing Arms...Part-I*”, op.cit., ss. 6-7.

³⁵³ CIA, *Soviet Military Aid to the UAR*, op.cit., ss. 9-11.

³⁵⁴ Cathy Tackney, Sovyet danışman sayısındaki bu artışı, doğrudan ABD’nin İsrail’e F-4 satışıyla ilişkilendirmektedir. Bkz. Tackney, “*Dealing Arms...Part-II*”, op.cit., s. 22.

³⁵⁵ Bkz. SIPRI, Arms Transfers Database, *Egypt: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1967-1973*. 15 September 2008.

³⁵⁶ Sirrs, op.cit., s. 156.

füze olarak 1960'ların başında ortaya atıldığından beri Mısır folklorunun bir parçası olmuştur...1967'de kaybettiğimizde, elbette sorular başladı: 'El Kahir nerede?' (ama) Hiçbir cevap gelmedi."

Altı Gün Savaşı'nın ardından balistik füze ihtiyacını ağırlıklı olarak Sovyetlerden karşılamaya çalışan Mısır, diğer yandan savaş öncesindeki faaliyetlerine kaldığı yerden devam etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda 1971 Eylülünde el Kahir ve el Zafir füzelerini kaldırıldığı depolardan çıkararak test etmeye başlayan Mısır, bu testlerden istediği sonucu alamamıştır. **Nâsir'ın "Beyrut'un güneyini vuracak" kapasitede olarak lanse ettiği ve 600 km menzile sahip olduğu ileri sürülen füzelerden el Kahir, General Shazly'nin deyimiyle "abartılan dev bir havandan başka bir şey değildi."** Zira yapılan testlerde her ne kadar büyük bir krater oluştursa da el Kahir'in ancak beş millik bir mesafeye ulaştığı görülmüştü. Ayrıca **füzenin hedefleme sisteminin rampa üzerinden manuel olarak yapılıyor olması, el Kahir'e havan yakıştırması yapılmasına neden olmuş ve İsrail üzerinde taktik ve stratejik olarak hiçbir etkisinin olmayacağı sonucuna varılmıştı.** Ancak buna rağmen Mısır Silahlı Kuvvetleri Teknik Enstitüsü'nde el Kahir füzelerinin geliştirme faaliyetlerine aynı yıl içinde yeniden başlanmıştır. Bu faaliyetler bağlamında 1973 Savaşı'na gelindiğinde Mısır'ın el Kahir füzeleri için dört rampa ve 80 füze; el Zafir füzeleri içinse dört rampa ve 20 füzeye sahip olduğu iddia edilmekteydi.³⁵⁷

3. Suriye'de Sovyet Merkezli Silahlanma

Altı Gün Savaşı'nda özellikle hava kuvvetleri ve tank gücü büyük hasar gören Suriye, savaşın ardından hızlı bir silahlanma faaliyeti içine girmiştir. Bu bağlamda Altı Gün Savaşı'nın hemen ardından 1967 Temmuzunda Şam'ı ziyaret eden Sovyet Başkanı Podgorny ve Savunma Bakanı Andrei Grechko, Suriye'nin savaş esnasında uğradığı kayıpları yerinde görmüş ve öncelikle savaş öncesinde anlaşması yapılan ancak henüz transfer edilmeyen silahların Suriye'ye verilmesini kararlaştırmışlardır.³⁵⁸ Altı Gün Savaşı'nda Savunma Bakanlığı yapan Hafız Esad'ın 1967 Ağustosunda yaptığı Moskova ziyaretiyle de yeni dönem için silah anlaşmaları yapılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda Suriye ile Sovyetler, 1967 yılı içinde oldukça kapsamlı silah anlaşmalarına imza atmıştır.³⁵⁹

Yeni dönemde yapılmaya başlanan silah alımları içinde, savaşta uğradığı kayıpları karşılamaya yönelik siparişler veren Şam yönetimi, ayrıca envanterlerini önceki döneme göre

³⁵⁷ Ibid., ss. 161-162.

³⁵⁸ Walt, *Origins of the Alliances...*, op.cit., s. 106.

³⁵⁹ Seale, op.cit., s. 62.

daha etkin hale getirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Şam'ın Moskova ile 1967'de yaptığı silah anlaşmalarına bakıldığında, hava kuvvetleri için teslimatı 1967-1971 yılları arasında yapılacak olan 135 tane Mig-21, 1967-1968 yıllarında yapılacak olan 50 tane Mig-17, 1968-1971 yılları arasında transfer edilecek 40 adet Su-7B tipi savaş uçağının yanı sıra aynı yıl içinde transfer edilen 20 helikopter ve altı nakliye uçağı sipariş edilmiştir. Hava savunma sistemleri için Moskova'dan 1967'de 40 tane SA-2 tipi SAM rampası ve 960 SA-2 füzesinin yanı sıra 1,200 tane kısa menzilli havadan havaya füze (*SRAAM-Short Range Air to Air Missile*) sipariş edilmiştir. Kara kuvvetleri için, transferi 1972 sonuna kadar yapılacak olan 300 tane T-54 tankı ile 1968 sonuna kadar yapılacak olan 75 tane T-55 tankı sipariş eden Şam yönetimi, yeni dönemde ayrıca envanterlerine yerden yere füzeleri de dahil etmek istemiştir. Bu bağlamda teslimatı 1970 sonuna kadar yapılacak 12 tane Frog SSM rampası ve 600 tane çok namlulu roket atar (*MRL-Multiple Rocket Launcher*) sipariş edilmiştir.³⁶⁰

Tablo-19: Suriye'nin 1967-1973 Döneminde Değişen Silah Envanteri

	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973
Savaş Uçağı	76	25	145	145	200	210	240	334
Tank	435	400	430	450	780	800	1,190	1,270

Kaynak: Rattinger, op.cit., s. 508.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi Altı Gün Savaşı'nın ardından Şam'ın sadece 1967'de yaptığı silah anlaşmaları, 1968 yılında Suriye'nin savaş öncesi dönemden daha güçlü bir envantere sahip hale getirmiştir. Bu noktada savaş öncesinde verilen siparişlerin yeni siparişlerle desteklenmesine 1968'de de devam edilmiştir. Suriye, Sovyetlerle 1968 yılında yaptığı silah anlaşmalarıyla önekilere ilave olarak 300 tane T-55 tankı, 1,000'den fazla zırhlı araç ve transferinin tamamlanması 1978'e kadar sürecek olan 10,000 Sagger tipi anti-tank füzesi satın almıştır³⁶¹

1967 ve 1968 yıllarında anlaşmaya varılan ve Suriye'ye gelmeye başlayan yeni silahlar, aynı zamanda Suriye'nin bu silah sistemlerini ordusuna entegre etme sorununu beraberinde

³⁶⁰ SIPRI, Arms Transfers Database, *Syria: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for 1967*. 21 September 2008.

³⁶¹ SIPRI, Arms Transfers Database, *Syria: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for 1968*. 21 September 2008.

getirmiştir. Bu nedenle 1969'dan 1972'ye Suriye'nin savaş uçağı ve tank gibi silah sistemlerinden kapsamlı alımlar yapmadığı görülmektedir. Örneğin 1967 ve 1968 yıllarında Sovyetlerden 225 savaş uçağı alan Suriye, 1969-1973 yılları arasında sadece 65 savaş uçağı siparişi vermiştir. Aynı şekilde Sovyetlere 1967 ve 1968'de toplam 675 tank siparişi veren Suriye, 1969-1972 yılları arasında başka tank siparişi vermemiştir. Şam yönetimi, bunun yerine İsrail'e karşı hava savunma sistemini güçlendirmek için 1969-1972 döneminde daha ziyade SAM siparişi verilmiştir. Bu bağlamda Moskova'yla 1969'da 15,000 tane SA-7 tipi mobil SAM ve 1972'de 1,100 tane SA-3B tipi SAM ile 30 tane SA-3B SAM sistemine yönelik anlaşma yapılmıştır.³⁶²

Suriye ile Sovyetler arasında Altı Gün Savaşında kurulan silah ilişkisi, Mısır örneğinde olduğu gibi krize yol açmasa da taraflar arasında bazı sorunlar doğurmuştur. Sovyetler tıpkı Mısır'da olduğu gibi, Suriye'ye de gelişmiş uzun menzilli silahlar vermeye yanaşmamıştır. Ayrıca kendisini ABD ile doğrudan karşı karşıya getireceği gelişmelerde Suriye'ye verdiği askeri desteği siyasal desteğe çevirmemiştir. 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren başta Lazkiye ve Tartus limanları olmak üzere Suriye'nin çeşitli deniz ve hava üslerinden yararlanmaya başlayan SSCB, Orta Doğu'da etkisini kaybetmemek için Altı Gün Savaşı'nın ardından Suriye'yi silahlandırmaya başlasa da bu silahlandırma faaliyetlerinin en azından kısa vadede küresel güçleri içine çekecek bir bölgesel savaşa yol açmamasına özen göstermiştir. Bir diğer ifadeyle, Sovyetlerin Suriye'ye verdiği askeri desteğin sınırı, ister İsrail'in yenilmesi ister 1970 Ürdün krizinde olduğu gibi Batı yanlısı bir rejimin devrilmesi olsun, ABD ile Sovyetlerin karşı karşıya gelmemesi üzerine inşa edilmişti. Bu noktada Suriye'ye silah satan ancak 1970 Ürdün krizinde Sovyet tanklarını Ürdün'e sokan Suriye'nin yanında hareket etmeyen Sovyetler, Suriye kuvvetlerinin İsrail tehditleri ve Ürdün güçlerinin direnişi karşısında geri çekilmesine de ses çıkarmamıştır.³⁶³ Çünkü bu krizde Suriye ile birlikte hareket ettiğinin bilinmesi, Moskova'nın ABD ile karşı karşıya gelmesi anlamına gelirdi ki bu durum, Sovyetlerin Orta Doğu'da en azından karşılaşmamak istediği bir şeydi. Ancak aynı Sovyet Rusya, çıkmasını arzu etmediği Yıpratma Savaşı'nda İsrail'in derinlemesine saldırıları karşısında Mısır'a silah köprüsü kurarak ve Mısır'daki Sovyet personeli sayısını arttırarak Nâsır'a yardımcı olmuştu. Buradan hareketle, SSCB'nin Orta Doğu'daki müttefiklerinin kontrolsüz girişimleri nedeniyle bir maceraya sürüklenmek istemediği; ancak müttefiklerinin durumu tehlike

³⁶² Bkz. SIPRI, Arms Transfers Database, *Syria: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1969-1972*. 22 September 2008.

³⁶³ Seale, op.cit., ss. 64-65.

altına girince de bölgesel etkisini ve küresel prestijini korumak için harekete geçmekten çekinmediği söylenebilir. Aslında aynı durum, bu dönemdeki Amerikan politikaları için de söylenebilir. Ancak aradaki tek fark, ABD'nin bu dönemde Orta Doğu'da –ne olursa olsun- İsrail'in mutlak üstünlüğü politikasını desteklemekte olduğudur.

Buna rağmen, Ürdün krizinin ardından Salah Cedit'i saf dışı bırakarak tek başına iktidara gelen Hafız Esad, Suriye'nin işgal altındaki topraklarını kurtarmanın İsrail'le yaşanacak bir savaştan geçtiği ve Sovyet silahlarının bu aşamada hayati önemde olduğu düşüncesiyle Moskova ile ilişkileri geliştirmeye devam etmiştir. Mısır'ın yeterli silah alamaması üzerine 1972'de Sovyet danışmanlarını ülkesinden çıkarmak şeklindeki tepkisi yerine, 1971-1973 döneminde Moskova'ya altıdan fazla ziyarette bulunan Hafız Esad, her ziyaretinde Sovyetlerle yeni bir silah anlaşması yapmıştır. 1971'de devlet bütçesinin yüzde 70'inden fazlasını savunmaya ayıran Hafız Esad, özellikle 1971 ve 1972'de yaptığı anlaşmalarla hem hava savunma sistemlerini güçlendirmiş hem de aldığı Frog füzeleriyle İsrail'in Golan'daki işgali üzerinde bir baskı oluşturabilmiştir.³⁶⁴

Moskova ile yapılan Altı Gün Savaşı sonrasında yapılan silah anlaşmalarının kapsamı genişledikçe Suriye'deki Sovyet danışmanlarının sayısı da doğru orantılı bir şekilde artmıştır. Nitekim, 1950'li ve 1960'lı yıllarda yaşadığı siyasal istikrarsızlıkları atlattıktan sonra Sovyetlerle silah angajmanını arttıran Suriye, Altı Gün Savaşı sonrasında almaya başladığı SAM'lar ve gelişmiş Mig uçakları için ülkesinde daha fazla Sovyet personeline yer vermeye başlamıştır. Suriye'deki Sovyet danışmanların sayısı özellikle 1970'lerin ilk yarısında artış göstermiştir. Örneğin 1970-1971 döneminde Suriye'de yaklaşık 3,000 Sovyet personeli bulunmaktayken; 1973 arifesinde ülkedeki Sovyet danışmanların sayısı yaklaşık 6,000'e çıkmıştır.³⁶⁵ Bu artışta, Suriye'ye transfer edilen SAM sistemlerinin hava savunma sistemlerine entegre edilmesi etkili olmuştur.

1973'ün ilk altı ayında bile Suriye'ye SA-6 tipi SAM ve T-62 tanklar gibi yeni nesil Sovyet silahları transfer edilmekteydi. Ayrıca Suriye, yaptığı savunma harcamaları ve silahlanma faaliyetleri bağlamında ordusunun asker sayısını da arttırmıştı. Altı Gün Savaşı öncesinde yaklaşık 65,000 kişiden oluşan Suriye ordusu, 1973'e gelindiğinde 135,000 kişiye ulaşmıştı.³⁶⁶ Tüm bu savunma harcamaları ve silahlanma faaliyetleri sonucunda, Altı Gün Savaşı öncesinde 65,000 kişilik ordusu, 76 savaş uçağı ve 334 tankı bulunan Suriye, 1973

---

³⁶⁴ Maoz, op.cit., s. 122.

³⁶⁵ Walt, *Origins of the Alliances...*, op.cit., s. 117.

³⁶⁶ Maoz, loc.cit.

yılında 135,000 kişilik ordusuyla 334 savaş uçağına, 1,270 tanka ve daha önce hiç olmadığı kadar güçlü bir hava savunma sistemine sahip hale gelmişti.

B. Rövanş Psikolojisine Dayalı 1973 Savaşı

1. Tarafların Karşılaştırmalı Güvenlik Stratejileri

Altı Gün Savaşı sonrasında Orta Doğu'da oluşan yeni güç dağılımı, tarafların tehdit algılamalarını ve güvenlik stratejilerini köklü bir şekilde değiştirmiştir. Savaş sonrası yeni dönem, Arap ülkelerinin birbirlerinden daha az tehdit algıladığı ve önceki döneme göre İsrail'e yönelik ortak bir tutum belirleyebildiği bir konjonktür doğurmuştu. Örneğin Mısır ve Suriye'nin yoğun silahlanma faaliyetleri, önceki dönemde geleneksel Arap ülkeleri tarafından ciddi kaygılarla izlenip, tehdit algılamalarını arttırırken; yeni dönemde bu faaliyetler, başta Suudi Arabistan olmak üzere diğer Arap ülkeleri tarafından desteklenmeye başlanmıştı. 1973 Savaşı öncesinde karşılaştırmalı güvenlik stratejilerini, genel anlamda Arap ve İsrail tarafı olarak ele almak mümkünse de Arap tarafının kendi içindeki spesifik güvenlik stratejileri, savaşın yaşanmasında ve sonuçlarının yansımada belirleyici olmuştur.

Mısır'la başlamak gerekirse, savaş kararının alınmasından, hazırlıkların ve planlamaların yapılmasına; savaşın yürütülmesinden, sonuçlandırılmasına kadar Arap tarafı içinde en etkili aktörün Mısır olduğunu belirtmek gerekir. Altı Gün Savaşı'nda uğradığı hezimet ve topraklarının işgal altında bulunmasını kabullenemeyen Mısır'a göre, 1967'de İsrail'le gerçek anlamda bir savaş yaşanmamış ve Mısır yenilmemişti. Zira savaş, Mısır kara kuvvetlerinin yüzde 75'i daha İsrail askerleriyle karşılaşmadan önce sona ermişti. Ayrıca bir mağlubiyet Mısır'a göre bütün topraklarının işgal altına girmesi ve rejimin devrilmesini gerektirirdi ki Nâsır rejimi savaş sonrasında iktidarına devam etmişti. Bu nedenle Altı Gün Savaşı Mısır için mutlak bir mağlubiyetten ziyade “geçici bir başarısızlık” (setback) olarak değerlendirilmekteydi.³⁶⁷ Bu nedenle Mısır, geçici başarısızlığın giderilmesi için 1967'den itibaren spontane gelişen çatışmaları 1968'de sistematik bir hale dönüştürerek İsrail'e karşı Yıpratma Savaşı yürütmüştür.

---

³⁶⁷ Bkz. McGregor, s. 272. Gerçi Nâsır savaştan hemen sonra 9 Haziran'da istifa etmiş ancak kendisini destekleyen kitle gösterileri sonucunda 10 Haziran'da istifasını geri almıştı.

Suriye'nin güvenlik stratejileri düşünüldüğünde, Şam'ın saldırgan realizmin güç elde etme stratejilerinden rakibi yıpratma (bloodletting) stratejisini kullanarak İsrail üzerinde baskı kurmaya çalıştığı söylenebilir. Ürdün'deki Eylül 1970 olaylarından sonra Esad döneminde Filistinli gruplara (*Fedayin*) artarak devam eden destek, Esad'ın deyimiyle “*Suriye’yi Filistin faaliyetlerin nefes aldığı akciğer*” konumuna getirmişti.³⁶⁸ Ancak Şam'ın Filistinli gruplar üzerinden uyguladığı gerilla taktiğiyle İsrail üzerinde baskı oluşturma politikası gerek İsrail'in Suriye topraklarında düzenlediği misilleme saldırıları, gerekse Sovyetler Birliği'nin Şam'ın bu politikalarına arka çıkmaması nedeniyle 1973 Savaşı'na doğru son bulmuştu. Bunun haricinde işgal altındaki topraklarını İsrail'e karşı tek cepheli bir savaşla alamayacağını düşünen Suriye, başta Mısır olmak üzere diğer Arap ülkeleriyle ilişkilerini arttırmıştır.

İsrail ise savunma harcamalarını Altı Gün Savaşı'nın ardından arttırarak Arap ülkeleriyle aradaki oransal farkı korumaya özen göstermiştir. Bu noktada Altı Gün Savaşı'nda alınan galibiyetin, İsrail'in savaş öncesi güvenlik stratejisi bağlamında, İsrail ordusu için ciddi bir özgüven oluşturduğu söylenebilir. Çünkü İsrail, kurulduğu 1948'den beri yaşadığı küçük veya kapsamlı her çatışmada Arap güçleri karşısında üstünlük elde etmiş ve özellikle 1967 Savaşı bu üstünlüğü perçinlemiştir. İsrail'in önceki döneme göre kendini daha “güvende” hissetmesi, sadece Mısır ve Suriye'nin askeri kapasitesinin ortadan kaldırılmasından değil; aynı zamanda Altı Gün Savaşı'nda işgal edilen topraklardan kaynaklanmaktaydı. Diğer bir ifadeyle İsrail, işgal altındaki topraklar sayesinde kendisine doğal bir tampon bölge oluşturmuştu. Sina'da Bar Lev hattıyla Golan'da ise tankçı ve piyade birliklerinin tahkimatıyla desteklenen bu bölgeler, olası bir saldırıda zaman kazanmaya yarayacak ve bu süre içinde de İsrail ordusu yedekleri göreve çağırarak hazırlığını tamamlamış olacaktı. Bu bağlamda Savunma Bakanı Moshe Dayan'ın 1973 Savaşı'ndan sadece iki ay önce yaptığı konuşma, İsrail'in kendine olan güvenini yansıtmaya açısından önemlidir³⁶⁹:

“Kontrolümüzdeki topraklar... Mısır, Ürdün ve Suriye'ye bizle savaşmaları için büyük bir motivasyon sağlamaktadır...Arap ülkelerine ordularını güçlendirmeleri ve örgütlemeleri için silah, para ve profesyonel destek verilmektedir...ancak bir bütün olarak denge bizim lehimize ve bu durum, bütün Arap hedeflerine ve hesaplamalarına üstün gelmektedir ve şu an bir savaşa girişmelerine engel olmaktadır...bizim askeri üstünlüğümüz, Arapların zayıflığı ve bizim güçlü olmamızın bir sonucudur. (Arap ülkelerinin) zayıflığı bana göre, hemen sona ermeyecek nedenlerden kaynaklanmaktadır.”

³⁶⁸ Maoz, op.cit., s. 123.

³⁶⁹ Maoz, op.cit., s. 126.

Moshe Dayan'ın savaşa bir aydan daha az bir süre kala 10 Eylül 1973'te yaptığı konuşma da aynı şekilde İsrail'in güvenlik stratejisi açısından, en azından o dönemde kendisine karşı bir saldırı beklemediğini göstermekteydi³⁷⁰: “*Altı Gün Savaşı'nın üzerinden altı yıl geçti ve şimdi bir dört yıllık süreden daha bahsediyoruz. Her 10 yılda bir altı gün savaşmaya alıştık.*” Oysa Dayan, bu sözleri söylediği esnada Kahire'de bulunan Sedat ve Esad, İsrail'le girişecekleri yeni savaşın son hazırlıklarını yapmaktaydı. İsrail'in yedeklere dayalı askeri örgütlenme ve etkin hava gücüne dayalı askeri stratejisini devam ettirmesi ve oluşan özgüven nedeniyle Arap ülkelerinden gelebilecek kapsamlı saldırılara her halükarda karşı koyabileceğini düşünmesi, çıkacak olan savaşın öncekilerden farklı sonuçlar doğurmasını beraberinde getirmiştir.

2. 1973 Savaşı Öncesinde Tarafların Silahlanma Düzeyleri ve Askeri Hazırlık Dereceleri

Daha önce ifade edildiği gibi, Altı Gün Savaşı'nın ardından büyük bir ivme kazanan silahlanma faaliyetleriyle birlikte bölgesel silah ticareti bir önceki dönemin üç katına çıkmıştır. Bu bağlamda artan silahlanma faaliyetleri, bir anlamda savaşın yaşanmasını kaçınılmaz kılmıştır.

Tablo-20: 1973 Savaşı'nda Tarafların Temel Silah Düzeyleri*

	Asker sayısı	Savaş Uçağı	Tank	SAM Bataryası	SAM sayısı	Tanksavar Sistemi
Mısır	1,200,000	570	1,955	83	13,000+	1,500
Suriye	135,000	334	1,270	90	2,000+	
İsrail	75,000	482	1,700	9	650+	280

Kaynak: SIPRI Arms Trade Registers, 1961-1973; Rattinger, op.cit., s. 508; Duncan, op.cit., ss. 34-38, 127-128.

Silahlanmanın ve temel silah sistemlerinin sayısal olarak artışının yanı sıra tarafların 1973 Savaşı öncesindeki silahlanma düzeylerinin bir önceki dönemden önemli

³⁷⁰ Ibid.

* İsrail Ordusunun büyük ölçüde rezervlere dayandığı, 75,000 askerin sürekli olarak bulundurulduğu; ancak, tam seferberlik durumunda bu rakamın 350,000'e çıktığı belirtilmelidir.

bir farkı, kuşkusuz silahlanmanın niteliği ile ilgilidir. Bu bağlamda tarafların saldırı silahlarının yanı sıra savunma silahlarına önem verdikleri görülmektedir. İsrail 1967 Savaşı'nda altı tane Hawk tipi SAM bataryasında konuşlu 288 Hawk füzesine sahipken; 1973'e gelindiğinde İsrail'in dokuz bataryada konuşlu yaklaşık 660 Hawk füzesine sahip olduğu görülmektedir.³⁷¹ Ancak, Altı Gün Savaşı'nda İsrail'in sürpriz saldırısıyla savaşın ilk gününde hava gücünün desteğinden yoksun kalan Mısır ve Suriye'nin geçen altı yıl içinde hava savunma sistemlerine İsrail'den daha fazla ağırlık verdiği görülmektedir. Nitekim, SIPRI verilerine göre 1967 Savaşı öncesinde sadece Mısır'da 18 SA-2 tipi bataryada konuşlu 432 füze bulunmaktayken; 1973'e gelindiğinde Mısır'da 83, Suriye'de ise 90 civarında bataryada konuşlanmış olan 10,000'in üzerinde SA-2, SA-3, SA-6 ve SA-7 tipi füze bulunduğu görülmektedir.³⁷² Alınan karadan havaya füze sistemlerinin yanı sıra kapsamlı uçaksavar ve radar sistemlerinin de hava savunmasına entegre edilmesiyle Mısır ve Suriye'nin önceki dönemden çok daha etkili bir hava savunma sistemine sahip olduğu söylenebilir.

Mısır'ın 1973'teki askeri hazırlık derecesiyle ilgili belirtilmesi gereken bir başka nokta, Altı Gün Savaşı sonrasında ordunun yeniden yapılanması sonucunda gelinen aşamayla ilgilidir. Bu bağlamda İsrail karşısında sahip olduğu nüfus avantajını, asker sayısını arttırarak kullanmak isteyen Mısır, 1973'e gelindiğinde 66,000'i subaydan oluşan 1,200,000 kişilik bir orduya sahip olmuştur. Mısır Kara Kuvvetleri 1967'de 1,250 civarında zırhlı personel taşıyıcısına sahipken; bu rakam 1973'te yaklaşık 2,000 olmuştur. Ordunun Altı Gün Savaşı sonrası dönemde örgütlenmesiyle ilgili bir diğer avantaj, Yıpratma Savaşı sayesinde Ordu birliklerinin ve özellikle de topçu birliklerinin elde ettiği deneyimlerdir. Nitekim, 1967'de Mısır Kara Kuvvetlerinin yüzde 75'i İsrail askerleriyle karşılaşmadan büyük bir yenilgi almıştı. Ancak, Yıpratma Savaşı sayesinde Mısırlı pilotların ve hava savunma sistemlerinin yanı sıra Mısır topçusu da önemli deneyimler elde etmiş ve bu deneyimler, mühendislik çalışmaları ile birleşince savaşta Mısır'a önemli avantajlar sağlamıştır.

Savaşa yönelik hazırlıklar 1973 Yazında iyiden iyiye belirginleşmişti. Bu doğrultuda 10-12 Eylül 1973'te Sedat, Esad ve Kral Hüseyin arasında yapılan görüşmelerde Mısır ile Suriye İsrail'e karşı sınırlı amaçları olan bir strateji belirlerken; Ürdün'ün savaşa girmesi,

---

³⁷¹ SIPRI, Arms Transfers Database, Israel: Transfers of Air Defense Systems and Missiles, Deals with deliveries or orders made for year range 1962 to 1973, 18 October 2008.

³⁷² SIPRI, Arms Transfers Database, Egypt and Syria: Transfers of Air Defense Systems and Missiles, Deals with deliveries or orders made for year range 1962 to 1973, 18 October 2008.

savaşın gidişatına göre söz konusu olacaktı. Cephe ülkesi olmayan Arap ülkeleri ise olası bir savaşta Mısır ile Suriye'nin yanında yer alacaklarını bir kez daha teyit etmişlerdi. Bunlardan özellikle Suudi Arabistan, olası bir savaşta İsrail'e verilecek destekleri engellemek için "gerekirse petrol silahını kullanmaktan çekinmeyeceklerini" dile getirmekteydi. Savaşa kısa bir süre kala Suudi Kralı Faysal, "Amerika'nın Siyonizm'e yönelik desteği...bizim ABD'nin petrol ihtiyaçlarını karşılamamızı oldukça zora sokmaktadır." demektedir.³⁷³

3. Silah Köprüsünün Desteğiyle Sürdürülen Savaş

1973 Ekim Savaşı, Arap-İsrail sorununda ve Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerde oldukça önemli bir yere sahiptir. 1973 Ekimi, 1967 Savaşında İsrail'i tarafından işgal edilen Arap topraklarının kurtarılmasına dönük Mısır ve Suriye tarafından başarılı bir silahlanma, strateji, gizlilik ve işbirliği ile İsrail'e savaş açılmış olunması itibariyle de ayrıca önemsenmektedir. Hatırlanacağı üzere 1967'de savaşın zamanlaması, yürütülmesi ve sonuçlandırılmasında inisiyatif bütünüyle İsrail'deydi. Ancak 1973 Ekiminde savaşın planlanması ve zamanlaması, Mısır başta olmak üzere Arap tarafının inisiyatifinde gerçekleştirilmiştir.

Arap ülkelerinin İsrail'e 6 Ekim 1973'te iki cepheden İsrail'e saldırıları, Tel Aviv için beklenmedik bir gelişme olmuştu. Zira 1973 yılı içinde farklı istihbarat kaynaklarından Mısır'ın savaş başlatacağı duyuları gelmesi üzerine seferberlik başlatıp askeri hazırlık düzeyini arttıran İsrail, 6 Ekim'de başlayan saldırılara hazırlıksız yakalanmıştır. Örnek vermek gerekirse, Arap ülkelerinin İsrail'e saldıracağına ilişkin 1973 Nisanında ciddi bir istihbarat alınmış ve İsrail 12 Nisan 1973'ten itibaren seferberlik başlatarak ordusunu gerçekleştirecek saldırıya karşı hazır hale getirmişti. Ancak beklenen saldırı gerçekleşmediği bir türlü gelmezken, seferberliğin İsrail ekonomisine getirdiği yük giderek artmış ve saldırının gerçekleşmeyeceğinin düşünülmesi üzerine İsrail seferberliği 12 Ağustos'ta (Ekim Savaşı'ndan haftalar önce) kaldırmıştı.³⁷⁴ İsrail'in Ekim ayında bir saldırı beklememesi, Arap ülkelerinin Ramazan ayında savaşmayacağı varsayımına da dayanmamaktaydı. Savaşın başladığı tarih ayrıca Yahudiler açısından kutsal sayılan Yom Kippur'a denk gelmekteydi. Ancak literatürde Ramazan Savaşı, Ekim Savaşı veya Yom Kippur adıyla anılan savaş, İsrail'in beklemediği ve savunmasının Yom Kippur nedeniyle daha zayıf olduğu bir gün olan 6 Ekim'de başlamıştır.³⁷⁵

³⁷³ Walt, *Origins of the Alliances...*, op.cit., s. 122; Maoz, op. cit., s. 125.

³⁷⁴ Gerçekleşmeyen saldırıya karşı yapılan bu seferberlik, İsrail'e 45 milyon dolara mâl olmuştur. Bkz. Bregman, op.cit., ss. 74-75.

³⁷⁵ Richard B. Parker (ed.), *The October War: A Retrospective*, Florida: University Press of Florida, 2001, s. 4.

Savaşın başlaması noktasında işin ironik tarafı, 1967 Savaşı'nda İsrail, Mısır komuta kademesini çok hazırlıksız bir şekilde yakalamışken; aynı durumun bu kez İsrail için geçerli olmasıydı. Zira 6 Ekim'de saat 14.00'te savaş başladığında İsraili karar vericiler, askeri yetkililerle birlikte hâlâ bir saldırı ihtimaline karşı seferberlik başlatılıp başlatılmayacağını tartışmaktaydı.³⁷⁶ Bu hazırlıksızlık, Mısır ve Suriye'nin yıllardır süren silahlanması sonucunda askeri kapasitelerindeki gelişmeyle birleştiğinde Savaşın ilk gününde Mısır Sina'ya rahatlıkla geçip tahkimatını oluşturmuş; Suriye ise Golan tepelerini geri alabilmişti. Bu noktada Mısır'ın İsrail karşısındaki başarılı performansında Yıpratma Savaşı esnasındaki deneyimlerinin yanı sıra Sovyetlerden aldığı hava savunma sistemlerinin ve teknik desteğin önemli katkısı vardı. Örneğin Savaşın ilk gününde İsrail'in 30 Skyhawk ve 10 Phantom tipi savaş uçağı, SAM-6 füzeleriyle düşürülmüştü.³⁷⁷ Nitekim, savaşın başlamasıyla birlikte 1948'den beri agresif politikalar yürüten İsrail, ilk defa saldırı pozisyonunu bırakıp savunma pozisyonuna geçmiştir.³⁷⁸ Öyle ki savaşın üçüncü gününe gelindiğinde Mısır ve Suriye açısından zafer olarak adlandırılabilir bir durum söz konusuydu. Ancak, bu süreç İsrail'in yaptığı seferberlikle rezervlerini toparlaması sonucu değişmeye başlayacaktı.

Bu noktada saldırının şokunu atlatan İsrail, önceliği Suriye cephesine vererek önce direnişe sonrasında ise karşı saldırıya geçmeye başlamıştır. İsrail'in işe Suriye cephesinden başlaması, büyük ölçüde Golan yakınlarında bulunan ve işgal sonrasında kurulan yerleşim bölgelerinin tehdit altında bulunmasından kaynaklanmaktaydı. Oysa diğer cephede Mısır birlikleri Sina'da ilerlediği için, bu durum en azından o dönemde kuzey cephesi kadar aciliyet arz etmiyordu. Aslında Mısır ve Suriye'nin taktik ve stratejik planlamaları, İsrail'in toparlanmasına ve karşı saldırıya geçmesinde etkili olmuştu. Bu bağlamda Mısır'ın Sina'yı almasının ardından ilerlemeyi durdurup Sina'daki tahkimatını güçlendirmeye başlaması, İsrail'in işini kolaylaştırmış ve İsrail, güçlerinin yoğunluğunu kuzeye kaydırarak Suriye birliklerini Golan'dan çıkartmış ve 11 Ekim'de Golan'ı tekrar işgal etmiştir.³⁷⁹ İsrail, Suriye üzerine devam edip Şam'a 35 km mesafe kalana kadar ilerleyişini sürdürmüştür. 15 Ekimde Mısır cephesinde ilerlemeler kaydeden İsrail, Süveyş'in batı yakasına asker çıkararak Sina'daki Mısır birliklerini kuşatma altına almıştır.³⁸⁰ Bunun üzerine Enver Sedat, İsrail'in 1967'de işgal

---

³⁷⁶ Bregman, op.cit., s. 85.

³⁷⁷ Tibi, op.cit., s. 115.

³⁷⁸ Ibid., s. 114; Kamrava, op.cit., s. 128.

³⁷⁹ Bregman, op.cit., ss. 87-88.

³⁸⁰ Savaşla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Arı, *Geçmişten Günümüze...*, op.cit., ss. 363-371; Armaoğlu, op.cit., ss. 280-347.

ettiği tüm topraklardan çekilmesi karşılığında ateşkesi kabul etmeye hazır olduğunu ve savaştan sonra tüm Arap ülkeleriyle İsrail arasında görüşmelerin başlatılabilmesi için çaba harcayacağını açıklamıştır. Ancak, taraflar arasında ateşkes büyük güçlerin arabuluculuğu çerçevesinde 25 Ekim 1973'te hayata geçmiştir. Ateşkes ilan edildiğinde Mısır kuvvetleri Sina'da İsrail güçlerinin kuşatması altında bulunurken; İsrail, Süveyş Kanalı'nın Batı yakasını denetim altına almış bulunmaktaydı. Savaş sonucunda tarafların kayıpları konusunda çelişkili bilgilerin olduğunu söylemek gerekir. Bu bağlamda Arap ülkelerinin kayıpları en fazla 22,000 ölü ve 66,000 yaralı ile ifade edilirken; en düşük 11,000 ölü ve 18,000 yaralı olarak dile getirilmektedir. İsrail'in kayıpları da en fazla 2,800 ölü ve 8,000 yaralı olarak ifade edilirken en düşük 2,500 ölü ve 5,500 yaralı şeklinde belirtilmektedir. Savaşın, Mısır ve Suriye'ye toplamda 10 milyar dolardan fazla; İsrail'e ise 5 milyar dolardan fazla bir maliyetle sonuçlandığı tahmin edilmektedir. Tarafların teçhizat kaybı konusundaysa İsrail'in 800 tank ve 100 uçak; Mısır ile Suriye'nin ise 2,300 tank ve 300 uçak kaybettiği belirtilmektedir.³⁸¹

Diğer Arap ülkelerinin Savaş esnasındaki pozisyonuna değinmek gerekirse, Ürdün her ne kadar İsrail'in Suriye üzerinde baskı kurmasıyla Suudi Arabistan'la beraber İsrail'e savaş ilan etmişse de Savaşta üçüncü cepheyi açmamıştır. Bunun nedeni ise büyük ölçüde taraflar arasındaki kapasite farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle Ürdün, İsrail'le daha uzun bir kara sınırına sahip olmasına rağmen, Suriye ve Mısır'la karşılaştırıldığında askeri kapasite açısından daha zayıf bir konumdaydı. İsrail'le gerçekleşen önceki savaşların tecrübeleri göz önünde bulundurulduğunda, İsrail karşısında bu güçlerin direnme şansı bulunmamaktaydı ve İsrail'in Ürdün üzerine gitmesi olasılığı, Amman'daki rejimin sonu anlamına gelebilecekti.³⁸² Bu noktada Amman yönetimi her ne kadar İsrail'den tehdit algılasa da ofansif realist mantıktaki savaş stratejisinin maliyetini oldukça büyük görmekteydi. Bu nedenle bir anlamda sorumluluğu başkasına atma (buck-passing) politikası içindeydi. Bununla beraber Ürdün, İsrail'le doğrudan sınırı olmasına ve savaşa resmi olarak katılmasına rağmen, kendi sınırından cephe açmamış; Suriye'ye zırhlı bir tugay göndererek yardımcı olmaya çalışmıştır. Ne var ki Ürdün'ün bu desteği, Savaşın seyrinde hiçbir şekilde belirleyici olmamıştır. Irak ise savaş esnasında Suriye'yi desteklemek için askeri yardımda bulunmuş; ancak Bağdat yönetiminin desteği de Savaşın seyrinde etkili olmamıştır. Bu noktada Mısır ve Suriye 1967'ye göre savaşın başında daha koordineli bir strateji geliştirmişse de savaşın seyrinde koordinasyon hatalarının yaşanması söz konusu olmuştur. Arap ülkeleri arasındaki koordinasyonsuzluğa örnek vermek gerekirse, Irak'ın Suriye'ye yardım amaçlı gönderdiği 12 uçaktan oluşan Mig filosunun altısı, bizzat Suriye

³⁸¹ Parker, op.cit., s. 7.

³⁸² Kamrava, op.cit., s. 131.

tarafından yanlışlıkla açılan dost ateşi sonucunda SAM-6'larla düşürülmüştür. Kalan altı uçak ise İsrail tarafından düşürülmüştür.³⁸³ Dolayısıyla Arap ülkelerinin vermiş olduğu askeri destek Savaşın gidişatında etkili olmamıştır ancak bu ülkelerin savaş sonrasında uyguladığı politikalar aşağıda değinileceği üzere günümüze kadar sürecek olan silahlanma faaliyetlerinde bir dönüm noktası oluşturacaktır.

Savaşın ilk saatlerinden itibaren yaşanan yoğun çatışmalar, Arap ve İsrail tarafının sahip olduğu silah kapasitelerini zorlamaları sonucunu doğurmuştu. Somutlaştırmak gerekirse, her iki taraf, savaşın ilk haftası içinde neredeyse İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılan mühimmata yakın bir büyüklükte cephane harcamıştı. Herhangi bir yardım almaması durumunda İsrail ve Mısır'ın ellerindeki cephaneyle yaklaşık beş gün savaşabilecekleri tahmin edilmekteydi. Suriye'nin ise bu iki ülkeden daha az stoku bulunmaktaydı. Dolayısıyla her iki tarafın da acilen cephane ve yeni silah tedarik etmesi gerekmekteydi. Bu noktada Arap tarafının silah tedarikçisi olan SSCB ve İsrail'in temel silah tedarikçisi olan ABD'nin tutumu, savaşın gelişiminde önemli rol oynamış ve yoğun çatışmaların yaşandığı Savaşın 19 gün boyunca sürdürülmesine neden olmuştur.

Sovyetler Birliği'nden başlamak gerekirse, aslında Moskova, Mısır ve Suriye'nin İsrail karşısında bu kadar başarılı olacaklarını düşünmemekteydi. Açılan arşivlere bakıldığında, Sovyetlere göre savaş başladığında aktif Sovyet askeri ve teknik desteği yapılmazsa, savaşın iki ülke açısından hezimetle sonuçlanacağı tahmin edilmekteydi. Sovyet stratejisi, Arap ülkelerinin yenilgisi ağırlaşmadan sürece müdahale edilmesi şeklinde planlanmıştı. Ancak Mısır ve Suriye'nin İsrail karşısındaki başarılı performansı, Sovyetlerin tutumunu da değiştirmişti. Bu bağlamda Savaşın ilk günlerindeki başarının ardından dengenin Arap ülkeleri aleyhine bozulmaya başlamasıyla Sovyet askeri yardımları başlatılmıştır. Savaşın dördüncü gününde 9 Ekim'de Suriye'yle yönelik kurulan hava köprüsü, aynı gün içinde Mısır'la da kurulmuştur. Antonov-12 ve Antonov-22 gibi büyük Sovyet askeri nakliye uçaklarıyla yapılan hava yardımları giderek artmış ve 12 Ekim'e gelindiğinde Moskova'dan Şam ve Kahire'ye günde ortalama 60 ila 90 arasında sefer yapılmıştır.³⁸⁴ SSCB bunun yanı sıra Odessa limanı üzerinden kurduğu deniz köprüsüyle de Suriye ve Mısır'a silah ve mühimmat sevkiyatı yapmıştır.

ABD ise Sovyetler gibi savaşın başında İsrail'in Arap ülkelere üstün geleceğini düşünmekteydi. Bu nedenle İsrail'e Savaşın ilk gününden itibaren silah göndermeye başlasa da

---

³⁸³ Tibi, op.cit., s. 116.

³⁸⁴ Richard Ned Lebow-Janice Gross Stein, We All Lost the Cold War, New Jersey: Princeton University Press, 1994, ss. 184-185.

transferleri gerek nitelik gerek nicelik açısından küçük tutmaktaydı. Savaşın ilk günlerinde ABD, öngördüğü İsrail galibiyetinde sorumlu gözükmemek istemediği için, yapılan silah transferlerinin kendi uçaklarıyla değil de İsrail'e ait El-Al uçaklarıyla gerçekleştirmektedir. İsrail, önce El-Al'a ait kargo uçaklarıyla başlatılan bu hava köprüsünde ihtiyaçlarının artması üzerine El-Al'ın yolcu uçaklarının koltuklarını sökerek bunları da nakliye uçağı haline getirmiş ancak Savaşın aleyhte devam etmesi üzerine ABD'den taleplerini arttırarak doğrudan Amerikan uçaklarıyla yardım yapılmasını istemiştir. Savaşın İsrail aleyhine gittiğini gören ABD ise hem Akdeniz'deki Altıncı Filosu hem de doğrudan ABD üzerinden İsrail'e doğrudan silah köprüsünü başlatmıştır. Bu noktada ABD'nin İsrail'e kurduğu doğrudan silah köprüsünde helikopterden tanka kadar birçok silah taşıyabilen C-141 ve C-5A tipi dev nakliye uçakları önemli rol oynamıştır.³⁸⁵ İsrail'e savaş boyunca M-60 tipi tanklar ve Skyhawk tipi savaş uçaklarının yanı sıra çok sayıda mühimmat ve silah gönderen ABD'nin vermiş olduğu lojistik desteğin bir diğer özelliği, verilen silahların yerlerine ulaştıktan birkaç saat sonra kullanılabilir hale gelmesiydi.³⁸⁶

Toparlamak gerekirse, önce İsrail'in El-Al uçaklarıyla kurulan, Savaşın dokuzuncu gününden itibaren de doğrudan ABD Hava Kuvvetlerince sürdürülen 32 günlük hava köprüsü sayesinde İsrail'e 19'u M-60 tipi tank olmak üzere 22,300 tonluk askeri malzeme sevk edilmiştir. Avrupa üzerinden deniz köprüsüyle gönderilen silahlarla birlikte düşünüldüğünde ABD açısından transfer edilen silahların maliyeti 2 milyar doların üzerindeydi. Buna karşılık, SSCB de hava köprüsüyle 15,500 tonluk; deniz köprüsüyle de bundan daha fazla silahı Savaş boyunca Mısır ve Suriye'ye transfer etmiştir. Şüphesiz, Savaşın taraflarca sürdürülmesi bu silah sevkiyatları sayesinde söz konusu olmuştur.³⁸⁷ Ancak Savaşın sona erdirilmesi de yine silah tedarikçilerinin devreye girmesiyle söz konusu olacaktı. Nitekim İsrail'in Mısır ve Suriye saldırılarını püskürterek savaşta üstünlüğü ele geçirmesinin ardından 22 Ekim 1973'te BM Güvenlik Konseyi 338 sayılı kararı almış ve nihayetinde taraflar arasında ateşkes 25 Ekim'de sağlanmıştır.³⁸⁸

---

³⁸⁵ Parker, op.cit., ss. 153-158.

³⁸⁶ Tibi, op.cit., s. 109; Lebow-Stein, op.cit., ss. 189-195.

³⁸⁷ Parker, op.cit., s. 7.

³⁸⁸ Armaoğlu, op.cit., ss. 330-336.

C. Savaşın Bölgesel ve Uluslararası Siyasal Sonuçları

1973 Savaşı, 1967 Savaşı'na göre uzun; ancak diğer savaşlara göre kısa sürüp taraflar açısından net bir kazananı ve kaybedeni belli olmayan bir savaş olmuştur. Bununla beraber, Savaşın bölgesel ve küresel politikalara etkisi, kendisini Soğuk Savaş döneminin sonuna kadar ve hatta Soğuk Savaş sonrası dönemde de gösterecektir. Savaş, Mısır'ın ofansif realizm mantığından defansif realizm mantığına geçmesini ve böylece Suriye ve Filistin'in İsrail karşısında yalnız kalmasını sağlamıştı. Ancak Savaş'ın uluslararası alandaki ve diğer bölge ülkeleri üzerindeki etkisi daha çarpıcıydı. Nitekim Savaş sırasında uygulamaya konan ve etkisini uzunca bir dönem gösterecek olan petrol ambargosu ve bunun getirdiği petrol fiyatlarındaki artış sonucunda bölgesel silahlanma açısından farklı aktörlerin ön planda olduğu yeni bir dönemin doğmasına neden olmuştur.

1. Kahire'nin Ofansif Realizm'den Defansif Realizm Mantığına Geçişi

Mısır, Savaşın ardından psikolojik açıdan oldukça iyi konumdaydı. Enver Sedat bu durumu "*Arap silahlı kuvvetleri Ramazan Savaşı'nda bir mucize gerçekleştirmiştir... Arap dünyası şimdi bir kılıç ve kalkanı sahip olduğundan emin olabilir.*" sözleriyle açıklamaktaydı.³⁸⁹ Bu noktada her ne kadar Mısır'a askeri anlamda net bir kazanç getirmese de Savaş, Kahire'nin bölge liderliğini pekiştiren bir süreç olarak görülmekteydi. Zira Nâsır'ın başaramadığını Enver Sedat başarabilmiş ve İsrail'in ilk kez savunma pozisyonuna geçmesini sağlamıştı. Bu nedenle kendisini Arap dünyasının sözcüsü olarak gören Enver Sedat, İsrail'le ilişkilerde de bütün Arap ülkeleri adına hareket edebileceğini düşünmekteydi. Ancak Mısır'ın birbiri ardına attığı adımlar, zamanla Orta Doğu'dan soyutlanmasını beraberinde getirmiştir.

1973 Savaşı'nın Mısır'ın bölgesel güç ilişkilerine yönelik algılamasının değişmesinde etkili olduğunu belirtmek gerekir. Öncesinde İsrail'in yenilmezliğini kırmaya çalışan ve hatta İsrail'i ortadan kaldırmada önemli bir rol üstlenerek bölgesel liderliğini pekiştirmeyi amaçlayan Mısır, bölgesel güç yarışını bu kez farklı bir stratejiyle kazanmaya çalışacaktır. Bir diğer ifadeyle Mısır, tehdit algıladığı İsrail'e karşı güç mücadelesinde artık savaş stratejisi yerine rakibi kontrol altında tutmaya yönelik dengeleme stratejisini tercih etmeye başlayacaktır. Mısır'ın bu dönüşümünde 1973 Savaşı'nın başında İsrail'in yenilmezliği mitini kırmasının yarattığı rahatlatıcı etkili olmuştur. Ancak Mısır'ın bu kararı almasında 1970'li yılların başında Sovyet silah

³⁸⁹ Kamrava, op.cit., s. 132.

akışında yaşadığı sıkıntının yanı sıra Sovyet silahlarının savaş alanında etkili bulmamasının da rolü büyüktü. Mısır, Sovyet silahlarıyla ne kadar desteklenirse desteklensin, savaş alanında Amerikan silahlarıyla desteklenen İsrail karşısında net bir üstünlüğe ulaşamayacağını düşünmekteydi.³⁹⁰ Ayrıca Mısır, Savaşın Arap ülkeleri açısından sağladığı psikolojik rahatlamayı, İsrail’le sağlanacak bir uzlaşmayla birleştirmek ve böylece Arap Orta Doğusunun kurtarıcısı rolünde bölgesel liderliğini perçinlemek düşüncesindeydi.

Bu bağlamda ABD Dışişleri Bakanı Kissinger’ın arabuluculuğuyla 17 Ocak 1974’te İsrail’le Mısır arasında gerçekleştirilen Birinci Ayırma Anlaşması (Sina-I) ile İsrail Süveyş’in batı yakasındaki askerlerini çekmiştir. Mısır ise buna karşılık Savaşta İsrail’in saldırılarını püskürtmesi açısından önemli rol oynayan sınırdaki hava savunma sistemlerini (SAM rampalarını) çekmiş ve Süveyş’in doğusundaki kuvvetlerini sınırlandırmıştır.³⁹¹ Arkasından 4 Eylül 1975’te yine Kissinger’ın girişimleriyle gerçekleştirilen İkinci Ayırma Anlaşması da ilkiyle beraber düşünüldüğünde, sadece Mısır ile İsrail arasında çatışmaların yaşanmasını önlememiş; aynı zamanda ABD ile tekrar diplomatik ilişki kurarak 1950’lerden beri kötü giden ilişkilerin de belirli bir ivme kazanmasına yol açmıştır. Özellikle İkinci Ayırma Anlaşması, Mısır’ın politikasındaki dönüşümün bir işaretiydi. Zira Mısır, bu anlaşmayla birlikte önceden Sovyet silahlarıyla desteklenen savaş stratejisi yerine Amerikan garantileriyle donatılmış farklı bir stratejiye geçmekteydi. Buna göre başta Mısır’ın Sina’da kuracağı erken uyarı sistemi için olmak üzere ABD Mısır’a askeri yardımda bulunacaktı.³⁹² Nitekim anlaşmanın ardından Mısır’a gelmeye başlayan Amerikan silahlarıyla beraber zamanla Kahire’nin temel silah kaynağı, ABD olmaya başlayacaktır. Mısır, özellikle ikinci anlaşmayla bütün tarafların (diğer Arap ülkeleri ve Filistinlilerin) dâhil olduğu kapsamlı bir barış anlaşması yerine İsrail ile tek başına masaya oturma eğilimini ortaya koymuştu. Enver Sedat’ın 19 Kasım 1977’de gerçekleştirdiği Kudüs ziyareti bu durumun en büyük göstergesiydi. Bunun ardından 1978 Eylülünde ABD’nin arabuluculuğunda Camp David’de gerçekleştirilen Mısır-İsrail barış görüşmeleri sonucunda 1978 Eylülü ve 1979 Martında imzalanan anlaşmalar, Mısır’ın 1973 Savaşı sonrasındaki pragmatik strateji değişimini göstermekteydi.³⁹³

---

³⁹⁰ Kamrava, loc.cit.

³⁹¹ Anlaşmaya göre tarafların boşalttığı tampon bölgeye BM Ayırma Gözlem Gücü (UNDOF) yerleştirilecekti. Arı, *Geçmişten. Günümüze...*, op.cit., ss. 368-369.

³⁹² Armaoğlu, op.cit., s. 355.

³⁹³ Camp David anlaşmalarına ilişkin ayrıntılı bilgi bkz. Arı, *Geçmişten Günümüze*, op.cit., ss. 389-407; William B. Quandt, *Peace Process: American Diplomacy and the Arab-Israeli Conflict since 1967*, 3rd Edition, Washington D.C.: Brookings Ins. Press, 2005, ss. 177-230.

Mısır'ın bu dönüşümü siyasal anlamda olduğu gibi silahlanma alanında da kendisini göstermiştir. Aslında Mısır'ın strateji değişikliğindeki en belirgin neden, İsrail karşısında güvenliğini garanti altına almaktır. Bu bağlamda Mısır, atılan diplomatik adımlarla istediği siyasal başarıları elde edemese de silahlanma alanında yaşadığı dönüşümle, istediği güvenlik düzeyine ulaşacaktı. Somutlaştırmak gerekirse, Mısır'ın 1970-1974 arası dönemde satın aldığı silahların yüzde 98'i Moskova tarafından tedarik edilmekteydi. Ancak yukarıda ele alınan dönüşüm, Mısır'ın Sovyet silah alımlarının sona ermesini beraberinde getirmiştir. SIPRI verilerine göre Mısır 1974'ten sonra SSCB'den hiçbir silah sistemi veya mühimmat almamış; sadece 1974 öncesinde sipariş edilen silahların transferi söz konusu olmuştur. Oysa 1974 sonrası dönemde Mısır'a önce küçük ölçekte başlayan Amerikan silah satışları giderek hacmini arttıracak ve ABD Mısır'ın önemli bir silah kaynağı haline gelecektir.³⁹⁴

Mısır'ın 1973 Savaşının ardından hemen Amerikan silahlarıyla donatılmadığını belirtmek gerekir. Çünkü sofistike Amerikan silahlarının Mısır'a transferi 1978'e kadar gerçekleşmemiştir. Mısır 1974'ten itibaren her ne kadar gelişmiş Amerikan silahları almak için girişimlerde bulunsa da ABD Mısır'a saldırı karakteri ağır basan gelişmiş silah sistemi satma konusunda çekimser davranmıştır. Bu nedenle Mısır, 1978'e kadar ABD'den sadece bir kez 1976'da altı tane C-130 tipi askeri nakliye uçağı alabilmişti.³⁹⁵ Bununla beraber 1973 Savaşı'nda askeri açıdan yıpranan Kahire yönetiminin 1974-1978 döneminde Sovyetler yerine özellikle Batı Avrupa'dan gelişmiş silah alımında bulunması anlamlıdır. Mısır'ın bu dönemdeki silah alımlarında başta Fransa olmak üzere İngiltere ve İtalya başlıca silah tedarikçileri olarak öne çıkmaktadır.³⁹⁶

Ancak Mısır'ın politika değişikliğinin taktik değil de stratejik bir içeriğe sahip olduğunun anlaşılması üzerine Kahire'ye yönelik Amerikan silah satışlarının ve ekonomik yardımlarının önü açılmıştır. Bu bağlamda Amerikan yönetiminin 1978'de geleneksel müttefikleri ve silah alıcıları İsrail ve Suudi Arabistan'ın yanı sıra Mısır'a da gelişmiş silah satışında bulunması, Mısır'ın silahlanması açısından bir dönüm noktası olmuştur.³⁹⁷ İsrail'e yapılan silah satışları nedeniyle Mısır'ın barış sürecinden vazgeçmesini engellemek için yapılan F-15 tipi silah satışı ile Kahire 1950'lerden beri almak istediği gelişmiş Amerikan silahlarına sahip olmuştur.³⁹⁸ Mısır'a yönelik Amerikan silah transferleri Camp David Anlaşmalarının

³⁹⁴ SIPRI, *Egypt: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1974 to 1990*, 18 October 2008.

³⁹⁵ Pierre, op.cit., s. 154.

³⁹⁶ SIPRI, *Egypt, 1974 to 1978*.

³⁹⁷ "The American Middle East Arms Package", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 7, No. 4, Summer 1978, s. 157.

³⁹⁸ Pierre, op.cit., ss. 154-155.

ardından artarak devam etmiş ve bu satışlar Mısır'a yapılan ekonomik yardımlarla desteklenmiştir. Örneklendirmek gerekirse, 1978'deki silah paketinden sonra 1979'da Mısır'a 35 Phantom jet satan ABD, bunun yanı sıra Mısır savunmasını güçlendirmek için HAWK SAM sistemlerini de aynı yıl satmıştır. Mısır'ın alımları 1980'de 311 M-60 tipi tank ve 41 F-16 tipi savaş uçağı; 1981'de 128 tank ve 40 F-16; 1982'de ise 220 tankı kapsayacak şekilde devam etmiştir. Tank ve savaş uçakları gibi temel silah sistemlerinin yanı sıra radar sistemleri, zırhlı taşıyıcılar, anti-tank füzeleri, nakliye uçakları, helikopterler ve Sparrow tipi SAM'ları kapsayan silah alımları 1980'in sonuna kadar Mısır'a transfer edilmiştir.³⁹⁹

Mısır'ın ABD ile gerçekleştirdiği kredisiz silah alımlarına (foreign military sales cash program) yönelik yapılacak bir karşılaştırma, arasında gelişmekte olan silah ilişkisini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu bağlamda 1950-1976 yılları arasında Mısır, ABD'den 62.5 milyon dolarlık kredisiz silah almışken; 1977-1982 dönemindeki beş yıl içinde yapılan alımların tutarı 180 milyon doların üstündedir. Aynı şekilde 1950-1976 döneminde Mısır, silah alımlarına yönelik ABD'den hiçbir kredi (foreign military financing program) alamazken 1977-1981 döneminde silah alımları için ABD'den iki milyar doların üzerinde kredi almıştır. İki ülke arasında gelişen ilişkiyi örneklendirmesi açısından Mısır'a yapılan Amerikan ekonomik yardımları da oldukça önemlidir. Zira ABD gerek ekonomik gerek askeri yardımlar açısından bölgede İsrail'in üstünlüğü politikasını gözetmekteyken, 1977-1981 döneminde Mısır'a İsrail'den daha fazla yardım yapmıştır. Nitekim İsrail, ABD'nin söz konusu dönemde yaptığı ekonomik yardımların yüzde 37'sini alırken; Mısır'a yüzde 39 oranında dört milyar dolara yakın bir yardım yapılmıştır.⁴⁰⁰ Mısır bu dönemden sonra Soğuk Savaş'ın sonuna kadar askeri ve ekonomik açıdan Orta Doğu'da İsrail'den sonra en fazla Amerikan yardımı alan ülke konumunda olacaktır.

Toparlamak gerekirse, İsrail'le bir barış anlaşması yapmasına rağmen Mısır'ın 1973'ten Soğuk Savaşın sonuna kadar yaptığı silahlanmada, hâlâ İsrail kaynaklı tehdit algılamasının etkili olduğu söylenebilir. Ancak önceki tecrübelerinden hareketle, Mısır'ın artık algıladığı tehdidi dengelemek için kullandığı stratejiyi değiştirdiği görülmektedir. 1973 öncesinde İsrail tehdidi nedeniyle temel amacı İsrail'den üstün bir silah kapasitesine sahip olup savaş yoluyla İsrail'e üstün gelmek şeklindeki strateji, 1973 sonrasında İsrail'le doğrudan bir silahlanma yarışına ve çatışmaya girmemeyi ancak belirli bir düzeyde

³⁹⁹ Bkz. SIPRI, Egypt, 1978 to 1990.

⁴⁰⁰ Stork-Paul, op.cit., s. 12.

silahlanarak da İsrail'e karşı asgari güvenliğini korumayı amaçlamaktadır. Şüphesiz ABD'nin bu süreçte başlıca tedarikçi rolünü oynaması, Mısır'ın İsrail'e karşı güvenliği için bir başka garanti oluşturmaktaydı. Bu faktörlerden hareketle Mısır'ın 1973 Savaşından sonra güç maksimizasyonunu amaçlayan ofansif realizmden defansif realizm mantığına geçtiği söylenebilir.

2. İsrail'in Agresif Politikasındaki Süreklilik ve Bölge Ülkeleriyle İlişkiler

1973 Savaşı, İsrail açısından psikolojik olarak olumsuz etkiler getirirse de bölgesel güvenlik denkleminde en büyük tehdit olarak gördüğü Mısır'ın denklemden çıkması, güvenlik politikalarında İsrail'in elini oldukça rahatlatmıştır. Bu durum, İsrail'in artan silahlanmasıyla birlikte, Tel Aviv'in Soğuk Savaş sonuna kadar agresif politikalar izleyebilmesini sağlamıştır. Nitekim yeni dönemde İsrail açısından güvenlik tehditleri, nadiren Savaş öncesi dönemde Mısır'ın oluşturduğu kadar yakın bir tehlike olarak görülmüştür.

Tablo-21: İsrail'in Silahlanma Düzeyindeki Farklılıklar (1973-1982)

	Tank	Savaş Uçağı	Zırhlı Araç	Top
1973	1,700	482	4,000	570
1982	3,600	634	8,000	960

Kaynak: Sadeh, op.cit., s. 113; Rattinger, op.cit., s. 508.

İsrail, 1973 Savaşı'nın ardından hızlı bir şekilde silahlanmasını sürdürmüştür. Somutlaştırmak gerekirse, İsrail Savaşın üzerinden henüz beş yıl geçmişken, askeri kapasitesini Savaş öncesi dönemden yüzde 50 oranında daha güçlü hale getirmiştir.⁴⁰¹ Yukarıda İsrail'in 1973 Savaşı öncesi envanterinin de yer aldığı tablo üzerinden örneklendirmek gerekirse, 1973 Savaşı öncesinde 1,700 tanka sahip olan İsrail bu tankların yaklaşık 800'ünü Savaşta kaybetmesine rağmen 1977'ye gelindiğinde sahip olduğu tankların sayısını 3,000'e; 1982'de ise 3,200'e çıkarmıştır. Savaş uçakları açısından da aynı durum geçerlidir. İsrail ayırma anlaşmalarını "ödüllendirme" ve barış sürecini "teşvik" için 1976'dan itibaren F-15 tipi savaş uçaklarını envanterlerine katmaya başlamış ve Mısır'la 1978'deki barış anlaşmasının ardından o dönemde yeni nesil savaş uçağı olarak görülen F-16 tipi uçakları ABD'den almıştır. Böylece 1973'te Savaşın ardından 400'ün altına düşen İsrail Hava Kuvvetleri yeni alımlarla beraber

⁴⁰¹ Pierre, op.cit., s. 156.

savaş uçağı sayısını 600'ün üzerine çıkarmıştır. İsrail'in bu dönemde almış olduğu silahların yüzde 95'i ABD tarafından tedarik edilmiş geri kalan yüzde 5'lik kısım ise büyük ölçüde İngiltere ve Fransa tarafından satılmıştır.⁴⁰²

İsrail'in ABD'den gerçekleştirdiği kredisiz silah alımlarına yönelik yapılacak bir karşılaştırma, aslında ABD'nin temel silah kaynağı olmasının da sayısal göstergesi olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda İsrail 1967'den itibaren yoğun bir şekilde Amerikan silahları almasına rağmen 1950-1976 döneminde ABD'den 135 milyon dolarlık kredisiz silah alımı yapmıştı. Oysa 1977-1981 arası dönemde bu rakam, yüzde 1,200 oranında artarak ABD'den kredisiz silah alımı 1.6 milyar doların üzerine çıkmıştır. İsrail'in ABD'den silah alırken ağırlıklı olarak kullandığı kredili silah alma yöntemi ele alındığında da durum değişmemektedir. Nitekim 1950-1976 döneminde bu yöntemi kullanarak 6 milyar dolar değerinde silah alan İsrail, 1977-1981 arasında aynı yöntemle 7.6 milyar dolarlık silah alımında bulunmuştur.⁴⁰³ Ayrıca ABD'den İsrail'e gelen ekonomik yardımlardaki artış, İsrail'in silahlanmasını finanse etmesinde önemli rol oynamıştır. İsrail'in kurulmasının ardından ABD'deki Yahudi örgütlerinin yönlendirdiği ve sivil kanallar üzerinden gelen yardımların haricinde, İsrail'e yönelik resmi kanallar üzerinden ekonomik yardımlar yapılmıştır. Örneğin 1977-1981 döneminde resmi olarak ABD'den İsrail'e 4 milyar dolara yakın ekonomik yardım yapılmıştır.

İki ülke arasındaki silah transferiyle ilişkili olarak İsrail'in zamanla Orta Doğu'daki en etkin yerli savunma sanayini oluşturduğu söylenebilir. Gerek lisanslı üretim gerek teknoloji transferi gerekse kendi geliştirdiği AR-GE faaliyetleri üzerinden silah üretiminde gelişmeler kaydeden İsrail, 1974'te 96 milyon dolarlık tutarında silah ihracatı gerçekleştirirken; 1976'da 322, 1978'de 554 ve 1984'te 1,400 milyon dolarlık silah ihracatında bulunmuştur. Bu bağlamda 1974'te toplam ihracatının yüzde 10'u silah satışından oluşan İsrail, 1984'e gelindiğinde ihracat gelirlerinin yüzde 30'unu silah satışlarından karşılamış oluyordu.⁴⁰⁴ Şüphesiz bu ihracat gelirleri, İsrail ekonomisi için önemli olduğu kadar yeni silah projeleri ve üretimi için de bir katma değer sağlamıştır.

Aslında İsrail'in 1973 Savaşı'ndan Soğuk Savaş sonuna kadar yapmış olduğu silahlanma harcamalarının savunma harcamalarına oranı dikkate alındığında, Tel Aviv'in yerli savunma sanayine verdiği önem ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda yerli savunma sanayi geliştikçe, İsrail'in yapmış olduğu silah alımlarının toplam savunma harcamalarındaki payı

⁴⁰² SIPRI, *Israel: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1974 to 1990*, 19 October 2008.

⁴⁰³ Stork-Paul, op.cit., s. 12.

⁴⁰⁴ Hoyt, op.cit., s. 96.

düşmektedir. Ancak bu düşüşler ilk aşamada kalan bütün harcamaların yerli savunma sanayine aktarıldığı fikrini akla getirmemelidir. Bununla beraber bir ülkenin savunma harcamaları düzenli olarak artarken; dışarıdan silah alımına harcanan miktarın düşmesi, büyük ölçüde yerli savunma sanayinin gelişimiyle ilişkilendirilmektedir. Örneğin İsrail 1974'te toplam savunma harcamalarının yüzde 31'ini silah alımına ayırırken; 1977'de bu oran yüzde 26'ya düşmüştür. 1980'e gelindiğinde ise silah alımlarına harcanan paranın toplam savunma harcamaları içindeki oranı yüzde 14'e düşmüştür. Silah alımına harcanan paranın toplam savunma harcamalarındaki payı 1980'li yıllarda düşmeye devam etmiştir. Bu bağlamda söz konusu oran 1984'te yüzde 9.25; 1986'da yüzde 7 ve 1990'a gelindiğinde yüzde 6 olarak gerçekleşmiştir.⁴⁰⁵

İsrail her ne kadar net bir askeri kayıp yaşamasa da 1970'lerin sonuna kadar Mısır'dan algıladığı tehdit nedeniyle silahlanma faaliyetlerini ve savunma harcamalarını agresif bir şekilde arttırarak devam etmiştir. Ancak İsrail'in yapmış olduğu silahlanma harcamaları, Mısır'la ilişkilerin iyileşmeye başladığı dönemde ve barış anlaşması yapıldıktan sonra da artarak devam etmiştir. Bu noktada İsrail'in 1970'lerin sonunda ve 1980'li yıllardaki bu agresif politikalarının ana kaynağının Mısır olmadığı söylenebilir. Diğer bir ifadeyle İsrail hâlâ Mısır'a karşı kuşku duyulmaktaysa da silahlanmaya devam etmesinin asıl nedeni Mısır dışındaki gelişmelerdi. Çünkü Mısır her ne kadar denklemden çıksa da Suriye ile sınır sorunu hâlâ devam etmekteydi. Ürdün, geçmişte olduğu gibi İsrail için askeri açıdan büyük bir tehdit olarak görülmemekteydi. Suriye ise 1973 Savaşı sonrasında Mısır'ın aksine Sovyetlerle ilişkisini kesmemiş ve Moskova'dan gelişmiş silahlar almaya devam etmişti. 1970-1974 döneminde Orta Doğu'da silahlanmaya en fazla pay ayıran ülke olan Suriye, 1975-1979 döneminde de silahlanma girişimlerini devam ettirmiştir. İlk dönemde Suriye'nin silahlarının yüzde 95'i, ikinci dönemde ise yüzde 84'ü Sovyetler tarafından tedarik edilmiştir. Bu noktada her ne kadar 29 Mayıs 1974'te Suriye ile bir ayırma anlaşması imzalanırsa da Şam'ın İsrail açısından oluşturduğu tehdidin derecesi, Amerikan silahları sayesinde "kontrol altına" alınan Mısır kadar düşük değildi. İsrail'in Soğuk Savaş sonuna kadar silahlanmasını arttırarak devam etmesinde bir başka gerekçe de aşağıda ele alınacak olan petrol fiyatlarının artışı nedeniyle daha önce büyük bir tehdit oluşturduğu düşünülmeyen ülkelerin aşırı silahlanması olmuştur. Nitekim bu silahlanma ve askeri kapasitelerdeki artış, petrol üreticisi ülkeler olan İran ve Irak arasındaki bölgesel güç mücadelesinin savaşa sonuçlanmasına neden olacak ve iki

---

⁴⁰⁵ Bkz. Hoyt, op.cit., s. 92 ve 96'daki tablolar.

tarafından birinin mücadeleden üstün olarak çıkma ihtimaline karşı İsrail güvenlik stratejilerini agresif politikalar doğrultusunda hazırlayacaktı.

3. Savaşın Küresel Etkilerinin Tetiklediği Bölgesel Silahlanma

1973 Savaşı'nın silahlanmayla ilişkili en önemli sonuçlarından birisi, şüphesiz petrol fiyatlarındaki artış ve bu artışa paralel olarak bazı petrol üreticisi Arap ülkelerinin gelirlerinin artması olmuştur. Bununla ilişkili olarak bu kısımda petrol krizinin doğurduğu siyasal ve ekonomik etkileri derinlemesine tartışmak yerine, çalışmanın sistematığı gereği bu artışın silahlanmaya etkisi üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda petrolün siyasal bir silah olarak kullanılması aslında ilk olarak 1967 Savaşı'nda düşünülmüş, hatta bazı Arap petrol üreticileri Batıya yönelik petrol satışlarını durdurmuştu. Ancak bu girişim önemli bir siyasi başarı getirmemiş ve ambargo birkaç hafta içinde son bulmuştu.⁴⁰⁶ 1973 Savaşı esnasında ve sonrasında ise petrolün İsrail ve başta ABD olmak üzere İsrail'e destek veren ülkeler üzerinde etkili bir baskı unsuru olarak kullanılması söz konusu olmuş ve etkileri sadece savaşın tarafları ve destekçilerini aşacak boyutta bir krizin yaşanmasına yol açmıştır.

Silah gibi stratejik bir mal olarak değerlendirilebilecek olan petrolün, siyasi olarak kullanılması sürecine kısaca değinmek gerekirse, esasında bu politika 1970'lerin başında dile getirilmeye başlanmıştı. Zira bu dönemde petrol üreticisi Arap ülkeleriyle Mısır ve Suriye arasındaki ideolojik rekabet büyük ölçüde dinmiş ve bu ülkelerin birbirlerine karşı duyduğu tehdit algılamalarının yerini İsrail'e karşı duyulan tehdit algılamaları almıştı. Bu dönemde Arap ülkelerinin İsrail karşısında gösterdiği dayanışma, gerek basın gerekse siyasetçiler tarafından İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesi için petrolün siyasi bir baskı aracı olarak kullanılması şeklinde dile getirilmekteydi.⁴⁰⁷ 1973 Savaşı'nın başlamasının ardından İsrail'in kurulan Amerikan silah köprüsünün desteğiyle Arap ülkeleri karşısında üstün konuma gelmesi üzerine Ekim ve Kasım aylarında toplanan Arap Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OAPEC), yaptıkları petrol üretimini kısma kararı almışlar ve bu politikayı 1974 Martına kadar sürdürmüşlerdir.⁴⁰⁸ Bu politika sonucunda Savaş öncesinde 3 dolar civarında olan petrolün varil fiyatı 1974'e gelindiğinde dört kat artarak 12 dolar seviyesine gelmiştir.

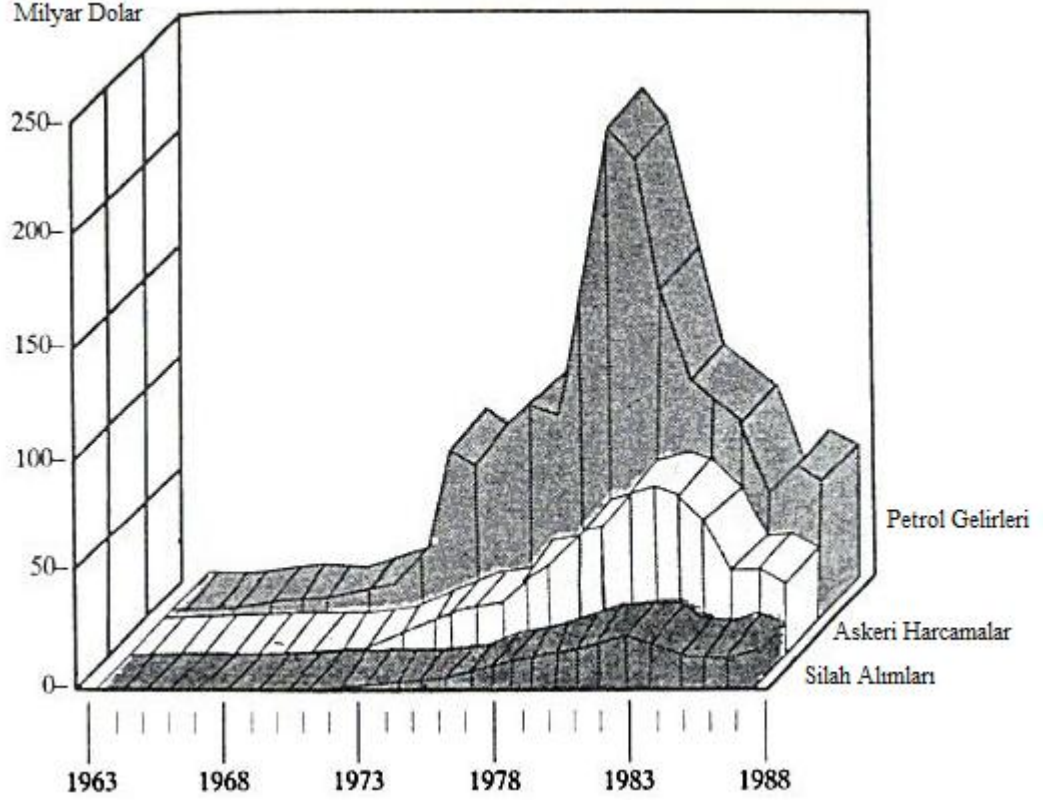
⁴⁰⁶ 1967'deki ambargo girişimi için bkz. M. S. Daoudi-M. S. Dajani, "The 1967 Oil Embargo Revisited", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 13, No. 2, Winter 1984, ss. 65-90; Arthur Goldschmidt, *A Concise History of the Middle East*, 7th Ed., Colorado: Westview Press, 2002, ss. 338-339.

⁴⁰⁷ Örnek olarak bkz. Tibi, op.cit., s. 136.

⁴⁰⁸ Süreçle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Arı, *Irak, İran...*, op.cit., ss.191-196; Ayhan, op.cit., ss. 249-275.

Grafik-3: Orta Doğu'da Artan Petrol Gelirleri ve Askeri Harcamalar (1963-1988)

Kaynak: Yahya M. Sadowski, *Scuds or Butter? The Political Economy of Arms Control in the Middle East*, Washington, D.C., The Brookings Institution, 1993, s.9.

Yukarıdaki grafik, petrol fiyatlarındaki artışla askeri harcamalar arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir. Grafikte görüldüğü gibi, 1973'teki fiyat artışı, bölge ülkelerinden özellikle petrol üreticisi olanların askeri harcamalarının ve silah alımlarının artmasını beraberinde getirmiştir. Oysa petrol fiyatlarındaki büyük artıştan önce, bölgesel silah alımı ve askeri harcamalar nispeten istikrarlı bir seyir izlemektedir. Bu arada bölge ülkelerinin silah tedarikinde tamamen dışarıya bağımlı olmaları, özellikle kriz dönemlerinde bağımsız politika izlemelerine engel olmaktadır. Bu sıkıntıyı aşmak için her ülke münferit olarak yerli bir savunma sanayi oluşturmak için çeşitli girişimlerde bulunmaktaydı. Nadiren toplu bir şekilde hareket etmeleri söz konusuydu. Ancak petrol fiyatlarının artmasıyla petrol üretici ülkelerin gelirlerinde yaşanan artış, bu alanda da girişimlerin olmasını beraberinde getirmiştir. Mısır, Suudi Arabistan, Katar ve BAE'nin girişimiyle 1975 Martında bir milyar dolar sermaye ile kurulan *Arap Askeri Sanayi Örgütü (AMIO-Arab Military Industry Organisation)* bu alanda önemli girişimlerden birisi olmuştu. Bununla beraber, girişimin merkezinin Kahire'de olması ve

Mısır'ın Camp David Anlaşmaları ile beraber Arap dünyasından izole edilmesi AMIO'nun silah üretiminde etkinlik göstermeden sona ermesine neden olmuştur.⁴⁰⁹

Petrol fiyatlarındaki artışın askeri harcamalara etkisini somutlaştırmak gerekirse, bölge ülkelerinin 1972 ve 1974 yıllarındaki savunma harcamalarının karşılaştırılması anlamlı olacaktır. Örneğin İsrail'in 1974'te yaptığı savunma harcamaları 1972'de yaptığı savunma harcamalarından yüzde 36 fazlayken; aynı dönemler kıyaslandığında İran'ın yüzde 204, Irak'ın yüzde 142, Kuveyt'in yüzde 100, Suudi Arabistan'ın ise yüzde 56 daha fazla savunma harcaması yaptığı görülmektedir. Bunlardan İran ve Irak'ın petrol fiyatlarındaki artıştan önce, 1970 ve 1972'deki savunma harcamaları karşılaştırıldığında, bir sonraki dönemde savunma harcamalarını yüzde 204 arttıran İran'ın bir önceki dönemde yaptığı artış yüzde 38'dir. Irak ise bir önceki dönemde savunma harcamalarını dört milyon dolar azaltmışken, petrol fiyatlarındaki artıştan sonra savunma harcamalarını 1972'ye göre 1974'te yüzde 142 arttırmıştır.⁴¹⁰

Petrol fiyatlarındaki artış, Arap-İsrail cephesinde yaşanan ve yukarıda ele alınan strateji değişiklikleriyle beraber düşünüldüğünde, 1973 sonrası dönemde petrol üreticisi olan ülkelerin yapmış oldukları silahlanma harcamalarının bölgesel güç dağılımında daha dikkat çekici hale geldiği söylenebilir. Diğer bir deyişle, Mısır'ın güvenlik stratejisindeki değişiklik, Suriye'nin askeri kapasitesinin güç elde etme mücadelesinde tek başına yeterli gelmemesi ve İsrail'e devam eden silah transferleri nedeniyle, bölgesel güvenlik yapısında artık Arap-İsrail merkezli büyük bir çatışma yaşanmayacaktır. Ancak petrol üreticisi ülkelerin elde ettiği gelirlerle silahlanmaya yatırım yapmaları, farklı güç ve güvenlik mücadelelerinin doğmasına yol açacaktır.

---

⁴⁰⁹ Pierre, op.cit., s. 159.

⁴¹⁰ Bölge ülkelerinin 1962-1980 döneminde yapmış olduğu savunma harcamalarının ikişer yıllık sürelerle dökümü için bkz. Stork-Paul, op.cit., s. 6.

IV. BÖLGESEL GÜÇ BOŞLUĞUNU DOLDURMA MÜCADELESİ: İRAN-IRAK SAVAŞI

A. Tarafların Bölgesel Liderlik İçin Silahlanma Girişimleri

İngiltere'nin 1968'de Körfezdeki askeri varlığını çekeceğini ilan etmesi, 1967 Savaşı sonrası dönemde genel olarak Orta Doğu'da özelde ise Körfez bölgesindeki ülkeleri etkileyen başlıca gelişmelerden birisi olmuştu. Zira 1800'lerin ikinci yarısından itibaren Bahreyn başta olmak üzere Kuveyt, İran, Irak, Umman, Suudi Arabistan ve Katar gibi ülkeler üzerinde önce siyasi ve ekonomik ardından da askeri bir denetim kurmayı başaran İngiltere'nin bu yeni tutumu doğal olarak Körfez bölgesinde bir güç boşluğunun oluşmasına yol açmıştır. İngiltere'nin son olarak 1971'de Bahreyn'deki askeri birliğini de çekmesinin ardından Basra Körfezinde doğan güç boşluğu yerel aktörlerin girişimleriyle doldurulmaya çalışılmıştır. Bu noktada rekabetin daha ziyade İran ve Irak merkezli olarak geliştiği söylenebilir.⁴¹¹ Nitekim gerek İran'daki Şah rejimi gerekse Irak'taki Baas rejimi yeni durumu kendileri açısından nüfuzlarını genişletmek ve bölgesel liderlik için önemli bir fırsat olarak görmüş ve bunu gerçekleştirmek için de yoğun bir silahlanma politikasına yönelmiştir. Bu bağlamda İran, ABD ve dolayısıyla Batı bloğuyla ilişkilerini geliştirmeye çalışırken Irak da 1972'de SSCB ile bir Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalamıştır.

Irak'ın Sovyetlerle işbirliğini geliştirmesi üzerine İran, Bağdat'ın Amerikan yönetimi nezdinde SSCB'nin Truva atı olarak algılanması için çaba harcamış ve bu konuda büyük ölçüde başarılı olmuştur. Bu bağlamda ABD'nin desteğini arkasına alan İran, ofansif realizmin rakibi yıpratma stratejisini kullanarak Saddam rejimine askeri anlamda muhalefet eden Kürt gruplara yoğun bir askeri destek sunmaya başlamıştı. Şüphesiz İran'ın bu dönemdeki temel politikası, rakip olarak görülen Irak'ın yıpranmasını sağlayarak kendi nispi gücünü arttırmaktı. Böylece başta Şatt-ül Arap su yolu olmak üzere Körfez'deki nüfuz alanını sorunsuz bir şekilde oluşturacağını, en azından Irak'ın bu adımları engelleyemeyeceğini düşünmekteydi.⁴¹²

Daha önce Sovyet sınırında olduğu için Moskova'nın Arap Orta Doğusuna yönelik sızmalarına karşı bir tampon olarak görülen İran'ın stratejik konumu, ABD açısından artmıştır.

⁴¹¹ Stephen C. Pelletiere, *The Iran-Iraq War: Chaos in a Vacuum*, New York: Praeger Publishing, 1992, s. 1.

⁴¹² Bkz. Ibid., ss. 7-8

Nitekim İngiltere'nin çekilmesinin ardından Körfezdeki güç mücadelesinin tarafı haline gelen ABD açısından, İran'ın kapasitesi ve stratejik konumu hayati önemdeydi. Bu noktada 1970'li yıllarda Basra Körfezinde meydana gelen üç gelişmenin ABD ve İran arasındaki stratejik ortaklığın gelişmesinde rol oynadığı söylenebilir. Söz konusu gelişmelerin başında İngiltere'nin en son olarak Bahreyn'deki askeri üsten çekilmesi ve bu üssün de Amerikan askeri birimlerine verilmesi gelmektedir. Böylece ABD, İngiltere'nin önceden yaptığı gibi Basra Körfezindeki rejimlerin koruyuculuğu görevini üstlenmiştir. İkinci gelişme ise SSCB'nin Irak'la imzaladığı Dostluk ve Askeri İşbirliği Anlaşmasıdır. Anlaşmayı doğrudan Orta Doğu'daki ekonomik ve politik çıkarlarına bir tehdit olarak algılayan Amerikan Yönetimi, Basra Körfezi'ndeki etkisini korumak için İran ve Suudi Arabistan'a askeri ve teknik yardım verilmesi projesini hayata geçirmiştir. ABD Başkanı Nixon, 1972'de Sovyet tehdidine karşı İran'a nükleer silahların dışında her türlü sofistike silahın verilebileceğini açıklamıştır. *İki ayaklı güvenlik politikası (twin pillars)* olarak ifade edilen bu yeni uygulama sonucunda İran'a yönelik Amerikan silah transferlerinde büyük bir artış yaşanmış ve binlerce Amerikalı danışman bu sayede Tahran'da faaliyetlere başlamıştır. Buna karşılık Sovyetler Birliği de Irak'ın askeri kapasitesini İran tehdidine karşı güçlendirmeye başlamıştır.

Tablo-22: İran ve Irak'ın Savunma Harcamaları (1962-1980)*

	1962	1964	1966	1968	1970	1972	1974	1976	1978	1980
İran	543	612	1,133	1,615	1,814	2,518	7,664	10,557	9,424	4,040
Irak	346	462	578	677	846	830	2,016	2,011	1,988	2,440

Kaynak: Stork-Paul, "Arms Sales...", op.cit., s. 6.

Yukarıdaki tablo dikkate alındığında hem petrol fiyatlarındaki artışın hem de İran ve Irak'ın sırasıyla ABD ve SSCB tarafından desteklenmesinin iki ülkenin silahlanma faaliyetlerine etkisi açıkça görülmektedir. Zira petrol fiyatlarındaki büyük artışın gerçekleştiği 1973'ten önce ABD'nin uyguladığı iki ayaklı politika çerçevesinde İran'ın 1970'de 1.814 milyar dolar olarak gerçekleşen savunma harcamaları, 1972'de 704 milyon dolar artarak 2.518 milyar dolara çıkmıştır. ABD'nin bu politikasına bir de petrol fiyatlarındaki artış sonucunda artan gelirler eklendiğinde ise İran'ın 1974'teki savunma harcamalarının 1972'ye göre yüzde 200'den fazla bir artış göstererek 7.664 milyar dolara çıktığı görülmektedir. İran 1980'e doğru

* 1978 fiyatıyla milyon dolar olarak ifade edilmektedir.

savunma harcamalarını arttırarak devam etmiştir.⁴¹³ Irak'ın ise 1972'de Sovyetlerle Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalamasına bir de petrol fiyatlarındaki artış eklendiğinde 1972'deki savunma harcamalarıyla 1974'teki savunma harcamaları arasındaki farklılık büyük ölçüde açıklanmaktadır. Bu dönemden sonra İran'la güç mücadelesi iyice belirginleşen Irak'ın savunma harcamaları asla 1970'lerin başındaki seviyeye dönmeyecektir.

Bu bağlamda 1974 sonrası dönemde her iki ülkenin artan petrol gelirleri, silahlanma faaliyetlerine kaynak sağlarken; aynı zamanda ofansif realizmin yıpratma stratejileri de İran tarafından Irak'a karşı kullanılmıştır. Nitekim Şah rejimi Irak'la olan sorunlarını, bu ülkedeki iç istikrarsızlık unsurlarını destekleyerek Bağdat'tan tavizler almaya çalışmıştır. Bu noktada Irak'la 1937'de Şatt-ül Arap'ın statüsüne yönelik imzalanan anlaşmadan 1969'da tek taraflı olarak çekilen Tahran, bir yandan silahlanırken diğer yandan da Baas rejimi ile sorunlar yaşayan Kürt grupları desteklemeye başlamıştır. 1973-1974 yıllarında İran ve Irak arasında meydana gelen sınır çatışmaları İran'ın Şatt-ül Arap'ın statüsü konusunda ofansif bir strateji içinde olduğunu göstermekteydi. İran 1972'den itibaren kendisini Körfezin koruyucusu konumunda görmeyi ötesinde bölgedeki sorunların çözümünde kendi politikalarına öncelik verilmesini talep etmekteydi. Bunu gerçekleştirmek için de güçlü bir ordu kurmaya yönelmişti.⁴¹⁴

1. Küresel Dengelerin İran'a Sağladığı Avantaj: Tahran'ın Silahlanma Faaliyetleri

a. İran'ın Konvansiyonel Silahlanmasında Amerikan Etkisi

İran, İngiltere'nin Körfezden çekilmesinden sonra kendi politikalarını bölgede güce dayalı bir şekilde gerçekleştirme yönünde adımlar atmıştır. İran'ın 1973 Savaşı sonrası yüksek petrol fiyatlarının da etkisiyle kısa sürede bölgedeki en önemli askeri güç haline gelmesi, Tahran ve Bağdat arasındaki tarihi sorunları ve bölgedeki güç mücadelesini derinden etkilemiştir. 1973 Savaşı öncesi 180 dolar olan kişi başına düşen milli gelir, petrol fiyatlarındaki yüksek artışların ardından kısa sürede yaklaşık 1,500 dolara çıkmıştır.⁴¹⁵ Daha önce de vurgulandığı gibi dış ihraç kalemlerinin başında ham petrol satışlarının önemli bir yer tutması,

⁴¹³ Stork-Paul, "Arms Sales...", op.cit., s. 6.

⁴¹⁴ Efraim Karsh-Robert O'Neill, *Essential Histories: The Iran-Iraq War 1980-1988*, Oxford: Osprey Publishing, 2002, s. 7-8; Shaul Bakhash, "The Troubled Relationship: Iran and Iraq, 1930-80", *Iran, Iraq, and the Legacies of War*, Lawrence G. Potter-Gray G. Sicks (ed.) New York: Palgrave Macmillan Publications, 2004, s. 12.

⁴¹⁵ Norriss S. Hetherington, "Industrialization and Revolution in Iran: Forced Progress or Unmet Expectation?," *The Middle East Journal*, Vol. 36. No 3, Summer 1982, ss. 362-363.

İran'ı ham madde satıcısı bir ülke konumuna getirmişti. 1971'de varili 2 dolar civarında olan ham petrolün fiyatı 1973 Savaşında yaşanan ambargo sonrası yaklaşık 12 dolara çıkmıştı. Söz konusu petrol fiyatlarında yaşanan artışın bir sonucu olarak Şah rejiminin petrol gelirleri de 1972'de 2.3 milyar dolardan 1974'te 18 milyar dolara çıkmıştır.⁴¹⁶ Bu noktada artan petrol gelirleri İran'ın silahlanma politikasını doğrudan etkilemiştir. Şah'ın İran'ı kısa sürede önemli bir ağır sanayi ülkesine dönüştürme amacı ve İran'ı Körfezdeki en önemli askeri güç haline getirme politikası, ülke içinde ve bölge genelinde Şah karşıtı bir tepkinin oluşmasına yol açmıştır. Bununla birlikte 1975'e gelindiğinde İran Irak'ı Şattül Arap konusunda başarılı bir şekilde taviz vermeye zorlamıştır. Bu noktada Irak'ın İran'ın taleplerini kabul etmesinde Tahran'ın sahip olduğu askeri üstünlüğün önemli bir payı da bulunmaktaydı.

Tablo-23: ABD'nin İran'a Doğrudan Silah Satışları (1970-1979)*

1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
113	397	519	2,157	4,373	3,021	1,688	5,803	3,000	2,625

Kaynak: MERIP Reports, "U. S. Arms Sales to Iran, No. 71, October. 1978, ss. 22-23.

Yukarıdaki tablo dikkate alınarak petrol gelirlerinin artmasından sonra hızlı bir silahlanma yarışı içine giren İran'ın silahlanmasında ABD'nin oynadığı rol büyüktü. Nitekim 1970-1974 döneminde İran'ın satın aldığı silahların yüzde 60'ı ABD tarafından tedarik edilirken; 1975-1979 döneminde İran'ın aldığı silahların yüzde 81'i ABD tarafından satılmıştır.⁴¹⁷ Bu bağlamda sadece 1974 yılında ABD ile yaptığı silah anlaşmalarının hacmi yaklaşık 4.373 milyar dolardı. Oysa 1972 yılında bu rakam 520 milyon doların altında; 1973 yılında ise 2.157 milyar dolar civarındaydı. 1977 yılına gelindiğinde ise İran ile ABD arasında yapılan silah anlaşmalarının tutarı yaklaşık 6 milyar dolara ulaşmıştı.⁴¹⁸ Bu noktada Tahran'ın bölgesel denkleme en fazla tehdit algıladığı Bağdat'la Cezayir Anlaşması'yla istediği tavizi almasına rağmen silahlanmaya ciddi şekilde devam ettiği görülmektedir.

ABD'nin İran'ı silahlandırması düşünüldüğünde Nixon döneminde ABD'nin Basra Körfezi politikasında İran'a başat bir rol verildiği görülmektedir. Amerikan askerlerinin daha önceleri İngiliz güçleri tarafından kullanılan askeri üs ve limanlara yerleşmesinin ardından İran askeri birimleri ile ilişkiler daha da geliştirilmiştir. 1973 Savaşı sonrası dönemde de Amerikan

⁴¹⁶John W. Limbert, *Iran at War with History*, Colorado: Westview Press, 1987, s. 103.

* 1978 fiyatıyla milyon dolar olarak ifade edilmektedir. Sadece Hükümetten Hükümete satışlar (FMS) verilmekteyken, ticari satışlar dâhil edilmemiştir.

⁴¹⁷Stork-Paul, "Arms Sales...", loc.cit.

⁴¹⁸Bkz., MERIP Reports, "U. S. Arms Sales to Iran, No. 71, October. 1978, ss. 22-23.

yönetimi Basra Körfezindeki askeri varlığını genişletmek yerine İran ve Suudi Arabistan'ın askeri kapasitesini artırarak yaşamsal çıkarlarını koruma politikasına öncelik vermiştir. İran Devrimine kadar sürecek olan bu politika, **iki ayaklı güvenlik politikası** olarak nitelendirilmiştir. Ancak bu noktada Suudi Arabistan ile İran'a biçilen rolün birebir aynı olmadığı söylenebilir. Bu noktada iki ülke arasında bir karşılaştırma yapmak gerekirse, Tahran'ın hem nüfus hem de askeri kapasite olarak daha önemli bir müttefik olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu çerçevede İran'ın askeri potansiyel olarak daha da güçlendirilerek bölgedeki çıkarların korunması şeklindeki savunma anlayışına öncelik verilmiştir.⁴¹⁹ Bir diğer ifadeyle, ABD açısından Basra Körfezindeki çıkarların korunmasında İran stratejik ortak olarak desteklenmiştir. Bu bağlamda İran'ın silahlanmasını destekleyen Amerikan politikaları, Nixon sonrası dönemde de sürdürülmüştür. 1976'da seçilen Jimmy Carter döneminde de İran'a sofistike silah satışlarında bulunulmuştur. 1977-1979 arası dönemde ABD ile İran arasında yapılan silah anlaşmalarının hacmi 10 milyar doları geçmekteydi.⁴²⁰

Şah'ın bölgesel güç olma hedefine yönelik olarak başta ABD olmak üzere Batılı ülkelerden aldığı silahlar, Körfez'deki güç dengesini kısa bir süre içinde ve belirgin bir şekilde İran'ın lehine değiştirmiştir. Şah'ın öncelikleri arasında hava ve deniz gücü kapasitesini artırmak gelmekteydi. Bu amaca yönelik olarak bu alanlara önemli yatırımlar yapıldı. Nitekim 1979 öncesinde İran askeri kapasitesi dikkate alındığında Şah'ın askeri güç olma politikasının başarılı bir şekilde uygulandığı görülmektedir. 1979 öncesi dönemde İran'ın savaş uçağı sayısı 500 civarındaydı. Oysa bu sayı 1972 öncesi dönemde 150 adetti. Sayısal olmanın ötesinde İran'ın hava gücünün o dönemde en gelişmiş Amerikan uçaklarıyla donatılmış olması, bu kapasitenin nitelik anlamında da oldukça yüksek olmasını sağlamaktaydı. Zira İran, 1979'un sonuna kadar F-4, F-5, F-14 gibi gelişmiş saldırı kapasitesine sahip uçakları ABD'den alarak hava gücü envanterlerine katmıştı. Karşılaştırma yapmak gerekirse İran'ın 1979'da sahip olduğu 500 civarındaki savaş uçağının 427'sini sadece ABD'den aldığı gelişmiş saldırı uçakları oluşturmaktaydı.⁴²¹ Oysa aynı tarihlerde Irak'ın sahip olduğu savaş uçağı sayısı 339 olmasına karşın bunların çoğu düşük teknoloji ile donatılmış Rus uçaklarından oluşmaktaydı. Dolayısıyla İran'ın sahip olduğu hava gücü ABD'den aldığı saldırı helikopterleri ve hava savunma sistemleriyle beraber düşünüldüğünde İran, Irak karşısında mutlak bir askeri üstünlüğe sahipti.

⁴¹⁹ Maxwell Orme Johnson, "The role of U.S. Military Force in the Gulf", *The Persian Gulf War: Lesson for Strategy, Law, and Diplomacy*, Christopher C. Joyner Ed., New York: Greenwood Press, 1990, s. 129.

⁴²⁰ MERIP Reports, "U. S.", loc. cit.

⁴²¹ Bkz. SIPRI Arms Transfers Database, *Iran: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1970-1980*, 10.10.2009.

İran'ın donanma gücü de oldukça önemli bir aşamaya getirilmişti. İran donanması içinde 7 adet ileri teknoloji ile donatılmış destroyer ve fırkateyn bulunmaktaydı. Bunların yanı sıra 4 adet kruvazör, altı adet savaş gemisi ve 14 adet hovercraft bulunmaktaydı. Irak'ın deniz kuvvetlerine bakıldığında İran karşısında yine yetersiz bir güce sahip olduğu görülmektedir. Irak donatmasının temelinde 12 adet eski model savaş gemisi bulunmaktaydı.⁴²² Şah döneminde İran aynı zamanda bölgedeki en önemli kara ordusuna sahipti. Ordudaki asker sayısı 300 bine çıkartılırken, bunların sahip olduğu küçük silahlar da zamanla yenileriyle değiştirilmişti. Oysa aynı dönemde Irak ordusundaki asker sayısı 185 bin civarındaydı. İran ordusunda kullanılan silahların önemli bir kısmı Amerikan yapımı iken, Bağdat yoğun bir şekilde SSCB'den silah almıştı.

Toparlamak gerekirse, İran'ın 1970'li yıllarda deyim yerindeyse bir silah deposu haline gelmesinde ABD'nin oldukça büyük bir katkısı vardı. Ancak İran ABD'nin yanı sıra İngiltere, İtalya, Batı Almanya, Fransa ve Hollanda gibi ülkelerden de silah alımında bulunmuştu. Bu bağlamda İngiltere ile yapılan silah anlaşmalarında tank ve hava sava savunma sistemleri ön plandaydı. Örneğin İran bu dönemde İngiltere'den yaklaşık 1,000 tank ve binlerce Rapier tipi SAM almıştı. İtalya ve Batı Almanya ise helikopter ve deniz savunma sistemleri satışında öne çıkmaktaydı.⁴²³

b. Şah Döneminde Nükleer Silah Geliştirme Faaliyetleri

İran artan petrol gelirleri ve aldığı Amerikan desteğiyle birlikte bir yandan konvansiyonel silah kapasitesini arttırırken diğer yandan nükleer faaliyetlere de başlamıştır. Bu noktada günümüzde hâlâ tartışılmakta olan Tahran'ın nükleer faaliyetlerinin devrim sonrasında değil; Şah döneminde başladığı belirtilmelidir.⁴²⁴ Hatta geliştirilmeye çalışılan nükleer programın Şah'ın devrilmesi ve arkasından yaşanan İran-İrak Savaşı'yla beraber bir süre kesintiye uğradığı bilinmektedir. Ayrıca İran'ın günümüzde olduğu gibi Şah döneminde de zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olduğunu ve dolayısıyla Şah'ın nükleer programı, İran'ın bölgedeki gücünü ve prestijini arttırmanın önemli bir aracı olarak gördüğünü belirtmek gerekir. Son olarak Şah döneminde İran'ın nükleer kapasitesini geliştirme sürecinde ABD'nin teşviki ve desteğinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Nitekim **1970'lerin başında, "İran'ın 1990'da 20,000 MW'lık elektrik ihtiyacı olacağını" belirterek, Tahran'ın nükleer enerji**

⁴²² Karsh- O'Neill, op. cit., ss. 17-18

⁴²³ Bkz. SIPRI Arms Transfers Database, *Iran: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1970-1980*, 10.10.2009.

⁴²⁴ İran'ın Şah dönemindeki nükleer faaliyetlerine ilişkin kapsamlı bilgi için bkz. Gholam Reza Afkhami, *The Life and Times of the Shah*, California: University of California Press, 2009, ss. 187-362.

geliştirmek için Amerikan şirketleriyle beraber çalışması önerisini getiren ABD olmuştur.⁴²⁵

İran'ın nükleer programının geri planı aslında 1950'li yıllara dayanmaktadır. Bu dönemde Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'nin yaptığı küçük çaplı girişimlerin yanı sıra, ilk olarak 1967'de ABD'nin desteğiyle bir nükleer reaktör kurulmuştur. ABD'nin verdiği ve yüksek düzeyde zenginleştirilmiş uranyumla çalışan bu reaktör, 5 MW gücündeydi. 1973'e gelindiğinde ise 2000'li yıllara kadar 23,000 MW güce sahip büyük bir reaktör kurulmasını amaçlayan Şah yönetimi, bunun gerçekleştirilmesi için de İran Atom Enerjisi Örgütü'nü kurmuştur.⁴²⁶

Özellikle Hindistan'ın 1974 Mayıs'ında başarılı bir nükleer test yapmasının ardından nükleer silahlara yönelik ilgisini açık bir şekilde dile getiren Tahran yönetimi, aynı yıl Fransa, ABD ve Batı Almanya ile nükleer güç reaktörlerine ilişkin anlaşmalar yapmıştır. Anlaşmalara göre Fransa İran'a beş reaktör, ABD altı, Batı Almanya ise iki reaktör temin edecekti. Nükleer güç reaktörlerine yönelik yapılan bu anlaşmaların yanı sıra bu reaktörlerin çalışması için gerekli olan düşük dereceli zenginleştirilmiş uranyumun tedarik edilmesi için de yine 1974'te ABD, Batı Almanya ve Fransa ile bazı anlaşmalar yapılmıştır. Şah yönetimi bu anlaşmalara ilave olarak, 1973'te kurulan ve Fransa'nın Tricastin bölgesinde uranyum zenginleştirme faaliyetlerinde bulunan *Eurodif* adlı şirketin yüzde 10'luk hissesini satın almıştır.⁴²⁷ Bunun yanı sıra Belçika, Kanada, Fransa, İtalya, Hindistan ve Batı Almanya ile ikili nükleer işbirliği anlaşmaları imzalayan Tahran yönetimi, bu sayede İranlı uzmanları bu ülkelere eğitime göndererek aynı zamanda nükleer altyapısının da gelecekte yerli uzmanlarla sürdürülebilir olmasını sağlamayı amaçlamıştır.

Tahran'ın yaptığı anlaşmalar sayesinde Buşehr'in 60 km yakınlarında Batı Alman *Kraftwerk* firmasının üstlendiği iki reaktörün inşasına 1975'te başlanmıştır. Her birinin 1,300 MW güçte olması öngörülen iki reaktörün yanı sıra Fransız *Framatome* firmasının yapımını üstlendiği Ahvaz yakınlarındaki Darhovin'de de 930 MW güçte olması öngörülen reaktörün inşasına başlanmıştır.⁴²⁸ 1975 Mart'unda ABD ile toplamda 8,000 MW güce sahip sekiz reaktörlük bir anlaşma daha imzalayan Tahran yönetimi, ayrıca 1976'da Batı Almanya ile altı nükleer reaktörün inşası için de anlaşmaya varmıştır. İran'ın ABD ile geliştirdiği nükleer

⁴²⁵ Bkz. Anthony H. Cordesman – Khalid R. Al-Rodhan, *Iran's Weapons of Mass Destruction: The Real and Potential Threat*, Washington D.C.: CSIS, 2006, s. 102.

⁴²⁶ NTI, *Iran Nuclear Profile*, http://www.nti.org/e_research/profiles/Iran/Nuclear/index.html, (e.t. 09.10.2009).

⁴²⁷ Frank Barnaby, *How Nuclear Weapons Spread: Nuclear Weapon Proliferation in the 1990's*, New York: Routledge, 1993, s. 99.

⁴²⁸ *Ibid.*

teknoloji ve nükleer yakıtla ilişkin işbirliği, 1977 ve 1978 yıllarında yapılan anlaşmalarla devam etmiştir.⁴²⁹

Toparlamak gerekirse, Şah döneminde nükleer faaliyetlere başlayan İran'ın bu faaliyetleri henüz nükleer silah elde etme aşamasına gelmeden Şah'ın devrilmesi ile kesintiye uğramıştır. Örneklendirmek gerekirse Şah yönetimi devrildiğinde inşasına öncelik verilen Buşehr'deki reaktörlerin biri yüzde 90 diğeri ise yüzde 50 oranında tamamlanmıştı. Ancak yeni yönetim, devrimin ardından bu çalışmalarını bir süreliğine de olsa askıya almıştır. Askıya alma kararında, Şah dönemindeki nükleer uzmanların önemli bir kısmının yurtdışına kaçmasının etkisi olduğu kadar, kısa bir süre sonra başlayan İran-İrak Savaşının da etkisi olmuştur. Zira Irak, savaş sırasında nükleer faaliyetlerin bulunduğunu düşündüğü tesislere özel saldırılar düzenlemiştir. Bununla beraber Humeyni yönetimi bir süre sonra nükleer faaliyetleri kaldığı yerden devam ettirmeye çalışmış ancak 1980'li yıllarda işbirliği yapabileceği bir ülke bulamamıştır.⁴³⁰ Bu nedenle İran'ın Soğuk Savaşın sonuna kadar nükleer silah elde etme konusunda başarıya ulaşması söz konusu olmamıştır.

2. Irak'ın Silahlanma Faaliyetleri

İrak 1968 Baas darbesi sonrasında kısa bir süre sonra İran'ın ofansif politikalarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bunun etkisiyle Baas rejimi algıladığı ABD tarafından desteklenen İran tehdidine karşı SSCB ile askeri ilişkilerini geliştirme yönünde girişimlere öncelik vermiştir. Bu bağlamda Irak yönetimi İran'ın ofansif politikalarla 1969'da Şah Rıza Pehlevi'nin Şatt-ül Arap'ta 1937 Anlaşması'nın İran lehine değiştirilmesini talep etmesi ve Şatt-ül Arap'ta bir kere daha hak iddia etmesi sonucu, bunlarla mücadele etme yönünde girişimlerde bulunmuştur. Baas iktidarının ilk yıllarında güneyde İran destekli Şii muhalefeti ve kuzeyde de Kürt grupların Bağdat'a karşı askeri muhalefeti şiddetlendirmeleri sonucu Bağdat, 1970 Martında Mustafa Barzani önderliğindeki Kürt gruplarla bir özerklik anlaşması imzalamak zorunda kalmıştır. Esasında bu durum, Baas yönetiminin Irak'ın askeri kapasitesini geliştirme konusunda çabalarını artırmasına yol açmıştır. Bağdat'ın, Nixon Doktrini çerçevesinde ABD'nin yoğun silah tedarikinde bulunduğu İran'a karşı hâlihazırdaki askeri kapasitesiyle karşı koyması oldukça güçlü. Nitekim Saddam Hüseyin'in artan İran tehdidi nedeniyle 1975'te Şatt-ül Arap'taki ayrıcalıklı konumuna son veren Cezayir Anlaşması'nı imzalamak zorunda kalması, Irak'ın askeri kapasite ve güce olan eğilimini daha da artırmıştır.

⁴²⁹ Arzu Celalifer Ekinci, *İran Nükleer Krizi*, Ankara: USAK Yayınları, 2009, ss. 33-34.

⁴³⁰ Cordesman –Al-Rodhan, op.cit., s. 107.

a. Irak'ın Konvansiyonel Silahlanmasında Sovyet Etkisi

Orta Doğu'da silahlanma yarışına İsrail, Mısır ve hatta Suriye'ye göre daha geç başlayan Irak, 1958'deki darbeden sonra Sovyetler Birliği ile geliştirdiği silah ilişkisi sayesinde 1960'larda Orta Doğu'da en fazla silahlanma faaliyetinde bulunan ülkelerden birisi olmuştur. İngiltere'nin kuruluşundan beri etkin olduğu Irak, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD ve İngiltere'nin Orta Doğu'daki Sovyet etkisini sınırlandırmak için aldığı önlemlerde stratejik bir pozisyona sahipti. Bu nedenle Irak'ın askeri kapasitesi İngiltere'nin gözetiminde gelişmiş ve Irak'ın silah alımları, 1958'deki darbeye kadar İngiliz sınırlandırmalarına tabi olmuştu. 1958'e kadar Irak'ın silahlanmasında temel tedarikçi İngiltere olmuş; Irak bunun haricinde Batı Bloğu ülkelerinden çok az silah almış; Doğu Bloğundan ise herhangi bir silah alışverişinde bulunmamıştı.

Irak'ın İngiltere gözetiminde silahlanması, İngiltere'nin Orta Doğu'daki nüfuzunu koruma ve pekiştirme hedefiyle doğru orantılı bir şekilde gerçekleşmişti. Zira İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Mısır merkezli bir güvenlik kuşağı oluşturmaya çalışan ve bu nedenle Irak'ın silahlanması üzerinde çok durmayan İngiltere, Kahire'nin Orta Doğu Güvenlik sistemine girmeyeceğinin kesin olarak anlaşılmasından sonra Mısır yerine Bağdat'ı ön plana çıkararak, bölgesel liderlik pozisyonuna getirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda 1955'te Bağdat Paketi'nin kurulması önemli bir aşamayıdır. Ancak burada belirtilmesi gereken, **İngiltere her ne kadar Bağdat Paketi çerçevesinde Arap Orta Doğusu'nda Irak'ı ön plana çıkartsa da bu pakt ile kurulan güvenlik kuşağında, Irak'tan ziyade Türkiye ve İran'ın silahlanmasına öncelik verilmiştir. İngiltere'nin Irak'a temel silah satışları dikkate alındığında bu yaklaşımın doğruluğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü İngiltere, Irak'a tedarik ettiği silahların büyük çoğunluğunu Bağdat Paketi'nin kurulmasından önce vermişti. Örneğin İngiltere 1950-1955 döneminde Irak'a 76'sı savaş uçağı olmak üzere toplam 112 uçak, 80 tane de tank satmıştı. Bağdat Paketi'nin kurulmasından sonra ise İngiltere'nin Irak'a sattığı uçak sayısı 2'si nakliye uçağı olmak üzere 20'yi geçmemektedir.**⁴³¹ Bağdat Paketi'nden önce Batı Bloğundan sadece Kanada'dan bir adet nakliye uçağı alan Irak, Bağdat Paketi kurulduktan sonra ABD'den yardım amaçlı 40 tank ve beş savaş uçağı almıştı. Bu bağlamda Irak darbeden hemen sonra 60,000 kişilik ordusuyla 152 tanka ve 171 uçağına sahipti. Irak'ın bu gücünün, 1955'ten itibaren Sovyetler Birliği ve Doğu Bloğundan silah alımı yapan Suriye ve Mısır'la

⁴³¹ SIPRI Arms Transfers Database, *Iraq: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1950 to 1958*, 11 May 2008.

karşılaştırılması, Batı Bloğunun 1950'lerden beri uyguladığı silah politikasını ortaya koyması açısından önemlidir. Bu tabloya yine İngiliz nüfuzundaki Ürdün'ün eklenmesi, o dönemde Doğu ve Batı bloklarının silahlandırma politikalarının karşılaştırılmasını daha anlamlı kılacaktır.

Tablo-24: Orta Doğu'da 1958 Eylülündeki Temel Askeri Göstergeler*

Ülkeler	Asker Sayısı	Uçak Sayısı	Tank Sayısı
Irak	60,000	171	152
Ürdün	50,300	34	109
Mısır	100,000	294	314
Suriye	65,000	200	257

Kaynak: CIA, *Arab-Israeli Arms Problem...*, op.cit., ss. 9-12'den alınan bilgilerle derlenmiştir.

Tablodan da görüldüğü gibi Mısır ve Suriye'nin 1955'ten itibaren Sovyet silahlarını almaları, üç yıl içinde bile bu ülkelerin askeri kapasitesine ciddi katkı yapmıştır. Zira, o dönemde temel silah tedarikçileri İngiltere olan Irak ve Ürdün, Suriye ve Mısır'la karşılaştırıldığında askeri kapasite açısından bu iki ülkeden daha zayıf görülmektedir. Bu nispi zayıflığın altında yatan en büyük neden, "bölgedeki herhangi bir devletin askeri açıdan güçlenmesi halinde diğerlerine karşı tehdit oluşturabileceği" şeklindeki İngiliz düşüncesi idi. Bu nedenle İngiltere, İsrail'le sınırlı olmayan ancak olası Sovyet sızmasına açık olan Irak'a daha fazla uçak satmasına rağmen, İsrail'le sınırlı bulunan Ürdün'e az sayıda uçak satmıştı. Buna karşılık, kendi sınırlarını koruyabilmesi için Ürdün'e tamamı orta sınıf 109 tank satmıştı.⁴³² Bu politikaya rağmen, Irak'ta meydana gelen darbe sonrasında Bağdat yönetimi de Sovyetler Birliği'nden silah alımı yapmaya başlamıştır. Bir diğer ifadeyle, Irak 1958'deki darbeden sonra 1967 Savaşı'na kadar, sadece Sovyetler Birliği'nden silah almıştır.

Aslında darbenin ardından General Kasım yönetimi her ne kadar Batı Bloğundan silah alma girişimlerinde bulunup, bağlantısız politikalar izleyeceğini ifade etse de ABD ve İngiltere'nin yeni silah satışlarına karşı çıkması ve önceden anlaşılan silahların teslimatını iptal

* Uçak sayıları, bunların jet motorlu olup olmaması; savaş uçağı, ağır/hafif bombardıman uçağı, nakliye uçağı veya eğitim uçağı olup olmadığı dikkate alınmadan toplam bir şekilde verilmiştir. Ancak jet motorlu savaş uçakları (jet fighter) açısından ele alındığında bile Mısır ve Suriye'nin Irak ve Ürdün'den çok daha donanımlı olduğu görülmektedir. Tank sayıları ise, bunların hafif, orta veya ağır tank (light, medium, heavy) olmaları dikkate alınmadan toplam olarak verilmiştir. Ancak orta ve ağır tanklar dikkate alındığında bile Mısır ve Suriye'nin Irak ve Ürdün'den daha donanımlı olduğu görülmektedir.

⁴³² CIA, *Arab-Israeli Arms Problem...*, op.cit., s. 9.

etmesi; Bağdat ile Moskova arasında silah ilişkisinin kurulmasını kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda 1958 yılı içinde Sovyetler Birliği'ne ardı ardına silah siparişleri veren Irak'ın, ilk aşamada aldığı silahlar oldukça kapsamlı bir yapıdaydı. Örneğin, Irak'ın sadece 1958'in son beş ayında Sovyetlerden eğitim, nakliye, bombardıman ve savaş uçaklarının da bulunduğu 86 uçak ve 320 tank siparişi verdiği görülmektedir. Alınacak silahların ödemesinin yapılabilmesi için de Sovyetler Birliği Irak'a 500 milyon dolarlık borç vermişti.⁴³³ Bu siparişlerin önemli bir kısmının 1963'e kadar Irak'a ulaşmasının ardından Bağdat yönetimi ihtiyaçları doğrultusunda yeni silah alımları da yapmıştı. İçinde Mig-19 ve Mig-21 gibi dönemin en gelişmiş seston hızlı savaş uçaklarının ve T-54 gibi harekât kabiliyeti yüksek tankların da bulunduğu bu siparişlerle birlikte Irak yönetimi 1967'ye kadar Sovyetler Birliği'nden toplam 400 tank, 42'si nakliye, 21'i bombardıman, 25'i eğitim ve 105'i savaş uçağı olmak üzere toplam 193 askeri uçak almış bulunmaktaydı.⁴³⁴

Bu dönemde Sovyetler Birliği, Irak'ın silah alımlarını kolaylaştırmak için yaptığı askeri işbirliği anlaşmaları çerçevesinde askeri yardımlar da yapmaktaydı. Bu bağlamda Irak'ın 1958-1968 arası dönemde Sovyetler Birliği'nden almış olduğu karşılıksız askeri yardımların toplamı 470 milyon doları bulmaktaydı.⁴³⁵ Bu rakam, 1955'ten beri Sovyetler Birliği'yle silah alışverişinde bulunan Suriye'ye yapılan Sovyet askeri yardımlarıyla karşılaştırıldığında 1955-1968 döneminde 388 milyon dolar civarında askeri yardım alan Suriye'nin, Irak'ın gerisinde kaldığı görülmektedir. Ancak SSCB'nin 1958-1961 döneminde BAC çatısı altına giren Suriye'ye doğrudan değil de Kahire yönetimi aracılığıyla askeri yardımlar yaptığı düşünüldüğünde, Suriye ile Irak'ın, Mısır'dan sonra bölgede en fazla Sovyet askeri yardımı alan ülkeler olduğu söylenebilir.

b. Irak'ın Nükleer Silahlanma Programı

Saddam Hüseyin 8 Eylül 1975'te yaptığı açıklamada, "*Her ne kadar resmi olarak nükleer reaktörün amacının nükleer silah elde etmek olmadığını açıklasak da Irak'ın nükleer teknolojiye sahip olması, nükleer silah elde etmeye yönelik ilk Arap girişimidir.*" demekteydi.⁴³⁶ Irak NPT'ye 1969'da taraf olmasına ve 1972'de de onaylamasına rağmen Orta Doğu'daki

⁴³³ Walt, *Origins of the Alliances...*, op.cit., s. 76.

⁴³⁴ SIPRI Arms Transfers Database, *Iraq: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1958 to 1967*, 11 May 2008.

⁴³⁵ CIA, *Major Directions in Soviet Military Assistance*, op.cit., s. 7.

⁴³⁶ Amos Perlmutter et.al., *Two Minutes over Baghdad*, Second Expanded Edition, London: Frank Cass Publishers, 2003, s. 34.

nükleer silahlanma yarışında etkili bir Arap ülkesi olmuştu. İsrail'den sonra bölgede nükleer silahlanmaya büyük önem veren Irak'ın bu yöndeki çabasının nedenlerinden biri de İran'dan kaynaklanan güvenlik tehdidinin büyüyerek artmasıydı. Ancak, daha sonraki dönemler Irak'ın nükleer silahlanma yarışı bölgede İran'ın yanı sıra İsrail'in varlığını da tehdit eden bir hal almaya başlayacaktı. Bu bağlamda Irak'ın nükleer teknoloji edinme politikasına öncelik vermesinde birinci derecede İran, ikinci derecede ise İsrail ve bölgesel liderlik hedefi etkili olmuş ve 1973 Savaşı sonrası artan petrol gelirleri de bu girişimleri kolaylaştırmıştır.

Irak'ta nükleer santrallerle ilgili ilk girişimler 1960'ların başında başlamasına karşın 1968'e geldiğinde Baas rejimi SSCB'den aldığı teknik destekle nükleer silah sahibi olamayacağını anlamıştı. 1963'te SSCB Bağdat'ın 20 kilometre yakınında bulunan el Teveyte'de nükleer reaktör inşasına başlamıştı. Zenginleştirilmiş uranyum üretilmesini de öngören proje kapsamında Irak'ta radyoaktif izotopların üretilmesi de öngörülmekteydi. Aynı zamanda 100 Iraklı öğrenci de nükleer fizik konusunda eğitilmek üzere SSCB'ye gönderilmişti. Ancak 1968'de iktidara gelen Baas rejimi SSCB ile yürütülen program kapsamında Irak'ın nükleer silah üretimi için gerekli olan sıvılaştırılmış uranyum veya protonuyum elde edemeyeceğinin farkına varmışlardı. Bu yüzden Irak SSCB'nin dışında farklı ülkelerle işbirliğine yönelmiştir. Önemli bir petrol ihracatçısı olmasından dolayı Batılı ülkeler de Irak'ın nükleer teknoloji elde etme girişimlerini yakından takip etmekteydiler. 1975 Eylülünde Saddam Hüseyin Fransa'ya düzenlediği resmi ziyaret sırasında nükleer teknoloji transferi konusunda bir dizi görüşmelerde bulunmuştur. İki taraf arasında daha sonraki aylarda yürütülen görüşmelerin olumlu sonuçlanmasının ardından 1975 Kasımında Fransa ile Irak arasında nükleer teknoloji alanında işbirliğini başlatan anlaşma imzalanmış oldu. Bu anlaşma ile Irak nükleer bomba yapma amacını hayata geçirme konusunda önemli bir aşamaya gelmiş olmaktadır.⁴³⁷

Fransa ile gelişen nükleer işbirliği sayesinde SSCB'den kalma nükleer reaktör inşası 1976'dan itibaren yeniden başlatıldı. Anlaşma kapsamında karar verilen ve inşasına aynı yıl başlanan Osirak tipi reaktörler ise deneme reaktörleri sınıfında olduğundan aynı zamanda nükleer silah üretiminin gerçekleştirilmesi için gerekli olan teknik altyapıya da sahipti. Fransa, 1977'de Osirak adı altında Irak'ta iki ayrı reaktör inşa etti. Bunlardan ilki 70 MW olan Osiris ikincisi ise daha küçük olan Isis reaktörleriydi. Irak tarafı her iki reaktörün ismini Baas Devrimini çağrıştıran 17 Temmuz olarak koyarken daha sonraları büyük reaktöre Temmuz I ve küçük olan reaktöre de Temmuz II adını vermiştir.⁴³⁸

---

⁴³⁷ Ibid., ss. 37-38.

⁴³⁸ Mahdi Obeidi – Kurt Pitzer, *The Bomb in My Garden : The Secrets of Saddam's Nuclear Mastermind*, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2004, ss. 37-42.

Irak, Fransa'nın yanı sıra diğer ülkelerle de nükleer teknoloji transferi konusunda işbirliğine girme taraftarıydı. Bu bağlamda 15 Ocak 1976'da İtalya ile nükleer teknoloji transferi konusunda bir anlaşma imzalandı. Anlaşma kapsamında İtalya Irak'a teknik bilgi (know-how), nükleer enerji yakıtı ve plütonyum ayırıştırma teknolojisini vermeyi kabul etmekteydi. 8 Şubat 1978'de ise İtalya ile Irak'ta yeni bir reaktör inşa edilmesi yönünde bir anlaşma sağlandı. Irak'ın bu yeni nükleer reaktör inşa projesine ise 30 Temmuz adı verildi.⁴³⁹ Aynı tarihlerde nükleer enerji teknolojisini Batı Almanya'dan alan Brezilya ile de nükleer teknoloji ve yakıtı konusunda bazı anlaşmalar imzalandı. 8 Ocak 1980'de imzalanan anlaşmaya göre Brezilya Irak'a uranyum cevheri ve düşük dereceli zenginleştirilmiş uranyum tedarik edecekti. Bu bağlamda 1980 Haziranında Bağdat'a giden Brezilyalı teknisyenler, Irak'taki reaktörlerde zenginleştirilmiş uranyum elde edilip edilemeyeceğini test etmeye çalıştılar. Bu nedenle Irak yönetimi Brezilya ile yapılan anlaşmayı oldukça önemsemmiştir.⁴⁴⁰

Bağdat bu dönemde ileride zenginleştirebileceğini düşünerek satın alabildiği kadar bol miktarda uranyum alma politikasına da öncelik vermişti. Bu bağlamda 1980'de Portekiz'den 120 ton ve Nijer'den de 200 ton uranyum alınmıştı. Pakistan ile Irak arasında yürütülen gizli görüşmelerde Irak bu ülkeden nükleer silah üretimi konusunda destek almaya çalışmıştı. Fransa da 1980 Haziranında 12 kg sıvılaştırılmış uranyumu Irak'a göndermeye karar vermişti. Bu noktada Irak Fransa'dan Temmuz I ve Temmuz II reaktörlerini çalıştırmak için nükleer silah yapımında kullanılan 80 kg kadar sıvılaştırılmış uranyumu önceden de almıştı. Bu çalışmalar doğrultusunda Irak hem Fransızlar hem de İtalyanlar tarafından inşa edilen reaktörleri 1981 sonunda operasyonel hale getirmeyi hedeflemekteydi. Diğer bir deyişle Irak İsrail'in ardından Orta Doğu'da nükleer silah üretme teknolojisine sahip ikinci ülke olmaya oldukça yaklaşmıştı.

Irak'ın nükleer silah üretme girişimleri yalnızca İran'da değil aynı zamanda İsrail başta olmak üzere birçok ülkede rahatsızlık yaratmıştı. Bu bağlamda ABD, Fransa üzerindeki baskılarını artırarak Irak'a nükleer silah üretme teknolojisini vermemesini sağlamaya çalışmaktaydı. Ancak İsrail'in dışında hiçbir ülke Irak'ın nükleer silah üretme amacını ortadan kaldırmak için askeri yöntemlere başvurma politikasına hayata geçirmemiştir. Irak'ın nükleerleşme amacını kendi varlığı için ciddi bir tehdit olarak gören İsrail Fransa ve İtalya gibi ülkelerde resmi düzeylerde Irak'la işbirliği yapmamaları konusunda girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından gizli operasyonlar yürütmeye başlamıştır. Söz konusu operasyonlar arasında Irak'a ihraç edilecek teknoloji ve malzemenin ihracını engelleme ve doğrudan Irak'taki reaktörlerde görev alan teknisyenlerin öldürülmesi politikası bulunmaktaydı. Nisan 1979'da

⁴³⁹ Perlmutter et.al., op.cit., s. 40.

⁴⁴⁰ Ibid., s. 41.

Temmuz reaktörlerinde kullanılacak malzemelerin Fransa'da limanda beklerken havaya uçurulmasını bizzat Mossad ajanları tarafından gerçekleştirilmişti. Irak'taki nükleer teknoloji üretim projesinin başında bulunan uzmanlardan biri olan Mısırlı bilim adamı Yahya el Meshad'in Haziran 1980 Fransa'da Irak'a gönderilecek reaktör parçacıklarını incelerken öldürülmesi olayında da gelişmeler Mossad'ın parmağını göstermekteydi.⁴⁴¹ Tüm engellemelere rağmen Irak'ın nükleer güç olma politikasını sürdürmesi üzerine İran-İrak Savaşı'nın sürdüğü bir dönemde İsrail, 1981 Haziranında Osirak reaktörünü hedef alan doğrudan bir saldırı gerçekleştirmiştir. Saldırının ardından reaktör kullanılamaz hale gelirken, Iraklı uzmanların yanında bir de Fransız teknisyen ölmüştür. Saddam Hüseyin saldırının hemen ardından 23 Haziran'da yaptığı açıklamada, "*İsrail gibi Arap dünyasının da atom bombasına kavuşması gerektiği*" şeklindeki sözler, Bağdat'ın nükleer silah geliştirme projesini askıya almayacağını işaretliydi.⁴⁴² Ancak İran-İrak Savaşı ve ardından yaşanan gelişmeler, Irak'ın nükleer güç olma politikasının gerçekleşmesini engelleyecektir.

c. Bağdat'ın Balistik Füze Geliştirme Projesi

Irak yönetimi 1970'lerin başından itibaren artan İran tehdidinin etkisiyle silahlanma politikasına daha büyük bir ağırlık vermek zorunda kalmıştır. Silahlanma politikasında balistik silahlara hem caydırıcı hem prestij etkisi nedeniyle ayrı bir önem veren Irak, bu füzeleri aynı zamanda savaşta etkin bir şekilde kullanabileceğini düşünmekteydi. İlk kez 1974'te SSCB ile yaptığı anlaşmayla 1975'te 48 tane Scud-B tipi balistik füzeyi envanterlerine katan Irak, Moskova'nın silah transferi ve teknik destek konusunda uyguladığı kısıtlamaların sonucunda hem balistik füze kaynaklarını çeşitlendirmeye hem de aldığı füzeler üzerinde modifikasyonlar yaparak kendi füzelerini tasarlamaya başlamıştır.⁴⁴³

Yaklaşık 300 kilometre menzile sahip olan Scud-B'lerin Irak'a gelmesi savunma-saldırı dengesi açısından Irak'ın saldırı gücünün önceki dönemlerden daha güçlü hale gelmesini sağlamıştır. Öte yandan yurtdışındaki devlet şirketleri ve özel şirketlerle kurulan ağlar sayesinde bazı anlaşmalar yapılmış ve doğrudan bilgi ve teknoloji transferi çerçevesinde füze geliştirme projeleri Irak'ta yürütülmeye çalışmıştır. Bu bağlamda örneklendirmek gerekirse Cardoen (Arjantin); Consultco (Avusturya); HOP (Brezilya); Dassault ve Thomson-CSF (Fransa); BAS Tools ve Deltacam Systems (İngiltere); SNIA-BPD (İtalya); Conchem ve Consen Group

⁴⁴¹ Obeidi – Pitzer, op.cit., ss. 46-47.

⁴⁴² Perlmutter et.al., op.cit., ss. 44-48.

⁴⁴³ SIPRI, *Iraq: Transfers of Missiles: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1973 to 1990*, 12.11.2009.

(İsviçre); Electronics Associates ve Hewlett Packard (ABD); Gildemeister Projecta ve MBB (Batı Almanya) gibi şirketlerle füze geliştirme faaliyetleri için ilişkiye geçilmiştir. Ayrıca Consen Group firması Irak'ın Batı Avrupa'daki şirketlerle bağlantılarını kurmada önemli rol oynamıştır. Bu şirket diğer şirketlerle kurduğu bağlantılar ile özellikle Musul'da 40.000 kilometre karelik alan üzerine kurulu olan Sa'ad 16 füze geliştirme merkezinin yapımını sağlamıştır. 1985-1990 arası ise özellikle Fransız, Amerikan ve İngiliz firmalar aktif bir şekilde Irak'ın füze geliştirme programına teknoloji ve parça transferi yapmışlardır.⁴⁴⁴

Irak 1980'lerde Sovyetlerden aldığı yaklaşık 800 Scud tipi SSM üzerinde çalışarak bu seriden el Hüseyin, el Hicara ve el Abbas adlı orta ve uzun menzilli füzeleri ile el Fahd ve el Samud kısa menzilli balistik füzeleri imal etmeyi başarmıştır. Aslında Irak'ın bu modifikasyonlarından özellikle uzun menzilliler üzerinde çalışması, İran-İrak Savaşı'nın neden olduğu doğrudan bir sonuçtur. Bu bağlamda Irak'ın 1985 Baharında İsfahan'a fırlattığı 39 füzeden sadece 14 tanesinin şehir merkezine isabet etmesi, her ne kadar İran üzerinde büyük psikolojik tahribata yol açsa da Irak yönetimi tarafından başarısız olarak görülmüştür. Öte yandan Irak, savaş esnasında İran'a saldırılarda bulunurken, elindeki füzelerin menzili Tahran'ı vurmaya yetmemekteydi. Ancak İran, kendi sınırına daha yakın bir konumda bulunan Bağdat'ı Libya'dan satın aldığı Scud'larla vurmaktaydı. Bu nedenlerle Bağdat yönetimi bir yandan envanterindeki Scud'ların isabet gücünü arttırmaya diğer yandan menzilini uzatmaya çalışmıştır. Bu çalışmalarla füzelerin yakıt tanklarını büyüterek el Hüseyin adını verdiği ve 600 km menzile kadar çıkabilen füzeler geliştirilmiştir.⁴⁴⁵

Irak'ın Şubat ve Mart 1988'de Tahran dâhil olmak üzere İran'ın çeşitli kentlerine 189 el Hüseyin füzesi fırlatması ve bu saldırılarda isabet oranının artış göstermesi, İran'ın SSM tipi füzeleri kullanarak Irak'ı vurma stratejisinden vazgeçmesini sağlamıştır. Irak'ın füze geliştirme faaliyetleri Fransız, Alman ve Brezilyalı uzmanların yardımlarıyla savaşın sonuna doğru da devam etmiştir. Bu bağlamda 850 km menzile kadar çıkabilen ve hedef şaşma oranı 300 metreye kadar düşen el Abbas füzeleri, el Hüseyinlerin gelişmiş bir versiyonu olarak ortaya çıkmıştır. El Abbas füzelerinin isabet oranının Irak'ın Sovyetlerden aldığı Scudlara göre 10 kat daha iyi olması, aslında Irak'ın füze geliştirme teknolojisinde geldiği aşamayı göstermekteydi.⁴⁴⁶

El Hüseyin'in kısa bir versiyonu ise el Hicara adıyla üretilmekteydi. Irak'ın petrol kuyularına yönelik saldırılar için özel olarak dizayn ettiği el Hicara, bir taraftan kimyasal madde

⁴⁴⁴ Ayhan-Pirinççi, op. cit., ss. 131-132.

⁴⁴⁵ Jochen Hippler, "Iraq's Military Power: The German Connection", Middle East Report, No. 168, No Place to Hide, January-February 1991, s. 28.

⁴⁴⁶ Ibid., s. 29.

dolu başlığı ile bir zehir bulutu oluşturarak petrol kuyuları çevresindeki insanları öldürmeyi, diğer yandan patlayarak kuyularda geniş çaplı yangın çıkarmayı hedefliyordu. Bu füzeler el Hüseyin füzelerinin füze boyu kısaltılmak suretiyle hafifletilmişti ve bu sayede menzili 750 km'ye kadar yükselmişti.⁴⁴⁷

Toparlamak gerekirse, Irak'ın füze programlarını geliştirme projesini iki ana ekseninde yürüttüğünü belirtmek gerekir. Bunlardan ilkinde Irak doğrudan füze geliştirmek yerine füze teknolojisine sahip ülkelerle ortak projeler içine girmiştir. Bu projelerin en önemlileri Mısır ve Arjantin ile ortak yürütülen balistik füze geliştirme projeleriydi. Mısır tarafından yürütülen Bedir-2000 ve Arjantin tarafından yürütülen Condor-II projelerine katılan Irak, bu programların yürütülmesine finansal olarak ciddi katkılar sağlamıştır. Her üç ülke teknoloji transferi dâhil olmak üzere, programların yürütülmesinde ortak çalışmaktaydılar. Diğer yöntemde ise özellikle Sovyet yapımı füzelerin yabancı şirketler ve uzmanların desteği alınarak Iraklılar tarafından modifiye edilmesi ve daha gelişmiş hale getirilmesi sağlanmaktaydı.

d. Bağdat'ın Kimyasal Silahlanma Programı

Irak, İran karşısında askeri güç dengesindeki zayıflığını ortadan kaldırmak için konvansiyonel silahlanma projesinin yanın da aynı dönemde kimyasal silahlanma projesini de hayata geçirmişti. 1970'lerin başından itibaren Irak'ın kimyasal kapasitesini geliştirmeye çalışan Baas yönetimi, 1980'lerin başına gelindiğinde, elinde kullanabileceği muhtelif türde kimyasal silaha kovuşmanın yanında bunları üretecek tesisleri kurmuş bulunmaktaydı. Bu bağlamda Bağdat, kimyasal silahları 1982'den itibaren İran kuvvetlerine karşı cephede kullanmaya başlamıştı. Irak kimyasal silah teknolojisinin geliştirilmesine yönelik uluslararası piyasalardan gerekli olan malzemelerin ithalinde kompleks bir şirketler ağı oluşturmuştu. Bu girişime, Avrupalı şirketlerin sunduğu hammadde ve ileri teknoloji gerektiren malzemelerin transferi eklendiğinde, Irak'ın kimyasal silah üretmek için çok da zorlandığı söylenemez.

Irak, kimyasal silahlar alanında araştırma çalışmalarını daha 1970'lerde başlattı ve 1979'un başında ilk böcek zehri fabrikasını İtalyan şirketlerin yardımıyla, 50 milyon dolar maliyetle kurdu. Ancak, bu tesis kurulduğu günden itibaren Mossad ajanlarının saldırısına uğradığından istenilen düzeyde işletilemedi.⁴⁴⁸ 1980'lerin başında ise Bağdat ilk kimyasal toksinini üretmeyi başardı. Iraklı uzmanlar yabancı teknisyenlerin yanında, kimyasal üretim aşaması ve bileşimlerin karışımı hakkında oldukça ilerleme kaydettiler. Üretim büyük oranda

⁴⁴⁷ Ayhan-Pirinççi, op. cit., ss. 128-130.

⁴⁴⁸ Khalil Ibrahim Al Isa, "Iraqi Scientist Reports on German, Other Help for Iraq Chemical Weapons Program", *Al Zaman*, 1 December 2003, <http://www.fas.org/nuke/guide/iraq/cw/az120103.html>, (e.t. 14.11.2009).

hammadenin yurtdışından ithaline bağımlıydı ve teknik yardımın yanında uluslararası piyasadan hammadde temininde Batı Alman, Fransız, İtalyan ve İngiliz şirketleri önemli roller oynadılar. Özellikle ilk dönemki çalışmaların başarıya ulaşılmasında Alman şirketlerinin önemli yardımları oldu. Örneğin Alman *Water Engineering Trading* şirketi Irak'a sinir gazı türevi olan Tabun gazının üretiminde kullanılan 58 tona yakın kimyasal madde tedarik etmişti.1986'da Felluce'de bir kimyasal silah fabrikasının kurulmasına da öncülük eden bu şirket, aynı zamanda 122 mm çapında kimyasal bomba atabilen silahların üretimi için de malzeme sağlamıştı.⁴⁴⁹

Hollandalı *KBS* firması hardal gazı yapımında kullanılan Thiodilyco maddesini 1.5 milyon marka Irak'a temin ederken, İtalyan şirketler hem kimya endüstrisinde hem de öldürücü gazların yapımında kullanılabilecek olan Oxyeklorure maddesinden 60 ton satmışlardı. Aynı dönemde Fransız şirketleri de zehirli gaz yapımında kullanılan bazı hammaddeleri Irak'a satmışlardı. Bu bağlantıların kurulmasında Alman *Karl Kolb* şirketi arabulucu görevi görmüştü. F. Almanya Ekonomi Bakanı Helmut Hossman, 21 Ağustos 1990 yazdığı bir raporda Alman firmalarının Irak'ın kimyasal ve biyolojik silah geliştirme programlarında aslan payını kaptıklarını itiraf etmekteydi.⁴⁵⁰ Gerçekten de Irak'ın kimyasal silah stokunun gelişmesinde Batı Almanya'nın diğer ülkelerden daha fazla yardımcı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda yukarıdaki örneğin dışında Alman *Pilot Plant* şirketi Irak'ın çeşitli bölgelerinde kimyasal silah üretilebilmesi için altı tane fabrika kurulmasına yardımcı olmuş, Irak'ın diğer kimyasal silah üretim faaliyetleri için kurulan konsorsiyumların neredeyse tümünde Alman firmaları da yer almıştır.⁴⁵¹

Saddam'ın kitle imha silahlarını geliştirme projesine çoğu Avrupalı 60'a yakın firma yardımcı olmuştur. Bu firmalar arasında en büyük sağlayıcı Alman firmaları olmakla beraber, 1998 yılında denetçiler tarafından açıklanan listede Amerikalı ve Fransız firmalarında Irak'a malzeme sağladıkları görülmektedir. Örneğin ABD menşeli Florida şirketi de Irak'ın kimyasal silah programının geliştirilmesi için önemli miktarlarda siyanür satmıştır.⁴⁵² Açıklanan raporlara göre, kimyasal silahların yapımında ve geliştirilmesinde Alman firmaları en büyük hammadde ve teknik yardımı sağlarken, Danimarka ve İsviçre'den üçer şirket Irak'a kimyasal gazların yapımında kullanılan malzemeleri satmıştı. Listede Avusturya, Fransa ve ABD'den ikişer şirketin yer alması ise, Irak'ın bu faaliyetleri çok da gizli yürütmediğini göstermektedir. Öte

---

⁴⁴⁹ Hippler, op.cit., s. 30.

⁴⁵⁰ İsa, loc.cit.

⁴⁵¹ Daha fazla örnek için bkz. Hiplerr, loc.cit.

⁴⁵² Elson E. Boles, "Helping Iraq Kill with Chemical Weapons:The Relevance of Yesterday's US Hypocrisy Today" *CounterPunch*, 10 October 2002, <http://www.counterpunch.org/boles1010.html>, (e.t. 14.11.2009).

yandan Singapur'un yanı sıra Hindistan, Mısır, İspanya ve Lüksemburg'un da Irak'a kimyasal silah üretimine yönelik malzeme sağladığı bilinmektedir.⁴⁵³

B. Dış Desteklerle Sürdürülen Sekiz Yıllık Savaş

1. Bölgesel Tehdit Algulamalarında İran Kaynaklı Artış: Şah Rejiminin Devrilmesi

İran Şahı, 1970'lerin başından itibaren İran'ı bölgenin en büyük gücü haline dönüştürme projesi bağlamında yoğun bir silahlanma faaliyetine girmiş ancak 1975'lerden sonra düşen petrol fiyatlarının etkisiyle silahlanmaya ayrılan paralar ekonomik sorunlara yol açmaya başlamıştı. İran halkının, giderek kötüleşen ekonomik durumdan ve Batıyla girilen askeri ve siyasi ilişkilerden dolayı Şah rejimini sorumlu tutması, Şah karşıtı hareketlerin artmasına neden olmuştu. Şah karşıtı gösteriler 1979 Ocagında İran geneline yayılmış ve gösterileri bastırma girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁴⁵⁴ Bunun üzerine Şah sağlık sorunlarını gerekçe göstererek 16 Ocak 1979'da ülkeyi terk etmiş ve Ayetullah Humeyni sürgünden dönerek 1979 Şubatında iktidarı ele almıştır. Humeyni yalnızca Şah karşıtı bir isim olarak öne çıkmamakta aynı zamanda ulus devlet anlayışını eleştirmesi ve Batılı ülkelerle işbirliğinin sonlandırılmasını dile getirmesiyle de önemsenmekteydi. Şii anlayışındaki Taklidi Mercî yönetimini benimseyen Humeyni'ye göre İslam ümmeti sonradan ortaya çıkmış ideolojiler çerçevesinde kendi içinde parçalanmış ve dış etkilere açık bir hale getirilmişti. Bu yüzden Humeyni öncelikli olarak İslam ümmetinin birleştirilmesi ve halkına yabancı olan iktidarların değiştirilmesi sorunlarını gündeme almıştı. Nitekim 1979 Şubatında iktidara gelmesinden sonra Irak'taki Baas yönetimi başta olmak üzere tüm Orta Doğu'daki rejimleri eleştirmesi bölge ülkelerinde İran karşıtı bir rahatsızlığın da oluşmasına yol açmıştı. Şah döneminde Körfezdeki Krallıklar ile Emirlerin koruyucusu konumunda olan İran, yeni yönetimle birlikte söz konusu rejimleri eleştiren bir dış politika yürütmeye başlamıştı.⁴⁵⁵ Bu durum ise başta Irak olmak üzere Körfez ülkelerinin İran'a karşı büyük bir tehdit algılamasına neden olmuştur.⁴⁵⁶

⁴⁵³ Ayhan-Pirinççi, op. cit. 131-132.

⁴⁵⁴ Şah rejiminin devrilme nedenleri ve gösteriler için bkz. Arı, *Irak, İran, ...*, op.cit., ss. 340-351.

⁴⁵⁵ Pelletiere, op.cit., ss. 10-11

⁴⁵⁶ Joseph Kostiner, *Conflict and Cooperation in the Gulf Region*, Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften, 2009,

Öte yandan ABD önceleri Şah'ın devrilmesinin ardından yeni rejimle de işbirliği yapabileceğini düşünmüştü. Ancak ABD-İran ilişkilerinin seyri, Tahran'ın Körfez'deki Amerikan jandarmalığı görevini üstlenmeyeceğini açıklaması, uluslararası petrol konsorsiyumunun faaliyetlerine son vermesi ve 1979 Martında CENTO'dan ayrıldığını ilan etmesinden sonra kesin bir şekilde anlaşılmıştı. Şah döneminde sofistike silahlarla donatılan ve Amerikan stratejik ve ekonomik çıkarlarının bölgedeki temsilcisi durumunda olan İran'ın Amerikan ekseninden uzaklaşması, ABD açısından iki ayaklı Körfez güvenliği politikasının da çökmesi anlamına gelmekteydi.⁴⁵⁷ Bunun da ötesinde yeni İran rejimi doğrudan bölgedeki Amerikan yanlısı rejimleri tehdit etmeye başlamıştı.

Toparlamak gerekirse, aslında **İran'daki eski rejim de yeni rejim de bölgesel liderliği hedef almaktaydı. Ancak iki yönetimin bölgesel liderliği ele geçirmek için izlediği stratejiler farklılık göstermekteydi. Nitekim Şah döneminde Amerikan destekli bir silahlanma politikası ile Sovyetlere ve Irak'a karşı yürütülen güvenlik politikaları, Şah'ın devrilmesinin ardından bölgedeki bütün rejimleri tehdit eden ve daha ofansif yöntemler kullanan güvenlik politikalarına dönüşmüştü. Bu noktada Irak daha önce İran'ın sadece askeri kapasitesinden tehdit algılarken, yeni dönemde dini ve ideolojik nedenlerle duyulan kaygılar da Bağdat'ın tehdit algılamaları arasına girmiştir. Öte yandan daha önce İran'dan tehdit algılamayan, hatta Tahran'ı askeri açıdan Irak tehdidine karşı bir güvence olarak gören Suudi Arabistan ve diğer Körfez ülkelerinin eski tehdit algılamaları da değişmiştir. Eski tehdit algılamalarının yerini tamamen İran almış ve bu kez Irak, İran'ın ofansif politikalarına karşı bir güvence unsuru olarak görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda yönetim değişikliğinden en fazla tehdit algılayan ve bölgede bu tehditle baş edebilecek en yakın nispi kapasiteye sahip olan Irak harekete geçmekte gecikmeyecek ve sekiz yıl sürecek olan yıpratıcı bir savaşın başlamasına neden olacaktır.**

2. Irak'ın Fayda-Maliyet Analizi ve Bölgesel Liderlik Hamlesi

Şah rejiminin 1970'lerde güçlenmesine paralel olarak Şatt-ül Arap sorununun Irak'ın aleyhine çözülmesi, Irak'ta ciddi bir rahatsızlık yaratmıştı. 1975 Martında imzalanan Cezayir Anlaşması, Irak'ın zayıf olduğu bir dönemde imzalanmıştı. Oysa 1980 yılına gelindiğinde Irak askeri ve ekonomik olarak gücünü artırırken, İran devrim süreciyle beraber iç karışıklıklara sürüklenmişti. Dolayısıyla iki ülke arasındaki stratejik denge, Irak'ın lehine değişmeye

---

ss. 47-48.

⁴⁵⁷ Bkz. Arı, *Irak, İran, ...*, op.cit., ss. 250-255.

başlamıştı. Devrimle beraber İran ordusunun komuta kademesinde görevli 85 general idam edilirken yüzlerce üst düzey subay da ya tutuklanmış ya da emekli edilmişti. Humeyni olası bir darbe girişiminin önüne geçmek için Şah dönemindeki düzenli ordudan ayrı olarak bir Devrim Muhafızları (Pasdaran) ordusu kurmuştu.⁴⁵⁸ Pasdaran'ın kurulması sürecinde Şah dönemindeki diğer komuta kademesinin orduyla ilişkileri sistematik olarak kesilmişti. Süreçte özellikle 1980 Haziranında 500'ün üstünde subayın darbe girişiminde bulunmak suçlamasıyla tutuklanması sonucu İran ordusunda ciddi bir bölünme yaşanmıştı. Öyle ki 1980 Eylülüne geldiğinde önceden İran ordusunda yer alan ve devrim sonrasında ilişkisi kesilen asker sayısı 12,000'i bulmuştur. Dolayısıyla İran-Irak savaşının başında İran ordusu komuta kademesinin yarısını kaybetmiş durumdayken, bunların yerine devrime sadık; ancak askeri bilgiden yoksun kişiler getirilmiştir. Söz konusu politikalar savaşın başında İran'ın askeri yeteneğine büyük bir darbe indirmiştir.⁴⁵⁹

Humeyni yönetiminin politikaları sonucu İran hava kuvvetlerinde görev alan pilotların yarısı görevden uzaklaştırılmıştır. Bu durumda yüksek bir hava gücüne sahip olmasına karşın söz konusu savaş uçaklarını kullanacak pilot sorunu ortaya çıkmıştı. Pilotların yanı sıra hava kuvvetlerinde görevli subayların yaklaşık beşte birinin de tasfiyesi sonucu İran'ın hava gücündeki üstünlüğü, yerini Irak'a karşı bir zafiyete bırakmıştır. Dolayısıyla Şah döneminde hem kapasite hem de savaş yeteneği itibarıyla Körfezin en güçlü ordusuna sahip olan İran artık bölgedeki rejimleri tehdit edecek konumundan oldukça uzak bir noktadaydı. Şah döneminde yaklaşık 285,000 olan asker sayısı da devrimle birlikte başlayan tasfiyeler sonucunda 150,000'ne düşmüştü. Oysa aynı dönemde Irak'ın sahip olduğu asker sayısı yaklaşık 200,000 kişiye çıkmıştı. Saddam, 1979'da iktidara gelmesinden sonra Irak ordusu yüksek teknolojiyle donatılmış 12 ayrı tümene çıkartılırken İran ordusundaki tümen sayısı altıya düşmüştü ve bunları yönetecek üst düzey komutanlardan yoksun bir yapılanmaya sahipti.⁴⁶⁰

İran ve Irak'ın 1970'li yıllardaki ve 1980'deki askeri kapasitesi karşılaştırıldığında Irak lehine oldukça önemli değişiklikler yaşandığı görülmektedir. Tank sayılarına bakıldığında Irak'ın savaşa hazır 2,750 tankına karşın İran'ın 1,735 tankı olsa da bunların yaklaşık yarısının yedek parça sorunu bulunmaktaydı. Irak ordusunda 920 yüksek patlayıcı özelliği bulunan toplar bulunurken İran'ın elinde bu sayı yaklaşık 500'e kadar inmişti. Şah döneminde stratejik denge İran'ın lehineyken devrimle birlikte üstünlük Irak'ın eline geçmiştir. Hava unsurlarında da İran

⁴⁵⁸ Farsça orijinal adı "sipah-i pasdaran-ı inkilab-ı İslam" olan devrim muhafızları, Merkezi Ordu'dan bağımsız olarak kara, hava, deniz kuvvetlerine sahipti. Pasdaran'ın komuta merkezi dini lider tarafından atanmaktadır ve sadece dini lidere karşı sorumludur.

⁴⁵⁹ Karsh- O'Neill, op. cit., s. 19

⁴⁶⁰ Ibid.

Irak'a karşı üstünlüğünü kaybetmiştir. Şah döneminde alınması planlanan 160 adet F-16 Savaş uçağının teslimatının devrimle birlikte iptal edilmesi sonucu İran hava kuvvetlerindeki en gelişmiş savaş uçakları F-14'lerden oluşmaktaydı. Ancak devrimden sonra yaklaşık 50 bin dolayında Amerikanlı danışmanın ülkeden kovulması ve hemen ardından da devrim karşıtı olma suçlamasıyla pilot ve diğer hava kuvvetlerine bağlı unsurların ordudan uzaklaştırılması yedek parça, teknik destek ve savaş uçaklarını kullanacak personel sorununu ortaya çıkarmıştı. 1980'e gelindiğinde İran söz konusu nedenlerden dolayı ancak savaş uçaklarının yarısını kullanabilecek durumdaydı.⁴⁶¹ Kara ve hava kuvvetlerinde yaşanan sorunların aynısı deniz kuvvetlerinde yaşanmaktaydı. Dolayısıyla her üç alanda da stratejik üstünlük Irak'ın lehine ciddi şekilde değişmişti.

Bunun haricinde Bağdat yönetimi, Camp David Anlaşması ile Arap dünyasından uzaklaşan Mısır'ın bıraktığı liderlik rolünü oynayabilmek, Şah'ın düşmesi ile Körfez bölgesinde ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmak ve 1975'de İran'a verdiği tavizin rövanşını almak için İran devriminin iyi bir konjonktür yarattığını düşünmekteydi. Saddam Hüseyin ABD ile İran arasındaki ilişkileri de yakından takip etmekteydi. İran'ın CENTO'dan ayrılmadan önce ABD ile yaptığı silah alımlarını iptal etmesi, Amerikalı danışmanları sınır dışı etmesi ve Körfezdeki Amerikan müttefiki rejimleri tehdit etmesi, Irak'ın İran'a saldırması durumunda hem Arap ülkelerinin hem de ABD'nin sessiz kalmasına yol açacak girişimler olarak değerlendirmişti. Ancak özellikle iki ülke arasındaki askeri üstünlüğün Irak'a geçmesi, savaşın başlatılmasında belirleyici olmuştur. Zira Saddam Hüseyin'e göre İran'la hemen gerçekleştirilecek bir savaşta kazançlar, maliyetlerden çok daha fazla olacaktı. Savaşın bekletilmesi, Humeyni rejiminin istikrarı sağlaması anlamına gelmekte ve bu durum da gelecekte gerçekleşecek bir savaşın Irak'a faydadan çok, maliyet getirmesi demektir.

Bu bağlamda Irak'taki Şiiilerin Tarık Aziz'e suikast düzenlemelerinin ardından Şii Dava Partisi'ne yönelik tutuklamalarda bulunan Saddam yönetimi, Humeyni'nin büyük saygı gösterdiği Şii din adamı Ayetullah Bakr Sadr'ın da içinde bulunduğu 258 kişiyi 1980 Nisanında idam etmiştir.⁴⁶² İdam olayının ardından 17 Eylül 1980'de Saddam Hüseyin yaptığı konuşmada Şatt-ül Arap su yolunun tarihsel olarak Araplara ait olduğunu dile getirmiş ve 1975'te imzalanan Cezayir Anlaşmasının hükümsüz olduğunu açıklamıştır. Saddam'a göre İran 1975'te zorla Irak topraklarına el koymuştu.⁴⁶³ Söz konusu açıklamadan birkaç gün sonra ise, 22 Eylül

---

⁴⁶¹ Ibid., ss. 19-20

⁴⁶² Arı, *Irak, İran, ...*, op.cit., ss. 400-401.

⁴⁶³ Karsh- O'Neill, op. cit., s. 12

1980’de Irak birlikleri 644 km’lik bir sınırdan İran topraklarını işgal etmeye başlayarak sekiz yıl sürecek İran-İrak Savaşı’nı başlatmıştır.

3. Silahlanmanın Savaşın Gidişatında Oynadığı Rol

İran’ın Irak birliklerinin ani saldırısıyla başlayan savaşa hazırlıklı olduğunu söylemek güçtür. Savaşın ilk gününde yıldırım taktiği ile İsrail’in 1967’de yaptığı gibi İran’ın hava gücünü devre dışı bırakmaya çalışan Irak, İran’ın 10 hava üssüne eş zamanlı olarak saldırmıştır. Bu saldırılar başarısız olmasına karşın bir gün sonra Irak kara birlikleri İran sınırından içeri girerek stratejik bölgeleri işgal etmeye başlamışlardır. Normalde İran ordusu sınırdan geçen Irak güçlerini durduracak kapasiteye sahip olmasına karşın devrimden sonra yaşanan tasfiyeler, rejim içi sorunlar, rejim karşıtı grupların eylemleri ve yedek parça sorunları dolayısıyla büyük bir direniş gösterememiştir. Buna rağmen İran hava kuvvetleri savaşın ilk günlerinde başta Bağdat yakınlarında SSCB tarafından kurulan reaktör olmak üzere, Irak’ın petrol sahalarına ve askeri birliklerine saldırılar düzenleyerek karşılık vermiştir.⁴⁶⁴

İrak’ın hızlı bir şekilde sonuç alacağını düşündüğü stratejisine göre önce Kuzistan bölgesinin işgaline ağırlık verilecek ve Zagros dağları ile Kasr-ı Şirin hattında ilerlemeler sağlanarak bir savunma hattı sağlanacaktı.⁴⁶⁵ Bu amaçla Ekim sonuna doğru Kuzistan’ın başkenti Hürremşehr’i alan 1981 Martına gelindiğinde İran’ın 14,000 km²’lik toprağını işgal etmiş ve Şatt-ül Arap’ın her iki yakasında kontrol kurmuştu. İran birliklerinin Irak’ın saldırılarını durdurmada başarısız olmasının nedenleri arasında Merkezi ordu ile Pasdaran’ın savaşta eşgüdümsüz savunma politikalarını yürütmesinin de etkisi olmuştu. Komuta kademesinde yaşanan ayrışmalar ordu içindeki alt birimler arasındaki koordinasyonu da etkilemişti. Düzenli ordu ve Pasdaran Irak’ın saldırılarına kendi planları doğrultusunda karşı koymaktaydı.⁴⁶⁶

Bununla beraber Irak saldırıları karşısında giderek daha koordineli hareket etmeye başlayan İran birlikleri 1981’in sonuna gelirken önce savunma pozisyonunu güçlendirecek sonrasında karşı saldırıya geçmeye başlayacak tır. Savaşın Irak aleyhine dönmeye başladığı 1982’de Bağdat kitle imha silahlarına başvurmuştur. Bu bağlamda ilk kimyasal silah çatışmaların şiddetlendiği kuzey sınırında kullanmış ve savaşın Irak topraklarında yayıldığı 1983’te de hardal gazı ile 1984’te de Tabun gazı kullanmıştır. BM gözlemleri Irak’ın savaşta hardal gazı ve bazı sinir gazları kullandığını 1984’te tespit etmesine rağmen bu konuda Batılı

---

⁴⁶⁴ Pelletiere, op.cit., s. 35.

⁴⁶⁵ Ibid.

⁴⁶⁶ Karsh- O’Neill, op. cit., s. 30

ülkelerden herhangi bir baskı gelmemiştir.⁴⁶⁷ Zira o dönemde İran'dan algılanan tehdit, Irak'ın bu silahları kullanarak İran karşısındaki konumunu korumasına göz yumulması sonucunu doğurmaktaydı. Bu göz yummanın da etkisiyle 1988'de Halepçe'de kendi halkına karşı kimyasal saldırılar düzenleyen Irak, bundan birkaç ay sonra da İran askerlerinin denetimi altındaki bölgelere kimyasal saldırılar düzenlemiştir.

Savaşta dengenin değişmesiyle bu kez kendisi yayılmacı strateji uygulayan İran, Irak topraklarını ele geçirmeyi ve Saddam yönetimini devirmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda savaş, giderek alanını genişletmiş ve 1983'ten sonraki yıllarda Körfezdeki petrol tankerleri ve SSM'ler sayesinde her iki ülkenin iç bölgelerini kapsayacak şekilde genişlemiştir.⁴⁶⁸ Buna rağmen İran birlikleri Irak topraklarını ele geçirmeye dönük saldırılarına son vermemiş ve 1986 Şubatında İran birlikleri Basra'nın güneyinden Şatt-ül Arap'ı geçerek Irak'ın en önemli petrol güzergâhı üzerinde bulunan Fao yarımadasını almayı başarmışlardır.

Sonuçta savaşın her iki taraf açısından oldukça maliyetli ve sürdürülemez hale gelmesi üzerine taraflar ateşkes yapmak zorunda kalmış ve sekiz yıllık savaş iki taraf açısından net bir kazananı veya kaybedeni olmadan sona ermiştir. Ancak burada değinilmesi gereken nokta, **gerek Irak'ın gerekse İran'ın savaş esnasındaki silah alımları olmasa, bu savaşın bu kadar uzamayacak olmasıdır.** İşin ilginç tarafı, savaşın hemen öncesinde İran'a bir anlamda savaş ambargosu uygulanmaktaydı. Zira temel silah tedarikçisi olan ABD ile devrimin ardından köprüleri atan İran'a, Amerikan silahlarına ve yedek parçalarına sahip olan diğer Batı ülkeleri de rehineler krizi nedeniyle tepkiliydi. Ancak İran yine de savaşın ilk üç yılında Yunanistan, İsrail, Suriye, Tayvan, Güney Kore, Cezayir, Libya, güney Afrika ve Arjantin gibi ülkelerden silah tedarik edebilmiştir. İran'a yönelik bu silah satışlarında satıcı ülkelerden İsrail ve Suriye gibi ülkeler stratejik gerekçelerle satışta bulunurken bazı ülkeler de ekonomik gerekçelerle satışta bulunmaktaydı. Irak ise savaşın ilk üç yılında temel silah Sovyetlerden savaşın başında önceki dönemlerdeki gibi kapsamlı silahlar alamamaktaydı. Ancak Batı Almanya, Çekoslovakya, Yugoslavya, Mısır, İspanya, Polonya, Avusturya, Ürdün, Pakistan, Suudi Arabistan ve Fas gibi ülkeler, Irak'ın bu dönemde oluşan silah açıklarını tedarik etmiştir.⁴⁶⁹ Irak'ın silah tedarikçilerinin de bir kısmı stratejik nedenlerle bir kısmı da ekonomik kaygılarla hareket ederek silah transferinde bulunmuştur.

Savaşın başlaması ve gidişatına göre ortaya çıkan belki de en ilginç sonuç, bazı ülkelerin savaş boyunca hem İran'a hem Irak'a silah satmış olmalarıdır. Bu bağlamda her

⁴⁶⁷ Thomas L. McNaugher, "Ballistic Missiles and Chemical Weapons: The Legacy of the Iran-Iraq War", *International Security*, Vol. 15, No. 2, Autumn 1990, s. 17.

⁴⁶⁸ *Ibid.*, s. 9.

⁴⁶⁹ Kamran Mofid, *The Economic Consequences of the Gulf War*, New York: Routledge, 1990, s. 85.

iki ÷lkeye birden savaş boyunca en az bir kez silah veya askeri yedek parça satan ÷lke sayısı 26 olmakla beraber bunların arasında ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa, Batı Almanya ve Doğu Almanya gibi ÷lkelerin olması işi daha ilginç kılmaktadır.⁴⁷⁰ Bunlardan özellikle ABD'nin savaş esnasında İnan'a 260 Hawk tipi SAM ve 1,000 Tow tipi anti tank füzesi satması, *İrangate* adı verilen skandalın patlak vermesine neden olmuştur.⁴⁷¹

C. İnan-Irak Savaşının Askeri ve Siyasal Sonuçları

İnan-Irak Savaşı birçok yönüyle Soğuk Savaş döneminde Arap-İsrail merkezli yaşanan savaşlardan farklıydı. Her şeyden önce savaşın süresi, önceki savaşlara göre oldukça uzundu ve üçüncü taraflar (süper güçler), savaşın sona erdirilmesi için herhangi güçlü bir girişimde bulunmamıştı. Sekiz yıl süren ve BM'nin 20 Temmuz 1987'de aldığı ateşkes kararının İnan tarafından 18 Temmuz 1988'de kabul etmesiyle sona eren savaşın insani ve ekonomik maliyeti oldukça fazlaydı. Zira savaş sonunda İnan tarafında 450,000 kişi ölmüş ve 600,000 kişi yaralanmışken, savaş İnan'a yaklaşık 644 milyar dolara mâl olmuştur. Irak tarafında ise 150,000 kişi ölmüş ve 400,000 kişi yaralanmış; ekonomik açıdan da savaş 450 milyar dolar civarında bir maliyete neden olmuştur.⁴⁷² Bu bağlamda savaşın önemli bir farkı, sivil yerleşim birimlerine yapılan yoğun saldırılar olmuştur. Bu saldırılar sadece konvansiyonel yöntemlerle yapılmamış; aynı zamanda kimyasal silahlar ve İkinci Dünya Savaşı'ndan beri ilk kez kullanılan balistik füzelerle desteklenmiştir.⁴⁷³ Ancak katlandıkları maliyetlere rağmen taraflar arasındaki sınırda herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Savaşın ortaya çıkış nedenleri düşünöldüğünde Irak'ın, devrim sonrasında askeri yeteneğinin önemli bir kısmını kaybettiği ve henüz istikrarı sağlayamadığını düşündüğü için savaşı başlattığı İnan, savaş sayesinde iç istikrarını sağlayabilmiştir. Irak ise savaşın ilk iki yılından sonra İnan karşısındaki askeri üstünlüğünü kaybetmeye başlamışsa da SSM'ler ve kimyasal silah saldırıları ile İnan karşısındaki dezavantajlarını dengelemeye çalışmıştır. uzun süreli bir savaş olduğu için Orta Doğu'da yaşanan diğer savaşların aksine, bu savaşta ÷lkelerin nüfus faktörü öne çıkmıştır. Bu bağlamda İnan, özellikle kaybettiği toprakları geri alma aşamasında var olan silah dezavantajını, nüfus unsurunu kullanarak dengeleme yoluna gitmiş ve

⁴⁷⁰ 1980-1986 yılları arasında hem İnan'a hem Irak'a r silah satan ÷lkeler için bkz. Mofid., op.cit., ss. 87-88.

⁴⁷¹ SIPRI, *Iran: Transfers of major conventional weapons, sorted by supplier: USA., Deals with deliveries or orders made for year range 1985 to 1986*, 16 November 2009.

⁴⁷² Kostiner, op.cit., s. 50; Mofid, op.cit., s. 130.

⁴⁷³ Karsh- O'Neill, op. cit., s. 85.

sayısal anlamda daha fazla kaybı olmasına rağmen bu stratejisinde kısmi başarılar elde etmiştir.⁴⁷⁴

Savaşın sonuçları tarafların silahlanması boyutuyla ele alındığında, silah tedarikinin savaşların sürdürülmesindeki önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Ancak bunun da ötesinde farklı stratejik ve ekonomik kaygılarla hareket eden silah tedarikçilerinin rolü, tarafların silahlandırılmasında belirleyici olmuştur. Örneklendirmek gerekirse, Sovyetler Birliği savaş öncesinde Irak'ın temel silah tedarikçisi konumundayken, Irak savaşta İran karşısında gerilemeye kadar Irak'a gelişmiş silah tedarikinde bulunmaya yanaşmamıştır. Bir başka örnek, ABD ve İsrail'in tutumuna ilişkin olarak verilebilir. Normal şartlar altında ABD'nin, bölgedeki etkinliğini büyük ölçüde sınırlandıran İran'a değil silah, sıradan bir ticari ürün satması beklenmemekteydi. Ancak savaşın uzamasını ve tarafların yıpranmasını stratejik çıkarlarına uygun gören Amerikan yönetiminin, İsrail üzerinden İran'a silah transferine girişmesi büyük yankı uyandırmıştır. İsrail savaş sırasında İran'a tek başına da silah satışında bulunmuştur. Bu bağlamda Şah'ın devrilmesinin ardından Tahran'la ilişkileri gerilen İsrail, Humeyni'nin Siyonizm karşıtı söylemlerine rağmen İran'a 1985 ve 1986 yıllarında Sidewinder tipi havadan havaya füze ve Tow tipi anti tank füzesi satmıştır.⁴⁷⁵ İsrail'in İran'dan tehdit algılamasına rağmen yaptığı silah satışı, olası bir Irak galibiyeti halinde daha büyük bir tehdit beklentisi içinde olmasıyla açıklanabilir.

Savaşın silahlanma açısından diğer sonucu, ikinci kuşak üreticilerin silah ticaretinde oynadığı role ilişkindir. Bu bağlamda bazı ülkeler daha önce almış oldukları silah sistemlerini, ikinci el olarak farklı fiyatlandırma politikalarıyla veya stratejik kaygılarla savaşan taraflara satmışlardır. Örneklendirmek gerekirse, savaş esnasında Suriye kendi envanterlerinde bulunan 120 adet T-55 ve 100 adet T-62 tankını; Kuzey Kore ise 150 T-62 tankı ve altı Mig-19 uçağı ve 100 adet Scud-B tipi SSM'yi savaş sırasında İran'a satmıştır. Aynı şekilde Mısır ve Ürdün de ellerinde bulunan tank ve helikopter gibi temel silah sistemlerini savaş sırasında Irak'a satmıştır.⁴⁷⁶ Savaşın silahlanma açısından bir diğer sonucu da daha önce silah piyasasında etkili olmayan bazı Üçüncü Dünya ülkelerinin tedarikçi olarak silah piyasasına girmiş olmalarıdır. Bu bağlamda özellikle Çin ve Brezilya'nın İran-Irak Savaşı ile birlikte öne çıktıkları görülmektedir.⁴⁷⁷ Nitekim Çin savaş sırasında her iki ülkeye de çoğu kendi

---

⁴⁷⁴ Ibid., s. 35; Kostiner, loc. cit.

⁴⁷⁵ SIPRI, *Iran: Transfers of major conventional weapons, sorted by supplier: Israel, Deals with deliveries or orders made for year range 1985 to 1986*, 16 November 2009.

⁴⁷⁶ Bkz. SIPRI, *Iraq & Iran: Transfers of major conventional weapons, sorted by supplier, Deals with deliveries or orders made for year range 1980 to 1988*, 16 November 2009.

⁴⁷⁷ Mofid, op. cit., s. 134.

yapımı olan savaş uçağından savaş gemisine SAM sisteminden tanka kadar çeşitli türde silah sistemleri satmıştır. Aynı durum Brezilya için de geçerlidir.

İran ve Irak'ın savaş sırasında savunma ve silahlanma için yaptıkları harcamalar, her iki ülkenin savaş sonrası dönemde izleyeceği politikaları etkilemiştir. Bu bağlamda İran, savaştan kaynaklanan ekonomik yıpranmayı ve yeniden silahlanmayı kendi öz kaynakları ile gerçekleştirmeye çalışırken, önceliği silahlanmaya değil, savaşın yol açtığı tahribatın giderilmesine vermiştir. Irak ise bunun tersine silahlanmayı öncelikli politika olarak uygulayıp ekonomik sorunlarını aşağıda ele alınacağı üzere farklı yöntemlerle çözüme yoluna gitmiştir.

İran-Irak Savaşı'nın bölgesel sonuçlarını irdelemek gerekirse, savaş Körfez ülkelerinin İran'dan algıladıkları yakın tehdidin en az 10 yıl ertelenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda algılanan tehdidin Irak sayesinde önlendiği açıktır. Savaş sırasında Irak'ın yenilmesini önlemek için özellikle ekonomik yardımlarla savaşın sürdürülebilirliğini sağlayan Körfez ülkeleri savaşın başlamasıyla beraber oluşturdukları Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ile de bölgesel güvenlik için koordinasyon mekanizması oluşturmaya çalışmışlardır. Savaş sonrasında KİK'in kurumsal mekanizmasını genişletmeye çalışan Körfez ülkeleri, İran tehdidini engelleyen Irak'ı örgüte almaya yanaşmamışlardır. Bu noktada ekonomik açıdan yıpranmasına rağmen askeri açıdan o kadar yıpranmayan Irak'ın Körfezdeki savaş sonrası tehdit algılamalarında yavaş yavaş dikkate alınmaya başlandığı görülmektedir. Savaşın bir diğer bölgesel sonucu, Mısır'ın uğradığı izolasyondan kurtularak tekrar bölge politikalarına angaje olmasıdır. 1988 Ocağında Irak'ın yanı sıra bütün Körfez ülkelerini ziyaret eden Hüsnü Mübarek'in bölge politikalarına angaje olması Irak'ın 1989'da kurulmasına öncülük ettiği Arap İşbirliği Konseyi ile gerçekleşecektir. Bununla beraber Mısır, bölgesel liderlik açısından hiçbir zaman 1960'lardaki konumuna yükselmeyecektir.

Sonuç olarak **gerek küresel güçlerin tamamı gerekse bölgesel güçlerin önemli bir kısmı, devrimden sonra İran'ın tehdit oluşturduğu konusunda hemfikirdi. Büyük ölçüde bu görüş birliği nedeniyle Irak'ın başlattığı savaş, bu ülkeye verilen üstü örtülü veya açık silah transferleri ve ekonomik yardımlarla sürdürüldü. Ancak Irak'ın savaştan galip ayrılması, Bağdat'ın bölgesel anlamda mutlak üstünlüğü anlamına geleceğinden; bu durum gelecekte Irak kaynaklı kaygıların yaşanmasına neden olmaktadır. Bu durumda gerek bölge ülkeleri gerekse küresel güçler açısından en iyi alternatif, her iki tarafın savaştan yıpranarak çıkmasıydı. Bu bağlamda Irak ve İran dışındaki güçlerin politikası, ofansif realizmin yıpratma veya savaşa tutuşturma (bait and bleed) stratejisi ile yakından ilişkiliydi. Bu politika aynı zamanda durumu başkasına havale etme (buck-passing) ile de**

ilişkiliydi. Taraflara savaş boyunca devam eden silah satışı, büyük ölçüde ilk stratejinin gerçekleşmesi içindi. Nitekim sonuçta istenen oldu ve savaşın sonunda ne İran ne de Irak askeri ve siyasi olarak net bir kazançla çıktı. Dolayısıyla savaştan net bir kazançla çıkanların başında İran'dan yakın bir tehdit algılayan bölge ülkeleri ve silah satışlarıyla bölgesel gelişmeleri kontrol altında tutan güçler olmuştur.

V. GÜÇ ARAYIŞINDAKİ IRAK'TAN SON HAMLE: KUVEYT'İN İŞGALİ

Irak'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgali, tarafların niteliği, silahlanmanın süreçte oynadığı rol ve doğurduğu bölgesel ve küresel sonuçlar açısından önceki dönemlerden oldukça farklı bir içeriğe sahiptir. Her şeyden önce Kuveyt'in işgali, Soğuk Savaşın sona ermeye başladığı ve dolayısıyla uluslararası sistemin dönüşüm geçirdiği bir süreçte ortaya çıkmıştır. Bu nedenle sistemik dinamiklerin bölgesel politikalara etkisi, önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak şekilde değişiklik göstermiştir. Nitekim 1990 öncesinde, özellikle Arap-İsrail sorunu merkezli silahlanma girişimlerinde ve yaşanan savaşlarda, taraflar iki kutuplu sistemin yapısından kaynaklanan ideolojik ve siyasi rekabetten maksimum ölçüde faydalanarak güvenlik politikalarını oluşturmaktaydı.

Küresel güçler ise bu süreçte silah transferlerini ve kriz dönemlerindeki politikalarını bir koz olarak kullanarak bölgesel gelişmelerde kontrol sahibi olmaya çalışmaktaydı. Bu nedenle Kuveyt'in işgali öncesindeki bütün savaşlar, herhangi bir bölge ülkesinin ortadan kalkmasına veya güç dengesinde köklü bir değişikliğin yaşanmasına meydan vermeyecek bir şekilde müdahale edilerek sonlandırılmaktaydı. Ancak, Irak'ın Kuveyt'i işgali bu genellemeyi değiştirmiştir. Zira İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Orta Doğu'da ve dünyanın diğer bölgelerinde yaşanan onlarca savaşa ve çatışmaya rağmen ilk defa bir devlet, bir diğerinin bütün topraklarını işgal etmiş ve sonrasında kendi topraklarına kattığını ilan etmiştir.⁴⁷⁸ Burada işgal eden devletin oldukça maliyetli sekiz yıllık bir savaştan çıkan Irak olması önemlidir.

Irak'ın İran'la savaştıktan sonra attığı bu adım, büyük ölçüde Bağdat'ın bölgesel liderlik stratejisinde başka bir hamleydi. Ancak işgal, bunu gerçekleştirmek bir tarafa; bölge ülkelerinin tehdit algılamalarının artmasına ve Soğuk Savaş sonrasında da etkisini devam ettirecek yeni savaşların yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Irak'ın Kuveyt'i işgalinin nedenlerini kapsamlı ve kronolojik bir şekilde ele almak çalışmanın amacını aşacaktır. Bunun yerine tarafların tehdit algılamaları ve güvenlik stratejileri üzerinden izledikleri politikaları ve bunların sonuçlarını analiz etmek ise daha yerinde olacaktır.

---

⁴⁷⁸ Rodney P. Carlisle - John S. Bowman, *Iraq War: Updated Edition*, New York: Facts On File, Inc., 2007, s. 32.

A. İran Savaşı Sonrasında Irak'ın Güvenlik Politikası

Irak, İran'la sekiz yıldan fazla süren savaşta çok büyük maliyetlere katlanmasına rağmen, savaş sonunda istediği amaçlara ulaşmaktan çok uzaktı. Savaş Irak'a 150,000'den fazla ölü, 400,000'den fazla yaralı ve ekonomik olarak da 452 milyon doların üstünde bir tutara bir mâl olmuş⁴⁷⁹ ve Irak savaş sırasında aldığı borçlar nedeniyle ekonomik açıdan Körfez ülkelerine bağımlı hale gelmişti. Bununla beraber, İran'dan algılanan tehdit tamamen ortadan kaldırılamamış ve hedeflenen bölgesel liderlik İran üzerinden gerçekleştirilememişti. Bütün bu olumsuz tabloya rağmen Bağdat yönetimi bölgesel liderlik hedefinden vazgeçmeyecek; ancak bunu farklı stratejiler üzerinden gerçekleştirmeye çalışacaktı. Bu bağlamda Kuveyt, Irak'ın güç maksimizasyonuna dayalı güvenlik politikasında önemli bir yer tutmaktaydı. Zira İran'ın aksine askeri kapasite olarak Irak karşısında oldukça zayıf durumda bulunan Kuveyt, Irak açısından kolayca üstün gelinecek ve Bağdat'ın bölgesel liderliğini pekiştirecek bir sıçrama tahtası olarak görülmekteydi. Şüphesiz Irak'ın Kuveyt'i işgaline neden olan çok sayıda etken bulunmaktadır. Ancak son sözü baştan söylemek gerekirse, hangi neden dile getirilirse getirilsin, Irak nihai aşamada bölgesel liderliğini gerçekleştirmek ve güvenlik açıklarına çözüm bulmak amacıyla yeni politikasını uygulamaya sokacaktır. Dolayısıyla **Irak'ın Kuveyt'e yönelik politikasında, daha önceki örneklerin aksine, bu ülkeden algıladığı tehditler değil; bölgesel liderliği gerçekleştirme amacı etkili olmuştur. Zira Singer'in formülasyonu doğrultusunda tehdidin tanımı düşünüldüğünde (tehdit = kapasite x niyet) Kuveyt'in Irak'a tehdit oluşturabilecek ne kapasitesi ne de niyeti bulunmaktaydı.**

1. Bağdat'ın Stratejik ve Ekonomik Açmazları

Irak'ın İran'la savaş sonrası dönemde izlediği güvenlik politikasında sahip olduğu stratejik ve ekonomik açmazların rolü büyüktür. Bu sıkıntılar, aynı zamanda Irak'ın Kuveyt politikasının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Stratejik sıkıntılardan başlamak gerekirse, sekiz yıllık savaş sonunda Irak'ın hâlâ Basra Körfezi'ne güvenli ve doğrudan bir çıkışı bulunmamaktayken; bölgede en fazla tehdit algıladığı İran, Körfezin doğu kıyısını bütünüyle kontrolünde bulundurmaktaydı.⁴⁸⁰ Bağdat'ın Körfeze tek çıkışı olan Umm Kasr ise İran sınırında bulunmakta ve her zaman tehdit altında görülmekteydi. Irak bu nedenle başta petrol olmak üzere deniz ticaretini Körfezde daha güvenli limanlar üzerinden gerçekleştirme

⁴⁷⁹ Mofid, op.cit., s. 127.

⁴⁸⁰ Ken Matthews, *The Gulf Conflict and International Relations*, London: Routledge, 1993, s. 43.

arayışındaydı.⁴⁸¹ Zira sadece petrol nakli için düşünüldüğünde, petrol boru hatlarının üretici devlet açısından sürekli olarak gelir getiren “güvenli” bir güzergah olmadığı, İran—Irak Savaşı’nda Suriye’nin petrol boru hattını kapatmasıyla anlaşılmıştı. Oysa Irak’ın stratejik açıdan güvenliğini sağlayacağı bir liman, kriz dönemlerinde de petrol naklinde kullanılabilirdi.⁴⁸²

Bu bağlamda Kuveyt’in kontrolünde bulunan Varba ve Bubiyan adaları, Irak açısından bu stratejik açığı gidermek için önemli görülmekteydi. Nitekim Irak Körfezde daha fazla kontrol sahibi olmasını sağlayacak bu adaların kendisine (kiraya) verilmesini 1970’lerden beri talep etmekteydi.⁴⁸³ Bu adaların 1980’lerin sonuna kadar yerleşime açılmamış olması, Irak’ın taleplerinde ısrarcı olmasının bir başka nedeniydi. Ancak Kuveyt, gerek İran-Irak savaşı öncesinde gerekse savaş sırasında ve sonrasında bu adaları Irak’a vermeye yanaşmamaktaydı.

Bunun yanı sıra Kuveyt’in sahip olduğu petrol rezervleri, Irak’ın stratejik açıdan bu ülkeye yönelik politikasını etkileyen önemli bir unsurdur. Zira Kuveyt’in Irak’ın kontrolü altına girmesi, sadece jeopolitik açıdan Irak’ı rahatlatmayacak; aynı zamanda Bağdat’ın bölgesel liderliği önündeki ekonomik engelleri bütünüyle kaldırabilecekti. Bu noktada Bağdat’ın Kuveyt üzerindeki tarihsel iddiaları, Irak’ın elini güçlendiren bir unsur olarak değerlendirilebilir. Nitekim Irak’ın aşağıda ele alınacak olan şantaj stratejisinin, Kuveyt’in işgaline dönüşmesi Bağdat’ın ilk girişimi olmasa da işgalin gerekçesi olarak dile getirilecekti.⁴⁸⁴

2. Irak’ın Devam Eden Silahlanma Faaliyetleri

Irak 1988 Yazında İran’la savaş sona ermesine rağmen bölgesel güç mücadelesi için silahlanma faaliyetlerini arttırmıştır. Irak’ın 1988-1991 yılları arasında yapmış olduğu savunma harcamaları ile aynı dönemdeki silah alımlarının savunma harcamalarına oranı göz önünde bulundurulduğunda ilk göze çarpan olgu, Irak’ın silah alımına harcadığı paranın savunma harcamalarına oranının giderek düştüğüdür.⁴⁸⁵ Ancak aynı dönemde Bağdat’ın savunma harcamaları, belirgin bir düşüş göstermemiştir. Aşağıdaki tabloyu esas alarak örneklendirmek

---

⁴⁸¹ Kostiner, op.cit., s. 79.

⁴⁸² William L. Cleveland - Martin Bunton, *A History of the Modern Middle East*, 4th Ed., Colorado: Westview Press, 2009, ss. 479-480.

⁴⁸³ Arı, *Geçmişten Günümüze*, op.cit., s. 563.

⁴⁸⁴ Irak’ın Kuveyt’i kendisine bağlama girişimlerinden ilki 1930’larda Kral Gazi tarafından ikincisi ise Monarşinin devrilmesinin ardından General Kasım tarafından denemiş; ancak bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Janice Gross Stein, “Deterrence and Compellence in the Gulf, 1990-91: A Failed or Impossible Task?”, *International Security*, Vol. 17, No. 2, Autumn 1992, s. 149; Beverley Milton-Edwards - Peter Hinchcliffe, *Conflicts in the Middle East since 1945*, New York: Routledge, 2001, ss. 97-98; Cleveland-Bunton, op.cit., s. 479.

⁴⁸⁵ Hoyt, op.cit., s. 130.

gerekirse Irak savaşın bittiği yıl olan 1988’de GSYİH’nın yüzde 40.2’sini savunma harcamalarına ayırmaktayken, bu harcamaların yüzde 39’unu silah ithali için kullanmıştı. Savaştan bir yıl sonra 1989’da yaptığı savunma harcamalarının GSYİH’na oranı yüzde 32’ye düşen Irak aynı dönemde silah alımı için savunma harcamalarının yüzde 20.9’unu ayırmıştı. 1990’da savunma harcamalarını hem nispi hem reel olarak arttıran Bağdat yönetimi, GSYİH’nın yüzde 48’i gibi büyük bir oranını savunma harcamalarına ayırırken, silah alımlarına ayırdığı miktarı aynı ölçüde arttırmamıştı. **Buradan hareketle, Irak’ın savunma harcamalarına ilişkin iki sonuç göze çarpmaktadır. İlk olarak Irak savaş sonrası dönemde de savunma harcamalarını etkili bir şekilde devam ettirmiştir. Özellikle 1990 ve 1991 yıllarında savunma harcamalarının GSYİH’na oranı bağlamında meydana gelen artışlar, Bağdat’ın bölgesel liderlik için askeri kapasiteyi önemli bir araç olarak gördüğünü göstermektedir. İkinci olarak, Irak her ne kadar savunma harcamalarını arttırsa da askeri kapasitesini geliştirmek için sadece silah alımlarını yeterli görmemiş ve yerli üretim yöntemine ağırlık vermeye başlamıştır.**

Tablo-25: Irak’ın Savunma Harcamaları ve Silah Alımları (1987-1991)

Yıl	Savunma Harcamaları (milyar dolar)	Savunma Harcamalarının GSYİH’a Oranı (yüzde)	Silah Alımları (milyar dolar)	Silah Alımlarının Savunma Harcamalarına Oranı (yüzde)
1987	13.930	43.1	5.900	42.3
1988	13.740	40.2	5.400	39.0
1989	11.020	32.0	2.300	20.9
1990	11.890	48.0	2.800	23.6
1991	9.459	74.9	0	0

Kaynak: Hoyt, op.cit., s. 130.

Irak’ın İran’la savaş sonrası dönemde yapmış olduğu silahlanma girişimlerine ilişkin belirtilmesi gereken bir başka husus da Irak’ın hâlihazırda zaten iyi bir askeri kapasiteye sahip olduğudur. Hatırlanacağı üzere Mısır ve Suriye’nin 1950’li, 1960’lı ve 1970’li yıllarda yaşadıkları savaşlar, bu ülkelerin askeri kapasitelerinin büyük ölçüde tahrip edilmesiyle sonuçlanmakta ve her savaş sonrası dönemde yapılan silahlanma girişimleri, öncelikle ülkelerin askeri kapasitelerinin eski düzeylerine getirmeyi, sonrasındaysa bu düzeyi aşmayı amaçlamaktaydı. Oysa aynı durum, Irak için geçerli değildi. Zira Irak **1979’da savaş başlamadan önce 190,000 kişilik bir orduya ve 1,900 tank, 340 civarında savaş uçağı ve 1,500 zırhlı araca sahipti. Oysa savaşın sona erdiği 1988’e gelindiğinde her ne kadar kapasitesi yıpransa da Irak’ın bir milyon kişilik bir ordusu, 6,000’in üzerinde tankı, 500**

civarında savaş uçağı ve 4,000 zırhlı aracı bulunmaktaydı.⁴⁸⁶ Dolayısıyla Irak savaş sonrasında yaptığı savunma harcamalarıyla askeri kapasitesini bu oranların üstüne çıkarmayı amaçlamaktaydı. Bu noktada ABD Dışişleri Bakanı James Baker'ın Irak'ın 1990'daki askeri kapasitesine ilişkin gözlemi ilginçtir⁴⁸⁷: “*Irak dünyanın en büyük dördüncü ordusu olarak sıradan bir askeri güç değildir...(Irak) İngiltere ve Fransa'nın toplamından daha fazla tanka sahiptir. Almanya'dan, Fransa'dan veya İngiltere'den daha fazla savaş uçağına sahiptir.*”

Irak'ın yeni dönemde askeri kapasitesini güçlendirmek için yerli üretime ağırlık vermesi, büyük ölçüde savaş sırasında silah tedarik süreçlerinde yaşanan sıkıntıyla ilgiliydi. **Bölgesel bir güç olmanın yolunun kendi silah kapasitesini geliştirmekten geçtiğini düşünen Bağdat yönetimi, bu sayede dışarıya olan silah bağımlılığından da kurtulmayı amaçlamaktaydı.** Buradan hareketle İran-Irak Savaşı'nın bittiği 1988'de yeni örgütlenmelere gidilmiş ve daha önce Ağır Sanayi Bakanlığı'na bağlı olan savunma sanayi, buradan ayrılarak Sanayi ve Askeri Sanayileşme Bakanlığı adı altında yeni bir bakanlık haline getirilmiştir. Başına Saddam Hüseyin'in damadı Hüseyin Kamil'in getirildiği Bakanlık, basit montaj ve modifikasyon çalışmalarından kitle imha silahı geliştirme programlarına kadar birçok alandaki faaliyetleri koordine etmeye başlamıştır.⁴⁸⁸ 1989'da Bağdat'taki Silah Fuarı'nda sergilenen balistik füzeler, Irak'ın yerli üretim çalışmalarına örnek teşkil etmektedir. Sergilenen füzeler arasında 150 km menzile sahip Kassir füzesi, 25 km menzilli el Raşid füzesi, 110 km menzilli Nisan füzesi bulunmaktaydı.⁴⁸⁹ Ayrıca 1989 Aralığında geliştirilen ve 2,000 km menzile sahip olduğu ifade edilen el Abid ve Temmuz-I füzeleri, Bağdat'ın füze envanteri açısından en uzun menzilli füzelerdi. Irak, bu füzelerin savaş başlıklarını hafifleterek menzillerini arttırmayı başarmış ve bu füzeleri gerektiğinde uzun erimli kimyasal saldırılar için kullanmak için tasarlamıştı.⁴⁹⁰

Toparlamak gerekirse silah ticareti, Irak'ın İran-Irak Savaşı'ndan Kuveyt'in işgaline kadar yaptığı silahlanmada daha az kullanılan bir yöntem olmuştur. Bağdat'ın bu dönemde silah alımı yaptığı ülkeler Sovyetler Birliği, Fransa, Çekoslovakya ve Brezilya'ydı. Irak bunun haricinde özellikle balistik füze geliştirme programı için Mısır'dan ikinci el askeri teçhizat ve

⁴⁸⁶ Arshin Adib-Moghaddam, *The International Politics of the Persian Gulf: A Cultural Genealogy*, Oxon: Routledge, 2006, s. 57.

⁴⁸⁷ Sadowski, op.cit., s. 1.

⁴⁸⁸ Hoyt, op.cit., ss. 131-132.

⁴⁸⁹ Ibid., s. 134.

⁴⁹⁰ Hippler, op.cit., s. 29.

silah da almaktaydı.⁴⁹¹ 1990'daki savunma bütçesi GSYİH'nin neredeyse yarısı kadar olan Irak, yaşadığı ekonomik sıkıntılara rağmen silahlanmaya pay ayırmaktan vazgeçmemekteydi. Zira Irak'a göre bölgesel liderlik hedefini gerçekleştirmenin yolu, askeri kapasite olarak bölgede en güçlü ülke olmaktan geçmekteydi. Bu nedenle 1990'ların ortasında ithalat için sadece üç aylık nakit rezervi kalan ve enflasyonist baskılar altında olan Irak, buna rağmen askeri kapasitesini güçlendirmeye çalışmaktaydı.⁴⁹²

Irak'ın askeri kapasitesinde düzenli ordudan ziyade İran-İrak Savaşı sırasında oynadığı etkin rol nedeniyle sayısı ve fonksiyonu giderek artan Cumhuriyet Muhafızlarına da değinmek gerekir. Zira İran-İrak Savaşı'nın başında tek bir taburdan oluşan Cumhuriyet Muhafızları 1986'da yedi tugaya, 1987'de ise altı tümen komutanlığı altında 28 tugaya çıkarılmıştır.⁴⁹³ 1990'a gelindiğinde ise Cumhuriyet Muhafızlarının 12 tümen komutanlığına çıkarıldığı görülmektedir. Irak'ın sahip olduğu sofistike silah envanterlerini elinde bulunduran Cumhuriyet Muhafızları, Kuveyt işgali öncesinde 16,000 civarında SAM'a sahipti. Hava kuvvetleri açısından o dönemde dünyanın altıncı büyük hava gücü olan Irak, İran'la savaş esnasında ve savaş sonrasında sahip olduğu uçak sayısının yanı sıra havadan havaya ve havadan karaya füzeler tedarik ederek hava gücünü kuvvetlendirmişti.⁴⁹⁴ Ancak sahip olduğu kimyasal silah stoku, savaş sonrasında yapılan geliştirme çalışmalarıyla birlikte Irak'ın en önemli caydırıcı gücü olmaya devam edecektir.

B. Şantaj Stratejisinde Başarısızlık ve İşgal Stratejisine Geçiş

Kuveyt'in Irak tarafından işgali, bölgede saldırgan politikalar izleyerek bölgesel güvenliği tehdit eden Saddam Hüseyin'e bağlı maceracı bir girişim olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla işgal süreci doğrudan Saddam Hüseyin'le ilişkilendirilmekte ve arka plandaki diğer faktörler göz ardı edilmektedir. Süreçte Saddam Hüseyin'in kişisel özelliklerinin etkisi olduğu yadsınamaz bir gerçektir.⁴⁹⁵ Bununla beraber, çalışmada **Irak'ın Kuveyt'i işgal süreci farklı bir perspektiften ele alınarak Irak'ın ofansif realist bir stratejisi olarak değerlendirilmektedir. Diğer bir deyişle, Irak'ın Kuveyt'e yönelik uyguladığı strateji**

⁴⁹¹ Ibid.

⁴⁹² Hoyt, op.cit., s. 139.

⁴⁹³ Ferhat Pirinççi, "Saddam Dönemi İstihbarat ve Güvenlik Örgütlerinin Irak'taki Sünni Direnişe Etkisi", *Avrasya Dosyası: Terör*, 2006, Cilt. 12, Sayı 3, s. 195.

⁴⁹⁴ Alastair Finlan, *Essential Histories: The Gulf War 1991*, Oxford: Osprey Pub., 2003, ss. 18-20.

⁴⁹⁵ Saddam Hüseyin'in Irak politikasındaki etkisine yönelik bkz. Ayhan-Pirinççi, passim.

başarılı olsaydı, en azından o dönemde Kuveyt'in işgali gerçekleşmeyebilirdi. Dolayısıyla işgale giden süreçte Kuveyt'in oynadığı rol de önemlidir.

Bu bağlamda Bağdat yönetimi, İran-İrak Savaşı'nın ardından bölgesel liderlik amacından vazgeçmemiş; aksine bu amacı gerçekleştirmek için arayışlar içinde bulunmuştur. Ancak yeni dönemde Irak'ın sahip olduğu açmazlar, bölgesel liderlik hedefinin önündeki önemli engellerdi. Bu bağlamda Irak bu açmazları aşmak için Kuveyt'e yönelik farklı bir politika izlemeye başlamıştır. Irak bu politikasında önce büyük ölçüde Mearsheimer'in güç elde etme stratejilerinden şantaj yöntemini denemiş; ancak bunda başarısız olunca savaş stratejisine geçerek açmazlarını tamamen ortadan kaldırmak istemiştir. Irak'ın bu strateji değişikliğinde Bağdat'ın durumu farklı yorumlamasının dışında Kuveyt'in de rolü bulunmaktadır. Zira Kuveyt, Irak'la arasında bulunan kapasite farklılığına rağmen, Bağdat'ın uyarılarını göz ardı etmiş ve krizin işgalle sonuçlanmasını tetiklemiştir.

1. Irak'ın Şantaj Stratejisi

İrak bir yandan silahlanma faaliyetlerini sürdürürken, diğer yandan içinde bulunduğu ekonomik açmazdan kurtulmak için çözümler aramaktaydı. Zira Irak'ın amaçları önünde bir engel niteliğinde bulunan ekonomik durum, 1990'a geldiğine oldukça kötüleşmişti. Ancak Bağdat yönetiminin ekonomik darboğazı aşmak için hemen işgale yönelmediğini belirtmek gerekir. Irak, önce farklı yollardan güç elde etme politikasını devreye sokmuştur. Irak'ın 1990 Şubatında Amman'da toplanan Arap İşbirliği Konseyi'nde dile getirdiği talepler, büyük ölçüde bu durumla ilgiliydi. Irak yönetimi bu toplantıda ilk kez ülkenin savaş döneminden kaynaklanan dış borçlarının askıya alınmasını ve bulunduğu ekonomik krizden çıkmak için ekonomik yardım yapılmasını talep etmiştir. Bağdat bunun yanı sıra petrol fiyatlarındaki düşüşün durdurulması için üretimin sınırlandırılmasını talep etmiştir.⁴⁹⁶ Şüphesiz bu tekliflerin muhatabı Arap İşbirliği Konseyi üyelerinden ziyade, savaş sırasında Irak'a borç vererek savaşı sürdürmesini sağlayan Körfez ülkeleriydi. Ancak bunlardan özellikle Kuveyt ve BAE, savaş dönemi borçlarının silinmesine karşı çıkmakta ve Irak'a kapsamlı ekonomik yardım yapmak yerine sadece küçük çapta bağışlar yapmayı teklif etmekteydi.

Kuveyt üzerinde yoğunlaşan Irak, taleplerini bu kez Arap Birliği'nde dile getirmiştir. Dışişleri Bakanı Tarık Aziz'in 1990 Temmuzunda Kuveyt'e ve Arap Birliği Genel Sekreteri'ne verdiği rapora göre Körfez ülkelerinin 1981-1990 yılları arasında yapmış olduğu aşırı petrol

---

⁴⁹⁶ Ibid., s. 25.

üretimi petrolün varil fiyatının düşmesine neden olmuş ve Irak bu dönemde 90 milyar dolarlık bir zarara uğramıştı. Irak'ın diğer Arap ülkelerini savunmak için İran'la savaşa girdiğini belirten rapor, bu nedenle savaş esnasında Irak'a verilen borçların silinmesini istemekteydi.⁴⁹⁷ Ayrıca spesifik olarak Kuveyt'in, Irak'a ait olduğu iddia edilen tartışmalı el Rumeyla bölgesinde petrol üretiminde bulunarak Irak'ı 2.4 milyar dolarlık zarara uğrattığı belirtilmekteydi.⁴⁹⁸ Bu nedenle Irak hem Kuveyt'le tartışmalı sınır bölgesini yeniden düzenlemeyi istemekte hem de Kuveyt'in “çalmış” olduğu petrol nedeniyle kendisine tazminat ödemesini istemekteydi.

Irak'ın genel olarak Körfez ülkelerine özelde ise Kuveyt'e yönelik taleplerinden, “Saddam'ın doğrudan Kuveyt'i işgal etmeyi amaçladığı” anlamı çıkarılmamalıdır. Irak her ne kadar sorunu çözmek için gerekirse askeri yöntemleri kullanacağını belirtse de ilk aşamada şantaj yoluyla güç elde etmeye çalıştığı açıktı. Nitekim Irak'ın beklentisi, bu uyarılar sayesinde Körfez ülkelerinin petrol üretimlerini OPEC kotalarına indirerek petrolün varil fiyatının yükselmesi ve böylece elde edeceği gelirlerle silahlanmanın getirdiği ekonomik yükü hafifletmektir. İran'la süren sekiz yıllık savaş sonunda her ne kadar kesin bir askeri başarı elde edemese de Irak kendisini Arap toplumunun lideri olarak görmekte ve özellikle küçük Körfez ülkelerini İran tehdidine karşı savunduğu için bu ülkelerin kendisine –deyim yerindeyse– diyet ödemesi gerektiğini düşünmekteydi. Şüphesiz bu diyetin ilk aşamasını da verilen dış borçların silinmesi oluşturmaktaydı.⁴⁹⁹

Bu arada Bağdat'ın Kuveyt'e yönelik taleplerini dile getirmesinin ardından bir dizi arabuluculuk girişimi başlatılmıştı.⁵⁰⁰ Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in bu bağlamda Saddam'la 24 Temmuz 1990'da Bağdat'ta yapmış olduğu görüşme, Irak'ın aslında doğrudan işgali düşünmediğini göstermesi açısından önemlidir. Görüşmede Saddam, Mübarek'e “*Irak ile Kuveyt arasındaki müzakereler sürdüğü müddetçe, güç kullanmayacağım. Olası bütün müzakere yollarını tüketmedikçe askeri güçle müdahale etmeyeceğim*” şeklinde konuşarak, aslında niyetinin Kuveyt üzerinde baskı oluşturarak kazanımlar elde etmek olduğunu göstermekteydi.⁵⁰¹ Bu görüşmeden bir gün sonra 25 Temmuz'da Amerikan Büyükelçisi April Glaspie'nin Saddam'la yaptığı görüşme sonunda da müzakereler sona ermeden Irak'ın Kuveyt'i işgale yönelik herhangi bir girişimde bulunmayacağı beklenmekteydi.⁵⁰² Irak'ın gerilimin ortaya çıkması aşamasından işgalin gerçekleştiği döneme kadar Kuveyt'i herhangi bir işgal niyeti

⁴⁹⁷ Tibi, op.cit., s. 168.

⁴⁹⁸ Cleveland-Bunton, loc.cit.

⁴⁹⁹ Kostiner, op.cit., ss. 78-79.

⁵⁰⁰ Bu arabuluculuk girişimleri için bkz. Ibid., ss. 93-107; Donald A. Schmidt, *The Folly of War: American Foreign Policy, 1898-2005*, New York: Algora Publishing, 2005, s. 300.

⁵⁰¹ Modhaddam, op.cit., s. 54.

⁵⁰² Stein, op.cit., ss. 152-153

olmadığı, Tarık Aziz tarafından da dile getirilmekteydi. Aziz'e göre "*Saddam Hüseyin işgal kararını bütün müzakereler başarısızlığa uğradıktan sonra 1 Ağustos'ta almış*" ve bunu 2 Ağustos'ta uygulamıştı.⁵⁰³

Toparlamak gerekirse, Irak bölgesel liderliği gerçekleştirmek için yaşadığı stratejik ve ekonomik açmazları aşmak zorundaydı. Irak'ın bu açmazları aşması için de bölgede yararlanılabilecek en uygun ülke Kuveyt'ti. Sınır konusu, adaların kiralanmak istenmesi gibi geri planı da bulunan konularda Kuveyt'ten taleplerde bulunan Saddam yönetimi, Kuveyt'in bu talepleri kabul etmesi halinde, ülkesinin ekonomik olarak kısa sürede toparlanacağını ve stratejik olarak da avantajlı duruma geçeceğini düşünmekteydi. Ancak aşağıda değinileceği gibi Kuveyt'in şantajlara boyun eğmemesi, Irak'ın strateji değiştirmesine ve Kuveyt' işgal etmesine neden olmuştur. Bu bağlamda vurgulanması gereken, Irak'ın aslında Kuveyt'i doğrudan işgal etme gibi bir niyeti olmadığı ve taleplerinin karşılanması durumunda farklı gelişmelerin yaşanabileceğidir.⁵⁰⁴ Bununla beraber son olarak 31 Temmuz 1990'da Cidde'de Suudi Arabistan ve Mısır'ın öncülüğünde yapılan müzakerede Kuveyt'in istenen tavizleri vermeyeceğinin anlaşılması üzerine şantaj stratejisinden vazgeçilerek savaş yoluna başvurulmuştur.⁵⁰⁵

2. Asimetrik Kapasitedeki Kuveyt'in Tehdit Algılaması

1899-1961 yılları arasında İngiliz himayesinde bulunan Kuveyt, bağımsızlığını kazandıktan sonra zaman zaman Irak'ın toprak talepleriyle karşılaşmış ve 1990'lara kadar Irak'la herhangi bir sınır anlaşması yapmamıştı. Her ne kadar petrol fiyatlarının artışından sonra silahlanma girişimlerini arttırsa da askeri kapasite açısından Irak'la Kuveyt'i karşılaştırmak anlamlı değildir. Zira 1990'da 1.5 milyondan az yerli nüfusu ve 18,000 km²'den az bir toprağı bulunan Kuveyt'in yaklaşık 9,000 kişilik bir ordusu bulunmaktayken; Irak'ın 20 milyonluk nüfusu, 438,000km'den fazla toprağı ve yaklaşık bir milyon kişiden oluşan ordusu bulunmaktaydı.⁵⁰⁶ Petrol rezervleri bakımından Kuveyt ile Irak hemen hemen aynı düzeydeydi. İki ülke arasındaki tarihsel sorunlar karşılaştırmalı askeri kapasitelerle beraber düşünüldüğünde Kuveyt'in Irak'tan tehdit algılaması için birçok sebep mevcuttu.

---

⁵⁰³ Ibid., s. 155.

⁵⁰⁴ Tibi, op.cit., s. 178.

⁵⁰⁵ Kostiner, op.cit., ss. 91-92.

⁵⁰⁶ Sadowski, op.cit., s. 53.

İki ülke arasındaki asimetrik güç dengesine rağmen Irak'ın Kuveyt'e yönelik taleplerinin yüksek sesle gündeme gelmeye başladığı 1990'ın başlarında, Kuveyt'in Irak'a yönelik tutumu beklenenden farklı olmuştur. Zira Kuveyt her ne kadar Irak'tan tehdit algılasa da bu tehditleri gerek Arap ülkeleri arasındaki bölgesel işbirliği gerekse ekonomik yardım yoluyla dengeleyebileceğini düşünmekteydi. Bu noktada İran-Irak Savaşı'nda Irak'a parasal anlamda büyük katkı sağlayan Kuveyt, savaş sonrası dönemde de farklı ekonomik yöntemlerle Irak tehdidini dengelemeye çalışmıştı. Örneğin Irak'ın Varba ve Bubiyan adalarının kiralanmasını talep ettiği 1988-1989 döneminde Kuveyt bu teklifi ancak kapsamlı bir sınır anlaşması yapılması halinde kabul edebileceğini aksi takdirde buna sıcak bakmadığını belirtmiştir. Ancak aynı zamanda Bağdat'ın tepkisini daha fazla çekmemek için hem düşük miktarlarda da olsa Irak'a ekonomik yardım yapmaya devam etmiş hem de Irak'ın kalkınma projelerine yönelik destek vermiştir.⁵⁰⁷ Dolayısıyla Kuveyt bu dönemde Irak'tan algıladığı tehdidi, sorunları erteleme ve ekonomik yardım kozunu oynayarak dengelemeye çalışmıştır.

Saddam yönetiminin Kuveyt'e yönelik şikâyetleri ve önceki taleplerinden farklı olarak hem borçlarının silinmesi hem de Kuveyt'ten tazminat istemesi karşısında Kuveyt'in tutumu, bu taleplere mutlak bir cevap vermek yerine kısmi girişimlerde bulunmak ve sorunu müzakere sürecine sokarak çözmeye çalışmak olmuştur. Buna örnek olarak Irak'ın petrol üretimini arttırarak fiyatların düşmesine neden olduğu iddiası karşısında Kuveyt 1990 Mayıs'ında petrol üretimini günde 200,000 varil kısma kararı almıştır. Ancak aynı zamanda OPEC'in kota sisteminden bütünüyle vazgeçilmesine yönelik bir politika izleyeceğini açıklamıştır. Bu bağlamda **Kuveyt'in soruna bakışı, Irak'ın kendisinden para kopartmak için gerginliği tırmandırdığı ve tehditlerde bulunduğu şeklindeki. Kuveytli karar vericiler “Irak en kötü ihtimalle tartışmalı sınır bölgesi olan Rumeyla'ya veya Varba ve Bubiyan adalarına asker gönderebilir ancak kapsamlı bir işgali gerçekleştirmez” şeklinde düşünmekteydi.**⁵⁰⁸

Irak'ın taleplerini ve gerekirse askeri güç kullanma tehdidini hayati derecede bir tehdit olarak algılamayan Kuveyt'in bu tutumunun nedeni, üç noktada özetlenebilir. İlk olarak Kuveyt, Irak'ın yaşadığı ekonomik zorlukların farkındaydı ve ekonomik olarak incinebilir durumda olan Irak'ın en önemli finansörlerinden biri olan Kuveyt'e karşı bir saldırıya girişmeyeceğini düşünmekteydi. Bu bağlamda Irak'ın krizi tırmandırması sürecinde sürekli olarak İran-Irak

---

⁵⁰⁷ Kostiner, op.cit., ss. 89-90.

⁵⁰⁸ Ibid., s. 90-91.

Savaşı'nda vermiş olduğu ekonomik yardımlara atıfta bulunmakta ve böylece gelecekte yapabileceği yardımlara işaret ederek süreçte Irak üzerinde baskı oluşturmaya çalışmaktaydı.⁵⁰⁹

İkinci olarak Kuveyt, Irak'la olan gerilimin bir çatışmaya varmadan Arap ülkelerinin arabuluculuğuyla müzakerelere dönüşeceğini ve müzakerelerde daha az ödün vererek Irak tehdidini dengeleyebileceğini düşünmekteydi. Bu noktada Arap ülkelerinin devreye girerek sorunu müzakere yoluyla çözülmesini sağlayacaklarını düşünmekteydi. Bu nedenle Irak'tan gelen resmi talepler üzerine Arap Birliği'ne başvuran Kuveyt, Suudi Arabistan ve bölge politikalarına tekrar entegre olan Mısır'ın başlattığı arabuluculuğa güvenmekteydi.⁵¹⁰

Üçüncü olarak Kuveyt, Irak'ın askeri güç kullanma söyleminin gerçekçi olmayacağını çünkü büyük güçlerin, özellikle de ABD'nin böylesi bir girişimi caydıracağını düşünmekteydi. Bu bağlamda her ne kadar Kuveyt ile ABD arasında resmi bir savunma anlaşması olmasa da ABD'nin -İran-İrak Savaşı esnasında Kuveyt tankerlerine Amerikan bayrağı çekerek saldırılardan korumaya çalışması örneğinde olduğu gibi- petrol rezervleri nedeniyle Kuveyt'in yanında olacağını düşünmekteydi. Nitekim dönemin Kuveyt İçişleri Bakanı Şeyh Salim el Sabah, "Irak'la kriz başladığından beri ABD'ye güvenebileceğimizi biliyorduk...(ABD) asla açık bir taahhütte bulunmadı ama bu (aradaki ilişki) evliliğe benziyor. Bazen eşinize 'Seni seviyorum' demezsiniz ancak ilişkinizin bunu kapsadığını bilirsiniz." diyerek işgalden önce de Amerikan desteğine güvendiklerini ifade etmekteydi.⁵¹¹ Bu noktada bazı Arap ülkeleri, Kuveyt'in bu tutumunun da işgalin yaşanmasında etkili olduğunu belirterek Kuveyt'in süreçteki rolüne dikkat çekmektedir. Örneğin Suudi Kralı Fahd, "bütün suç Kuveyt'in...(Irak'ın işgaline) kendileri sebep oldular" demekleyen; Ürdün Kralı Hüseyin, ABD'nin Kuveyt'in ödün vermesini sağlaması için "ABD'nin Kuveyt'e kalkan olması" halinde çatışmaların yaşanabileceği şeklinde uyarılarda bulunmaktaydı.⁵¹²

C. Kuveyt'in İşgalinin Askeri ve Siyasal Sonuçları

Irak 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'e girmiş ve birkaç saat süren küçük çaplı direnişlerin ardından 140,000 asker ve 1,800 tanktan oluşan gücüyle kısa sürede bütün ülkeyi işgal etmiştir. İşgalin tamamlanmasının hemen ardından Kuveytli Albay Hüseyin Ali'yi kurdurduğu "Geçici Özgür Kuveyt Hükümeti"nin başına atayan Saddam, 8 Ağustos'ta Kuveyt'i kendi topraklarına

⁵⁰⁹ Fred Halliday, "The Gulf War and Its Aftermath: First Reflections", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 67, No. 2, April 1991, s. 227.

⁵¹⁰ Finlan, op.cit., s. 25.

⁵¹¹ Stein, op.cit., s. 157.

⁵¹² Schmidt, op.cit., ss. 301-302.

kattığını ve 19. ili olduğunu ilan ederek Kuveyt'in başına General Hasan el Mecid'i vali olarak atamıştır. Ancak Irak'ın bu adımı bölgesel ve küresel düzeyde büyük yankı uyandırmış ve tepkilere rağmen Irak geri adım atmamıştır. Bunun üzerine 17 Ocak 1991'de başlayan müdahaleyle etkileri günümüze kadar sürecek olan bir süreç başlamıştır.⁵¹³

Uluslararası sistemin dönüşüm içinde olduğu bir dönemde gerçekleşen bu işgal, gerek Orta Doğu gerekse uluslararası politika açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Zira bölgesel olarak düşünüldüğünde daha önce Arap ülkeleri arasında rekabet ve çatışmalar yaşansa da o ana kadar hiçbir Arap ülkesi bir diğerini tamamen işgal etmemişti. Ancak bundan da önemlisi daha önce hiç bu kadar fazla Arap devleti, bir Arap devletine saldırılması için koalisyonla katılmamıştı. Nitekim Irak'ın Kuveyt'i işgalinin ardından Irak'a müdahale etmek için oluşturulan BM çerçevesinde ve ABD öncülüğündeki uluslararası koalisyonla destek veren ülkelere 10'u Arap ülkesiydi.⁵¹⁴ Bu noktada Irak karşıtı koalisyonla destek veren ülkelerin çoğunun daha iki-üç yıl öncesine kadar İran karşısında Irak'ı desteklemeleri, işi daha ironik hale getirmekteydi. Ayrıca Irak'ın kısa bir süre öncesine kadar yakın siyasi ve askeri bir ilişki içinde bulunduğu Sovyetler Birliği'nin de Irak'a müdahale karşısında sessiz kalması; hatta müdahale kararını desteklemesi de ilginçti.

Irak'ın Kuveyt'i işgalinin tanınması, bölgesel ve küresel güvenlik yapılanmasının mutlak bir şekilde Bağdat lehine değişeceği bir sürecin başlamasına neden olacaktı. Zira Irak kendince stratejik açığını kapatacak ve ekonomik sıkıntılarının da üstesinden gelecekti. Ancak Kuveyt'in Irak'a katılmasıyla beraber Bağdat, aynı zamanda dünya petrol piyasasında oldukça belirleyici bir aktör haline gelecekti. Petrol rezervleri açısından o dönemde dünyanın ikinci büyük rezervlerine sahip olan Irak'ın, Kuveyt'teki rezervleri kendisine katması, dünya petrol piyasasının yaklaşık yüzde 20'sinin Bağdat'ın kontrolüne girmesi anlamına gelmekteydi.⁵¹⁵ Bu durum ise o dönemde petrolünün önemli bir kısmını bölgeden karşılayan ABD ve Avrupa ülkelerinin Irak'a bağımlı hale gelmeleri demektir. Ayrıca, kazanacağı ekonomik gücü askeri kapasiteye dönüştürmesi, askeri kapasitesi o dönemde dünyanın dördüncüsü olan Irak'ın önlenemez yükselişini beraberinde getirebilecekti. Bu durumda Suudi Arabistan ve Körfezdeki diğer devletler başta olmak üzere, bölgedeki hiçbir ülke Irak karşısında kendisini güvenli hissedemezdi. Ancak işgale karşı yapılan müdahale, Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte düşünüldüğünde bölgesel ve küresel güvenlik yapılanmasında ciddi değişikliklere sebep olmuştur. Bu noktada işgalden sonra etkileri günümüze kadar devam eden süreci kapsamlı bir

---

⁵¹³ Moghaddam, op.cit., s. 54.

⁵¹⁴ Edwards – Hinchcliffe, op.cit., s. 95.

⁵¹⁵ Ibid., s. 100; Finlan, op.cit., s. 29.

şekilde tartışmak, çalışmanın hem dönem sınırını hem de amacını aşmak anlamına gelmektedir. Bu nedenle aşağıda Irak'ın Kuveyt'i işgalinin yarattığı bölgesel tehdit algılamaları ve işgal sürecindeki müdahalenin kısa vadeli sonuçları tartışılacaktır.

1. İşgalin Yeniden Şekillendirdiği Küresel ve Bölgesel Tehdit Algılamaları

Irak'ın Kuveyt'i işgali 1980'lerde var olan tehdit algılamalarının birdenbire değişmesine ve bölge ülkelerinin farklı tarafların yanında yer almasına neden olmuştur. Artık bölgesel tehdit algılamalarında sekiz yıllık savaştan yıpranarak çıkan İran'ın yerini Irak almaya başlamıştır. Küresel düzeyde ele alındığında ise değişmekte olan sistemin bölgesel yansımaları, Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle beraber ortaya çıkmıştır. Irak'ın Kuveyt'i işgali sonucunda oluşan dengelere, uluslararası sistem açısından bakıldığında öncelikle belirtilmesi gereken nokta, büyük güçlerin ve silah tedarikçilerinin Soğuk Savaş döneminde Orta Doğu'da çıkan krizlerde sergiledikleri geleneksel tutum ve pozisyonlarını terk etmiş olduğudur. Nitekim bu gelişmeler Soğuk Savaşın sistemik etkilerinin iyiden iyiye hissedildiği 1960'lı veya 1970'li yıllarda yaşansaydı, büyük ihtimalle ABD ile doğrudan karşı karşıya kalmak istemeyen Sovyetler Birliği, Bağdat yönetiminin Kuveyt'i işgal etmesine engel olurdu. Çünkü Irak'ın bu adımı, Sovyetlerin bölgedeki nüfuz alanını genişletmek için yaptığı bir hamle olarak değerlendirilirdi. Sovyetlerin Irak'ın işgal eylemini engelleyememesi durumundaysa, Irak'ın durumdan bu denli zararlı çıkmaması için sorun diplomatik yollarla ve Sovyet prestijine gölge düşürmeden çözülmeye çalışılırdı. Ancak işgalin, Avrupa'daki Soğuk Savaş sembollerinin ortadan kalkmaya başladığı ve Sovyetler Birliği'nin şeffaflık ve yeniden yapılanma politikasının uygulanmaya başladığı bir dönemde gerçekleşmesi, Moskova'nın kriz karşısında farklı davranmasına neden olmuştur. Zira yeni Sovyet politikası ABD ile rekabeti artırmayı değil; işbirliğini geliştirmeyi amaçlamaktaydı. Bu bağlamda Batı ülkelerinin ekonomik yardımlarına ihtiyaç duyan Moskova yönetimi, özellikle BM Güvenlik Konseyi'nde ABD ile beraber hareket etmeye başlamıştı.⁵¹⁶ Dolayısıyla Soğuk Savaşın sona ermekte oluşu, BM tarihinde ilk kez iki süper gücün bir ülkeye müdahale düzenlenmesi için birlikte oy kullanmasına neden olmuştur.

Irak'ın Kuveyt'e karşı şantaj stratejisinden işgale geçmesi, bölgesel tehdit algılamalarında önemli değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Kuveyt Emirinin işgalin başlamasıyla beraber kaçıp sığındığı Suudi Arabistan, işgal nedeniyle Irak'tan en fazla tehdit algılayan ülkelerin başında gelmektedir. Her ne kadar Saddam Hüseyin, işgalin

⁵¹⁶ Saddam'ın işgali gerçekleştirdiği gün ABD Dışişleri Bakanının Moskova'da Sovyet Dışişleri Bakanı ile görüşüyor olması da Irak karşıtı Sovyet tepkisinin hızlı bir şekilde gelişmesinde etkili olduğu iddia edilmektedir. Bkz. Ken Matthews, *The Gulf Conflict and International Relations*, New York: Routledge, 1993, ss. 52-53.

ardından 4 Ağustos'ta Suudi Kralı Fahd'la yaptığı görüşmede Suudi topraklarına saldırmayacağına yönelik garanti verse de Riyad yönetiminin bu söze güvenmesi oldukça zordu.⁵¹⁷ İşgal öncesi arabuluculuk girişimlerinde başı çeken ve Camp David'in ardından uğradığı izolasyondan 1989'da çıkan Mısır ise bölgesel liderlik için potansiyel rakibi olan Irak'ın bu işgalini kabul etmesi halinde güç dengesi açısından Bağdat'ın açık bir fark yaratacağını düşünmekteydi.⁵¹⁸ Aynı durum, Suriye için de geçerliydi. Nitekim Irak gibi Sovyetlerle iyi ilişkiler içinde bulunan ve Baas yönetimin iş başında bulunduğu Suriye, Irak ile ideolojik bir çekişme içindeydi. Şam'ın nispi kapasite açısından Irak'tan daha düşük düzeyde bulunması, Şam'ı Bağdat karşısında daha incinebilir (vulnerable) kılmaktaydı. Suriye bu nedenle İran-Irak Savaşı'nda Bağdat'ın yerine Tahran'ın yanında yer almıştı. Saddam'ın bu işgalinin uluslararası alanda kabul görmesi, Suriye'nin zaten yıllardır algıladığı İsrail tehdidine bir de Irak'ı eklemesi anlamına gelmekteydi. Zira Kuveyt'i içine alan bir Irak sadece petrol zengini Suudi Arabistan veya Körfez ülkeleri için değil aynı zamanda Akdeniz'e çıkış anlamına gelen Suriye için de büyük ve önlenemez bir tehdit haline gelecekti. Bu nedenle geçmişte her ne kadar iyi ilişkilere sahip olmasa da Suriye Kuveyt'in işgalini kabul etmeyen ülkeler grubunda yer almıştır.⁵¹⁹

Irak'tan tehdit algılamasına rağmen Kuveyt'i işgaline açıkça karşı çıkmayan ülke Ürdün olmuştur. İşgalin gerçekleştiği dönemde jeostratejik açıdan İsrail ile Irak arasında sıkışmış bir konumda bulunan Kral Hüseyin yönetimi aynı zamanda kendisini Saddam yanlısı Filistinli gruplarca da baskı altına alınmış hissetmekteydi. Son dönemde Bağdat'la ekonomik olarak da yakın ilişki içinde bulunan Ürdün, Irak'ın işgaline açıkça karşı çıkması halinde Filistinli grupların tepkisini çekeceğini düşünmekteydi. Ayrıca Irak'a açık bir şekilde karşı çıktığı takdirde, Saddam'ın sorunu İsrail merkezli hale getirmesi halinde kendisinden intikam alma ihtimalinden çekinmekteydi. Bununla ilişkili olarak 1990'lı yıllara girilirken Filistin sorununda çözümsüzlüğün artması, Filistinli grupların süreçte kendilerine destek veren Irak'ın yanında yer almalarına neden olmuştu. Bu bağlamda geleneksel Arap yönetimlerinin Filistin sorununun çözümü için yıllardır attığı adımlardan bir sonuç alamaması, başta FKÖ olmak üzere Filistinlilerin Irak yanlısı bir politika izlemelerine neden olmuştur. Ürdün ve Filistinlilerin yanı sıra Irak'ın Kuveyt'i işgalinden tehdit algılamayan bir diğer ülke de Yemen olmuştur. İşgalin gerçekleştiği dönemde aynı zamanda BM Güvenlik Konseyi geçici üyesi olan Yemen, hem güçlenmiş bir Irak'tan yakın bir tehdit algılamadığından hem de güçlenmiş bir Irak'ın zaten

---

⁵¹⁷ Kostiner, op.cit., s. 111.

⁵¹⁸ Matthews, op.cit., s. 65.

⁵¹⁹ Edwards – Hinchcliffe, op.cit., s. 101.

tepki duyduğu petrol zengini geleneksel Arap rejimlerinde yaratacağı kaygı nedeniyle Irak'ın yanında yer almıştır.⁵²⁰

Toparlamak gerekirse, Irak'ın Kuveyt'i işgali Soğuk Savaş döneminin bitişine denk geldiğinden, Orta Doğu'ya ilişkin olarak küresel güçler arasında daha önce görülmemiş bir uyumun yaşanmasına neden olmuştur. Bölgesel denklemde ise Irak'ın bu işgali üzerine daha önceden algılanan İran tehdidinin yerini kısa sürede Irak almıştır. Bu bağlamda bölgede Irak'tan yakın bir tehdit algılayan ülkelerin, tehdit algılamayan ülkelere daha önemli konumda oldukları söylenebilir. Nitekim tehdit algılayan ülkeler başta petrol ve meşruiyet olmak üzere iki faktör açısından daha güçlü konumdaydılar. İşgal sonrasında Irak'ı destekleyen ülkeler ise bir tür umutsuzluk politikasının yansıması olarak Saddam yönetimini desteklemiştir.

2. İşgale Müdahale ve Yeni Bir Dönemin Başlangıcı

Irak'ın gerçekleştirdiği işgal sonrasında oldukça yakın tehditler algılayan bölge ülkeleri, güç dengesini köklü bir şekilde değiştirecek olan işgale karşı kendi askeri kapasiteleriyle karşı koyamayacak durumdaydılar. Bu bağlamda bölge ülkelerinin yıllardır yapmış olduğu silahlanma faaliyetlerine rağmen hemen hemen hiçbir ülke Irak'la mücadele edecek kapasiteye sahip değildi. Ancak işgalin durdurulmaması durumundaysa algılanan tehdit yakın bir gelecekte doğrudan bu ülkelerin sonu olabilecekti. Aynı şekilde, küresel güçlerin işgale karşı çıkmaması durumunda Irak'ın bölgede önlenemez yükselişi başlayacak ve durum gelecekte çok daha maliyetli bir hâl alacaktı. Bu noktada **Irak karşıtı tüm taraflar için tek çıkar yol, tehdidi önlemenin maliyeti artmadan ve olası kazançlar ortadan kalkmadan sürece müdahale etmek olmuştur. Bir anlamda “çıkarların uyumu” şeklinde adlandırılabilir olan bu politika, ABD'nin inisiyatif üstlenmesi ile hayata geçirilmiştir.**

ABD Irak'tan algılanan tehdidin daha fazla büyümemesi için öncelikle önleyici bazı önlemler almıştır. Çöl Kalkanı adı verilen operasyonla işgalden dört gün sonra Suudi Arabistan'a yerleşmeye başlayan Amerikan güçleri, Saddam'ın Suudi Arabistan'a olası bir saldırısını caydırmayı amaçlamaktaydı.⁵²¹ Ancak ABD'nin işgale tek başına müdahale etmesi, sürecin kendisi için daha maliyetli olacağı anlamına geldiğinden, ABD öncelikle uluslararası bir koalisyon oluşturarak sürece müdahale etmeyi tercih etmiştir. Bu noktada Soğuk Savaşın sona ermekte oluşu BM'nin meşru bir platform olarak bir koalisyon oluşturulmasını kolaylaştırdığı

⁵²⁰ Matthews, op.cit. ss. 55-58.

⁵²¹ Esasında Saddam Hüseyin Suudi Arabistan'a yönelik saldırı niyetinin olmadığını daha önce dile getirmişti. Riyad yönetimi bunun da etkisiyle topraklarını Amerikan askerlerine açmakta isteksizdi. Ancak Amerikan yönetiminin, “Irak'ın, Kuveyt'le Suudi Arabistan arasındaki sınıra yığınak yaptığı ve her an saldırabileceği” şeklindeki ısrarlı iddiaları karşısında kısa süre içinde topraklarına Amerikan askerlerini kabul etmiştir. Bkz. Schmidt, op.cit., s. 306.

söylenbilir. Nitekim BM Güvenlik Konseyi işgalin arkasından ardı ardına kararlar almış ve nihayetinde 29 Kasım 1990'da alınan 678 sayılı kararla Irak'ın işgali sona erdirmemesi halinde güç kullanımına izin vermiştir.⁵²²

BM'de işgale müdahaleye yönelik meşru bir zemin yaratılırken, ABD aynı dönemde müdahale için koalisyonu oluşturmaya başlamıştır. ABD'nin koalisyonu, biri Arap ülkeleri, diğeri Güvenlik Konseyi'nin başlıca üyeleri biri de Batı Bloğunun başlıca üyelerini içermek üzere üç ayaklı olarak oluşturmaya çalıştığı söylenebilir.⁵²³ Bu ayaklardan SSCB ve Çin'in de dâhil olduğu Güvenlik Konseyi desteği, harekâtın uluslararası alanda meşruiyetini sağlamaktayken, Batı Bloğu ülkeleri harekâtın operasyonel desteğini, Arap ülkeleri ise hem meşruiyet hem operasyonel destek hem de lojistik desteği sağlaması için düşünülmüştü. Sonuçta oluşturulan uluslararası koalisyona 10'u Arap ülkesi olmak üzere 37 ülke destek vermiştir.⁵²⁴ Koalisyona katılan Arap ülkelerinden başta Suudi Arabistan olmak üzere Katar, BAE, Umman, Bahreyn ve Mısır ise topraklarını doğrudan Amerikan askerlerine açmıştır.⁵²⁵

Koalisyon hazırlıklarının tamamlanmasının ardından etkileri günümüze kadar sürecek olan işgale müdahale süreci başlamıştır. 17 Ocak 1991'de başlayan ve Irak içlerini de hedef olarak devam eden yoğun hava saldırıları 38 gün sürmüş ve günde ortalama 2,000 sorti yapan koalisyon güçleri Irak'a 90,000 ton civarında bomba atmıştır.⁵²⁶ Bunun ardından Kuveyt'teki Irak birliklerinin püskürtülmesi için de dört günlük kara harekâtı düzenlenmiş ve Irak'ın ateşkes talebiyle beraber savaş sona ermiştir.⁵²⁷ Saldırıları esnasında Irak, cepheyi genişleterek en azından koalisyonda yer alan Arap ülkeleri arasında bir ikilem yaratmaya çalışmıştır. Bu bağlamda koalisyon saldırılarına karşı sahip olduğu askeri kapasitesiyle doğru orantılı bir direniş göstermeyen Irak, Suudi Arabistan'a düzenlediği Scud saldırılarının yanı sıra İsrail'e 40'a yakın, Bahreyn'e ise üç Scud füzesi göndermiştir. Amacı büyük ölçüde İsrail'in misillemede bulunmasını sağlayarak hem savaşın cephesini genişletmek hem de Arap ülkeleri üzerinde baskı yaparak kendi üzerindeki baskıyı hafifletmek olan Irak'ın bu politikası istediği sonucu doğurmamıştır.⁵²⁸ Ancak bu noktada Irak'ın kimyasal savaş başlığı kullanma

⁵²² BM'nin işgalin ardından aldığı kararlara ilişkin bkz. Arı, *Irak, İran...*, op.cit., ss. 446-448.

⁵²³ Matthews, op.cit., s. 60.

⁵²⁴ Koalisyona destek veren ülkeler ABD tarafından ödüllendirilmiştir. Örneğin katılması karşılığında Mısır'ın ABD'ye olan yedi milyar dolarlık borcu silinmiş, Suriye'nin Lübnan'daki durumu kabullenilmiş, Sovyetler Birliği ise Suudi Arabistan'dan ekonomik yardım almış ve Romanya gibi marjinal destek veren ülkelere ekonomik ve insani yardım yapılmıştır. Donald Schmidt, bu durumu "*koalisyon satın almak*" şeklinde ifade etmektedir. Bkz. Schmidt, op.cit., ss. 304-305; Cleveland, op.cit., s. 481.

⁵²⁵ ABD ağırlıklı koalisyon güçlerinin bölgedeki üsleri için bkz. Finlan, op.cit., s. 23'teki harita.

⁵²⁶ Kostiner, op.cit., s. 118.

⁵²⁷ Tibi, op.cit., s. 173. Esasında Irak müdahale başladıktan sonra birkaç kez ateşkes talebinde bulunmuş ancak gerek öne sürdüğü şartlar nedeniyle gerekse aşağıda değinilecek olan stratejik hedefler henüz gerçekleşmediğinden saldırılar devam etmiştir. Bkz. Schmidt, op.cit., s. 311.

⁵²⁸ Cleveland, op.cit., s. 484.

kapasitesine sahipken, gönderdiği füzelerin tümüne konvansiyonel savaş başlığı taktığını belirtmek gerekir.⁵²⁹ Bunun yanı sıra SSM'ler içinde etkili olarak bilinen Scud'ların oldukça başarısız bir performans sergilediğini belirtmek gerekir. Zira psikolojik etkileri bir tarafa bırakılacak olursa, Irak'ın Suudi Arabistan ve İsrail'e gönderdiği Scud'ların isabet oranı ve yarattığı fiziksel tahribat minimum düzeyde olmuştur. Bu bağlamda örneğin Suudi Arabistan'a düzenlenen Scud saldırılarında en büyük kayıp, Dahran'daki Amerikan üssüne isabet eden füze sonucunda 28 askerin ölmesi; İsrail'e düzenlenen füze saldırılarında füzelerin doğrudan neden olduğu kayıp sayısı ikidir. İsrail'in saldırıların neden olduğunu belirttiği diğer 72 ölüm ise büyük ölçüde saldırıların dolaylı bir sonucu olarak kalp krizi ve nefes darlığından kaynaklanmıştır.⁵³⁰

Toparlamak gerekirse, Irak'ın Kuveyt'i işgali ve bu işgal sonucunda düzenlenen müdahale, sıradan birer askeri veya tarihsel olay olmaktan ziyade, Soğuk Savaş sonrası döneme etkilerini taşıyan ve özelde silahlanma girişimleri ve güvenlik algılamaları genelde ise Orta Doğu politikası açısından bir dönüm noktası olarak düşünülmelidir. Silahlanma ve bölgesel güvenlik açısından ele alındığında müdahalenin, Irak'ın işgalle birlikte doğurduğu askeri tehdidin ortadan kalktığı söylenebilir. Zira müdahaleden sonra Soğuk Savaş sonrası dönemde Irak'a uygulanacak olan yaptırımlar, silahlanma faaliyetlerini de kapsayacak ve hatta bu durum, 2003'teki Amerikan işgalinin gerekçelerinden birisi olacaktır. Ayrıca Irak'ın bu denemesinden sonra bölge ülkelerinin güç elde etme yöntemleri içinde savaş ve işgal stratejisine başvurmaları oldukça zor hale gelmiştir. Zira Irak örneği, güç maksimizasyonunun ve bölgesel liderliğin işgalle gerçekleştirilmek istenmesi halinde, tehdit algılayan ülkelerin farklı çıkarlara sahip olsalar da ortak hareket etmesine neden olduğunu göstermektedir. Nitekim bölge ülkeleri, kendi kapasiteleriyle mücadele edemeyecekleri Irak karşısında ABD'ye lojistik destek sağlamak ve savaşın ekonomik maliyetini üstlenmek şeklinde destek olarak karşılaştıkları tehdidi bertaraf edebilmişlerdir.⁵³¹

---

⁵²⁹ Moghaddam, op.cit., s. 67.

⁵³⁰ Finlan, op.cit., s. 53.

⁵³¹ 20'şer milyar doları Suudi Arabistan ve Kuveyt tarafından karşılanmak üzere Körfez ülkeleri müdahalenin toplam maliyetinin yaklaşık yüzde 60'ını karşılamışlardır. Bkz. Ibid, op.cit., s. 73.

SONUÇ

Soğuk Savaş döneminde Orta Doğu'daki silahlanma girişimlerinin küresel ve bölgesel güvenliğe etkisini analiz eden çalışmada Soğuk Savaş sonrası dönemdeki güvenlik politikalarına ve yaşanan/yaşanacak gelişmelere de ışık tutacak sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmada ulaşılan en önemli sonuçlardan biri, silahlanma ve güvenlik olgularının karşılıklı etkileşim içinde olduğudur. Bu bağlamda silahlanmanın, bölgesel ve küresel güvenlik üzerinde kesin bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bölge ülkelerinin güvenlik arayışları, silahlanma ihtiyacını doğurmakta; her bir silahlanma girişimi ise farklı güvenlik kaygılarının artmasını beraberinde getirmektedir.

Orta Doğu'daki silahlanmanın genel trendinin, belirli çatışmalardan sonra katlanarak arttığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yılda ortalama olarak 40 milyon doların altında gerçekleşen bölgesel silahlanma, Süveyş Savaşı'ndan sonra yılda ortalama 200 milyon dolara çıkmış; 1967 Savaşı'ndan sonra ise yılda ortalama 600 milyon dolara ulaşmıştır. 1973'ten sonra güvenlik kaygılarının yanında petrol gelirlerindeki artışla beraber 1980'e kadar yılda ortalama olarak üç milyar doların üzerinde seyreden bölgesel silah ticareti, 1980'lerden Soğuk Savaşın sonuna kadar yılda ortalama 10 milyar dolar civarına yükselmiştir. Dışarıdan silah alımlarının yaşanan her bir çatışmanın ardından katlanarak artması şüphesiz bölge ülkelerinin savaş sonrası konjonktürde artan güvenlik kaygılarından kaynaklanmaktadır.

Çalışmada, silahlanma ve analiz edilen farklı savaşlar arasında kesintisiz bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda yaşanan her savaşın, savaş öncesindeki silahlanma girişimlerinden bağımsız düşünülemediği ve savaş sonrasındaki silahlanma girişimlerinin de önceki dönemde yaşanan savaştan bağımsız olmadığı görülmüştür. Daha açık ifade etmek gerekirse, Süveyş Savaşı, 1967 Savaşı, 1973 Savaşı, İran-İrak Savaşı ve Kuveyt'in işgali arasında silahlanma ve savaş açısından sıralı bir ilişki bulunduğu görülmüştür. Bu noktada ele alınan ilk üç savaş, Arap-İsrail merkezli olması nedeniyle birbiriyle doğal bir ilişki içinde gibi görülmektedir. Oysa 1973 Savaşı'nın sonuçlarından birisi olan petrol fiyatlarındaki artışın tetiklediği aşırı silahlanma, İran ve Irak arasındaki bölgesel liderlik mücadelesinin kızışmasına neden olmuş ve bu da iki ülke arasında yaşanan savaşın başlamasında rol oynamıştır. Kuveyt'in işgali de İran-İrak Savaşı sonrasında hedeflerini gerçekleştiremeyen ve ekonomik ve stratejik açmazların baskısı altında olan Irak'ın bölgesel liderlik için bir başka hamlesi olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada ulaşılan bir diğer sonuç, silahlanmanın savaşların sürdürülmesindeki rolüne ilişkindir. Bu bağlamda özellikle 1973 Savaşı'nda ve İran-İrak Savaşı'nda savaş sırasındaki silah transferleri olmasa, savaşların hem süresi hem de sonuçları oldukça farklı sonuçlar doğurabilirdi. Bu iki savaşın analiz edilen diğer savaşlardan farkı, bunlarda net bir kazanan ve kaybedenin olmamasıdır. Ancak 1973 Savaşı diğer savaşlar gibi nispi anlamda kısa süreli sayılsa da İran-İrak Savaşı süre itibarıyla oldukça ypratıcı olmuş ve taraflardan özellikle İran'ın toparlanması daha büyük bir zaman gerektirmiştir. Savaş esnasındaki silah transferleri bağlamında dikkat çekilmesi gereken bir diğer nokta da küresel güçlerin savaş esnasındaki

tutumlarına ilişkindir. Zira çalışmada analiz edilen dönemin Soğuk Savaş dönemi olmasının yanında, aynı zamanda taraflara silah transfer eden temel tedarikçiler ABD ve SSCB'ydi. Bu bağlamda hem genel anlamda silahlanma süreçlerinde hem de savaşların yaşanmasında ve sonuçlandırılmasında, iki kutuplu yapının sistemik etkilerinin hissedildiği görülmüştür. Zira Soğuk Savaş döneminde ve özellikle Arap-İsrail sorunu merkezli silahlanma girişimlerinde ve yaşanan savaşlarda, taraflar iki kutuplu sistemin yapısından kaynaklanan ideolojik ve siyasi rekabetten maksimum ölçüde faydalanarak güvenlik politikalarını oluşturmaktaydı.

Küresel güçler ise bu süreçte silah transferlerini ve kriz dönemlerindeki politikalarını bir koz olarak kullanarak bölgesel gelişmelerde kontrol sahibi olmaya çalışmaktaydı. Bu nedenle Kuveyt'in işgali öncesindeki bütün savaşlar, herhangi bir bölge ülkesinin ortadan kalkmasına veya güç dengesinde köklü bir değişikliğin yaşanmasına meydan vermeyecek bir şekilde müdahale edilerek sonlandırılmaktaydı. Örneklendirmek gerekirse Süveyş Savaşı'nın Nâsır rejimi devrilmeden sonlandırılmasında ve 1967 Savaşı'nın sonlandırılmasında Moskova ve Washington'un tutumları etkili olmuştu. 1973 Savaşı'nda ise her iki ülkenin oluşturduğu silah köprüleri taraflar açısından savaşın sürdürülmesinde hayati önemdeydi ve savaşın sona erdirilmesinde yine Amerikan ve Sovyet politikaları etkili olmuştu. Ancak İran-Irak Savaşı ve Kuveyt'in işgali, diğer savaşlardan farklı olarak küresel güçlerin bölgesel çıkarlarının uyduğu ender durumlara örnek teşkil etmektedir. Bunlardan özellikle İran-Irak Savaşı hem bölgesel hem de küresel olarak ofansif realizmin yıpratma amacıyla savaşa tutuşturma (*bait and bleed*), dolaylı yıpratma (*bloodletting*) ve başkasına havale etme (*buck passing*) gibi stratejilerinin iç içe uygulandığı bir durumu yansıtmaktadır. Zira İran'ın devrim sonrasındaki politikaları başta Körfez ülkeleri olmak üzere bölge ülkeleri ve ABD ile SSCB tarafından bir tehdit olarak algılanırken, sadece Irak'ın harekete geçmesi sorunu başkasına havale etme politikası ve savaşa tutuşturma bağlamında değerlendirilmektedir.

Savaş esnasında taraflara yönelik karmaşık yapıdaki açık ve üstü örtülü silah transferleri sayesinde savaşın uzamasının sağlanması ve tarafların savaştan yıpranarak çıkması ise dolaylı yıpratma stratejisiyle örtüşmektedir. Böylece İran'dan tehdit algılayan ülkeler açısından tehdit, savaşa girmeden dengelenmiş ve Irak'ın üstün gelmesi de engellenerek Bağdat'ın mutlak bir güce ulaşması engellenmiştir. Kuveyt'in işgali ise bölgesel güç dengesini alt üst ederek Irak'a mutlak bir üstünlük sağlamanın yanında Soğuk Savaşın sona ermekte olduğu bir döneme rastladığı için küresel güçlerin uyum içinde hareket etmesine neden olmuştur. Oysa bu olaylar Soğuk Savaş döneminde gerçekleşseydi örneğin, ABD ile doğrudan karşı karşıya kalmak istemeyen Sovyetler Birliği, Bağdat yönetiminin Kuveyt'i işgal etmesine çok büyük ihtimalle engel olmaya çalışırdı. Çünkü Batı Bloğu Irak'ın bu adımını Sovyetlerin bölgedeki nüfuz alanını genişletmek için yaptığı bir hamle olarak değerlendirebilir ve bu durum da küresel çatışmayı tetikleyebilirdi. İşgalin engellenememesi durumundaysa SSCB, Irak'ın durumdan bu denli zararlı çıkmaması için sorunu diplomatik yollarla ve Sovyet prestijine gölge düşürmeden çözmeye çalışır ve ABD de buna paralel politikalar izlerdi. Ne var ki söz konusu krizlerin, Avrupa'daki Soğuk Savaş sembollerinin ortadan kalkmaya başladığı ve Sovyetler Birliği'nin şeffaflık ve yeniden yapılanma politikasının uygulanmaya başladığı bir dönemde gerçekleşmesi ve bir anlamda uluslararası konjonktürde belirsizliğin ortaya çıkması hem Irak'ın hem ABD'nin daha rahat hareket etmesine yol açmıştır. Öte yandan bu faktörler, Moskova'nın kriz karşısında farklı davranmasına neden olmuştur.

Küresel güçlerle silah tedariki nedeniyle kurulan ilişkiler, bölge ülkeleri açısından önem arz etse de çalışmada küresel güçlerin bölgesel politikalarda sınırsız kontrol sahibi olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, özellikle savaşların başlaması aşamalarında geçerlilik kazanmaktadır. Nitekim küresel güçler, oluşturdukları silah kanallarıyla bölge ülkelerinin politikalarında etkili olma amacını taşımaktaydı. Bu süreçte silah transferleri özellikle bir baskı unsuru (*leverage*) olarak kullanılmakta ve arzu edilmeyen politikalar önlenmeye çalışılmaktaydı. Ancak bölge ülkeleri silah tedariki üzerinden siyasi baskı yapılmasına her zaman olumlu yanıt vermemiştir. Tersine, küresel düzeyde yaşanan rekabetten faydalanma yoluna giderek silah tedariklerini garanti altına almaya çalışmışlardır.

Çalışmada ulaşılan bir başka sonuç, silah teknolojisinde yaşanan gelişmelerin de etkisiyle savaşların maliyetinin giderek artmakta olduğudur. Bu bağlamda henüz modern anlamda silahlanma girişimlerinin başlamadığı bir dönemde gerçekleşen Birinci Arap-İsrail Savaşı'nın ekonomik açıdan maliyeti Arap ülkeleri için 300 milyon dolar, İsrail içinse 500 milyon dolar civarındaydı. Silahlanmanın ivme kazandığı 1973 Savaşı'nda ise savaşın Mısır ve Suriye'ye ekonomik maliyeti 10 milyar dolar; İsrail'e ise beş milyar dolar olmuştur. Artan silahlanma ve savaş süresinin uzaması bağlamında düşünüldüğünde İran-Irak Savaşı'nın İran'a 644 milyar dolara, Irak'a ise 450 milyar dolara mâl olduğu görülmektedir. Bu rakamlara savaş öncesi dönemde yapılan silahlanma girişimleri ve savunma harcamalarının yanı sıra savaş sırasında ortaya çıkan altyapı tahribatı ve insan kaybı ile savaş sürecinde oluşan fırsat maliyeti eklendiğinde çok daha büyük rakamlarla karşılaşılacağı açıktır.

Silahlanma yöntemleri açısından düşünüldüğünde, çalışmada bölge ülkelerinin silah bağımlılıklarını azaltmak, caydırıcı güçlerini arttırmak ve prestij elde etmek için kendi savunma sanayilerini kurmaya çalıştıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu ülkelerden özellikle İsrail, sadece silah ithalatı yapan bir ülke konumundan çıkarak aynı zamanda silah ihracatı yapan bir ülke konumuna gelmiştir. Diğer ülkelerdeki çabalar ise basit silah sistemi üretimi, balistik füze geliştirme ve kitle imha silahı geliştirme programlarında yoğunlaşmıştır. Yerli silah üretimi girişimlerinin yanı sıra silahlanma açısından bir başka gelişme de özellikle Soğuk Savaşın sonuna doğru alternatif silah üreticilerinin ortaya çıkmasıyla söz konusu olmuştur. Başta Çin, Arjantin ve Hindistan gibi Üçüncü Dünya ülkelerinin bölge silah pazarına girmesi, bölge ülkelerinin temel tedarikçilerine olan bağımlılıklarının hissedilir şekilde azalması sonucunu doğurmuştur. Örneklendirmek gerekirse alternatif tedarikçilerin devreye girmesiyle 1964-1973 döneminde silahlarının yüzde 92'sini SSCB'den alan Mısır, temel silah kaynağının ABD olarak değiştirdikten sonra 1983-1987 döneminde silahlarının sadece yüzde 43'ünü ABD'den almıştır. Aynı dönemler temel alındığında Irak'ın Sovyetler Birliği'ne yüzde 85 oranında olan silah bağımlılığının yüzde 47'ye; Ürdün'ün ABD'ye yüzde 79 olan silah bağımlılığının ise yüzde 33'e düştüğü görülmektedir. Silah kaynaklarındaki çeşitlilik, Soğuk Savaş sonrası dönemde artarak devam etmiştir.

Sonuç olarak, kendine özgü bir dinamiği bulunan silahlanma, Orta Doğu'da güvenlik politikalarını yönlendiren başlıca unsurlardan birisi olmaya devam etmektedir. Orta Doğu'da Soğuk Savaş döneminde gerçekleştirilen silahlanma faaliyetlerinin bölgesel ve küresel güvenliği etkilediği; artan güvenlik algılamalarının da silahlanma-güvenlik döngüsünü beslediği belirtilmelidir. Dönemsel bir sınırlamaya gidilse de analizlerde kullanılan ofansif realizmin konuyu açıklama, betimleme ve öngörme özellikleri açısından geçerli bir tercih olduğu

görülmektedir. Soğuk Savaş döneminde yapılan silahlanma girişimlerinin izlerini ve ortaya çıkan güvenlik-silahlanma ilişkisini Soğuk Savaş sonrası dönemde de görmek mümkündür. Yeni dönemde iki kutuplu yapının sistemik etkileri ortadan kalkmıştır. Bu durum ise Irak'a yapılan müdahale örneğinde görüldüğü gibi küresel anlamda güç maksimizasyonu peşinde olan bölge dışı güçlerin bölgeye doğrudan müdahalesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca yeni dönemde bölge ülkelerinin güç elde etme ve sahip oldukları güvenlik kaygılarını giderme stratejilerinin farklılaştığı söylenebilir. Bu bağlamda Soğuk Savaş döneminde daha sık uygulanan savaş stratejisi, yerini içinde devlet dışı aktörlerin de kullanıldığı şantaj, yıpratma, dolaylı yıpratma gibi stratejilere bırakmıştır. Mısır'ın ofansif anlayıştan defansif bir stratejiye geçmesi ve Irak'ın bir tehdit unsuru olmaktan çıkarılması, bölgesel güç olma mücadelesinde İran'ın yeniden öne çıkmasına neden olmuştur.

Bu noktada hatırlanacağı üzere Irak'ın 2003'teki işgalinde öne sürülen gerekçelerin başında bu devletin kitle imha silahlarına sahip olduğu iddiası gelmekteydi. Zaten Irak'ın 13 yıl ambargoya maruz kalmasının temel gerekçesi de Bağdat yönetiminin nükleer, biyolojik ve kimyasal silah kapasitesinin ortadan kaldırılması olmuştu. Benzer bir süreç günümüzde İran için geçerlidir. İran'ın Batı ve özellikle ABD ile yaşadığı krizin temel nedeninin bu ülkenin nükleer güç olmaya çalışması olduğunun altı çizilmekte ve bundan vazgeçmesi için baskı uygulanmaktadır. Buradan hareketle, İran'ın bölgesel politikalara aktif bir şekilde angaje olması, Irak'ın devre dışı bırakılmasının yanı sıra sekiz yıllık savaşın getirdiği yıpranmanın ardından toparlanması ve giriştiği yoğun silahlanma faaliyetleriyle ilişkilidir.

İran'ın sahip olduğu ve güncel tartışmalara konu olmaya devam edecek gibi görünen nükleer programı, bölgesel denkleme başta Körfez bölgesi ve İsrail olmak üzere Orta Doğu'daki birçok ülkenin İran kaynaklı bir tehdit algılaması içine girmesine neden olmuştur. Zira herhangi bir müdahalede bulunulmaması durumunda nükleer bir İran, bölgesel tehdit algılamalarında caydırıcılığı yüksek ve oldukça zor dengelenecek bir güç anlamına gelmektedir. Durum, Tahran'ın balistik füze geliştirme projesi de dikkate alındığında daha ciddi bir boyuta ulaşmaktadır. Bu nedenle bölge ülkeleri İran'la tek başlarına karşı karşıya gelmek istememeleri veya bu kapasiteden yoksun olmaları nedeniyle Tahran karşısında dengeleme ve sorunu başkasına havale etme stratejilerini hayata geçirmeye çalışmaktadırlar. Bu stratejilerden BAE'nin ABD ile geliştirdiği nükleer işbirliği projesi veya İsrail ve Suudi Arabistan'ın devam eden silahlanma faaliyetleri ilkiyle; konunun BM çerçevesinde ele alınıp yaptırımlar uygulanmak istenmesi ise ikinci stratejiyle ilişkilidir. Soğuk Savaş dönemindeki silahlanma ve güvenlik ilişkisinin ofansif realizm bağlamında yorumlanması noktasında son tahlilde, İran'ın nükleer bir güç olmaya yakın olduğunun anlaşılması ve soruna diplomatik bir çözümün bulunamaması halinde İsrail veya ABD'nin sınırlı nitelikte de olsa savaş stratejisine geçme ihtimalinin yüksek olduğu öngörülmektedir. Dolayısıyla silahlanma girişimlerinin Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi Soğuk Savaş sonrası dönemde de güvenlik politikaları açısından en fazla dikkate alınan parametrelerden birisi olduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Adib-Moghaddam, Arshin. *The International Politics of the Persian Gulf: A Cultural Genealogy*, Oxon: Routledge, 2006.
- Afkhami, Gholam Reza. *The Life and Times of the Shah*, California: University of California Press, 2009.
- Albrecht, U. et.al., “ Militarization, Arms Transfer and Arms Production in Peripheral Countries”, *Journal of Peace Research*, Vol. 12, No. 3, 1975, ss. 195-212.
- Al Isa, Khalil Ibrahim. “Iraqi Scientist Reports on German, Other Help for Iraq Chemical Weapons Program”, *Al Zaman*, 1 December 2003, <http://www.fas.org/nuke/guide/iraq/cw/az120103.html>, (e.t. 14.11.2009).
- Aloni, Sholomo. *Arab-Israeli Air Wars: 1947-82*, Oxford: Osprey Publishing, 2001.
- Anderton, Charles H. “Arms Race Modeling: Problems and Prospects” *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 33, No. 2, June 1989, ss. 346-367.
- Arı, Tayyar. *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 4. Baskı, Bursa: MKM Yayınları, 2008.
- Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, 5. Baskı, Bursa: MKM Yayınları, 2008.
- Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, 7. Baskı, Bursa: MKM Yayınları, 2008.
- Irak, İran, ABD ve Petrol*, 2. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2007.
- Aridan, Natan. *Britain, Israel and Anglo-Jewry: 1949-57*, London: Routledge, 2004.
- Armaoğlu, Fahir. *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1989.
- Ayhan, Veysel. *İmparatorluk Yolu: Orta Doğu ve Petrol*, Bursa: Dora Yay., 2009
- Ayhan, Veysel- Pirinççi, Ferhat. *Tarih Yeniden Yazılırken: Saddam Hüseyin*, Ankara, Platin Yayınları, 2008.
- Bakhash, Shaul. “The Troubled Relationship: Iran and Iraq, 1930–80”, *Iran, Iraq, and the Legacies of War*, Lawrence G. Potter-Gray G. Sicks (ed.) New York: Palgrave Macmillan Publications, 2004, ss. 11-27.
- Barkenbus, Jack N. “Devaluing Nuclear Weapons”, *Science, Technology, & Human Values*, Vol. 14, No. 4, Autumn 1989, ss. 425-440.

- Barnaby, Frank. *The Role and Control of Weapons in the 1990's*, New York: Routledge, 1992.
- How Nuclear Weapons Spread: Nuclear Weapon Proliferation in the 1990's, New York: Routledge, 1993.
- “The Effect of Atomic Bombings of Hiroshima and Nagasaki”, Frank Barnaby; Douglas Holdstock (ed.), *Hiroshima and Nagasaki: Restrospect and Prospect*, London: Routledge, 1995, ss. 1-9.
- Barnaby, Frank; Holdstock, Douglas. (ed.) *Hiroshima and Nagasaki: Restrospect and Prospect*, London: Routledge, 1995.
- Beckwith George C. et.al. (der.) *A Collection of Essays on War and Peace*, Boston: Vance Publications, 1845.
- Ben-Zvi, Abraham. *John F. Kennedy and the Politics of Arms Sales to Israel*, London: Frank Cass Pub., 2002.
- Lyndon B. Johnson and the Politics of Arms Sales to Israel: In the Shadow of the Hawk*, London: Frank Cass Pub., 2004.
- Blum, Howard. *The Eve of Destruction: The Untold Story of the Yom Kippur War*, New York: Harper Collins Publishers, 2004.
- Boles, Elson E. “Helping Iraq Kill with Chemical Weapons: The Relevance of Yesterday's US Hypocrisy Today” *CounterPunch*, 10 October 2002, <http://www.counterpunch.org/boles1010.html>, (e.t. 14.11.2009).
- Bregman, Ahron. *Israel's Wars, 1947–93*, London: Routledge, 2000.
- Brown, Michael E. et.al. (ed.), *The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security*, Massachusetts: MIT Press, 1995.
- Burchill, Scott. “Liberalism”, *Theories of International Relations*, 3rd Ed., Scott Burchill et.al. (der.), New York: Palgrave Macmillan, 2005, ss. 55-83.
- Burns, William Joseph. *Economic Aid and American Policy Toward Egypt, 1955-1981*, Albany: SUNY Press, 1985.
- Buzan, Barry et.al. *Security: A New Framework for Analysis*, Colorado: Lynne Rienner Publications, 1998.
- Buzan, Barry– Wæver, Ole. *Liberalism and Security: The Contradictions of the Liberal Leviathan*, Working Paper, Copenhagen Peace Research Institute, April 1998, <http://www.ciaonet.org/wps/bub02/index.html>, (e.t. 10/02/2008).
- Buzan, Barry. “Peace, Power and Security: Contending Concepts in the Study of International Relations”, *Journal of Peace Research*, Volume 21, Issue 2, June 1984, ss. 109-125.
- People, States and Fear : The National Security Problem in International Relations*, Brighton : Wheatsheaf Books, 1983.

- Carlisle Rodney P. - Bowman, John S. *Iraq War: Updated Edition*, New York: Facts On File, Inc., 2007.
- Caplan, Neil. *Operation Alpha and the Failure of Anglo-American Coercive Diplomacy in the Arab-Israeli Conflict, 1954-1956*, London: Frank Cass & Co. Ltd., 1997.
- Celalifer Ekinçi, Arzu. *İran Nükleer Krizi*, Ankara: USAK Yayınları, 2009.
- Charles Lipson, "American Support for Israel: History, Sources, Limits", *U.S.-Israeli Relations at the Crossroads*, Edt. Gabriel Sheffer, London: Frank Cass Pub., 1997, ss. 128-145.
- Chaudhuri, J. N. "The International Arms Trade III: The Recipient's Problems", *The Political Quarterly*, Vol. 43, No. 3, s. 261. ss. 261-269.
- Chiba, Shin – Schoenbaum, Thomas J. (der.) *Peace Movements and Pacifism after September 11*, Massachusetts: Edward Elgar Publishing, 2008.
- CIA, *Arab-Israeli Arms Problem: Relative Capabilities and the Prospects for Control*, Special National Intelligence Estimate, SNIE 30-2-58, 30 September 1958.
- Major Directions in Soviet Military Assistance*, Intelligence Memorandum, ER IM 69-61, May 1969.
- Soviet Military Aid to the UAR, 1955-1966*, Intelligence Report, RR IR 67-9, March 1967.
- The Advanced Weapons Programs of UAR and Israel*, Special National Intelligence Estimate, SNIE 30-2-63, 8 May 1963.
- The French-Israeli Relationship*, Intelligence Report, 26.01.1961.
- Value of Land Armaments Exported to the Middle East by the Soviet Bloc 1 July 1955-30 June 1956*, Intelligence Report, SC/RR 153, 25 September 1956.
- Cirincione, Joseph. *Bomb Scare: The History and Future of Nuclear Weapons*, New York: Columbia University Press, 2007.
- Cleveland William L. - Bunton, Martin. *A History of the Modern Middle East*, 4th Ed., Colorado: Westview Press, 2009.
- Clyde R. Mark, *Israel: U.S. Foreign Assistance*, Congressional Research Service (CRS), 26 April 2005.
- Cohen, Avner. *Israel and the Bomb*, New York: Columbia University Press, 1998.
- "Israel and Chemical/Biological Weapons: History, Deterrence, and Arms Control", *The Nonproliferation Review*, Fall-Winter 2001, ss. 27-53.

- Cohen, Michael J. *Fighting World War Three from the Middle East: Allied Contingency Plans, 1945-1954*, London: Frank Cass & Co. Ltd., 1997.
- Colaresi Michael P. - Thompson, William R. "Alliances, Arms Buildups and Recurrent Conflict: Testing a Steps-to-War Model", *The Journal of Politics*, Vol. 67, No. 2, May 2005, ss. 345-364.
- Cordesman, Anthony H. *World Arms Sales and The Middle East: Changing Trends in Economic Impact, Purchases by Country, New Agreements, Deliveries, and Suppliers*, CSIS, 14 October 1997.
- Arab-Israeli Military Forces in an Era of Asymmetric Wars*, California: Stanford University Press, 2008.
- Cordesman Anthony H. – Al-Rodhan, Khalid R., *Iran's Weapons of Mass Destruction: The Real and Potential Threat*, Washington D.C.: CSIS, 2006.
- Cortright, David. *Peace: A History of Movements and Ideas*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- David Styan, *France & Iraq: Oil, Arms and French Policy Making in the Middle East*, New Jersey: I.B. Tauris, 2005.
- Daoudi, M. S. - Dajani, M. S. "The 1967 Oil Embargo Revisited", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 13, No. 2, Winter 1984, ss. 65-90.
- Dawn, C. Ernest. "The Egyptian Remilitarization of Sinai, May 1967", *Journal of Contemporary History*, Vol. 3, No. 3, July 1968, ss. 201-224.
- Doyle, Michael W. "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs", *Debating the Democratic Peace International Security Readers*, Michael E. Brown et.al. (der.), Massachusetts: MIT Press, 1996, ss. 3-57.
- "Liberalism and the End of the Cold War", *International Relations Theory and the End of Cold War*, Richard Ned Lebow ve Thomas Risse Kappen (edt.), New York: Columbia University Press, 1996.
- Druks, Herbert. *The Uncertain Friendship: The U.S. and Israel from Roosevelt to Kennedy*, New York: Greenwood Press, 2000.
- Dunstan, Simon. *The Yom Kippur War: The Arab-Israeli War of 1973*, Oxford: Osprey Publishing, 2007.
- Elman, Colin. "Extending Offensive Realism: The Louisiana Purchase and America's Rise to Regional Hegemony", *The American Political Science Review*, Vol. 98, No. 4, November 2004, ss. 563-576.
- "Realism", *Security Studies: An Introduction*, Paul D. Williams (ed.), Oxon: Routledge, 2008, ss. 15-28.
- Farr, Warner D. *The Third Temple's Holy of Holies: Israel's Nuclear Weapons*, USAF Counterproliferation Center, The

- Counterproliferation Papers Future Warfare Series No. 2, 1999.
- Fetter, Steve. "Ballistic Missiles and Weapons of Mass Destruction: What is the Threat? What Should be Done?", *International Security*, Vol. 16, No. 1, Summer 1991, ss. 5-42.
- Finlan, Alastair. *Essential Histories: The Gulf War 1991*, Oxford: Osprey Pub., 2003.
- Gantzel, Klaus Jurgen. "Another Approach to a Theory on the Causes of International War", *Journal of Peace Research*, Vol. 18, No. 1, Special Issue on Causes of War (1981), ss. 39 -55.
- García-Alonson, Mari'a del Carmen - Levine, Paul. "Arms Export Controls, Subsidies and the WTO Exemption", *Scottish Journal of Political Economy*, Vol. 52, No. 2, May 2005, ss. 305-322.
- Gause III, F. Gregory. "Systemic Approaches to Middle East International Relations", *The International Studies Review*, Volume 1, Number 1, Spring 1999 , ss. 11-31.
- Genç, Mehmet. *Birleşmiş Milletler ve Uzmanlık Örgütleri Mevzuatı, I. Cilt*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1999.
- GATT, "Article 21 - Security Exceptions", http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/analytic_index_e/gatt1994_08_e.htm#article21, (e.t., 10.09.2009).
- Gilpin, Robert. "The Richness Tradition of Political Realism", *International Organization*, Volume 38, Issue 2, Spring 1984, ss. 287-304.
- Ginat, Rami. "Nasser and the Soviets: A Reassessment", *Rethinking Nasserism: Revolution and Historical Memory in Modern Egypt*, Edt: Elie Podeh ve Onn Winckler, Tapma: University Press of Florida, 2004, ss. 230-250.
- "Origins of the Czech-Egyptian Arms Deal: A Reappraisal", *The 1956 War: Collusion and Rivalry in the Middle East*, David Tal (edt.), London: Frank Cass Publishers, 2001, ss. 145-168.
- The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*, London: Routledge, 1993.
- Glaser, Charles L. "Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help", *International Security*, Volume 19, Issue 3, Winter 1994-1995, ss. 50-90.
- Gleditsch Kristian S. -Ward, Michael D. "A Revised List of Independent States Since the Congress of Vienna", *International Interactions*, Vol. 25, No. 4, ss. 393-413.
- Gluska, Ami. *The Israeli Military and the Origins of the 1967 War: Government, Armed Forces and Defence Policy 1963-67*, Oxon: Routledge, 2007.

- Golani, Motti. *Israel in Search of a War: The Sinai Campaign, 1955-1956*, Brighton: Sussex Academic Press, 1998.
- Goldschmidt, Arthur. *A Concise History of the Middle East*, 7th Ed., Colorado: Westview Press, 2002.
- Gray, Colin S. "The Arms Race Phenomenon", *World Politics*, Vol. 24, No. 1 (Oct., 1971), ss. 39-79
- Grieco, Joseph M. "Anarchy and Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism", *International Organization*, Volume 42, Issue 3, Summer 1988, ss. 485-507.
- Griffiths, Martin (ed.), *International Relations Theory for the Twenty-First Century : An Introduction*, New York: Routledge, 2007.
- Haftendorn, Helga "The Security Puzzle: Theory-Building and Discipline-Building in International Security", *International Studies Quarterly*, Volume 35, Issue 1, March 1991, ss. 3-17.
- Hahn, Peter L. *Caught in the Middle East: U.S. Policy Toward the Arab-Israeli Conflict, 1945-1961*, North Carolina: The University of North Carolina Press, 2004.
- Crisis and Crossfire: The United States and the Middle East Since 1945*, Washington, D.C.: Potomac Books, 2005.
- Halliday, Fred. "The Gulf War and Its Aftermath: First Reflections", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 67, No. 2, April 1991, ss. 223-234.
- Heller, Eric Nathaniel. *Power Projections of the People's Republic of China: An Investigative Analysis of Defensive and Offensive Realism in Chinese Foreign Policy*, ACDIS Occasional Paper, November 2003.
- Heller, Joseph. *The Birth of Israel, 1945-1949: Ben-Gurion and His Critics*, Gainesvill: University Press of Florida, 2000.
- Hersh, Seymour M. *Samson'un Tercihi: İsrail, Amerika ve Bomba*, Belma Aksun (Çev.), İstanbul: Beyan Yayınları, 1992.
- Hetherington, Norris S. "Industrialization and Revolution in Iran: Forced Progress or Unmet Expectation?," *The Middle East Journal*, Vol. 36. No 3, Summer 1982, ss. 362-373.
- Hippler, Jochen. "Iraq's Military Power: The German Connection", *Middle East Report*, No. 168, No Place to Hide, January-February 1991, ss. 27-31.
- Hobbes, Thomas. "Of the Natural Condition of Mankind", *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, 2nd edition, Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi (Edt.), New York: Macmillan Publishing Company, 1993, ss. 94-98.
- Hough, Peter. *Understanding Global Security*, 2. Ed. New York: Routledge, 2008.

- Hoyt, Timothy D. *Military Industry and Regional Defense Policy: India, Iraq, and Israel*, New York: Routledge, 2007.
- <http://www.fas.org/nuke/intro/missile/basics.htm>, (e.t. 13.12.2007).
- <http://www.umut.org.tr/public/page.aspx?id=7114>, (e.t. 04.09.2008).
- Huston, James Alvin. *Outposts and Allies: U.S. Army Logistics in the Cold War, 1945-1953*, London: Associated University Press, 1988.
- Intriligator, Michael D.; Brito, Dagobert L. "Can Arms Races Lead to the Outbreak of War?", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 28, No. 1, March 1984, ss. 63-84.
- İşyar, Göksel. *Karşılaştırmalı Dış Politikalar: Yöntemler-Modeller-Örnekler ve Karşılaştırmalı Türk Dış Politikası*, Bursa: Dora Yayınları, 2009.
- "Günümüzde Uluslararası Güvenlik Stratejileri: Kavramsal Çerçeve ve Uygulama", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 2, Sayı 3, Kış 2008, ss. 1-42.
- Jackson, Robert– Sorensen, Georg. *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Johnson, Maxwell Orme. "The Role of U.S. Military Force in the Gulf", *The Persian Gulf War: Lesson for Strategy, Law, and Diplomacy*, Christopher C. Joyner Ed., New York: Greenwood Press, 1990, ss. 127-138.
- James, Laura M. "Military/Political Means/Ends: Egyptian decision-making in the War of Attrition", *The Cold War in the Middle East: Regional Conflict and the Superpowers, 1967-73*, Ed. Nigel J. Ashton, New York: Routledge, 2007, ss. 92-112.
- Nasser at War : Arab Images of the Enemy*, New York: Palgrave, 2006.
- James, Patrick. "Structural Realism and the Causes of War", *Mershon International Studies Review*, Vol. 39, No. 2, October 1995, ss. 181-208.
- Jeffrey W. Taliaferro, "Introduction: Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy", *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, Steven E. Lobell et.al. (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2009, ss. 1-41.
- "Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited", *International Security*, Vol. 25, No. 3. Winter 2000-2001, ss. 128-161.
- John M. Hobson, *The State and International Relations*, New York: Cambridge University Press, 2000.
- Kamrava, Mehran. *The Modern Middle East: A Political History Since the First World War*, London: University of California Press, 2005.
- Karsh, Efraim – O'Neill, Robert. *Essential Histories: The Iran-Iraq War 1980-1988*, Oxford: Osprey Publishing, 2002.

- Kemp, Geoffrey. "The International Arms Trade: Supplier, Recipient and Arms Control Perspectives", *Political Quarterly*, Vol. 42, October-December 1971, ss. 376-389.
- Keohane, Robert O.– Nye, Joseph S. "Realism and Complex Interdependence", *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, 2. Ed., Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi (Edt.), New York: Macmillan Publishing Company, 1993, ss. 401-421.
- Kery, Roger. "The Contemporary Nature of Security", *Issues in International Relations*, Trevor C.Salmon (ed.),New York: Routledge, 2000, ss. 51-69.
- Kinsella, David; Tillema Herbert K. "Arms and Aggression in the Middle East: Overt Military Interventions, 1948-1991", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 39, No. 2, June 1995, ss. 306-329.
- Klare, Mike. "U.S. Arms Sales & Military Aid to the Middle East", *MERIP Reports*, Volume 0, Issue 30, August 1974, ss. 12-25.
- Knowles, Warwick M. *Jordan Since 1989: A Study in Political Economy*, I.B. Tauris, 2005.
- Kolodziej, Edward A. *Security and International Relations*, New York: Cambridge University Press, 2005.
- Kostiner, Joseph. *Conflict and Cooperation in the Gulf Region*, Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften, 2009.
- Krause, Keith. *Arms and the State: Patterns of Military Production and Trade*, Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Suez: Britain's End of Empire in the Middle East*, London: I.B. Tauris Pub., 2003.
- Lambelet, John C. "Do Arms Races Lead to War?" *Journal of Peace Research*, Vol. 12, No. 2, Special Issue: Peace Research in Switzerland, 1975, ss.. 123-128.
- Lawrence Tal, "Jordan", *The Cold War and the Middle East*, Yazid Sayigh – Avi Shlaim (ed.),Oxford: Oxford University Press, 1997, ss. 102-124.
- Lebow, Richard Ned - Stein, Janice Gross. *We All Lost the Cold War*, New Jersey: Princeton University Press, 1994.
- Lemke, Douglas. "Great Powers in the Post-Cold War World: A Power Transition Perspective", *Balance of Power : Theory and Practice in the 21st Century*, T.V. Paul et.al. (ed.), California: Stanford University Press, 2004, ss. 52-75.
- Lenore G. Martin, "Ortadoğu'da Ulusal Güvenlik: Bütünsel Bir Yaklaşım Doğru" *Ortadoğu Politikaları ve Güvenlik: Yeni Yönelimler*, August Richard Norton (der.) , Çev: Ceylan Tokluoğlu, İstanbul: Büke Yayınları, 2000, ss. 11-18.

- Levey, Zach. *Israel and the Western Powers, 1952-1960*, London: UNC Press, 1997
- Levine, Paul-Smith, Ron. "The Arms Trade: Winners and Losers", *Economic Policy*, Vol. 12, No. 25, October 1997, ss. 336-370.
- Levy, Jack S. "What Do Great Powers Balance Against and When?", *Balance of Power : Theory and Practice in the 21st Century*, T.V. Paul et.al. (ed.), California: Stanford University Press, 2004, ss. 29-51.
- Limbirt, John W. *Iran at War with History*, Colorado: Westview Press, 1987.
- Linklater, Andrew. "Marxism", *Theories of International Relations*, 3rd Ed., Scott Burchill et.al. (der.), New York: Palgrave Macmillan, 2005, ss. 110-136.
- "Neo-realism in Theory and Practice", *International Relations Theory Today*, Ken Booth ve Steve Smith (ed.), Cambridge: Polity Press, 1997, ss. 241-262.
- Little, Douglas, *American Orientalism: The United States and the Middle East since 1945*, North Carolina: University of North Carolina Press, 2004.
- "The Making of a Special Relationship: The United States and Israel, 1957-68", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 25, No. 4, November 1993, ss. 563-585.
- Lobell, Steven E. "Threat Assessment, the State, and Foreign Policy: A Neoclassical Realist Model", *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, Steven E. Lobell et.al. (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2009, ss. 42-74.
- Lobell, Steven E. et.al. (eds.), *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, Steven E. Lobell et.al. (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Machiavelli, Niccolo. "On Princes and the Security of Their States", *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, 2. Ed., Paul R. Viotti,- Mark V. Kauppi (ed.), New York: Macmillan, 1993, ss. 91-94.
- Hükümdar*, Selahattin Bağdatlı (çev.), İstanbul: Der Yayınları, 1999.
- Marashi; Ibrahim- Salama, Sammy. *Iraq Armed Forces: An Analytic History*, Oxon: Routledge, 2008.
- Maoz, Moshe. *Syria and Israel: From War to Peacemaking*, Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Martin, Susan B. "From Balance of Power to Balancing Behavior: The Long and Winding Road", *Perspectives on Structural Realism*, Andrew K. Hanami (ed.), New York: Macmillan, 2003, ss. 61-82.

- “Weapons of Mass Destruction A Brief Overview”, *Ethics and Weapons of Mass Destruction Religious and Secular Perspectives*, Sohail H. Hashmi-Sтивен P. Lee (ed.), New York: Cambridge University Press, 2004, ss. 16-42.
- Matthews, Ken. *The Gulf Conflict and International Relations*, London: Routledge, 1993.
- Mauroni, Albert J. *Chemical and Biological Warfare : A Reference Handbook*, California: ABC-CLIO, 2003.
- McGhee, George Crews. *On the Frontline in the Cold War: An Ambassador Reports*, Connecticut: Praeger Publishers, 1997.
- McGinnis, Michael D. “Richardson, Rationality, and Restrictive Models of Arms Races”, *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 35, No. 3, September 1991, ss. 443-473.
- McGregor, Andrew James. *A Military History of Modern Egypt : From the Ottoman Conquest to the Ramadan War*, Connecticut: Praeger Security International, 2006.
- Mcnamara, Robert. *Britain, Nasser and the Balance of Power in the Middle East 1952-1967: From the Egyptian Revolution to the Six-Day War*, London: Frank Cass & Co. Ltd., 2003.
- McNaugher, Thomas L. “Ballistic Missiles and Chemical Weapons: The Legacy of the Iran-Iraq War”, *International Security*, Vol. 15, No. 2, Autumn 1990, ss. 5-34.
- Mearsheimer, John J. “The False Promise of International Institutions”, *International Security*, Vol. 19, No. 3. Winter 1994-1995, ss.. 5-49.
- The Tragedy of Great Power Politics*, New York: W.W. Norton & Co., 2003.
- MERIP Reports, “U. S. Arms Sales to Iran”, No. 71, October. 1978, ss. 22-23.
- Meital, Yoram. “Egyptian Perspectives on Suez War”, *The 1956 War: Collusion and Rivalry in the Middle East*, David Tal (ed.), London: Frank Cass Co.&Ltd., 2001, ss. 195-208.
- Miglietta, John P. *American Alliance Policy in the Middle East, 1945-1992: Iran, Israel, and Saudi Arabia*, Mary Land: Lexington Books, 2002.
- Milton-Edwards, Beverley - Hinchcliffe, Peter. *Conflicts in the Middle East since 1945*, New York: Routledge, 2001.
- Mofid, Kamran. *The Economic Consequences of the Gulf War*, New York: Routledge, 1990.
- Moravcsik, Andrew. *Liberal International Relations Theory: A Social Scientific Assessment*, Working Paper, Weatherhead Center For International Affairs, No. 01-02, April 2001,

- <http://www.ciaonet.org/wps/moa04/index.html>; (e.t. 10/02/2008).
- Mott, William H. *United States Military Assistance: An Empirical Perspective*, Westport: Greenwood Press, 2002.
- Navari, Cornelia. "Liberalism", *Security Studies: An Introduction*, Paul D. Williams (ed.), Oxon: Routledge, 2008, ss. 29-43.
- Norton, August Richard. (der.) *Orta Doğu Politikaları ve Güvenlik: Yeni Yönelimler*, Ceylan Tokluoğlu (Çev.), İstanbul: Buke Yayınları, 2000.
- Nuclear Threat Initiative, *Egypt: Missile Chronology*, http://www.nti.org/e_research/profiles/Egypt/Missile/chronology_1950-1974.html, (e.t. 07.05.2008).
- Israel Nuclear Chronology: 1970-1989*, http://www.nti.org/e_research/profiles/Israel/Nuclear/36355222.html, (e.t. 07.08.2008).
- Israel: Missile Chronology: 1953-1979*, http://www.nti.org/e_research/profiles/Israel/Missile/3571.html, (e.t. 07.05.2008).
- Research Library: Egypt, Chemical Overview*, http://www.nti.org/e_research/profiles/Egypt/Chemical/index.html#fn2, (e.t. 07.05.2009).
- Research Library: Egypt, Missile Overview*, http://www.nti.org/e_research/profiles/Egypt/Missile/index.html#fnB5, (e.t. 07.05.2008).
- Research Library: Iran, Nuclear Profile*, http://www.nti.org/e_research/profiles/Iran/Nuclear/index.html, (e.t. 09.10.2009).
- Obeidi, Mahdi – Pitzer, Kurt. *The Bomb in My Garden : The Secrets of Saddam's Nuclear Mastermind*, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc., 2004.
- Oren, Michael B. *Origins of the Second Arab-Israel War, Egypt, Israel and Great Powers, 1952-56*, New York: Frank Cass & Co. Ltd., 1992.
- Osgood, Kenneth. "Eisenhower and Regime Change in Iraq: The United States and the Iraqi Revolution of 1958", *America and Iraq : Policy-Making, Intervention and Regional Politics*, Edt. David Ryan - Patrick Kiely, New York: Routledge, 2009, ss. 4-35.
- Özey, Ramazan. *Küresel Silahlanma: Dünyanın Silah Depoları*, İstanbul: Aktif Yayınları, 2007.
- Özgür, Salih. *Geleceğe Yönelen Tehdit? Kitle İmha Silahları*, İstanbul: IQ Kültür Yayıncılık, 2006.
- Parker, Christopher S. "New Weapons for Old Problems: Conventional Proliferation and Military Effectiveness in Developing

- States”, *International Security*, Vol. 23, No. 4. Spring 1999, ss. 119-147.
- Parker, Richard B. *The October War: A Retrospective*, Florida: University Press of Florida, 2001.
- Paul, T.V. “The Enduring Axioms of Balance of Power Theory and Their Contemporary Relevance”, *Balance of Power : Theory and Practice in the 21st Century*, T.V. Paul et.al. (ed.), California: Stanford University Press, 2004, ss. 1-25.
- Paul, T.V. et.al. (ed.), *Balance of Power : Theory and Practice in the 21st Century*, California: Stanford University Press, 2004.
- Parker, Richard B. (ed.), *The October War: A Retrospective*, Florida: University Press of Florida, 2001.
- Pelletiere, Stephen C. *The Iran-Iraq War: Chaos in a Vacuum*, New York: Praeger Publishing, 1992.
- Perlmutter, Amos. et.al., *Two Minutes over Baghdad*, Second Expanded Edition, London: Frank Cass Publishers, 2003.
- Pierre, Andrew J. “Beyond the "Plane Package": Arms and Politics in the Middle East”, *International Security*, Vol. 3, No. 1, Summer 1978, ss. 148-161.
- Pirinççi, Ferhat. “Democracy Culture and Practice in Iraq: A Comparative Analyze of Saddam and Post-Saddam Era”, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Volume 6, No. 1-2, Spring & Summer 2007, ss. 92-113.
- “Saddam Dönemi İstihbarat ve Güvenlik Örgütlerinin Irak’taki Sünni Direnişe Etkisi”, *Avrasya Dosyası: Terör*, 2006, Cilt. 12, Sayı 3, ss. 185-219.
- Potter, Lawrence G. – Sicks, Gray G. (ed.), *Iran, Iraq, and the Legacies of War*, New York: Palgrave Macmillan Publications, 2004.
- Powell, Robert. “Absolute and Relative Gains in International Relations Theory”, *The American Political Science Review*, Volume 85, Issue 4, December 1991, ss. 1303-1320.
- President Harry S. Truman's Address before a Joint Session of Congress*, March 12, 1947, <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/trudoc.htm>, (e.t. 10.10.2007).
- President Woodrow Wilson's Fourteen Points*, 8 January 1918, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/wilson14.asp, (e.t. 13.02.2008).
- Pry, Peter. *Israel's Nuclear Arsenal*, Colorado: Westview Pres, 1984.
- Quandt, William B. *Peace Process: American Diplomacy and the Arab-Israeli Conflict since 1967*, 3rd Edition, Washington D.C.: Brookings Ins. Press, 2005.

- Rattinger, Hans. "From War to War to War: Arms Races in the Middle East", *International Studies Quarterly*, Vol. 20, No. 4, Dec., 1976, ss. 501-531.
- Regan, Paula. et.al. (ed.), *Weapon: A Visual History of Arms and Armor*, New York: DK Publishing, 2006.
- Richardson, James L. *Contending Liberalisms in World Politics: Ideology and Power*, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2001.
- Ro'i, Yaacov. *Soviet Decision Making in Practice: The USSR and Israel, 1947-1954*, New Jersey: Transaction Inc., 1980.
- Rodman, David. "Armored Breakthrough: The 1965 American Sale of Tanks to Israel", *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 8, No. 2, June 2004, ss. 1-15.
- Arms Transfer to Israel: The Strategic Logic Behind American Military Assistance*, Sussex: Sussex Academic Press, 2007.
- Rosh, Robert M. "Third World Arms Production and the Evolving Interstate System", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 34, No. 1, March 1990, ss. 57-73.
- Rubin, Barry. "America and the Egyptian Revolution, 1950-1957", *Political Science Quarterly*, Vol. 97, No. 1, Spring 1982, ss. 73-90.
- Rucker, Laurent. "The Soviet Union and the Suez Crisis", *The 1956 War: Collusion and Rivalry in the Middle East*, David Tal (ed.), London: Frank Cass Co.&Ltd., 2001, ss. 65-94.
- Russell, Richard L. *Weapons Proliferation and War in the Greater Middle East: Strategic Contest*, Oxon: Routledge, 2005.
- Russet, Bruce M. *Grasping the Democratic Peace : Principles for a Post-Cold War World*, New Jersey: Princeton University Press, 1993.
- S/Res/46/1948, (April 17, 1948).
- Sadowski, Yahya M. *Scuds or Butter? The Political Economy of Arms Control in the Middle East*, Washington, D.C., The Brookings Institution, 1993.
- Sagan, Scott D. "Why Do States Build Nuclear Weapons?: Three Models in Search of a Bomb", *International Security*, Vol. 21, No. 3, Winter 1996-1997, ss. 54-86.
- Sayigh, Yazid-Shlaim, Avi. (ed.) *The Cold War and the Middle East*, Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Sayigh, Yazid. *Armed Struggle and the Search for State: Palestinian National Movement, 1949-1993*, Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Schmidt, Donald A. *The Folly of War: American Foreign Policy, 1898-2005*, New York: Algora Publishing, 2005.

- Seale, Patrick. "Syria", *The Cold War and the Middle East*, Yazid Sayigh-Avi Shlaim (ed.), Oxford: Oxford University Press, 1997, ss. 48-76.
- Seth Carus, "Israeli Ballistic Missile Developments", *Commission to Assess the Ballistic Missile Threat to the United States*, Appendix III: Unclassified Working Papers, July 15, 1998.
- Shalom, Zaki. "Israel's Nuclear Option Revisited", *Journal of Israeli History*, Vol. 24, No. 2, 2005, ss. 267 – 277.
- Shazly, Saad. *The Arab Military Option*, San Fransisco: American Mideast Research, 1986.
- Shlaim, Avi. "Israel, the Great Powers, and the Middle East Crisis of 1958", *Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol. 12, No. 2, May 1999, <http://users.ox.ac.uk/~ssfc0005/Israel,%20the%20Great%20Powers,%20and%20the%20Middle%20East%20Crisis%20of%201958.html>, (e.t. 03.05.2008).
- "The Impact of U.S. Policy in the Middle East", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 17, No. 2, Winter 1988, ss. 15-28.
- "The Protocol of Sevres, 1956: Anatomy of a War Plot", *The 1956 War: Collusion and Rivalry in the Middle East*, David Tal (edt.), London: Frank Cass Publishers, 2001, ss. 119-143.
- Shoham, Dany. "Chemical and Biological Weapons in Egypt", *The Nonproliferation Review*, Spring-Summer 1998, ss. 48-58.
- SIPRI Arms Transfers Database, *Egypt: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1950 to 1958*, 11 May 2008
- Egypt: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1961-1968*, 11 May 2008.
- Iran: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1970-1980*, 10.10.2009.
- Iran: Transfers of major conventional weapons, sorted by supplier: USA & Israel, Deals with deliveries or orders made for year range 1985 to 1986*, 16 November 2009.
- Iraq: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1958 to 1967*, 11 May 2008.
- Iraq: Transfers of Missiles: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1973 to 1990*, 12.11.2009.
- Iraq & Iran: Transfers of major conventional weapons, sorted by supplier, Deals with deliveries or orders made for*

year range 1980 to 1988, 16 November 2009.

Israel: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1950 to 1968, 14 May 2008.

Israel: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1967 to 1974, 15 July 2008.

Jordan: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1960 to 1968, 16 May 2008.

Saudi Arabia: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1960 to 1967, 11 May 2008.

Syria: Transfers of major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1950 to 1958, 11 May 2008.

Egypt and Syria: Transfers of Air Defense Systems and Missiles, Deals with deliveries or orders made for year range 1962 to 1973, 18 October 2008.

Israel: Transfers of Air Defense Systems and Missiles, Deals with deliveries or orders made for year range 1962 to 1973, 18 October 2008.

- Singer, J. David. "Threat-Perception and the Armament-Tension Dilemma", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 2, No. 1, Studies on Attitudes and Communication, March 1958, ss. 90-105.
- Sirrs, Owen L. *Nasser and the Missile Age in the Middle East*, New York: Routledge, 2006.
- Sislin, John. "Arms as Influence: The Determinants of Successful Influence", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 38, No. 4, December 1994, ss. 665-689.
- Slonim, Shlomo. "The 1948 American Embargo on Arms to Palestine", *Political Science Quarterly*, Vol. 94, No. 3, Autumn 1979, ss. 495-514.
- Smith, Ron et.al., "The Economics of Exporting Arms", *Journal of Peace Research*, Vol. 22, No. 3, September 1985, ss. 239-247.
- Smith, Theresa Clair. "Arms Race Instability and War", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 24, No. 2, June 1980, ss. 253-284.
- Sorley, Lewis. *Arms Transfers Under Nixon: A Policy Analysis*, Kentucky, The University of Kentucky Press, 1983.
- Spencer, Jack. *The Ballistic Missile Threat Handbook*, Washington D.C.: Heritage Foundation, 2000.

- Spiegel, Steven L. *The Other Arab-Israeli Conflict: Making America's Middle East Policy, from Truman to Reagan*, Chicago: University of Chicago Press, 1986.
- Stein, Janice Gross. "Deterrence and Compellence in the Gulf, 1990-91: A Failed or Impossible Task?", *International Security*, Vol. 17, No. 2, Autumn 1992, ss. 147-179.
- Stein, Kenneth W., *Heroic Diplomacy: Sadat, Kissinger, Carter, Begin, and the Quest for Arab-Israeli Peace*, New York: Routledge, 1999.
- Stork, Joe - Paul, Jim. "Arms Sales and the Militarization of the Middle East", *MERIP Reports*, No. 112, The Arms Race in the Middle East, February 1983, ss. 5-15.
- Sweezy, Paul et.al., *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, Ankara: Bilgi Yayınları, 1975.
- Tackney, Cathy. "Dealing Arms in the Middle East. Part I: History and Strategic Considerations", *MERIP Reports*, No. 8, March - April 1972, ss. 3-14.
- "Dealing Arms in the Middle East. Part II: Israel and Egypt Since 1968", *MERIP Reports*, No. 9. May - June 1972, ss. 18-28.
- Tal, David. (ed.), *The 1956 War: Collusion and Rivalry in the Middle East*, London: Frank Cass Co.&Ltd., 2001.
- Taliaferro, Jeffrey W. "Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited", *International Security*, Vol. 25, No. 3. Winter 2000-2001, ss. 128-161.
- "Introduction: Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy", *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, Steven E. Lobell et.al. (eds.), Cambridge: Cambridge University Press, 2009, ss. 1-41.
- Tang, Shiping. "Fear in International Politics: Two Positions", *International Studies Review*, Vol. 10 Issue 3, September 2008, ss. 451-471.
- The International Peace Movement*, <http://www.ppl.nl/100years/peacemovement/>, (e.t. 25.04.2008).
- "The American Middle East Arms Package", *Journal of Palestine Studies*, Vol. 7, No. 4, Summer 1978, ss. 157-161.
- Tibi, Bassam. *Conflict and War in the Middle East: From Interstate Conflict to New Security*, Second Edition, New York, St. Martin's Press, 1998.
- Timeline:* *Israel War of Independence*, http://www.zionism-israel.com/his/Israel_war_independence_1948_timeline.htm, (e.t. 17.09.2007).
- Timesonline* . <http://www.timesonline.co.uk/tol/news/article830147.ece>, (e.t. 08.09.2008).

- Tripartite Declaration*   *Regarding the Armistice Borders : Statement by the Governments of the United States, The United Kingdom, and France, May 25, 1950, <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/mideast/mid001.htm>, (e.t. 17.10.2007).*
- Toft, Peter.   “John J. Mearsheimer: An Offensive Realist between Geopolitics and Power”, *Journal of International Relations and Development*, Volume 8, Number 4, December 2005, ss. 381-408.
- U.S. Air Force,   *Historical Analysis of the 14-15 February 1945 Bombings of Dresden*, USAF Historical Division Research Studies Institute, <https://www.airforcehistory.hq.af.mil/PopTopics/dresden.htm>, (e.t. 23.11.2007).
- Van Evera, Stephen.   *Causes of War: Power and the Roots of the Conflict*, New York: Cornell University Press, 1999.
- Van Riper, A. Bowdoin.   *Rockets and Missiles : The Life Story of a Technology*, Connecticut: Greenwood Press, 2004.
- Varble, Derek.   *Essential Histories: The Suez Crisis, 1956*, Wisconsin: Osprey Publishing, 2003.
- Viotti, Paul R. - Kauppi, Mark V.   *International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*, 2nd ed., New York: Macmillan, 1993.
- Vladimir Ilyich Lenin.   *Imperialism, the Highest Stage of Capitalism: A Popular Outline*, <http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/imp-hsc/#f1>, (e.t. 15.03.2008).
- Wang, Yuan-Kang.   “Offensive Realism and the Rise of China”, *Issues and Studies*, Vol. 40, No. 1, March 2004, ss. 173-201.
- Wallerstein, Immanuel.   “Kapitalist Dünya Sistemini Yükselişi ve Çöküşü”, Howard Williams-et.al. (der.), *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, (Çev. Faruk Yalvaç et.al.), Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, ss. 329-347.
- “The Rise of East Asia, or The World-System in the Twenty-First Century”, <http://fbc.binghamton.edu/iwri.htm>, (e.t. 10.12.2007).
- “Semi-Peripheral Countries and the Contemporary World Crisis”, *Theory and Society*, Vol. 3, No.4, Winter 1976, ss. 461-483.
- Walt, Stephen M.   *The Origins of Alliances*, New York: Cornell University Press, 1990.
- “The Progressive Power of Realism”, *The American Political Science Review*, Vol. 91, No. 4, December 1997, ss. 931-935.
- “Alliance Formation and the Balance of World Power”, *International Security*, Vol. 9, No. 4, Spring 1985, ss. 3-43.

- “Testing Theories of Alliance Formation: The Case of Southwest Asia”, *International Organization*, Vol. 42, No. 2, Spring 1988, ss. 275-316.
- Waltz, Kenneth. *Theory of International Politics*, New York: McGraw-Hill, 1979.
- Wezeman, Siemon T. et.al., “International Arms Transfers”, *SIPRI Yearbook 2009: Armaments, Disarmament and International Security*, ss. 299-320.
- Wheeler Nicholas J. ve Booth, Ken. “The Security Dilemma”, *Dilemmas of World Politics: International Issues in a Changing World*, John Baylis ve N.J. Rengger (edt.), New York: Oxford University Press, 1992, ss. 29- 60.
- Williams, Howard et.al. (Der.), *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme*, (Çev. Faruk Yalvaç et.al.), Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996.
- Williams, Paul D. (ed.), *Security Studies: An Introduction*, Oxon: Routledge, 2008.
- Williams, Paul D. “War”, *Security Studies: An Introduction*, Paul D. Williams (ed.), Oxon: Routledge, 2008, ss. 156-170.
- Wolfers, Arnold. “National Security as an Ambiguous Symbol”, *Political Science Quarterly*, Volume 67, Issue 4, December 1952, ss.481-502.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı :	Batman-1979	
Öğr.Gördüğü Kurumlar :	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise :	1997	TED Batman Koleji
Lisans :	2001	Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F.
Yüksek Lisans :	2005	Uludağ Üniversitesi, S.B.E.
Doktora :	2010	Uludağ Üniversitesi, S.B.E.
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi :	:İngilizce	91- (ÜDS)
Çalıştığı Kurum (lar) :	Başlama Tarihi	Çalışılan Kurumun Adı
	1.	2001 - Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F.
Yurtdışı Görevleri :	Kazakistan, ABD, Suriye, Mısır, Ürdün, Lübnan, İran, İsrail, Filistin	
Kullandığı Burslar :	TÜBİTAK Proje Bursu	
Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler :	-TÜBİTAK 107K447 No'lu Proje	
Yayımlanan Çalışmalar :	<p>-“Democracy Culture and Practice in Iraq: A Comparative Analyze of Saddam and Post-Saddam Era”, Alternatives: Turkish Journal of International Relations, Volume 6, No. 1-2, Spring & Summer 2007, ss. 92-113,ISSN:13035525.</p> <p>-“Turkey’s New Stance in the Middle East: Observations on the Perceptions in Syria and Lebanon”, Annual Conference of International Studies Association – West, San Fransisco (California/USA), 25-26 September 2009 (Tayyar Arı ile birlikte)</p> <p>-"Impact of Iraq War on Turkish American Relations", Annual Conference of International Studies Association – Northeast, Baltimore (Maryland/USA), 2-3 October 2009 (Tayyar Arı ile birlikte)</p> <p>-Saddam Hüseyin: Tarih Yeniden Yazılırken, Ankara: Barış & Platin Yayınları, 2008, ISBN: 9944137157, (Veysel Ayhan ile birlikte)</p> <p>- “Soğuk Savaş Sonrasında ABD’nin Orta Asya Politikası: Beklentiler ve Gerçeklikler”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Ocak-Mart 2008, Cilt. 63, Sayı 1, ss. 207-235, ISSN: 0378-2921.</p> <p>- “Saddam Dönemi İstihbarat ve Güvenlik Örgütlerinin Irak’taki Sünni Direnişe Etkisi”, Avrasya Dosyası: Terör, 2006, Cilt. 12, Sayı 3, ss. 185-219, ISSN: 1302-56-78.</p> <p>-“Yunan Ulusal Kimliğinin Oluşumu Sürecinde İçsel ve Dışsal Parametrelerin Analizi”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt. XX, Sayı 2, 2006/2, ISSN: 0975-4820.</p> <p>-“Alman Dış Politikasında Süreklilik ve Değişimin Alman Bölünmüşlüğü Bağlamında Analizi”, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt. XXV, Sayı 2, 2005/2, ISSN: 1301 – 3386.</p> <p>-“2003 Savaşı Sonrası Süreçte Irak’ta Siyasal Yapılanma”, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Müdürlüğü İkinci Orta Doğu Semineri: Düünden Bugüne Irak (Uluslararası Katılımlı), 27-29 Mayıs 2004, Elazığ, Fırat Üniversitesi Basımevi, Cilt II, ss. 481-509, ISBN: 975-394-054-8.</p> <p>- “Annan Planı Tarihi Bir Fırsat mıdır? Çözüm ve Çözumsuzlüğün Karşılaştırmalı Analizi”, Uludağ Üniversitesi I. Ulusal Genç Bilim Adamları Sempozyumu: Değişen Dünyada Türkiye'nin Önemi, 6-7 Mayıs 2004, Bursa, Uludağ Üniversitesi Kültür Sanat Kurulu Yayınları No: 7, Cilt-II, ss. 763-794, ISBN:975-6958-89-8.</p>	
Ferhat PİRİNÇÇİ		

